ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI
LINGVISTICE

1

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

1

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul VIII, nr. 1 1957

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome VIII, N° 1 1957

SOMMAIRE

EDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том VIII, № 1 1957

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

MORFOLOGIA VERBULUI ROMÎNESC[1]

DE

ALF LOMBARD (Lund)

Studiul limbii romîne are o mare importanță lingvistică, în primul rînd pentru cercetările comparate în domeniul limbilor romanice. Aceste cercetări nu pot fi complete fără a îmbina studiul limbii franceze, spaniole și italiene cu studiul limbii romîne, care în această privință poate fi considerată ca al patrulea picior al mesei, fără care comparatistul romanic nu poate ajunge la nici o stabilitate în cercetările sale. Romîna e foarte diferită de celelalte limbi romanice, e drept; dar tocmai pentru aceea ea e de neprețuit pentru comparatist. Să luăm altă imagine. Dacă un text vechi a fost păstrat în mai multe manuscrise, și dacă unul dintre acestea e foarte diferit de celelalte, tocmai acel manuscris poate avea o valoare deosebit de mare (vezi fig. 1). Pentru cercetătorul care îngrijește o ediție a textului în chestiune, adică pentru acela care încearcă să reconstituie originalul pierdut, sau cel puțin să ajungă la un text cît mai apropiat de originalul pierdut, ramura alcătuită de singurul manuscris aberant poate fi tot atît de prețioasă pentru critica de text cît toate celelalte manuscrise împreună, a căror totalitate alcătuiește cealaltă ramură. Tot așa, ramura romanică răsăriteană, alcătuită de o singură limbă, romîna, poate avea pentru lingvistul comparatist, care caută legăturile panromanice și încearcă să reconstituie starea primitivă, preliterară, o valoare la fel de mare ca totalitatea celorlalte limbi romanice care formează împreună cealaltă ramură, adică aceea apuseană. Anumite fenomene de romanistică generală pot fi lămurite și înțelese numai dacă ținem seamă de starea pe care o prezintă limba romînă.

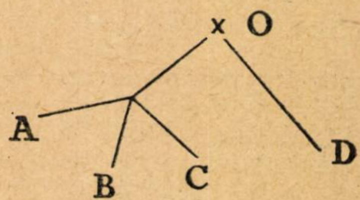

Fig. 1

Dar importanța lingvistică a limbii romîne nu se manifestă numai în studiul comparat al limbilor romanice, ci și în domeniul lingvisticii generale. Renumitul lingvist finlandez V. Kiparsky, recunoscut slavist și bun romanist, a scris într-una dintre revistele noastre, acum cîțiva ani, că limba romînă este „din punct de vedere lingvistic cea mai interesantă

---

[1] Conferință ținută în ziua de 10 octombrie 1956 la Academia R.P.R., București, și în ziua de 25 octombrie 1956 la Universitatea din Iași.

din Europa" [1]. Părerea aceasta poate fi considerată ca subiectivă. Dar eu pot să spun fără ezitare că nu există pe continentul nostru, și poate chiar în lumea întreagă, altă limbă a cărei istorie să prezinte aceleași probleme de importanță fundamentală pentru lingvistica generală.

Considerațiile acestea explică pentru ce am început, acum treizeci de ani, să mă îndeletnicesc cu limba romînă, pentru ce am consacrat o mare parte a sforțărilor mele studiului ei și explică, la urma urmelor, faptul că am cinstea și plăcerea, astăzi, de-a vorbi înaintea dv.

Studiul limbilor străine pune probleme de natură foarte variată. Anumite limbi au o morfologie (adică o conjugare și o declinare) bogată, altele au o morfologie săracă. Printre limbile de flexiune care posedă o morfologie deosebit de bogată, pot să menționez araba. Printre cele sărace din punct de vedere morfologic, trebuie să cităm engleza. Se constată deseori că acele limbi în care morfologia e bogată au o sintaxă ușoară, și viceversa. Limba romînă ocupă o poziție intermediară, cu o bogăție mijlocie și de morfologie, și de sintaxă.

Morfologia e cu mult mai ușor de sistematizat decît sintaxa. Sistematizarea morfologiei constituie o „știință exactă", un fel de lucrare de matematică; studiul sintaxei este mult mai delicat, fiindcă în el intră elemente greu de precizat de natură psihologică, stilistică și estetică.

Propun să vedem împreună o metodă de a sistematiza morfologia verbului romînesc, adică conjugarea romînească.

Cînd e vorba de a clasifica, înăuntrul unei limbi indoeuropene, acea categorie lingvistică a cărei specie e fiecare verb, un caracter se impune înainte de toate celelalte, și anume *terminațiile*. Printre terminații, aceea a infinitivului e considerată în general ca cea mai caracteristică. De obicei, verbele latinești se împart mai întîi în patru clase sau „conjugări", fiecare din aceste conjugări fiind caracterizată printr-un sistem de terminații propriu, cu terminațiile *-are*, *-ēre*, *-ĕre* sau *-ire* la infinitiv; terminațiile infinitivului domină și clasificarea tradițională a verbelor romanice, adică franceze, spaniole, italiene și romîne. În limba romînă, terminațiile corespunzătoare ale infinitivului sînt *-à*, *-eà*, *'-e* și *-ì* (sau *-î*).

Pentru verbele romînești, alt caracter aproape la fel de fundamental ca și terminațiile este lipsa sau prezența *sufixului -ez* sau *-esc* la timpul prezent.

Dacă combinăm cele două caractere, obținem șase mari clase:

I) Verbele cu *-à* la infinitiv și cu prezentul tare (= fără sufix), ex. *furà fur*.
II) „ „ „ „ „ „ „ „ slab (= cu sufix), ex. *formà formez*.
III) „ „ *-ì* (sau *-î*) „ „ „ „ tare, ex. *dormì dorm*, *coborî cobor*.
IV) „ „ *-ì* (sau *-î*) la infinitiv și cu prezentul slab, ex. *iubì iubesc*, *hotărî hotărăsc*.
V) „ „ *-eà* la „ „ „ „ tare, ex. *tăceà tac*.
VI) „ „ *'-e* „ „ „ „ „ tare, ex. *únge ung*.

[1] În „Neuphilologische Mitteilungen", XLV (1944), 42.

Am caracterizat aici fiecare clasă (sau conjugare) prin forma infinitivului și prin forma persoanei întîi a prezentului. Dar fiecare clasă, în afară de infinitiv, mai are vreo treizeci de forme flexionale, ale căror terminații alcătuiesc împreună acel sistem pe care-l numim conjugarea. Caracterul al treilea și al patrulea, în sistemul pe care-l propunem pentru conjugarea romînească, sînt *consonantismul* și *vocalismul*. Să vedem mai întîi vocalismul.

Alternanțele vocalice dinăuntrul flexiunii verbale sînt numeroase. Iată pe cele principale.

a) *e/ea* : *plecà plec pleci pleacă.*
b) *e/a* (variantă a alternanței precedente) : *așezà așez așază.*
c) *e/ă/a* : *apăsà apăs apeși apasă.*
d) *i/î* : *vinde vînd vinzi.*
e) *e/i* : *venì vin vii*; *prezentà prezint prezinți.*
f) *a/ă* : *cărà car.*
g) *a/ă/î* : *mîneà mîn* (sau *mîi*) *mîi* (persoana a 2-a) *măsei mase.*
h) *o/oa* : *îngroșà îngroș îngroașă.*
i) *o/oa/u* : *turnà torn toarnă.*
j) *e/ă* atone : *număr̀à număr numeri.*
k) *e/ea* + „*e/ă* atone" : *trepădà treapăd trepezi.*
l) *a/ă* + „*e/ă* atone" : *trăpădà trapăd trapezi* (variantă a alternanței precedente).

Și alternanțele consonantice dinăuntrul flexiunii verbale sînt numeroase. Iată cîteva dintre ele :

A) *t/ț* : *cîntà cînt cînți, simțì simt simțĭ, bate bat bați.*
B) *d/z* : *udà ud uzi, trepădà treapăd trepezi, vinde vînd vinzi.*
C) *s/ș* : *lăsà las lași, apăsà apăs apeși, ieșì ies ieșĭ.*
D) *st/șt* : *gustà gust guști.*
E) *n*/zero : *venì vin vii, pune pun pui.*
F) *n*/zero/*s* : *mîneà mîn mîi mase.*
G) *k/č* (amîndouă sunetele se scriu în ortografie cu litera *c*) : *plecà plec pleci, tăceà tac taci, trece trec treci.*
H) *g/ǧ* (amîndouă sunetele se scriu cu litera *g*) : *strigà strig strigi, fugì fug fugĭ, unge ung ungi.*
I) *g/ǧ/ps/pt* : *suge sug sugi supse supt.*
J) *sk/șt* : *confiscà confisc confiști, naște nasc naști.*
K) *șk/șt* : *mușcà mușc muști.*
L) *b/s/t* : *fierbe fierse fiert.*

Un al cincilea caracter verbal, în sistemul nostru morfologic, e *accentuarea radicalului* : infinitivele *cununà* și *tremurà* sînt foarte asemănătoare, întrucît nimic, în aspectul lor, nu ne face a crede că flexiunea acestor două verbe ar fi diferită ; dar e de ajuns să punem cele două verbe la prezent, ca să vedem deosebirea : se spune *eu cunún, el cunúnă*, dar *eu trémur, el trémură*, prin urmare, radicalul verbului întîi e oxiton, pe cînd al celui de-al doilea e paroxiton. Chestiunea se pune pentru fiecare verb cu radicalul polisilabic, în formele accentuate pe radical.

Recapitulez. Morfologia verbului romînesc cuprinde următoarele cinci caractere :

1-2) Două caractere privesc *ceea ce se poate adăuga după radical*, și anume : *terminațiile* și *sufixele*. Spun se p o a t e adăuga ; căci există forme verbale fără terminație (adică : cu terminația zero), de ex. (*eu*) *fur*, și există o mulțime de forme verbale fără sufix. — Terminațiile verbale pot fi n e a c c e n t u a t e sau a c c e n t u a t e. Neaccentuate : *-ă* din : *el fúră*, *-e* din *el máse* etc. Accentuate : *-ăm* din *noi furăm*, *-a* din *furà* (inf.), *-asem* din *eu furásem* etc. — Sufixele *-ez* și *-esc* sînt totdeauna accentuate — ceea ce merită a fi subliniat, căci celelalte sufixe verbale sînt neaccentuate (de ex. *-un* și *-ăn* din *el báună*, *el miáună*, *el țăcăne* ; sufixe nemorfologice). — Terminația se pune după sufixul eventual : *el să formeze* (*-ez* e sufix, *-e* e terminație). — Aceste două caractere constituie ceea ce putem numi *morfologia propriu-zisă* a verbului.

3-4) Două alte caractere privesc *schimbările înăuntrul radicalului*, care pot să fie consonantice sau vocalice. Aceste schimbări sînt pricinuite, de cele mai multe ori, de adăugarea terminațiilor (sau a sufixelor), de exemplu, terminația *-i* din *cînți* a transformat pe *t* în ț, terminația *-ă* din *pleacă* a transformat pe *e* în *ea* ; în aceste cazuri e vorba de fenomene de fonetică combinatorie. Dar uneori schimbările au o valoare morfologică, spre ex. în forma *fierse*, unde fonemul *s* e semnul perfectului și deosebește această formă de forma *fierbe*, adică de forma infinitivului și a prezentului.

5) Al cincilea caracter privește structura radicalului : locul accentului înăuntrul radicalului (*cunun* — *trémur*). Este un fenomen de fonetică intrinsecă : radicalul e oxiton sau paroxiton în sine, independent de terminațiile (neaccentuate) care urmează, și independent de persoană, timp și mod.

Am constatat la început că sistematizarea morfologică constituie un fel de lucrare de matematică. Aceasta o putem confirma acum. Toate cele spuse pînă acum pot fi puse în cifre, pot fi numerotate.

Conjugările, în clasificarea noastră, sînt șase ; tipul *a furà*, tipul *a formà* etc.

Alternanțele consonantice sînt numeroase ; am menționat douăsprezece.

Și alternanțele vocalice sînt numeroase, aproape 25 ; am înșirat aici pe cele principale, în număr de douăsprezece.

Tipurile de accentuare ale radicalului sînt două.

Dacă desemnăm conjugările cu cifre romane (I—VI), alternanțele consonantice cu litere mari (A, B. . .), alternanțele vocalice cu litere mici (a, b. . .) și cele două tipuri de accentuare cu cifrele arabe 1 și 2, putem desemna în modul următor cîteva verbe pomenite mai înainte :

a furà : I (conjugarea întîi ; nici o alternanță ; radical monosilabic).

a plecà : I G a (conj. întîi ; alternanța consonantică *k/č* ; alt. vocalică *e/ea*).

a trepădà : I B k 2 (conj. întîi ; alt. cons. *d/z* ; alt. voc. *e/ea* + „*e/ă* atone" ; radical paroxiton).

a mîneà : V F g (conj. a 5-a ; alt. cons. *n*/zero/*s* ; alt. voc. *a/ă/î*) etc.

Fiecare verb care alcătuiește totalitatea fondului verbal romîn primește, potrivit cu metoda aceasta, formula sa proprie. Într-un viitor dicționar romînesc, un apendice va oferi : (1) un exemplu tipic de fiecare fenomen al morfologiei verbale (flexiunea întreagă a șase verbe, reprezentînd cele șase conjugări, de ex. flexiunea întreagă a verbelor *a furà*, *a formà*, *a dormì*, *a iubì*, *a tăceà*, *a unge*) ; (2) un exemplu tipic de fiecare alternanță consonantică și vocalică ; și (3) de cele două tipuri de accentuare, — totul fiind indicat prin cifre și litere. Așadar, ceea ce se va indica după fiecare verb din dicționar, de ex. „I G a" după *a plecà* etc., devine o trimitere la apendicele morfologic și îngăduie cititorului să cunoască fiecare formă flexională a fiecărui verb din limbă. — Există un anumit număr de forme verbale „neregulate", adică de forme verbale care nu se lasă introduse într-un sistem de clasificare, de ex. aproape toată flexiunea verbului *a fi*, imperativele *du*, *fă*, *zi*, conjunctivul *aibă* etc. Numărul acestor forme speciale, excepționale, e relativ mic în limba romînă, cu mult mai mic decît (de exemplu) în franceză ; prin urmare, ele nu pot complica prea mult clasificarea noastră. În paradigmele apendicelui, ele se vor aminti în note.

Firește, sistemul de clasificare propus aici pentru morfologia verbului, deci pentru conjugare, se poate aplica, *mutatis mutandis*, și la morfologia substantivelor, adjectivelor și pronumelor, deci declinării. O cercetătoare suedeză, elevă a mea, pregătește acum această aplicare, cu alte cuvinte sistematizarea declinării romînești.

Cînd vor fi terminate amîndouă lucrările, așadar atît clasificarea cuvintelor conjugabile (adică a verbelor) cît și a cuvintelor declinabile, — atunci partea morfologică a noului dicționar romînesc pe care-l pregătim acum în Suedia va fi gata. Și cînd tot dicționarul va fi încheiat, romaniștii vor avea la îndemînă un instrument de lucru care-i va informa nu numai asupra înțelesului și pronunției fiecărui cuvînt (prin traducerea franceză și transcrierea fonetică), dar și asupra fiecărei forme flexionale a fiecărui cuvînt conjugabil sau declinabil (printr-o trimitere ușoară și clară, dată la fiecare „cuvînt matcă"). Un singur dicționar romînesc a încercat să dea un aparat morfologic complet, și anume vechiul dicționar de buzunar al lui Ghiță Pop (în colecția Langenscheidt) ; dar încercarea a rămas fără succes, din lipsa unui sistem fix și consecvent. Există trei dicționare romînești științifice de mîna întîi : Dicționarul romîno-german al lui Tiktin, Dicționarul enciclopedic al lui Candrea și marele dicționar al lui Pușcariu (incomplet, publicat de Academia Romînă) ; dar nici unul din ele nu dă mai mult decît o alegere de forme caracteristice. Însă toate formele flexionale trebuie date.

Cartea mea despre morfologia verbului romînesc, publicată acum doi ani [1], e un fel de lucrare pregătitoare a viitorului dicționar. Ca să dau o sistematizare a întregii conjugări, am fost silit să examinez, din punct de vedere descriptiv și istoric, fiecare formă a fiecărui verb romînesc.

---

[1] *Le verbe roumain, Étude morphologique* (= *Acta Reg. Societatis humaniorum litterarum Lundensis*, LII), 2 vol., Lund, [1954] 1955 ; XIV + 1223 pag.

În cursul studiului meu, cred că am putut să găsesc, sau să precizez, anumite fapte ce nu fuseseră înregistrate sau explicate mai înainte de cercetători, sau fuseseră explicate numai într-un chip incomplet.

Dintre problemele mai speciale, aş vrea să aleg aici următoarea. În concurenţa dintre flexiunea tare de tipul *dormì dorm*, şi flexiunea slabă de tipul *iubì iubesc*, constatăm fără greutate că anumite verbe posedă amîndouă flexiunile, de ex. *a prăvălì*, al cărui prezent e *prăval* (*prăvăl*) sau *prăvălesc*. Acest fapt e bine cunoscut. Dar ceea ce nu fusese remarcat de nimeni e că un mic grup de verbe, nu prea uzitate, posedă un i m p e r a t i v t a r e, cu toate că de altfel flexiunea lor e slabă. De exemplu, verbul *a ferì* e fără îndoială slab : *eu feresc*, *tu fereşti*, *el fereşte*, *ei feresc*, *să ferească*, imperativ *fereşte*. Unica lui formă tare e imperativul *ferĭ*, variantă transilvăneană-bucovineană a lui *fereşte* („*ferĭ la o parte*!", scrie E. Camilar ; şi reflexiv : *feri-te din calea mea*) ; are terminaţia *-ĭ* care caracterizează imperativele verbelor tari ale conjugării în *-ì*, ca *dormĭ fugĭ*, *ieşĭ*. (Etimologia ungurească propusă de Puşcariu pentru acest *ferĭ* nu e probabilă.) Aşadar, verbul *a ferì* a introdus, sau a păstrat, la o singură formă flexională, şi anume la imperativ, o variantă tare. De ce la imperativ ? Pentru că imperativului, şi în general formulelor de porunci, de ordine, de îndemnări, le place îndeosebi scurtimea, concizia, cum o dovedesc formele ca *blem bleţi* (cu pierderea celei dintîi silabe ; a se compara cu *a îmblà*, *a umblà*), *au*, *fu*, *las'* sau *la'*, *pas'* (în loc de *auzĭ*, *fugĭ*, *lasă*, *pasă*), *ieşi afar'*, *hai acas'*, *la umăr arm'*, *lasă-mă în pač'* (în loc de *ieşĭ afară*, *hai acasă*, *la umăr arme*, *lasă-mă în pace*). — Cazul lui *ferĭ* nu e izolat. Verbele *a grijì*, *a păşì*, *a ghicì*, *a o tulì*, *a buì*, *a ciucì* sînt slabe : prezentul lor e *grijesc*, *păşesc*, *ghicesc*, *o tulesc*, *buiesc*, *ciucesc* şi imperativul lor e *grijeşte*, *păşeşte*, *ghiceşte*, *tuleşte-o*, *buieşte*, *ciuceşte*. Dar ele posedă şi un imperativ tare : *grijĭ*, *păşĭ* (sau *paş*), *ghicĭ*, *tulĭ-o*/*tule-o*, *buĭ*, *ciucĭ* ; găsim la Agîrbiceanu exemplul „*stăpîne*, *grijĭ ce faci*", şi în poezia populară „*buĭ din deal la vale* !" ; Dicţ. Acad. Romîne citează exemplul „*ciucĭ*, *fetiţo*, *pe lopată* !" Din cauze pe care le-am expus în cartea mea, cred că şi expresiile *pîrle-o* şi *sbughĭ-o* sînt la origine imperative tari ale verbelor slabe *a o pîrlì* şi *a o sbughì*. În ceea ce priveşte î n ţ e l e s u l, cele nouă imperative citate au o anumită afinitate : *ferĭ*, *pîrle-o*, *sbughĭ-o* şi *tule-o* înseamnă aproximativ „du-te repede !", „şterge-o !", „fugi !" ; *buĭ* înseamnă „du-te repede la vale !" ; *păşĭ* înseamnă „mergi !", „treci !" ; *grijĭ* înseamnă „păzeşte-te !" ; *ciucĭ* înseamnă „stîrceşte-te !", „fă-te ghem (ca să nu poţi fi văzut) !" ; înţelesul lui *ghicĭ* e bine cunoscut. Ceea ce dovedeşte afinitatea tuturor înţelesurilor menţionate e faptul că toate aceste expresii se spun adesea c u t o n r e p e z i t ; *pîrle-o*, *tule-o* se spune, de exemplu, cînd o primejdie subită te-ameninţă. Se înţelege uşor că verbe care servesc la exprimarea unor idei ca acestea au simţit, mai mult decît altele, nevoia de a-şi prescurta imperativele. Diferenţa de lungime între imperativul slab şi cel tare e deosebit de mare în radicale m o n o s i l a b i c e ca cele ale tuturor verbelor noastre : întrebuinţarea unei forme tari cu terminaţia *-ĭ* reducea de la trei la una, adică cu două treimi, numărul silabelor imperativului, aşa cum reiese din comparaţia între *fereşte* şi *ferĭ*, *ghiceşte* şi *ghicĭ* etc.

Cazul micului grup de „imperative prescurtate" constituie numai un e x e m p l u din cele o mie şi una de probleme curioase pe care le putem întîlni în cursul studiului captivant al morfologiei limbii romîne, unde atîtea chestiuni îşi aşteaptă încă răspunsul.

МОРФОЛОГИЯ РУМЫНСКОГО ГЛАГОЛА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Изучение румынского языка имеет большое лингвистическое значение. С одной стороны — в области сравнительного изучения романских языков: румынский язык (довольно обособленный) относится к своим западным родственникам (языкам французскому, итальянскому, испанскому и др.) приблизительно так же, как для ученого, готовящего критическое издание какого-либо древнего текста, некий весьма отличный от прочих списков (манускрипт) относится к группе других, близких между собой списков (см. рисунок); для восстановления утраченного оригинала (периода романской «дописьменности», в одном случае, или текста средневекового автора — в другом) генеалогическая ветвь, имеющая лишь одного представителя, может быть так же важна, как и ветвь, представленная несколькими родственными компонентами. С другой стороны, важность румынского языка сказывается и в более обширной области — общего языкознания, так как язык этот, взаимодействовавший то со своими восточными соседями, то со своими родичами на Западе, содержит в своей истории для исследователя ряд вопросов чрезвычайной важности, каких в целом едва ли можно найти у другого языка.

Научное изучение языка предполагает прежде всего выявление системы его морфологии и синтаксиса. Систематизация морфологии, представляющая собой род, так сказать математической работы, в общем легче, чем систематизация синтаксиса, куда входят некоторые трудно уточняемые психологические, стилистические и эстетические элементы.

Излагаемая в данном резюме статья предлагает метод систематизации морфологии румыского глагола (т. е. спряжения в румынском языке). Этом метод был подробно описан в новой книге автора этой статьи — «Румынский глагол. Морфологический этюд», изданной на французском языке в двух томах в Лунде в 1955 г.

Если мы объединим две основные приметы румынского спряжения, а именно — систему окончаний, представленную окончанием инфинитива, и отсуствие или наличие суффикса *-ez* или *-esc* в настоящем времени, то мы получим шесть крупных классов:

(I) Глаголы с инфинитивом на *-à* и сильным настоящим (= без суффикса), например *furà*, I-ое л. наст. *fur*. (II) Глаголы с инфинитивом на *-à* и слабым настоящим, *formà, formez*. (III) Глаголы с инф. на *-ì* (или *-î*) и сильным настоящим, *dormì dorm*. (IV) Глаголы с инф. на *-ì* (или *-î*) и настоящим слабым, *iubì iubesc*. (V) Глаголы

с инф. на *-eà, tăceà, tac.* (VI) Глаголы с инфинитивом на *-e, únge ung.* Вокализм и консонантизм, то есть чередования внутри корня, составляют третью и четвертую морфологические приметы. Автор перечисляет в двух таблицах главнейшие чередования гласных и согласных в румынском спряжении (по двенадцати примеров для тех и других), обозначенные буквами от *A* до *L* и от *a* до *l*, напр. *t/ţ* в *cînt, cînţi, e/ea* в *plec, pleacă.* Пятую примету составляет ударение в многосложном корне, то окситонного (1), как в (*eu*) *cunún*, то парокситонного (2), как в (*eu*) *trémur*, типа.

Если обозначить, как это мы делаем, группу первых двух морфологических примет римскими цифрами I-VI и три других соответственно: заглавными (A, B...), строчными (a, b...) буквами и арабскими цифрами (1,2), то каждый румынский глагол получит свою морфологическую характеристику, например,—„I" для глагола *a furà* (I-го спряжения, без чередования согласных или гласных; без акцентологических помет для корня), „I G a" для *a plecà* (I спряжения, чередования *c/č* и *e/ea*), „I B k 2" для *a trepădà* (I спряжения, чередования *d/z* и *e/a* + „неударяемые *e/ă*"; корень — парокситон), „V F g" для *a mîneà* (V спряжения, чередования *n*/нуль/*s* и *a/ă/î*), и т.д. За исключением небольшого количества „неправильных" форм, как, например, глагола *a fi* или форм повелительного *du, fă, zi,* —эта система обозначения позволяет указать кратким образом каждую морфологическую форму каждого глагола.

В Швеции подготовляется применение этой системы и к формам склонения (существительных, прилагательных и местоимений).

Когда эти две работы (морфологическая классификация спрягаемых и склоняемых слов) будут закончены, морфологическая часть румынско-французского словаря, который мы готовим в Лунде и который даст также произношение каждого слова, будет завершена. Этот словарь будет указывать не только значение слов, но также и все, что относится к их произношению и формам словоизменения.

Статья заканчивается примером одной из отдельных проблем, с которыми автор встретился в процессе изучения различных особенностей морфологии глагола, а именно проблемой „сокращенного императива" (см. „Румынский глагол", стр. 673—675).

LA MORPHOLOGIE DU VERBE ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

L'étude de la langue roumaine a une grande importance linguistique. D'une part, dans le domaine des recherches romanes comparées, le roumain (assez aberrant) étant aux langues-sœurs de l'Ouest (français, italien, espagnol etc.) un peu ce que, pour celui qui veut donner une édition critique d'un ancien texte, un manuscrit assez différent des autres est à l'ensemble des autres manuscrits, proches entre eux (voir fig. 1); pour la reconstitution de l'original perdu (l'état roman prélittéraire dans un cas, le texte de l'auteur médiéval dans l'autre), la ,,branche'' généalo-

gique représentée par un seul membre peut avoir autant d'importance que la „branche" représentée par plusieurs membres congénères. D'autre part, l'importance du roumain apparaît dans le domaine, plus vaste, de la linguistique générale, cette langue, tiraillée tour à tour par ses voisines d'Orient et par ses sœurs d'Occident, présentant dans son histoire certains problèmes d'une importance fondamentale, et qu'on ne trouve guère réunis ailleurs.

L'étude scientifique d'une langue suppose une systématisation de sa morphologie aussi bien que de sa syntaxe. La systématisation de la morphologie, qui constitue une espèce de „science exacte", de travail de mathématiques, est en général plus aisée à entreprendre que celle de la syntaxe, où entrent certains éléments psychologiques, stylistiques et esthétiques difficiles à préciser.

L'article résumé ici propose une méthode de systématisation de la morphologie verbale (de la conjugaison) roumaine, telle qu'elle a été exposée en détail dans l'ouvrage récent de l'auteur *Le verbe roumain, Étude morphologique* (2 vol., Lund 1954 et 1955 ; publiés en 1955).

Si nous combinons les deux caractères fondamentaux de la conjugaison roumaine, à savoir le système des terminaisons, représenté par celle de l'infinitif, et l'absence ou la présence du suffixe *-ez* ou *-esc* au présent, nous obtenons six grandes classes : (I) Verbes à infinitif en *-à* et à présent fort (= sans suffixe), ex. *furà*, 1re pers. du prés. *fur*. (II) Verbes à inf. en *-à* et à pr. faible, *formà formez*. (III) V. à inf. en *-ì* (ou *-î*) et à pr. fort, *dormì dorm*. (IV) V. à inf. en *-ì* (ou *-î*) et à pr. faible, *iubì iubesc*. (V) V. à inf. en *-eà*, *tăceà tac*. (VI) V. à inf. en *-e*, *únge ung*. — Le vocalisme et le consonantisme, c'est-à-dire les changements à l'intérieur du radical, constituent le troisième et le quatrième caractère morphologique. L'auteur énumère, dans deux tableaux, les principales alternances consonantiques et vocaliques de la conjugaison roumaine (une douzaine de chaque, désignées par les lettres de *A* à *L* et de *a* à *l*), ex. *t/ț* dans *cînt cînți*, *e/ea* dans *plec pleacă*. — Un cinquième caractère est constitué par l'accentuation du radical polysyllabique tonique, qui est soit (1) oxyton comme dans (*eu*) *cunún*, soit (2) paroxyton comme dans (*eu*) *trémur*.

Si l'on désigne, comme nous venons de le faire, l'ensemble des deux premiers caractères par des chiffres romains (I—VI), et les trois autres respectivement par des majuscules (A, B...), des minuscules (a, b...) et des chiffres arabes (1, 2), chaque verbe roumain obtient une désignation morphologique propre, telle que „I" pour le verbe *a fura* (Ire conjugaison ; pas d'alternance consonantique ou vocalique ; pas d'accentuation à noter, pour le radical), „I G a" pour *a pleca* (Ire conj. ; alternances *k/č* et *e/ea*), „I B k 2" pour *a trepăda* (Ire conj. ; alternances *d/z* et *e/a* + „*a/ă* atones" ; radical paroxyton), „V F g" pour *a mîneà* (V[e] conj. ; alternances *n*/zéro/*s* et *a/ă/î*) etc. Abstraction faite d'un petit nombre de formes „irrégulières", comme pour le verbe *a fi*, ou les impératifs *du*, *fă*, *zi*, ce système de désignation permet d'indiquer brièvement chaque forme flexionnelle de chaque verbe de la langue.

On prépare en Suède l'application de ce système aussi à la déclinaison (des subst., adj. et pronoms).

Quand ces deux travaux, à savoir le classement morphologique des mots conjugables et des mots déclinables, seront terminés, la partie morphologique du nouveau dictionnaire roumain-français que nous préparons à Lund, et qui donnera aussi la prononciation figurée de chaque mot, sera une chose achevée. Ce dictionnaire renseignera les romanisants non seulement sur le sens des mots, mais aussi sur tout ce qui concerne leur prononciation et leur flexion.

L'article se termine par un spécimen des problèmes particuliers que l'auteur, en étudiant les divers détails de la morphologie verbale, a rencontré sur son chemin, à savoir le problème des „impératifs abrégés'' (voir *Le verbe roumain*, pp. 673—675).

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

ARII LEXICALE ÎN ROMANIA ORIENTALĂ

DE

I. ŞIADBEI

Repartizarea geografică a cuvintelor latine rămase pînă azi în limbile romanice s-a făcut numai în mod general ori cu oarecare detalii pentru fiecare limbă în parte [1]. În timp ce studiile privitoare la un anumit domeniu, de ex. cel gallo-roman ori italian, țin seamă adesea de toate detaliile necesare unei concluzii sintetice, pentru alte domenii aceste sondaje nu s-au executat decît într-o măsură insuficientă sau își așteaptă încă realizarea. Din această cauză, concluziile generale scoase din cercetări necomplete — după cum se înțelege ușor — nu sînt de natură să aibă o viață prea lungă și se pot dovedi chiar eronate.

Preocupat mai mult să dovedească cronologia faptelor de vocabular romanic și să explice astfel apariția inovațiilor, regretatul M. Bartoli împărțise lumea romanică, rezumativ, după provincii romane, astfel că alături de Iberia, Gallia și Italia apare în studiile sale și „Dacia”. Această denumire reprezintă întreaga romanitate rămasă în urma vicisitudinilor istorice ale imperiului latin din orient. Renunțînd astfel la vechea sa diviziune a limbilor romanice în două grupe, una de vest (pireneo-alpină) și alta de est (apenino-balcanică), care s-a dovedit mai în urmă ca arbitrară [2], Bartoli ajunsese astfel la unele concluzii „riguros” deduse după normele lingvisticii spațiale luate în considerare.

---

[1] Vezi de ex. Jakob Jud, *Dalla storia delle parole lombardo-ladine* (în „Bulletin de dialectologie romane”, t. III, 1911, p. 1—18, 63—86) și *Zur Geschichte der romanischen Reliktwörter in den Alpenmundarten der deutschen Schweiz* (în „Vox Romanica”, t. VIII, 1945—46, p. 34—109). V. Bertoldi, *Contributo alla storia del lessico indigeno dell'Europa mediteranea*, în *Sache, Ort und Wort, Festschrift Jakob Jud* (*Romanica Helvetica*, 20) Bern, 1943, p. 230—245 etc.

[2] Vechea împărțire în pireneo-alpină și apenino-balcanică, substituită mai tîrziu prin două arii, una occidentală (Iberia, Gallia, Ladinia) și alta orientală (Italia, Dalmația, Dacia), o folosește Bartoli alături de alta nouă : aria continentală (Gallia, Ladinia, Dalmația, Dacia) și aria mediteraneană (Iberia, Sardinia, Italia) ; cf. Bartoli, *Caratteri fondamentali della lingua nazionale italiana e delle lingue sorelle*, Torino, 1936, p. 14 și 15. În general, însă, Bartoli utilizează cele patru provincii (Iberia, Gallia, Italia și Dacia), considerînd prima și ultima ca arii laterale, iar a doua și a treia ca arii intermediare. Această împărțire pe provincii romane apare și în ultima lucrare a lui Jakob Jud în „Vox Romanica”, t. XIII, 1954, p. 246 (Galloromania, Iberoromania, Rätoromania, Italia), în vreme ce Fr. Schürr, *La Diphtongaison romane* (în „Revue de Linguistique romane”, t. XX, 1956, p. 141) vorbește încă de „la Romania occidentale en opposition à celle de la Romania „apennino-balkanique”.

Admițîndu-se aceleași diviziuni pe provincii, în timpul din urmă s-au făcut unele cercetări fără să se țină seamă de detaliile necesare pentru domeniul intitulat ,,Dacia" [1]. Este drept că, rareori, s-a luat în considerare și elementul latin păstrat de limba albaneză ori chiar cîte un cuvînt dalmat. Acestea sînt însă numai excepții. De cele mai multe ori un singur cuvînt dacoromîn reprezintă în aceste cercetări romanitatea orientală [2], deși realitatea este mult mai complexă și adesea infirmă considerațiile sintetice deduse pe această cale.

În paginile următoare ne propunem să arătăm cu mai mult material documentar ce se ascunde în realitate sub eticheta ,,Dacia" a cercetărilor de lingvistică geografică în domeniul romanic. Acest material ne permite să ajungem la stabilirea unor arii lexicale, care, constituite din elemente de origine latină, se dovedesc astfel ca existente încă din epoca latină a imperiului roman de răsărit. Existența ariilor lexicale reflectă totodată o realitate în lumea latină din orient, justificată de altfel suficient de faptele istorice și cele lingvistice, de care ne-am ocupat altă dată [3].

I

1. Din latinitatea imperiului roman de răsărit, care își împărțea dominația cu limba greacă, după ce aceasta din urmă a fost oficial declarată ca limbă a statului, au rămas limba populației romanizate de la care avem pînă azi dialectele romîne, cum și numeroase elemente de origine latină în greacă și albaneză, limbi vorbite de populații existente în acel timp în peninsula balcanică. Din limba oficială latină n-au rămas decît urme în greaca bizantină, mai ales denumiri de demnități devenite tradiționale.

Elementele latine rămase în greacă nu sîntem totdeauna siguri că s-au transmis pe cale orală, în popor, și că ar reflecta starea de limbă a latinei orientale din timpul împrumutului. De ex. ngr. γοῦλα ne arată aceeași menținere a lui *ŭ* accentuat netrecut la *ọ* (închis), ca în elementele latine păstrate de romînă și albaneză; dar, de altă parte, într-un cuvînt ca ngr. καπίστρι < lat. **capistrum** avem păstrarea lui *ĭ* accentuat (ca în sard. log. *krabistu*) netrecut la *ẹ* (închis) [4], ceea ce nu se află în elementele latine din romînă și albaneză.

---

[1] Gerhard Rohlfs, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen* (în ,,Sitzungsberichte d. Bayer. Akad. d. Wissensch.", phil.-hist. Klasse, Jahrg. 1954, caiet 4), München, 1954, de ex. p. 80 și harta 30 consideră alături de **femina** (păstrat în Gallia, Italia de sud, Sicilia și Sardinia) și de **muliere** (în Iberia), că Dacia a inovat prin **familia** > *femeie*, fără să țină seamă de rom. *muiere*, păstrat pînă azi ca în spaniolă și portugheză.

[2] O excepție este de ex. Bartoli, *Figure similare e norme spaziale* (estratto dal ,,Bollettino dell'Atlante linguistico italiano", III, 1942, p. 1—11) unde găsim nu numai considerarea în arii a unor cuvinte păstrate de albaneză și dalmată (**abscondere**, **albus**, **admissarius**, **circus**, **cribrum**), dar chiar o repartiție pe regiuni a subdialectelor dacoromîne, după cuvintele *oase*, *nare* și *nas*, *vărs* și *vom(ez)*, *față* și *obraz*, *scară* și *treaptă* etc.

[3] Vezi I. Șiadbei, *Le latin dans l'Empire d'Orient*, Jassy, 1932; — *Problemele vocabularului romîn comun*, Iași, 1934; — *Albanais et roumain commun* (în ,,Revue internationale des études balkaniques", III-e année, t. II, Beograd, 1938, p. 446—461); — *Latin d'Orient et roumain commun* (extrait de la ,,Revue des Études indo-européennes", t. III, 1943, p. 223—229).

[4] Vezi Gustav Meyer, *Neugriechische Studien*, III, Viena 1895, p. 26.

Luînd în considerare această nesiguranță a elementului latin din neogreacă, se poate constitui o arie lingvistică comună reprezentată numai de elementele latine din romînă și albaneză. Această arie este dovedită de numeroasele elemente comune păstrate de romînă și albaneză. Astfel:

dr. *agust* „août", alb. *gusht* (MW.[1], 136) < **agustus** (= **augustus**);
dr. *altar* „autel", alb. *lter* (MW., 233) < **altarium**;
dr. *aramă* „cuivre" (ar. *aramă*), alb. *rëm* (MW., 361) < **aeramen**;
dr. *arc* „arc" (ar. *arcu*, megl. *arc*), alb. *ark* (MW., 15) < **arcus**;
dr. *arină* „sable" (ar. *arină*), alb. *rërë* (MW., 366) < **arena**;
dr. *argint* „argent" (megl. *arzint*, *răzint*, ir. *arzint*), alb. *ërg'ënt* (MW., 15) < **argentum**;
dr. *cal* „cheval" (ar., megl. *cal*, ir. *ca*), alb. *kal'(ë)* (MW., 170) < **caballus**;
dr. *cîne* „chien" (ar. *cîne*, megl. *coini*, ir. *care*), alb. *k'en*, *k'ën* (MW., 222) < **canis**;
dr. *ceapă* „oignon" (ar. *țeapă*, megl. *țepă*), alb. *k'epë* (MW., 223) < **caepa**;
dr. *cetate* „forteresse; ville" (ar. *țitate*, megl. *-i*, ir. *tsetate*), alb. *k'utet* (MW., 229) < **civitas**, **-tatem**;
dr. *osînză* „graisse" (ar. *usăndză*), alb. *ushun'ë* (MW., 19) < **oxungia** (după gr. *ὁ ζύγγιον*) = **axungia**;
dr. *unchi* „oncle", alb. *unk'* (MW., 457) < ***unc(u)lus** (= **avunculus**); etc.

Numărul elementelor latine din albaneză înregistrat de Gustav Meyer în dicționarul său a fost mereu micșorat de cercetările ulterioare apariției acestei lucrări; o parte s-au atribuit fondului anteroman, iar alta, din motive de fonetică istorică, s-au arătat ca împrumuturi recente din italiană [2].

Cu toată această micșorare, cuvintele de origine latină sînt foarte numeroase.

Elementele comune care se găsesc în limbile albaneză și romînă reflectă, prin ariile lor, unitatea lexicală a latinei orientale [3] și după ele se poate reconstitui, în oarecare măsură, vocabularul acestei limbi.

---

[1] Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891.

[2] Cf. R. Helbig, *Die italienischen Elemente im Albanesischen*, (în „X. Jahresbericht des Instituts für rumän. Sprache", Leipzig, p. 1—137).

[3] Cuvintele albaneze de origine latină comune cu cele păstrate de limba romînă au fost date de S. Pușcariu, în *Etymologisches Wörterbuch der rumän. Sprache, Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905 și de Candrea—Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii romîne. Elementele latine*, București, 1907—1914 (*A* — *putea*). O listă (necompletă) a cuvintelor atribuite de Gustav Meyer limbii latine a dat și A. Philippide, *Originea Romînilor*, t. II, Iași, 1928, p. 631—658. Lista dată de Philippide trebuie însă revizuită, deoarece nu corespunde stării actuale a cercetărilor. Astfel, la p. 674, înregistrează alb. *shtierrë* < **sterilis** (cu ?), deși MW., p. 416 afirma că e autohton; la p. 680 admite ca etimon pentru alb. *mokërë* < lat. **machina**, iar la p. 774 primește ca „probabil" etimonul dat de Thumb din vechea greacă; deși **glandem** > alb. *l'ënde*, Philippide presupune (p. 643), contra lui G. Meyer, EW., 140 că alb. *g'ëndërë* < **glandula**; în alt loc (p. 669) admite (cu ?) că alb. *gúnë* < lat. **gunna**, deși MW., p. 134 spunea că < ngr. γοῦνα din cauza lui *ū* netrecut la *ü*; admite apoi un ***pitsicare** pentru rom. *pișca* (!) și pentru alb. *pitskoi*, *piskoi*, deși MW., p. 339 și Helbig p. 92 au arătat că formele albaneze provin din ital. *pizzicare*; etc. etc.

2. Dar alături de ariile acestea unitare, care se prezintă cu totul suprapuse, fonetica istorică a limbii albaneze ne arată că prototipul latin al unor cuvinte a fost altul decît acel al cuvintelor romînești. Astfel, unele verbe se prezintă în domeniul romîn ca derivate, în timp ce limba albaneză a păstrat formele verbale simple (**adsternere, *allenire, extercolare, indurare, imbracare, tremulare** în romînă, față de **sternere, lenire, colare, durare, braca, tremere** în albaneză). Uneori formele verbale rămase au chiar prefixe deosebite (**innovare** în domeniul romîn, față de **renovare** în cel albanez). De asemenea la nume, în timp ce domeniul romîn a păstrat forma simplă latină (de ex. **calx, cerasium, coagulum, dulcis, falx, formica, hiberna, lutum, mensa, micus, musca, *nepota, petra, saccus, terra, virga, viscum** etc.), domeniul albanez cunoaște cuvinte provenite din forme derivate (**calcaria, cerasinum, *coagulorium, dulculus, *falcinea, formicula, *hiberninum, mensalis, micetta, *musconia, *nepotia, *nuptia, *petramen, sacculus, *terriola, virgarius, *visculum** etc.). Și nici fenomenul invers nu este mai puțin rar (**facula, *hirundula, *hirundinella, *otulus, palliola, paricula, radicina, retella, trunculus, turturilla, *vapalia, vescidus, veteranus, vetulus, *virgula** în domeniul romîn, față de ***flaca, hirundo, otus, pallia, par, *radica, rete, truncus, turtur, *vapa, vescus, vetus, virgo** în domeniul albanez). Aceste deosebiri de formă care se prezintă ca două arii contigue ne arată începutul fracționării dialectale în latina din orient din punct de vedere lexical. Fracționarea a mers crescînd în decursul timpului, astfel că se poate întrevedea de la un moment scindarea totală a celor două domenii.

După elementele acestea divergente ajungem la unele deducții de natură fonetică și, cu ajutorul lor, la stabilirea unei cronologii relative a timpului cît a durat unitatea în latina vorbită din imperiul de răsărit. Astfel alb. *skëndi, -üë* provine dintr-un lat. ***scantīlla** cu ī lung, devenit închis, iar rom. *scînteie* continuă un ***scantĭllia** cu *ĭ* devenit *ẹ*. Avem același fenomen ca de ex. în **camīsia** păstrat în alb. *këmishë* (ca în limbile romanice de vest; cf. fr. *chemise*), în timp ce rom. *cămeșă* a avut un *ĭ* devenit *ẹ*. Cum trecerea *i* > *ẹ* aparține secolului al IV-lea, urmează că a existat între cele două teritorii pe care se foloseau ***scantīllia** și **camīsia** de o parte, și ***scantĭllia** și **camĭsia** de altă parte, o separare teritorială ori un contact mai mic al populației. Că acest contact a fost mai înainte foarte intens se arată prin forme comune ca: păstrarea ori omiterea penultimei atone în **masculus** ori **musc(u)lus** (rom. *mascur*, alb. *mashkul* ori rom. *mușchi*, alb. *mushk*) sau existența unui *s*- în dr. *scurt* și alb. *shkurtë* (< lat. **curtus**) după dr. *scurta*, alb. *shkurtoń* (< lat. **excurtare**) etc. Dar încă din tratarea lui **cingula**, cu amuțirea penultimei atone și metateza lichidei în domeniul romîn (> ***clinga** > dr. *chingă*) și păstrarea lor în albaneză (*k'ingëlë*) se vede evoluția în două arii deosebite. Acestea se desemnează tot mai mult prin amuțirea lui *-d-* intervocalic în aria pe care s-a dezvoltat limba albaneză (ca în limbile romanice occidentale), în timp ce domeniul romîn a păstrat dentalele intervocale (cf. **nodus** > rom. *nod*, alb. *ne*, **padulem** > rom. *pădure*, alb. *pül*, **vadum** > rom. *vad*, alb. *va* [din pl. **vada**] etc.). Ele diverg total în fenomene specifice preromîne, ca alterarea dentalei surde înainte de *į* (cf. ***capitīna** > dr. *căpățînă*, alb. *kaptinë*) ori închiderea lui *a*

accentuat urmat de nazala *n* (ex. **filianus** > dr. *fin*, alb. *fiian* etc.). Cum aceste schimbări sînt anteslave, urmează că mult înainte de așezarea slavilor la Dunăre s-a petrecut scindarea celor două domenii pe care a evoluat limba latină în mod divergent.

II

3. Evoluția latinei orientale nu s-a limitat numai la deosebirile însemnate mai sus. De la un anumit timp, trebuie să presupunem că ea s-a continuat în mod independent, în două arii, după cum reiese din marele număr de cuvinte latine păstrate numai în limba romînă. Aria în care s-a dezvoltat limba romînă, după această separare, nu mai poate fi considerată o arie marginală, ci ca una izolată. Prin urmare arhaismele limbii romîne, care au fost de atîtea ori semnalate, nu se datoresc decît în parte unei dezvoltări mai conservatoare în ariile laterale [1], ci acestei izolări de restul lumii romane.

Am căutat altă dată să arătăm care a fost cauza acestei izolări și modul cum s-a produs [2]. Aici mă voi limita să semnalez cîteva puncte în legătură cu elementele latine păstrate numai în limba romînă [3].

După înlăturarea tuturor rămășițelor latinizante, care mai apar încă inutil în studiile de lingvistică romînă (de ex. verbul arhaic *plăsa*, dat ca provenind din ***plausare**, deși fonetica istorică se opune, fiind slav. *plesati*, vsl. *plensati*, v. Tiktin, DRG) și după considerarea critică a etimologiilor (chiar Meyer-Lübke, REW.[3] 5014*a* a primit explicarea latină a lui *iortoman* din lat. **libertus**), se va constata că aceste elemente latine rămase în limba romînă aparțin cu deosebire unei vorbiri populare și se referă la împrejurările vieții rustice. Înăuntrul acestei arii izolate avem termeni cunoscuți în toate dialectele romîne (ca de ex. dr. *oaie* „brebis", ar. *oaie*, megl. *oaiă*, ir. *oie* < **ovis** ; dr. *junghia* „égorger", ar. *minğungle*, megl. *jungl'i* <**jugulare** etc.) ori numai în două (dr. *întîi*, ar. *ntîn'u* < ***antaneus** etc.) sau un singur dialect (dr. *nutreț* „fourage" < ***nutricium**; dr. *scoare* „scorie de fer" < **scoria** etc.). Aceste cazuri din urmă ne arată numai relicte prețioase în

---

[1] Considerată ca o arie laterală a Romaniei, romîna trebuia să păstreze numeroase arhaisme latine, în vreme ce în alte limbi romanice avem inovații, cf. Bartoli, *Caratteri fondamentali delle lingue neolatine* (în „Arch. glott. ital.", XXVII', 1936, p. 97—133 și XXIX, 1937, p. 1—20). Prin „Dacia" Bartoli înțelegea numai aria dialectelor romîne, Dalmația fiind clasată la Italia. Asupra acestei păreri vezi și studiul lui Bartoli, *l'Italianità del dalmatico, del sardo e del ladino* (estratto dall'„Archivio storico per la Dalmazia", Roma, 1936, vol. XX, p. 518—531). Ca păstrătoare de arhaisme, din cauză că au constituit altădată arii laterale, romîna prezintă asemănări numeroase cu spaniola, v. Bartoli, *Fatti caratteristici della romanità della penisola iberica* (estratto degli *Atti del I Congresso Nazionale di Studi Romani*, Roma, 1928, p. 393—395) și Günther Scholz, *Rumänisch und Spanisch. Eine vergleichende Darstellung der Eigentümlichkeiten beider Sprachen*, Leipzig, 1929.

[2] Cf. *Le latin dans l'Empire d'Orient*, p. 4—7 și 13—16.

[3] Vezi de ex. Pușcariu, *Locul limbii romîne*, București, 1920 și DR.,VII, 479—480, pagini reproduse și în *Études de ling. roumaine*, Cluj-București, 1937, p. 35—36, nota. O parte din etimologiile date au fost îndepărtate de Al. Rosetti, ILR., I[2], p. 165—167. La unele elemente crezute multă vreme că s-au menținut numai în limba romînă, G. Rohlfs a adus (în „Archiv f. d. Stud. d. n. Spr.", vol. 173, p. 144) paralele vest-romanice.

arii izolate, unele pe cale de a fi înlocuite de alte elemente cu circulație mai mare.

4. Dar același fenomen s-a petrecut și în domeniul limbii albaneze. Scindîndu-se aria altădată comună, o parte s-a izolat de domeniul romîn, astfel că numeroase cuvinte de origine latină au rămas în Romania orientală numai în limba albaneză :

alb. *kulm* (MW., 213) < **culmus**;
alb. *k'ishë* (MW., 228) < **ec(c)lesia**;
alb. gheg *shêmë* (Jokl, *Unt.*, [1] p. 286) < **examen**;
alb. *vai* (MW., 462) < **oleum**;
alb. *tork* (MW., 433) < **torculum**;
alb. *traitonĭ* (MW., 434) < **tractare**;
alb. *ves* (MW., 467) < **vitium** etc.

Cum se poate vedea din felul evoluției grupului *-ct-* în cuvîntul **tractare**, avem o schimbare diferită de aceea a grupului în fondul autohton (*-ct-* > *-tt-*) ori în alte elemente latine (**lucta** > alb. *lüftë* etc.). Schimbarea *-ct-* > *-ĭt-* este specifică Romaniei de vest (vfr. *luite*, fr. *lutte*, cat. *lluyta* etc.), spre deosebire de schimbarea lui *-ct-* > *-pt-* din romînă ori în *-tt-*, ca în italiană. De asemenea în elementul latin al albanezei găsim uneori și tratarea lui *ŭ* ca *ọ* (iarăși ca în Romania occidentală), spre deosebire de ceea ce se întîmplă în domeniul romîn : lat. **tructa** (REW^3, 8942) a devenit în albaneză *troftë* (MW., 437), ca în ital. *trota*.

Aceste cazuri ne arată și ele că domeniul albanez n-a întrerupt contactul său cu latina occidentală ca cel romîn și că a primit unele influențe tîrzii pe care romîna nu le cunoaște ori le are numai într-o mică măsură [2].

5. Înainte de influența italiană în limba albaneză, aceasta a fost în legătură cu limba dalmată de pe țărmul Adriaticei, astfel că o mare parte din elementele latine ale limbii albaneze au corespondente în limba dalmată. Astfel :

amicus > alb. *mik* (MW., 278), vegl. *amaik* (REW^3, 422);
anguilla > alb. *ng'alë* (MW., 308), vegl. *angiola* (REW^3, 461);
calix, -ice > alb. *k'elk'* (MW., 221), dalm. *cauco* (REW^3, 1519);
episcopus > alb. *peshpĕk* (MW., 458), vegl. *pasku* (REW^3, 2880);
medicus > alb. *mĭek* (MW., 282), vegl. *medko* (REW^3, 5459);
parabola > alb. *pralë* (MW., 350), vegl. *palaura* (REW^3, 6221); etc.

Dacă vom considera aria dalmată ca o arie contiguă celei friulane ori italiene de o parte și celei albaneze de alta, rezultă că aria albaneză a fost odinioară o arie intermediară. Ea se înfățișa, după separarea de aria domeniului romîn, ca o arie cu limită netă spre est și cu limită flotantă spre vest. În acest mod se explică influențele tîrzii din occident, ca :

alb. *bĕkoni* „bénir” < **benedico**, *kishë* „église” < **ec(c)lesia**, *shekul* „monde“ < **saeculum**, *shpirt* „ésprit”< **spiritus**, *ung'il* „évangil” < **evangelium** etc.

---

[1] N. Jokl, *Linguistisch — Kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923.

[2] Vezi *Le latin dans l'Empire d'Orient*, p. 13—16.

6. Domeniul albanez are o serie de cuvinte care apar și în dialectele aromîn ori meglenit, dar care lipsesc dialectului dacoromîn. Acest fapt nu e o simplă coincidență, ci arată ceva bine determinat : apropierea ariilor celor două domenii. După :

ar. *apir* „a se lumina de ziuă" (Papahagi, *Basme*, glosar), megl. *apir* (Capidan, *Megl.*, I, 208) < **aperio** ;

ar. *arat* „plug" (Dalametra), megl. *arat* (Capidan, *ibid.*, 98) < **aratrum** ;

ar. *căloari* „căldură" (Papahagi, *Basme*, 103), megl. ~ (Papahagi, *Megl.*, glosar) < **calor** ;

ar. *cusurin* „văr" (Papahagi, *Basme*, p. 306), megl. ~ (Capidan, *Megl.*, I, 103) < **consobrinus** ; etc. se vede că a existat o arie lexicală romînă de sud, diferită de cea dacoromînă. Această arie avea cuvinte de origine latină care nu s-ar putea explica la nordul Dunării ; de ex. ar. *hic* „smochin" (Papahagi, *Basme*, p. 44) ori megl. *ic* (Papahagi, *Megl.*, 29) < **ficus**, nu a rămas în dacoromînă, smochinul nefiind cunoscut pe teritoriul nord-dunărean. La fel ar. *căstîn'u* „castan" și *cîstîn'ă* „castană" (Dalametra), megl. *căston'ă* (Papahagi, *Megl.*, 19) < **castanea.** Albaneza cunoaște și ea cuvintele *fik* (MW., 104) și *kështen'ë* (MW., 191), ceea ce nu se poate explica decît prin alăturarea celor două arii, albaneză și romînă de sud.

Tot așa albaneza are forma *kushëri* (MW., 218) din **consobrinus** și alte cuvinte de origine latină, comune cu elementele latine din aromînă sau meglenită, necunoscute în dacoromînă : **cicer, furnus, gaudere, noverca, serra, *solinum, spissus, sulfur, vomer.**

III

Din considerarea ariilor lexicale stabilite mai sus se desprind cîteva concluzii generale :

1. În latina orientală a existat o unitate de limbă, avînd totuși numeroase variații fonetice și lexicale ;

2. De la o epocă determinată (prima jumătate a secolului al V-lea e.n.) această unitate a încetat, domeniul pe care s-a dezvoltat limba albaneză orientîndu-se spre vest ;

3. Din ariile diferite ale cuvintelor albaneze de origine latină, unele avînd arii comune cu domeniul romîn, iar altele cu domeniul dalmat, reiese locul intermediar pe care l-a ocupat odinioară domeniul albanez între cele două arii extreme din răsărit, înainte de coborîrea albanezilor în sud-vest, la marea Adriatică ;

4. Din ariile comune constatate în limbile vorbite de albanezi și de romînii de sud reiese dezvoltarea continuă a acestor popoare la sudul Dunării ; totodată se dovedește că, spre deosebire de aceștia, dacoromînii se arată, prin ariile lor divergente, autohtonii pămîntului pe care-l locuiesc pînă azi.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ АРЕАЛЫ В ВОСТОЧНОЙ РОМАНИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Труды по географической лингвистике в области романских языков касаются в большинстве случаев только литературного румынского языка. Все они, за редкими исключениями, объединяют весь восточный романский мир под одним обобщающим названием «Дакия», хотя под этой этикеткой скрывается целый комплекс лексических ареалов.

В первую очередь, необходимо отметить обширный ареал, свидетельствующий об единстве латинского языка Восточной Империи. Кроме этого ареала латинских элементов, общих для румынского и албанского языков, можно установить и другие, менее обширные; они подтверждают факты, соответствующие историческим и лексическим фактам, изложенным в предыдущих работах автора.

Латинский язык Востока прошел на определенных ареалах после эпохи единства через период собственных новообразований; после периода единства последовал полный отрыв большого ареала, на котором развился румынский язык. Ареал, на котором развился албанский язык до передвижения албанцев на юг, на берега Адриатического моря, продолжал оставаться в контакте с Западной Романией, сначала с далматинским, затем с итальянским языками. Равным образом, судя по совпадению некоторых латинских элементов в южно-румынских диалектах (арумынском и меглено-румынском) и албанском языке, можно сделать вывод, что существовал общий южно-дунайский лексический ареал, в отличие от северо-румынского. Установление этих ареалов может привести к следующим выводам:

1) в восточном латинском языке существовало языковое единство при наличии, однако, многочисленных фонетических и лексических разновидностей;

2) с определенной эпохи (начало V века нашей эры) это единство распалось, область, в которой развился албанский язык, ориентировалась на запад;

3) в разных ареалах распространения албанских слов латинского происхождения одни имели общий ареал с областью румыского языка, а другие — с областью далматинского языка; из этого можно заключить, что некогда, до оседания албанцев на берегах Адриатического моря, область распространения албанского языка занимала промежуточное место между двумя крайними ареалами востока;

4) по установленным общим ареалам албанского и южнорумынских диалектов можно сделать вывод о непрерывности албанцев и южных румын на юге от Дуная; в то же время доказывается что, в отличие от них, дако-румыны являются, по их различным ареалам, коренным населением страны, где они пребывают в настоящее время.

AIRES LEXICALES DANS LA ROMANIA ORIENTALE

(RÉSUMÉ)

Les études de linguistique géographique qui traitent des langues romanes ne mentionnent, pour la plupart, que le roumain littéraire. A de rares exceptions près, leurs auteurs désignent par la dénomination — un peu trop large — de „Dacia", toute la romanité orientale. Or, il se trouve que la „Dacia" comprend tout un groupe d'aires lexicales, dont chacune ne laisse pas d'avoir son individualité. Il y a, en effet, une aire dont l'existence nous est révélée par les éléments communs au roumain et à l'albanais et dont l'extension témoigne de l'unité du latin parlé dans l'Empire d'Orient ; mais il en est d'autres encore qui, pour être moins vastes, n'en confirment pas moins, par leur existence, des faits historiques et linguistiques, qui ont déjà fait l'objet de bien des études.

Après une période d'unité, toute une série d'innovations se manifestent au sein du latin oriental, qui lui sont propres et ne tardent pas à donner naissance à des aires ayant chacune son individualité. Or, à partir du moment où cette période d'unité prend fin, l'aire sur laquelle allait se constituer le roumain se trouvera complètement isolée, tandis que l'aire de l'albanais continuera à demeurer en contact avec la Romania occidentale, par l'intermédiaire du dalmate d'abord, de l'italien ensuite. L'existence de nombreux éléments communs aux dialectes roumains du Sud (aroumain et mégléno-roumain) et à l'albanais, prouve qu'il y a, au Sud du Danube, une aire commune faisant face à l'aire roumaine, au Nord de ce fleuve.

L'existence des aires mentionnées étant admise, voici les conclusions qu'il est permis d'en dégager :

1. malgré son unité, le latin oriental présentait de nombreuses variations phonétiques et lexicales ;

2. à une certaine époque (première moitié du V-e siècle), cette unité prend fin, l'albanais s'orientant désormais vers l'Ouest ;

3. le fait que, parmi les mots d'origine latine, l'albanais en offre qui se rattachent à l'aire dalmate, tandis que d'autres éléments de cette langue appartiennent à la même aire que celle du roumain, prouve que le domaine de l'albanais occupait jadis — avant que ceux qui le parlaient ne se fussent établis sur le littoral de l'Adriatique — un territoire situé entre les deux aires extrêmes de l'Orient ;

4. l'identité des aires, que l'on constate dans les dialectes des Roumains du Sud et dans l'albanais, témoigne de la permanence des peuples respectifs au Sud du Danube ; d'autre part, contrairement aux Albanais, il ressort que les Daco-Roumanis sont — leurs aires divergentes le prouvent — la population autochtone du territoire qu'ils n'ont cessé d'habiter jusqu'à l'heure actuelle.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

STUDII ILLIRICE, I*

DE

I. I. RUSSU

În perioada dintre cele două războaie mondiale, sectorul antichităţilor europene a cunoscut un mare avînt şi o remarcabilă îmbogăţire a cunoştinţelor arheologice şi lingvistice privind mai ales epoca preistorică, unde ultimele rezultate şi ipoteze au modificat multe susţineri şi idei învechite, ori au adus lumină în capitole obscure. Un progres îmbucurător a înregistrat acest răstimp în cercetarea resturilor limbii şi vieţii materiale a marelui grup de triburi ale illirilor balcanici, care (spre deosebire de ramura italică a messapilor şi de veneti) se bucuraseră de atenţie

---

* Abreviaţii bibliografice :

AISC = *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj-Sibiu, I-V, 1928—1948.

Bechtel GPN = Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Halle, 1917.

CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin.

DLZ = *Deutsche Literaturzeitung*, Berlin.

EDR = *Ephemeris Dacoromana*, Roma, I, 1923—.

Gl. = *Glotta* (hg. P. Kretschmer, F. Skutsch, W. Kroll, R. Meister), Göttingen, I 1909—XXXIII 1954.

Holder ACS = Alfred Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, Leipzig, I 1896, II 1904, III 1914.

IF = *Indogermanische Forschungen*, Strassburg (—Berlin), I, 1892—.

IG = *Inscriptiones Graecae*, Berlin (IG^2 = editio minor).

JÖAI = *Jahreshefte des österr. arch. Instituts*, Viena, I, 1898—.

Krahe IGN = H. Krahe, *Die alten Balkanillyrischen geographischen Namen*. Heidelberg, 1925 (Indogermanische Bibliothek, III 7).

Krahe IPN = H. Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929 (Indogerm. Bibl. III 9).

KZ = *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* (Ad. Kuhn), Berlin (—Göttingen), I, 1952—.

RE = *Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Pauly-Wissowa), Stuttgart, I, 1893—.

RIEB = *Revue internationale des études balkaniques*, Belgrad, I, 1934.

RIGI = *Rivista indo-greco-italica* (Fr. Ribezzo), Napoli, I—XX, 1917—1937.

RLV = *Reallexikon der Vorgeschichte* (M. Ebert), Berlin, I—XV, 1924—32.

Schulze LEN = W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen, 1904 (= 1933) (Abhandlungen Gesell. Wiss., Phil.-hist. Klasse, n. F. V 5).

TLL = *Thesaurus linguae Latinae*, Lipsca, I, 1900—.

Z(O)NF = *Zeitschrift für (Orts) Namenforschung* (J. Schnetz), München, I, 1925—.

redusă în epoca precedentă, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea; atunci s-au făcut primele explorări de către W. Deecke, W. Tomaschek, C. Pauli, P. Kretschmer, W. Schulze ș.a., care în chip firesc și-au îndreptat atenția mai întîi spre graiurile ce au lăsat urme scrise ceva mai copioase (texte ori măcar cuvinte izolate), nu numai serii de nume proprii ca ramura balcanică a illirilor. Cu trei decenii în urmă a început o intensă campanie de semnalare, adunare și clasificare a resturilor de limbă illiră din spațiul balcano-dunărean: numele proprii de persoane, triburi, locuri, zeități[1]) și unele glose; în același timp sporeau inscripțiile în limbă messapică și venetă ca și putința de a le citi și interpreta corect. Paralel se desfășura o remarcabilă activitate de explorare comparativă și de sondaje etimologice, de analiza numelor proprii illire și confruntarea lor cu resturile din idiomele indoeuropene mai bine cunoscute.

Dintre cercetătorii limbii și numelor illire în ultimele decenii amintim numai pe cei mai de seamă: P. Kretschmer, N. Jokl, F. Ribezzo, H. Krahe, A. Blumenthal, J. Pokorny, P. Skok, A. Mayer, E. Vetter, M. Fluss, Radu Vulpe. Publicațiile principale (în afară de cele amintite) în care au apărut studii, cronici amănunțite sau notițe despre resturile de limbă balcan-ilirică: Gl., IF, KZ, RIGI, Z(O)NF, *Indogermanisches Jahrbuch*. — Despre istoria și viața social-politică a illirilor: „Illyrioi" de M. Fluss, în *RE* V suppl. (1931), 311 — 345.

Acest remarcabil progres al studiilor de „illirologie" balcano-dunăreană (în mare măsură util și pentru cunoașterea antichităților europene) n-a fost lipsit de unele exagerări și excese, prin depășirea unor limite geografice, etnice și lingvistice, care de altfel nu erau încă pentru toți pe deplin și evident conturate. Astfel, înainte de a se fi stabilit cu strictețe ori măcar cu admisibilă aproximație ceea ce este propriu illirilor și ce e de altă obîrșie în zona balcano-dunăreană, unii erudiți s-au grăbit cu generalizările atribuind illirilor nu numai resturile de limbă și cultură specifice și exclusive în teritoriul lor etnic din epoca istorică[2] (unde locuia în antichitate grupul de triburi indoeuropene unite — în sensul celor trace ori a celor grecești — prin limba specifică în cadrul căreia au dezvoltat un sistem onomastic propriu ce poate fi restabilit din izvoarele documentare grecești și romane; e un material documentar deosebit de prețios, aducînd un aport substanțial pentru determinarea structurii indoeuropene a graiului acestui conglomerat etnic); dar atribuindu-le nume, cuvinte și resturi ale vieții materiale și sociale de altă apartenență: s-a făcut încercarea de a identifica elemente illire în toponimia și antroponomastica unor teritorii învecinate sau chiar destul de îndepărtate: Macedonia, Tracia, Dacia, Epirul, Grecia cu Peloponnesul și insulele Egeei, Asia Mică (Troas), Pannonia, Noricum, Boemia, Italia cu Sicilia

[1] Krahe IGN și IPN; R. Vulpe, *Gli Illirii dell'Italia imperiale romana*, EDR III 1925. 129—258; N. Jokl *Albaner, Illyrier* în RLV; cf. AISC IV 73—146, 198—207, V 285—7.

[2] Aproximativ Albania, Iugoslavia de azi (la vest de Morava, v. AISC IV 73—145), afară de Bačka și Slovenia (aici erau puternice enclave celtice și chiar majoritatea populației pare să fi fost de această origine, ori celtopannonică), precum și cîteva puncte din Ungaria sud-vestică. Granițele teritoriului etnic illir fixate provizor de Krahe (IGN p. VII—VIII) sînt prea strîmte, iar cele indicate de Vulpe (EDR III 135—178) mult prea largi; o cercetare mai amănunțită este necesară. În teritoriul etnic illir nu lipseau, în chip firesc, elementele alogene, mai ales în onomastică: nume de locuri și de persoane.

etc.; susţineri care nu află o confirmare în tradiţiile istorice şi nu se potrivesc cu ceea ce reprezentau de fapt illirii în antichitatea greco-romană. Peste tot se identificau ori se credea că pot fi găsite nume de persoană sau de localitate, vreun element radical ori sufix, cuvinte în limbă sau resturi de civilizaţie, nume de zei ori practici religioase aduse şi lăsate de presupusa mare expansiune a illirilor în veacurile preistorice. Se atribuia astfel cu largă mînă acestui popor (ca mai înainte celţilor) o mare parte din elementele de limbă şi cultură materială cu origine echivocă în teritoriile de nord ale lumii romane şi în diferite regiuni ale bazinului mediteranean[1].

Aceste asertiuni au creat impresia că illirii ar fi destinaţi să joace un rol excepţional în cadrul cercetărilor şi speculaţiilor lingvistice-arheologice asupra pre- şi protoistoriei europene, unde formula „illir" devine pentru mulţi eruditi o etichetă ieftină şi comodă spre a soluţiona orice problemă paleoetnologică; a fost definită (de G. Kossinna) ca illiră, între altele, civilizaţia preistorică numită „lusaciană" (Lausitzer-kultur), ca şi prima epocă a fierului (Hallstatt), ori chiar aşa-numita „*Bandkeramische-kultur*" (C. Schuchardt) etc.; asemenea atribuiri etnice rămîn, cum e firesc cel puţin deocamdată, simple ipoteze ce se pot înlocui uşor cu altele. După unii, importante elemente „illire" ar fi intrat în formarea neamurilor celtice (J. Pokorny), ori illirii ar fi creatorii întregii culturi cretane şi miceniene („*Urillyrier*", „protoilliri"; V. Georgiev), ultima teorie fiind considerată îndeobşte de către eruditi ca deosebit de temerară. Asemenea excese (întemeiate mai ales pe elemente onomastice) au fost semnalate fără întîrziere şi stigmatizate după cuviinţă de cercetătorii alarmaţi de uzul şi abuzul ce se face cu termenul „illiric" în această epocă a „modei illirice" (K. Kerényi), a unei veritabile „boli la modă: panillirismul" (Pisani).

Karl Kerényi, *Vom heutigen Stand der Illyrierforschung*, RIEB II 1936, 13—30 („există azi în cercurile lingvistice şi arheologice o puternică tendinţă de illirizare"); V. Pisani, *Il problema illirico*, „Pannonia" III 1937, 276—290 (= „Illyrica", scr. Krahe, Pisani, Devoto; Pannonia-könyvtár 46, Pécs 1938, 25); 277 „boală la modă pe care aş numi-o „panillirism"...; toate acestea sfîrşesc prin a fi cu totul suspecte, ba chiar şi ridicule; cercetătorii au datoria de a reduce problema la termenii săi precişi, determinînd ce trebuie să înţelegem prin illiri"; spre a pune capăt acelei „tendinţe decise spre illirizare", este necesar a ţine seamă de unele criterii generale care să determine ceea ce este propriu illir şi ceea ce nu poate fi considerat ca atare. „Urmele de illiri pe care au crezut unii că le pot afla în atîtea teritorii europene pe baza corespondenţelor onomastice, departe de a fi dovedite, reprezintă miraje autentice şi ar fi bine ca preistoricienii să nu se lase derutaţi de asemenea fantasme lingvistice, gîndindu-se bine, atît ei cît şi glotologii, la însemnarea ce trebuie acordată cuvîntului „illir", înainte de a designa prin acesta concepte care nu se împacă unul cu altul" (p. 290). Lipsa unei temelii documentare (istorice şi lingvistice) pentru pretinsa expansiune pre- şi protoistorică a illirilor

[1] Krahe IGN 103—115. — Jokl RLV I 84—94. Krahe, *Das Problem der Nordillyrier im Lichte der Sprache*, „Geistige Arbeit" II 19, p. 5 sqq.: *Die Illyrier in ihren sprachlichen Beziehungen zu Italiker und Griechen*, „Welt als Geschichte" III 1937, 119—136 „die Illyrier in Italien", 284—299 „die Illyrier in der Balkanhalbinsel". Ceva mai moderat era Jokl (în articolele citate). Precursorii acestor teorii au fost R. Much (care la 1905 semnala corespondenţe toponimice liguro-veneto-illirice) şi R. Scala: expansiunea illirilor în toată Peninsula Balcanică, Creta, Italia de sud, Sicilia („urmele illire pe continent în teritoriul lingvistic grec de mai tîrziu sînt numeroase, ajungînd pînă în Attica şi peninsula Peloponnesului" etc., în art. *Umrisse der ältesten Geschichte Europas*, „Universitätsbericht", Innsbruck, 1906/7, 47).

în Grecia a fost semnalată cam în același timp și de noi (EDR VIII 1938, 129, apoi în AISC IV 87), cu precizarea că urmele preellenice de origine indoeuropeană în toponimia, religia și limba greacă sînt lăsate de altă ramură balcanică a „indoeuropenilor" : traco-frigienii, pe care-i atestă tradițiile și literatura istorică în Grecia continentală și insule. —Cf. și D. Mustilli, *Rivista d'Albania* I 1940, p. 279.

Intervenția drastică și deplin îndreptățită a italianului Pisani și a altora n-a descurajat de loc pe „panilliriști", iar tendința spre „illirizare" și plasarea illirilor în cît mai multe regiuni europene a rămas în putere, unii considerînd ca foarte important rolul ce ar reveni acestor triburi în procesul de „indogermanizare" a Europei antice.

Principalul „panillirist" este comparatistul Hans Krahe, care în „Geistige Arbeit", V 1938, n. 18 și art. „Der Anteil der Illyrier an der Indogermanisierung Europas" (Welt als Geschichte" VI 1940, 54—73), ca și în diverse notițe din IF LVII 1939 — 40, LVIII 1942, ZNF etc., repetă liniștit același material echivoc și inconcludent în cadrul unor teorii grandioase, amplificate chiar prin adoptarea concluziilor lui Pokorny, care e de părere că „illirii, într-o epocă îndepărtată, au ocupat nu numai teritorii din vestul Germaniei, ci au trecut peste Rin în Gallia și Spania ca și în insulele britanice" (? !) ; iar pentru Krahe „după toate acestea rezultă, în baza toponomasticei, ca vechiu teritoriu illir : părți din Asia Mică, mari porțiuni din Peninsula Balcanică, zona Alpilor, vechea Pannonia, Boemia, actuala Germanie estică și Polonia, părți din Germania sudică și vestică, din Gallia, Spania și Britania. Desigur un teritoriu de întindere impozantă" (Anteil, p. 69). Pe cît de ușor se pot scrie, pe atît de greu rezistă asemenea afirmații grandioase la o examinare critică [1]. — Cunoaștem numai titlul lucrării *Les Illyriens en Grèce et en Italie* de W. Borgeaud (Geneva, 1943, 104 p.), citat în „Revue des études latines", XXV 1947, 87 și „Revue des études indoeuropéennes" IV 1947, 160.

O prețioasă limpezire a fost adusă de vasta anchetă a lingvistului vienez P. Kretschmer (1866—1956), „Die vorgriechischen Sprach- und Volksschichten", în Gl. XXX 1943, care examinează și problema illiră (p. 99—168), arătînd valoarea relativă ori lipsa de valoare documentară (în sensul dorit de illirizanți) a elementelor toponomastice (ca sufixe *-nt-*,*-st-* ,*-s-*) ; acestea nu pot servi ca probe despre expansiunea panillirică în teritoriile unde apar ele, mai ales că (după R. Vulpe) de illiri în sens etnologic nu se poate vorbi decît începînd din epoca fierului. Kretschmer separă net și pe bună dreptate pe illirii balcanici (limbă *satem*) cunoscuți în epoca istorică, de veneti (limbă *centum*), atribuind acestora din urmă și messapilor (de limbă *satem* ; veniți peste Adriatica, din Balcani) foarte mult din ceea ce Krahe, Blumenthal, Jokl ș.a. atribuiseră illirilor în accepțiunea lor mai largă.

S-ar părea că, astfel, are loc mai mult o substituire de termeni : în loc de „illiric" se pune „venet" ori „messapic", ceea ce în chip firesc poate duce de la „panillirism" la. . . „panvenetism"

---

[1] Cu acest prilej nu va fi de prisos pomenirea unei analogii romînești : excesul făcut cu privire la extensiunea teritorială a daco-geților ; nu vorbim de „pandacismul" din fantasticele teorii sălbatice ale lui Nicolae Densușianu (*Dacia preistorică*, 1913), ci chiar de unele susțineri din opera capitală a lui Vasile Pîrvan (1882—1927), epocala *Getica* (1926), nelipsită de numeroase și grave erori filologice și lingvistice, menite să creeze impresia despre o mare expansiune a daco-geților, cu urme lăsate în toponimia teritoriilor din jurul Daciei carpatice ; relevînd un singur exemplu, pomenim tribul illir *Daversi*, *Daursioi*, care ar fi „un nume clasic de colaborare daco-scitică în Dalmatia ; potrivit cu formațiunile analoge iraniene are a fi desfăcut în *Daoi* + *aorsoi* (iran. *aurusa* „alb"), „Dacii albi", și anume în acea formă arhaică a numelui dacilor, care se întîlnește încă de la Menandru și deci nu are nimic a face cu sarmații" (*Getica*, p. 38—39) și „ar reprezenta în numirea sa anticvată epoca expansiunii scytho-getice de prin sec. VII—VI a.C." (p. 229). Cu asemenea procedee arbitrare se poate „dovedi" orice, oriunde.

ori „panmessapism". Oricum, separarea netă a limbii venetilor de cea illirică este un element sigur și decisiv adus de Kretschmer (care întrevăzuse faptul de acum șase decenii), iar după opinia sa „înseamnă totodată sfîrșitul „panillirismului", care a luat împreună ambele popoare considerînd illiri pe venetii risipiți în toate direcțiile (afară de nord), ceea ce a dus la postularea unui teritoriu illir cu întindere enormă" (Gl. XXX 145).

Nu cunoaștem impresia produsă de concluziile stabilite de autoritatea lui Kretschmer asupra „panilliriștilor", dar nu trebuie să ne facem iluzia că ei ar fi abandonat ușor niște poziții apărate cu îndîrjire timp de cîteva decenii. Pentru observatorul imparțial este, evident, curioasă și paradoxală recrudescența „panillirismului", mai ales în Germania. Dar excesele și abuzurile în cercetarea științifică (mai ales în disciplinele umaniste și sociale) sînt firești la toate începuturile, cu deosebire în ramurile cu tradiții ceva mai modeste, cum este explorarea antichităților și a preistoriei balcanice; exagerările nu pot aduce prejudicii muncii de studiere critică obiectivă, nici chiar atunci cînd mulți eruditi persistă în formule depășite, lipsite de conținut. E de la sine înțeles că va trebui să fie clasificat materialul documentar lingvistic și arheologic, pe cît posibil, potrivit apartenenței lui reale, nu după criteriile subiective ale cîte unui harnic explorator ce se lasă ușor mînat de simpatii și entuziasm pentru direcția în care se desfășoară anchetele lui de specialitate (ce pot să-l ducă chiar la deformări profesionale); deci, în locul unei însuflețiri unilaterale, necritice, să punem înțeleapta lozincă ciceroniană *tribuere suum cuique*, necesară mai ales în domeniul balcanic, unde confuziile apar mai frecvente și grave decît în alte sectoare.

E de prisos a mai releva aici însemnătatea cunoașterii temeinice și precise a resturilor illire pentru istoria veche și antichitățile Europe sud-estice în general, crîmpeiele graiului illirilor formînd (înainte de toate numele proprii) o parte valoroasă a vechiului fond lexical indoeuropean. Studiul comparativ-etimologic al materialului onomastic illir a făcut remarcabile progrese în ultima vreme; mai mult a rămas, însă, de făcut în viitor și multe greșeli de îndreptat. Iar pentru ca munca de tîlcuire etimologică a acestei nomenclaturi să poată stabili definitiv poziția lingvistică și un număr cît mai mare de elemente lexicale indoeuropene ale idiomului illir, ar fi necesar un repertoriu c o m p l e t al numelor, un „Onomasticon Illyricum" alcătuit după criterii ceva mai riguroase, cuprinzînd tot ce este illir în teritoriile balcanice și dunărene, în lumea ellenistică și în imperiul roman, inclusiv numele messapice din Italia sudestică. Asemenea lucrare (evitînd frecventele confuzii ce s-au făcut în acest domeniu) trebuie să se întemeieze pe o prealabilă separare netă a bogatului material onomastic al celor patru mari grupe de popoare „barbare" indoeuropene de la periferia nordică a lumii greco-romane : celții, germanii, illirii și traco-dacii (cu frigienii și bitinii asiatici), ca și al altor grupe mai mici (macedonenii, epiroții, triburi pannonice, norice, retice, venete etc.). Între aceste neamuri există numeroase puncte comune în sistemul onomastic, moșteniri din fondul arhaic comun ori împrumuturi mai tîrzii; ceea ce în chip firesc a provocat multe echivocuri și încurcături, întreținute nu numai de lipsa unor criterii comparative precise, dar și de pasiunile unilaterale și excesul de zel al unora din eruditii illirizanți, celtizanți, tracizanți etc.

Un Onomasticon Illyricum complet (realizabil mai ușor decît un integral „thesaurus linguae Illyricae") va trebui să evite cu multă prudență numele celtice, trace, italice, grecești, macedonene, epirotice și în bună parte pe cele venete, ca și pe cele asiatice (semite, persane, egiptene etc.) atestate în inscripțiile din Illyricum. Lipsa unui „onomasticon" critic și complet se resimte azi mai mult decît oricînd; e lucrarea de bază ce se așteaptă, nu liste și aglomerări de nume locale și personale (mai mult ori mai puțin controlate) din toate regiunile Europei antice și ale bazinului Mediteranei, cu teorii în gol despre „migrațiile illirice" în Grecia, Creta, Asia Mică, Gallia etc.

Față de unele exagerări comise prin înglobarea multor elemente onomastice străine între cele illire, socotim că nu e de prisos să se continue munca de clarificare și temperare a exceselor illirizante, prin noi elemente documentare concrete, semnalînd o serie de nume personale considerate și clasificate greșit fie din graba cu care s-a lucrat în această direcție, fie din cauza lipsei de vigilență și discernămînt (firești în orice lucru de început); exemplele înregistrate în paginile următoare constituie un aspect prea puțin observat de critici al panillirismului în domeniul antroponomasticii, iar punerea lor în lumină este un mic aport la lichidarea unei erezii care mai bîntuie în studiile asupra antichităților și preistoriei sudest-europene.

Baza cercetărilor asupra onomasticii illire o formează astăzi Lexikonul lui Krahe (*IPN*), utilizat de mulți erudiți fără control critic, deși, cum a precizat autorul lui, „nu are pretenția de a fi complet; oferind un material brut, el este numai ceva provizoriu " (IPN p. V). Ca atare, lucrarea prezintă, în chip firesc, foarte multe neajunsuri ce nu sînt remediate aproape de loc prin clasificarea materialului după gradul „probabilității" de a fi illiric[1]. Nu vom discuta valoarea acestor criterii și semne, aplicate de autor adesea la întîmplare, căci nu putem face aici clasificarea integrală a materialului din IPN după apartenența lui reală; este evident însă că apare imperios necesară o temeinică revizuire de ansamblu, care va fi o clasificare și elaborare *nouă* a materialului onomastic illiro-messapic. În cele ce urmează vor fi semnalate — spre a pune în lumină erorile de metodă, mai ales în IPN — numai *cîteva* exemple de nume din patru categorii de pretinse elemente „illire":

A) fictive (în inscripții false ori greșit citite), B) semite, C) grecești, D) trace, — care se pot deosebi ușor, fără echivoc, de cele illiro-messapice și a căror origine reală n-a fost întrevăzută decît în foarte puține cazuri de erudiții illirizanți.

---

[1] „Fără nici un semn rămîn numele al căror caracter illir — fie printr-o atestare expresă fie după tipul formării lor — este sigur; pe cele marcate cu o steluță (*) le consider ca foarte probabil illire; cele cu o cruce (+) sînt de apartenență illiră dubioasă; pe cele cuprinse între paranteze [ ] le-aș considera neillire" (IPN, p. V). Nu trebuie scăpată din vedere mărturisirea de rigoare a autorului „am căutat, în esență, să adun în mod cuprinzător și să documentez amănunțit într-un singur loc — natural, nu fără o triere critică — materialul antroponomastic illir colectat de alții, îndeosebi de P. Kretschmer, C. Pauli și W. Schulze. Nou material am adăugat eu însumi" (p. VI). Aportul personal adus de autor în ce privește clasificarea materialului în adevăr illiric este mult mai redus decît s-ar fi cuvenit, iar acea „triere critică" (*kritische Sichtung*) este cu totul neîndestulătoare, ceea ce — lucru regretabil — n-a fost relevat la timp din partea criticilor, din simplul motiv că nimeni n-a examinat cu atenție și acribie întregul material onomastic illir, în lumina clasificării adoptate de H. Krahe.

A. NUME FICTIVE

1. *B l a z z i z a* CIL III 8292. 2. *M i l i z z a* 8294. — Primul care a relevat caracterul lor „illir” e Schulze (LEN 40; cf. TLL II 2052); iar Krahe le-a luat ca bune, IPN 23 *Blazziza* f. (?) (și în ZNF XIX 1943, 62), 75 *Milizza* f. (?). Îndoiala lui se referă numai la sexul celor două personaje „Blazziza” și „Milizza”, nu la autenticitatea numelor și a „documentelor” în care sînt cunoscute: CIL III 8292 „D M Vels. Sadragita mag. dom. vix. an. XXXII et su fil. Blazziza vix...”, 8294 „D M Millizza Bossina vixit annis XXII... Ulpius Vulcassinus vix an. XXX” (la Ipek, Serbia). E curios că din cele două „familii de illiri” sînt alese în IPN numai două nume, „Blazziza, Milizza”, „al căror caracter illir este asigurat fie prin atestarea expresă, fie prin felul tipic al formării” (admise apoi și de Kretschmer *Gl.* XXX 118, 125). Dacă exista atîta siguranță, nu era nici un motiv de îndoială asupra „caracterului illir“ al lui „Sadragita” și „Vulcassinus”, pe care le-au uitat illirizanții citind cele două inscripții latine[1].” Aceste nume cu aspect slav au derutat între alții și pe Al. Philippide (1859—1933), care a făcut cîteva construcții istorice fanteziste (*Originea romînilor* I 1923, 331—3). Dar era dovedit de multă vreme că cele două inscripții, produse ale aceluiași meșter „pietrar”[2], sînt false: CIL III suppl. 4—5 (1902), p. 43* „titulos n. 8292, 8294 ex Milojevicio editos recte damnat Brunsmid, cum *Velsa* (traditur VELSSA), *Dragita*, *Blazziza*, *Milizza*, *Bozina* et *Vukasin* nomina slavica sunt”. Amestecînd nume slave (ori cu înfățișare slavonă) cu formule și cuvinte latine, falsificatorul va fi urmărit mai curînd scopul de a deruta pe istorici (cf. Philippide), decît de a îmbogăți gratuit nomenclatura illiră din repertoriile moderne (LEN, IPN etc.). Precizîndu-se valoarea celor două „epigrafe latine” de la Ipek (CIL III 8292, 8294), ticluite de zelul vreunui plastograf balcanic, discuția asupra lor s-a încheiat pentru epigrafiști la începutul sec. XX.

3. *B o r a i o s*, numele unui fruntaș macedonean (IG^1 I 42d), considerat illir de Krahe ZONF XI 1935, 98, IF LVII 1939, 126, — nu există, fiind citit corect Βορδῖνος IG^2 I 71, 89 (EDR VIII 1938, 180).

4. *C i a s i c i a n u s*, CIL III 2757 (= 9817; Balek): „T. Aurelius Panes CIASICIANVS” (Schulze LEN 44), e pentru Krahe IPN „sigur illir” (TLL onom. II 428 „nomen ethnicum”, cf. *Classicianus*). Dar este fără îndoială cognomen roman *Clasicianus* (greșit scris ori rău citit de epigrafiști), din care se cunosc multe exemple (TLL; JÖAI XVIII 1915 107 etc.).

5. *C i a s s i c u s*, CIL III 9810 „Panes Slator CIASSICI” (Schulze LEN 44), Krahe IPN 30, este evident formă coruptă a lui *Classic(i)us*.

6. *F r o m b o*, nume de divinitate la Narona, CIL III 8429 (Ihm RE VII 110, Schulze LEN 41, Krahe IPN 51, Kretschmer *Gl.* XXX 139);

---

[1] În schimb, Holder alege pentru tezaurul său celtic (ACS II 1283, III 154, 148, 455) pe *Sadragita*, ?*Vels*. și *Vulcassinus* (în legătură cu celticul *Veliocasses*)

[2] Imprimate în CIL III după Evans „Archaeologia“ XLIX 1885, 69, care le-a reprodus după o carte (pe care n-a văzut-o) a unui Milojevic, *Putopis stare Srbije*,

asemenea divinitate n-a existat, lectura corectă fiind „L. Pomponius Valentinus" (R. Marić RIEB I 1934, 282).

7. *O p p e c s*, Brambach *Corpus inscr. Rhen.* (1867), 1519; Schulze LEN 31 şi 41 „frater Oppecs", de unde e luat ca bun de Krahe IPN 82 *Oppecs*, al cărui „caracter illiric e sigur", fiind „pe aceeaşi piatră şi alte nume illire"; A. Mayer *Gl.* XXIV 1936, 196. Holder ACS II 862 citea OPPET, cuprins între numele celtice. Dar inscripţia a fost citită corect la 1905 în CIL XIII 7682 „frater op (= ob) pie[tatem] f(ecit)".

8. *V a e n t (i) u s*, CIL III 14538 (la sud de Belgrad): „Attius Victoris, Gresa Dasantis, Zaca Vaenti"; ultimul nume ar fi illir, Krahe IPN 122; în realitate însă este o formă coruptă din lat. *Va(l)enti(s)*, cum a relevat I. Gronovszky *Nomina hominum Pannonica* (Budapest, 1933), p. 9, 25, 33.

9. *V e r s u s*, CIL V 8475 (Aquileia), Krahe IPN 126 „Q. Versus" (cf. numele illire cu *Verz-*, *Varz-*), este de fapt prepoziţia lat. *versus*: „Loc(us) Titiae L. l(ibertae)Hilarae q(uo) q(uo) versus (pedes) q(uadratos) XVI", cum se arată la 1876 în CIL V index p. 1203.

B. NUME SEMITE

10—12. *A c r a b a n i s*, *A r a b u n i s* şi *H a n i c u s*, CIL III 4367 (Arrabona-Györ, Pannonia), au fost semnalate mai întîi de C. Pauli, *Altitalische Forschungen*, III Veneter (1891), 368 între numele venete: „Acrabanis Ababunis, Hanicus" şi de Kretschmer *Einleit.* (1896), 253, 264 „Acrabanis Arabunis" (nume illire în Pannonia); Krahe le-a preluat cu toată încrederea în IPN 3 **Acrabanis Arabunis* f., 9 +*Arabu* (după CIL III p. 1088 index) *Arabunis* în loc de ABABVNIS, ultima formă fiind pentru el „sicher verdruckt" („cf. *Arrabona*, *Arrabaeus*; originea celtică e posibilă"). În realitate însă „sigur greşit" este „Arabunis", căci pe piatră se vede limpede ACRABANIS ABABVNIS[1]. Pentru *Hanicus*, Krahe IPN 56 „vgl. messap. *hanahias*, *hanavoa*". Din seria de trei nume din aceeaşi familie (primul şi al treilea „foarte probabil illire", al doilea numai „îndoielnic", putînd fi. . . celtic!), mai preţios a fost considerat *Acrabanis*, pe care Krahe l-a declarat exemplu de nume compus din două elemente radicale după vechiul sistem indoeuropean („jener echt indogermanischen Art der Namengebung"): *Acra-ban-* ca *Bal-acros*, *Mala-banus*; iar *Acra-* ar fi o probă despre caracterul centum al limbii illire („wäre ein nicht zu verachtendes Beweisstück für den „kentum"-Charakter des Illyrischen!" IPN 152—3), idee pe care o repetă de cîte ori i se dă prilejul[2]. Dar ingeniozitatea combinatorie nu se limitează la simpla

[1] Fotografia monumentului în „Archaelogiai értesitö", XXIII 1903, 402; H. Hofmann *Römische Militärgrabsteine der Donauländer* (Viena, 1905), p. 38; lectura corectă a epigrafiei a fost relevată şi de alţii (Kerényi, Gl. XXII 1933—4, 37 „auf dem Steine steht ABABVNIS, nicht ARABVNIS").

[2] Krahe ZONF VII 1931, 32, „Wiener Studien" LI 141, „Pannonia" III 1937, 293: ca şi Acrisios (nume legendar în Tessalia, considerat illir de mulţi din cauza sufixului *-s-*), *Acra-(ban-)* reprezintă un indoeur. **akr-*. Admis de Ed. Hermann „Philol. Wochenschr.", 1929, 813, H. Pedersen DLZ 50, 1929, 1814, Ed. Schwyzer, *Griech. Grammatik*, I, 1934, 67, A. Mayer KZ LXVI 1939, 113, Kretschmer, Gl. XXX 140.

analiză formală; eruditul comparatist a dat o „etimologie" completă cu „traducere" grecească (la sugestia lui Blumenthal) a „numelui illir" *Acra-banis*=gr. *Aristophanes*(?!), rad. indoeuropean **bhā-n-*, urmată de o serie de considerații etimologice și fonetice asupra consonantismului și vocalismului în sectorul illir (IF LVIII 1941, 141—2). — Toate aceste savante speculații sînt fraze goale ce puteau fi și trebuiau evitate prin observarea mai atentă a contextului inscripției, care indică precis obîrșia și naționalitatea familiei lui *Acrabanis*, *Ababunis* și *Hanicus*; aceste nume nu sînt illire și nici măcar indoeuropene, ci s e m i t e-siriene, CIL III 4367 „Acrabanis Ababunis f(ilius), ala augusta Ituraiorum, an. XLV, stip(endiroum) XII, h.s.e., Hanicus frater heres posuit". E un ostaș din ala (formație auxiliară de cavalerie) Ituraiorum, trib de sirieni din Liban (Fenicia), de unde era originar și *Acrabanis*[1]. Pentru acest nume există numeroase analogii: TLL I (1900), 429 „*Acrabas* et *Acraba*, *-ae*, nom. vir. originis, ut videtur, Semiticae, CIL X 7984 Ti. Claudius Actes lib. Acrabas; VI 8962; III 1775 Acrabanus, 4367 Acrabanis Ababunis". În onomastica semită din inscripțiile și papyri Orientului apropiat se cunosc exemple mai numeroase[2], la fel pentru *Ababus*, gen. *Ababunis* (Wuthnow p. 6, *Supplem. epigr. Gr.* VII 607, *Ann. épigr.* 1940, 241 etc.); iar pentru *Hanicus*, care amintește de punicul *Hanno* (*Hannibal*), se mai poate cita eventual *An(n)icos* la Wuthnow (p. 23; Preisigke, *Namenbuch Papyri*, p. 32). Analogiile sînt suficiente[3] spre a clasifica definitiv la locul lor pe cei trei semiți din Liban.

13. Q. *Lusius A c r a b a n u s*, CIL III 1775 (Narona, Dalm.), alt exemplu de „illir" amintit de Krahe IPN 3, este cu siguranță de aceeași origine cu cei precedenți.

Eliminînd dintre numele illire pe *Acrabanis,-us*[4], scade cu încă un punct și modesta listă de probabile sau chiar „sichere Komposita" („zweistämmige illyrische Personennamen") ale lui Krahe (IPN 152—8), din care mai sînt de eliminat cu siguranță: *Arrabaios* (maced.), *Assoparis* (celtic?), *Audoleon* (peonic), *Deipatyris* (epirotic), *Diopanet-* și *Epicaris*

---

[1] De altfel, originea orientală a soldatului de la Arrabona a fost relevată și de Hofmann (*loc. cit.*), Veidinger Gy., *A keleti vallások emlékei Pannoniában* [Documentele religiilor orientale în Pannonia], Budapesta, 1930, p. 29, numai în baza faptului că Acrabanis Ababunis aparține álei Ituraeorum; W. Wagner, *Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, 1938, p. 53.

[2] H. Wuthnow, *Die semitischen Menschennamen in den griech. Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Leipzig, 1930, 16; *Supplem. epigr. Gr.*, VII, 1163, *Année épigr.*, 1936, 156 etc.

[3] Nu putem da și nu este necesară o exemplificare mai amplă pentru cele trei interesante nume siriene (făcute illire de zelul unor illirizanți și de neatenția altora), neavînd la îndemînă publicații mai multe asupra onomasticii semite.

[4] Stabilirea originii acestor personaje și a numelor este instructivă arătînd nu numai cît de înșelătoare sînt uneori criteriile și metodele după care se conduc unii lingviști în clasificarea materialului onomastic, dar și cîtă seriozitate comportă unele soluții etimologice adoptate pentru nume proprii. Dacă un comparatist cu autoritatea și experiența lui Krahe (ignorînd onomastica semită și indicațiile altor discipline, ca epigrafia, antichitățile etc.) a reușit să formuleze „o etimologie potrivită și ajustată pentru un nume personal bimembru (*Acrabanis*)", care e tipic semit, cu mijloace indoeuropene, nu e de mirare că mulți alții mai puțin avertizați au căzut în excese și mai grave, găsindu-se în chip firesc explicări extravagante, cu aceleași mijloace, pentru orice nume care de fapt sînt indoeuropene; partea curioasă este că în asemenea cazuri s-au formulat adesea mai multe soluții etimologice ingenioase și contradictorii pentru unul și același nume propriu.

(grecești), *Voltuparis* și *Voltureg-* (celtice ori venete, nu illire) etc. (cf. EDR VIII 121). Din lista de 32 nume „compuse" alcătuită de Krahe, numai 12 sînt sigur (ori foarte probabil) illirice : *Andunocnetis*(?), *Epicadus*, *Etleva*, *Ettritus*, *Laezarpa*, *Nomeditus*; *Scenobarbus*, *Scerdilaidus*, *Teutiaplos*, *Triteuta*, *Vescleves*, — dar nu la toate este clar felul compunerii. Ar mai fi de adăugat *Bardi-balus* (AISC IV 134), *Sceno-calus* (*Gl* XXXII 1952, 303).

14. *B e r e s* sagit(tarius), CIL III 8734 (Salona), Krahe IPN 20**Beres*, — pare să fie mai curînd un oriental dintr-o formație de arcași, cu nume semit (cf. Wuthnow op.cit. 35—36), decît localnic illir cu nume autohton indoeuropean, corespunzînd grecului *Pheres*; elementul *Ber-* nu se atestă în numele sigur illire.

C. NUME GRECEȘTI

15. *A r t e m o*, cunoscut numai în afara teritoriului etnic illir: CIL 3455, 7449, XVI 7, Krahe IPN 10**Artemo*,- este gr. Ἀρτέμων (Bechtel GPN 77).

16. *C l e e m p o r o s*, ambasador al issaeilor, App. *Illyr.* 7, 2; altul în inscr. *Bull. Dalmat.* XXXI 131 (Salona), Krahe IPN 30 „[Cleemporos], kaum illyr." Numele grecești, chiar purtate de illiri (ori de alți „barbari"; cf. și *Glaukias*), trebuie clasificate numai ca grecești (Bechtel GPN 238).

17. *C l i t u s*, fiul regelui illir Bardylis; alte două exemple în Macedonia; Krahe IPN 31 [*Clitus*], este nume grec (Bechtel GPN 250—1).

18. *C r i t h o n i u s* IG XIV 654 (Grumentum), Krahe IPN 32 **Crithonius*, — este evident grec, cf. Bechtel GPN 482.

19. *C y n n a* fiica lui Filip II și a prințesei illire Audata (Athen. XIII 557c), Krahe IPN 33, — nu e nume de origine illiră ori macedoneană, ci greacă, de la apelativul „cîine, cățea" (Bechtel GPN 590).

20. *D i o p a n e s*,— *e t i s*, JÖAI XV 1912, Bbl. 238 „Diopaneti Dionisi (filio)", considerat nume illir compus *Dio-panes* de Mateescu EDR I 226, II 231, Kretschmer *Gl* XIV 1925, 96, Krahe IPN 43, 155, IF LVIII 1942, 231, A. Mayer KZ LXVI 1939, 109, Blumenthal IF LVII 257 etc.; trac după D. Detschew. *Charakteristik der thrak. Sprache* (1952), 87, 91, 92. În realitate este forma populară a lui *Diophanes*, gr. Διοφάνης scris adesea *Diopan-* în inscripții latine (CIL XI 6554 L. Caeselli L 1. Diopanis; TLL onom. III 179; cf. *Diopantus*, *Diopantio* CIL VI 16891, etc.) și chiar în epigrafe grecești Διοπάνης (*Papers amer. sch.* III 234, 35. 236, 100 etc.). Pentru forma declinării în *-ti-* cf. de ex. [*D*]*iophanetis* CIL VI 1110 add. p. 1025. — De altfel, elementul *Dio-*, frecvent în nomenclatura greacă, tracă etc., lipsește în numele illire cunoscute pînă acum.

21. *D r o s s o s*, două personaje (foarte probabil greci) din Issa, Krahe IPN 44 **Drossos*, nu poate fi străin de apelativul gr. δρόσος (Bechtel GPN 489); alte exemple din inscripții latine *Drosos*, *Drosis*, *-ine*, *-eros* etc., în TLL onom. III 254.

22. *E o r t a e u s*, magistrat în Dyrrhachium (monete : Mionnet, *Descr. méd. ant.* s. III 250, n. 287), Krahe IPN 47 **Eortaeus*, „ethnische Bildung, gleich dem Volksnamen der Eordaei" (ca atare trecut din greșeală între numele macedonene, EDR VIII 185) ; în realitate este nume grec, derivat de la apelativul ἑορτή (Bechtel GPN 522).

23. *E p i c a r i s* CIL III 2507 C(laudia) *Epicaris* (Salona), Krahe IPN 49 **Epicaris*, 156 (între numele illire compuse, „zweistämmige" ; Betz, *Germania*, Anzeiger XXI 1937, 171 *Epicaris*) : în legătură cu localitatea *Epicaris*, ori e gr. *Epic(h)aris*. A doua soluție este, evident, singura admisibilă ; cf. Clodia Epicaris CIL VI 15807, 17202, VIII 5542 ; Epicarini IX 5768, X 4309, Aepicaris 7188, Aepikaris XI 7852 etc.

24. *G i l l o s*, dezertor din Tarent (Herodot III 138), Krahe IPN 54 **Gillos*, — e un grec, cu nume de aceeași origine, cum a observat Bechtel GPN 477.

25. *G l a u c i a s*, un rege al taulantilor illiri și doi macedoneni, Krahe IPN 54—55 [*Glaukias*]. E numele grec bine cunoscut, adoptat și de barbari.

26. *G r a e c i d i u s*, nomen gentile în Apulia (CIL IX 238 etc.). Krahe IPN 55 +*Graecidius*, este evidentă formație italică tîrzie de la *Greacus*, *Graecid* —, indiferent de originea etimologică a numelui etnic „graecus" ; n-are ce căuta în nomenclatura illiră.

27. *L a f r e n i u s*, gentiliciu în Umbria (CIL XI 5012 etc.) și *Laphrenós* în Asia Mică, *Lafrena* în Gallia, *Lafria* în Samnium, Vulpe EDR III 131, 222, Krahe IPN 61 **Lafrenius* etc., — dar sînt nume evident străine de Illyricum, în legătură, cum s-a relevat, cu Apollo Laphrios, Artemis Laphria (Schulze, Bechtel GPN 533) ; de altfel, tema *Lafr-* nu poate fi illiră din cauza aspiratei *f* (*ph*), inexistentă în nume balcan-illirice.

28. *L e u c a r o s*, un acarnan (Schol. Pind. *Nem.* III 27), de neam epirot sau grec, clasificat de Krahe IPN 65 **Leucaros*, cu etimologie „illiră", din **leuq-* (IF LVIII 1941, 132) ; numele este frecvent în alte regiuni (Eubea, IG XII/9 ; Lesbos XII/2, CIL X 5228 etc.) și e desigur grecesc (Bechtel GPN 278), nu barbar epirotic (EDR VIII 124) și cu atît mai puțin illir, căci în acest din urmă domeniu lingvistic se pare că nu exista elementul onomastic *Leuc-* (**leuq-* „luminat, luminos etc.") ; *Leucena* CIL III 10793 este celtic. *Leucina* V 402 celtic ori venet.

29. *O p h e l e s t e s*, numele unui peon în Iliada, Krahe IPN 81 [*Ophelestes*], este element grecesc, fără nici o legătură cu illirii și nu trebuia amintit în nici o formă sub nici un motiv între illiri.

30. *P a u s o*, rege mitologic al messapilor (Etym. magn. s.v. Adrias), Krahe IPN 87 +*Pauso*, e nume sigur grecesc (Bechtel GPN 364—5), indiferent dacă purtătorul lui poate fi considerat un illiro-messap, un grec ori o simplă ficțiune a mitografilor.

31. *P h a l a c r i o n*, *Phalacros*, pe monete în orașele Adriaticei, Krahe IPN 88 **Phalacr-*, e nume grecesc (Bechtel GPN 437) și nu poate fi barbar-illiric din cauza fonetismului (*Ph-*) ; corespondentul barbar al gr. *Phalacros* este messapic *balacra-*, maced. *Balacros*. Aceeași observație e valabilă despre alte nume grecești din IPN 89 + *Phalinos*

(din Zacynthos) şi [*Phalios*] (legendar întemeietor al oraşului Epidamnos, ca şi despre un [*Pitho*] Illyrius (Iust. XIII 4, 12; 8, 12).

32. *P l u s i a* (*s*) CIL V 1377, *Notizie degli scavi* 1925, 24 (Aquileia); după Krahe IPN 96 **Plusias* ar fi „höchstwahrscheinlich illyrisch" şi „kaum das griech. πλούσιος". Dar realitatea este tocmai inversă: numele cu greu ar putea fi de factură illiră ori în general barbară, iar îndoiala autorului („kaum. . . ") nu are nici un temeiu: *Plusias* e tocmai ceea ce contestă el, fiind un derivat de la adj. grec amintit (Bechtel GPN 535); este frecvent în inscripţiile romane (ex. CIL III 9962, VI 7860, 8467, 17194, 20474).

33. *T a l a s i u s* în Tessalia, IG IX/2, 567, 26, Krahe IPN 110 **Talasius* e un grec cu nume naţional: Bechtel GPN 418. Nu se poate invoca, evident, pentru origine illiră celălalt caz citat de Krahe **Talasus*, personaj de origine libertină în regiunea venetă (CIL V 2323), care de asemenea poartă nume grecesc.

34. *T e u t h r a s*, rege legendar în Mysia-Teuthrania, poartă un nume în legătură cu acest teritoriu şi nu poate fi illir, cum îl clasifică Krahe IPN 114 +*Teuthras*, ci probabil grec (ca *Teuthrone*, localitate în Laconia etc.), probabil din indoeuropean **dheu-dh-r-*.

D. NUME TRACE

35. *B i d i a*, fata unui Bithys, IG IX/2, 553,6 (Larissa, Tessalia) Krahe IPN 21 **Bidia*; dar după tatăl ei trac (*Bithys* nu se atestă la illiro-messapi), e natural ca numele ei să fie de aceeaşi origine (rad. **bheidh-*?); aceasta nu înseamnă că se exclude eventualitatea ca elementul *Bid-* să fie şi illir, existînd aici numele *Bidusa* (*Recherches à Salone* I 1928, 163, nr. 23; cf. *Suppl. epigr. Gr.* I 259), precum este iranian (*Bidakes*, L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 85).

36. *D i n a* CIL III 14316 (Tragurium): Sex. Oppio Dinae, Krahe IPN 42 „[Dina], thrakisch?", — e foarte probabil de această origine, cum observa încă TLL onom. III 153, cf. Mateescu EDR I 195—6; dar nu este exclusă eventualitatea originii greceşti (Bechtel GPN 137, 606, 611)

37. *D i z o* CIL V 893 (Aquileia): Aur(elius) Dizo, mil. leg. XI Claud.; Krahe IPN 44 *Dizo l-a plasat (ca mai înainte C. Pauli, v. AISC III 329) între numele pe care „halte ich für höchstwahrscheinlich illyrisch", derutat şi de remarca tangenţială a maestrului său F. Sommer „auch über den Wechsel in *Dizo* und *Dida* lässt sich nichts sagen" (IF XLII 1924, 99, n. 1). *Dizo* însă nu are nimic a face cu tribul *Andizetes* (analizat greşit de Krahe şi de alţii în *An-dizet-*) din Pannonia, ci e un nume specific şi exclusiv trac, recunoscut ca atare mai demult (EDR I 121 etc.).

38. *M u c a t i u s*, JOAI XIII 1910, Bbl. 225: Cresce(n)s Mucati, Krahe IPN 78 +*Mucatus*; IF LVI 1938, 134 alătura messap. *mokata*(*noas*) cu *Mucatus* şi *Mokata* oraş în Bitinia. Dar *Mucatius* este un nume sigur trac (AISC IV 134; un Aurelius Mucatius într-o inscripţie de la Ilişua, n nordul Daciei, D. Protase *Materiale arheologice* IV, sub tipar).

39. *S o l a* CIL III 787 (Ilișua) : Sola Mucatri vet. alae Front." ; XVI 45 Meticus Solae f. Bessus ; X 3593 ; Krahe IPN 106 **Sola* ; dar este nume evident trac, cum rezultă din inscripții (unul e „Bessus"). Exemplul din Italia : Sola Bituno[nis] CIL V 6553 ar putea fi venet ori celtic, iar messap. *solahiaihi* amintit de Krahe nu poate servi ca indiciu că tracii de mai sus poartă nume „höchstwahrscheinlich illyrisch".

40. *T a r a* CIL III 7548 Marius Tara, 14507 dex. a 45 M. Aur. Tara, 7435 Vale(n)s Taranis (toate exemple din Moesia), Krahe IPN 110 + *Tara* cf. topon. ill. *Tara*, *Tarion*, *Tariotae*, *Taras* rîu. În realitate este un nume de persoană traco-getic (EDR I 76) ce n-are nimic a face cu numele geografice și nici celtic nu pare să fie (Holder ACS II 1726, 1729).

41. *T y r i l l o s* din Neapolis (Tracia), Dittenberger, *Sylloge*[2] 438 ; Krahe IPN 121 [*Tyrillos*] ; este evident tracic, putînd fi înrudit cu illirul *Turel(l)ius* (AISC IV 125).

★

Alte categorii de nume străine, ce n-au nimic comun cu nomenclatura vechilor illiri, sînt mult mai bine reprezentate în IPN al lui Krahe și în alte lucrări mari sau mai mici. Pe lîngă unele nume *e p i r o t i c e* (ca *Deipatyris*) și *m a c e d o n e n e* (*Corragos*, *Leonnatos* etc. , ; v. „Onomasticon Maced.", EDR VIII 163—221), sînt extrem de numeroase elementele *i t a l i c e* (după o socoteală provizorie, cam 100, ca *Avitus*, *Balbus*, *Fata*, *Hospita*, *Hostilius* etc.), *v e n e t e*, *r e t i c e*, dar mai ales *p a n n o n i c e* și în general de tip *c e l t i c* (ca *Abua*, *Assoparis*, *Decomo*, *Rega*, *Venixama*, *Voltureg-*, aproape 200 de nume !), pe care nu e locul a le înșira aici. Amestecarea lor cu materialul onomastic illir apărea în oarecare măsură scuzabilă[1] prin faptul că nu există cercetări premergătoare care să fi stabilit o riguroasă ordine în elementele din nomenclatura diferitelor triburi din spațiul dintre Dunărea de sus, Alpi și Adriatica, unde s-au amestecat celții și illirii. Este o lucrare de amănunt, nu simplă nici ușoară, care va trebui făcută cu toată acribia și care va stabili ce este specific celtic, ce e illir, resp. pannonic, noric, retic și venet[2], ca și ce este comun la unele din aceste seminții, moștenit sau împrumutat mai tîrziu. În baza mențiunilor directe (ca : Delmata, Ditio, Maezeus etc.), a răspîndirii teritoriale și a criteriilor fonetice (un nume personal ca *Rega*, *Voltu-reg-* dintr-o limbă centum, cu $\acute{g} > g$ nu poate fi illir ; de asemenea *Phalacr-* cu *Ph-* în loc de *B-* etc.) se vor identifica mai precis adevăratele elemente ale nomenclaturii illirilor.

---

[1] Lipsa de netă discriminare (care, de altfel, nu era încă posibilă) între materialul onomastic propriu-zis illir și cel italic, resp. celtic, se observă de asemenea în alte lucrări mai vechi sau mai noi, privind aceste domenii de cercetare. În schimb, este absolut inadmisibilă și condamnabilă confuzia materialului illir cu numele grecești și cu cele trace demult recunoscute ca atare (precum sînt cele semnalate mai sus) ; la asemenea erori au ajuns mulți illirizanți numai nesocotind rezultatele precise stabilite cu privire la onomastica ellenică (Fick, Bechtel ș.a.) și la cea tracă, mai ales de W. Tomaschek și P. Kretschmer la sfîrșitul secolului al XIX-lea și de compatriotul nostru G. G. Mateescu (1892—1929).

[2] Un început, modest și restrîns asupra Pannoniei, este în acest sens disertația lui I. Gronovszky (citată mai sus, p. 34).

Copioasa recoltă (prezentată mai sus) de nume pseudoillire din repertoriul lui Krahe constituie numai o mică parte (cam 1/8) din scăderile masive[1] ce se vor face la listele unui critic și complet onomasticon Illyricum. În schimb, materialul autentic destinat unui asemenea repertoriu a sporit considerabil în ultima vreme cu noi elemente și noi atestări de nume cunoscute, îmbogățindu-se nu numai prin descoperiri de inscripții, dar și prin revizuirea celor vechi, rămase neobservate pînă acuma. În același timp, însă, cum s-a arătat, vor trebui eliminate și clasate la locul lor toate elementele pseudoillire, restituindu-le popoarelor și graiurilor de obîrșie. Prin asemenea amplificări și reduceri se va delimita, pe încetul dar în mod sigur, adevăratul capital de limbă și viață socială păstrat în nomenclatura illirilor balcanici, ca și rolul istoric al acestui grup de triburi în epoca ellenistică și romană.

ЗАМЕТКИ ПО ИЛЛИРИЙСКОМУ ВОПРОСУ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В начале статьи подчеркивается широкое развитие в последние десятилетия исследований, посвященных балканским иллирам и остаткам их языка (в особенности собственным именам). Но одновременно нельзя не заметить, что в этой отрасли было много крайностей, например, преувелечение территориального распространения, а также и роли иллирийских племен в доисторической Европе. Было зачислено среди иллирийских собственных имен много географических названий из местностей соседних с той територией, которую занимали Иллиры в античности, а именно из римской провинции Далмации (Фракия, Македония,Греция, Италия) и даже из более отдаленных (Малая Азия, Германия, Галлия, Британия). Все эти крайности, связанные с сильным течением «иллирийской моды» или «Паниллиризма» Pokorny, Krah и др.), справедливо подвергнуты острой критике со стороны других языковедов (Pisani, Kretschmer).

В первой части статьи рассматриваются ошибки, сделанные в особенности Крахе в изучении иллирийских собственных имён. Его «Lexicon altillyr. Personennamen» (1929) содержит целый ряд собственных имён, которые не являются иллирийскими. Так, перемешаны : A) фиктивные имена (Blazziza, Milizza, Boraios, Ciasicianus, Ciassicus, Frombo, Oppecs, Ventius, Versus), B) семитские имена (Acrabanis, Acralanus,—

[1] Erudiților obișnuiți a utiliza pentru documentarea numelor illire IPN al lui Krahe cu prea puțină sau fără nici o rezervă, le va părea desigur ciudată și surprinzătoare constatarea noastră că, după o socoteală aproximativă și provizorie, din cele 860 de nume (titluri) nu pot fi de fapt illire mai mult de 300 ; iar un control mai sever (care să facă ordine în acest compartiment al antichităților europene) va stabili că putea și trebuia redus la 1/3, fără nici o pierdere, întregul *Lexikon* de IPN, care e mai mult un amalgam de nume illire, italice, celto-pannonice etc., decît ceea ce ar vrea să indice titlul lui. Numele personale autentic illire sînt în realitate mult mai puține la număr; unele apar însă foarte des, bucurîndu-se de o mare frecvență și popularitate (de ex. *Bato*, *Dasius*, *Dasas*, *Daz-*, *Epicadus*, *Gentius*, *Plator*, *Scenobarbus*, *Verzo*).

с индоевропейской «этимологией»... **akra—bhan*— (??!) —Ababunis, Hanicus, Beres), C) греческие имена (Artemo, Cleemporos, Clitus, Crithonius, Cynna, Diop(h)anes, Drossos, Epic(h)aris, Gillos, Glaucias, Graecidius, Lafrenius, Leucaros, Ophelestes, Pauso, Phalacrion, Plusias, Talasius, Teuthras), D) фракийские имена (Bidia, Dina, Dizo, Mucatius, Sola, Tara, Tyrillos).

Многочисленны иностранные слова (неиллирийского) другого происхождения : эпирского, македонского, италийского (100), ретийского, норийского, кельтского, венетского (200) и т. д. Из 860 имен, перечисленных Крахе, более 500 неиллирийского происхождения в прямом смысле этого этнического и лингвистического термина. В конце статьи подчеркивается необходимость в издании критического и полного „Onomasticon Illyricum", особенно полезного для этимологического изучения иллирийского языка, а также для ознакомления с историей, социальной и экономической жизнью иллиров.

ÉTUDES ILLYRIENNES

(RÉSUMÉ)

L'auteur relève tout d'abord le remarquable essor des recherches entreprises au cours des dernières dizaines d'années sur les antiquités et les restes de langue (spécialement les noms propres) des Illyriens balkaniques et remarque que, dans ce domaine d'étude, on a exagéré tant l'extension territoriale que le rôle culturel des tribus illyriennes dans l'Europe pré- et protohistorique : on leur a attribué beaucoup de noms géographiques des régions avoisinant leur territoire ethnique de l'antiquité — la province romaine de Dalmatie — (Thrace, Macédoine, Grèce, Italie) et même plus éloignées (Asie Mineure, Germanie, Gaule, Grande-Bretagne, etc.). C'est le puissant courant de la „mode illyrienne" ou „panillyrisme" (Pokorny, Krahe etc.), dénué de fondement scientifique durable et que d'autres linguistes (Pisani, Kretschmer etc.) ont combattu à juste titre.

Dans cette 1-*ère* partie des „Études illyriennes", l'auteur signale les erreurs commises dans l'étude de l'anthroponomastique illyrienne, en particulier dans le *Lexikon altillyrischer Personennamen* de H. Krahe qui contient nombre de noms propres qui ne sont pas illyriens. On y trouve ainsi : *A*. des noms *fictifs* (Blazziza, Milizza, Boraios, Ciasicianus, Ciassicus, Frombo, Oppecs, Vaentius, Versus) ; *B*. *sémitiques* (Acrabanis, Acrabanus — avec une „étymologie" indo-européenne de. . . **akra-bhan* -(? !)-, Ababunis, Hanicus, Beres) ; *C*. *grecs* (Artemo, Cleemporos, Clitus, Crithonius, Cynna, Diop(h)anes, Drossos, Epic(h)aris, Gillos, Glaucias, Greacidius, Lafrenius, Leucaros, Ophelestes, Pauso, Phalacrion, Plusias, Talasius, Teuthras) ; *D*. *thraces* (Bidia, Dina, Dizo, Mucatius, Sola, Tara, Tyrillos). Les noms étrangers (non illyriens) des autres groupes sont encore plus nombreux dans ledit *Lexikon* : *épirotes*, *macédoniens*, *italiques*

(à peu près 100), *vénètes*, *rhétiques*, *noriques*, *celtiques* (200 noms). Des 860 noms du répertoire de Krahe, plus de 500 ne sont pas illyriens, dans l'acception propre de ce terme ethnique et linguistique. On souligne, enfin, la nécessité d'un *Onomasticon Illyricum* critique et complet, particulièrement utile pour l'étude étymologique de la langue des Illyriens aussi bien que pour la connaissance de l'histoire et de leur vie sociale et économique.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

CONSIDERAȚII ASUPRA SISTEMULUI FONOLOGIC AL LIMBII ROMÎNE LITERARE

DE

ACAD. AL. ROSETTI

1. *Apartenența la un singur sistem fonologic.* Delimitarea obiectului studiului nostru se impune de la sine, ca în orice domeniu științific. În limba romînă deosebim sistemele fonologice ale graiurilor vorbite, care diferă, prin diverse trăsături, de sistemul fonologic al limbii literare. Astfel, unele graiuri dacoromîne posedă consoane muiate sau consoane urmate de un *u* șoptit („rotunjite"), care sînt necunoscute limbii literare A atribui limbii literare astfel de foneme constituie o eroare de metodă, de care trebuie să ne ferim.

De aceea, nu putem fi de acord cu acad. E. Petrovici, care se crede îndreptățit de a „forța", după cum se exprimă el însuși, „realitățile fonetice ale limbii romîne literare, ca să intre în schema structurii fonematice a graiurilor regionale"[1].

2. *Trăsăturile pertinente (caracteristice sau distinctive).* Trăsăturile pertinente ale unui fonem sînt constituite de unitățile cele mai mici ale fonemului, care se opun unor unități diferite, de ex. în *bat—pat*, sonoritatea sau zero (absența de sonoritate) sînt pertinente. Principiul c o m u t a b i l i t ă ț i i fonemelor ne permite să stabilim dacă două sunete reprezintă sau nu două foneme diferite : ele reprezintă două foneme diferite numai dacă sînt comutabile între ele (chiar atunci cînd unul din elemente este zero, vezi mai sus : *bat—pat*), adică dacă înlocuindu-le unul prin altul obținem un cuvînt diferit : *v—m* în *vamă—mamă*, *i*—zero în *biată— bată*[2]. Fonologistul trebuie să mai țină seamă de principiul n e u t r a l i z ă r i i, cînd valoarea

---

[1] Acad. E. Petrovici, *Fonemele limbii romîne*, „Limba romînă", 1956, an. V, nr. 2, p. 27. Principiul evocat mai sus a fost formulat în lucrarea noastră *Esquisse d'une phonologie du roumain* („Bull. linguistique", 1938, VI, p. 7), după cum urmează : „cuvintele citate ca exemplu pentru o opoziție fonologică trebuie să aparțină aceleiași epoci, *aceluiași dialect* (sublinierea noastră) și să fie utilizate de aceeași categorie socială". L. Tamás (SCL, VII, p. 171 și urm.) și-a însușit acest punct de vedere.

[2] Vezi formularea lui A. Martinet, *Un ou deux phonèmes*?, în „Acta linguistica", I, 1939, p. 96.

de opoziție a unei trăsături pertinente e anulată de prezența aceleiași trăsături într-o poziție analogă, de ex. ușoara palatalizare a consoanei inițiale, în *piatră—pietre*, *beată—bete* e neutralizată, întrucît la singular și la plural ocluziva inițială e urmată de o vocală palatală (*i*, *e*); așadar, trăsătura pertinentă, în aceste cazuri, nu este palatalizarea, ci opoziția între *ia* și *ie*, între *ea* și *e*[1].

Aceste considerații sînt întărite prin constatările următoare: în cursul evoluției sale, limba romînă s-a dovedit sensibilă la calitatea timbrului vocalic din tranșa a doua a cuvîntului fonetic, în sensul că timbrul acestei vocale determină timbrul vocalei precedente.

Fenomenul consistă într-o anticipare vocalică; el joacă un rol important în fonologia diacronică a limbii romîne: *leage* (sec. al XVI-lea), dar pl. *legi*, *plec*, *pleacă*, dar *pleci*[2].

După cum vedem, pentru a înțelege o schimbare sincronică, ea trebuie considerată în diacronie. Numai considerația diacronică explică schimbările fonetice și lămurește cauza lor[3].

Aceste considerente dovedesc netemeinicia analizei fonemelor din prima silabă a cuvîntului *beată* în *be-a* etc., întrucît considerațiile diacronice dovedesc că limba a operat, în acest caz, nu cu o consoană palatalizată; într-adevăr, limba nu a ținut seama de palatalizare, ci de calitatea vocalelor, timbrul vocalei din prima silabă fiind determinat de timbrul vocalei din silaba următoare: *beată*, dar *bete*, *measă* (secolul al XVI-lea), dar *mese*, *leage* (sec. al XVI-lea) dar *legi*, *pleacă*, dar *pleci* etc[4].

3. *Sistemul consonantic*. În privința existenței consoanelor muiate, în limba romînă literară, și a opoziției dintre consoane muiate (sau palatalizate) și consoane dure, am arătat, într-un studiu anterior, că ea nu există în limba romînă literară (limba romînă literară nu posedă consoane muiate) și că, după cum am văzut mai sus, ușoara palatalizare a consoanelor, urmate de o vocală prepalatală, nu e sezisată de vorbitori și nu constituie, deci, o trăsătură fonologică pertinentă a limbii[5].

[1] Vezi expunerea noastră, *Despre sistemul fonologic al limbii romîne*, SCL, VII, p. 23. În lucrarea sa *Sistemul fonematic al limbii romîne*, SCL, VII, p. 17, acad. E. Petrovici pare a admite că în limba romînă literară nu există corelație a consoanelor palatalizate—consoane nepalatalizate.

[2] Vezi expunerea lui A. G. Haudricourt et A. Juilland, *Essai pour une histoire structurale du phonétisme français*, Paris, 1949, p. 25 și urm., cartea noastră *Studii lingvistice*, București, 1955, p. 81 și Tamás, *op. cit.*, p. 185—186. Cf. *atît*, *țîță*, dar *subțire*, în care timbrul *î* sau *i* e determinat de calitatea vocalei conținute în silaba imediat următoare.

[3] Vezi formularea lui A. Martinet, *Économie des changements phonétiques*, Berna, 1955, p. 90 și urm.

[4] Acad. E. Petrovici, *op. cit.*, p. 9, susține că „limba romînă n-are foneme - diftongi, ci foneme vocalice și foneme consonantice". A. Avram, *Constituirea corelației consonantice de timbru palatal în limba romînă*", SCL, VIII, p. 55 și urm. arată că *e*, în *stea*, nu aparține lui *t*, ci e un fonem independent.

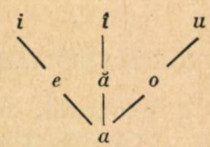
[5] Al. Rosetti, *Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate*, în SCL, VI, 1955, p. 199 și urm.

În consecință, cele două serii de consoane, dure și moi, rotunjite sau nerotunjite nu există în limba romînă literară; aceste două serii au fost recunoscute de acad. Petrovici în unele graiuri dacoromîne[1].

Altfel stau însă lucrurile cu opoziția dintre consoană (urmată de zero) și consoană urmată de *i* la finală, marcă a pluralului numelor în limba romînă literară. Această opoziție dintre singular și plural constituie o regulă gramaticală a limbii romîne literare. Astfel, principiul comutabilității, la care ne-am referit mai sus, ne arată că în *an* — pl. *ani*, *bun* — pl. *buni* etc. limba operează cu opoziția zero —*i*, și deci că *i* final este un fonem (prin urmare, nu e vorba de o consoană dură opusă unei consoane palatalizate)[2].

După acad. Petrovici, în *bună—bune*, *lunea—luna* ar exista o deosebire fonematică consonantică: *n*—*n*[3]; de fapt principiul comutabilității ne arată că în amîndouă cazurile avem de-a face cu un fonem unic *n*. Acad. Petrovici a procedat, în acest caz, la o analiză fonetică, nu fonologică a sunetelor. Dar în cazul de față analiza fonetică nu e corectă, pentru că, în limba literară, *n* din *luni* nu e muiat, astfel încît pronunțarea *luńa* e inexistentă; ea caracterizează însă pronunțarea unui rus vorbind romînește, care și-a păstrat deprinderile articulatorii proprii limbii ruse în pronunțarea sunetelor romînești[4].

4. *Sistemul vocalic*. Limba romînă posedă 7 foneme vocalice:

După acad. Petrovici *î* și *i*, *ă* și *e* ar forma cîte un singur fonem vocalic. Am combătut acest punct de vedere, care se bazează pe existența

---

[1] În *Esquisse d'une phonologie du roumain*, p. 14 am arătat că în limba romînă *k'* (palatalizat) se opune lui *k* (dur) înaintea lui *a*, *o*, *u*, cu excepția lui *ă*, *î*, pe cînd înaintea lui *e*, *i* opoziția e neutralizată; același lucru pentru *g-g'*: *chiar—car*, *chior—cor*, *chiu—cu*, *ghiară—gară*, *ghiol—gol* etc.; cf. E. Vasiliu, SCL VII, p. 27 ș. urm. și R. Jakobson, C. G. M. Fant and Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis*, Acoustics Laboratory, Massachusetts Institute of Technology, 1955, p. 4. Cf. acad. E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii romîne, op. cit.*, p. 17: în limba romînă literară sistemul opoziției consonantice „s-a zdruncinat"; opoziția consoană palatalizată — consoană nepalatalizată se menține numai înaintea lui *a*, *o*, *u* și la sfîrșitul cuvîntului.

[2] În *lupi* există 4 elemente distincte: *p* și *i* sînt comutabili (zero—*i*): *lup—lupi*; la fel pentru *e* și *i* (*beată—corbi*), care se opun lui *y* în *biată*: A. Avram, *Contribuții la studiul fonologiei limbii romîne*, SCL, VII, 3—4, 1956, p. 19[illegible] ș. urm.; în *Esquisse*, p. 14 și urm. am considerat pe *lupi* format din 3 foneme: *l-u-p'* (cu *p'* opus lui *p* de la singular). Astăzi fonologia dispune însă de mijloace mai perfecționate de analiză a fonemelor, care permit cunoașterea lor mai adîncită și, deci, recunoașterea lui *i* din *lupi* ca fonem independent.

[3] Acad. E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii romîne, op. cit.*, p. 17 și Idem, *Fonemele limbii romîne, op. cit.*, p. 27.

[4] Vezi Al. Rosetti, *Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate*, în *op. cit.*, p. 203.

unor rime asonante la unii poeți, de ex. la M. Eminescu[1]. De fapt, *î* și *i*, *ă* și *e* sînt foneme independente, după cum o dovedesc o serie de comutații, ca: *măr—mere*, *săr—ser*, *făt—feți*, *mînă—mină*, *tîmp—timp*, *vînd—vinzi*, *tînăr—tineri*, *lîngă—lingă*[2] etc.

Aceste comutații constituie o realitate a sistemului fonologic al limbii literare.

Existența lui *î*, *i*, *ă* și *e*, ca unități fonematice independente, în limba romînă literară, nu poate fi deci obiect de discuție.

5. *Semivocalele e, i* și *u*. În expunerea acad. Petrovici privitoare la fonemele *i* și *u*, *e* nu e trecut printre semivocale, deși în *beată*, de exemplu, *e* joacă exact rolul lui *i* în *piatră*, de exemplu. Din punct de vedere fonologic, *i* și *u* nu joacă întotdeauna rolul de consoane. În această privință, ne referim la o expunere anterioară a noastră și la lămuririle lui F. Hintze[3].

Semivocalele *i* și *u* trebuie clasificate luînd ca criteriu rolul lor în alcătuirea silabei. Aci *i* și *u*, ca și alte consoane deschise (*l*, *r*, de exemplu) joacă rolul de consoane[4].

6. *Concluzie*. Vom spune, în concluzie, că tabloul unităților fonematice ale limbii romîne trebuie stabilit în sensul celor arătate de noi mai sus.

О ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РУМЫНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Статья напоминает что правильный, подход к рассматриваемому вопросу запрещает переносить характеристики одного говора на другие, так как фонологические системы говоров одного и того же языка могут быть различны.

Принцип взаимоперехода фонем, из которых одна может быть нулем, утвержденный М. Мартинэ, применяется к устойчивым чертам фонем (например, в румынском языке *bat—pat* отличаются противопоставлением звука и нуля). Нейтрализация значения противопоставления устойчивой черты изменяется в примерах *piatră—pietre*, *beată—bete*, так как в каждом из данных слов за первой затворной согласной следует палатальная гласная (*i*, *e*).

---

[1] Al. Rosetti, *Despre sistemul fonologic al limbii romîne*, în *op. cit.*, p. 22; acad. E. Petrovici, în *Sistemul fonematic al limbii romîne*, *op. cit.*, p. 12, arată că *a* latin, în limba romînă, e redat prin *ă* sau prin *e*. Prin aceasta se înregistrează un fapt fonetic, fără semnificație fonologică. Fonologia ține seamă de comutații. Faptele invocate de acad. Petrovici nu au nici o valoare pentru recunoașterea unui singur fonem vocalic *ă—e*.

[2] V. Jakobson, Fant and Halle, *op. cit.*, p. 29.

[3] *Notes de phonologie*, în „Acta linguistica", Copenhaga, III, 1942—1943, p. 33; Fritz Hintze, *Bemerkungen zur Klassifizierung der Phoneme*, „Zeitschrift für Phonetik" II, 1948, p. 117 și urm.

[4] Asupra categoriei fonologice a semivocalelor, v. observațiile lui A. Avram, SCL VII, p. 193, urm.

В данном случае устойчивая черта основывается на противопоставлении дифтонгов *ia—ie*, что и подтверждает диакроническая перспектива.

В своем развитии румынский язык оказался восприимчив к тембру гласных во второй части слова. Тембр такой гласной определял тембр предыдущей гласной: *leage* (sec. XVI) —*legi*, *plec—pleacă—pleci*. Таким образом, неверен фонологический анализ слова *beată*, утверждающий, что *b* в начале слова палатализованная согласная *b-ată*, так как в данном случае слабая палатализация *b-* не является устойчивой чертой и язык не пользуется ей.

Из всего сказанного следует, что в литературном румынском языке нет соотносительности между палатализованными и твердыми согласными, так же, как и между лабиализованными. Что же касается *i* в конце слов (*an pl. ani*, *bun*, *pl. buni*). фонологический анализ показывает существование конечного *i*. В слове *lunèa* (артикулированная форма)-*luna* (*id.*) фонологический анализ показывает что в этих словах существует единственная фонема *n*.

Система гласных в румынском языке состоит из 7 гласных. -*î*-*i* не составляют одной фонемы, так же, как и *e*-*ă*, так как перемещения в литературном румынском языке (*măr—mere*, *mînă—mină*) доказывают существование гласных *î*, *i*, *ă*, *e* как самостоятельных фонем. Гласную *e* (в слове *beată*, например) нужно включить в число гласных румынского литературного языка, в то время как *i* и *u* могут играть роль согласных. Есть две возможности:

1) *e*, *i* и *u* являются гласными, т.е. открытыми и слоговыми звуками и с функциональной точки зрения играют роль гласных (например, *beată*, *piatră*, *coadă*);

2) *i* и *u* являются открытыми звуками, но с функциональной точки зрения это закрытые согласные, так как они не могут образовать слог без помощи гласной: *iapă*, *raiul*, *ziua*.

CONSIDÉRATIONS SUR LE SYSTÈME PHONOLOGIQUE DU ROUMAIN LITTÉRAIRE

(RÉSUMÉ)

Il est rappelé, tout d'abord, que la bonne méthode empêche d'attribuer à un parler les traits particuliers d'un autre, car les systèmes phonologique des parlers d'une même langue peuvent être différents.

Le principe de la commutabilité avec un autre phonème — qui peut être zéro — , formulé par M. Martinet, s'applique aux traits pertinents des phonèmes (par ex. roum. *bat* „je bats" — *pat* „lit" diffèrent par l'opposition entre sonorité et zéro). La neutralisation de la valeur d'opposition d'un trait pertinent joue dans des exemples comme *piatră* „pierre" — *pietre* pl., ou *beată* „ivre" (fém.) — *bete* pl., „ivres", „ceintures", car, dans chacun de ces mots, l'occlusive initiale est suivie d'une voyelle palatale (*i*, *e*). Le trait pertinent est donc constitué, dans ce cas, par l'opposition entre les diphtongues *ia* — *ie*, *ea* — *e*.

La perspective diachronique confirme ce point de vue. Au cours de son évolution, le roumain s'est montré sensible au timbre vocalique de la seconde tranche du mot. Le timbre de cette voyelle détermine le timbre de la voyelle précédente : *leage* „loi" (XVIe siècle), mais *legi* pl., *plec* „je pars", *pleacă* (2e pers.), mais *pleci* (3e pers.). L'analyse phonologique de *beată*, par exemple, qui reconnaît un *b* palatalisé à l'initiale du mot, est donc fausse (*be-ată*) car, dans ce cas, la faible palatalisation du *b* ne constitue pas un trait pertinent, et la langue n'en fait pas usage.

Il n'existe donc pas, en roumain littéraire, de corrélation entre consonnes palatalisées et consonnes dures, ni de corrélation entre consonnes labialisées et non-labialisées. Pour ce qui est de l'-*i* en fin de mot (*an* „an, année", — pl. *ani*, *bun* „bon" — pl. *buni*), l'analyse phonologique pose l'existence de l'*i* final. Pour *lunea* „lundi" (forme déterminée) — *luna* „lune, mois", l'analyse phonologique démontre que, dans ces mots, figure le phonème unique *n*.

Le système vocalique du roumain est constitué par 7 voyelles. Il est faux de poser un seul phonème pour *î* - *i* et *ă* - *e*, car les commutations du roumain littéraire (*măr* „pomme" — *mere* pl., *mînă* „main" — *mină* „mine" etc.) prouvent l'existence de *î*, *i*, *ă* et *e* en tant que phonèmes indépendants.

Il convient d'inscrire parmi les semi-voyelles du roumain littéraire *e* (par ex. dans *beată* „ivre", fém.). *i* et *u* peuvent jouer le rôle de consonnes.

La perspective diachronique confirme ce point de vue. Au cours de son évolution, le roumain s'est montré sensible au timbre vocalique de la seconde tranche du mot. Le timbre de cette voyelle détermine le timbre de la voyelle précédente : *leage* „loi" (XVIe siècle), mais *legi* pl., *plec* „je pars", *pleacă* (2e pers.), mais *pleci* (3e pers.). L'analyse phonologique de *beată*, par exemple, qui reconnaît un *b* palatalisé à l'initiale du mot, est donc fausse (*be-ată*) car, dans ce cas, la faible palatalisation du *b* ne constitue pas un trait pertinent, et la langue n'en fait pas usage.

Il n'existe donc pas, en roumain littéraire, de corrélation entre consonnes palatalisées et consonnes dures, ni de corrélation entre consonnes labialisées et non-labialisées. Pour ce qui est de l'-*i* en fin de mot (*an* „an, année", — pl. *ani*, *bun* „bon" — pl. *buni*), l'analyse phonologique pose l'existence de l'*i* final. Pour *lunea* „lundi" (forme déterminée) — *luna* „lune, mois", l'analyse phonologique démontre que, dans ces mots, figure le phonème unique *n*.

Le système vocalique du roumain est constitué par 7 voyelles. Il est faux de poser un seul phonème pour *î* - *i* et *ă* - *e*, car les commutations du roumain littéraire (*măr* „pomme" — *mere* pl., *mînă* „main" — *mină* „mine" etc.) prouvent l'existence de *î*, *i*, *ă* et *e* en tant que phonèmes indépendants.

Il convient d'inscrire parmi les semi-voyelles du roumain littéraire *e* (par ex. dans *beată* „ivre", fém.). *i* et *u* peuvent jouer le rôle de consonnes.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

ASUPRA CORELAŢIEI DE MUIERE A CONSOANELOR ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

EM. VASILIU

1. De la apariţia primului studiu al acad. E. Petrovici consacrat sistemului fonologic al limbii romîne, în centrul atenţiei fonologilor romîni stă următoarea problemă, care, după părerea noastră, a rămas încă nerezolvată : există în sistemul fonematic al limbii romîne o corelaţie de timbru a consoanelor sau nu?

1.1. Faptul că problema a rămas încă nerezolvată se datoreşte, în mare măsură, lipsei unui principiu metodologic riguros.

Într-adevăr, chiar în lucrarea fundamentală a lui N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, p. 122 sqq., nu se dau indicaţii cu privire la criteriul după care un sunet asilabic de timbru *e* / *i* sau *o* / *u*, care urmează după o consoană, trebuie interpretat ca aparţinînd la consoana respectivă sau nu.

În ce priveşte studiile de fonematică romînească, trebuie să arătăm că atît cei care au susţinut existenţa unei corelaţii de muiere a consoanelor[1], cît şi cei care au negat existenţa unei astfel de corelaţii [2], s-au bazat în mare măsură pe criterii de ordin fonetic.

Ideea corelaţiei în discuţie a pornit de la constatările făcute de acad. E. Petrovici cu privire la „pseudo -*i* final" romînesc. D-sa a arătat [3], în urma cercetărilor experimentale întreprinse, că *i* final romînesc nu este un s u n e t (în sensul strict al cuvîntului), ci un timbru al exploziei consoanelor finale.

Bazaţi pe această constatare, acad. Al. Rosetti şi acad. Al. Graur au ajuns la concluzia că limba romînă operează la f i n a l ă cu opoziţia consoană dură — consoană muiată [4].

Pornind de la această constatare, E. Petrovici, considerînd admisă existenţa la finală a corelaţiei în discuţie, demonstrează faptul că limba

---

[1] Al. Rosetti, Al. Graur, BL, VI, p. 5 sqq., E. Petrovici, SCL, I, p. 127 sqq., VII, p. 7 sqq Em. Vasiliu, SCL, VII, p. 27 sqq.

[2] Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, 1955, p. 59 sqq, SCL, VI, p. 25 sqq., p. 199 sqq.

[3] E. Petrovici, BL, II, p. 86.

[4] Al. Rosetti, Al. Graur, *op. cit.*

romînă operează cu corelația de muiere a consoanelor (la care adaugă și corelațiile de labio-velaritate și de muiere și labio-velaritate) în toate pozițiile.

Remarcăm încă o dată faptul că întreaga argumentare a acad. E. Petrovici presupune, explicit sau implicit, admiterea ca premisă a corelației de muiere la finală.

1.2. Pentru soluționarea problemei în discuție este deci necesar să revenim asupra părerii emise de Al. Rosetti și Al. Graur acum 18 ani, cu privire la opoziția consoană dură — consoană muiată la finală.

Cu alte cuvinte, bazîndu-ne pe criterii fonologice, este necesar să stabilim dacă „pseudo -*i* final" (pe care-l vom nota în cele ce urmează cu / *y* /)[1] reprezintă un fonem independent, o variantă combinatorie a unui alt fonem, variantă care apare la finală absolută, după o serie de consoane, sau dacă / *y* / este marca de corelație a seriei de consoane după care poate urma.

2.1. Posibilitatea ca / *y* / să fie fonem independent este exclusă, deoarece / *y* / nu apare decît la finală absolută și totdeauna precedat de o consoană. Or, ceea ce este definitoriu pentru un fonem este tocmai posibilitatea lui de a ocupa diverse poziții. Faptul că apare numai după o serie de consoane ne arată că / *y* / este d e p e n d e n t de consoanele respective.

2.2. Afirmînd d e p e n d e n ț a lui / *y* / față de consoanele precedente, am afirmat concomitent posibilitatea ca / *y* / să fie o v a r i a n t ă c o m b i n a t o r i e a unui alt fonem, deoarece o astfel de variantă este prin definiție dependentă de poziția și de fonemele care o condiționează.

3.1. Pentru a stabili dacă / *y* / este sau nu varianta unui alt fonem, trebuie să ținem seama de cîteva principii fundamentale și anume :

„Fiecare sunet al limbii conține așadar pe de o parte caractere fonologic relevante, care îl fac să fie o realizare a unui fonem, iar pe de altă parte o întreagă mulțime de caractere fonologice nerelevante, a căror alegere și prezență este condiționată de o serie întreagă de cauze.

De aici urmează că *un fonem poate să se realizeze prin mai multe sunete diferite*" (s.n.) [2].

Iar mai departe : „Toate aceste sunete (Sprachlaute) diferite care realizează același fonem le numim v a r i a n t e (sau variante fonetice) ale fonemului respectiv" [3].

În sfîrșit, ne referim la a treia regulă dată de Trubetzkoy, după care se poate distinge un fonem de o variantă : „cînd într-o limbă două sunete înrudite din punct de vedere acustic sau articulatoric nu apar niciodată în același mediu fonetic (Lautumgebung), ele trebuie socotite variante combinatorii ale aceluiași fonem" [4].

Se dă, în continuare, următorul exemplu din limba coreeană : *s* și *r* nu apar niciodată la finală, în timp ce *l* apare numai la finală. Deoarece *l*,

[1] Literele dintre cele două bare oblice reprezintă transcrierea fonematică.
[2] N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge*, p. 36.
[3] N. S. Trubetzkoy, *op. cit.*, p. 36.
[4] *Ibidem*, p. 44.

ca licvidă, este mai apropiat de *r* decît de *s*, *l* și *r* trebuie considerate ca variante combinatorii ale aceluiași fonem.

Sau : în japoneză, sunetele *ts* și *f* apar numai înainte de *u*, în timp ce *t* și *h* nu apar în această poziție. Dintre aceste sunete, *t* și *ts* sînt singurele dentale surde oclusive iar *h* și *f* singurele spirante surde. Așadar, *t* și *ts* sînt variante ale unui fonem, *h* și *f* sînt variante ale altui fonem.

A. A. Reformatski[1] expune un punct de vedere asemănător :

„Pentru a ne da seama dacă sunetele date, dintr-o limbă oarecare, sînt foneme diferite sau variante ale aceluiași fonem, trebuie să le punem în aceleași condiții de pronunțare și, dacă acest lucru e posibil, să vedem : dacă diferențiază sensul prin ele însele, fără ajutorul altor foneme, atunci sînt foneme diferite, iar dacă acest lucru nu e posibil, dacă sunetele date se înlocuiesc unul pe altul în condiții diferite de pronunțare, atunci ele sînt variante ale aceluiași fonem".

Mai departe[2], făcînd distincția între v a r i a ț i i și v a r i a n t e ale fonemelor, savantul sovietic arată că, atunci cînd contextul fonetic condiționează o v a r i a ț i e a fonemului, elementele variabile nu sînt caracterele pertinente ci cele nepertinente. Numai în cazul v a r i a n t e l o r contextul influențează caracterele pertinente ale fonemelor, dînd naștere la fenomene de neutralizare a opozițiilor.

În cele ce urmează, vom elimina din discuție cazurile de neutralizare a opozițiilor sau, după terminologia lui A. A. Reformatski, variantele, referindu-ne numai la v a r i a ț i i (conform aceleiași terminologii) adică numai la cazurile în care contextul nu influențează caracterele pertinente ale fonemului.

Din cele de mai sus putem ajunge la formularea unei propoziții cu caracter axiomatic, dedusă din definiția fonemului și a variantei.

Varianta combinatorie a unui fonem are un conținut fonologic identic cu conținutul fonologic al fonemului a cărui variantă este.

3.2. Din punct de vedere sintagmatic, raportul dintre fonem și varianta combinatorie a fonemului respectiv se manifestă prin aceea că cei doi termeni se află în distribuție complementară.

Notăm cu *b* varianta combinatorie a lui *a*, notăm cu *A* clasa de foneme care pot apărea în aceeași poziție cu *b*, cu $<$ apartenența unui fonem la clasa respectivă. Faptul că *a* și *b* se află în distribuție complementară poate fi scris astfel

$$b < A$$

$$a \nless A$$

(semnul $\nless$ arată că un termen nu aparține la o clasă).

Dar

$$a \nless A$$

poate fi scris și ca

$$a < -A$$

Prin aceasta spunem că *a* aparține la clasa complementară a clasei A, care este —A (clasa non A).

---

[1] A. A. Реформатский, Введение в языкознание, Moscova, 1955, p. 176.

[2] *Ibidem*, p. 178 sqq.

Constatările făcute sub 3.1. și 3.2. pot fi cuprinse în următoarea formulă generală : *doi termeni*, a *și* b, *care se află în distribuție complementară, sînt variante combinatorii ale aceluiași fonem atunci cînd au un conținut fonologic identic.*

4.1. Care este situația rom. /*y*/?

Printre fonemele cu care /*y*/ se află în distribuție complementară se găsește și /*i̯*/ [1].

Conținutul fonologic al lui /*y*/ poate fi definit astfel :

a) localizarea palatală (se opune labialelor, dentalelor, velarelor etc.) ;

b) caracter nevocalic (se opune vocalei *i*) ;

c) caracter fricativ (se opune oclusivelor).

Conținutul fonologic al lui /*i̯*/ poate fi definit astfel :

a) localizare palatală (se opune labialelor, dentalelor, velarelor etc.) ;

b) caracter nevocalic (se opune lui /*i*/) ;

c) caracter fricativ (se opune oclusivelor).

Trebuie să observăm însă că /*i̯*/ se află în distribuție complementară și cu /*e̯*/ : /*i̯*/ apare la inițială, după vocală și după labială [2], iar /*e̯*/ nu apare în aceste poziții [3] (cu excepția poziției de după labială : *bea*, *rupea* etc.). Faptul că /*i̯*/ apare în limba literară într-un singur cuvînt în opoziție cu /*i̯*/ nu cred că ne dă dreptul să considerăm că /*i̯*/ ar avea un alt conținut fonologic decît /*e̯*/. Cu alte cuvinte, în conținutul fonologic al lui /*i̯*/ nu intră și gradul de deschidere (mai închis decît /*e̯*/).

Observația este necesară pentru a arăta că /*i̯*/ nu are un conținut fonologic diferit de al lui /*y*/ [4].

4.2. Considerațiile făcute sub 4.1. permit să scriem identitatea :

$$/y/ \equiv /\underset{\frown}{i}/,$$

ceea ce înseamnă că /*y*/ este o variantă combinatorie a lui /*i̯*/.

Afirmînd acest lucru, interpretarea lui /*y*/ ca marcă de corelație a seriei de consoane cu care se poate combina ni se pare exclusă.

În felul acesta, răspunsul la întrebarea pe care ne-am pus-o sub 1 credem că este negativ : în limba romînă, cel puțin la finală, nu există o corelație de timbru a consoanelor.

---

[1] Notăm cu / *i̯* / pe yod din *iarbă*, *ai* etc.

[2] Cf. și Al. Graur, BL, VII, p. 166 sqq.

[3] Trebuie să notăm faptul următor : chiar atunci cînd /*i̯*/ și /*e̯*/ fac parte din aceeași clasă de distribuție, opoziția dintre cei doi termeni nu este semnificativă decît în /*be̯ată* : *bi̯ată*/ (cf. Al. Graur, *op. cit.*) ; prezența lui /*e̯*/ și /*i̯*/ în aceeași clasă de distribuție indică mai curînd faptul că /*e̯*/ și /*i̯*/ sînt „variante libere" ale aceluiași fonem.

[4] Date fiind cele arătate, nu putem fi de acord cu A. Avram care, în articolul din numărul trecut al acestei reviste, consideră că /*e̯*/ și /*i̯*/ sînt foneme distincte, iar *i* final este varianta combinatorie a lui /*e̯*/. Sîntem însă de acord cu concluzia generală la care d-sa ajunge, și anume că grupul final constituit din consoană + *i* (final) este bifonematic și că, deci, în limba romînă nu există o corelație de muiere a consoanelor. Credem însă că procedeul comutației, utilizat de d-sa, nu este decisiv. Doi termeni pot fi comutabili fără ca acest fapt să implice c u n e c e s i t a t e independența celor doi termeni. În /*lupy*/, /*p*/ poate fi comutat cu /*m*/ : /*lumy*/, /*y*/ cu /*i*/ : /*lupi*(*i̯*)/, sau cu zero : /*lup*/ ; aceasta nu exclude totuși posibilitatea ca /*y*/ să fie marcă de corelație a seriei /*py*/, /*my*/... De aceea am preferat procedeul folosit în prezentul articol.

Dată fiind identitatea dintre /*y*/ și /*i*/, putem nota ambii termeni cu /*y*/, semnul cu care se transcrie uneori fonemul yod. Transcriind fonologic *yarbă* și *lupy* reprezentăm grafic identitatea funcțională dintre yod și „pseudo -*i* final”.

О СООТНОСИТЕЛЬНОСТИ В МУЛЬИРОВАНИИ СОГЛАСНЫХ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Последние работы по фонологии румынского языка оставили неразрешенным вопрос о существовании соотносительности согласных по тембру в фонетической системе румынского языка.

Для разрешения этого вопроса необходимо ответить на следующий вопрос: в словах типа *lupi* конечная группа /*p*/ + /*y*/ *y* передает „мнимое“ *i* конечное) состоит из одной или из двух фонем?

В случае, если группа /*py*/ состоит из двух фонем, нельзя говорить о соотносительности в мульировании согласных.

В данном случае мы исходим из следующего положения: два термина *a* и *b*, находящиеся в дополнительном распределении, являются комбинаторными вариантами одной и той же фонемы при условии тождественного фонологического содержания.

Можно установить, что рум. /*y*/ находится в дополнительном распределении с /*i̯*/ (=*iod*) а /*y*/ и /*i̯*/ имеют тождественное фонологическое содержание, а именно:

а/ палатальную локализацию (они противостоят лабиальной, дентальной, небной локализации);

б/ не являются гласными (противостоят *i*);

в/ фрикативный характер (противостоят затворным).

Можно, таким образом. написать равенство:

$$/y/ \equiv /\underset{\wedge}{i}/$$

Ясно, что невозможно рассматривать конечную группу „согласное + /*y*/“ как состоящую из одной фонемы. /*y*/ не может считатаься признаком соотносительности.

В румынском языке нет соотносительности в мульировани согласных, по крайней мере в окончаниях.

SUR LA CORRÉLATION DE MOUILLURE DES CONSONNES EN ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

Les dernières études de phonématique roumaine laissent encore des doutes sur l'existence d'une corrélation de timbre des consonnes dans le système phonématique de la langue roumaine.

Il s'agit de répondre à la question suivante : dans un mot tel que *lupi*, le groupe final /*p*/ + /*y*/ (où *y* est le signe du pseudo -*i* final) est monophonématique ou biphonématique ?

Dans le cas où le groupe /*py*/ peut-être considéré comme biphonématique, on ne saurait plus parler d'une corrélation de mouillure des consonnes.

Le point de départ de l'argumentation est le suivant : *deux termes*, a *et* b, *qui se trouvent en distribution complémentaire, sont les variantes combinatoires d'un même phonème, si les deux termes ont un contenu phonologique identique.*

Or, roum. /*y*/ se trouve en distribution complémentaire avec /*i̯*/ (= yod). Mais /*y*/ et /*i̯*/ possèdent tous les deux les mêmes caractères phonologiques :

a) localisation palatale (ils s'opposent à la localisation labiale, dentale, vélaire etc.) ;

b) caractère non-vocalique (ils s'opposent à *i*) ;

c) caractère fricatif (ils s'opposent aux occlusives).

On peut donc écrire l'identité :

$$/y/ \equiv /\underset{\wedge}{i}/$$

S'il en est ainsi, l'interprétation monophonématique du groupe final consonne + /*y*/ semble impossible ; /*y*/ ne peut être considéré comme une marque de corrélation.

Par conséquent, la langue roumaine ignore une corrélation de mouillure des consonnes, du moins à la fin des mots.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

CONSTITUIREA CORELAȚIEI CONSONANTICE DE TIMBRU PALATAL ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

ANDREI AVRAM

După numeroasele studii în care descrie sistemul fonologic al limbii romîne actuale, acad. Emil Petrovici a consacrat două lucrări [1] fonologiei diacronice, ocupîndu-se în special de problema constituirii corelațiilor consonantice de timbru în limba romînă [2]. Se știe că astfel de corelații nu au existat nici în limba latină, nici într-o fază mai veche de dezvoltare a limbii romîne. E important, prin urmare, să vedem dacă anumite transformări fonetice au putut avea drept consecință apariția unei opoziții fonologice între consoanele „dure”, „palatalizate”, „labializate” și „labio-palatalizate”, cum s-a petrecut fenomenul și care este situația, din acest punct de vedere, în limba literară și în graiurile dacoromîne [3].

După cum a arătat acad. E. Petrovici [4], se poate presupune că, într-o fază mai veche a limbii romîne, cuvintele scrise astăzi *scap*, *scapi*, (*să*) *dreagă*, *soare* se rosteau în felul următor : $^{*}skap^{\circ u}u$, $^{*}skap'^{i}i$, $^{*}d(e)\acute{r}^{i}eg\breve{a}$, $^{*}s^{\circ u}o\acute{r}^{i}e$. În această fază, deosebirea dintre persoana I și persoana a II-a singular de la verbul *a scăpa* e triplă : p°-p', ^{u}-^{i}, *u*-*i*. Din punct de vedere fonologic însă, numai una din cele trei deosebiri e importantă, și anume opoziția vocalică *u* : *i*. Cele două vocale finale provoacă palatalizarea (respectiv labializarea) consoanei precedente și apariția sunetelor de tranziție ^{u} și ^{i}.

---

[1] Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne*, [București], Societatea de științe istorice și filologice, 1956 ; idem, *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba romînă*, «Studii și cercetări lingvistice» (= SCL), VII (1956), 3—4, p. 163—168.

[2] Această problemă e tratată, sumar, și în unele din lucrările anterioare ale acad. E. Petrovici ; vezi, de exemplu, *Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba romînă*, SCL, I (1950), 2, p. 216—220 și *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba romînă*, SCL, III (1952), p. 152—158 și 180—182.

[3] Nu ne ocupăm, în cele ce urmează, de dialectele din sudul Dunării. Menționăm, de asemenea, că avem în vedere aproape exclusiv problema corelației de timbru palatal, mai importantă, în sensul că așa-numitele consoane palatalizate (sau muiate) apar în limba literară și la sfîrșit de cuvînt, spre deosebire de consoanele „labializate” sau „labio-palatalizate”.

[4] SCL, VII (1956), 3—4, p. 166.

Acad. E. Petrovici consideră că amuțirea vocalelor finale a dus la apariția unor opoziții consonantice [1] și, prin urmare, la constituirea corelației de timbru $p^{\circ} : p'$, $t^{\circ} : t'$ etc.

După părerea noastră, „amuțirea” lui *u* și *i* finali nu duce direct la emanciparea consoanelor p° și p' de influența unui sunet următor. Cuvintele terminate mai înainte în vocale închise (silabice) rămîn la finală nu cu consoane palatalizate sau rotunjite, ci cu *u* sau *i* nesilabici : $skap^{\circ u}u > skap^{\circ u}$, $skap'^{i}i > skap'^{i}$. Puterea distinctivă a fostelor vocale finale e transmisă elementelor nesilabice *u* și *i* [2]; e necesară dispariția t o t a l ă a acestora pentru ca opoziția p°-p' să devină fonematică. La consoanele palatalizate, fenomenul se produce o dată cu „absorbirea” lui *i* final de consoana precedentă; aceasta devine m u i a t ă și preia funcția de a diferenția sensuri deținută mai înainte de *i* final. Transformarea a avut loc în unele graiuri dacoromîne, dar nu și în limba literară, unde *i* final continuă să existe, deși nu este o vocală propriu-zisă, nu e silabic și durează extrem de puțin [3].

Caracterul palatalizat al consoanei (de exemplu, *n* în *buni*) nu este independent, ci condiționat de prezența lui *i* final. Prin urmare, amuțirea vocalelor finale închise a dus nu la fonematizarea opoziției consonantice, ci la transformarea în foneme independente a elementelor nesilabice *u* final și *i* final.

În graiurile care au păstrat pe *u* final, bun^{u} se deosebește de *bunĭ* prin opoziția $^{u} : {}^{i}$. În limba literară, această opoziție a devenit „zero” : ^{i} ($bun : bun^{i}$), pluralul avînd cu un fonem mai mult decît singularul. În graiurile care l-au transformat pe *n* de la plural în consoană muiată, opoziția dintre cele două forme e c o n s o n a n t i c ă (*n* : *ń*) : *bun* : *buń* (dacă se păstrează și *u* final, se adaugă opoziția ^{u} : „zero”, singularul avînd un fonem în plus : bun^{u} : *buń*).

Într-un mod asemănător se pot interpreta și consecințele fonologice ale „metafoniei” lui *e* și *o* accentuați.

Deosebirea dintre silabele inițiale ale unor perechi de cuvinte ca $^{*}d\acute{r}^{i}eg\breve{a}$ — *dragă*, $^{*}s^{\circ u}o\acute{r}^{i}e$ — $sa\acute{r}^{i}e$ e triplă : *ŕ* — *r*, ^{i} — „zero”, *e* — *a*, respectiv s° — *s*, ^{u} — „zero”, *o* — *a*. Valoare fonologică are însă numai opoziția *e* : *a*, respectiv *o* : *a*.

Deschiderea lui *e* și a lui *o* duce la anularea opoziției vocalice. Rolul de a deosebi între ele perechile de cuvinte citate e preluat de semivocalele precedente *i̯*, *u̯* [4], care, fiind urmate de vocala cu deschidere maximă, *a*, se deschid în *e̯*, *o̯* (afirmația e valabilă mai ales pentru *i̯*). Cuvintele *dŕe̯agă* și s°*oare* au cîte un fonem în plus față de *dragă*, *sare*. Caracterul palatalizat al lui *r* (în *dreagă*), respectiv caracterul labializat al lui *s* (în *soare*), este condiționat de semivocala următoare, așadar nu e pertinent.

---

[1] *Ibidem*, p. 167.

[2] În ce privește „corpul fonic”, aceste elemente nesilabice pot fi considerate continuatoare fie ale fostelor sunete de tranziție, fie, mai bine, ale fostelor vocale finale; din punct de vedere fonologic, lucrul acesta nu are importanță.

[3] E. Petrovici, SCL I (1950), 2, p. 174.

[4] Asupra unor fenomene asemănătoare în limbile romanice apusene, vezi André Burger, *Phonématique et diachronie à propos de la palatalisation des consonnes romanes*, «Cahiers Ferdinand de Saussure», XIII (1955), p. 26—30.

În ce privește palatalizarea consoanelor urmate de vocale anterioare, trebuie să ținem seamă de faptul că interpretarea fonologică a grupurilor *Ne*, *Ni* [1] (în comparație cu grupurile *Nă*, *Nî*) depinde, în mare măsură, de recunoașterea sau nerecunoașterea corelației consonantice de timbru palatal în alte poziții : la finală sau în grupurile formate din consoană + „diftongul" *ea*. Totuși, nu e de prisos o examinare mai amănunțită a faptelor.

Pentru a demonstra existența corelației consonantice de timbru palatal, acad. E. Petrovici citează [2], printre altele, forme ca pluralul *ńăpuat'ă*, care, evident, se deosebește de singularul *ńăpuată*, prin opoziția c o n s o n a n t i c ă *t'* : *t*. Exemple de acest fel nu pot fi găsite în limba literară ; ele au o valoare probantă numai pentru sistemele fonologice ale unor graiuri. Merită însă să fie cercetată legătura care există între constituirea opoziției consonantice, pe de o parte, și suprimarea opoziției vocalice *e* : *ă*, pe de altă parte.

În general, se poate stabili un paralelism între gradul de palatalizare a unei consoane și gradul de „posteriorizare" a vocalei următoare, *e*. În *Atlasul lingvistic romîn* se găsesc numeroase fapte care dovedesc acest lucru. De exemplu, comparînd hărțile 219 (palatalizarea lui *t* în *frate*) și 220 (sunetul *e* în *frate*) din *Micul Atlas lingvistic romîn*, partea I, vol. al II-lea, se poate observa că aria în care nu se notează un *t* palatalizat coincide, în linii mari, cu aria în care vocala finală are un timbru palatal (*e* în Muntenia, *i* în Moldova). În vestul țării, harta 219 înregistrează o consoană muiată (*t'*, *ĉ*, *ć* etc.) ; în aceeași regiune, harta 220 înregistrează vocalele *ĕ* (între *e* și *ă*) sau *ă*.

Interpretarea faptelor citate, din punctul de vedere al fonologiei diacronice, poate fi rezumată astfel :

1. Faza inițială, reprezentată de limba literară : *te* : *tă* (opoziție vocalică). Fonemul consonantic *t* e diferențiat de vocalele următoare în două variante combinatorii : *t* „dur", de exemplu în *fată* și *t* ușor palatalizat, în *frate*.

2. Procesele fonetice intermediare : muierea lui *t*, transformarea lui *e* în *ĕ*, apoi în *ă*.

3. Faza finală : *t'ă* : *tă* sau *ćă* : *tă* (opoziție consonantică). Această fază e reprezentată de sistemele fonologice ale graiurilor din vestul țării.

Constituirea opoziției consonantice de timbru palatal, atît la finală (de exemplu, în *buni*), cît și înainte de *a* (*lunea*) sau de vocală semideschisă (*bune*) poate fi redusă la un principiu unic, și anume : coincidența (parțială[3] sau totală) a termenilor opoziției care diferenția fonemul consonantic în două variante combinatorii [4]. Apariția unei opoziții între consoane și dispariția opoziției vocalice sînt două aspecte ale aceluiași fenomen fonologic. „Disimilarea" lui *e* față de consoana muiată precedentă

---

[1] *N* reprezintă o consoană oarecare.

[2] SCL, I (1950), 2, p. 207–208.

[3] De exemplu, în *bune* : *bună* > *buńĕ* : *bună* se produce coincidența parțială a lui *ă* și *e*, prin transformarea acestuia din urmă în *ĕ*.

[4] Vezi Jerzy Kuryłowicz, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław, [1956], p. 367.

(*buńe* > *buńă*), discutată de acad. E. Petrovici[1], se explică și pe plan fonologic : prin constituirea opoziției *n* : *ń*, opoziția *ă* : *e* devine de prisos, iar limba tinde să păstreze numai opozițiile utile[2].

Notînd cu *ň* (= *n* ușor palatalizat, înainte de *i* final, *ę*, *e*, *i*) și cu *n* (în celelalte poziții) variantele fonemului *N*, afirmațiile de mai sus pot fi ilustrate cu ajutorul următorului tablou :

Exemple	Opoziția fonologică	Transformările fonetice	Coincidența termenilor vechii opoziții	Noua opoziție
buňi : *bun*	*i* : zero	*i* > zero *ň* > *ń*	zero-zero[3]	*ń* : *n*
luňęa : *luna*	*ę* : zero	*ę* > zero *ň* > *ń*	zero-zero[3]	*ń* : *n*
buňe : *bună*	*e* : *ă*	*e* > *ă* *ň* > *ń*	*ă* — *ă*	*ń* : *n*

Faptul că fonematizarea variantelor combinatorii ale consoanei se produce o dată cu palatalizarea intensă (muierea) variantei situate înaintea unui element palatal nu este întîmplător.

Pentru ca fonemele să își poată îndeplini în bune condiții rolul de a diferenția cuvinte și forme gramaticale, ele tind să se deosebească cît mai mult unele de altele. Gradul redus al palatalizării consoanelor din limba romînă literară nu poate să „susțină" o opoziție fonematică în cuvinte ca *bună* : *bune*[4]. După cum arată N. van Wijk, în legătură cu constituirea corelației de timbru în limbile slave, „pentru ca o variantă combinatorie să devină un fonem aparte sau să se confunde cu un alt fonem[5], divergența dintre variante trebuie să fie considerabilă"[6].

[1] *Influența slavă...*, p. 23—24.

[2] Cf. André Martinet, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, Berna, [1955], p. 42.

[3] Putem spune, după Kuryłowicz (*op. cit.*, p. 369), că în aceste cazuri se produce o identificare a lui *i* final (respectiv, *ę*) și a lui zero.

[4] Asupra importanței fonologice a gradului de palatalizare și asupra deosebirilor existente, din acest punct de vedere, între limba romînă literară și limba rusă a insistat acad. Al. Rosetti, *Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate*, SCL, VI (1955), 3—4, p. 203 și 205 ; cf. idem, *Considerații asupra sistemului fonologic al limbii romîne literare*, în fascicula de față, p. 44 și Tamás Lajos, *Cu privire la sistemul fonemelor limbii romîne*, SCL, VII (1956), 3—4, p. 176—177. După acad. E. Petrovici (*Influența slavă...*, p. 22—23), gradul de palatalizare nu e important.

[5] Muierea lui *n* urmat de o vocală palatală nu a dus, în graiul bănățean, la creșterea inventarului de foneme : *n* din *bune* (*buńĕ*, *buńă*) a devenit independent față de *n* din *bună*, dar, în același timp, s-a confundat cu fonemul *ń* care exista deja în cuvinte ca *întîń*, *cuń*.

[6] *Proceedings of the third International Congress of Phonetic Sciences*, Gand, 1939, p. 10. Același lingvist scrie în alt loc : „Un sistem fonologic se compune din foneme avînd o funcție diferențiatoare. Urmează că o limbă nu poate tolera un număr nelimitat de foneme și că distanțele dintre foneme trebuie să fie relativ mari" («Travaux du Cercle Linguistique de Prague», VIII (1939), p. 308). Dat fiind gradul redus al palatalizării consoanelor în limba romînă literară, putem să admitem existența unui număr de 72 de foneme consonantice (E. Petrovici, SCL, VII (1956), 1—2, p. 15)? E asigurată oare „distanța" între ele?

O consoană muiată (dar nu și una palatalizată) se deosebește destul de mult de o consoană dură pentru ca să poată forma cu aceasta din urmă o opoziție fonematică. Muierea consoanelor devenite unități distinctive în sistemul limbii satisface așadar „principiul diferențierii maxime a fonemelor" asupra căruia atrage atenția A. Martinet [1].

La unele consoane, de exemplu la labiale, problema deosebirii dintre palatalizate și muiate este întrucîtva mai complicată. Acad. E. Petrovici a arătat însă [2] că, într-un cuvînt ca *lupi*, *p* nu este în întregime muiat. De altfel, toate consoanele muiate articulate în alt loc decît în vecinătatea zonei palatale sînt amenințate să se disocieze în două foneme, prin transformarea articulației „suplimentare" într-un iot [3].

Din cele arătate mai sus rezultă că în graiurile în care palatalizarea e puternică (și care, prin urmare posedă consoane m u i a t e) opoziția dintre *t'* și *t*, dintre *ń* și *n* etc. este fonematică. În graiurile care au mai multe perechi de acest fel, trebuie să recunoaștem existența unei corelații consonantice de timbru palatal.

Date fiind însă deosebirile relativ mici [4] dintre graiurile dacoromîne, poate să apară întrebarea dacă acest lucru nu presupune și o identitate a sistemelor fonologice.

La această întrebare răspundem negativ. Să admitem că *pomi* (în graiul muntean și în limba literară, rostit *pom*^{i}) e compus din trei foneme (în transcriere fonematică, *pom'*). Pînă la un anumit punct, gradul de palatalizare nu are nici o importanță fonologică, numărul fonemelor rămînînd același. Dar într-un grai care palatalizează intens labialele și în care cuvîntul citat se rostește *pomń* se poate considera că *ń* nu e decît apendicele palatal al fonemului *m'*? Aplicînd metoda comutației, constatăm că, în *pomń*, și *m*, și *ń* sînt comutabile cu zero. În singularul *pom*, consoana *m* apare independent de *ń*; o formă *poń* nu e posibilă în graiul respectiv, dar în numeroase cuvinte *ń* apare, în poziția dată (la finală, după vocală), independent de *m*, de exemplu în *buń*. Cele două elemente, *m* și *ń* nu depind unul de altul, prin urmare *pomń* e compus din patru foneme, ca și *pumń* și *pumn*; *ń* reprezintă un fonem independent, care se opune lui „zero" în *pomń* : *pom* și lui *n* în *pumń* : *pumn*.

Recunoscînd corelația de timbru palatal în limba romînă literară, o formă ca lit. *bun*^{i} are același număr de foneme ca reg. *buń*, dar apare o diferență la *pomń* (patru foneme), față de *pom*^{i} (trei foneme). Dimpotrivă, dacă admitem independența fonematică a lui *i* final, *bun*^{i} e compus din patru foneme, față de trei în *buń*, în schimb și lit. *pom*^{i} și reg. *pomń* au același număr de foneme.

Rezultă de aici că nu există o schemă valabilă, în același timp, pentru limba literară și pentru toate graiurile dacoromîne. Sistemele lor fonologice nu pot să „încapă" într-o descriere unică.

Acad. E. Petrovici arată că „graiurile romînești nu au toate același

---

[1] *Op. cit.*, p. 62. După cum ne informează Martinet (*ibid.*, nota 30), acest principiu a fost sugerat de A. W. de Groot, în «Travaux du Cercle Linguistique de Prague», IV (1931), p. 121.

[2] «Dacoromania», VIII (1934—1935), p. 271.

[3] André Martinet, în «Travaux du Cercle Linguistique de Prague», VIII (1939), p. 284.

[4] „Mici" în sensul că două persoane vorbind graiuri diferite se pot înțelege fără dificultăți.

număr de foneme, nu au o structură fonologică absolut identică" [1], considerînd, totuși, că ele „au un sistem fonematic bazat pe principii identice" [2]. Rezervele exprimate cu privire la unele dintre ele și la limba literară [3] nu vin însă în sprijinul celei de-a doua afirmații, ci reprezintă un pas către admiterea unei deosebiri principiale între sistemele fonologice din cadrul dacoromînei. Spunînd acest lucru, trebuie să facem numaidecît o precizare: inexistența unor corelații consonantice de timbru în limba romînă literară e văzută mai mult ca o tendință [4] sau ca rezultatul distrugerii recente a unui echilibru fonologic, în care corelațiile aveau un rol primordial [5].

Chiar dacă privim sub acest aspect problema, se poate afirma că în limba romînă literară nu există opoziții fonematice între consoanele cu diferite timbre. E necesar să ținem seamă de tendințe la stabilirea structurii unui sistem [6].

După părerea noastră însă, divergența dintre limba literară și graiurile care posedă corelația de timbru palatal nu este rezultatul d e s f i i n ț ă r i i acestei corelații în cea dintîi, ci se datorește faptului că încă nu a apărut.

Sîntem de acord că influența slavă asupra limbii romîne a determinat tendința acesteia de a-și constitui un sistem fonologic care cunoaște opoziția dintre consoanele palatalizate și cele nepalatalizate [7]. Această tendință s-a realizat numai în graiurile dacoromîne în care palatalizarea intensă a consoanelor a putut să ofere, la un moment dat, „suportul" necesar unei schimbări a structurii fonologice. În limba romînă literară, tendințele izvorîte din contactul cu slavii nu au dus încă la același rezultat. Și, după toate probabilitățile, datorită numeroaselor influențe recente, evoluția limbii romîne literare către constituirea unei corelații consonantice de timbru palatal a fost oprită.

Prin pătrunderea unui mare număr de neologisme în care *e* și *i* apar la inițială, aceste vocale și-au întărit independența fonematică față de *ă* și *î*; în limba literară nu ne mai putem aștepta la o confundare a celor două serii. Pe de altă parte, în limba literară actuală nu numai că nu există tendința de a palataliza mai intens consoanele urmate de vocale anterioare, ci, dimpotrivă, asemănarea dintre o consoană urmată de *e*, *i* și una urmată de *ă*, *î* tinde să crească [8].

În concluzie, se poate spune că limba literară s-a separat de graiurile care cunosc opoziția dintre consoane dure și consoane palatalizate

---

[1] SCL, III (1952), p. 131.

[2] «Limba romînă», V (1956), 2, p. 27.

[3] „Pe cînd într-o mare parte a graiurilor populare pluralul adjectivului *bună* se distinge de forma singularului prin opoziția «n-ń»..., în limba comună și în graiurile din Muntenia și sudul Ardealului deosebirea pare a se face mai degrabă prin opoziția *ă-e* (*bună-bune*)" (SCL, VII (1956), 1—2, p. 17); „În limba literară *mînă* se deosebește de *mîne* prin opoziția *ă-e*" (SCL III (1952), p. 131).

[4] E. Petrovici, SCL, VII (1956), 1—2, p. 17.

[5] *Ibid.* Cf. idem, *Influența slavă...*, p. 9 și 17.

[6] Vezi Bertil Malmberg, *Le système consonantique du français moderne. Études de phonétique et de phonologie*, Lund-Copenhaga, [1943], p. 29.

[7] Cf. E. Petrovici, *Influența slavă...*, p. 38.

[8] Cf. E. Petrovici, SCL, VII (1956), 1—2, p. 17.

(muiate) prin faptul că a rămas oarecum în urmă, s-a ,,fixat'' într-un stadiu față de care muierea consoanelor (faptele fonetice) și constituirea corelației consonantice de timbru palatal (mutația fonologică) reprezintă inovații.

СОЗДАНИЕ СООТНОСИТЕЛЬНОСТИ СОГЛАСНЫХ ПАЛАТАЛЬНОГО ТЕМБРА В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор ставит себе задачей доказать, что смягчение конечных закрытых гласных *i* и *u* и „метафония“ ударных гласных *e*, *o* не привели к появлению в румынском языке фонологической опозиции между „палатализованными“ и „непалатализованными“, „лабиализованными“ и „нелабиализованными“ согласными. После того как **skap^{uo}u*, **skaṕ^{i}i*, **d(e)ŕ^{i} egă*, **s^{ou}oŕ^{i}e* превратились в *skap^{ou}*, *skaṕ^{i}*, *dŕe̯agă*, *so̯aŕe*, бывшие переходные звуки *i* и *u* стали самостоятельными фонемами, сохраняя асилабизм.

В современном литературном языке множественное число *bun^{i}* отличается от единственного числа *bun* оппозицией „*i* конечное—нуль.“

В говорах, где *n* стало мульированной согласной, включив и *i*, опозиция носит согласный характер: *ń-n* (мн. *buń*—ед. *bun*).

Тождественным путем при мульировании *n*, за которым следует *e*, и смешивание этой гласной с *ă* в таком слове, как *bune*, создалось фонологическое противопоставление „*n* палатализованное (мульированное): *n* твердое“: мн. *buńă*—ед. *bună*.

Положение, при котором в некоторых дако-румынских говорах существует соотносительность по палатальности, является новшеством по отношению к литературному языку, в котором такая соотносительность отсуствует.

LA CONSTITUTION DE LA CORRÉLATION CONSONANTIQUE DE TIMBRE PALATAL EN ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

L'auteur se propose de démontrer qu'en roumain l'amuissement des voyelles finales fermées *i*, *u* et la ,,métaphonie'' des voyelles accentuées *e*, *o* n'ont pas déterminé l'apparition d'une opposition phonologique entre les consonnes ,,palatalisées'' et ,,non-palatalisées'', ,,labialisées'' et ,,non-labialisées''. Après la transformation des formes **skap$^{\circ u}$u*, **skap'^{i}i** *d(e)ŕ^{i}egă** *s$^{\circ u}$or^{i}e*, en *skap$^{\circ u}$*, *skap'^{i}*, *dŕe̯agă*, *s$^{\circ}$o̯are*, les anciens sons de transition, *i* et *u* sont devenus des phonèmes indépendants, tout en restant asyllabiques.

Dans la langue littéraire actuelle, le pluriel *bun*ⁱ diffère du singulier *bun* par l'opposition *i* final -zéro. Dans les parlers où *n* est devenu une consonne mouillée, qui a absorbé le *i*, l'opposition est de nature consonantique : *ń-n* (pl. *buń*, sg. *bun*).

Des conditions semblables (la mouillure de *n* suivi de *e* et la confusion entre cette voyelle et *ă*, dans un mot tel que *bune*) ont fait apparaître l'opposition phonologique *n* palatalisé (mouillé) -*n* dur : pl. *buńă* — sg. *bună*.

L'apparition d'une corrélation consonantique de timbre palatal dans certains parlers daco-roumains représente une innovation par rapport à la situation de la langue littéraire qui ignore une telle corrélation.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

PROBLEME DE FONOLOGIE

DE

ACAD. E. PETROVICI

Consoane cu timbru fonologic palatal, consoane moi și consoane muiate

Prin consoane cu timbru fonologic propriu se înțeleg acele consoane care prezintă o colorațiune vocalică datorită combinării formei particulare a cavității de rezonanță bucale, caracteristice unei vocale (de ex. a lui *e*, *i*, *o*, *u*) cu articulația specifică a unei consoane (de ex. bilabială, labiodentală, alveolară-coronală, velară-postdorsală etc.), colorațiunea aceasta nefiind condiționată, într-o fază dată de dezvoltare a unei limbi oarecare, de vocalele învecinate [1]. Astfel un *r* final cu timbru labiovelar al multor graiuri daco-romîne și al majorității graiurilor aromîne (de ex., în cuvîntul notat fonetic [par^u] [2] sau [pa$\overset{u}{r}$u]) este o vibrantă cu a cărei articulație alveolară-coronală s-a combinat o articulație labială (rotunjirea buzelor) și una velară (apropierea rădăcinii limbii de vălul palatului), ceea ce îi dă cavității de rezonanță bucale forma caracteristică vocalei *u*, datorită căreia consoana *r* primește colorațiunea acestei vocale. În faza actuală de dezvoltare a graiurilor dacoromîne și aromîne, colorațiunea *u* a consoanelor finale nu este condiționată de existența nici unei vocale următoare : timbrul *u* este propriu consoanei.

La fel trebuie înțeles și timbrul fonologic propriu palatal al consoanelor. De exemplu, un *r* final cu timbru fonologic palatal este o vibrantă alveolară-coronală combinată cu ridicarea părții mijlocii a dosului limbii spre palat în urma căreia rezonatorul format din cavitatea bucală se îngustează, pe cînd cel format din cavitatea faringală se lărgește, ceea ce ridică tonul caracteristic al consoanei prin concentrarea energiei în regiunea frecvențelor superioare. Asemenea consoane au colorațiunea palatală (*i* sau *e*) și se numesc și palatalizate. Ridicarea tonului caracteristic al fonemului a avut-o în vedere R. Jakobson atunci cînd a aplicat termenul de

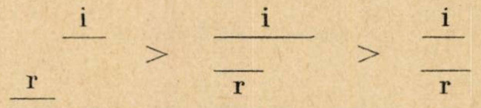
---

[1] Privitor la timbrul fonologic propriu al consoanelor, vezi André Martinet, *Économie des changements phonétiques, Traité de phonologie diachronique*, Berna, 1955, p. 119 urm.

[2] Între paranteze drepte, cu caractere drepte, este dată transcrierea fonetică ; între bare oblice, cu caractere drepte, este dată transcrierea fonematică ; cu caractere cursive este redată grafia obișnuită.

„diezat" („sharpened") consoanelor palatalizate [1]. În faza actuală de dezvoltare a limbii romîne, într-un cuvînt ca [pa$\overset{i}{\text{r}}$], colorațiunea *i* a lui *r* final este proprie acestei consoane.

Din punct de vedere diacronic, timbrul propriu al consoanelor a luat naștere — prin combinarea articulațiilor caracteristice ale consoanelor cu o formă particulară a cavității de rezonanță bucale — în urma transferării, de pe vocală asupra consoanei precedente, a unei părți a trăsăturilor distinctive ale vocalei [2]. Forma de plural *pari* avea odinioară (aproximativ acum 1000 de ani) două silabe. Silaba ultimă consta din două sunete: [r] + [i]. Evoluția [r] + [i] la [$\overset{i}{\text{r}}$] este rezumată de A. Martinet [3] în felul următor:

Prin linii drepte e notată durata lui *r* și a lui *i*, paralelismul dintre cele două drepte indicînd concomitența celor două articulații. Atîta timp cît vocala, ale cărei trăsături distinctive au fost transferate asupra consoanei precedente, se menține, funcțiunea distinctivă continuă să fie îndeplinită de vocală. Atît în perechea [paru] - [pari], cît și în perechea [pa$\overset{u}{\text{r}}$u] - [pa$\overset{i}{\text{r}}$i], deosebirea se face prin opoziția /u/ - /i/, [$\overset{u}{\text{r}}$] și [$\overset{i}{\text{r}}$] fiind variante determinate de vocalele următoare. Abia după ce vocalele, care și-au transmis trăsăturile distinctive consoanelor precedente, dispar sau se confundă, funcțiunea distinctivă este preluată de aceste consoane. Colorațiunea consoanelor, condiționată odinioară de contextul fonetic, devine timbru fonologic propriu al consoanelor [4]. Cele două forme [pa$\overset{u}{\text{r}}$u] - [pa$\overset{i}{\text{r}}$i] devin pa$\overset{u}{\text{r}}$] - [pa$\overset{i}{\text{r}}$], în care deosebirea se face prin opoziția /$\overset{u}{\text{r}}$/ - /$\overset{i}{\text{r}}$/, iar după pierderea labializării consoanelor finale, prin opoziția /r/ - /$\overset{i}{\text{r}}$/. La fel, perechea [sară] - [sęră] devenită [sară] - [$\overset{e}{\text{s}}$ęră], cele două cuvinte se deosebeau prin opoziția /a/ - /e/. După ce însă [e] și [a] s-au confundat într-un singur sunet [a], funcțiunea distinctivă a trecut asupra consoanelor. În perechea [sară] - [$\overset{e}{\text{s}}$ară] (< [$\overset{e}{\text{s}}$ęră]) distincția se face prin opoziția /s/ - /$\overset{e}{\text{s}}$/.

Așadar, prin transferarea asupra consoanelor precedente a unei părți a trăsăturilor distinctive ale vocalelor iau naștere consoanele cu diferite colorațiuni.

★

[1] Vezi Roman Jakobson, C. Gunnar M. Fant, Morris Halle, *Preliminaries to Speech Analysis. The Distinctive Features and their Correlates*, Technical report No. 13, s. print, 1955, Acoustics Laboratory, Massachusetts Institute of Technology, p. 31 urm. și 51 (fig. 9).

[2] Vezi Martinet, *op. cit.*, p. 117 urm., 356 urm.

[3] Vezi Martinet, *op. cit.*, p. 202.

[4] Vezi Martinet, *op. cit.*, p. 202.

În urma deplasării părții mijlocii a dosului limbii spre palat, se produc adeseori schimbări secundare în articularea consoanelor cu timbru fonologic palatal. Alterarea aceasta a articulației specifice a consoanelor palatalizate nu este însă obligatorie. Din punct de vedere al sistemului fonologic al limbii respective, această schimbare secundară a articulației consoanelor palatalizate, adică muierea lor, este nepertinentă [1]. De altfel în limbile care posedă corelația palatală a consoanelor și în care consoanele cu timbru palatal își alterează articulația specifică, numai o parte a consoanelor cu colorațiune palatală, de obicei dentalele, sînt supuse muierii, devenind moi (cu o zonă mai extinsă de contact dintre dosul limbii și palat) sau chiar muiate (la care dosul limbii atinge aproape întreg palatul) [2].

Astfel limba rusă posedă numai cîteva consoane moi din punct de vedere fonetic, ca de ex. /t'/, /d'/, /n'/, /l'/ ([k'], [g'], [x'] sînt numai variante combinatorii ale fonemelor /k/, /g/ /x/), și nici o consoană propriu-zis muiată. Majoritatea consoanelor palatalizate rusești au numai colorațiunea palatală, fără a fi moi, adică fără ca articulația specifică a lor să fie alterată, ca de ex. /p'/, /b'/, /m'/, /f'/, /v'/ /s'/, /z'/, /r'/. Aceste foneme consonantice palatalizate rusești se rostesc exact ca cele romînești, avînd în ambele limbi, înaintea lui *a*, timbrul aproximativ al unui *e*. **Мята** poate fi transcris fonetic [m͡ᵉeatα] [3], precum *meargă* romînesc poate fi transcris [m͡ᵉeargă].

În alte limbi, ca de exemplu și în multe graiuri dacoromîne, dentalele cu timbru palatal devin adevărate consoane muiate (în sensul pe care foneticienii francezi îl dau termenului „mouillé"). În Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, uneori și în Bucovina și nordul Moldovei, /t'/, /d'/, /n'/, uneori și /l'/ sînt muiate, mult mai muiate ca, de pildă, corespondentele lor ruse (care sînt numai moi) [4]. În aceste graiuri /k'/ și /g'/ se confundă de obicei cu /t'/, /d'/. Celelalte consoane palatalizate, ca de exemplu /p'/, /b'/, /m'/, /f'/, /v'/, /ș'/, /j'/, /r'/ [5], au de obicei numai colorațiunea palatală, fără ca articulația lor specifică să se altereze. Totuși, în poziție finală (precum și în interiorul cuvîntului, înaintea unui iod sau a unui *i* provenit dintr-un *i* lung latin), labialele cu timbru fonologic palatal pot deveni adevărate consoane palatale muiate. Există în sfîrșit limbi în care consoanele cu timbru fonologic palatal rămîn nealterate, chiar și dentalele, ca de exemplu limba romînă literară sau limba bulgară literară, unde aceste consoane prezintă doar o ușoară palatalizare; ele pot fi numite cel mult „semi-moi" [6]. Cu toate acestea timbrul lor palatal este foarte perceptibil

---

[1] Vezi N. S. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, „Travaux du Cercle Linguistique de Prague", 7, Praga, 1939, p. 123.

[2] Referitor la *n* muiat francez și dacoromîn dialectal în comparație cu *n* moale rusesc, cu *n* palatalizat romînesc și cu *n* nepalatalizat romînesc, vezi SCL, VI, p. 201, planșa I, palatogramele nr. 6, 10, 5, 4 și 3.

[3] Vezi О. Брок, Очерк физиологии славянской речи, Спб., 1910, p. 153 (§ 182); Olaf. Broch, *Slavische Phonetik*, Heidelberg, 1911, p. 211 urm. (§ 182).

[4] Vezi SCL, VI, p. 201, planșa I, palatograma nr. 10 a lui *n* muiat romînesc din Bucovina în comparație cu palatograma nr. 5 a lui *n* moale rusesc.

[5] Consoanele /s'/, /z'/, /ț'/ nu există în aceste graiuri.

[6] Vezi Стойко Стойков, Палаталните съгласни в българския книжовен език, (extras din Известия на Института за бълг. ез., Sofia, 1952, p. 56; O. Broch, *Slav. Phon.*, *op. cit.*, p. 212 (p. 182).

și are o funcțiune fonologică incontestabilă. Nu se poate prin urmare afirma că o limbă numai atunci posedă corelația palatală a consoanelor, cînd consoanele ei cu timbru palatal sînt muiate [1].

Din punct de vedere fonologic nu prezintă așadar importanță dacă fonemele consonantice cu timbru fonologic propriu palatal sînt fie numai „ușor palatalizate”, fie moi, fie muiate. Pentru lingvistul fonolog este pertinent timbrul palatal propriu al consoanei, necondiționat de vocalele vecine. Colorațiunea palatală (*i* sau *e*) este aceea care constituie trăsătura distinctivă a fonemelor consonantice palatalizate și nu caracterul lor mai mult sau mai puțin moale sau muiat. De aceea fonologul poate întrebuința oricare din acești termeni pentru a desemna asemenea consoane. Se poate deci vorbi de consoane nepalatalizate și palatalizate, dure (tari) și moi, nemuiate și muiate, cu timbru nepalatal și cu timbru palatal, înțelegîndu-se prin acești termeni aceleași foneme consonantice, caracterizate primele prin lipsa trăsăturii distinctive a timbrului palatal, iar cele din urmă prin prezența acestei trăsături distinctive.

Cum opoziția dintre consoanele fără timbru fonologic palatal și cele cu timbru fonologic palatal a fost constatată pentru prima oară în limbi în care unele consoane — de obicei dentalele — cu timbru fonologic palatal sînt moi sau muiate din punct de vedere fonetic (de ex. în limba rusă sau polonă), este explicabil de ce fonologii au întrebuințat termenii de „dur-moale” sau „nemuiat-muiat” pentru a desemna această opoziție. Astăzi însă termenii cei mai întrebuințați sînt „nepalatalizat-palatalizat”. De aceea, cînd constatăm că în graiurile romînești silabei [ta], cu un *t* nepalatalizat, i se opune silaba pronunțată în diferitele graiuri [te̯a, te̯a, ti̯a, tʸi̯a, tʸⁱa, t'a, t''a, $\overset{c'}{t}$'a] etc., cu un *t* cu timbru palatal, care în unele graiuri este moale și chiar muiat, putem desemna opoziția dintre [t] și [te̯, ti̯, tʸi̯, t', t''] etc. tot atît de bine prin termenii „nepalatalizat-palatalizat”, ca și prin „dur-moale” sau „nemuiat-muiat”, iar în transcrierea fonologică putem întrebuința semnul ' pentru a indica timbrul fonologic propriu palatal al consoanelor: /t'a/, /d'a/, /p'a/, /b'a/ etc., de ex. în /băt'a/ = ***bătea***, /d'a/ = ***dea***, /n'a/ = ***nea***, /l'ak/ = ***leac***, /înkăp'a/ = ***încăpea***, /snop'/ = ***snopi***, /b'a/ = ***bea***, /korb'/ = ***corbi***, /s'ară/ = ***seară*** etc.

★

Unele limbi posedă atît consoane moi, cît și consoane muiate. Acad. Al. Rosetti a semnalat existența în limbile slave a trei categorii de consoane: 1. consoane dure; 2. consoane moi și 3. consoane muiate [2]. Dar aceste trei categorii au existat și în romanica comună, după cum a arătat André Burger [3]. De asemenea și romîna comună poseda o seamă de consoane dure, moi și muiate. În silabele *la, lo, lu* consoana *l* era dură (de ex. în cuvintele *lacu, locu, lupu*); în *lea, le, li* aceeași consoană era moale (de fapt numai ușor palatalizată), iar în cuvintele ca *l̮artă* „iartă”, *tăl̮osu* „tăios”, *l̮ușoru* „ușor”, *l̮epure, l̮in* „in”, *l* era muiat (palatal). În aceeași situație era și

[1] Cum susțin L. Tamás, vezi SCL, VII (1956) p. 177, și A. Avram, vezi mai sus, p. 59.
[2] Vezi SCL, VI, p. 202.
[3] Vezi „Cahiers Ferdinand de Saussure”, 1955, 13, p. 22 urm.

consoana *n*. Această stare de lucruri continuă în aromîna și meglenoromîna actuală. În faza mai veche a dialectului dacoromîn, dinaintea trecerii lui *l* și *n* muiați la iod, de asemenea au existat trei feluri de *l* și *n*. Între starea din romanica comună și cea din romînă (romîna comună, dacoromîna veche și dialectele aromîn și meglenoromîn) există însă deosebirea că în romanica comună numai consoanele muiate și cele nemuiate constituiau foneme autonome [1], consoanele dure și moi fiind numai variante combinatorii ale fonemelor consonantice nemuiate, pe cînd în romînă atît consoanele muiate (palatale), cît și cele dure și moi erau foneme autonome, deoarece tustrele varietățile de consoane puteau sta în poziții identice (de ex. înaintea vocalei /a/ : /l/*a*, *să* /l'/*a* „să lea", /l̮/*a* „ia").

În dacoromînă această situație s-a menținut mult timp în ceea ce privește consoana *n*, pînă la confundarea lui *n* palatal cu iod. Odinioară în silaba finală a formelor *vî*/na/, *ți*/n'a/ „ținea" și *încu*/n̮a/ „încuia" erau trei foneme consonantice nazale : 1. un *n* nepalatalizat /n/ ; 2. un *n* palatalizat /n'/ și 3. un *n* palatal /n̮/. Interjecția *na* se deosebea de substantivul *nea* /n'a/ prin opoziția /n/—/n'/, iar verbul *vine* (*vi*/n'/*e*) de substantivul *vi*/n̮/*e* „vie" prin opoziția /n'/—/n̮/. În Banat această stare de lucruri s-a menținut pînă la identificarea lui /n̮/ cu /n'/, ceea ce a mărit frecvența acestuia din urmă.

Printr-o evoluție fonetică relativ recentă, anume în urma „palatalizării" labialei *m*, a apărut în graiurile moldovenești un nou *n* palatal (muiat) ca fonem independent, opus atît lui /n/, cît și lui /n'/. În formele moldovenești *sî*[n] sg., *sî*[n^i] pl. și *î*[n̮] „îmi" avem trei feluri de *n*, care constituie trei foneme autonome. E interesant că, datorită eliziunii vocalei din formele /n/*u* și /n'/*i* „ne" (rostită [n^{i}i]) și a lipsei vocalei de sprijin *î* din forma *î*/n̮/ „îmi", cele trei foneme /n/, /n'/ /n̮/, pot reprezenta trei cuvinte în propozițiile moldovenești de tipul /n/-*o dat* „n-a dat", /n'/-*o dat* „ne-a dat" și /n̮/-*o dat* „mi-a dat".

Toate cele spuse de acad. Al. Rosetti despre consoanele palatalizate, moi și muiate slave [2], sînt prin urmare valabile și în ceea ce privește graiurile și dialectele romînești, care prezintă, ca cele slave, trei categorii de consoane (dure, moi și muiate), dintre care cele moi (palatalizate) în unele graiuri devin muiate și chiar se asibilează (de ex. /t'/, /d'/ în Banat trec, ca în poloneză, la [c'], [dz']), iar în altele rămîn, ca de ex. în limba romînă literară, numai pe jumătate palatalizate, dar posedînd un timbru fonologic propriu palatal, constituind așadar foneme autonome).

★

După ce într-o limbă au apărut consoane cu timbru fonologic propriu, acestea de obicei îl păstrează mult timp, fără să se lase „colorate" de vocalele următoare [3]. Astfel consoanele cu timbru fonologic palatal ale limbii romîne literare rămîn palatalizate și după ce ajung să stea înaintea vocalelor *a*, *o*, *u* : de ex. forma articulată a lui /marț'/ este /marț'a/ ; vocativul

---

[1] Vezi „Cahiers Ferdinand de Saussure", 1955, 13, p. 26.
[2] Vezi SCL, VI, p. 202 urm.
[3] Vezi Martinet, *op. cit.*, p. 119.

lui /korb'a/ (= *Corbea*) este /korb'o/ (= *Corbeo*); forma articulată a lui /fokșan'/ (= *Focșani*) este /fokșan'ul/ (= *Focșaniul*) etc. În limbile cu corelații de timbru ale consoanelor, nu consoanele sînt colorate de vocalele următoare, ci invers, vocalele sînt colorate de consoanele precedente cu diferite timbre fonologice proprii. În aceste limbi fonemele vocalice au o mai mare latitudine în realizarea lor decît în limbile fără consoane cu timbru fonologic propriu [1]. În limbile din prima categorie variantele combinatorii ale vocalelor sînt mai numeroase și mai îndepărtate unele de altele din punct de vedere fiziologic și acustic, astfel încît cîmpul de dispersiune al fonemelor vocalice este mai larg. Prin emanciparea de vocalele următoare a unor variante combinatorii ale fonemelor consonantice, adică prin ridicarea lor la rangul de foneme autonome, unele foneme vocalice, autonome mai înainte, cad la rangul de variante dependente de consoana precedentă [2]. Acesta este cazul vocalelor *ă-e* și *î-i* în limba romînă sau al vocalelor *î-i* din limba rusă. Pronunțarea lui *ă*, *î* sau *e*, *i* este reglementată de consoana precedentă, nepalatalizată în cazul lui *ă*, *î* și palatalizată, în cazul lui *e*, *i*: pe de o parte *u*/r/*înd*, *bă*/g/*înd*, pe de alta *să*/ŕ/*ind*, *ve*/ǵ/*ind*. Se obiectează însă că *ri* romînesc se pronunță ca *ri* din celelalte limbi romanice. De ce e considerat totuși *r* din grupul romînesc *ri* ca reprezentînd fonemul /ŕ/, pe cînd în celelalte limbi romanice fonologii vorbesc numai de fonemul /r/? Răspunsul la această întrebare l-a dat foneticianul O. Broch cu prilejul analizei unor fenomene analoge din limbile slave. Despre pronunțarea grupului *mi* în diferite limbi slave, Olaf Broch scria în 1910 — cînd fonologia era la începuturile ei: „Cu toate că, de exemplu, atît *mi* sloven cît și $\overset{i}{m}$*i* rusesc sau polonez sună — considerați izolat — aproximativ identic („mi"), totuși, luînd în considerare sistemele acestor limbi, există o deosebire. În polonă și rusă, *m* din acest grup de sunete aparține unei categorii aparte a consoanelor „muiate", „moi", care se întîlnesc și în alte poziții (*m'a*, *m'o* etc.); în slovenă și sîrbă un astfel de *m* se întîlnește exclusiv înaintea lui *i*, ca o variantă existentă numai în această poziție. Prin urmare nu articulația considerată izolat, ci sistemul fonetic îndreptățește întrebuințarea, pentru transcrierea pronunțării polone și ruse, a unui semn deosebit „m'i", opus lui „mi" sloven sau sîrbesc"[3]. Limba romînă stă în același raport față de celelalte limbi romanice, în ceea ce privește existența fonemelor palatalizate, ca rusa și poloneza față de slovena, sîrbo-croata etc.

O silabă ca de pildă [mi], cu toate că se rostește aproximativ identic [$\overset{i}{m}$i] în italiană și romînă, trebuie interpretată fonologic în cele două limbi

---

[1] Vezi Martinet, *op. cit.*, p. 119.

[2] Privitor la felul cum se transformă unele vocale — odinioară foneme autonome — în variante combinatorii, în urma apariției opoziției autonome „consoane fără timbru palatal (dure) — consoane cu timbru palatal (moi)", vezi R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*, „Travaux du Cercle Linguistique de Prague", 2, 1929, p. 50.

[3] Vezi O. Broch, Очерк..., *op. cit.*, p. 150 și *Slav. Phon.*, *op. cit.*, p. 206 (§ 176). După mărturia unui cunoscător atît de competent al foneticii limbilor slave ca O. Broch că *mi* sloven, rus și polonez se pronunță aproximativ identic, provoacă nedumerire afirmația acad. Al. Rosetti (SCL, VI, p. 203) că *mi* rus și polonez s-ar pronunța muiat, deosebit de *mi* sloven. De altfel însuși acad. Al. Rosetti remarcă mai departe (p. 204), contrazicîndu-se, că rusa nu posedă consoane muiate propriu-zise, ci numai consoane palatalizate sau moi.

în mod deosebit. Existența în limba romînă a lui [$\overset{i}{\text{m}}$] (sau [$\overset{e}{\text{m}}$] și în alte poziții, nu numai înaintea lui *i*, *e*, precum și faptul că [$\overset{i}{\text{m}}$] (sau [$\overset{e}{\text{m}}$]) aparține unei categorii de consoane cu timbru fonologic palatal, inexistentă în limba italiană, ne face să interpretăm pe [$\overset{i}{\text{m}}$i] romînesc ca /m'/ + *i*, iar pe [$\overset{i}{\text{m}}$i] italian ca /m/ + *i*, deoarece [$\overset{i}{\text{m}}$] italian se întîlnește numai înaintea lui *i*. Forma romînească de plural articulat [pomi] (= *pomii*) trebuie transcrisă fonologic cu un /m'/, deoarece a luat naștere prin adăugarea articolului -[i] la forma nearticulată /pom'/ (= *pomi*).

★

În concluzie, timbrul fonologic propriu palatal al consoanelor nu este însoțit în mod obligatoriu de alterarea articulației specifice a consoanelor respective; muierea acestor consoane este un fenomen secundar, nepertinent din punct de vedere al funcțiunii distinctive. Singur timbrul palatal al consoanelor este fonologic pertinent. Așadar faptul că consoanele cu timbru palatal ale limbii romîne literare nu sînt muiate nu poate servi drept dovadă că limba romînă literară nu posedă corelația de timbru a consoanelor nepalatalizate și palatalizate. Colorațiunea palatală (*i* sau *e*) a consoanelor limbii romîne literare reprezintă timbrul fonologic propriu al lor și nu o trăsătură nepertinentă, condiționată de vocalele următoare. Consoanele cu colorațiune palatală se întîlnesc în limba romînă literară și la sfîrșit de cuvînt, precum și înaintea vocalelor *a*, *o*, *u* (nu numai înaintea vocalelor *e*, *i*). Cf. *so*/l'/ (= *soli*), /l'/*ac* (*leac*), /l'/*orpăi* (= *leorpăi*), *u*/l'/*u* (= *uliu*).

Opoziția vocalică și opoziția consonantică în fonologie

Fonologia și morfologia romînească utilizează amîndouă opozițiile, atît pe cea vocalică, cît și pe cea consonantică, pentru a deosebi învelișul sonor al cuvintelor, precum și al formelor gramaticale ale aceluiași cuvînt. Adjectivul /gata/ se deosebește de substantivul articulat /g'ata/ (= *gheata*) prin opoziția consonantică /g/-/g'/. În schimb singularul /g'ata/ (= *gheata*) se deosebește de pluralul /g'ete/ (= *ghete*) și prin opoziția /a/-/e/ din radical, consoana inițială rămînînd aceeași: /g'/. În cazul lui /g'ată-g'ete/, fiind vorba de formele gramaticale ale aceluiași cuvînt, variația vocalelor se numește alternanță, anume alternanță vocalică. Morfologia romînească utilizează, firește, și alternanțele consonantice.

O opoziție consonantică analogă cu aceea a lui *gata* - *gheata* avem și în perechile de cuvinte *bată* - *beată*, *margă* - *meargă*, *n-am* - *neam*, *sară* - *seară*, *tacă* - *teacă* etc., în care constatăm opoziția „consoană nepalatalizată - consoană palatalizată" (înțelegînd prin consoană palatalizată o consoană cu timbru fonologic propriu palatal, timbrul aproximativ al unui *e* sau al unui *i*, chiar dacă consoana este numai ușor palatalizată) : /b/ - /b'/, /m/ - /m'/, /n/ - /n'/, /s/ - /s'/, /t/ - /t'/. De asemenea o opoziție vocalică în radicalul aceluiași cuvînt, analogă cu aceea a lui *gheată* - *ghete*, avem și în perechile *beată-bete* (în prima silabă avem /b'a/ - /b'e/), *biată* - *biete* (prima silabă e compusă din grupul consonantic /by/ + vocala, *a* respectiv *e*), *meargă-merge*, *neagră* - *negre*, *seară* - *seri*, *teacă* -

teci etc., în care formele gramaticale ale aceluiași cuvînt (substantiv, adjectiv, verb) se deosebesc și prin opoziția vocalică /a/ - /e/ în radical. Grupurile *be*, *me*, *ne* etc. trebuie considerate, din motivele expuse mai sus, ca fiind compuse din foneme /b'/, /m'/, /n'/ etc. urmate de *e*, cu toate că în pronunțarea literară /b'/ urmat de *e* are timbrul *e*, identic cu acela al vocalei următoare. În majoritatea graiurilor populare, însă, /b'/, /m'/, /n'/ etc. au tonul caracteristic mai înalt decît acela al vocalei *e* următoare; în transcriere fonetică [$b^{\dot{e}}e$, $b^{e}ę$, $b^{i}e$, $m^{i}e$] etc.

Aceeași alternanță vocalică /a/ - /e/, dar cu consoana precedentă depalatalizată la singular, se constată și în perechile *bată* „betelie" - *bete*, *masă-mese*, *fată-fete* etc. În trecut, formele de singular aveau înaintea lui /a/ labiale de timbru palatal (/b'/, /m'/, /f'/): *beată* „betelie", *measă*, *feată*. Astăzi asemenea forme se întîlnesc în dialectul aromîn și în unele graiuri din regiunea Hunedoara.

Existența celor două opoziții — cea vocalică și cea consonantică — în fonologia și morfologia limbii romîne poate fi constatată în toată flexiunea romînească. La fel sînt utilizate cele două opoziții și în multe alte limbi, ca de pildă în limbile slave. În perechea bulgară de cuvinte нам „nouă" - ням „mut" (rostit ca romînescul *neam*), avem opoziția consonantică /n/ - /n'/, pe cînd în ням - неми „muți" se constată alternanța vocalică /a/ - /e/ în radicalul aceluiași cuvînt, care este utilizată ca în limba romînă, la deosebirea singularului de plural. De asemenea, în rusă, мата (gen. de la мат „preș") se deosebește de мята (prima silabă este rostită ca romînescul *mea*) „izmă" prin opoziția consonantică /m/ - /m'/, pe cînd între мята și мета „țintă" opoziția este vocalică: /a/ - /e/. E de remarcat că morfologia rusă nu prezintă nici un caz de alternanță /a/ - /e/ ca în morfologia romînească și bulgară.

Prin urmare nu ni se pare întemeiată afirmația făcută de acad. Al. Rosetti că „potrivit legilor care determină structura fonologică a limbilor, opoziția nefiind consonantică în cazul *beată-bete*, nu poate fi consonantică în cazul *tacă-teacă*[1]. Nu cunosc o asemenea lege privind structura fonologică a limbilor. Una și aceeași limbă operează atît cu opoziții vocalice, cît și cu opoziții consonantice.

Sisteme fonologice diferite în graiurile aceleiași limbi

Cu prilejul studiului diferitelor compartimente ale limbii — al foneticii (fonologiei), gramaticii, lexicului — dialectologia îl ajută pe cercetător să adîncească și să completeze expunerea stării de lucruri dintr-o limbă dată. Dialectologia aruncă lumini nebănuite asupra unor fenomene ale limbii comune, care anevoie pot fi lămurite numai cu ajutorul datelor furnizate de aceasta din urmă. Acesta este cazul și cu studiul fonologiei limbii romîne literare. Sistemul fonologic al acesteia nu poate fi bine înțeles și adîncit fără lămuririle și completările pe care le aduce studiul sistemelor fonologice ale diferitelor graiuri.

---

[1] Vezi acad. Al. Rosetti, *Concluzii fonologice la expunerea asupra diftongului* ea, SCL, VI, p. 25-27; idem, *Despre consoanele palatalizate și consoanele muiate*, SCL, VI, p. 205.

Între sistemele fonologice ale dialectelor aceleiași limbi există uneori mari deosebiri. Aceasta se întîmplă de obicei în limbile ale căror dialecte prezintă diferențe importante nu numai fonetice, ci și gramaticale și lexicale. Ca exemplu pot fi aduse diferitele sisteme fonologice ale graiurilor limbii germane [1]. În ce privește limba romînă, deosebiri mai mari fonetice, lexicale și gramaticale există numai între cele patru dialecte principale. E natural prin urmare ca între sistemele fonologice ale celor patru dialecte romînești să descoperim oarecare divergențe. Totuși dacoromîna, aromîna, și meglenoromîna au sisteme fonologice asemănătoare, deoarece tustrele dialectele prezintă corelații de timbru ale consoanelor, corelații care lipsesc în istroromînă.

Se știe că graiurile dacoromîne se deosebesc relativ puțin între ele atît din punct de vedere lexical, cît și gramatical. De aceea e puțin probabil ca sistemele lor fonologice să prezinte deosebiri fundamentale de la un grai la altul. O asemenea deosebire fundamentală ar fi, după unii, existența în unele graiuri și lipsa în altele a particularității celei mai caracteristice a sistemului fonologic romînesc, care îl deosebește net de sistemele fonologice ale celorlalte limbi romanice, anume corelațiile de timbru ale consoanelor.

Această posibilitate nu trebuie exclusă. Între graiuri apropiate din alte puncte de vedere poate exista o asemenea deosebire. Astfel graiurile bulgărești, atît de asemănătoare între ele, se împart în două grupuri, cel răsăritean, posedînd corelația palatală a consoanelor, și cel apusean, în care lipsește această corelație. În bulgara de răsărit și în limba bulgară literară, în cuvinte ca дял „parte", ням „mut" (rostite ca *deal*, *neam* romînești), pe de o parte, și дал „a dat", нам „nouă", pe de alta, se constată opoziția /d'/—/d/, /n'/—/n/. În bulgara apuseană asemenea opoziție nu există, deoarece în acest grup dialectal bulgar cuvinte ca дял, ням se pronunță дел, нем. În felul acesta opoziția între дел, нем și дал, нам a devenit vocalică : /e/—/a/.

În graiurile dacoromîne nu au fost observate fenomene asemănătoare cu cele din graiurile bulgare. Pe tot teritoriul dacoromîn se păstrează, în majoritatea pozițiilor, /a/ după consoane cu timbru fonologic propriu palatal. Este adevărat că realizarea unora dintre aceste foneme consonantice diferă de la un grai la altul. Astfel /t'/, /d'/, /n'/, pe alocuri și /l'/ se rostesc în multe graiuri moale sau chiar muiat. Am văzut, însă, mai sus că, din punctul de vedere al opoziției fonologice între consoane cu timbru palatal și consoane fără acest timbru, muierea consoanelor nu este pertinentă. De aceea muierea puternică a unor consoane cu timbru fonologic palatal în unele graiuri și păstrarea nealterată a articulației specifice a lor — însoțită însă de o articulație suplimentară palatală a dosului limbii care le conferă timbrul aproximativ al lui *i* sau *e* — în alte graiuri și în limba literară nu constituie o deosebire fonologică, ci fonetică, privind realizarea fonemelor consonantice cu timbru fonologic propriu, fără ca aceasta să atingă sistemul fonologic propriu-zis. Prin urmare deosebirile în sistemele

---

[1] Referitor la unele dintre sistemele vocalice ale graiurilor germane, vezi N. S. Trubetzkoy, *op. cit.*, p. 101, 112.

fonologice ale graiurilor dacoromîne nu consistă în existența sau lipsa consoanelor cu timbru fonologic propriu. Toate graiurile dacoromîne, inclusiv limba literară, prezintă corelația palatalizării și cea a labializării consoanelor. În ceea ce privește corelațiile de timbru ale consoanelor, graiurile dacoromîne au sisteme fonologice în esență identice. Deosebirile de la un grai la altul privesc numai numărul fonemelor consonantice, frecvența lor, pozițiile în care se întîlnesc consoanele cu diferite timbre fonologice, posibilitățile de grupare a consoanelor și frecvența diferitelor grupuri de consoane.

În ceea ce privește numărul fonemelor consonantice, putem aminti că majoritatea graiurilor dacoromîne au un număr mai mic de consoane palatalizate decît limba literară prin faptul că le lipsesc consoanele /ț'/ [1], /s'/, /z'/, /ș'/, /j'/, /k'/, /g'/, - acestea două din urmă confundîndu-se cu /t'/, /d'/. În schimb alte graiuri nu posedă consoanele nepalatalizate /ș/, /j/ [2]. Unele graiuri prezintă foneme consonantice inexistente în limba literară, ca, de exemplu, /x'/, /γ́/ sau nazala palatală /n̮/, apărute în urma „palatalizării" labialelor *f*, *v*, *m* [3].

Lipsa unor foneme consonantice în unele graiuri are repercusiuni și în morfologie. Astfel formele nearticulate de sg. și pl. ale substantivelor și adjectivelor masculine, precum și acelea de pers. I și pers. a II-a sg. ale prezentului indicativ cu radicalul terminat în /ț/, /ș/, /j/, /z/ sînt identice în multe graiuri, de ex. *soț* (sg. și pl.), *eu cruț* - *tu cruț* etc. De asemenea sînt identice în aceste graiuri și formele de sg. și pl. ale substantivelor feminine, precum și pers. a III-a sg. a prezentului indicativului și al conjunctivului la conjugarea I cu radicalul terminat în aceleași consoane, de ex. *o buză* - *două buză*, *el cruță* - (*el vrea*) *să cruță* etc.

Lipsa de distincție între diferite forme gramaticale ca cele amintite se constată și în ariile în care nu există consoanele /ș/, /j/, atunci cînd radicalul se termină în aceste consoane, de ex. *uriașe* (sg. și pl.), (*el*) *îngrașe* - (*el vrea*) *să îngrașe* etc.

În ceea ce privește frecvența diferitelor foneme consonantice, putem aduce ca exemplu frecvența mai mare a fonemului /n'/ în graiul bănățean, frecvență datorită păstrării lui [n̮] (*n* palatal) romîn comun și a confundării lui cu *n* palatalizat care astăzi se pronunță tot atît de muiat ca vechiul *n* palatal. Forma bănățeană [vin'e], rostită și [vin'ă], înseamnă „vine" și „vie". În Banat se pronunță cu /n'/ cuvinte ca *ba*/n'/*e* „baie", *călcî*/n'/ „călcîi", *cu*/n'/ „cui", *tu pu*/n'/ „tu pui", *rî*/n'/*e* „rîie" etc.

Și în graiurile în care *m* a devenit în unele poziții [mn'] sau [n'] (*n* muiat) și în care /n'/ (*n* palatalizat) de asemenea s-a muiat, frecvența fonemului /n'/ este mai mare ca în limba literară—în cuvinte ca m/n'/*el*, /n'/*el* „miel", *m*/n'/*ere*, /n'/*ere*, *pom*/n'/, *po*/n'/ „pomi" etc.

În graiurile în care „palatalizarea" labialelor *f*, *v* a ajuns pînă la faza [s'], [z'], confundîndu-se cu /č/, /ğ/, care în multe graiuri și-au pierdut

---

[1] Privitor la aria pe care este răspîndit fonemul consonantic /ț'/, vezi SCL, I, p. 190, 191, hărțile nr. 6, 7.

[2] Vezi aria în care lipsesc /ș/, /j/ în SCL, I, p. 188 urm., hărțile nr. 2-5.

[3] Referitor la /n̮/ (*n* palatal), vezi mai sus, p. 67.

ocluziunea de la început, frecvența fonemelor /č/, /ğ/, pronunțate [s'], [z'], este mai mare ca în limba literară. În aceste graiuri [s']*er*, [z']*er* — în transcriere fonologică /č/*er*, /ğ/*er* — corespund atît lui „cer", „ger", cît și lui „fier", „vier" din limba literară.

În ceea ce privește pozițiile în care pot apărea fonemele consonantice, poziții diferite de la un grai la altul, putem aminti faptul că în multe graiuri dacoromîne — precum și în majoritatea graiurilor aromîne — consoanele labializate (labiovelarizate și labiopalatalizate) se întîlnesc și în poziție finală [1], ceea ce are repercusiuni și în morfologie. În aceste graiuri singularul se deosebește de plural — în formele nearticulate ale unor substantive și adjective ca *baci*, *dibaci*, *ochi*, *pui*, *rinichi*, *stîngaci*, *unchi* etc. — prin consoana labiopalatalizată finală de la singular : *pu*/y°/ sg. - *pu*/y/ pl., *stînga*/č°/ sg. - *stînga*/č/ pl., *un*/k'°/ sg. - *un*/k'/ pl. etc. Aceeași trăsătură distinctivă a labializării deosebește și unele forme verbale, de ex. pers. I de pers. a II-a la prez. ind. al verbelor de conjugarea I cu radicalul terminat în /k'/, /g'/, /y/ : *îngenun*/k'°/, *înjun*/g'°/, *înmo*/y°/ etc. pers. I — *îngenun*/k'/, *înjun*/g'/, *înmo*/y/ etc. pers. a II-a.

În graiurile unde nu există opozițiile /ț/ - /ț'/, /ș/ - /ș'/, /j/ - /j'/, /z/ - /z'/, unele forme gramaticale se deosebesc între ele prin opoziția „consoană labializată - consoană nelabializată" : *so*/ț°/ sg. - *so*/ț/ pl., *cru*/ț°/ pers. I - *cru*/ț/ pers. a II-a. Unele graiuri întrebuințează ambele trăsături distinctive pentru a deosebi aceste forme gramaticale : *so*/ț°/ sg. - *so*/ț'/ pl., *cru*/ț°/ pers. I - *cru*/ț'/ pers. a II-a [2].

În ceea ce privește grupurile consonantice putem aminti faptul că în graiurile populare se întîlnesc grupuri de consoane inexistente în limba literară. Astfel în unele graiuri sînt obișnuite grupurile /pk'/, /bg'/, /fk'/, /vg'/, provenite din „palatalizarea" lui *p*, *b*, *f*, *v*, necunoscute limbii literare (de ex. *lu*/pk'/ = *lupi*, *cor*/bg'/ = *corbi*, /fk'/*er* = *fier*, /vg'/*erme* = *vierme*),

Îndeosebi fenomenele cuprinse sub denumirea de „palatalizarea labialelor" dau naștere la numeroase grupuri de consoane inexistente sau rare în limba literară. Astfel grupul /mn'/, cunoscut limbii literare (cf. *de*/mn'/ = *demni*, *se*/mn'/*e* = *semne* etc.), este mai frecvent în graiurile în care rezultatul „palatalizării" lui *m* este /mn'/ : /mn'/*el* (= *miel*), /mn'/*ere* (= *miere*), *po*/mn'/ (= *pomi*) etc.

În schimb în graiurile cu labialele alterate („palatalizate") nu există grupurile formate dintr-o labială urmată de iod : /py/*ere* /fy/*er* etc. au devenit /pk'/*ere*, /k'/*ere*, /*f*x'/*er*, /x'/*er* etc. De aceea, cînd cei ce vorbesc asemenea graiuri revin la pronunțarea labialelor nealterate, neavînd în graiul propriu grupurile „labială + iod", înlocuiesc produsul „palatalizării" labialelor printr-o simplă labială neurmată de iod : /pk'/*ere*, /k'/*ere*, /x'/*er*, /n'/*ere* etc. devin *pere*, *fer*, *mere* etc.

Grupul „labială + iod" lipsește și în Oltenia și Banat, unde iod în această poziție a dispărut. *Atlasul lingvistic romîn* notează în aceste pro-

[1] Privitor la aria de răspîndire a consoanelor labializate finale, vezi SCL, III, p. 137 urm., hărțile nr. 1-4.

[2] Privitor la repartiția pe teren a opozițiilor consoanelor cu timbre diferite la sfîrșit de cuvînt, vezi SCL, III, p. 160 și 161, hărțile nr. 5 și 6 (diferitele feluri de a deosebi singularul de plural sau pers. I de pers. II la substantivul *soț* și la verbul *a sughița*).

vincii forme ca [pȩle], [p^{i}ȩle] etc., față de [pi̯ele], [ph'i̯ele] etc. din Muntenia[1]. Formele din Banat și Oltenia încep cu fonemul /p′/ urmat de vocală, pe cînd cele din Muntenia au la început grupul /p′/ + /y/.

Așadar între sistemele fonologice ale graiurilor dacoromîne pot fi descoperite o seamă de deosebiri. Acestea însă nu privesc corelațiile consonantice de timbru, prezente pe tot teritoriul lingvistic dacoromîn. Consoana *r* din forma *dreagă* (dialectal *di*[re̯a]*gă*, *di*[ri̯a]*gă*, *der*[*re̯a*]*gă* etc.) nu poate fi interpretată altfel, în toate graiurile dacoromîne, decît ca reprezentînd fonemul consonantic /r′/ (*r* palatalizat) urmat de fonemul vocalic /a/. Fonemul /r′/ se întîlnește doar — pe întreg teritoriul lingvistic dacoromîn — și la sfîrșit de cuvînt, precum și înaintea vocalelor /o/ și /u/ (înaintea lui /u/ numai dialectal: *zida*/r′/*u* = *zidarul*). În ceea ce privește pe *r* urmat de vocalele *e*, *i*, am văzut mai sus că el trebuie interpretat ca /r′/ urmat de variantele [e], [i] ale fonemului vocalic /ă/e/, /î/i/. După un /r/ (< lat. *rr*) apar doar variantele [ă], [î] ale acelorași foneme vocalice : *u*/r/*î*, *u*/r/*ăște*.

Este adevărat că realizarea fonemelor diferă uneori foarte mult de la un grai la altul. Să amintim numai diversele pronunțări ale fonemelor /t′/ [2], /d′/, /k′/, /g′/, /n′/, /l′/, /a/, /ă/e/ etc. De cele mai multe ori însă aceste pronunțări variate nu ating sistemul fonematic. Iar în cazurile cînd se constată deosebiri în sistemele fonematice ale diverselor graiuri, acestea nu privesc corelațiile de timbru ale consoanelor, care există în toate graiurile dacoromîne, inclusiv limba literară.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОНОЛОГИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Согласные с фонологическим палатальным темором, мягкие и мульированные согласные. С функциональной точки зрения имеет смыслоразделительное значение только фонологический палатальный тембр, присусщий согласной, а не ее в большей или в меньшей степени мягкая или мульированная выговариваемость. В данном случае идет речь о палатальной, *i*- или *e*-образной окраске согласных фонем, называемых палатализованными.

Изменение в специфической артикуляции согласных, называемое смягчением или мульированностью, носит второстепенный характер и может отсутствовать. В литературном румынском языке встречаем примеры согласных с собственным фонологическим палатальным тембром, обладающих очень слабой палатализацией. В противовес литературному языку в народных говорах некоторые согласные с палатальным тембром стали мягкими или даже мульированными согласными.

Отсуствие мульированности не может опровергать существование соотносительности согласных по твердости и мягкости в литературном румынском языке.

[1] Vezi Sever Pop, *Atlasul lingvistic romîn*. Partea I, vol. I, harta 3.

[2] Vezi mai sus, p. 66, diferitele realizări regionale ale fonemelor /t′/+/a/. Vezi și SCL, I, p. 178.

Противопоставление гласных и противопоставление согласных в фонологии. В первом слоге пары *beată - bete* встречаем противопоставление гласных (/a/ - /e/ с предыдущей согласной фонемой палатального тембра : /b'/). Данное явление не мешает тому, чтобы в таком же слоге пары *tacă - teacă* было противопоставление согласных (/t/ - /t'/), в слове *teacă t* является согласной с собственным фонологическим палатальным тембром, за которой следует гласная /a/, в то время как в слове *tacă* согласная *t* свободна от палатального тембра. В языках можно встретить наравне противопоставление гласных с противопоставлением согласных.

Различные фонологические системы в говорах одного и того же языка. Между говорами одного и того же языка может быть большая разница с фонологической точки зрения. В трех румынских диалектах: дако-румынском, арумынском и меглено-румынском (из общего числа четырех диалектов) — вестречаем два вида соотносительности согласных: соотносительность по твердости и мягкости, соотносительность по лабиализованности и отсуствии лабиализации — в то время как в истро-румынском диалекте соотносительность согласных по тембру отсуствует полностью.

Что касается дако-румынских говоров, в их фонологической системе мы встречаем только различия, относящиеся либо к числу и частоте согласных фонем, либо к положению, в котором они встречаются. Вышеуказанные два вида соотносительности согласных по тембру общие для всех дакорумынских говоров, включая и румынский литературный язык.

QUELQUES PROBLÈMES DE PHONOLOGIE

(RÉSUMÉ)

Consonnes au timbre phonologique palatal, consonnes molles et consonnes mouillées. Du point de vue fonctionnel, seul le timbre phonologique palatal propre d'une consonne est pertinent et non le caractère plus ou moins mouillé de cette dernière. C'est la coloration palatale (*i* ou *e*) des phonèmes consonantiques appelés palatalisés. L'altération de l'articulation spécifique des consonnes, appelée mouillure, est un phénomène secondaire, qui peut ne pas se produire. Le roumain littéraire offre l'exemple d'une langue qui possède des consonnes au timbre phonologique palatal propre ne présentant qu'une très faible palatalisation. En revanche, dans les parlers populaires, certaines consonnes au timbre palatal sont devenues des consonnes molles et même mouillées. Le manque de mouillure ne peut pas infirmer l'existence de la corrélation palatale des consonnes en roumain littéraire.

Opposition vocalique et opposition consonantique en phonologie. Dans la première syllabe de la paire *beată - bete*, l'opposition est vocalique (/a/-/e/, la consonne précédente étant un phonème consonantique au timbre palatal : /b'/) ; ce fait n'empêche pas que, dans la même syllabe de la paire

tacă - *teacă*, l'opposition soit consonantique (/t/ - /t'/), le *t* du mot *teacă* etant une consonne au timbre phonologique palatal propre suivie de la voyelle /*a*/, tandis que le *t* du mot *tacă* est dépourvu de timbre palatal. Les langues opèrent aussi bien avec des oppositions vocaliques qu'avec des oppositions consonantiques.

Systèmes phonologiques différents dans les parlers d'une seule et même langue. — Entre les dialectes d'une même langue, il peut y avoir d'assez grandes différences au point de vue phonologique. Ainsi, des quatre principaux dialectes roumains, il y en a trois, le daco-roumain, l'aroumain et le mégléno-roumain, qui présentent deux corrélations de timbre des consonnes — la corrélation palatale et la corrélation labiale — tandis que l'istro-roumain n'en possède aucune.

Quant aux parlers daco-roumains, leurs systèmes phonologiques ne présentent que des différences relatives, en ce qui concerne soit le nombre et la fréquence des phonèmes consonantiques, soit les positions dans lesquelles ils se rencontrent. Les deux corrélations de timbre des consonnes sont communes à tous les parlers daco-roumains, y compris le roumain littéraire.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

NOTE

DIN TERMINOLOGIA PĂSTOREASCĂ ROMÎNEASCĂ: rom. *vătui, cîrlan, noaten*

DE

MARIUS SALA

Rom. *vătui*

Rom. *vătui* este un cuvînt pe cale de dispariţie. În ancheta pentru ALR, multe subiecte n-au răspuns la întrebările 1787 [*vătui* — *vătuie*] şi 5342 [*ţerţ*, ţap de 2—3 ani][1].

Numărul localităţilor în care n-a fost înregistrat termenul în discuţie este destul de mare; el depăşeşte un sfert din totalul punctelor anchetate[2]. Uneori, în astfel de cazuri, există indicaţii sigure că termenul nu este cunoscut. Astfel, informatorul din punctul 590 a declarat, ca răspuns la întrebarea directă, *n-am áust*[3]; alţii (în punctele 75, 200, 576, 748, aşezate la extremitatea ariei în care a fost înregistrat cuvîntul şi care cuprinde aproape în întregime partea de vest a ţării, Dobrogea şi cîteva puncte din Muntenia şi Moldova) precizează că au auzit cuvîntul, dar nu-i cunosc sensul.

În sfîrşit, tot ca un semn al dispariţiei cuvîntului de care mă ocup poate fi considerat faptul că într-un număr destul de mare de localităţi (21) a fost înregistrat numai masculinul. Pentru feminin, informatorii au dat alţi termeni[4].

Dimpotrivă, în unele puncte — mai numeroase — a fost înregistrat numai femininul. Această stare de lucruri se explică prin împrejurarea că, de obicei, puii de capră de parte bărbătească sînt tăiaţi mai devreme decît cei de parte femeiască, astfel încît cuvintele pentru numirea diferitelor categorii de vîrstă ale generaţiei masculine sînt mai puţine decît cele ale generaţiei feminine[5]. Faptele sînt mai evidente în regiunile în care creşterea caprelor nu este

---

[1] Pentru observaţiile de faţă am folosit materialul necartografiat cules de Sever Pop (întrebarea 1787) şi de acad. E. Petrovici (întrebarea 5342).

[2] V. observaţia lui K. Jaberg, *Der rumänische Sprachatlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebiets*, în *Vox Romanica*, V, 70: cazurile în care subiectele n-au putut să dea răspuns constituie un simptom pentru faptul că noţiunea nu e prea cunoscută.

[3] Cf. răspunsul dat în timpul anchetei din anul 1953, în Valea Jiului: *aicia nu se zice* [vătui] *că nu-s capre*. Băniţa.

[4] Iată cîţiva termeni pentru masculin: *iedar, ţăpşan* (I, 122), *ţăpuc* (I, 259, 351, 764), *ţăpuşor* (I, 582), *ţăgui* (I, 837, 840), *ţăpui* (II, 833), *ţăpuţ* (II, 682). Am notat cu I răspunsurile din ancheta pentru ALR I (ancheta Pop) şi cu II pe cele din ancheta pentru ALR II (ancheta Petrovici). Numărul următor indică punctul cartografic.

[5] Cf., pentru italiană, AIS, vol. VI, h. 1079, 1081, notele autorilor.

o ocupaţie specifică[1], unde, existînd puţini vătui, nu se face distincţie netă între un ied şi un vătui sau între un ţap şi un vătui.

★

Originea cuvîntului *vătui* nu este bine stabilită[2]. Indiferent de etimologie, este sigur că termenul în discuţie a căpătat în romînă sensul de „ied de un an"[3]. Cu acest sens, cel

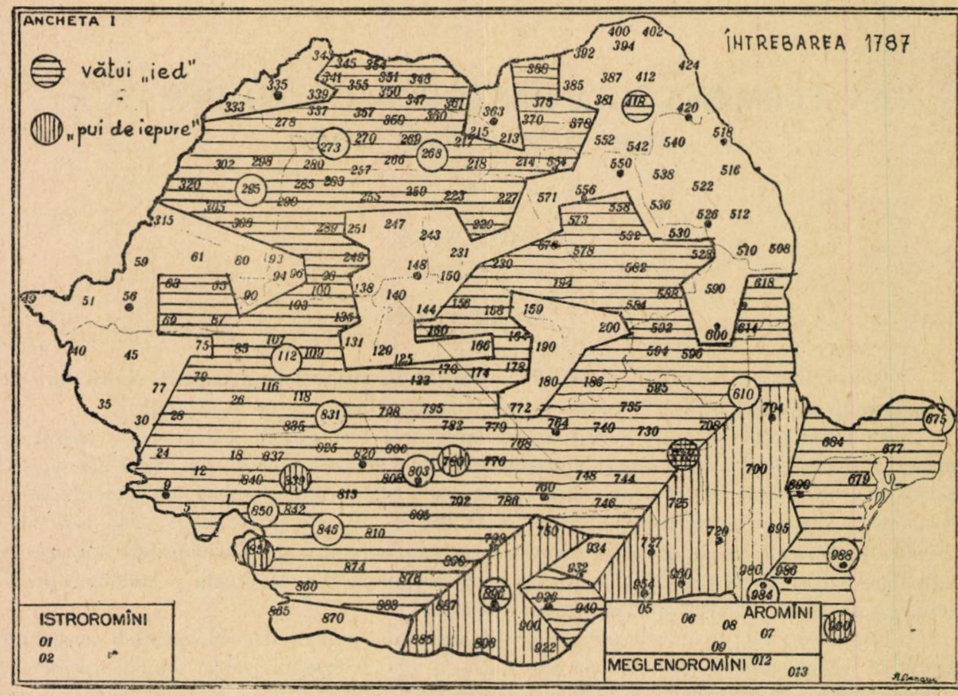

Fig. 1

mai răspîndit astăzi în dacoromînă, cuvîntul s-a păstrat în multe regiuni. În alte părţi cuvîntul sau a dispărut, sau a suferit transformări fonetice şi semantice.

[1] În sensul acesta trebuie interpretată şi situaţia din unele localităţi (punctele 63, 65, 100, 156, 214, 592, 595, 878) în care sensul fundamental al lui *vătui* este legat de reproducere (adică de generaţia feminină), nu de vîrstă, ca în cea mai mare parte a ţării.

[2] Există două păreri. După S. Puşcariu, EW, 1867, cuvîntul este de origine latină (<*vituleus*, refăcut dintr-un *vitulus*). Etimologia lui Puşcariu a fost acceptată de Al. Philippide, *Originea romînilor*, II, 658, W. Meyer-Lübke, REW, 9406 şi Ov. Densusianu, *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, I, 87. G. Weigand, XVI Jb., 230 şi N. Jokl, „Indogermanische Jahrbuch", V (1917), 111, îl apropie de alb. *vïet-*. O părere asemănătoare are şi St. Wędkiewicz, *Zur Charakteristik der rumänischen Lehnwörter im Westslavischen*, Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien, Heidelberg, 1914, 285, după ce în „Rocznik slawistyczny, VII (1914—1915), 131, declara etimologia lui Weigand nesigură. Acad. Al. Graur, SCL, VII, 276, îl consideră de origine autohtonă.

[3] Sensul „ied" (poate de un an) îl are şi în limba veche: *Va aduce... vătuie de capre*, Biblia (1688), în DA (ms.). Cf. arom. *vïtul'u* „ied de un an", Capidan, DR, IV, 281 şi răspunsurile din punctele 012, 013 (ALR I).

T r a n s f o r m ă r i   f o n e t i c e. Fonetismul cuvîntului care începea să nu mai fie cunoscut a fost apropiat de cel al altor cuvinte, curente în regiunile în care *vătui* nu este folosit. Fiind apropiat de *văduvă*[1], a căpătat forma *văduie* (I, 100). Fonetismele *fetuiă* (I, 85) și *bătuie* (I, 109), *bătui* (II, 551) au apărut atunci cînd cuvîntul a fost apropiat de *fată*, respectiv de *a bate* (*berbecul*) „a castra".

Faptele enumerate dovedesc că termenul discutat nu este suficient de bine fixat în conștiința lingvistică a vorbitorilor și, din această cauză, este apropiat de alte cuvinte mai cunoscute. La această situație s-a putut ajunge acolo unde termenul era sau este pe cale de dispariție. Într-adevăr, toate punctele (I, 85, 100, 109; II, 551) în care au fost înregistrate forme aberante se găsesc la extremitatea ariei lui *vătui*, deci într-o regiune în care se petrec schimbări de acest fel[2].

T r a n s f o r m ă r i l e   s e m a n t i c e   sînt mai numeroase și mai interesante decît cele fonetice.

Din precizările făcute de informatori se observă că, în multe localități, aceștia nu cunosc suficient vîrsta pînă la care un ied este numit *vătui*[3]. Există puncte, negrupate într-o arie mai mare, unde *vătui* se folosește pentru iedul de doi ani sau pentru un ied între un an și doi ani. Localitățile acestea se găsesc de obicei la extremitatea ariei — mai mari — a lui *vătui* „ied de un an", într-o zonă în care cuvintele au o situație precară și din punct de vedere semantic[4].

Tot la extremitatea ariei, cuvîntul a început să fie folosit pentru oi și noateni. Punctele 215, 571, 675, 831 (ALR I) prezintă răspunsuri de acest fel[5]. Răspunsul înregistrat în I, 558 — se spune *vătuie* caprelor și oilor [!] grase care nu fată — arată că, pînă la folosirea lui *vătui* pentru oi, a existat o etapă intermediară în care *vătui* a avut amîndouă sensurile[6]. Întrebuințarea lui *vătui* pentru oi apare numai în regiunile în care este dezvoltată creșterea oilor.

★

Evoluția sensului a ajuns pînă la „pui de pisică" (I, 744), „pui de iepure", „pui de om, copil" (I, 750), „șoarece" (I, 750, 760), „flăcău neînsurat" (I, 131). Noile sensuri au apărut tîrziu[7], în regiuni în care nu se practica creșterea caprelor[8] și unde, prin urmare, neexistînd

---

[1] La apropierea de *văduvă* a contribuit și sensul. Se spune *vătuie* unei capre care n-a fătat, deci „văduvă" de ied.

[2] K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936, 36.

[3] Cf. AIS, vol. VI, h. 1081 [*capretto*]. În multe puncte termenul este folosit pentru vîrste care pot varia de la o săptămînă (punctele 15, 323) pînă la doi ani.

[4] K. Jaberg, id., ibid.

[5] Se pare că acest sens este destul de vechi, fiindcă apare încă la începutul secolului al XVII-lea într-o regiune în care există și astăzi: *Oaia cu miel și doi vătui și doi înterții* (a. 1611), T. V. Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului moldovenesc.* Culese, adnotate și publicate de ..., București, 1915, 1.

[6] Cf. prov. *anouge* „ied — miel", O. Densusianu, *Terminologia păstorească în provansală*, curs, 1925—26, 22—23 și cors. *annečču* „ied sau miel de an", S. Pușcariu, CL, XXXVIII, 464. V. și Rohlfs, RLiR, II, 274. Cf. și presupunerea lui Giuglea, DR, X_2, 415 în legătură cu v. gr. ἀρνος care ar fi avut în Dacia două sensuri: „miel" și „mînz". S-a întîmplat însă și fenomenul invers și anume a început să se folosească termenii cu sensul de „miel" pentru capre: [ca și la uoi] «adică» *miuor* (II, 705), *mioară* (I, 215, 517, 675), *mńiuór d'ĕ țap* (II, 833), *ńiuór di câprâ* (II, 414), *cîrlană de capră* (I, 247) *cîrlán sau tîrțiu* (II, 723), *mńeuór* (II, 836), *tĕrțiu* (II, 228).

[7] Sensul „pui de iepure" este atestat întîia dată la I. Ghica: [La vînătoare] *De abia o să avem vreme pînă deseară să întoarcem doi, trei vătui*, în DA (ms.).

[8] Am întocmit o hartă aproximativă (nu în toate localitățile au fost culese informații despre numărul de capre) a regiunilor în care nu se cresc capre (locurile punctate). Se observă că acolo unde apare *vătui* „pui de iepure" s-a declarat că nu există capre. În regiunile apropiate, puiul de capră a primit denumirea de *mior* sau *terțîn*.

nevoia să se facă distincţie între diversele vîrste ale iedului [1], *vătui* n-a mai fost folosit pentru puii de capră (nu trebuie să uităm că romîna îl are şi pe *ied*, oarecum sinonim cu *vătui*).

Sensul „pui de iepure”, cel mai răspîndit dintre sensurile secundare, a apărut într-o regiune în care iepurii erau numeroşi (Bărăgan) [2]. Izoglosa acestui sens coincide cu aria în care

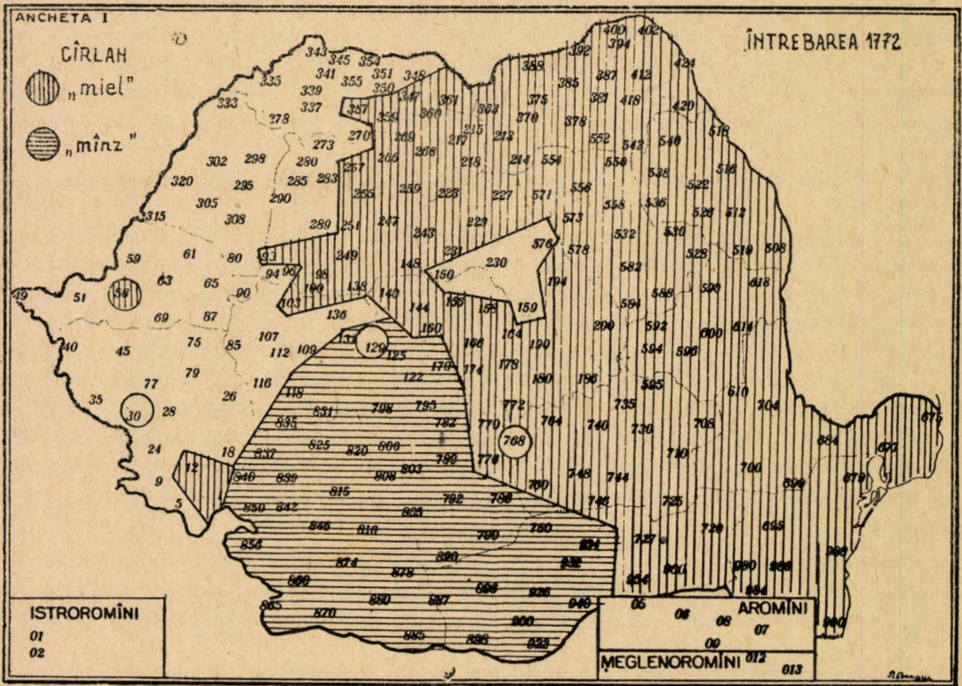

Fig. 2

nu se foloseşte femininul. Aceasta se datoreşte faptului că la cele mai multe animale, diferenţa de sex este arătată de-abia cînd animalul este matur. Precizările subiectelor arată că, de obicei, se spune *vătui* puiului de iepure foarte tînăr : iepure găsit în vara în care a fost fătat (I, 839), iepure de 2—3 săptămîni (I, 890),de 3—4 săptămîni (I, 887) sau de 2—3 luni (I, 725).

La intersecţia celor două arii mari : *vătui* „ied” şi *vătui* „pui de iepure” se petrec fenomene şi mai interesante. Astfel, în punctul 710, s-a răspuns *vătui de iepure*. Răspunsul dovedeşte că datorită omonimiei s-au pierdut amîndouă sensurile („pui de iepure” şi „pui de capră”) şi a rămas numai sensul fundamental „pui” [3]. Pentru vorbitorul de aici, *vătui* are nevoie de un determinant.

---

[1] Desigur că acolo unde caprele au rol mare în gospodăria ţărănească sensurile pentru diferitele generaţii sînt mai complicate. Cf. şi observaţiile din AIS, vol. VI, h. 1081.

[2] Sensul „iepure” — invocat de acad. Al. Graur, *loc. cit.*, pentru etimologia nelatină a cuvîntului în discuţie — a putut să apară deci mai tîrziu, într-o regiune în care nu erau multe capre.

[3] Situaţia este identică cu aceea arătată de acad. E. Petrovici (DR, X_2, 357) în legătură cu *brîncă*. Împrejurul ariei *brîncă* „mînă, braţ” există o zonă în care nici mîna şi nici boala nu sînt numite *brîncă*.

Rom. *cîrlan*, *noaten*

În dacoromînă, *cîrlan* și *noaten* au fiecare două sensuri „miel” și „mînz”. Repartiția teritorială a celor două sensuri ne permite să facem cîteva observații în legătură cu tratamentul cuvintelor la întîlnirea ariilor lingvistice [1].

Cîrlan „mînz” este răspîndit în Oltenia și în vestul Munteniei [2]. În restul țării, unde este cunoscut, adică în aria care cuprinde cealaltă parte a Munteniei, Moldova și partea de răsărit a Ardealului, *cîrlan* are sensul de „miel” (Fig. 2).

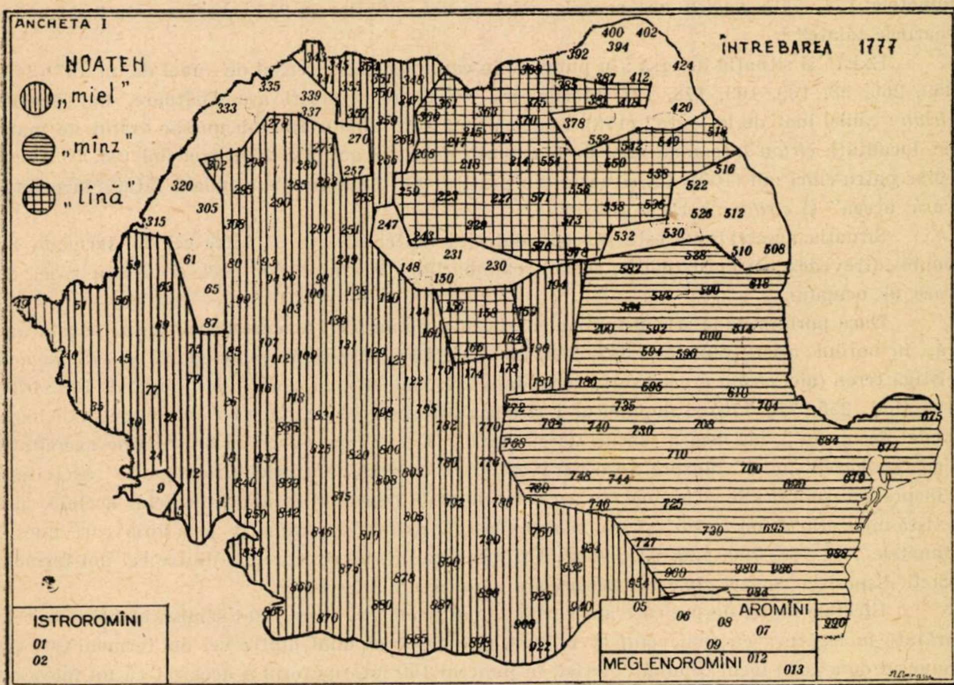

Fig. 3

Noaten „mînz” cuprinde estul Munteniei și partea de sud a Moldovei (extremitatea nordică este delimitată de o linie care trece deasupra punctelor 528, 592 și 618). Celălalt sens, „miel”, este răspîndit în întreaga țară. Fac excepții două arii : una, în vest, foarte mică, în care cuvîntul nu e cunoscut, și alta, în nord-estul țării, unde *noaten* are sensul „lînă neagră” (în această arie am inclus, pentru simplificare, și cîteva puncte în care n-a fost înregistrat cuvîntul).

Dacă suprapunem cele două hărți, constatăm că există în Ardeal o arie formată din punctele 347, 357, 359, 269, 266, 255, 251, 93, 98, 100, 103, 140, 144, 160, 174, 178, 190,

[1] Am folosit materialul adunat de Sever Pop pentru ALR I : întrebarea 1772 [*cîrlan*] și 1777 [*noaten*]. Am mai întrebuințat și răspunsurile din ALR II$_2$, h. 387.

[2] Este interesant de arătat că apare și la mărgineni, o regiune de păstorit intens. Aceasta ar fi, pînă la proba contrară, un argument împotriva părerii lui G. Giuglea, DR, I, 245—246, după care *cîrlan* „miel” ar exista numai în regiuni în care nu există un păstorit intens. Cf. chiar observația lui Giuglea în legătură cu v. gr. ἄρνος care a avut în Dacia înțelesul „bărbătuș” (mînz sau miel). DR, X$_2$, 415.

194, 1, 12, 954, 770, 776 (ultimele trei localități sînt în Muntenia), în care pentru „miel" se folosesc amîndoi termenii : *cîrlan* și *noaten*. Numărul acesta mare de puncte se reduce, la o analiză mai atentă, la patru (144, 251, 269, 357). V. (Fig. 4).

Se observă că, de multe ori, în aceste localități, vorbitorii au apelat la diferite procedee, pentru a face distincție între cei doi termeni [1]. Deci, pentru acești vorbitori nu există o sinonimie perfectă între cei doi termeni. Diferența de sens se referă, de cele mai multe ori, la vîrstă. În localitățile în care *cîrlan* înseamnă „miel de un an" (160, 776, 255, 174, 770, 190, 1, 194), pentru *noaten* informatorii au făcut precizări de felul acestora [2] : „miel pînă la un an" (160), „miel din anul acesta" (770), „miel de un an și jumătate" (194). În punctele 174, 776, *noaten* are sensul „miel de doi ani", iar în 255 „berbece de trei ani cu coarnele tăiate" [3].

Există și situația inversă : în punctele în care *noaten* are sensul de „miel de un an" (347, 359, 266, 98, 100, 103, 178, 12) informatorii au făcut precizări asemănătoare, dar pentru *cîrlan* : „miel luat de la lapte" (178), „mieii primăvara" (359). Într-un număr destul de mare de localități, *cîrlan* înseamnă miel de mai mulți ani : doi ani (12, 266), trei ani (98, 103) sau chiar patru-cinci ani (100). Cf. situația din punctul 140 unde *noatenă* „mială fătată în primăvara aceea" și *cîrlan* „berbece bătrîn" [4].

Situația acestei zone este șubredă datorită luptei care se dă între cei doi termeni. Se poate întrevedea, cu aproximație, sensul schimbărilor care se produc aici și soarta ariei de care ne ocupăm.

Dacă pornim de la sensul fundamental „miel de un an", pe care-l are *noaten*, constatăm că, în nordul ariei (punctele 347, 359, 266, 98, 100, 103) și în punctele 12 și 178, *noaten* cîștigă teren (aici *cîrlan* are sensuri „secundare", v. mai sus). În sudul ariei (punctele 160, 190, 194, 174, 255, 770, 776) și în punctul 1 situația este inversă și anume *cîrlan* are sensul de bază „miel de un an", iar *noaten* sensuri „secundare". Deci avem a face cu o presiune exercitată de aria *noaten* „miel" dinspre nord-nordvest și cu o presiune a ariei *cîrlan* „miel" exercitată dinspre sud-sudest. Se va ajunge, în acest fel, la stabilirea unui echilibru de felul aceluia care există între aria *cîrlan* „mînz" și aria *noaten* „mînz", definit aproximativ prin linia care unește punctele 770, 776, 760, 750, 934, 940 [5]. Ultimul rezultat al concurenței dintre cei doi termeni va fi dispariția acestei zone de încrucișare a două arii lingvistice.

Efectele luptei despre care am vorbit se pot urmări și acum. Sînt semne, identice cu cele arătate în legătură cu rom. *vătui* (v. m. sus), care arată că unul dintre cei doi termeni este pe punctul de a ceda locul celuilalt. Astfel, în punctul 190 informatorul a declarat că nu folosește masculinul lui *noaten*, iar în punctul 1 subiectul susține că nu folosește femininul lui *cîrlan*. La acestea mai adaug și faptul că în punctele 347 și 359 a fost înregistrat fonetismul *gîrlan* [6].

---

[1] S-ar putea ca și în cele patru puncte să existe astfel de diferențe nenotate de anchetator.

[2] Valoarea răspunsurilor e cu atît mai mare cu cît întrebările nu au urmat una după alta în chestionar.

[3] Faptele sînt cu atît mai interesante cu cît s-a ajuns la o inversare a sensurilor celor două cuvinte. Se știe că sensul cel mai răspîndit al lui *noaten* este „miel de un an", iar al lui *cîrlan* „miel de cîteva luni, pînă la un an". Cf. I. I. Russu, DR, XI, 170.

[4] Întîlnim și cazul invers : *cîrlan* „miel de peste o lună" și *noaten* „miel, berbece de doi ani" (954).

[5] Nici chiar în acest caz nu se poate vorbi de un echilibru perfect: în punctele 748 960 *cîrlan* are două sensuri : „mînz" și „miel". Cf. situația din 786 *noaten* se folosește numai la feminin pentru o oaie cînd fată [!], 772 *noaten de cal* (masc.) — *costrușă* (fem.) și 954 la cal zicem *cîrlan* și *noaten*. Confuzia aceasta a semnalat-o și G. Giuglea (DR, I, 245) pe baza răspunsurilor primite la chestionarul lui Hasdeu.

[6] I. I. Russu, DR, XI, 170 dă acest fonetism și pentru Banat, deci tot într-o regiune în care cuvîntul nu e prea cunoscut.

Prezintă interes şi situaţia din punctul 178, unde *noaten* (sic !) a început să fie folosit şi cu sensul de „cal". Probabil că la victoria unuia sau a altuia dintre termenii în discuţie contribuie şi repartiţia geografică a punctelor şi anume aşezarea lor la extremitatea ariilor cuvintelor. Este mai uşor să se exercite o influenţă asupra extremităţii unei arii care prezintă fisuri decît asupra centrului acesteia [1].

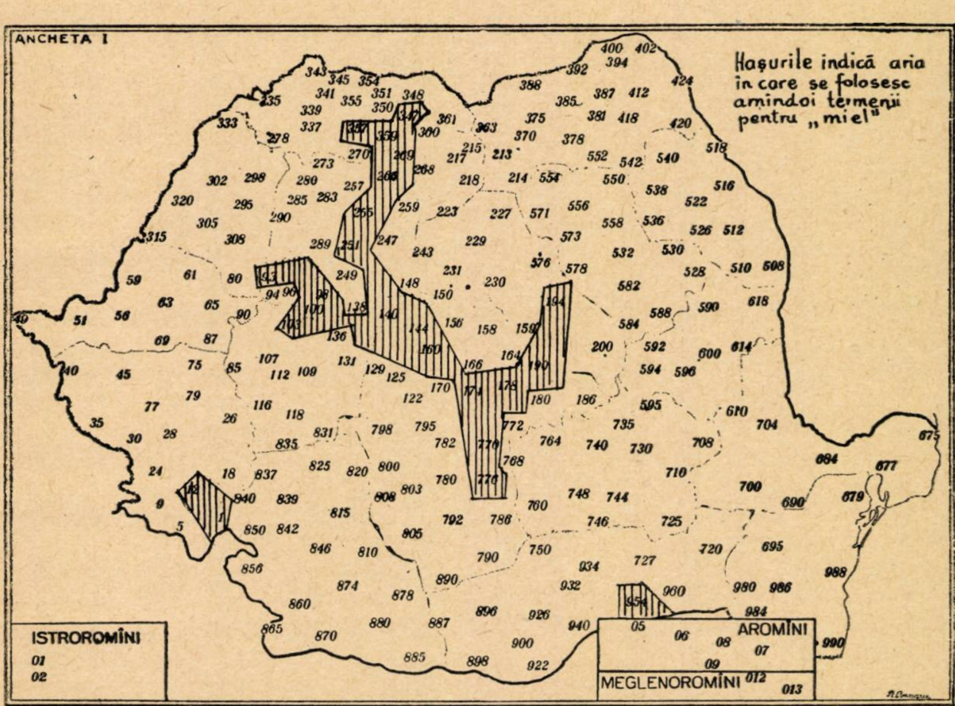

Fig. 4

Pornind de la acest fel de a privi lucrurile putem explica şi apariţia ariei *noaten* „lînă neagră". Se observă că această arie este cuprinsă în aria mai mare a lui *cîrlan* „miel". Se prea poate ca sensul special „lînă neagră" a lui noaten, să fi apărut pentru evitarea conflictului sinonimic apărut între *cîrlan* „miel" şi *noaten* „miel". Cf. situaţia din aria mai mică (punctele 156, 158, 166) a lui *noaten* „lînă neagră", apărută tocmai în zona în care se dă lupta dintre *noaten* şi *cîrlan* „miel". În punctul 166 s-a mai păstrat ceva din sensul originar al lui *noaten* „lînă de un an" (nu neagră !). Cf. şi *noaten* „o cantitate anumită de lînă nelucrată" DA (ms.) (com. A. Tomiac, Bucovina). Este semnificativ şi faptul că foarte multe puncte din aria *noaten* „lînă neagră" (214, 215, 217, 218, 370, 388, 418, 573, 576) cunosc masculinul, deşi e vorba de lînă. În sfîrşit, cred că în sprijinul explicaţiei date de mine în legătură cu apariţia ariei *noaten* „lînă neagră" poate fi adus şi caracterul foarte compact al acestei arii [2].

---

[1] K. Jaberg, *op. cit.*, p. 36.

[2] Pentru caracterul recent al ariilor compacte. v. K. Jaberg, *op. cit.*, p. 31. Cf., pentru cazuri din romînă, Iorgu Iordan, BL, VIII, 97 urm. (*căpăţînă*) şi Marius Sala, SCL, VI, 141 (*moş*).

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, Nr. 1, 1957

CRONICĂ

ACTIVITATEA LINGVISTICĂ ÎN ANUL 1956

Literatura lingvistică apărută în cursul anului 1956 face dovada unei vii activităţi de cercetare ştiinţifică. Au apărut lucrări în domenii destul de variate: dialectologie, lexicologie, gramatică, fonologie, limbă literară etc.

De la început trebuie să atragem atenţia asupra apariţiei unor lucrări de mari proporţii cum sînt cele două volume din seria nouă a *Atlasului lingvistic romîn*, precum şi un volum din *Micul atlas lingvistic romîn*. Ambele lucrări au fost elaborate în cadrul Institutului de lingvistică din Cluj. Cele două volume apărute cuprind hărţi lexicale. Volumul I cuprinde 274 de hărţi cu termeni din agricultură, morărit, grădinărit, pomărit, viticultură, cînepă şi albinărit; volumul al II-lea cuprinde 348 de hărţi cu termeni privitori la creşterea vitelor, car, căruţă, sanie, păsări de curte, păstorit, lînă, tors, ţesut, meserii şi pădurărit. Micul atlas lingvistic cuprinde hărţi colorate cu privire la aceleaşi domenii[1].

A apărut de asemenea al doilea volum din *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane*, care cuprinde cuvintele care încep cu literele D, E, F, G. Lucrarea este elaborată în cadrul Institutului de lingvistică din Bucureşti. Tot în cadrul Institutului de lingvistică din Bucureşti s-au efectuat o serie de lucrări, apărute tot în cursul anului 1956, şi care sînt destinate uzului unor categorii foarte variate de cititori. Este vorba de *Limba romînă* (fonetică-vocabular-gramatică), manual care are la bază *Gramatica limbii romîne* în două volume, de *Îndreptarul de punctuaţie* şi de *Dicţionarul ortoepic*. Utilitatea acestor lucrări a fost de nenumărate ori semnalată, fapt care ne scuteşte de a mai sublinia încă o dată importanţa apariţiei lor. Remarcăm doar că *Limba romînă* aduce şi unele inovaţii în raport cu *Gramatica limbii romîne*: unele greşeli ale *Gramaticii* au fost eliminate aici, şi pe lîngă aceasta, lucrarea tratează şi unele probleme noi, care nu apar în *Gramatica limbii romîne*.

În cursul anului 1956 au apărut, de asemenea, două lucrări importante pentru studiul limbii romîne; este vorba de studiul acad. E. P e t r o v i c i *Influenţa slavă asupra sistemului fonemelor limbii romîne* (Ed. Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice, 1956), şi de volumul de *Studii de gramatică*, alcătuit de un colectiv de cercetători care prezintă aici o serie de articole referitoare la diverse probleme de gramatică romînă. Lucrarea acad. E. P e t r o v i c i reprezintă o contribuţie importantă la studiul diacronic al sistemului fonematic al limbii romîne. Acest studiu reprezintă o completare necesară a sistemului sincronic pe care d-sa l-a expus în articolele publicate anterior.

Studii de gramatică cuprinde o serie de articole consacrate unor probleme nesoluţionate în *Gramatica limbii romîne* sau unor probleme netratate de loc în această lucrare. Contribuţiile diferiţilor cercetători vor putea fi utilizate la o viitoare nouă ediţie a *Gramaticii*.

---

[1] Vezi şi numărul de faţă al revistei p. 101.

Remarcăm studiile : acad. Al. Graur : *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, Valeria Guțu : *Semiauxiliarele de mod* care tratează probleme deosebit de interesante atît pentru gramatica limbii romîne, cît și pentru gramatica generală. În același volum apar și articolele : *Despre corespondența dintre propozițiile subordonate și părțile de propoziție* (Mioara Avram), *Izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană* (Gh. Bulgăr), *Complementul intern* (P. Creția), *Unele probleme ale imperfectului* (Al. Georgescu), *Observații asupra folosirii construcțiilor eliptice în stilul narativ al lui Delavrancea* (Al. Niculescu), *Observații asupra vocativului în limba romînă* (Laura Vasiliu), *Concurența dintre pronumele relativ* **care** *și* **ce** (Maria Iliescu), *Componența locuțiunilor verbale în limba romînă* (Florica Dimitrescu), *Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba romînă* (Finuța Asan și Laura Vasiliu).

Atît în revistele de specialitate („Studii și cercetări lingvistice" și „Limba romînă") cît și în alte publicații au apărut studii și articole consacrate diverselor probleme ale limbii romîne : fonologie și fonetică, gramatică, limbă literară.

În ce privește sistemul fonematic al limbii romîne, discuțiile continuă în jurul problemei următoare: în limba romînă există o corelație de timbru a consoanelor sau nu? Articolele apărute în SCL, VII nr. 1—2 : E. Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii romîne*, Al. Rosetti, *Despre sistemul fonologic al limbii romîne* și Em. Vasiliu : *Observații asupra sistemului fonologic al limbii romîne* ; SCL, VII nr. 3—4 : Al. Rosetti, *În jurul fonemului*, E. Petrovici, *Problema moștenirii din romanica comună a corelațiilor palatale ale consoanelor în limba romînă*, L. Tamàs : *Cu privire la sistemul fonemelor limbii romîne*, A. Avram : *Contribuții la studiul fonologiei limbii romîne* reprezintă puncte de vedere diferite în această privință. După părerea noastră, în discuția purtată nu s-au adus încă argumente decisive.

În ce privește studiile de fonetică, semnalăm lucrarea *Contribuții la studiul variațiilor de durată a fonemelor limbii romîne* de P. Neescu, publicată în „Buletinul Institutului de lingvistică din Cluj" nr. 1, 1956.

Printre studiile de gramatică apărute în cursul anului 1956 semnalăm : I. Coteanu, *Despre poziția articolului în limba romînă* (SCL, VII, nr. 1—2), Florica Dimitrescu, *Rolul locuțiunilor verbale în formarea cuvintelor* (SCL, VII nr. 1—2), B. S. Pruteanu: *Observații asupra capitolului „Ordinea cuvintelor în propoziție" din „Gramatica limbii romîne"* (LR nr. 1956), I. Pătruț : *Probleme de morfologie și de ortografie în legătură cu î în limba romînă* (Buletinul Institutului de lingvistică din Cluj, nr. 1/1956), M. Zdrenghea : *În legătură cu vocativul* (LR nr. 6/1956), R. Marinovici, *Despre sensul general al substantivelor* (LR nr. 6/1956), Gh. Nedioglu : *Despre predicatul verbal* (LR nr. 3, 4 și 5/1956).

Probleme generale de lingvistică sînt discutate în următoarele articole din SCL, VII, nr. 3—4: Tatiana Cazacu : *Observații și cercetări experimentale cu privire la „contaminări"*, Vladimir Horejší : *Conținutul morfologiei și locul ei în gramatică.*

În domeniul limbii literare remarcăm discuția amplă care s-a purtat și continuă să se poarte în coloanele revistelor „Gazeta literară" și „Contemporanul" privitoare la problemele de bază ale disciplinei : definirea conceptului de „limbă literară", definirea metodelor de cercetare, epoca constituirii limbii romîne literare. La discuție au participat pînă acum acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Rosetti, acad. Al. Graur și prof. J. Byck. Nu vom aminti decît, la întîmplare, cîteva dintre articolele apărute : J. Byck, *Despre stilul scriitorilor* („Gazeta literară", nr. 29/1956), *În legătură cu baza limbii noastre literare* („Gazeta literară", nr. 31/1956), Al. Graur : *Teoria și practica în studiul limbii* („Gazeta literară", nr. 22/1956), *Baza limbii noastre literare* („Gazeta literară", nr. 29/1956), Iorgu Iordan : *Iarăși despre limba literară* („Gazeta literară" nr. 16/1956) etc.

În legătură cu aceleaşi probleme discutate semnalăm şi două articole ale prof. G h. I v ă n e s c u : *Problemele fundamentale ale limbii literare romîneşti* şi *Teorii eronate despre limba literară romînească* („Iaşul literar" nr. 1 şi 10/1956).

Acad. T. V i a n u : *Stilistica literară şi lingvistica* (LR. nr. 2/1956) aduce în discuţie metodele de cercetare ale stilisticii.

Paralel cu aceste articole consacrate chestiunilor de ordin general ale limbii literare, au apărut şi articole care tratează unele probleme speciale ale limbii literare. Menţionăm articolul acad. T. V i a n u : *Contexte legate şi nelegate din punct de vedere stilistic* (LR nr. 3/1956), precum şi următoarele alte contribuţii : L. P o p : *Probleme de limbă în cercul lui Kogălniceanu* („Studii şi cercetări lingvistice", Iaşi, 1956), G r. B r î n c u ş : *Părerile lui C. Negruzzi despre limbă* (LR nr. 4/1956), L. O n u : *Eminescu şi problemele limbii literare* („Steaua" nr. 3/1956), G. S c r i d o n : *Coşbuc despre limba literară* (LR nr. 1/1956), G. I s t r a t e : *Coşbuc şi limba literară* („Flacăra Iaşului" 14 oct. 1956), *Părerile lui Ibrăileanu despre limba literară* (comunicare prezentată în cadrul sesiunii Academiei, din iulie 1956), N. D ă n i l ă : *Contribuţii la studiul concepţiei lui G. Ibrăileanu despre limba literară şi problemele stilului* (LR. nr. 3/1956).

În domeniul istoriei limbii romîne literare, semnalăm apariţia volumului *Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea*, alcătuit de un colectiv de cercetători. Volumul cuprinde o serie de studii consacrate limbii scriitorilor romîni din sec. al XIX-lea : G r. B r î n c u ş : *Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu*, B. C a z a c u şi I. F i s c h e r : *Neologismele în scrierile lui Anton Pann*, acad. A l. R o s e t t i : *Limba scrierilor lui Ion Heliade Rădulescu pînă la 1841*, D a n S i m o n e s c u : *Contribuţia lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea şi îmbogăţirea limbii literare*, G h. B u l g ă r : *Particularităţi de limbă şi stil în opera lui C. Bolliac*, acad. T u d o r V i a n u : *Observaţii asupra limbii şi stilului lui A. I. Odobescu*, acad. I o r g u I o r d a n : *Limba lui Creangă*, G h. I v ă n e s c u : *Formarea terminologiei filozofice romîneşti moderne*, A l e x a n d r u N i c u l e s c u : *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea.*

În cursul anului 1956, a apărut o serie de articole consacrate reconsiderării unor lingvişti din trecut, care s-au ocupat de studiul limbii romîne : D. M a c r e a : *Samuel Micu* (LR nr. 3/1956), *Gustav Weigand* (LR nr. 2/1956), I. R i z e s c u : *O problemă de sintaxă istorică la Tiktin* (SCL, VII, nr. 1—2),*Scriitorii vremii şi dicţionarul lui Tiktin* (LR nr. 4/1956), D. G a f i ţ a n u : *Concepţia lingvistică a lui Al. Lambrior* („Analele ştiinţifice ale Universităţii Al. I. Cuza" din Iaşi, 1956).

În domeniul dialectologiei, semnalăm articolul conf. B. C a z a c u : *Despre procesul de diferenţiere în graiul unei comune* (*Meria—reg. Hunedoara*) (SCL, VII, 3—4).

Nu putem încheia trecerea în revistă a activităţii lingvistice din ţara noastră în ultimul an, fără să amintim de participarea delegaţiei romîne alcătuite din acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Rosetti şi lector Al. Niculescu, la Congresul de romanistică de la Florenţa. Menţionăm de asemenea vizita făcută în ţara noastră de către eminentul romanist şi romînist Alf Lombard, care a ţinut o serie de comunicări la Academia R.P.R., la Institutul de lingvistică din Bucureşti, în cadrul Cercului de lingvistică al Facultăţii de filologie din Bucureşti, precum şi în cadrul Filialei Academiei R. P. R. din Iaşi : *Morfologia verbului romînesc, Despre limbile scandinave, Fixarea limbii literare romîneşti.* Menţionăm, de asemenea, vizita docentului Werner Bahner care, în cadrul sesiunii ştiinţifice a Academiei Republicii Populare Romîne, a prezentat comunicarea *Din istoria lingvisticii romanice* [1].

---

[1] Cf. LR 5/1956, p. 13 sqq.

În tot cursul anului 1956 au avut loc ședințe de comunicări ale cercului de lingvistică al Facultății de filologie din București și ale cercului de referate și comunicări al Institutului de lingvistică din București.

Această sumară trecere în revistă a activității lingvistice în cursul anului 1956 ne arată că, în direcția studierii limbii romîne, s-a desfășurat o activitate bogată și cu rezultate remarcabile.

Confruntarea punctelor de vedere diverse în domeniul fonologiei romîne și al limbii literare nu poate avea decît rezultate pozitive : această confruntare nu poate duce decît la găsirea unor soluții ale problemelor care pînă în prezent nu sînt încă rezolvate.

Nu putem trece însă peste unele aspecte pe care le considerăm negative, în ce privește activitatea lingvistică din ultimul an. Ar fi suficient să amintim numai lipsa studiilor consacrate altor limbi decît limba romînă, lipsa lucrărilor de lingvistică generală sau a cercetărilor de lexicologie.

Atît în domeniul lingvisticii generale, cît și în domeniul lexicologiei se pun probleme importante ca găsirea unor metode noi de cercetare în lingvistică, corespunzătoare tendinței științei limbii de a se apropia de așa-numitele „științe exacte", problema caracterului sistematic al vocabularului și a posibilității de a aplica în lexicologie principiile și metodele fonologiei etc. [1].

O încercare de a privi problemele de gramatică într-o lumină nouă se face doar într-un singur articol, și anume în articolul scris de Vladimír Horejší. Cîteva note lexicologice apar doar în SCL, VII : Al. Graur : *Note etimologice*, I. Fischer : *Note lexicologice*, Maria Iliescu : *Evoluția semantică a cuvîntului latin* venalis.

În general, se poate spune că, exceptînd discuțiile purtate cu privire la limba literară și la fonologie, lucrările publicate în cursul anului 1956 nu dovedesc un interes prea mare pentru problemele de metodă. În lucrările de fonologie, în lucrările consacrate problemelor generale ale limbii literare, nu se confruntă numai puncte de vedere, ci și *metode de cercetare*. Se urmărește perfecționarea metodelor de cercetare, se caută să se delimiteze cît mai precis conceptele de bază ale disciplinelor respective. Nu același lucru se poate spune, de exemplu, despre felul în care sînt tratate problemele de gramatică [2]. Studiile de gramatică apărute nu aduc inovații nici din punct de vedere metodologic, nici din punctul de vedere al concepției generale față de *Gramatica limbii romîne*, apărută în 1954. Studiile apărute nu-și propun decît rezolvarea unor probleme speciale, fără a aduce în același timp și contribuții metodologice.

Concluzia generală a celor de mai sus este că, exceptînd golurile semnalate, în activitatea lingviștilor noștri s-au obținut realizări importante în diversele domenii de cercetare.

D. GAFIȚANU și *EM. VASILIU*

---

[1] Cf. în această ordine de idei „Вопросы языкознания", nr. 4/1956, p. 6.
[2] Cf. *Studii de gramatică*, vol. I. Ed. Acad. R.P.R., 1956.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

CRONICA INDO-EUROPEANĂ

Ultimii ani au adus lingvisticii indo-europene descoperiri şi cuceriri atît de importante, încît lucrări de soliditatea *Grundriss*-ului lui Brugmann sau de lărgimea de vederi a *Introducerii* lui Meillet riscă să devină în curînd insuficiente, dacă nu chiar caduce.

În 1925, în ultimul capitol al expunerii sale asupra metodei comparative[1], A. Meillet atrăgea cu îngrijorare atenţia că pentru o reînnoire a lingvisticii sînt urgent necesare precizări noi, date noi, şi propunea anchete sistematice asupra unor limbi sau asupra unor fenomene lingvistice insuficient studiate. „De aceste anchete şi de rigoarea cu care vor fi duse depinde viitorul lingvisticii"[2]. În altă parte [3], Meillet îşi exprimă scepticismul faţă de posibilitatea descoperirii unor texte mai vechi decît cele cunoscute pînă acum, în măsură să producă o transformare radicală a concepţiilor: descoperirile recente (în vremea apariţiei ediţiei a VI-a a lucrării, 1924) nu au făcut, spune autorul, decît să confirme şi să precizeze concepţiile existente în privinţa limbilor indo-europene.

Scepticismul lui Meillet s-a dovedit, din fericire, neîndreptăţit; căile întrezărite de el în vederea reînnoirii lingvisticii indo-europene au fost însă în mod strălucit confirmate de o serie de fapte care fac ca perioada care începe prin anul 1935 (un an înaintea morţii lingvistului francez şi a ultimei ediţii a *Introducerii* sale) să poată fi comparată, prin amploarea transformărilor survenite în concepţiile tradiţionale, cu epoca 1870—1880, cînd s-au pus bazele indo-europenisticii moderne. Pe de o parte, includerea în cercul comparaţiei a limbii hitite a dus la o nouă concepţie asupra structurii şi diviziunii dialectale a indo-europenei comune iniţiale şi asupra metodei comparative, pe de altă parte, cercetările arheologice în plin progres au adus la lumină şi au pus la îndemîna lingviştilor materiale noi, a căror importanţă nu s-a conturat încă pe deplin, dar care fac de pe acum necesară o nouă analiză a celor mai multe concepţii din lingvistica indo-europeană. Am ales anul 1935 ca punct de plecare pentru noua perioadă, deoarece în acest an au apărut două lucrări de bază: *Études indo-européennes* a lui J. Kuryłowicz şi *Origines de la formation des noms en indo-européen* de E. Benveniste. Ambele îşi propun studierea structurii şi evoluţiei limbii indo-europene iniţiale, nu numai a corespondenţelor dintre limbile indo-europene.

Evenimentele care au zguduit lumea între anii 1938 şi 1945 au încetinit într-o oarecare măsură activitatea ştiinţifică; dar după război activitatea a fost reluată, iar recentele campanii arheologice au oferit lingviştilor numeroase materiale, care au permis abordarea,

---

[1] A. Meillet, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo-Paris, 1925.

[2] A. Meillet, *op. cit.*, p. 116.

[3] *Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes*[6], Paris, 1924, p. 432 şi urm.

cu perspective înnoite, a problemelor lingvisticii indo-europene. Descifrarea inscripțiilor creto-miceniene, descoperirea unor noi documente scrise în limbile Asiei Mici, îmbogățirea tezaurului epigrafic al limbilor Italiei antice se îmbină cu apariția unor noi lucrări de teorie și sinteză.

Ne propunem să prezentăm periodic cititorilor revistei noastre rezultatele obținute în diverse domenii ale studiilor indo-europene, luînd în considerare mai ales perioada de după 1950. Vom grupa cronicile noastre pe subiecte, căutînd să prezentăm stadiul la care au ajuns cercetările în momentul încheierii redactării fasciculelor respective ale revistei, aceasta în măsura în care ne-o permite penuria, din păcate persistentă, de publicații.

I. Descifrarea inscripțiilor creto-miceniene [1]

Civilizațiile care s-au succedat în bazinul Mării Egee, în special în Creta și Pelopones între mileniul al III-lea și anul 1200 (data „invaziei doriene") au lăsat, alături de monumente și obiecte de artă, și o serie de urme epigrafice de tipuri diferite : *a.* din perioada minoeană veche (înainte de 2100) s-au găsit cîteva documente în scriere pictografică primitivă ; *b.* în primele două perioade ale minoeanului mediu (înainte de 1750) s-au practicat două sisteme de scriere hieroglifică (A și B) ; *c.* începînd din perioada a III-a a minoeanului mediu (circa 1800—1750) și pînă la distrugerea palatelor cretane (1400), în parte și după această perioadă, pînă la invazia din 1200, s-au folosit două scrieri „liniare", una ceva mai veche, scrierea liniară A, și alta mai recentă, scrierea liniară B, fără însă ca folosirea acesteia din urmă să scoată complet din uz scrierea A. [2]

Săpăturile sistematice începute de J. A. Evans în anul 1900 [3] au adus la lumină un număr impresionant de inscripții ; de atunci fiecare nouă campanie arheologică are ca rezultat îmbogățirea considerabilă a textelor. Cele mai frecvente sînt textele scrise în sistemul linear B și asupra lor s-au concentrat eforturile de descifrare [4], încununate în ultimii ani de un succes aproape neașteptat, date fiind condițiile dificile pentru această operație.

---

[1] Mulțumim și pe această cale distinsului savant bulgar, prof. Vl. Georgiev, pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție ultimele sale lucrări, de mare importanță în domeniul care ne interesează. Recunoștința noastră se îndreaptă și către prof. A. Frenkian, ale cărui prețioase indicații ne-au fost de un mare ajutor la redactarea prezentei cronici.

[2] Cf. W. Larfeld, *Griechische Epigraphik*, München, 1914, p. 193 și urm. ; G. Glotz, *Histoire grecque*, I, Paris, 1938, p. 31 și urm., 57 și urm.

[3] După ce publicase, începînd din 1894, materiale epigrafice din Creta și Peloponez : *Primitive pictographs and a prae-Phoenician script from Creta and Peloponnese*, în „Journal of Hellenic Studies", XIV (1894), p. 270—372 ; *Cretan pictographs and prae-Phoenician script*, Londra, 1895 ; *Further discoveries of Cretan and Aegean script*, în „Journal of Hellenic Studies", XVII (1897), p. 327 și urm. Publicarea integrală a inscripțiilor cretane se datorează tot lui Evans : *Scripta minoa*. Vol. I a apărut în 1909 ; vol. II, îngrijit de J. Myres, a apărut în 1952. O descriere amănunțită a materialului, la Evans, *The Palace of Minos*, IV, 2, Londra, 1935, p. 666 și urm. Tabletele de argilă găsite la Pylos în Messenia (Pelopones) au fost publicate de E. L. Bennet, *The Pylos Tablets*, Princeton, 1951.

[4] Încercările de descifrare a scrierii liniare A sînt mai puțin avansate și nu ne-am putut ocupa de această categorie de probleme din lipsa materialului bibliografic. După trimiterea la tipar a cronicii de față, am luat cunoștință, prin bunăvoința autorului, de lucrările acad. Vl. Georgiev, *Le déchiffrement des inscriptions crétoises en linéaire A*, Sofia, 1957 și *La position du dialecte crétois des inscriptions en linéaire A*, Sofia, 1957. Pornindu-se de la ipoteza identității, în majoritatea cazurilor, a valorii semnelor similare din cele două sisteme de scriere, s-a ajuns la o transcriere a inscripțiilor. Limba notată cu linearul A ar fi, după Vl. Georgiev, tot un dialect grec, apropiat de cel notat cu liniarul B, după alți savanți (P. Meriggi și G. Caratelli) o limbă indo-europeană deosebită de cea greacă. Caracterul scrierii pare să indice mai degrabă o limbă neindo-europeană. (Notă de corectură.)

Textele scrise în liniarul B se găsesc în Creta mai ales la Cnossos, iar pe continent la Tirynth, Theba, Eleusis și mai ales la Mycene și Pylos. Este vorba de inscripții pe diverse obiecte (vase, securi etc.), dar în majoritatea lor de tablete de argilă nearsă pe care au fost înregistrate diverse acte și socoteli oficiale (ofrande, tributuri). Conservarea acestor monumente de limbă se datorează incendiilor care au mistuit palatele unde tabletele erau depozitate. „Focul, fatal peste tot bibliotecilor, a conservat arhivele regilor și nobililor cretani"[1].

Încercările de descifrare au început îndată după descoperirea primelor tezaure epigrafice ; cea dintîi tentativă de acest fel pare să fie lucrarea lui H. Kluge, *Die Schrift der Mykenier. Eine Untersuchung über System und Lautwert der von Arthur J. Evans entdeckten vorphönizischen Schriftzeichen*, Cöthen, 1897[2], ale cărei concluzii sînt eronate. Cercetări cu adevărat serioase nu încep decît după 1945, cînd lumea științifică a avut la îndemînă un număr suficient de texte care să permită măcar un început de verificare a teoriilor propuse. Studiile au devenit atît de numeroase, încît a fost creată o revistă specială care să concentreze activitatea din acest domeniu de cercetare (*Minos*, Salamanca, 1951 și urm.). Natura acestei cronici și lipsa materialului bibliografic nu ne permite să facem un studiu sistematic al progreselor pe care le-a făcut descifrarea înainte de anul 1952[3]. Trebuie semnalate articolele Alicei Kobler[4], care studiază, pe baza frecvenței și poziției unor semne, caracterul morfologic al limbii inscripțiilor; dar o atenție specială trebuie acordată activității neobositului savant bulgar Vl. Georgiev, care, cel dintîi, a dat o descifrare sistematică a inscripțiilor, bazîndu-se pe concepția confirmată ulterior în mod neîndoios, că limba inscripțiilor liniare B este un dialect grec[5]. Pasul hotărîtor a fost făcut însă în 1952, cînd arhitectul englez Michael Ventris a distribuit specialiștilor lucrarea sa *Experimental Mycenaean Vocabulary*, în care propune un sistem de citire nedezmințit ulterior, în liniile lui mari, de nici o nouă descoperire arheologică. Cercetările lui Ventris, în colaborare cu John Chadwick, au fost expuse pe larg în articolul *Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean Archives*[6]. Dacă în ce privește unele detalii s-au putut aduce ulterior completări și îndreptări rezultatelor obținute de Ventris și Chadwick, în esență însă descifrarea propusă de ei este reușită pe deplin, lucru dovedit de aplicarea transcrierii la descoperiri arheologice ulterioare. Cu toate că Ventris și Chadwick nu arată decît în linii mari metodele prin care s-a ajuns la citirea inscripțiilor, fără a indica toate tatonările care au fost desigur necesare[7], totuși ne putem da seama de principiile generale ale descifrării.

Spre deosebire de alte sisteme de scriere descifrate prin eforturile savanților, inscripțiile creto-miceniene prezentau unele dificultăți suplimentare : nu numai scrierea, ci și limba și sensul textelor erau necunoscute. De obicei descifrările pornesc de la inscripții bilingve, care garantează sensul textului (e cazul hieroglifelor egiptene, descifrate de Champollion) sau de la un sistem de scriere cunoscut (este cazul hititei cuneiforme descifrate de B. Hrozný) sau de la cunoașterea limbii (în cazul de care ne ocupăm, presupunerea că e vorba

[1] G. Glotz, *La civilisation égéenne*, Paris, 1923, p. 422.

[2] Analizată de Larfeld, *op. cit.*, p. 198 și urm.

[3] Vezi, pentru aceasta, Sterling Dow, „American Journal of Archaeology", 1954, p. 77 și urm.

[4] „American Journal of Archaeology", 1946, p. 268 și urm.

[5] Lucrarea *Le déchiffrement des inscriptions minoennes*, Sofia, 1949, nu ne-a fost accesibilă. Informații la același autor, *Problèmes de la langue minoenne*, Sofia, 1953, p. 139 și urm. și *État actuel de l'interprétation des inscriptions créto-mycéniennes*, Sofia, 1954, p. 56.

[6] „Journal of Hellenic Studies", LXXIII (1953), p. 84 și urm.

[7] Amintim că primele încercări ale lui Ventris porneau de la ipoteza că limba notată cu ajutorul scrierii liniare B nu e greaca, ci o limbă neindo-europeană, înrudită cu etrusca. Cf. și Vl. Georgiev, *État actuel...*, p. 56).

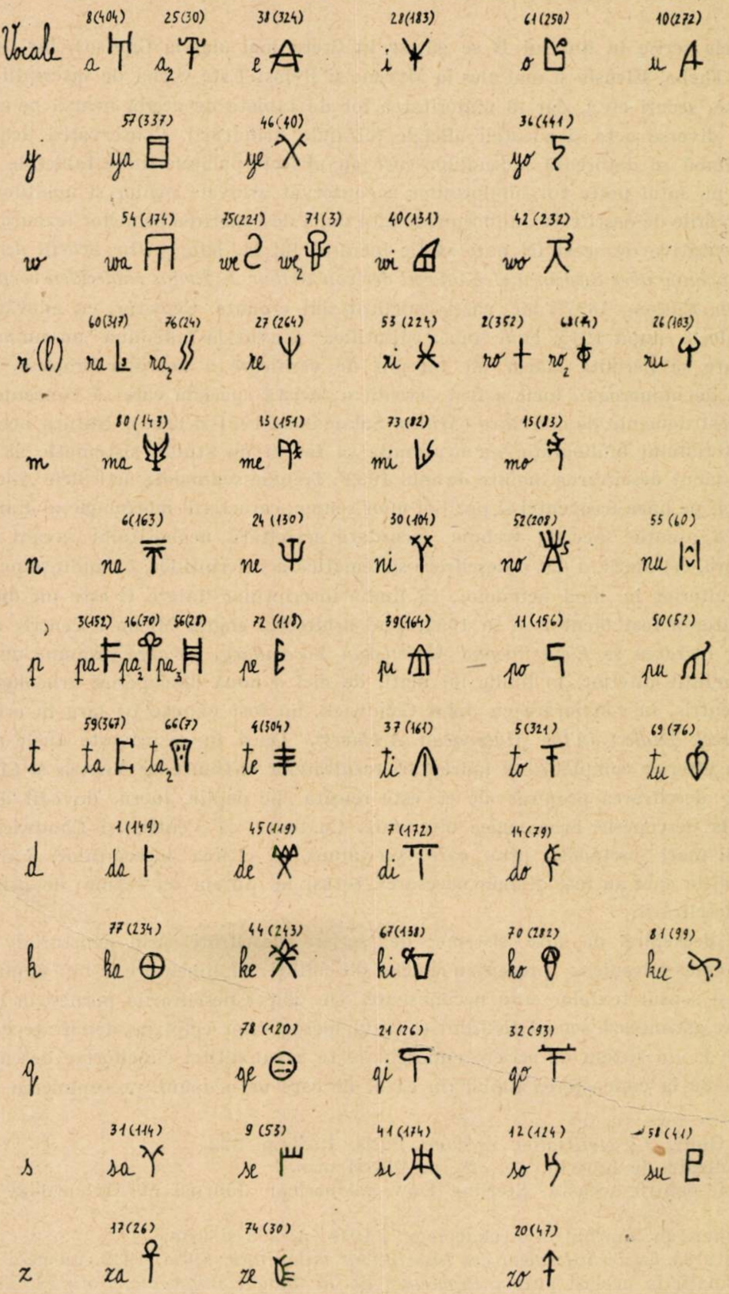

Fig. 1. *Semnele silabice creto-miceniene.*
Prima cifră din dreptul fiecărui semn reprezintă numărul de ordine, după Bennet. Cifra din paranteză reprezintă frecvenţa la 10.000 (după Lejeune). Prin *za, ze, zo* se transcrie nu siflanta sonoră, ci o consoană dură, sunet notat în greceşte prin ζ.

de un dialect grec a fost socotită numai ca ipoteză de lucru ; de altfel era clar că, dată fiind vechimea inscripțiilor, urmau să se găsească diferențe notabile între greaca epocii clasice și aceea a inscripțiilor luate în cercetare); toate aceste trei elemente de bază, necesare unei descifrări, lipseau așadar cercetătorilor. Rezultatele obținute sînt deci cu atît mai demne de admirație.

Existau totuși unele elemente pe care se puteau baza cercetările. În primul rînd, cuvintele sînt despărțite printr-o bară verticală. Acest lucru a permis stabilirea caracterului silabic al semnelor grafice : nici un cuvînt nu depășește numărul de opt semne ; de altfel, cele 88 sau 89 de semne cîte au putut fi relevate în total în inscripțiile creto-miceniene sînt insuficiente pentru a putea fi considerate ideograme și depășesc numărul notărilor posibile de foneme izolate.

În al doilea rînd, sensul general al textului a putut fi stabilit datorită unor ideograme rezumative, ușor de înțeles, care apar, de obicei precedate de semne numerice, la sfîrșitul unor rînduri din documente. Astfel, o listă de femei cuprinde, după textul scris, o cifră urmată de ideograma FEMEIE. (v. fig. 4.)

În al treilea rînd, apariția acelorași semne silabice la sfîrșitul mai multor cuvinte apropiate are toate șansele să marcheze acordul gramatical, semnele care preced constituind rădăcina cuvîntului.

În sfîrșit, cunoașterea silabarului cipriot din epoca clasică (v. fig. 5), ale cărui legături cu silabarul creto-micenian sînt evidente (există și semne cu valori identice), fie că în Cipru este vorba de o formă evoluată a silabarului egeean, fie că trebuie presupusă pentru ambele o sursă comună, a permis o verificare a „regulilor ortografice" și, în unele cazuri, a interpretării.

Descifrarea nu s-a putut face decît prin numeroase tatonări (asupra cărora Ventris nu ne informează în amănunt), valoarea atribuită „experimental" unui semn urmînd să fie verificată cu ajutorul tuturor cazurilor în care semnul respectiv apare în texte. Prima operație a fost stabilirea frecvenței semnelor, nu numai în mod absolut, ci mai ales în raport cu începutul sau sfîrșitul cuvîntului. Semnele care apar aproape exclusiv la începutul cuvîntului nu pot fi decît vocalele *a*, *e* și *o* : în interiorul cuvîntului silabele încep cu o consoană, deci vocalele simple nu pot exista decît la început ; cazurile de hiat, care ar permite existența în interior a unei silabe cu un început vocalic, sînt relativ puțin numeroase, deoarece hiatul în care primul element este *i* sau *u* se notează prin semnul consonantic *y* sau *w* la începutul silabei care conține cel de-al doilea element (hiatul *i-a* se notează *i-ya*, iar *u-a* se notează *u-wa*).

Valoarea celorlalte semne a fost stabilită pe baza indicațiilor date de alternanțele morfologice, de ideogramele rezumative etc. Astfel, s-a observat că adesea înaintea indicației numerice finale apare un cuvînt disilab în care prima silabă este constantă, iar cea de-a doua variabilă, un anumit semn fiind folosit înaintea unei ideograme corespunzătoare unui cuvînt masculin, altul înaintea unui feminin. S-a presupus că disilabul amintit trebuie citit *to-so* pentru masculin (τόσοι „atîția" masc. pl.) și *to-sa* pentru feminin (τόσαι fem. pl.). Într-o serie de texte avînd ideograma BRONZ, apar cuvinte di- sau trisilabe avînd comună prima silabă : s-a presupus lectura *ka-ko* (χαλκός „bronz"), *ka-ke-u* (χαλκεύς „lucrător în bronz"), confirmată apoi de apariția acelorași semne în alte cuvinte : *ko-no-so* (Κνωσός, numele vechii capitale cretane) sau *ko-wo* (κόρϝος „tînăr") și *ko-wa* (κόρϝα „tînără, fată"). În acest fel, lecturile verificîndu-se în lanț, Ventris și Chadwick au izbutit să stabilească valoarea fonetică a 64 de semne din totalul de 89, a semnelor celor mai frecvente. Ulterior, alți cercetători au lămurit alte semne ; cu toate acestea, nu se poate vorbi încă de o descifrare certă a tuturor semnelor : natura însăși a textelor nu permite aceasta, fiind vorba de scurte note, cu numeroase for-

Fig. 2. *Semnele notînd grupuri de sunete.*

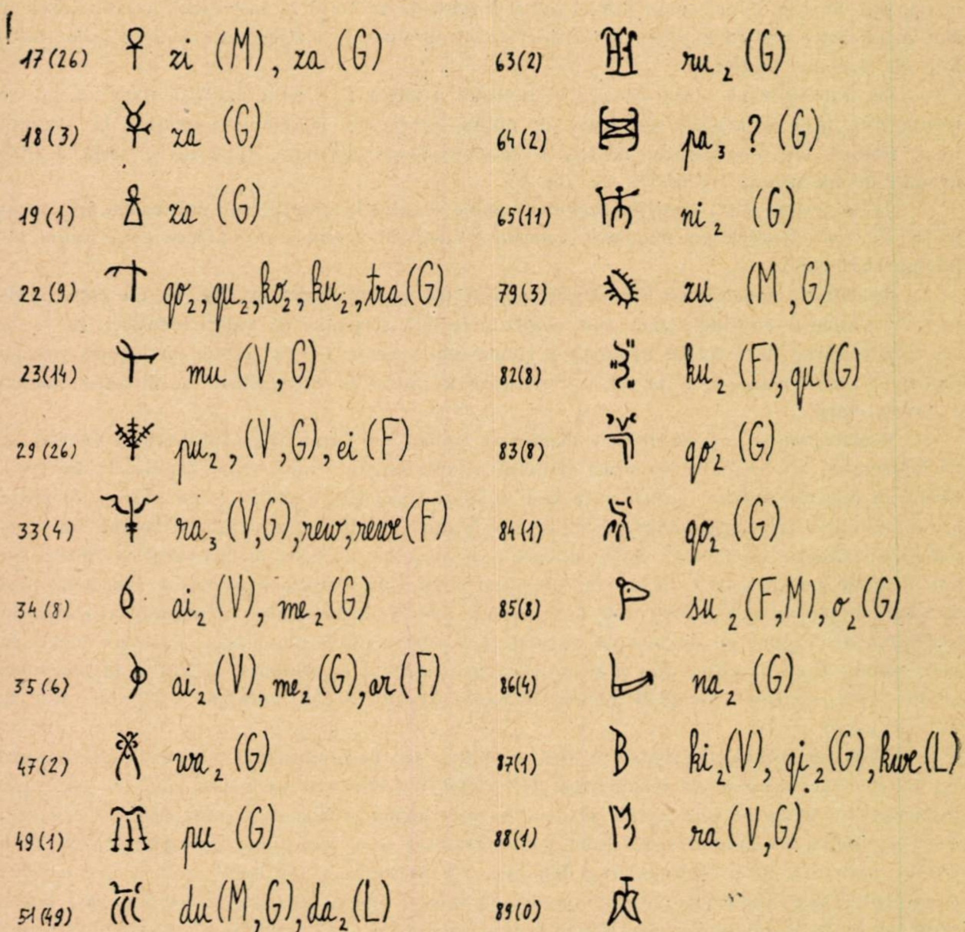

Fig. 3. *Semne cu valoare încă neprecizată.*
Iniţialele reprezintă numele savanţilor care au adoptat una din lecturi : F=A. Furumark, G=Vl. Georgiev, L=M. Lejeune, M=P. Meriggi, V=M. Ventris.

mule sau nume proprii, a căror citire este greu de verificat. De altfel, asupra valorii a numeroase semne silabice există încă divergențe între cercetători.

Ceea ce izbește la prima vedere un cititor nefamiliarizat cu silabarul cipriot este destul de bizarul sistem de notare a cuvintelor grecești: mai multe sunete notate prin același semn, sunete netranscrise etc. Totul ne face să credem că silabarul a fost creat de o populație care vorbea o limbă deosebită din punct de vedere fonologic și morfologic de limba greacă. Folosirea liniarului B (ca și a silabarului cipriot, într-o mai mică măsură) nu permite notarea diferențiată nici a tuturor fonemelor și nici a tuturor morfemelor limbii grecești. Ventris și Chadwick au stabilit un număr de „reguli ortografice", destul de neașteptate la prima analiză, dar care își găsesc în mare parte confirmarea în regulile silabarului cipriot [1]. Iată esențialul [2]:

1. Diferența de cantitate a celor cinci vocale, *a*, *e*, *i*, *o*, *u* nu este notată (aceeași regulă și în silabarul cipriot);

2. *u*, al doilea element de diftong, este transcris prin semnul silabic *u* (ca în silabarul cipriot): *re-u-ko* (λευκός „strălucitor, alb"), *a-ro-u-ra* (ἄρουρα „pămînt arat");

3. *i*, al doilea element de diftong, nu este notat cînd după el urmează o consoană și este notat cu semnul silabic *y* (*i* consoană) cînd urmează o vocală: *po-me* (ποιμήν „cioban"), *i-ye-re-ya* (ἱέρεια „preoteasă"); există totuși un semn silabic pentru diftongul *ai* (43) (în silabarul cipriot, *i*, al doilea element de diftong, este notat cu semnul silabic al lui *i*; cînd după diftong urmează o vocală se folosește semnul consoanei *y*);

4. o vocală precedată de *i* sau *u* este notată cu semnul silabic al consoanelor *y* și *w* (ca în silabarul cipriot): *i-ya-te* (ἰατήρ „medic"), *e-u-wa-ko-ro* (Εὔαγρος, nume propriu);

5. nu se notează diferența dintre surde, sonore și aspirate (aceeași regulă este valabilă și în silabarul cipriot); în mod convențional, semnele sînt transcrise de noi în caractere latine

Fig. 4. *Cîteva ideograme rezumative.*

---

[1] Este evident că și „regulile ortografice" vor suferi corectări, cu atît mai mult cu cît nici nu e probabil ca reguli identice să fi fost respectate pe un teritoriu atît de vast, într-o perioadă atît de îndelungată, la o epocă în care răspîndirea culturii era relativ înceată. Pentru critica „regulilor" stabilite de Ventris și Chadwick, vezi Vl. Georgiev, *État actuel*... p. 59.

[2] Cf. Ventris-Chadwick., *Evidence*... p. 91; P. Chantraine, *Le déchiffrement de l'écriture linéaire B à Cnossos et à Pylos*, „Revue de philologie", XXIX, 1955, p. 16; M. Lejeune, *Essais de philologie mycénienne*, ib., XXIX, p. 150 și urm.

prin consoana surdă respectivă (vezi mai sus exemplele χαλκός, Εὔαγρος); există totuşi, pe cît se pare, două serii (surde şi sonore) pentru dentale [1];

6. spiritul aspru nu se notează (ca în silabarul cipriot);

7. *r* şi *l* sînt notaţi cu acelaşi semn, transcris convenţional prin *r* (vezi mai sus exemplul λευκός); confuzia nu există în silabarul cipriot; e de presupus că în limba inventatorilor sistemului linear B, *l* şi *r* constituiau (ca în limba chineză şi coreeană, de exemplu) un singur fonem [2];

8. geminarea consoanelor nu se notează (regulă valabilă şi în silabarul cipriot);

9. grupele de consoane, cînd prima e oclusivă, se descompun în cele două elemente, atribuindu-se şi celui dintîi o vocală, anume aceea a silabei următoare: *ks* (ξ) se scrie *ka-sa* *ps* (ψ) *pa-sa* (cînd urmează *a*) etc.; *ki-ti-ta* (κτίτας „întemeietor"), *ku-ru-so* (χρυσός „aur, metal preţios"); vezi şi exemplul Εὔαγρος. Există totuşi un semn (62) pentru *pte* (în silabarul cipriot se aplică aceeaşi regulă pentru orice grup de consoane, vocala atribuită primei consoane fiind aceea a silabei din care aceasta face parte);

10. sonantele *l*, *r*, *m*, *n* şi siflanta *s* nu se notează la finală sau înainte de consoană (în silabarul cipriot numai nazalele anteconsonantice rămîn nenotate): *i-yo-te* (ἰόντες „mergînd"), *pa-ka-na* (φάσγανα „săbii"), *wa-na-ka* (*F*άναξ „rege") *ai-ti-yo-qo* (Αἰθίοqς „etiopian"); vezi şi exemplele κόρ*F*ος, χαλκός, λευκός, ἰατήρ, Εὔαγρος, κτίτας, χρυσός;

11. *s* şi *w* iniţiali anteconsonantici par să fie omişi (regula nu e cunoscută în silabarul cipriot): *pe-ma* (σπέρμα „sămînţă"), *ri-yo* (*F*ρίον, nume de localitate).

12. grupul *nw* este notat *nu-w-* (regulă necunoscută silabarului cipriot): *ke-se-nu-wi-ya* (ξέν*F*ια „daruri de ospitalitate"); există totuşi un semn pentru *nwa* (48).

★

Justeţea descifrării propuse de Ventris şi Chadwick este confirmată cu ajutorul recunoaşterii unor cuvinte şi nume (de oameni, de zei, de localităţi) formate din multe silabe (cazuri în care şansele unei potriviri întîmplătoare sînt minime), cu ajutorul recunoaşterii unei morfologii arhaice greceşti, prin sensul satisfăcător al unor inscripţii. Iată cîteva exemple:

1. Nume şi cuvinte: *e-u-ru-da-mo* (Ευρύδαμος), *a-re-ke-se-u* ('Αλεξεύς); *a-ke-ra-wo* ('Αρχέλα*F*ος); *a-ki-re-u* ('Αχιλλεύς), *te-se-u* (Θησεύς), *e-ko-to* ("Εκτωρ), *e-te-wo-ke-re-we-i-yo* ('Ετε*F*οκλε*F*ήιος, patronimic, „fiul lui Eteocle"), *a-ta-na-po-ti-ni-ya* ('Αθάνα πότνια „Atena stăpîna"), *po-se-da-o* (Ποσειδάων), *di-wo-nu-so-yo* (Δι*F*ονύσοιο, genitivul lui Διόνυσος); *i-ye-ro-wo-ko* (ἱερο*F*οργός „preot"), *ku-ru-su-wo-ko* (χρυσο*F*οργός „aurar"), *a-to-po-qo* (ἀρτοπόqος „brutar"), *do-e-ro* şi *do-e-ra* (δόελος, δοέλα, „sclav, sclavă"), *a-ke-ro* (ἄγγελος „mesager, curier"), *tu-ka-te-re* (θυγατέρες „fiice"), *pa-te* şi *ma-te* (πατήρ „tată" şi μάτηρ „mamă").

2. Numeroase cuvinte se prezintă sub mai multe aspecte morfologice:

nominativ *a-ko-so-ta* ('Α(ρ)ξότας), genitiv *a-ko-so-ta-o* ('Α(ρ)ξόταο);

nominativ *wa-na-ta-yo* (*F*αρναταῖος), genitiv *wa-na-ta-yo-yo* (*F*αρναταίοιο);

---

[1] P. Meriggi, „Glotta", XXXIV, 1954, p. 15, crede că printre semnele nedescifrate s-ar putea găsi şi celelalte oclusive sonore; aspiratele ar fi, după autorul citat, notate cu sonora respectivă. Ideea savantului italian nu este deocamdată confirmată de fapte.

[2] Dintre limbile indo-europene, sanscrita transformă un *l* primitiv în *r*. Nu e verosimil ca un fenomen similar să se fi produs în dialectul în discuţie, deoarece el nu se regăseşte în nici un alt dialect grec cunoscut. Singurul caz de înlocuire a lui *r* prin *l* (în afară de obişnuitele disimilări) se găseşte în doricul din Creta (!), în forme ale verbului αἱρέω; explicarea însă n-are nimic de a face cu substratul. Cf. Fr. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, II, Berlin, 1923, p, 746 şi urm.

nominativ *po-ro-u-te-u* (Πλουτεύς), genitiv *po-ro-u-te-wo* (ΠλουτῆϜος), dativ *po-ro-u-te-we* (ΠλουτῆϜει);

nominativ *a-ta-no* (Ἀντάνωρ), genitiv *a-ta-no-ro* (Ἀντάνορος), dativ *a-ta-no-re* (Ἀντανόρει);

infinitiv *e-ke-e-* (ἔχεεν), ind. prez. pers. III sg. *e-ke* (ἔχει), pers. III pl. *e-ko-si* (ἔχο(ν)σι), part. prez. nom. pl. *e-ko-te* (ἔχοντες).

3. Cu toate că frazele din inscripţii sînt scurte şi în general fără variaţie în conţinut, se pot totuşi găsi texte în care, cu ajutorul descifrării propuse, se ajunge la un sens unitar, în acord cu ideograma rezumativă:

i-do-me-ne-ya te-o-yo do-e-ra o-na-to e-ke ke-ke-me-na ko-to-na pa-ro da-mo to-so pe-mo (urmează ideogramele unor măsuri şi cifrele respective)

Ἰδομένεια, θεοῖο δοέλα, ὀνατόν ἔχει κεκειμένας κτοίνας παρὸ δάμωι· τόσον σπέρμο(ν)[1].

,,Idomeneia, sclava zeului, are drept venit parcelele de pămînt pe care i le arendează poporul, atîtea grîne".

O confirmare strălucită a descifrării a fost adusă de descoperirea, în 1952, la Pylos, a unei tablete în care mai multe ideograme rezumative verifică în mod neîndoielnic lectura inscripţiei. Iată transcrierea rîndurilor 5—9[2]:

(5) *di-pa me-zo-e qe-to-ro-we* (urmează ideograma rezumativă CUPĂ CU PATRU TOARTE şi cifra 1)

(6) *di-pa-e me-zo-e ti-ri-o-we-e* (urmează ideograma rezumativă CUPĂ CU TREI TOARTE şi cifra 2)

(7) *di-pa me-wi-yo qe-to-ro-we* (urmează ideograma rezumativă CUPĂ CU PATRU TOARTE şi cifra 1)

(8) *di-pa me-wi-yo ti-ri-yo-we* (urmează ideograma rezumativă CUPĂ CU TREI TOARTE şi cifra 1)

(9) *di-pa me-wi-yo a-no-we* (urmează ideograma rezumativă CUPĂ FĂRĂ TOARTĂ şi cifra. 1).

Ceea ce, transcris în caractere greceşti, ar fi:

(5) δίπας μέζοε (greşit pentru μέζον) qετρῶϜες ,,o cupă mai mare cu patru toarte"

(6) δίπαε μέζοε τριώ Ϝεε ,,două cupe mai mari [forme de dual] cu trei toarte"

(7) δίπας μέϜιον (sau μείϜιον) qετρῶϜες ,,o cupă mai mică cu patru toarte"

(8) δίπας μέϜιον (sau μείϜιον) τριῶϜες ,,o cupă mai mică cu trei toarte".

(9) δίπας μέϜιον (sau μείϜιον) ἀνῶϜες ,,o cupă mai mică fără toartă".

Se poate cu uşurinţă observa coincidenţa numeralelor din ultimul cuvînt (un compus, al cărui al doilea element înseamnă ,,ureche",,toartă") cu ideogramele alăturate; de asemenea, particula privativă binecunoscută ἀν- apare alături de ideograma CUPĂ FĂRĂ TOARTĂ.

★

Concluziile ştiinţifice care se desprind din descoperirile descrise mai sus interesează diverse domenii de activitate: istoricii urmează să-şi precizeze sau să-şi revizuiască concepţiile asupra civilizaţiei egeene, asupra raporturilor dintre cretanii preheleni şi purtătorii civilizaţiei miceniene, de limbă greacă; epigrafiştii dispun de date noi în vederea lămuririi originii alfabetului grec ,,fenician"[3]. Desigur că lingviştii indo-europenişti şi elenişti sînt cei mai favorizaţi.

---

[1] După Vl. Georgiev, *Lexique des inscriptions créto-mycéniennes*, Sofia 1955. p. 35.

[2] După P. Chantraine, *art. cit.*, p. 18.

[3] Concluziile acad. Vl. Georgiev, *État actuel...*, p. 68, după care scrierea greacă cretană (A şi B) ar sta la originea alfabetului feniciano-grec, ni se par cel puţin premature.

Limba greacă devine, prin înglobarea materialului din inscripțiile creto-miceniene, una din limbile indo-europene cu cea mai veche atestare, fenomene lingvistice arhaice și dialectale ies la iveală, cu toată nesiguranța pe care o impune caracterul aproximativ al silabarului creto-micenian.

E drept că insuficiența și lipsa de claritate a materialului, precum și marea distanță în timp care separă textele noastre de atestările dialectelor elenice, nu permit într-o prea mare măsură fixarea unui loc cert pentru dialectul creto-micenian în ansamblul dialectelor grecești. Unele particularități lingvistice sînt totuși de semnalat:

În ceea ce privește f o n e t i c a, caracteristica cea mai izbitoare este existența unui sunet special pentru labio-velara indo-europeană (toate celelalte dialecte transformă labio-velara indo-europeană în labială sau dentală, rareori în velară). Faptul nu este întru totul neașteptat, deoarece tratamentele diferite ale labio-velarei primitive în dialectele grecești presupun existența ei ca atare în greaca comună[1]. Teoria lui Kuryłowicz asupra caracterului recent al labio-velarei, și asupra inexistenței ei în poziție anteconsonantică[2] se află întrucîtva contrazisă de exemple ca Αἰθίοϙς [3]. Desigur că problema trebuie examinată în lumina unor fapte mai numeroase, în care efectul unificator al analogiei morfologice să fie redus.

Alt fenomen de semnalat este asibilarea lui *t* în *s* înainte de *i*, ca în multe alte dialecte: *e-ko-si* (ἔχο(ν)σι, cu desinența de pers. a III-a **-onti*).

Cîteva arhaisme trebuie de asemenea amintite: lipsa contracțiilor vocalice: *do-e-ro* (δόελος=δοῦλος), *e-ke-e* (ἔχεεν=ἔχειν); digama (*F*) este păstrat în toate pozițiile (cu excepția posibilă a inițialei anteconsonantice).

În m o r f o l o g i e se găsesc cîteva caracteristici homerice: genitivul în -οιο al temelor în *-o* (vezi mai sus p. 96)[4] și în -αο al temelor masculine în *-a* (vezi mai sus p. 96); această din urmă caracteristică se regăsește și în dialectul arcado-cipriot (arc. ἀμέραυ, cipr. Ὀνασαγόραυ, cu închiderea lui *o la u*).

Apropierea de dialectul homeric și de cel arcado-cipriot a făcut pe Ventris și Chadwick să numească dialectul creto-micenian „vechi ahean", denumire acceptată și de Chantraine; într-adevăr este foarte probabil ca acest dialect să stea la baza celui arcado-cipriot din epoca clasică, rămășiță a limbii vechilor stăpînitori ai Egeei, numiți atît de tradiție cît și de ei înșiși aheeni. M. Lejeune preferă numele de „micenian" care angajează mai puțin, dar care impietează asupra concluziilor care se vor trage cu privire la relațiile dintre populația Cretei și a Peloponesului grec. Poate că numele de „creto-micenian", folosit și de Vl. Georgiev, este cel mai comod.

Dar în studiul acestui dialect sînt încă multe lacune de umplut, multe noțiuni de precizat, înainte de a-i găsi definitiv locul și a putea folosi datele furnizate de inscripțiile creto-miceniene ca puncte de reper în studierea limbii grecești și a limbilor indo-europene în general. Deși cercetătorii dispun de pe acum de o fonetică și o morfologie a dialectului, descrisă de Ventris și Chadwick în *Evidence...*[5], deși Vl. Georgiev a pus la îndemîna specialiștilor un instrument de lucru atît de util ca lexicul inscripțiilor, cu trimiteri la atestări și cu înregis-

---

[1] Cf. M. Lejeune, *Traité de phonétique grecque*, Paris, 1947, p. 29.

[2] J. Kuryłowicz, *op. cit.*, p. 1 și urm.

[3] Considerăm preferabilă transcrierea cu semnul *q* decît cu hibridul $\varkappa^w$; e de dorit ca tipografiile să introducă printre caracterele grecești vechiul κόππα, după cum, tot pentru arheologi și lingviști au introdus pe δίγαμμα (*F*).

[4] Formele acestea nu erau cunoscute pînă acum decît la Homer și în eolicul din Thessalia (Fr. Bechtel, *op. cit.*, I, p. 178); existența lor în dialectul creto-micenian este importantă pentru soluționarea problemei homerice și a legăturilor dintre graiurile grecești.

[5] p. 95 și urm.

trarea formelor gramaticale[1], totuşi o descriere lingvistică cu adevărat solidă trebuie să fie precedată de rezolvarea unor probleme destul de numeroase încă. Însăşi valoarea fonetică a semnelor nu este în afara discuţiei : există divergenţe de păreri asupra unora, altele nu au

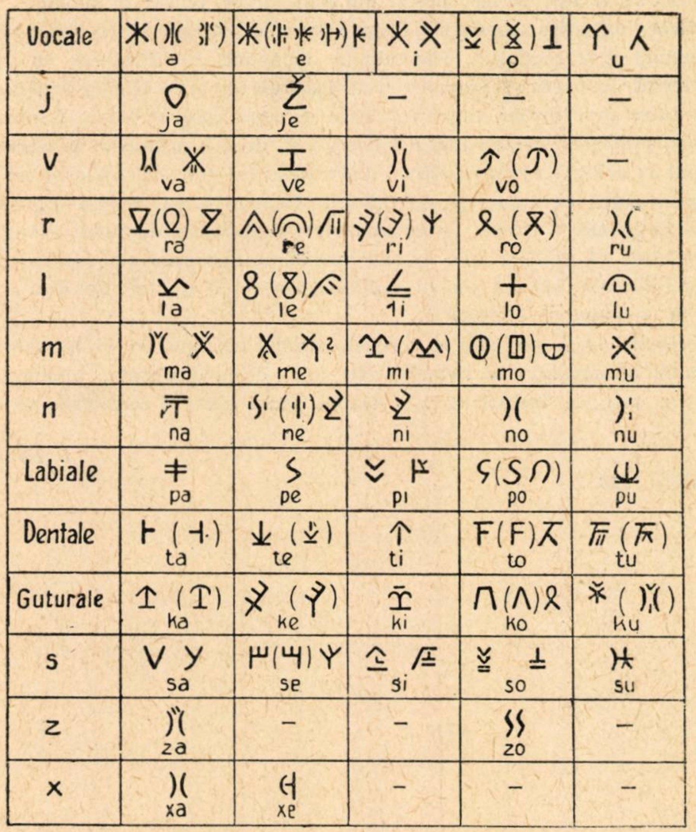

Fig. 5. *Silabarul cipriot* (După Thumb).
Se observă asemănarea, mergînd uneori pînă la identitate, cu semnele *i, ro,* (=*lo*) *na, pe, po, ti, to, da* (în silabarul cipriot = *ta*), *se* din silabarul creto-micenian.

fost de loc citite ; existenţa dubletelor sau chiar a tripletelor (*pa*, de exemplu), a grupelor consonantice redate printr-un singur semn (*pte, kwe, nwa*), problema seriilor de oclusive aruncă îndoieli asupra justeţei unor interpretări[2]. Scurtimea textelor şi caracterul lor lipsit de variaţie nu facilitează desigur munca de interpretare ; o singură inscripţie mai lungă ar putea aduce

[1] *Lexique des inscriptions créto-mycéniennes*, Sofia, 1955 ; id., *Supplément au lexique des inscriptions créto-mycéniennes* Sofia, 1955 ; id., *Second supplément au lexique des inscriptions créto-mycéniennes*, Sofia, 1956. Lucrările cuprind şi bibliografia problemei.

[2] Scepticismul aproape total al lui H. Grégoire, *Le déchiffrement des inscriptions en LINEAR B de Crète et de Pylos*, „Académie Royale de Belgique, Bulletin de la classe des lettres. . .", XL, 1954, p. 683 şi urm. nu poate fi împărtăşit. O consfătuire internaţională convocată la Paris în cursul acestui an a avut ca obiect confruntarea punctelor de vedere ale specialiştilor. Actele consfătuirii nu ne sînt cunoscute.

mai multă lumină decît o mie de tablete cu socoteli contabile. Nu trebuie să pierdem din vedere nici faptul că persistă posibilitatea ca linearul B să noteze, alături de limba greacă, și alt idiom vorbit în Creta; în orice caz, nu pare verosimil ca teritoriul vast pe care s-au găsit inscripțiile să fi fost perfect unitar din punctul de vedere al limbii.

Cercetările lingvistice propriu-zise trebuie precedate de operații filologice : textele trebuie editate în facsimil și transcripție[1], cercetate în amănunt, stabilindu-se cu grijă tezaurul lexical, caracteristicile fonetice și gramaticale ale fiecăruia în parte[2]. Numai după aceea se va putea trece la discutarea raporturilor dintre dialectele grecești, care ar putea fi puse într-o nouă lumină[3]; însăși problema originii limbii homerice și, deci, a poemelor homerice și-ar putea găsi un început de soluție. Legătura strînsă dintre dialectul creto-micenian și cel arcado-cipriot este considerată certă de numeroși cercetători. Demonstrarea acestei legături și stabilirea unei geografii lingvistice a Greciei ar putea lămuri și problema migrației triburilor grecești.

Este evident că probleme de detaliu vor fi de asemenea clarificate, etimologii vor fi verificate sau infirmate, căi noi pentru stabilirea lor vor fi găsite[4], tezaurul lexical al limbii grecești va fi substanțial îmbogățit.

Perspectivele largi pe care le deschide studiul inscripțiilor creto-miceniene a atras un număr mare de savanți: în numai trei ani de la descifrare, bibliografia problemei cuprinde cîteva zeci de lucrări și este de pe acum cert că cercetările se vor intensifica pe viitor.

I. FISCHER

Decembrie 1956

---

[1] Începutul a fost făcut de M. Ventris, E. L. Bennet și J. Chadwick, *The Knossos Tablets, a revised transliteration*, Londra, 1956. Lucrarea nu ne-a fost accesibilă.

[2] M. Lejeune, *art. cit.*, studiază din acest punct de vedere inscripțiile cu ideograma ROATĂ. Titlul articolului elenistului francez este semnificativ în această privință.

[3] Cf. F. R. Adrados, *Achäisch, Jonisch und Mykenisch*, „Indogermanische Forschungen", LXII, 1956, p. 240 și urm.

[4] De pe acum s-a ajuns la unele rezultate : în comparativul μείων s-a recunoscut existența unui *F* (cf. με(ι)*F*ιον din tableta din Pylos), diftongul din δοῦλος pare să provină dintr-o contracție (micenian δόελος) ; cf. și încercarea lui Jean Puhvel, *A' propos Greek* διθύραμβος, „Glotta", XXXIV, 1954, p. 37 și urm. Materialul creto-micenian este folosit în comparația indo-europeană de E. Benveniste, „Bulletin de la Société de linguistique", 1955, 1, p. 18.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 1, 1957

CRITICĂ ŞI BIBLIOGRAFIE

ATLASUL LINGVISTIC ROMÎN, serie nouă, vol. I-II (ALR II_2)

MICUL ATLAS LINGVISTIC ROMÎN, serie nouă (ALRM II_2);
Ed. Acad. R.P.R., 1956.

Evenimentul cel mai de seamă al anului, în lingvistica romînească, a fost, fără îndoială, reluarea publicării *Atlasului lingvistic romîn*, de către Institutul de lingvistică din Cluj, sub conducerea acad. Emil Petrovici şi avînd ca redactor principal pe conf. Ioan Pătruţ.

Iniţiatorul *Atlasului lingvistic romîn*, Sextil Puşcariu, a conceput în două părţi această monumentală operă : prima parte, pentru care ancheta a fost făcută de Sever Pop, a urmărit situaţia cuvintelor mai des folosite, iar partea a doua, care are la bază materialul cules de acad. Emil Petrovici, s-a ocupat mai mult de terminologiile tehnice. Cele două anchete au fost considerate totdeauna ca părţi constitutive ale aceleiaşi opere, Atlasul lingvistic romîn în care ancheta II (Petrovici) urma să îmbogăţească şi să completeze ancheta I (Pop)[1]. Amintesc, ca un exemplu de felul cum se oglindeşte acest lucru în alegerea localităţilor anchetate, faptul că punctul 531 din ancheta Petrovici (Călugăra, regiunea Bacău) este înconjurat de cinci puncte anchetate de S. Pop.

Deoarece ALR II completează ALR I, chestionarul pentru ancheta II a fost mult mai bogat (4800 de întrebări, faţă de cele 2100 puse de Pop) şi cuprinde mai ales întrebări despre lucruri pe care le cunosc de obicei numai oamenii familiarizaţi cu ele. Caracterul oarecum tehnic şi numărul mare al întrebărilor au impus, pe de o parte, anchetarea mai multor subiecte în aceeaşi localitate şi, pe de altă parte, micşorarea numărului punctelor cercetate (85 faţă de cele 301 din chestionarul cu care a lucrat S. Pop).

Cei care s-au ocupat de atlas au arătat că ancheta Petrovici avea ca scop să urmărească mai ales partea etnografică şi folclorică a atlasului. Cercetarea, oricît de sumară, a hărţilor din cele două volume arată că anchetatorul părţii a doua a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-şi duce la bun sfîrşit sarcina. Impresionează în mod deosebit partea etnografică a celor două volume în discuţie. Ea dovedeşte o cunoaştere adîncă a vieţii materiale şi a felului de a gîndi al poporului romîn. Pentru obţinerea unui număr atît de mare de răspunsuri la întrebări din domenii aşa de diferite, pentru a te putea informa cu competinţă despre terminologia diferitelor meserii nu este suficient numai un oarecare interes faţă de manifestările vieţii ţărăneşti, ci şi o îndelungată experienţă. Prin rezultatele pe care le aduce, seria nouă a *Atlasului lingvistic romîn* constituie un obiect de studiu preţios pentru istorici, etnografi, şi, în primul rînd, pentru lingvişti.

Reluarea publicării atlasului a început cu două volume mari care totalizează 622 de hărţi şi un volum mic, *Micul atlas lingvistic romîn*, cu 424 de hărţi. Atît în atlasul „mare" cît şi în cel „mic", materialul este grupat, ca şi în chestionar, pe sfere semantice : agricultură, morărit, grădinărit, pomărit, viticultură, cînepa şi prelucrarea ei, albinărit, creşterea vitelor, carul (căruţa, sania), păsări de curte, păstorit, lîna (torsul, ţesutul), meserii, pădurărit. O mare atenţie se dau răspunsurilor privind agricultura, creşterea vitelor, păstoritul şi meseriile, deci acelora care privesc domeniile de economie mai dezvoltate.

Acad. E. Petrovici, ca şi redactorii atlasului, s-au străduit să uşureze munca celui care consultă atlasul. La cea mai mare parte a hărţilor se dau observaţii preţioase despre felul în care a fost făcută ancheta. Se vede cu uşurinţă că principiul anchetei indirecte a fost dus

---

[1] Pentru consideraţii generale şi de amănunt asupra diferenţelor dintre cele două anchete, v. Sextil Puşcariu, Prefaţa la ALR I şi la ALR II.

cît s-a putut de departe, de cele mai multe ori cu rezultate foarte interesante. Subliniez faptul că, deşi aproape totdeauna este vorba de o terminologie tehnică, anchetatorul, datorită metodei indirecte, a obţinut expresii cu caracter afectiv ca: *cuştiugu perinii* „toc de pernă" 493/574; *doftorul polobocului* [!] „burghiu" 561/414; *mătreaţă de vin* „floare de vin" 244/386 etc. În felul acesta, ancheta indirectă dă posibilitatea cercetătorilor să întreprindă pe lîngă studii de semantică stilistică, studii asupra polisemiei. Ar fi astfel interesant de văzut care sînt animalele preferate pentru comparaţie, atunci cînd se dau nume diferitelor obiecte. O cercetare sumară arată că termenii *cal, capră* sînt mai des întrebuinţaţi. Există însă dezavantajul că nu se dau totdeauna informaţii asupra răspunsurilor care se repetă în hărţi diferite. Într-un caz ca *slobozitor* „braţele vatalelor" (h. 476) şi „slobozitor" (h. 477) nu ştim dacă avem a face cu o evoluţie semantică sau cu o simplă confuzie (din partea subiectului sau a anchetatorului). Acest lucru rezultă uneori din note.

Tot pentru a uşura consultarea atlasului, redactorii au dat multe note marginale, din care rezultă felul de a reacţiona la întrebări al subiectelor, cu eventualele ezitări şi încurcături. Cu ajutorul acestor note se poate studia părerea subiectelor despre graiul lor şi despre cel al vecinilor, precum şi strădainţele pe care le depun vorbitorii pentru adaptarea diferiţilor termeni la sistemul lingvistic al graiului lor. Uneori, mai rar, în observaţiile subiectelor pot fi găsite cuvinte care circulă în alte regiuni şi nu sînt înregistrate de atlas pentru regiunile respective. Amintesc, în această privinţă, termenul *pătrime* „pîrloagă" (h. 7), despre care subiectul din Arpaşul de jos, regiunea Stalin (punctul 172), declară că se foloseşte în Muntenia.

Trebuie subliniată într-un mod deosebit grija pentru aspectul exterior şi condiţiile grafice. Inovaţia cartografului Ştefan Poienaru de a desena relieful pe hărţi va fi utilă nu numai pentru cercetătorii străini, ci şi pentru lingviştii romîni. Desenele care însoţesc hărţile şi ilustraţiile de la sfîrşitul fiecărui volum întregesc prezentarea celor două volume ale atlasului „mare". Bunul gust al celor care au lucrat la redactarea atlasului nu sacrifică însă grija pentru exactitatea ştiinţifică; eratele volumelor în discuţie, deşi destul de sumare, sînt o dovadă a afirmaţiei de mai sus.

Înainte de a trece la observaţiile de amănunt asupra faptelor, voi încerca să formulez unele păreri critice în legătură cu volumele de care mă ocup.

Aşa cum a arătat just şi D. Macrea, în recenzia făcută volumului I[1], ar fi important să se treacă şi la publicarea părţii I din ALR (ancheta S. Pop), fiindcă această parte cuprinde termenii cei mai obişnuiţi. În plus, pe baza materialului cules de S. Pop, datorită faptului că reţeaua de puncte este mai deasă, se pot face mai multe cercetări de geografie lingvistică (de exemplu, se poate urmări problema zonelor de interferenţă între graiuri).

Ar fi fost mai bine dacă s-ar fi dat şi răspunsurile din punctele aflate în afara graniţelor Republicii Populare Romîne. Nefiind publicat acum, acest material nu va putea fi consultat şi nu se ştie cine va porni la publicarea i z o l a t ă a unor răspunsuri din c î t e v a puncte.

Fiind un atlas care ajută la cercetarea limbii romîne sub toate aspectele ei, ar fi trebuit să se dea de fiecare dată şi traducerea răspunsurilor din punctele cu minorităţi naţionale. Traducerea romînească a răspunsurilor respective ajută la întocmirea unor studii asupra influenţelor dintre două limbi (calcuri, influenţa limbii romîne asupra limbilor care se vorbesc în ţara noastră etc.).

Cred că, în general, nu s-a urmărit un principiu riguros atunci cînd s-a dat titlul hărţilor. Desigur că, de cele mai multe ori, cuvîntul-titlu este un termen din limba literară. Sînt însă cazuri în care este dată drept titlu o formă d i a l e c t a l ă muntenească sau, mai rar, o formă dialectală ardelenească, fără ca aceasta să fie motivată nici chiar de răspîndirea formei respective. Este semnificativ cazul hărţii 360 (*sania alungă*) în loc de *aluneca* sau *luneca*. *Alungă* a fost înregistrat numai în două puncte (219, 362) din nordul Ardealului, regiunea din care este originar unul dintre anchetatorii atlasului, S. Pop. Poate că acest fapt justifică chiar existenţa întrebării în chestionar. În cazul hărţilor 76 (*odîrjă*) şi 94 (*pieritură*), termenul din titlu n-a fost înregistrat niciodată. De altfel, în titlu ar fi trebuit să se dea — ca în seria veche — şi traducerea cuvîntului-titlu în limba franceză sau în altă limbă de largă circulaţie. Aceasta ar uşura munca lingviştilor străini care folosesc materialul atlasului.

Socotesc că a existat o inconsecvenţă şi în reproducerea felului cum a fost pusă întrebarea. Dacă în seria veche întrebarea indirectă este formulată totdeauna, în volumele care au apărut acum, redactorii s-au limitat adesea să arate că s-a pus întrebarea indirect. Chiar dacă

---

[1] „Limba romînă", 1956, nr. 3, p. 82.

întrebarea n-a fost pusă în toate satele la fel, ar fi fost bine să se calculeze o medie din care să rezulte care a fost întrebarea cea mai des folosită. Reproducerea întrebării ajută la explicarea anumitor fapte, mai ales de ordin lexical. Astfel, avînd formulată întrebarea ,,Cum le ziceți prăjinilor legate de capete cîte două, pe care le puneți călare (!) pe vîrful clăii de fîn, ca să nu ia vîntul fînul" (h. 137), putem considera cuvîntul *călăreți* (punctul 260) ca un răspuns influențat de întrebare.

Prefața care însoțește primul volum din seria nouă dă indicații prea sumare asupra felului cum a fost întocmit atlasul. D. Macrea, loc. cit., a observat că argumentul care s-ar putea invoca, anume că au fost date indicații în primele volume ale seriei vechi, nu este valabil întru totul. La cele spuse de D. Macrea adaug că nici în prefețele scrise de Sextil Pușcariu nu sînt date informații asupra subiectelor sau asupra unor amănunte în ce privește ancheta. Publicarea acestor informatii va ușura mult explicarea multor fenomene din atlas. Am avut ocazia să văd notele făcute de anchetator în fiecare sat. Simpla reproducere a acestora ar aduce puncte de vedere noi asupra unui număr mare de probleme. Alături de problema diferențierii graiului pe sexe (punctele 2, 29, 235, 704, 762), ar putea fi urmărită problema diferențelor pe vîrste (punctul 574). Mi s-a părut foarte interesantă și observația în legătură cu felul în care romînii bilingvi din satul Cheniz (punctul 325) pronunță vocalele lungi din maghiară. Odată cu publicarea acestor note și date asupra subiectelor ar trebui reprodus și chestionarul folosit.

Cred de asemenea că ar fi fost utilă și publicarea materialului care nu se poate cartografia. S-a arătat cu alt prilej bogăția impresionantă a faptelor cuprinse în materialul necartografiat din seria veche a anchetei Petrovici[1]. ALRM, chiar dacă conține unele lucruri în plus, este insuficient pentru a reda toate rezultatele neînregistrate în atlasul ,,mare".

Cea mai mare parte a faptelor discutate urmau să apară în volumul ,,introductiv". Este necesar deci ca, înainte de a se trece la publicarea altor volume, să se tipărească acest volum ,,introductiv", fiindcă în felul acesta atlasul va putea fi folosit într-o măsură mai mare de toți cei care se ocupă de studiul limbii romîne.

★

În cele ce urmează mă voi opri la unele fapte care prezintă interes.

Încep cu materialul privitor la **fonetică :**

A c c e n t : *córman* 18 / Ardeal și *córmană* 18 / 531[2], 537, 605, 705. Cf. ALRM, 13; *grédină* 187 / 53, 235, 250, 346 349 ; *tópilă* 256 / 346, 353, 362, 349, 272, 284, *désăt* 586 / 346, 353, 349, 334, 279, 260 ; *fåget* 596 / 414, 353, 349, 272, 260, 551 ; *råret* 588 / 353 ; *risik'* ,,risipești" 128 / 157. Este foarte posibil ca în multe dintre cazurile citate să avem a face cu o influență maghiară, deoarece accentul s-a stabilit pe prima silabă, ca în maghiară (I. Pătruț, SCL, IV, 216).

A n t i c i p ă r i : *cu̯ibar*^{u} (< *cu̯ibar*^{i}) 372 / 010 după cum *ro*^{i}*șu* 275 / 02 (< *roșiu*); *mu*^{i}*k'i*^{i} 581 / 848, *săi̯ńi* 359 / 29, *săi̯t''ască* 5/ 310 prezintă anticiparea caracterului palatal al lui *t''*. — Pentru *pli̯o/öp*[3] 605 / 899, 928 trebuie să pornim de la pluralul *pli̯opi*. Cf. *pli̯o/öpe* ,,pleoape" 292 / 791. — Anticiparea unei consoane o întîlnim în (*moară*) *hordorogită* 149 / 272.

A r m o n i e s i l a b i c ă : *kei̯sin* 204/ 64 ; *kerpińiș* 600 / 272 ; *ģină* 363 / 310 ; *gelbińesc* 590 / 272, 310, *să gelbinești* 43 / 279, cf. *gelbeni* 43 / 310 ; *fiereri*^{i}*i* 537 / 551 ; *gred''inar*^{i} 185 / 53 ; *gremez*^{i} 619 / 928 ; *telpiĉ*^{i} 481 / 923 ; *breĉinari̯u* 344 / 784 ; *ard''esește* ,,argăsește" 531 / 102, 833. — Este mai interesantă forma *brețăr*^{i} 51 / 762 (auzită de mine și la Curtea de Argeș) care dovedește că tendința spre armonie se manifestă și atunci cînd avem a face cu un *ț* refractar palatalizării. S-ar putea să avem a face cu o durificare ulterioară a lui *ț*.

A r h a i s m e. La moți se păstrează aproape de fiecare dată *—l*, articolul hotărît al substantivelor masculine : *cîmpul* [a] 587 / 95, *calul* 294 / 95 ; deosebit de interesante sînt fonetismele *cauaĉul*^{u} [a] 538 / 95, *clonțulu* 375 / 95, care dovedesc că *—l* este încă mult folosit. *—l* notat la moți nu are aceeași origine cu cel notat în alte puncte (*plugul* 99 / 53) unde a apărut datorită școlii. — Tot la moți sînt înregistrate multe cazuri de rotacism : *alure* 215/95,

---

[1] V., în special, recenzia acad. Iorgu Iordan, BPh, VII—VIII, p. 357.

[2] Prima cifră indică harta, iar cea de-a doua punctul cartografic.

[3] Din motive de ordin tehnic, am despărțit prin bară (/) literele suprapuse.

t''ępt''iri 433 / 95. — Fonetism arhaic este *u* și *păuŭjăn* 137 / 27, 130 < v. sl. паѧѕина „păienjeniș"; pentru *păîanjen* trebuie pornit de la паѩзина. — *zmlăcia* „îmblăciu" 75 / 836, *mmlăši*[i]*a* 77 / 27 păstrează fonetismul *ml* fără epenteza lui *b*. — *fuscel* (< lat. *fusticellus* DE, 706) 487 / 157 reproduce fonetismul vechi, anterior asimilării *s* — *č* : *ş* — *č* (cf. *ceşală* < *cesală*). — În Țara Oașului (punctul 346) se păstrează ĭ, formă intermediară între *ń* (păstrat în Banat) și *i̯* din celelalte graiuri : *furcoĭ* 65 / 346. — *beţîie* „bețive" 243 / 791, 36, 8786.

A s i m i l ă r i : v o c a l i c ă : *nătăi̯etă* „netăiată" 151 / 316 ; *lopoţică* 172/ 141, *nocovalnă* „nicovală" 53 / 172 (< *năcovalnă* 53 / 928, 899, ca *noroc* < *năroc*, *norod* < *nărod*) — c o n s o n a n t i c ă : *şurubi̯ernițā* 563/537 ; *deezzugă* 338 / 228 ; *fănină* (< *fărină*) 93/386 ; *čičor* (*pl'ičor*) 58/157 ; *ceşală* 315 / 705 (< *cesală* < v. sl. *česalo*).

D i s i m i l ă r i : *poşor* „porșor" 131 / 76, *sfedelui* „sfredelui" 560 / 605, *d''iras* (< *d''irars*, formă rotacizantă a lui *d''inars*) 250 / 95 ; *cočump* „pociump" 455 / 848, 892 ; *cămńil* „cămin, cușniță" 547 / 250 ; *văcsea* 532 / 130, 141, 157, 192 ; *šúştăr* 518 / 833.

D i s p a r i ţ i a lui *i̯* dintre două vocale : *claa* „claia" 59 / 95 ; *paa* „paie" 69 / 95 și *t''igaa* „tigaie" 165 / 95 presupun o formă **paiĕ*, **tigaiĕ* din care au rezultat **paĕ*, **tigaĕ*, ulterior asimilate. Tot la moți a fost înregistrată și dispariția lui *u̯* intervocalic : *hamfaa* 347 / 95.

F a l s e r e g r e s i u n i numeroase se găsesc mai ales la extremitatea ariilor cu labiale palatalizate : *piel* „chel" 42 / 705, *înt''ebd''ecă* „împiedecă" 294 / 284. Apar însă și în alte cazuri : *jdiab* „jghiab' 175 / 365 ; *sticu* 107 / 250. În Banat apare des *gutîn* pentru *gutîi* (< *gutîń*) (h. 207). Același lucru s-a întîmplat pe o arie mai mare, în Oltenia, cu *măcăńe*, *piu̯ońe* care au devenit *măcăne* (h. 381) și *piu̯one* (h. 373). Vorbitorii din Oltenia se găseau între două arii lingvistice : una care avea *ń* (Banatul) și alta cu *i̯* (Muntenia). Atunci cînd au vrut să vorbească corect l-au rostit pe *ń* ca *n*. Cf. *piru̯ăi̯ĕ* „piroane" 37 / 836. În regiunile în care *i̯u* < *i* s-a ajuns la *ti̯upár*[i] 516 / 514, *li̯úŋgŭră* 569 / 414.

F o n e t i c ă s i n t a c t i c ă. Dau cîteva exemple cu fenomenele mai des întîlnite. A s i m i l ă r i : *um‿păpuşoi* 96 / 514 ; *uŋ‿cab‿de aţă* 524 / 130 ; *stub‿mulţ* 263/836 ; *îr‿rariţăm* 101 / 723 ; *car‿roşu* „cal roșu" 275 / 102 ; *čing‿litre* 460 / 141 ; *cartov*[i]*‿dă* 91 / 762 ; *iĕş‿şi io* 124 / 219. R e d u c e r e a g r u p u r i l o r d e c o n s o a n e : *poruŋ‿cu mătásă* 108/ 812 ; *lem‿d''ĕ t''isát* 233/235 ; *cui̯e d''e potcovi‿cálu* 285/102 ; *bumbă‿nălbit* 491/872. S i n c o p a v o c a l e l o r : *lădă-ŋ‿car‿cúră* 176 / 157 ; *dăm afar‿dim‿vrau̯* 80 / 886.

M e t a t e z e prezintă mai ales *r* : *pitroceşte* „pritocește" 246 / 876, 872, 886, 784, 228, 812, *perpeliţă* 177 / 769, 762, 784, 791, 728, *căprăst* 286 / 326, 279, 310, 833, 316, *brudiu̯* „burghiu" 559 / 876 ; *ilenar* „inelar" 751 / 928 ; (*ac cu*) *măgălie* 523 / 848.

S i n c o p e : *vătallor* „vătalelor" 476 / 784 și *vatalle* 473 / 705, *scripti* „scripete" 179 / 605, *uamnilor* 3 / 414.

V o c a l i s m. Hărțile 359, 360 și altele verifică observația lui Pușcariu (DR, IX, 410) după care *a* protetic apare mai ales în regiunile vestice ale țării.

Pentru *å* (< *a* accentuat) amintesc în primul rînd punctul 574 (Livezi, Regiunea Autonomă Maghiară), unde orice *a* accentuat, adeseori și în altă poziție, e velar și închis (uneori a fost notat chiar *o̥*) : *fórhă/åm* 289 / 574, *ţăsólă* 315 / 574, *bătúcă* [a] 364/574, *óţă* „ața" 450 / 574. Fenomenul este de origine maghiară. Pronunțarea *å* pentru *á* apare, izolat, și în alte puncte : *compås* 564 / 414, 531, *måre* 123 / 872, *båŋc* 552 / 537. Surprinde apariția constantă a unei astfel de pronunțări la subiectele din punctele 102, 105 care au răspuns la întrebările despre pădurărit : *sålcă* 606 / 105, *frăsîn*[u] 599 / 105, *sa / årčină* 592 / 102. La subiectul din punctul 105 pronunțarea *å* este mai constantă ; de fapt, la acest subiect apare *å* și atunci cînd *a* nu este accentuat : *pådure* (< *padure*) h. 595, 596, 597, 598, 599 / 105.

Andrei Avram (SCL, VI, 215) a observat pe dreptate că adesea *î* și *u* pot apărea unul în locul altuia. Seria nouă a atlasului aduce multe fapte în plus care confirmă observația de mai sus și admiterea unei serii a vocalelor „medio-posterioare" *prăşula* 101 / 551 (< *praşîla* 101 / 520), *izlazu comînál* 5 / 899, *porîmb* 92 / 192, *dîpă* 61 / 723, *împlúntă* 267 / 260, *ţulîdru* 89 / 812, 848, *frúmbii̯* 495 / 64. Exemplele se pot înmulți chiar dacă eliminăm cazuri ca *pîţînéi̯* 599 / 95, *úmuru* 350 / 414, 551, *súmbur*[u] 211 / 235 în care pentru explicarea *u* > *î* și *î* > *u* s-ar putea invoca un fenomen de asimilare. Datorită *u* > *î* se ajunge uneori la forme interesante, ca *jipoi̯át* 528 / 784, *şirincă* 8 / 95, *jip* „jup (de paie)" 79 / 182, 192 în aria consoanelor palatalizate (*ś*, *j'*), unde orice *î* (după *ş*, *j*) > *i*.

Sub influența labialei precedente, *ă* > *o* : *primovara* 589 / 833, *pok'et* 459 /235, *morúnt*[u] 54 / 346. Fenomenul are loc și după alte consoane : *ńomós* (< *ńămaş*) 317 / 574, *curoţ* 362 / 365.

Surprinde *pîăsur*ⁱ „păsări" 361 / 551. Sînt la fel de interesante cazurile în care și *o* > *ă* : *nătreț* 120 / 520. Se poate vorbi deci și despre un joc între *ă* și *o*, asemănător cu cel semnalat de A. Avram cu privire la schimbul care poate avea loc între *î* și *u*. V. E. Petrovici, SCL, III, 174.

Tratamentul diftongului *ău* în care *ă* > *o* (*toᵘorĕnč*ⁱ 298 / 157) amintește de *au* (pers. 3 pl. a lui *avea*) > **ău* > *o*. Cf. *uăšenic* — *očenic* 500 / 250.

Pentru *iu* > *i* : *știbeie* și *știbei* 264 / 514, *pe-airea* 338 / 228, 74 / 141, *inde* „unde" 318 / 53 (< *iunde*, formă rezultată din contaminarea lui *unde* cu *iuo* „unde").

Pentru *cu* > *co* înainte de accent : *cosút* 526 / 47, *coltivatór* 14 / 723.

Pentru *a* neaccentuat > *ă* : *dălă* „de la" 230 / 310, *cătîr* 295 / 76, 105.

Pentru *á* > *ă* : *dărăb* 9 / 76, ca în *bugăt* „bogat", curent în jurul Clujului.

Pentru *î* > *ă* : *frău* (h. 291) arie în nordul Ardealului.

Diftongii cu amîndouă elementele egale nu sînt notați numai în punctul 172 : *pliafăvă* 132 / 192, *urziască* 466 / 192, *vîrtielniță* 451 / 574.

Un fonetism interesant, datorită școlii, este *germînă* 281 / 365. A apărut în regiunile în care latiniștii scriau latinește și pronunțau romînește astfel că după *romanu*, citit *romîn*, au pronunțat și pe *german*, ca *germîn*.

C o n s o n a n t i s m. Se pot da numeroase cazuri pentru schimbul neobișnuit între consoane cu puncte de articulație apropiate. Mai frecvente sînt cazurile în care se schimbă s o n o r a și s u r d a: *pormașină* 550 / 812, *dîmp* 31 / 29, 105, *rampă* „lambă" 346 / 182, *tățălug* 26 / 130, 836, 848, 876, 872, 886, 928, 769, *calapot* 519 / 705, *arcată* „arcadă" 283 / 723, *răsat* 188 / 235, *crînc* 162 / 250, 279, 284, 310, 349, *mișlocu* 136 / 987, *prosoabe* 491 / 520, *baŋg* 552 / 762, *caize* 205/762, S c h i m b î n t r e *l* și *r* : *șulț* 541 / 27, *să să pîlguiască* 43 / 682, *salșină* 592 / 105, *pelină* 493 / 95 ; *nikér* „nichel" 574 / 886, 769, 928, 765, 705, *bîrfei* „bulfeie" 336 / 260, *turpină* 135 / 414, *policere* „policele" 476 / 141.

Semnalăm tot aici deasa apariție a lui *r* epentetic între o consoană și o vocală sau între o vocală și o consoană : *batroza* 83 / 157, *fragure* „fagure" 270 / 95 (influențat probabil de *fragă*), *mărșină* 83 / 172 și 526 / 2, 95, 102, 172, 520 ; *sorpon* 513 /95, *sorponele* 513 / 64 și *berlej* 725 / 325, 279, 284, 260, 272, 349, 353, 362, 228 au căpătat un *r* datorită disimilării consoanelor duble din maghiară : *p* (dintr-un *szoppan*), respectiv *l* (dintr-un *bèllēș* 527 / 575). Alături de *r* apare, mai rar și răspîndit într-o arie mai mult sau mai puțin compactă, *c* epentetic în grupul *sl* : *čorosclu* „cioroslu" 19 / 64, *tesclă* „teslă" ALRM 372 / 102.

De relevat mai este situația lui *h* în regiunile din sud-vestul țării (mai ales în Banat și Oltenia) unde, adesea, dispare : *rănesc* „hrănesc" 313 / 76, *am* „ham" 289 / 886, *borót* „borhot" 251 / 762, *zaana* „zahana" 534 / 769, *aină* 528 / 876, *erian* 191 / 2, *irian* 191 / 47, 872 (< *hirean*, cf. ʰ*ireán* 191 / 27, 284, ⁱ*ireán* 191/791) și *rean* 191 / 531, *rian* 191 / 769, 682 (< *hrean*). Alteori, *h* > *u̯* : *suuát* „suhat" 318 / 682, *burduᵘ* 136 / 228, *pleuar* 535 / 228, 235, 250, 130, 833, 105. Evoluția a mers mai departe și *u̯* > *v* : *șleav* 287 / 605, *strov* 132 / 574, 535. În sfîrșit, în Banat, *h* > *c* : *pliěc* „tinichea" 535 / 47, 36. Transformarea amintește de *duh* > *duc* ALR II, MN 2741. Există și cazuri în care *h* apare acolo unde limba literară nu-l are : *hoblîŋc* 283 / 334, 353, 349, 514, *harcur*ⁱ 355 / 836, 848, *hărpăgic* 192 / 64, 53, 531, 605, 514, 414, 551, 520.

De remarcat este și fonetismul *măduga* 222 / 47 cu *v* > *g* ca în *nebula* > *negură*. Fenomenul prezintă interes cu atît mai mult cu cît sînt cazuri în care *g* > *v* : *mîrțoavă* 282 / 36, *pîrvă* „*pîrgă*" 43 / 182.

Pentru tratamentul grupurilor de consoane greu de pronunțat în romînă dau numai cîteva exemple : sl. *kv* — *tikva* > *tigva* > *tivga* > *tibgă*. Dintr-un *tibgă* + *tiuvgă* (< *tivga*) a apărut *țiubgă* 200 / 705. — Sl. *tl* se păstrează în *cotleală* 578 / Moldova și 682, 987, *cotleț* 479 / 723, 682, 605, 987, fonetisme arhaice. Atlasul ne dă și forma cu sonora în locul surdei, *codleală* 578 / 705, *codleț* 479 / 192, 334, 531, 705. Formele *cocleală, cocleț*, cunoscute și în limba literară, au apărut în urma asimilării lui *t* la l. Dintr-un *cocleț* s-a ajuns apoi la *cogleț* 479 / 141. Au apărut și alte grupuri pentru *cl* : *cojleț* 479 / 64, 310, *cozleț* 479 / 36, 76 și *cordețe* 479 / 182 (probabil dintr-un *codrețe* cu *l* > *r*, ca în *bîrfei* „bulfeie", și apoi cu metateza lui *r*). Pentru tratamentul lui *cl* este interesantă și harta 193 [*sfecle pentru vite*] : *sfecli*, *sfeclă* 193 / 95, *sfleche* 193 / 36, 76, *sfietkă* 193 / 29, *sfecă* 193 / 836. — Asemănătoare este situația lui *gl* : *bîrgle* 475 / 95, 102, *bîrle* 475 / 130, 310, *brîble* 475 / 812. — Și grupul *dn* se dovedește a fi greu de pronunțat : *potnogi* 481 / 987, 682, *pornogi* 481 / 182, *pomnogi* 481 / 876.

Alteori, grupurile consonantice greu de pronunțat sînt simplificate : *spămă* „spăgmă, capăt de ață" 524 / 325, 349, 272, 279, 284, *răsaniță* „răsadniță" 188 / 76 (cf. și *răsalniță* 188 / 784, 762, 791, 728, 769, 928, 531). E greu de explicat reducerea grupului *sdr* : *srumñim* 115/272.

D i v e r s e. În punctul 130 (Poiana Sibiului), fonetismul nu este unitar. Aproape de fiecare dată subiectul se corectează sau dă alt răspuns la sugestia anchetatorului. Situaţia se poate explica dacă ne gîndim că oamenii din această localitate au străbătut cu turmele lor ţara întreagă pentru păşunat.

H. 229. Fonetismul *bătîrnă* apare în sudul Olteniei. Pentru discuţii mai amănunţite v. G. Ivănescu, BPh, X, 168. — H. 330. *halău* 272, 284, 353 presupune o formă **ualău* (< magh. *válu*), care nu s-a putut menţine multă vreme din cauză că romîna nu are un *ua* iniţial şi neaccentuat. Cf. E. Petrovici, Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj, 1954, 451 urm. Între fenomenul în şi *tîlhar* < magh. *tólvaj* există o asemănare, fiindcă şi magh. *tólvaj* ar fi trebuit să dea în discuţie romînă un **tîluar*. — H. 463. *lume* „nume" 463 / 899 verifică ancheta lui S. Pop. V. ALR I, 205 / 865, 878, 890, 900.

★

Din **morfologie** şi **sintaxă** remarcăm :

A d j e c t i v e : *goľ* „goi" 79 / 219. Cf. G. Istrate, BPh, IV, 80 ; *rauă* „rea" 282 / 105.

C o n j u g a r e : *a avea* : *ar* „au" 526 / 95 şi 355 / 95, formă analogică, formată de la sg. *are*, după verbele de conjugarea II, III, IV. Cf. Puşcariu, DR, IX, 413 *ar* „au" ca auxiliar ; — *a fi* : *săm* „sîntem" 5 / 346 ; *cur* „curăţ" (pădurea) 594 / 833 ; — *scurăm* „scurgem" 272 /362 şi 235 / 836 ; — *să uaie* „se ouă" 367 / 736 ; — apariţia sufixului verbal acolo unde nu este obişnuit : *piuază* „lucrează la piuă" 497 / 349, 272, 386, 365, 219, 260, 514, 537 ; *treierez* 90 / 272, 334, 349, 284, 316 ; *să înfoiază* 382 / 886, *înfoieşte* 382 / 514 ; — schimbarea sufixului este notată în *rosteşte* „rostează" 482 / 29, 36, 47, 64, 102, 105, 157, 574, 228, 235, 310 ; — forme analogice sînt şi următoarele : *incig* „închid" 154 / 260, *să-mpreaonă* 16 / 310, *orz* „urzesc" 465 / 172, *ord* 462 / 102 şi 465 / 36, 2, 29, 27, 836, 010, *să sprijoană* 53 / 833, *curăţ* prez. 1 sg. 613/64 ; — la întîlnirea dintre aria verbelor iotacizate şi aria verbelor neiotacizate a fost înregistrat *ascute*, dar *să le-ascuţă* 510 / 310. Cf. ALRM I, 111, 119 ; — forme fără prefix : *săilează* 525 / 886, 705, *nod* „înnod" 469 / 36, 47, 76, 105, *sură* „însureşte" 43 / 362. — Sînt numeroase formele fără sufix verbal : *limpez* „limpezeşti" 252 / 219, *însailă* 525 / 791, 537, 987, *însăil* 525 / 605, *înfloare* 244 / 36, 362, *rost* „rostesc" 482 / 250, *pócăne* 47 / 141, *risik* „risipeşti" 128 / 157, *bătuce* 232/ 105, *gúnoi̯* [1 sg.] 13 / 310. Se observă că ultimele exemple au şi accentul schimbat pe prima silabă. Sînt interesante formele înregistrate în Maramureş, apărute din cauza tendinţei de scurtare a cuvintelor : *cîrcăi̯ẹ*, *cotcozẹ* „cotcodăceşte" 263 / 353, *să mucezẹ* 244 / 346, *belẹ* [prez. 3] 607 / 346, *ascuţẹ* „ascute" (< *ascuţeşte*) 510 / 346, 353, 362, *să urză* 466 / 362 ; — perfectul simplu, atunci cînd a fost înregistrat, apare mai ales în Oltenia : *terminai* 32 / 818, *căptuşii* 528 / 872, *luai* 305 / 872. V. şi *pănuşii* „cojii (lemnele)" 608 / 95, la moţi. — Sînt de amintit şi formele incoative : *se prinde a albi* 43 / 334, *a prins frunte să se coacă* „(porumbul) e în ţinte" 114 / 353 ; *să-ndeamnă să se coacă* 43 / 346 ; *a abătut în copt* 43 / 272, 349 ; *apucă a coace* 43 / 310, 325.

G e n : în cazul formelor duble de singular, în Ardeal există tendinţa de a folosi masculinul : *corman* h. 18, *baier* h. 495, *ţapin* h. 617, *sîmbur* h. 211. — Procesul de analogie care a determinat apariţia formelor duble de singular amintite mai sus a stat şi la baza altor fenomene de m e t a p l a s m ă : *bomb* „boambă, boabă" 86 / 105, *pulbăr* 183 / 29, 107 / 29 ; *cleaşcă* „cleşte" 542 / 349, *pintenă* 284 / 157, 507, *mară* „măr, fruct" 202 / 76, *plasă* „plaz" 22 / 182, 531 (refăcut dintr-un plural *plasă*), *dărabă* 9 / 272. — Prezintă interes pentru nesiguranţa, sau chiar pentru refuzul de a forma femininul, harta 296 (*catîrcă*) : [ε][1] *catîrlă* 762, *catîroaică*[!] *să-i zici, nu vine* 537, cf. *iapă de catîr* 298 / 284, *iapă de mulă* 298 / 250 ; — *tăciune* 111 / 47, 53, *sulă* „sul" 349 / 338 şi *nicălă* „nichel" 574 / 157 sînt de genul feminin.

G e n i t i v : Forme cu *-lu* : *copita calulu* 539 / 551, *pădurariu statulu* 583 / 551. — Forme cu *-lo* : *vacilo* 318 / 95, *gairilo* 372 / 95, *uoilo* 401 / 95. — Genitivul cu *lu* : *lemnu lu nicovală* 53 / 29, *fruntu la şauă* 283 / 29, *guşa lu coasă* 50 / 29, *mijlocu lu clanie* 50 / 29, *uşa lu strungă* 401 / 29. Se observă că toate răspunsurile cu *lu* au fost notate în localtitatea Secăşeni (punctul 29) ; — genitivul cu prepoziţii : *gura la coasă* 49 / 36, 47, 64, *capu la cal* 555 / 47, *tălpile la stative* 471 / 531 ; *fier de plug* 19 / 228, *tălpi de război* 471 / 47, 29, *mama la roi* 268 / 873, — Forme interesante de genitiv mai sînt : (*coaja*) *nuchii* 213 / 95 ; *oblîngu şăli* 283 / 531.

P l u r a l u l : Puşcariu (DR, IX, 415) a arătat că din atlas vedem pe de o parte cum se pătrează pluralele vechi, pe de altă parte cum se răspîndesc pluralele mai noi, cu morfeme mult mai variate decît le cunoaşte limba literară. Dăm cîteva exemple : *ţapine* este mai răspîndit decît *ţapini* 617 / 95, 192, 130, 310, 349, 386, 551, 836 şi decît *ţapinuri* 2, 102, 365 ; *stave* a fost înregistrat în 13 puncte, *steve* în 2 puncte (272, 279), în timp ce *stăvi* apare doar

[1] [ε] arată că răspunsul a fost dat după o ezitare.

în 7 puncte, iar *stăvuri* în 2 (228, 157); o situație identică are pluralul lui *legumă* : *legume* apare în 12 puncte, *legumi* în 8 puncte, iar *legumuri* numai în 6 puncte (64, 219, 235, 362, 386, 551); *curmezișuri* 62 / 551, 605, 728, 872, *cùrmezișe* 537 și *curmezișări* 520; alături de *fînațe*, aproape general, apar *fînațuri* 122 / 182, 899, 928, *fînaturi* 36, *fînăți* 157; *cormane*, care este mai răspîndit, apare alături de *cormeni* 18 / 987 și *cormănuri* 2, 36, 64, 316. — Există și forme analogice de plurale : după *picere* : *fuiere* 262/705, 723, 762, 769, 886 ; *ploștere* 130 / 105.

Prezintă interes concurența dintre vechile plurale în *—e* și noile plurale, în *—i*, ale substantivelor feminine. Pe baza materialului oferit de atlas nu se poate verifica părerea acad. Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală*, ed. a II-a, p. 65, după care tendința de a înlocui pe *—e* prin *—i* se manifestă foarte puternic în graiurile muntenești. Nu se poate ajunge la o concluzie mai ales datorită faptului că hărțile date în aceste două volume sînt în primul rînd hărți lexicale, care nu înregistrează întotdeauna pluralul și care, prezentînd o varietate mai mare sau mai mică de tipuri lexicale, nu dă posibilitatea să se cerceteze comparativ materialul din punct de vedere morfologic. De fapt nici chiar atunci cînd avem a face cu hărți care permit cercetarea comparativă a pluralului din diferitele graiuri nu se poate ajunge la concluzii, fiindcă nu există arii în care să fie folosită numai o formă sau numai cealaltă. Cf. h. 35 (*grapă*), h. 66 (*gireadă*), h. 257 (*meliță*). La aceeași concluzie ajungem și dacă apelăm la ALRM I, h. 49, 152, 390. La considerațiile de mai sus adaug totuși amănuntul — foarte interesant — că atunci cînd sînt înregistrate numai izolat substantive feminine, pluralele noi ale acestora apar mai ales în graiurile din Ardeal : *șubi* 496/36, 76, 105 ; *sucăli* 456/346, 353, 362, 349, 219, 228, 250, 157, 102, 105, 76, 833, 836, 848, 386, 29 ; *ruzi* 63/76 ; *coși* „coase" 50/310 ; *holz* „holde" 39/284 ; *curcubeț* 200/102 ; *cireși* 208/784, 886, 899, 769, 987, 723, 928, 705 ; *meliți* 257/310 ; *topiți* 256/29, 279, 346, 353, 362 ; *vîrterniți* 451/36, 76, 250, 316, 362 ; *bucși* 342/250 ; *țîduli* 322/102, 157, 172, 27, 349 ; v. însă : *stăvili* 153/876 ; *săcăli* 190/682. Cf. *șini* care este general și *șine* 339/836, 876 ; *țepe* 357/899. — Nesiguranța vorbitorilor este ilustrată de unele răspunsuri : *nade*, [k] [1] *năzi* 22/76 ; *cazmale*, [k] *căzmăli* 27/514. Din punct de vedere formal sînt interesante pluralele : *cais* „caiși" 204/414, 812, 836, 848, 899 ; *fuș* „fuse" 349/47 ; *brez* 597 /64 ; *braj* 597/812, 848 ; *duj* 216 (Oltenia) (Cf. *scunji*, DR, IX, 416, în Oltenia) ; *crují* 231/812, 876 ; *doloj* „hățuri" 293/316, 334 ; *crece* „crăci" 233/872 și 449/872 ; *batoaze* 83/705 (la singular *batoză*) ; *oși* „oase" 211/346 ; *trunți* 614/53 ; *șinuri* 339/386 (probabil influențat de *rafuri*) ; *ruduri* 63/182, 64/182 ; *muț* „muchii" 581/95, 279, 334 ; *ręză* „raze" 463/365 ; *grăpe* 35/2. — La pluralul de tipul *servitori* „servitoare" dat de acad. Iorgu Iordan, *op. cit.*, 65, mai pot fi adăugate pluralele : *călcători* 481/235, *lături* 488 (Muntenia și Oltenia) ; *urzoi* 463/310 ; *spălători* 502 /36, 53, 64, 102, 172, 310, 316, 346, 349, 833 cf. însă *spălătoreasă* [s. și p.] 502/872. — Pentru nesiguranța de a forma pluralul marită să fie menționate cazurile : *șir* ; ? [pl.] 96/250 ; *catîroaice* [k] *catîre* 296/182.

S i n g u l a r e noi : *iobaj* 14/310 ; *umer* 350/848 ; *frîn* 293/2 ; *livede* 201/769, 728 ; *capet* 524/102, 833 și 449/812. — Pentru atitudinea subiectelor față de singularele de acest tip dăm răspunsul din 178/36 unde informatorul, cînd i s-a sugerat forma *copšèg* (de la care a format pluralul *copšèd̦*), a susținut că așa a rostit și prima dată : *copšèd̦* [s], *copšèd̦urⁱ* [p] ; [σ] *copsèg* [s], *copšèd̦* [p].

Faptele de **s i n t a x ă** sînt mai puțin numeroase datorită felului în care s-a făcut ancheta. Amintesc că în vestul țării apare interogativa indirectă de felul lui *o caută că cu ou ți* 371/325, 334, 279. Remarc și folosirea lui *de* pentru introducerea unei relative : *cheie de împărțește ferestru* 554/848 ; *om de are stupi* 266/157. Dau și cîteva contaminări : *strecurătoare pentru de scos urda* 419/29, *plastație* „plantație" *pentru de răsaduri* 188/886.

★

Materialul privind **derivația** este foarte bogat și interesant.

S u f i x e s u b s t a n t i v a l e. *—ac* : *sfredelac* „sfredel" 561/219, 250, 362, 228, 551. *—ar* are mai multe valori : nume de agent sau de instrumente : *hogegar* 508/537, *hurlar* 508/192 și *bucinar* 508/130 „hornar" ; *domnar* „domn" 201/353 ; *funar* 503/Ardeal, *ștrăngar* 503/310 și *ștrengar* (Banat) „frînghier" ; *lăcătușar* 501/987 și *lacatar* 501/272 „lăcătuș" ; *fruntar* „oblinc" 283/235 ; *vîrvar* „furcoi" 65/531, 520 ; *cornurar* 473/848 și *ițar* 473/310, 76, 27 „bățul ițelor" ; *nodorar* „lemn de care sînt legate firele la sulul dinainte după urzit, învălit și năvădit" 469/2, 141, 574 ; *ulcelar* 302/334 și *olar* 302/36 „prepeleac (pentru oale)" ; *streghetar* „mîțcă" 308/346 ; *lăturar* „troacă pentru porci" 330/47 ; *loitrar* „loitră" 349/365 ; *mierar* 266/172 și *albinar* 266/235, 987 „stupar" ; *masar* „tîmplar" 551/833 ; *trăsurar* „vizitiu" 281/991 ; *rostar* „dințar (la fierăstrău)" 554/551 ; *iepar* „herghelegiu" 321/728 ; *razier* „bărbier" 511/386. Are

[1] [k] arată că subiectul s-a corectat.

şi valoare de sufix colectiv : *sămînţar* „stroh (de fîn)" 132/95 ; *tufar* „pădure tînără" 584/848 ; *frundar* „frunze (de porumb)" 97/36 ; *arinar* „arinişte" 604/279.

— *are* (nume de instrument) : *brîncare* „limba meliţei" 258/53 (în aria lui *brîncă* „mînă").

— *ariţă* (nume de instrument) : *limbariţă* „cobe" 374/130 ; *măsălariţă* „măseaua coasei" 50/346 ; *vinariţă* „muşiţă de vin" 243/886.

— *aş* formează diminutive : *cepăraş* (<*cepar* + — *aş*) „burghiu" 561/514. Pentru valoarea unor diminutive de acest fel sînt instructive cazuri ca *sfléderaş mic* 561/353, *burghiaş mic* 561/872. — Formează şi nume de agent *ierghelias* „herghelegiu" 321/886 ; *păduraş* „pădurar" 583/872 ; *ţeglaş* „cărămidar" 514/64.

— *áştină* (colectiv) : *cosaştină* „cositură" 125/219 ; *lăzaştină* „laz" 595/353.

— *ălău* (nume de instrument) : *vîrtalău*„ vînturătoare" 82/316 ; *sapălău* (de lemn) „otic" 23/362 şi „săpăligă (pentru straturi)" 27/250 ; *zăcălău* „stanіştea vitelor" 318/362 ; *tălpălău* „calapodul (pantofarului)" 519/362.

— *ărie* are trei valori : nume de instrument şi colectiv : *fînărie* „locul unde se bagă fînul 133/812 şi „şură de fîn" 138/812, 551, 531 ; *vinărsărie* 247/105 şi *pălincărie* 247/284 „velniţă" (toate acestea cu valoare de nume de instrument). Are valoare de colectiv în : *cornărie* 603/514, 520 ; *nucărie* 212/349, 551, 531, 235, 833, 53 ; *ciocănărie* „porumbişte" 119/605 ; *văcărie* „cireadă (de vaci). 319 / 928, 130". În *cîrnărie* „măcelărie" 534/886, *văcărie* „staniştea vacilor" 318/836 —*ărie* indică locul.

— *ătură* indică rezultatul acţiunii : *neajunsătură* „pieritură, loc gol într-o porumbişte unde n-a răsărit porumbul" 94/129 ; *putrezătură* „putregai" 609/899.

— *er* (< — *ar*, precedat şi urmat de consoană palatală) (nume de agent şi de instrument) : *funer* „frînghier" 503/Ardeal ; *dimier* „piuar" 497/848 ; *bătcer* „lemnul în care bagi batca" 53/520, 537 ; *căier* (< *cai* + — *ar*) „herghelegiu" 321/27, 876.

— *et* (colectiv) : *cornet* 603/2, 353, 682.

— *ete* (cu valoare de sufix singulativ) : *tălpete* „talpă (la război)" 471/2, 812, 848 şi „talpă (la sanie)" 356/848 ; *căpete de baniţă* „măsură cu care se ia vama la moară" 181/812, 848 ; *dovlete* „dovleac turcesc" 198/2, 29, 812, 848, 872 ; [ɛ] *furchete* „prepeleac" 302/723 ; *sulete* „carîmb (la loitră) 349/836". Are şi valoare de sufix colectiv : *tîrşete* „pădure tînără" 584/228.

— *ie* formează abstracte (*stupie* „stupărit" 263 /325) sau indică locul : *pălincie* 247/346, 334, 279, *horincie* 247/272, 349 şi *căzănie* 247/27 „velniţă" ; *făurie* „făurărie" 537/95, 102, 219 ; *bulgărie* „grădină de zarzavat" 187/514, 520, 414 ; *bostănie* „grădină de pepeni" 187/812.

— *ime* (colectiv) : *ştejărime* 595/157. Prezintă interes, pentru faptul că s-a pornit de la plural, *deşîme* 586/833.

— *ină* (colectiv) : *mălăină* „porumbişte" 119/334, 353, 349, 272, 279, 284, 260 ; *mirişlină* 61/279.

— *iş* (colectiv) : *răristiş* „rarişte" 588/762 ; ∞ [ɛ] *mesteciş* 602/682 ; *corniş* 603/272, 531, 848, 682, 172, *ulmiş* 598/414, 272, 886, 682, 514 ; *făgiş* 596/272 ; *deşiş* 586/728, 876, 886, 791, 551 aminteşte, ca formaţie, de *deşᵉme*.

— *işte* (colectiv) : *mălăişte* „porumbişte" 119/228, 219, 346, 362 şi 9/219 ; „unde punem mei" 39/987 ; *cosişte* 125/928 ; *orlişte* 7/848 şi *agrîşte* 7/010 „pîrloagă" ; *năsîpişte* „(pămînt) nisipos" 10/537, *fasolişte, orzişte, grînişte, ovăzişte, răpiţişte* 39/987 ; *tuleişte, orzişte, ovesîşte* 39/36 ; *golişte* „(poiană) în pădure" 587/157, 235 ; *păltinişte* 601/235, 260, *cornişte* 603/64, 235, 260, 279, 310, 349 ; *cărpeştnie* 600/64, 260, 279, 349 ; *arinişte* 604/235, 349 ; *făjişte* 296/284 ; *frăsinişte* 599/310, 349, 235, 53, 279 ; [ɛ] *ulmişte* 598/235, 260, 349, 279, 53 ; *ciocănişte* 119/987, 157, *cucuruzişte* 119/2, 833, 102, 130, *tentişte* 119/310, 316 şi *tuleişte* 119/64, 36, 47, 76, 27 „porumbişte".

— *iţă* (diminutiv şi fals diminutiv) : *ploscăniţă* „bostan uscat de formă lunguiaţă cu care se poate trage ţuică ori vin din butoi" 200/141 ; *opleniţă* „cruce (la sanie)" 358/47. Alături de *muscuţă* apare şi *muschiţă* „muşiţă de vin" 243/47. — Formează şi feminine : *spălătoriţă* „spălătoreasă" (h. 502) apare mai ales în nordul Moldovei. Cf. *bucătăriţă* ALR II, 163 ; *făiniţă* „ gaura prin care curge făina în postavă" 172/362, *săpuniţă* „paharul în care se fac săpunele" 513/27.

— *iu* (nume de agent) : *bărbiu* „bărbier" 551/95.

— *oi*, — *oaie* (nume de instrument) : *urdoi* (< *urdă* + — *oi*) „mîtcă" 307/53 ; *dosoi* „capac" 304/284 ; *bătoi* „mîtcă" 308/605 ; *căroaie* „cotigă" 354/848 ; *scăunoaie* „scaun de cuţitoiat" 556/386, 414, 514, 520. — Formează mai ales augmentative : *clăoi* „grămadă de fîn mai mare decît stogul" 133/520 ; — *oń* (nume de instrument) : *limboń* „limba meliţei" 258/27 ; *săpoń* „săpăligă (pentru straturi)" 28/76.

— *tor* (nume de agent şi de instrument) : *cositor* „croitor" 521/310, cf. *cositoare* „croitoreasă" 522/310; *năpustitor* „slobozitor (la războiul de ţesut)" 477/353 şi „grăunţar (la moară)" 174/353.

— *ui, uie* (nume de instrument) : *ţăpărui* (< *ţăpare*+ — *ui*) „ţepuşe (la sanie)" 357/102, *lădăţuie* „copăiţa (la moară)" 171/833 cu *ţ* de la alte substantive ca *căţuie, cetăţuie.*

— *ură* (colectiv) : *gozură* „gunoaiele la grîu" 84/514. — Formează şi substantive care numesc rezultatul unei acţiuni : *fripturră* „arşiţă, secetă"44/36.

— *uş* : *merizuş* „staniştea vitelor" 318/272, 279.

— *uţ* (diminutiv) : *sfliderecuţ* (în compunere cu — *eac*) 561/102, 235.

Sînt interesante şi formaţiile : *untierniţă* „putinei (de bătut unt)" 307/386 (după *piperniţă*) şi *ţarincă* „ţarina mare" 6/353.

Pentru răspîndirea geografică a unor diminutive sînt semnificative hărţile 180 (diminutivele lui *cal*) şi 190 (diminutivele lui *măgar*) din atlasul „mic".

S u f i x e a d j e c t i v a l e interesante :

— *av* : *pîrgav* „(porumb) în ţinte" 114/53.

— *ău* : (fîn) *prădău* 123/210 „fîn buruienos".

— *os* : loc *vătros* 94/64 şi *poienos* 94/27, 141, 250, 537 „loc gol într-o porumbişte unde n-a răsărit porumbul". Cf. (*mălai*) *poienos* 94/284 ; (*vin*) *sîngeros* „negru" 240/235 ; (*loc*) *mestecănos* (h. 602), (*loc*) *arinos* (h. 604), (*loc*) *cornos* (h. 603), (*loc*) *ulmos* (h. 898) apar în punctul 250 pentru substantive colective.

V e r b e n e o b i ş n u i t e. Se verifică afirmaţia acad. Iorgu Iordan (*Limba romînă actuală*) după care cele mai multe verbe noi aparţin conjugării a IV-a şi, într-o măsură mai mică, conjugării I. Conj. a IV-a : *şlăifăreşte* „(tocilarul) ascute" 510/27 ; (*cormanul*) *cormăneşte* 18/605, 728, 812 ; *tîrleşte* „gunoieşte" 13/365, 551 ; *sălişlim* „gunoim" 13/531 ; *băligărim* 13/928 (cf. *îmbăligări* 886, 848) ; *bugleşti* (*fînul*) „faci porşori, bugle" 131/141, cf. *porşorim* 131/27 ; *spicuim* (*claia*) 69/86 şi *căprioreşte* (*claia*) „pune căpriorii" 69/574 ; *toloceşti* „laşi pămîntul să se odihnească, faci toloacă" 7/537 ; *coronesc* „cojesc (lemnele)" 608/362 ; (*a se*) *cocîrţi* (despre lapte) „a se scoace" 310/141 ; *stănişlesc de-amează* „(vitele) stau în stanişte" 318/537 ; *cepureşte* „curăţă de crengi, de cepuri (copacul doborît)" 613/365 ; *cărăreşte* „curăţă capetele trunchiului" 615/574 ; *tăbluieşte* (*casele*) „acoperă cu tablă" 535/514 ; *ţipirigeşte* (cu plumb) „(tinichigiul) lipeşte" 536/537 ; *ogorîm* (*mălaiu*) „prăşim păpuşoiul" 100/362 ; *lămureşte* (*ţuica*) „fierbe ţuica a doua oară" 252/172.

Conj. I : *citernează* „dă drumul la vale (lemnului)" 616/310 ; *mă spumează* „mă săpuneşte" 513/47 ; *ţîlendrează* „alege grîul (cu triorul)" 90/520 ; (*triorul*) *măşinează* (*grîul*) 89/47 ; *înspichează şira* „face partea de sus, în aşa fel încît să se scurgă apa de ploaie de pe şiră" 69/872.

Derivarea cu p r e f i x e :

în— : *învîrtelnite* „vîrtelniţe" 451/95 (apropiat de *învîrti*) ; *inferecată* „ferecată" 151/365 ; (*a se*) *înhortăci* „(a se) ortăci" 16/316 ; *îmbălegăreşte* „gunoieşte" 13/848, 886 ; *a împăpuşat* „(porumbul) a căpătat păpuşă" 105/682.

pre— : *prefrige* „fierbe ţuica a doua oară" 252/2,29, 36, 47, 53, 63 ; *prenoie* „pritoceşte (vinul)" 246/833 ; *prăsădim* 95/27 ; *prăpunem* „cîrpim (locul unde n-a răsărit porumbul)" 95/2, 36, 76.

stră— : *strămoină* „pîrloagă care se lasă tot la doi ani" 7/362.

Este interesant de semnalat şi postverbalul *scaldă* „baie, scăldătoare" 182/105, pe care îl cunosc şi din regiunea Oradea.

★

Atlasul aduce material mult mai bogat pentru problemele de lexic. Am adunat cîteva fapte mai interesante pe care le-am grupat în ordinea alfabetică a problemelor.

A r h a i s m e : *vîrtute* „putere, tărie, vigoare" : porumbul e în *vîrtute* „în ţinte" 114/260 ; — *mîrşav* „slab, uscat, prăpădit" : (*boabe*) *mîrşave* (despre grîul care s-a copt prea devreme) 44/76 ; — *astrucămînt* „acoperiş" : *astrucămîntul cazanului* „capac (la cazan)" 249/29 ; — *lume* „pămînt" : *pune tîrş s-asemene lumea* „să niveleze pămîntul" 38/95 ; *lumea, acolo unde cresc nucii* „nucet" 212/95 ; — *năpusti* „a lăsa " < v. sl. *napustiti* : *îl năpustesc la izvor* „îi dă drumul la vale" 616/353, *botă de năpustit* „slobozitor (la războiul de ţesut)" *bezmetic* „stup fără matcă" < *bezmatok* „id." (CADE) 268/192, 514 ; — *ucide* (porumbul) bate porumbul (de pe cocean) "115/414 ; — *păs* „greutate" 423/76 ; — *buruscă* „aguridă" 231/53 ; *soţie* „tovarăş" : *soţie la plug*

15/346; — *duh* „aer, suflare" : *are duh rău* „vinul are smag" 235/605; — *unt* „ulei" 507/836; — *rost* „gură" se pare că s-a păstrat și pentru gura ferăstrăului în expresia *face rost la fierăstrău* 554/182, cf. *face gură la ferestău* 554/987. S-ar putea însă să avem a face cu o comparație mai recentă, pe teren romînesc, între rostul de la războiul de țesut și gura firezului; — *l-ai curat* (*de crăci*) „l-ai curățat de crăci" 613/723 și *s-o curat pădurea* „s-a lăzuit (pădurea)" 594/833.

C a l c u r i : „grîul de calitatea întîi" se numește în Ardeal *grîu întîie, clasa întîi* (h. 84), ca în maghiară. Cf. *grău ęlsǫrẹndü* 325, unde subiectul declară că l-a învățat de la mașiniștii maghiari; — „răsadniței" i se spune, ca în magh. *melegad* : *strat cald* 188/172.

C o n f u z i i l e sînt destul de numeroase. Pușcariu (DR, IX, 425) și B. Cazacu (BL, IX, 83—95) au arătat cum se confundă diferitele părți ale corpului omenesc. Același lucru se poate spune și despre animale, cu precizarea că, spre deosebire de ALR I, numărul întrebărilor care se referă n u m a i la părțile corpului la animale este infinit mai mic în ALR II_2: *cerbice* „bărbie" 299/346, are la piept *aia ce se dabălă la el* 105. Cf. *s-o făcut cerbice* (un fel de bătătură) 36; — Confuziile apar și atunci cînd avem a face cu termeni tehnici, datorită cunoașterii imperfecte a acestora : *slobozitor* înseamnă și „brațele vatalelor" (h. 476) și „slobozitor" (h. 477).

D i f e r e n ț i e r i l e s e m a n t i c e, destul de numeroase, dovedesc, așa cum arată S. Pușcariu (DR, IX, 430), nevoia de diferențiere a sensurilor pe care o au vorbitorii. Chiar dacă, de cele mai multe ori, aceste diferențieri sînt individuale, ele au importanță deosebită fiindcă indică mecanismul schimbărilor semantice și dovedesc caracterul c o n ș t i e n t al schimbărilor de sens : *o mînă de grîu — mănunchi* i se zice după ce a fost așezat jos 55/886; — *moină, cosalău, imaș* „pîrloagă" (*imaș* cînd e păscut) 7/272; — *țarnă* i se zice numai vara cînd nu e strînsă recolta; iarna i se zice *cîmp* 6/705. Este sigur că, în acest caz, la formularea diferențierii a contribuit și anchetatorul, deși nu se arată că răspunsul a fost sugerat; — *toloacă* este numită pășunea de lîngă sat, în timp ce pășunii de la munte i se spune *păscătoare* 317/386. — Se face distincție între termenii folosiți pentru om și pentru animale : *ciolan* se zice numai osului de animale 326/682. Este interesant de comparat h. 207 [animalul moare] cu h. 286 [pieri] din ALRI. Uneori, diferențierile semantice duc la apariția unor sensuri noi: se spune atunci cînd se culege cînepa de vară, *am vărat-o*, iar despre cea de toamnă, *am tomnat-o*, 255/605.

E t i m o l o g i i p o p u l a r e. *Sfășie* (de pămînt) 8/279 „fâșie de pămînt" a apărut în urma apropierii de *sfîșia*; — *zbătător* „mîtcă cu care se bate untul" 308/514 s-a format dintr-un *bătător* contaminat cu *zbate*; *cositor*, apropiat de *cuțit*, ajunge să se pronunțe *cuțitor* 536/228; *pușcă* a ajuns să însemne și „bucșă" 342/334, 325, 279, 316. Prin apropierea de *freză*, *frizer* devine *frezier*, 511/791; *bormașina* capătă numele de *boiermașină* 550/872.

M e t a f o r e : *strungă* „lătunoi în pînză" 488/192 amintește de *strungă* „strungăreață, gaură" ALR I, h. 31. Cf. și *cărare* 488/272, 682, 928 și *călărușcă* 47. Cînd s-au rupt mai multe fire se face *lup* în pînză 488/872, 928 sau *cal* 488/2. — Metafore numeroase sînt folosite pentru numirea celor două bucăți de lemn, numite de obicei *bărbătuș* și *muierușcă*, care fixează sulul dinainte al războiului de țesut ca să nu se miște pînza. Construcția celor două lemne : unul (bărbătușul) e dăltuit și se bagă cu un capăt, printr-o gaură a sulului, iar celălalt (muierușca) cu mai multe găuri se bagă în dăltuirea celui dintîi — a dus la apariția unor metafore ca *popă — preuteasă* 478/102, *jugu — jugărița* 76, *amnăruș — limbă* 192; *amnăruș — broască* 228. Ultima metaforă seamănă cu cele studiate de G. Rohlfs, *Sexuelle Tiermetaphern*, în *An den Quellen der romanischen Sprachen*, Halle, 1952, 49—54 (*Frosch* und *Ente*). — Se spune despre pădure primăvara că *o plecat mugurile* 589/29 „înverzește". — Parul din mijlocul ariei, în jurul căruia se învîrtesc caii la treierat, este numit *sluga cailor* 72/260; — *pădure necăjită* 585/386 i se spune unui loc de pădure păscut de vite și unde nu cresc copacii. — Forma brăcinarului de la căruță stă la baza răspunsului din punctul 64, *codobatură* (h. 344). *Muierușcă* se folosește și pentru mîtca de la putineiul de făcut unt 307, 308/310 — *Lup* „menghină" 543/272, 349, 141, *urs* „idem" 551. — O întreagă floră de metafore avem pentru „ochelarii (la căpeței)" : *pleoape* 292/791, *capacele ochilor* 551, 723, 848, 010, 012, *obloane* 235, 260, 219, 365, 362, 353, 334, 279, 284, 250, 574. Impresionează, datorită aceleiași bogății de metafore, harta 50 [*măseaua coasei*]: *gîtul* 705, 182, *grumazul* 53, *urechea* 682, *gușa* 29, *piciorul* 723, 728, *călcîiul* 812, 848, 748, 574, *cățelul* 514/836, *cioc* 928, 872, 791, *cotor* 172. Același lucru se poate spune despre „măciulia de mac" (h. 197) : *căpățînă* 836, 833, 172, *măciucă* 784, 812, *gogoașă* 928, *bumb* „nasture" 284, *troaca cea de mac* 316, *capul macului* 279. Bogăție de metafore există și în alte hărți : h. 268 [*stup fără matcă*] : *orfan* 219, 260, *sărac* 53, *mașter* 27, *sterp* 2, 928, 987, *bitang* „vagabond" 157; h. 238 [*vin falsficat*] : *bolînd* „nebun" 53, *adăpat* 29, 272, 235, 705, 769, *stîmpărat* 362, *spurcat* 436, *hilbărit* 272, *tăiat* 784, 192, cf. *vin de prieteni* „vin rău" 241/157, *lături* 250, *spălături* 310, *ciorbă* 27. — Precizarea anchetatorului ne ajută să vedem de ce

pentru a numi patul vîrtelniţei (h. 455) se folosesc o serie de termeni derivaţi de la capră : *capră* 130, 141, 172, 157, 192, 316, 784, *căproi* 64, 47, 36, 76, 105, *căpruci* 250. În nota din punctul 172 se arată că butucul numit *capră* poate avea şi picioare ; de fapt patul vîrtelniţii e făcut dintr-un butuc cu 3—4—5 craci(punctul 219). Pentru precizare v. şi *moară* „pipotă", fiindcă „acolo are ea piatră" 364/154. — Asistăm la un proces de reînnoire a metaforelor : de la ideea de a prinde, de la care s-a pornit pentru numirea „braţelor vatalelor" (h. 476), s-a ajuns la *fălcele* 250, *brăţare* 531, *mînuşe* 348, *brînci* 316 (în aria lui *brîncă* „mînă"), *mîini* 705, 728. — Metafore mai noi sînt *şcoală de răsaduri* „răsadniţă" 188/414, *milog* „mîrţoagă" 282/316. — Este interesant de comparat termenii pentru „mîrţoagă" din harta 282 cu cei culeşi de S. Pop, DR, V, 104 urm.

Recolta de n e o l o g i s m e este destul de bogată : (*piatră*) *ficsă* şi (*piatră*) *mobilă* (la moară) 167/987 ; *corpuri streine* „buruieni (în semănături)" 40/414 ; *portbatcă* 53/414 ; *port-altoi* 220/682, 723, 848 ; *lemne de edificat* 621/260 ; *ecsploatare* 611/105 ; *soluţie* (pentru stropit via) 277/Muntenia. În cele mai multe cazuri se poate urmări nesiguranţa celor ce folosesc neologismele (prin cercetarea aspectului semantic al cuvintelor), precum şi străduinţa lor de a le adapta la sistemul limbii noastre : (*salcie*) *miricană* „salcie pletoasă" 606/310 ; (*trifoi*) *artificial*, spre deosebire de cel sălbatic 139/836 ; *documenturi* „unelte agricole" 17/531 ; are *legume* multe se spune despre o semănătură cu multe buruieni 40/414. Cf. *grîu liaguminos* „grîu secăreţ" 41/836 ; *gheretă* „măcelărie" 534/836 ; *pedală* „tălpig (la scaunul de cuţitoiat)" 558/228 ; *chelner* „lăcătuş" 501/872 ; *i͜im͜bloq* „proprietate comună" 5/605, 784 ; *plastaţie* „plantaţie" 188/886 ; *ţertificat* 322/02 ; *isolutie* „soluţie" 227/414, 520, 531, 605 ; *pres* „teasc de stors strugurii" 235/2 ; *filocsărna* 223/520, *filofsîre* 223/514 şi *filosera* 223/531 „filoxeră" ; *isploatare* 611/812 ; *pachet* 611/514, 531 şi *părchet* 611/551 „parchet" ; (*vin*) *fazificat* „falsificat" 238/250 ; *allelier* 537/235 şi *antilier* 537/928 „atelier" ; *difişăm* „defrişăm" 594/414 ; *cruplă* 620/353, *cubă* 620/514, 762, 848, *club* 620/250, *clumpă* 620/574, *cuplă* 620/2, *cliupă* 620/386, *clubă* 620/260 şi *grupă* 620/284 „clupă" ; *inventar* 17/899. — În alte cazuri avem a face şi cu o schimbare de sens şi cu una de formă : *partea famelilor* „moşierii, intelectualii" 470/414.

Pătrunderea cuvintelor noi (neologisme sau cuvinte din alte graiuri cu prestigiu mai mare) în graiul ţăranilor romîni aşa cum se prezenta în urmă cu un sfert de veac se poate urmări, cu rezultate deosebit de interesante, mai ales citind observaţiile relative la întrebuinţarea s i n o n i m e l o r. S. Puşcariu (DR, IX, 432), în recenzia sa atît de bogată în idei, a arătat, vorbind despre faptele din ALR I, că în cazul acestor sinonime avem a face nu numai cu o repartizare geografică, ci şi cu una stilistică. Surprinde, în Ardeal, schimbarea rapidă a terminologiei legate de administraţie. Cuvintele *după modîa nouă* 583/36 pătrund în număr deosebit de mare la ţară : *îi pămînt kęezăĵęş* — *păşune totală* se spune *pă rumînie* 5/260 ; *păşune* se zice numai de la 1918 încoace ; înainte i se zicea *legeleu* 317/279 ; [R] *pădurar*, [V] *şumar*. Pădurar se zice numai de vreo zece ani 583/53, 56 ; „amu zicem *carte funduală*, [V] *telękŭńv* 148/334 ; *kertis* — „amu se zice *grădinar*" 185/365 ; — Uneori, această grijă de a vorbi cît mai *pă rumînie* îi face pe oameni să considere drept maghiare şi unele cuvinte romîneşti. Astfel, informatorul din Covasna (punctul 192) pretinde, că *mák'ină* este un cuvînt pe care-l folosesc maghiarii. Cf. însă *mák'ină* 82/605, 705, 723, 728, 769, 987. — Subiectele fac distincţie şi în alte cazuri între un cuvînt mai vechi şi unul nou, arătînd că ştiu originea cuvintelor : *pahtuit* „arendă" este „pe nemţeşte" 146/386, *carte funduală* [V] *grumbuh* (s-a zis aşa după vorba nemţească") 148/27 ; *samalîc* „şură de fîn" — „aceasta este vorbă turcească 138/682. Întîlnim şi aici interpretări false : *vezătiu* ar fi după un subiect luat *după limba germînă* 281/365, iar pe *tidvă* un alt subiect pretinde că l-ar fi auzit în Italia : *una tidva di veno*, aşa ziceau italienii 200/365. — Cele mai numeroase cazuri de sinonimie le prezintă cuvintele venite de la oraş sau învăţate la armată : *frezier* se spune la oraş 511/791 (*bărbier*) ; „pă rumîneşte" (se zice *ştergar*), iar la Bucureşti se zice *şervet* 491/769 ; *tîmplar* se zice la oraş 551/886 (*dulgher*) ; *dublură* zic croitorii 527/182 (*căptuşeală*) ; „aşa zice ţăranul (*am agonisit*), negustorul zice *cîştig*" 117/386 ; *pasări* „numa domnii zic, dar noi nu zicem" 361/365 ; *răfinăm* este termenul fiscal - în graiul de aici este folosit *lămureşte* < *lamură* 252/172 ; *pipotă* [B] *morişcă* 364/157 ; *capră* [R] *compas* 564/886 ; „cuvîntul *plugar* e învăţat din carte" 14/76 (*pa›r*) ; „*caisă* se spune în cărţi ; cei ce nu ştiu carte zic *piersăcuţă*" 205/310 ; „în carte i se spune (*stup*) *bezmetic* stupului fără matcă 268/219 ; cuvîntul *argilă* a fost folosit pentru a numi pămîntul scos cînd se lucra la piciorul podului de peste Olt" 11/886. Subiectele din punctele 876, 899 au făcut armata la cavalerie şi au auzit acolo că oblîncului i se spune *arcadă* (h. 283) ; un alt subiect (punctul 414) declară că la armată a auzit spunîndu-se *ţeasta şeii* ; *catîr* 295/95 apare izolat. Precizarea că a auzit cuvîntul de la soldaţi explică această „excepţie" ; subiectul din punctul 272 declară că de *tîr-*

năcop a auzit la armată (h. 27). — Mai rare sînt cazurile care să arate influențele între graiuri. Amintesc totuși cazul lui *capătîi* „broască (sub cepul grindeiului)" 161/386 care este eliminat de termenul nou, *lagăr*, venit din Ardeal (v. punctele 219, 260, 365). Într-o situație identică este *porumb* care elimină, la extremitatea ariei, pe *păpușoi* 92/682. Subiectul declară că *porumb* este folosit de tineri. Pentru diferențiere pe vîrste, este interesantă precizarea subiectului din punctul 769 (h. 512): bătrînii ziceau *rade*.

Prezintă interes și cercetarea s e n s u r i l o r pe care le primesc cuvintele în unele regiuni: *maidan* „poiană" 587/723; *miriște de fîn* „cositură" 125/605, 723; *loc pădureț* „laz" 593/723 (localitățile se găsesc în regiune de cîmpie); *holdă* „semănături de porumb" (în regiune în care nu se cultivă grîu) 39/833, cf. *holdă* „semănături de orz" 39/414; *dobitoace, iosag* „orătănii" 361/250; *alimălii, — male* [s] „orătănii" 361/362. Pentru a vedea felul cum s-a putut ajunge la sensuri atît de neașteptate este interesantă nota anchetatorului dată la harta 361; în punctele 95, 102, 130 și 192 s-a răspuns *găini* (pentru orătănii), din cauză că nu sînt alte păsări de curte. O situație asemănătoare ne întîmpină în cazul lui *copac* „gorun" 595/812 sau *pădure* „brădet" 597/362. — *ardeleni* „boștinari" 274/366 (subiectul precizează: boștinarii sînt din Ardeal) explică pe *mocani* „boștinari" 274/762, 791, 928. Cf. *mocan* „muntean care se ocupă cu oieritul" > „cioban" S. Pop, *Problèmes de géographie linguistique*: *Quelques termes de la vie pastorale, d'après l'Atlas linguistique roumain*, „Revue des Études Indo-Européennes, București, t. I, 1938, p. 66; prezintă interes, din același motiv, *bulgar* „grădinar" 185/386, 514, 520, 537, 750, 769 și *sîrb* „idem" 185/172, 192, 723. V. precizarea făcută de subiectul din punctul 723: „mai demult erau bulgari".

Rețin și evoluții semantice ca: *pîine* „grîu" 39/357, 84/386, 89/228, 574, 90/682, 574; *tinichea* „măsură cu care se ia vama la moară" 181/876, 928, 728, 705; *stup* „albină" 267/325,334 (*stupul împunge* 334). Ultimul exemplu dovedește că evoluțiile semantice se pot repeta (în latină, *alvea* „covată, stup"). V. și *țeastă* devenit azi din nou un termen peiorativ.

D i v e r s e. Atlasul ne oferă un număr destul de mare de cuvinte care nu sînt atestate în dicționare. Iată cîteva: *călugări* „greș" 30/886, (*codrul*) *îmbuiește* „începe să înverzească" 589/836, *moldă* „troacă" 618/130, *muscă* „altoi" 221/349, *pipirig* „prepeleac" 302/279.

Alte fapte diverse le dau în ordinea numărului hărților:

H. 4. *Despărțăne* „hotar (între sate)" 102 prezintă interes din punct de vedere formal. — H. 152. Menționez faptul că *opusi* „stăvilar sterp" a fost înregistrat numai o dată (punctul 414). — H. 171. Impresionează numărul mare de termeni (28) pentru „copăiță (la moară)", deși în Muntenia (10 puncte) nu a fost înregistrat nici un răspuns. Este foarte probabil că explicația stă în faptul că avem a face cu un obiect mic, cu mișcări repezi și ritmice, care „nefiind bine fixat în memorie și nedeșteptînd totdeauna imagini clare în mintea noastră, sînt supuse la fel de fel de asociații, la deformări din cele mai capricioase". Pușcariu, DR, IX, 433, a explicat în acest fel numărul mare al termenilor pentru *coropișniță* din limba romînă. — H. 364. *Cirtiță* „pipotă" 364/886 probabil dintr'un *tîrtiță*, prin confuzie. — H. 481. *Iepe* (la război) începe să fie eliminat de *tălpigi*, fiindcă războiul de țesut s-a modernizat: mai de mult războiul nu avea *tălpigi*, ci numai niște sfori, numite *iepe* (836). — H. 491. *Prosop* este foarte rar. Precizarea subiectului din punctul 705: „îi mai zice și prosop, da noi ștergar îi zicem" dovedește că termenul în discuție pătrunde acum de la oraș. — H. 537. *Țigan de fier* „fierar" 537/848 presupune un *țigan de linguri*. — H. 562. Este interesantă coincidența dintre *sfreder american* 705 și *mericånskile sfr̥dl* 02 pentru „coarbă" (h. 562).

Bogăția de material și de probleme justifică întinderea acestei recenzii.

Am încercat însă să prezint o parte din numeroasele fapte interesante pe care le aduc noile volume ale *Atlasului lingvistic romîn*. S-ar putea spune multe lucruri și în legătură cu interpretarea acestor fapte. Ar fi important să se arate dacă noile volume ale atlasului confirmă unele păreri în legătură cu repartiția graiurilor dacoromîne sau în legătură cu caracterul compact al ariilor lingvistice din Muntenia și Moldova. Multe fapte ar putea fi invocate chiar și în problema zonelor de interferență între graiuri. De asemenea, prezintă un interes deosebit cercetarea influenței exercitate de limba literară asupra graiurilor populare. Se observă că unele puncte sînt mai puternic influențate decît altele. În sfîrșit, ar putea fi studiată, cu rezultate mult mai interesante decît pînă acum, influența limbii maghiare asupra celei romîne. Notarea fonetică foarte amănunțită ajută la arătarea sforțărilor pe care le depun vorbitorii pentru adaptarea cuvintelor de origine maghiară la sistemul graiului lor.

MARIUS SALA

V. F. ŞIŞMAREV, Книга для чтения по истории французского языка [Antologie pentru istoria limbii franceze] 557 p. Словарь старофранцузского языка [Dicţionarul limbii franceze vechi] 274 p.

Editura Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., M.-L., 1955

După preţiosul său manual de *Morfologie istorică a limbii franceze*, apărut în 1952, romanistul sovietic V. F. Şişmarev, de la Universitatea din Leningrad, pune la dispoziţia studenţilor şi specialiştilor în franceză veche şi medie alte două excelente instrumente de lucru : o antologie şi un dicţionar.

Cunoscutele culegeri de texte franceze medievale alcătuite înainte de primul război mondial — cea a lui Foerster şi Koschwitz, cea a lui Bartsch în Germania, cele date în Franţa de Constans, Clédat şi Rochette, ş. a. — nu se mai găsesc decît în bibliotecile de specialitate. Dar nu numai dispariţia lor din comerţ îndreptăţea publicarea unui nou florilegiu de texte franceze vechi ci, în primul rînd, necesitatea de a oferi unul superior celor anterioare. Antologia prof. Şişmarev răspunde pe deplin acestei necesităţi. Mulţimea şi varietatea textelor reproduse, precum şi aparatul lor critic dezvoltat, la curent cu cele mai noi cercetări de medievistică franceză, îi asigură un loc de frunte printre publicaţiile de acest gen.

Textele, de pildă, sînt reproduse după ediţiile critice cele mai demne de încredere : *Viaţa Sf. Alexie* după G. Paris, ed. a VII-a revăzută de M. Roques (1933), în paralelă cu versiunea manuscrisului din Hildesheim publicată anul următor de C. Storey; *Poema lui Roland* după Bédier, cu indicaţia între paranteze drepte a întregirilor acestuia la prescurtări; *Aucassin şi Nicolette* după M. Roques etc. Aceste texte, grupate pe secole, încep cu extrase din *Glosele de la Reichenau* şi sfîrşesc cu *Misterul Vechiului Testament* din secolul al XVI-lea. Întinderea şi conţinutul extraselor dau totodată antologiei un pronunţat caracter literar : pot servi adică şi la ilustrarea unui curs de literatură franceză medievală. Secolul al XIII-lea, cel mai bogat reprezentat, oferă pagini din *Lapidariul* publicat de P. Meyer în Romania din 1909, din *Aucassin şi Nicolette*, din truverii vremii, mai ales Colin Muset şi Rutebeuf, ample scene din comediile lui Adam de la Halle, împreună cu alte producţii satirice din Arras; apoi „pasturèle" şi dispute („jeux partis"), miracolele lui Gauthier de Coincy, *Cele patru vîrste ale omului* de Philippe de Novarre, contracte şi hrisoave din tot domeniul dialectelor de nord, cinci fableluri printre care *Le Lai d'Aristote* de Henri d'Andeli, *Castelana din Vergy*, *Romanul Rozei*, partea lui Guillaume de Lorris şi mai ales cea a lui Jean de Meun, continuările din acel secol ale lui *Renart*, cronica lui Joinville, un poem epic tardiv, *Copilăria lui Ogier* de Adenet le Roi, *Chirurgia* lui Henri de Mondeville şi, în sfîrşit, o serie de proverbe.

Culegerea este bogată şi îndeosebi variată. Nimic esenţial n-a fost omis. Textele juridice, medicale, cronicăreşti pe lîngă cele literare, cuprind un vocabular abundent, precum şi toate fenomenele gramaticale pentru studiul limbii între 1200 şi 1300. Gîndindu-mă la dubla utilitate a antologiei — filologică şi literară —, regret că Thibaut de Champagne nu figurează printre autorii medievali reţinuţi de prof. Şişmarev, după cum mă mir de ce a fost lăsată la o parte o operă atît de celebră ca *Farsa lui Pathelin*. Vesela *Farce du cuvier* nu răscumpără decît în parte această omitere. În general, literatura secolului al XV-lea, aproape toată în dialectul francian, nu ocupă în această antologie locul pe care cred că-l merită, măcar ca material pentru studiul limbii capitalei scrisă de provinciali obişnuiţi a se exprima în dialectele lor; în al doilea rînd, evoluţia frazei literare şi capriciile grafiei etimologice ar fi fost, astfel, mai larg exemplificate. Ar fi putut figura, de pildă, la secolul al XV-lea, extrase din *Romanul lui Jehan de Paris* (ed. Wickersheimer, 1923, SATF), document de măiestrie artistică superioară a unui anonim, apoi, *Paris şi Viena*, în versiunea lui Pierre de la Cypède (ed. R. Kaltenbacher, Erlangen, 1904), pentru grafie supraîncărcată şi fonetisme meridionale sub pana unui marsiliez, scriind franţuzeşte în momentul cînd dialectul francian era pe cale de a se impune ca limbă naţională.

Fiecare text sau fiecare serie de extrase dintr-un autor începe cu o notiţă bibliografică : manuscrise, ediţii şi studii asupra operei. Urmează o introducere lingvistică, pe aspecte : fonetică, morfologie, sintaxă; mai rar lexic şi observaţii asupra topicii. Înainte de text, figurează şi o situare istoric-literară a acestuia. Cînd este vorba de o operă însemnată, prezentarea capătă proporţiile unui mic studiu : 11 pag. pentru *Roland*; 13 pentru Nicole Bozon ale cărui

Povești însoțite de morală pun problema anglo-normandei tîrzii, din ajunul Războiului de o sută de ani. Amănunțirea particularităților de limbă ale fiecărui scriitor dă o bună imagine analitică a francezei vechi și medii. Ceea ce prof. Șișmarev nu putuse arăta în *Morfologia istorică*, sinteză care trebuia să țină seama de formele cele mai frecvente și mai caracteristice, ca și F. Brunot în vol. I din *Istoria limbii franceze*, apare aici din plin : extraordinara abundență de variante fonetice și de forme gramaticale în care s-a exprimat franceza veche, variante și forme atît dialectale cît și individuale. Mai mult chiar, fiindcă adesea un text transmite aspecte din limba autorului împletite cu particularități din cea a copistului care adesea vorbea un dialect diferit. După cunoștințele mele, nici o antologie a francezei anterioare secolului al XVI-lea nu informează mai convingător asupra fărîmițării dialectale din perioada feudală veche. Prof. Șișmarev o face atrăgînd în mod statornic atenția asupra acelor particularități. Harta de la sfîrșitul volumului indică limitele aproximative ale dialectelor. Ultimele pagini (547—554) schițează în linii mari evoluția limbii franceze de la Războiul de o sută de ani pînă în pragul Renașterii.

Tot acest aparat critic este redactat cu o grijă desăvîrșită. Nu se pot descoperi la nici un capitol scăpări de ediții sau de studii importante. Dacă la genul „jeux partis" (p. 210) nu se indică *Recueuil général des jeux partis français* publicat de A. Langfors și colaboratorii săi (1926, 2 vol. SATF), omisiunea a fost compensată prin referințe exhaustive despre truverii Andrieu le Contredit și Guillaume le Vinier. Antologia prof. Șișmarev poate servi, astfel, și ca manual bibliografic de medievistică franceză, ținut la zi și deci mult mai bogat decît listele lui R. Bossuat din *Le Moyen Age* (1931). Nu știu însă pînă la ce punct ar dispensa și de consultarea manualului bibliografic recent apărut al aceluiași medievist.

Lămuririle asupra limbii unui autor nu sînt demarcări după editorii acestora din colecțiile „Anciens Textes Français", „Classiques français du moyen âge" și altele, ci o reelaborare personală a prof. Șișmarev, cu trimiteri la extrasele care urmează, în vederea înțelegerii acestora. Intitulată prea modest „Carte de citire. . . ", cuprinzătoarea crestomatie publicată de Academia de științe a U.R.S.S. se înfățișează ca o călăuză sigură în studiile franceze medievale.

★

Dicționarul limbii franceze vechi nu pretinde a fi un repertoriu complet al cuvintelor atestate înainte de Războiul de o sută de ani, ci numai un glosar al „Cărții de citire. . .". Înregistrează totuși și termeni din alte texte medievale, atunci cînd frecvența lor le impunea într-o astfel de culegere. Termenii din franceza medie au fost reținuți numai în măsura în care nu se mai regăsesc în limba modernă. Numele proprii au fost lăsate la o parte.

Prin materialul astfel triat ca și prin structura articolelor, Dicționarul prof. Șișmarev are în vedere ajutorarea studenților și cercetătorilor, ușurarea înțelegerii de către aceștia a textelor din antologie. Nu este vorba însă de o simplă traducere, ci de un comentariu filologic, cîteodată destul de dezvoltat. Un articol dă :

— variantele fonetice (dialectale) sau doar grafice ale termenului ;

— etimologia, însoțită, cînd este nevoie, de scurte considerații critice ;

— sensurile, în ordinea frecvenței, indicate întîi prin corespondentul în franceza modernă, apoi prin traduceri în limba rusă și în sfîrșit ilustrate printr-un citat ales din extrasele antologiei.

Variantele fonetice sînt de obicei cele normano-picarde, ceea ce nu este de mirare, dacă ne gîndim la bogăția literaturii în aceste dialecte cu multe trăsături comune, de la *Viața sf. Alexie* pînă la cronicile lui Froissart.

Etimologiile indicate de prof. Șișmarev sînt deosebit de instructive prin prudența lor. Întîlnim adeseori mențiunea „etimologie neclară", dar numai rar și motivarea abținerii de a opta pentru una din soluțiile propuse de cele mai autorizate dicționare. *Chiche*, *chicane*, ș.a. n-au fost, desigur, satisfăcător explicate de nimeni. La multe alte articole ezitarea este justificată. Există totuși unii termeni a căror origine mi se pare mai lămurită decît o prezintă glosarul prof. Șișmarev. Astfel :

Aaisier, *aisier*, nu văd de ce n-ar fi lat. *adjacere* din moment ce sensul cel mai vechi îi este acela de „a sta lîngă", mai ales că *adjacentia*, pluralul neutru de la *adjacens*, a devenit *aisance*. Ambele transformări sînt normale din punct de vedere fonetic.

În privința lui *barate*, sensu-i primitiv de „agitație, trepidare, luptă", mă face să adopt părerea celor care îl dau drept un germanism, cu atît mai mult cu cît *barâtta*, „încăierare", „tumult" este atestat în limbile scandinave.

Pentru *bastard*, luminoasa demonstraţie a lui Nyrop (*Linguistique et histoire des moeurs*, Paris, 1934, p. 118 şi urm.) care-l derivă din *bast* (azi *bât*) mi se pare acceptabilă, mai ales că din textele invocate de lingvistul danez reiese anterioritatea formei *enfant de bast* opus lui *enfant de lit* (legitim).

Exemplele se pot înmulţi.

În cîteva cazuri controversate, prof. Şişmarev urmează însă de preferinţă opiniile lui Meyer-Lübke şi Gamillscheg, contra dicţionarelor etimologice Hatzfeld-Darmsteter-Thomas, Bloch — Wartburg şi Dauzat. Preferinţa aceasta măreşte numărul germanismelor vechi din franceză, atunci cînd în mod evident termenul francez continuă un indoeuropenism comun celticei, latinei şi germanicii. *Aune* să fie oare francicul *alina*, mai de grabă decît lat. *alnus*? La fel, ar fi cumva mai sigur să explicăm *blé* prin francicul *blad*, reconstrucţie tot atît de arbitrară ca şi celt. *blato*?

Alteori, prof. Şişmarev are perfectă dreptate să renunţe la explicarea exclusivă prin germanica veche spre a lua în considerare şi perspectivele romanice ale unui cuvînt. După dînsul, *abandon* ar fi posterior lui *abandonner*, apărînd ca substantiv verbal al acestui infinitiv. *Abandonner* este un hibrid, compus din germ. *ban* şi rom. *donner* prefixate cu *a*. Etimologia aceasta mi se pare mai valabilă decît cea care imaginează un *band* înrudit cu *ban*, pentru a explica mai întîi pe *en bandun* din *Roland* (1220, 2703) din care ar deriva verbul *abandonner* (Dauzat ş.a.).

Se pot discuta unele preferinţe ale prof. Şişmarev, putem reflecta asupra unor rezerve ale sale, însă erudiţia de care dă dovadă în partea istorică a fiecărui articol, ca şi exactitatea traducerilor, pînă la cele mai delicate nuanţe, sînt demne de toată admiraţia.

Înaltul nivel ştiinţific al ambelor publicaţii arată cu prisosinţă calitatea muncii didactice la catedra de romanistică a celei mai vechi universităţi din U.R.S.S. Învăţămîntul istoriei limbii franceze de la Facultatea de filologie din Bucureşti foloseşte cu deplin succes şi resimte în mod fericit ajutorul acestor preţioase instrumente de lucru elaborate de prof. Şişmarev

N. N. CONDEESCU

G. ROHLFS, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen. Versuch einer romanischen Sprachgeographie*

[Diferenţierea lexicală a limbilor romanice. Încercare de geografie lingvistică romanică]

Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1954, Heft 4, Philosophisch-historische Klasse. München, 1954, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften (in 8°, 108 pag., 50 hărţi).

În seria de „Sitzungsberichte" a Academiei de Ştiinţe din Bavaria, secţia filozofie-istorie, a apărut lucrarea cunoscutului romanist de la München, G. Rohlfs, *Diferenţierea lexicală a limbilor romanice* (München, 1954). Este după cum specifică şi subtitlul, o „încercare de geografie lingvistică romanică", în care se aplică tezele lingvisticii spaţiale gilliéroniene şi bartoliene, pentru a explica desmembrarea unităţii lingvistice (relative) a Romaniei. Autorul urmăreşte procesul în domeniul lexicului, analizînd soarta a 51 de inovaţii în cursul evoluţiei limbilor romanice. Se întrevăd astfel, chiar în interiorul latinei, trei straturi de cuvinte diferenţiate temporal, în urma acţiunii factorilor determinanţi ai istoriei (cultură, comerţ, relaţii sociale, structură psihică). În afară de acestea, dezvoltarea independentă a limbilor romanice, în urma acţiunii substratului, a influenţei limbii greceşti şi a împrumuturilor din alte limbi, drept consecinţă a transferurilor de populaţie sau a relaţiilor culturale şi comerciale etc. — au adîncit diferenţierile interromanice. În desfăşurarea procesului de înnoire, apare clar jocul de forţe din interiorul sistemului limbii : coliziunea omonimică, tendinţa către creaţii mai expresive şi aceea de întărire a corpului fonetic al cuvintelor, deplasările semantice înăuntrul unei categorii de noţiuni înrudite, interdicţiile de vocabular etc. Discutarea acestor probleme se întemeiază pe cercetări proprii, consemnate în studii. anterioare (cf. spre exemplu cazul sic. *pumu*, *accattari* discutat în *Galloitalienische Sprachkolonien am Golf von Policastro* în *ZRPh.* 61, p. 79 sq ; sic. *aguggia*, *cassanu*, în *Colonizazzione gallo-italica nel Mezzogiorno d'Italia*,

Mélanges Mario Roques, I, 88 ; sic. *testa, dumani* în *Scavi linguistici nella Magna Grecia*, Roma, 1933, pag. 55 sq.), dar şi pe rezultatele cercetărilor altor romanişti (P. Aebischer, von Bruppacher, K. Jaberg, J. Jud, S. Puşcariu, A. Ch. Thorn, M. L. Wagner, W. von Wartburg etc.).

Lucrarea lui G. Rohlfs apare astfel ca o sinteză a celor mai însemnate studii de lexicologie romanică. În acelaşi timp, ea constituie o nouă şi utilă contribuţie, de pe poziţiile moderne ale dialectologiei, la aprofundarea problemei diversificării lingvistice a teritoriului Romaniei, pe care au studiat-o cu ani în urmă, în ansamblu, G. Gröber, M. Bartoli şi W. von Wartburg.

Concluziile la care ajunge G. Rohlfs, în urma examinării răspîndirii geografice a celor 51 de cuvinte, aduc contribuţii eficiente la cunoaşterea legăturilor genetico-structurale dintre limbile neolatine. Autorul subliniază astfel individualitatea bine conturată a limbilor extremului est şi vest al Romaniei (romîna, spaniola, portugheza) (p. 86—87) şi, dimpotrivă, slaba diferenţiere lexicală a celor din centru, în domeniul gallo-italic (p. 88). În ceea ce priveşte Italia, Rohlfs insistă asupra asemănărilor de vocabular dintre Sicilia şi regiunile nord italiene, explicabile prin valurile de colonizatori care s-au revărsat asupra teritoriilor din sud pornind din părţile gallo-italice (p. 88). Astfel se lămureşte şi contrastul lingvistic dintre Calabria de nord, conservatoare, deci arhaizantă, şi Calabria de sud, bogată în elemente greceşti dar săracă în elemente lexicale vechi : aceasta din urmă se găseşte sub influenţa lingvistică a Siciliei (p. 88).

O altă serie de observaţii privesc retoromana. Autorul relevă apropierile dintre formele lexicale retoromane şi cele din nordul Italiei şi din Franţa (p. 88). Interesante sînt îndeosebi corespondenţele dintre retoromană şi romînă (*melum, ficātum, salire, rogare*) (p. 89),. Această structură lexicală mixtă se datoreşte, de bună seamă, contactului pe care îl are retoromana deopotrivă cu regiunile de vest şi de est ale Romaniei [1].

Referitor la Sardinia, se subliniază caracterul ei arhaic (p. 89), păstrător al unor forme lexicale dispărute din celelalte regiuni romanice sau existente şi în dialectele sud-italiene. În sardă se observă de asemenea numeroase infiltraţii din spaniolă şi catalană.

Pentru această din urmă limbă, studiul lui Rohlfs aduce contribuţii preţioase la precizarea locului ei printre limbile gallo- şi ibero-romanice. Analiza a 33 de cuvinte, diferite în franceză-provensală şi în spaniolă, descoperă autorului corespondenţa în 28 de cazuri a provensalei cu catalana. Astfel, Rohlfs conchide, alăturîndu-se părerilor lui F. Diez, W. Meyer Lübke, E. Bourciez şi A. Griera, că, în esenţă, catalana aparţine domeniului galloromanic : „das Katalanische ist in der Hauptsache eine „dependance" des Provenzalischen" (p. 92) [2].

★

Fără îndoială că o asemenea cercetare, care din examinarea a 50 de hărţi, a ajuns la concluzii ce confirmă tezele curente în romanistica contemporană — a avut de rezolvat o serie de probleme de metodă. Prima şi cea mai însemnată este în legătură cu relativitatea rezultatelor. Studiile de geografie lingvistică au, în general, în vedere un număr restrîns de fapte împotriva cărora se poate găsi oricînd un număr egal de cazuri contradictorii. Cît de întemeiate pot fi deci astfel de concluzii parţiale? Iată de ce s-a susţinut cu dreptate [3] că buna metodă a geografiei lingvistice cere examinarea *tuturor* cazurilor pentru a elabora concluzii lipsite de dubiu. Sub acest raport, G. Rohlfs a ştiut să-şi extindă cercetarea la un număr mai mare de cazuri, justificîndu-şi concluziile prin statistici amănunţit întocmite (cf. analiza materialului lexical catalan). Totuşi, rămîn şi afirmaţii asupra cărora mai poate pluti îndoiala : analiza făcută de G. Rohlfs descopere, bunăoară, 13 cuvinte proprii francezei şi numai 5 cuvinte specifice retoromanei. Să fie retoromana în general mai săracă în tipuri lexicale proprii sau este vorba de o constatare care se limitează numai la cazurile examinate?

O altă dificultate în cercetările de geografie lingvistică o constituie posibilitatea de a discerne între elementele limbii, pentru a lua în consideraţie în special pe acelea care au o

[1] Concordanţele dintre dialectele retice şi romînă au fost semnalate şi de O. Densusianu, HLR, I, 227.

[2] Păreri asemănătoare cu privire la poziţia catalanei au exprimat, după cum arată G. Rohlfs (p. 201), şi H. Bilcher, *Die Stellung des Katalanischen zum Provenzalischen und Kastillischen* (teză de dizertaţie netipărită), München, 1950 şi H.Kuen, *ZRPh*, 66, 1950, p. 108 sq.

[3] A. Rosetti, *Sur la méthode de la géographie linguistique*, în *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague-Bucureşti, 1947, p. 417 sq.

însemnătate funcțională deosebită. Se știe că în domeniul vocabularului, existența noțiunilor mai mult sau mai puțin importante pentru viață și a cuvintelor cu o frecvență mai mare sau mai mică în vorbire, a readus, în ultima vreme, în discuție conceptul unui fond esențial de cuvinte al limbii. El capătă aplicare în studiile istorico-comparative, dînd posibilitatea de a verifica legăturile genetice dintre două limbi și în domeniul lexicului. Nu sînt de făcut, în general, din punct de vedere al importanței elementelor lexicale examinate, reproșuri lucrării lui G. Rohlfs. Autorul s-a ocupat de cuvinte desemnînd noțiuni de primă însemnătate (nume de rudenie, de părți ale corpului, de animale, arbori, termeni agricoli, numele zilelor săptămînii etc.) și de elemente indispensabile ale structurii gramaticale a limbii (pronume, conjuncții). Ar fi fost totuși necesară, în concluzii, o distincție sub acest raport a elementelor examinate : în cazul romînei, de pildă, are o mai mare valoare probantă independența tipurilor lexicale în cazul *iubi*, *merge*, *picior*, *femeie*, *lingură*, decît în cazul *prepeliță*, *croitor*, *zidar*, *chior*. Primele, făcînd parte din fondul esențial de comunicare al vocabularului limbii atestă diferențieri timpurii, unele chiar în interiorul latinei vulgare orientale ; celelalte sînt, de bună seamă, apariții mai recente, secundare.

În legătură cu aceasta, nu putem să nu remarcăm că în concluziile lui G. Rohlfs lipsește în general o consecventă ordonare în timp a deosebirilor lexicale dintre limbile romanice. Autorul este preocupat de această problemă numai întrucît privește latina, în sînul căreia stabilește trei straturi de inovații (p. 93—94). O asemenea perspectivă istorică însă ar fi putut să fie extinsă și asupra epocii moderne a limbilor romanice, cu atît mai mult cu cît concluziile autorului privesc vocabularul romanic în componența lui actuală. Ar fi fost deci necesar, în concluzii, o considerare stratigrafică a materialului studiat, conformă cu indicațiile lui M. Bartoli, care, în *Caratteri fondamentali delle lingue neolatine* [1], distingea în procesul definirii individualității limbilor romanice trei faze : latină, romană și romanică. O astfel de cercetare ar fi relevat faptul că, în materialul examinat de G. Rohlfs, romîna se caracterizează îndeosebi prin tipuri lexicale proprii provenite din superstrat (*strugure*, *croitor*, *zidar*, *iubi*, *trăi*, *război*, *cocoș*, *sosi*, *burtă*, *chior*, *stejar*), în timp ce italiana și franceza prin creații latinești tîrzii. Se degajă astfel constatarea că romîna a renunțat mai repede decît surorile ei vestice la elementele latine, recurgînd la împrumuturi din alte limbi. Aceasta înseamnă, în fond, că romîna a părăsit *mai devreme* comunitatea latină și că, deci, individualitatea ei lexicală s-a putut contura într-o epocă timpurie, anterioară momentului dizlocării celorlalte limbi romanice. Iată așadar confirmată teza lui M. Bartoli care susține că inovațiile de vîrstă romanică datorită superstratului apar în mai mare măsură către periferia Romaniei [2]. Comparînd însă romîna, caracterizată în cercetarea lui G. Rohlfs de 11 elemente lexicale provenite din superstrat (din 25 de tipuri proprii), cu spaniola și portugheza, în care numai 3 cuvinte sînt împrumuturi (din 18 tipuri proprii), rezultă foarte clar că romîna se remarcă printre celelalte limbi romanice, chiar față de cele periferice, printr-o structură lexicală mult mai bogată în elemente *alogene*. Constatarea, explicabilă dacă ne gîndim la condițiile istorice în care s-a dezvoltat romanitatea orientală, ar merita o examinare atentă în lumina întregului vocabular al limbii romîne.

★

Observațiile de amănunt sugerate de lucrarea lui G. Rohlfs se vor referi îndeosebi la problemele limbii romîne. Trebuie să remarcăm totuși că, din acest punct de vedere, nu sîntem cei dintîi care întreprindem o astfel de operație. Un examen similar, deși poate prea sumar, a făcut și I. Popinceanu în *Orbis* IV, 1955, 2, p. 539 sq. Nu va fi deci de mirare dacă notele noastre se vor uni, pe alocuri, cu cele cuprinse în recenzia acestuia, dar nici dacă ele se vor deosebi uneori.

Prima și cea mai însemnată problemă este aceea a izvoarelor. După cum se poate remarca, și cum însuși autorul recunoaște în prefață, profunzimea cercetării sale este întrucîtva inegală. Dacă în ceea ce privește italiana, franceza și spaniola, materialul în discuție a fost recoltat din atlasele lingvistice dar și din cercetări monografice privitoare la aspectele cele mai variate ale limbii (limbă literară — limbă vorbită — argot, limbă veche — limbă modernă), pentru celelalte limbi romanice (romîna, retoromana) documentarea s-a limitat numai la consultarea hărților atlaselor (și acestea parțial apărute), în unele cazuri, chiar, ea oprindu-se

---

[1] *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1945, p. 76 — 77.
[2] *Op. cit.*, p. 107.

la nivelul limbii literare. Sînt de vină, în primul rînd, condiţii obiective : lipsa atlaselor lingvistice ale tuturor limbilor romanice, insuficienţa informaţiei în domeniul dialectologiei şi lexicologiei ; dar, alături de ele, trebuie să luăm, desigur, în considerare şi unele motive subiective care au îndemnat pe eminentul italienist să dea preferinţă domeniilor sale predilecte.

Procedînd astfel, autorul s-a privat însă de surse preţioase de material necesar. În ceea ce priveşte limba romînă, sînt de menţionat în primul rînd monografiile fundamentale ale dialectelor sud-dunărene (S. Puşcariu (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan), *Studii istroromîne*, I—III, Bucureşti, 1906—1929 ; Th. Capidan, *Aromînii*, Bucureşti, 1932 ; Th. Capidan, *Meglenoromînii*, I—III, Bucureşti, 1925—1935), care cuprind mai multe date decît cele existente în ALR, precum şi dicţionarele ele mai însemnate (I. A. Candrea — Ov. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii romîne, Elementele latine* (*A — Putea*). Bucureşti, 1914 ; *Dicţionarul limbii romîne* al Academiei Romîne *A — De*, *F — Lojniţă* ; I. A. Candrea. *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Romînească"*, Bucureşti, 1931) ; de asemenea nu au fost luate în consideraţie cercetările din domeniul limbii romîne vechi (I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană, I Introducere, II — Text, glosar*, Bucureşti, 1916 ; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii romîne*, VI, Bucureşti, 1946). O astfel de lărgire a cîmpului de informaţie, asociată cu rezultatele obţinute în urma despuierii ALR, ar fi putut adeseori schimba cu profit concluziile autorului. În cele ce urmează vom încerca, din perspectiva unui material mai bogat de limbă romînă, a corecta sau completa studiul întreprins de G. Rohlfs.

Să începem cu observaţiile referitoare la ariile de răspîndire stabilite de autor pentru unele cuvinte. Nu fără surprindere se poate constata urmărind hărţile nr. 23 (*uva-racemus*, p. 39), nr. 13 (*ire-ambulamus*, p. 28) şi nr. 28 (*cuna — bertius — vehiculus*, p. 56), că romîna nu apare inclusă în domeniul care cunoaşte pe urmaşii lat. *uva*, *ire*, *cuna*. Aceste cuvinte sînt atestate însă şi în romînă, în materialul ce a scăpat informaţiei autorului. *Uva* > rom. *auă* apare în *Psaltirea Scheiană* CLIII, 14 : *sînge de auă* (Densusianu, *HLR*, 493) şi azi regional în Oltenia şi sud-vestul Munteniei (Candrea — Densusianu, *DE*, p. 10). *Auă* apare în special cu sensul „fructul strugure". În limba veche *strugure* însemna propriu-zis „ciorchine", într-o construcţie ca *un strugure de auă* (cf. azi mold. *un strugure de poamă*[1]) (Densusianu, „Grai şi suflet", V, 175). Trecerea semantică *strugure* „ciorchine" > *strugure* „fruct" este deci paralelă cu evoluţia lat. *racemus* „ciorchine" > fr. *raisin* „strugure-fruct". Fonetismul cu *a-* protetic care ar proba originea sud-dunăreană, aromînă, a cuvîntului[2], poate fi explicat şi prin dacoromînă, unde proteza şi afereza lui *a-* sînt fenomene fonetice frecvente (Rosetti, *ILR*, IV, 92—93).

Ire < rom. *i* nu s-a pierdut cu totul în romînă, cum afirmă Rohlfs (p. 30 n. 3). În afară de istr. *ii* „a merge" (Puşcariu, *Studii istroromîne*, II, 214), cuvîntul apare în romîna veche : *acmu după tine imu cu toată inema* (*Psaltirea scheiană*, CLVIII, 41), *voi i întru adevărul tău* (*Psaltirea Hurmuzachi*, LXXXV, 11) (ap. Densusianu, *HLR* II, 497). Sub forma de imperativ *ire* circulă şi azi ca interjecţie : *i* ! „du-te !" „ mergi !" (T. Papahagi, *Dispariţii şi suprapuneri lexicale*, „Grai şi suflet", III, 2, p. 6).

Şi *vadere* este atestat pe teritoriul Romîniei. El continuă să trăiască în ar. *se vai* (Capidan, *Aromînii*, 493) : *şi acasă să ţi vai* „acasă să mergi") şi dr. reg. (Trans.) *vă*, *vaţi* (*vareţi*) „du-te !", „duceţi-vă" (prez. imp. 2 sg., pl.) ; *vă* apare şi în *Palia* de la Orăştie : *Şi zise Domnul cătră Aron* : *vă înaintea lui Moisi în pustie* (Ex. 4, 27 ; ap. Tiktin, *DRW* s.v. *va*). Tot Tiktin îl presupunea a fi existînd în expr. munt. fam. *mai va* „es ist noch weit, es dauert noch". Puşcariu vorbea chiar de intrarea verbului *vadere* în paradigma de conjugare a lui *velle*, ca auxiliare în formele de viitor 3 sg. *va*, pl. *vom* (DR. VI, 389), ceea ce de fapt nu poate fi demonstrat, ambele forme putînd fi foarte bine explicate din *velle* (> *volere*), ca şi *voi*, *vei*, *veţi* (C. Preda , „Grai şi suflet", VI, 307 sq. ; Al. Rosetti, *ILR*, I, 138).

Cuna este cunoscut în romînă, contrar afirmaţiilor autorului („unbekannt ist *cuna* auch im Rumänischen", p. 57), sub forma ar. *cună* „leagăn" (Capidan, *Aromînii*, p. 148) : *lo-tsi dracu cuna* „lua-ţi-ar dracu leagănul" (*ibid.*, p. 342), iar *petrarius*, cum a remarcat şi I. Popinceanu (*op. cit.*, p. 541) apare şi în rom. *pietrar* „zidar" în nordul Moldovei (cf. şi *ALR*, II, 1, întreb. 3758), care ar putea fi însă mai degrabă o formaţie romînească cu sufixul *-ar*[3]. În

---

[1] În Moldova şi azi *strugure* „ciorchine" (Candrea, *D. Enc.* s.v.).

[2] Capidan, *Aromînii*, 225 ; *Candrea — Densusianu*, DE. nr. 117.

[3] Cuvîntul există şi în sudul Moldovei, mai ales cu sensul „sobar".

sfîrșit, tezaurului lexical al romînei i-a fost transmis lat. *mulier* > dr. *muiere*, ar. *mul'ere*, megl. *mul'ari*, istr. *mul'ere*, încetînd astfel de a fi un tip lexical specific spaniol, cum afirmă autorul la pp. 79 și 86.

Și alte limbi romanice au fost văduvite de o serie de atestări. Tipul *ne-mica* considerat de autor ca existînd numai în romînă (p. 24 : „beschränkt auf Rumänien") apare și în retoromană : eng. *nimia*, friul. *nemighe* (cf. și it. (v. ven.) *nemiga*) — *REW*[3] 5885. Tot astfel, *uva* apare în retorom. eng. *üya*, friul. *uve* și în sard. log. *ua* — REW[3] 9104. *Captare* „sehen" nu apare numai în Romania de sud-vest (p. 46) ci și în regiunile de est : vegl. *kapta* (Bartoli, *Dalm.* II, 370). Menționarea acestor cazuri ar fi mărit numărul concordanțelor dintre romînă și retoromană, romînă și spaniolă, consecințe ale conservării formelor în arii izolate și laterale.

În legătură cu elementele lexicale moștenite de limba romînă din latină nu sînt lipsite de interes nici atestările indirecte : cuvinte dispărute din limba de azi își dovedesc existența într-o epocă mai veche prin derivatele pe care le-au lăsat în urma lor. Într-o astfel de situație este *caecus* : deși înlăturat pretutindeni în răsăritul Romaniei de *orbus*, prezența lui odinioară este confirmată de derivatul *caecia* > *ceață*. *Și camba* trebuie să fi fost odată viu pe aceste meleaguri : ni-l atestă formația verbală *a gîmba* „a pune gheara pe cineva, a-l înhăța, a-l prinde" (Candrea, *DE*, 545). *Vitulus* de asemenea dispărut în urma înlocuirii cu *vitellus* a lăsat în loc pe *vituleus* *> dr. *vătui* „junger Bock", ar. *vitul'u* „Zicklein von einem Jahr", mgl. *vitul'u* „Lamm" (Pușcariu, *EWRS*, 175), cu o explicabilă deplasare a sensului în mediu păstoresc. Dimpotrivă, în cazul lui *spatula*, derivatul a fost acela care a dispărut din răsăritul Romaniei lăsînd în locu-i cuvîntul primar *spatha*. Acesta a suferit în răsăritul Romaniei o transformare semantică asemănătoare cu aceea a diminutivului său : lat. *spatha* > rom. *spată*, pl. *spate*, *spete* „Schulterblätter, Rücken", ca și lat. *spatula* > fr. *épaule* (Pușcariu, *EWRS*, 148). Menționarea unor asemenea mărturii ar fi lărgit perspectiva istorică a cercetării lui G. Rohlfs.

Și etimologiile stabilite de autor pentru unele cuvinte romînești necesită o serie de cercetări. Faptul că ele se deosebesc nu o dată de cele consemnate în dicționarele etimologice de bază ale limbii romîne este cu atît mai surprinzător cu cît nici o explicație suplimentară nu vine să justifice părerea autorului.

Cum a ajuns, bunăoară, G. Rohlfs să considere (p. 62) că rom. *trăi* este urmașul lat. *trahere* (< * *tragere*), atît de deosebit ca sens? Etimologia este și mai puțin posibilă dacă ne gîndim că romîna a moștenit pe * *tragere* sub forma *trage* (REW[3]. nr. 8841 ; Pușcariu, *EWRS*, nr. 1752). *Trăi* ne trimite fără îndoială la vsl. *trajati* „dauern", și ca sens și ca formă.

Nici rom. *stejar* nu i se dă o etimologie justă : autorul îl consideră „ein Wort aus einer untergangenen Balkansprache" și îl discută în cadrul acțiunii substratului asupra limbilor romanice. Într-adevăr, s-a susținut odată în lingvistica romînească originea autohtonă a acestui cuvînt (Hasdeu, *Ist. crit.*, II, 67) ; ipoteza a fost părăsită însă cînd Cihac (*Diction. d'étym. daco-roum.*, II, 366—367) a dovedit, nu fără oarecare dificultăți de sens și de accent, proveniența slavă : cuvîntul apare în toate limbile slave : bg. *stežer*, *stožar*, ceh. *stožar*, vsl. *stožer* „tronc, gond d'une porte", cr. *sterž* „sorte de chêne". Tiktin (*DRW* s.v.) indică și evoluția semantică probabilă. În sfîrșit, faptul că și ceilalți termeni care denumesc această noțiune provin din aceleași limbi (bg., s-. cr. *gorun* > rom. *gorun*, bg. *granica* > rom. *gîrniță*, srb. *šledun* > rom. *șledun*) este încă un motiv ca să nu ne îndoim de originea slavă a cuvîntului. *Stejar* este deci, după toate aparențele, un element de superstrat[1].

Rom. *cocoș* nu își găsește locul potrivit acolo unde îl discută Rohlfs : *cocoș* nu poate fi considerat în romînă o creație onomatopeică de tipul fr. *coq*, retorom. *cot*. Termenul a fost împrumutat ca atare dintr-o limbă slavă : vlg. *kokoti* rus. *kokoši*, sl. *kokoš*, ceh. *kokot* „Hahn', (față de bg. *kokoš*, *kokoška*, rus. *kokoška* „Henne" (Berneker, *SIEW*, I, 541). Valoarea onomatopeică a cuvîntului nu a fost sensibilă decît în slavă ; pentru romînă, *cocoș* este un simplu împrumut.

Mai complicată este etimologia rom. *potîrniche*, pe care Rohlfs o stabilește apelînd la contaminarea dintre lat. *coturnix* și sl. *podpoda*. Pe ce se întemeiază însă o asemenea ipoteză? Autorul nu aduce în sprijinul punctului său de vedere decît o observație în nota de la p. 65 : „Man beachte die Ähnlichkeit des Lautrythmus zwischen rum. *potîrniche* und kroatisch *prepelica* (*pipelica*) „Wachtel".

---

[1] Ipoteza originii autohtone nu trebuie totuși definitiv exclusă : s-ar putea ca *stejar* să fi fost transmis limbilor slave din limba populațiilor balcanice preromane. Dar nici o dovadă palpabilă nu ne conduce spre o asemenea afirmație. Pe de altă parte, prezența cuvîntului în cehă ar pleda împotriva originii balcanice.

O astfel de afirmaţie nu poate să nu genereze o serie de obiecţii. Mai întîi, trebuie arătat că *coturnix* nu satisface întru totul forma romînească. Spre a justifica rom. *potîrniche* trebuie să pornim de la diminutivul* *coturnicula*. După Puşcariu, DR, X, 2, 375, această formă ar fi putut, singură, să evolueze spre *potîrniche*, după ce a trecut printr-o fază* *poturnicula* în urma disimilării *c — t > p — t*. Dar formele aromîneşti *pitrunicl'e*, *piturnicl'e*, *pituricl'e* trimit la un mai probabil* *perturnicula*, rezultat din *coturnicula*+ *perdix* (Puşcariu, *EWRS*, nr. 1364; Candrea — Densusianu, *DE* nr. 1434), cu atît mai mult cu cît o astfel de contaminare există, e drept, în favoarea lui *perdix*, şi în it. *pernice*, vegl. *penaika*, engad. *perniš*, friul. *pernis* (REW³ nr. 6404). Această combinare lexicală se datoreşte confuziei produse în urma asemănării dintre două păsări din ordinul galinaceelor.

Pentru romînă, procesul trebuie să se fi petrecut astfel: lat. *perdix* dispărînd, noţiunea denumită de el a fost desemnată cu termenul *coturnix*, iar pentru aceea pe care o desemna *coturnix* s-a recurs la un cuvînt slav: *prepelica* (scr. *prepelica*, *plepelica*, slov. *prepelića*, ceh. *přepelice*, Cihac, *Dict. d'étym. daco-roum.*, II, 289) > *prepeliţă* — din păcate însă, neînregistrat de Rohlfs.

Rezultă de aici că contaminarea *perdix* + * *coturnicula* nu este o simplă presupunere filologică: realitatea ei e dovedită prin trecerea lui *coturnix* în aria semantică a lui *perdix*. De ce să renunţăm atunci la această etimologie verificată atît în planul limbii romîne, cît şi în celelalte limbi romanice, pentru una nouă, lipsită de confirmări similare?

Dar faptul că rom. *potîrniche* denumeşte noţiunea „perdix" şi nu pe aceea de „coturnix" a scăpat din vedere lui G. Rohlfs. El traduce rom. *potîrniche* prin germ. *Wachtel*. Acesta este însă numele german al prepeliţei, *Coturnix communis*. *Potîrniche*, *Perdix cinerea* trebuia redat prin germ. *Rebhuhn* (v. şi I. Popinceanu, *op. cit.* 541). Presupusa identitate dintre rom. *potîrniche* şi cr. (rom.) *prepelica* l-a îndemnat pe autor să apropie cele două cuvinte şi sub aspect fonetic: faptul că cele două cuvinte au în comun labiala *p* şi vocala prepalatală *i* ar fi un indiciu că ele sînt rezultatul unei „Lautmalerei". Nu ni se pare însă suficientă această concordanţă fonetică pentru a susţine originea onomatopeică comună a celor două cuvinte. Este vorba mai degrabă de o asemănare întîmplătoare a unor cuvinte de origine şi cu sens diferit [1].

În sfîrşit, o serie de completări şi de precizări cu privire la unele fapte de detaliu:

p. 11: *furnus* există şi în romînă: arom. *furnu* (Capidan, *Aromînii*, 149).

p. 13: Pentru romînă nu e nevoie să presupunem faza **sorus* < *soror*, după *nurus*. *Soror* satisface fonetismul romînesc, în care *-o > -u soror > soru > sor*.

p. 24: *venter* are în rom. *vintre* un sens oarecum deosebit de *pîntece*, *foale*, *burtă*. *Vintre*, în regiunile unde mai este cunoscut, înseamnă „organ genital feminin", „diaree" (*ALR*, I, h. 43) şi se găseşte, ca multe arhaisme, mai adesea în graiul femeilor (Puşcariu, *Limba romînă*, I, 345).

p. 32: alături de *vitreg*, în romînă apare *maşteh*, *măştihoi* < v. sl. *mašteha*, regional şi în limba veche.

p. 34: În romînă, regional (Trans.) se foloseşte *u̯orb d'on u̯oi'* „chior" (*ALR*, I, p. I, h. 67), pe deplin paralel cu lat. *orbus aboculis*.

p. 38: Pe lîngă *a sosi*, romîna populară foloseşte şi pe *a ajunge* (*la*). (Cf. it. *giungere*, sicil. de est *juntari*, p. 38 n. 4). Sensul „partir; weggehen" al lat. *plîcare* a fost explicat de Densusianu (*HLR* I, 193) prin intermediul limbajului milităresc, prin fazele: „céder le terrain" > „s'en aller". Explicaţia propusă de Meyer-Lübke şi acceptată de G. Rohlfs, care porneşte de la situaţia strîngerii corturilor în vederea plecării, alăturînd-o de cat. *plegar* „a înceta lucrul; a pleca" este însă mai atrăgătoare.

p. 39: (*a se*) *vindeca*, (*a se*) *tămădui* sînt folosite mai mult pentru o boală vizibilă externă. În bolile interne, noţiunea „heilen" este redată mai des prin locuţiunea *a se face bine*, *a se însănătoşi* (*-oşa*), *a se lecui* (Cf. ALR I, p. I, h. 137).

În ceea ce priveşte pe *căta* „sehen" (p. 46), etimonul **cavitare* (de fapt, **cautare*) propus de Puşcariu, DR IV, 2, p. 706 şi adoptat de Candrea, *DE* s.v. şi Rosetti, BL, V, p. 217, nu ne împiedică — socotim noi — să renunţăm cu totul la etimologia *captare*. Reflexele cu sensul „sehen" ale acestuia în v. sp. *Katar*, vegl. *kapta* (Bartoli, *Dalm.* II, 370), ca şi glossa

---

[1] Numele popular al *prepeliţei*, rom. *pitpalac* are, într-adevăr, la bază onomatopee de tipul it. *pampalek*, pg. *paspalhar*, *parpalhaz*, care pornesc de la strigătul ei (Cf. magh. *pittpalátty*, alb. *potpološke*, Cihac, *Dict. d'étym. daco-roum.* II, 289), dar aceste cuvinte ies din domeniul romanic.

lui Isidor *cattat id est videt* ne îndeamnă mai degrabă să credem în amestecul celor două verbe cu forme și sensuri asemănătoare.

În romînă, *brînză* nu a înlocuit cu totul pe *caș*. Acești doi termeni denumesc în dacoromîna modernă două noțiuni deosebite : *caș* „brînză de oi proaspătă, abia stoarsă de zăr, nesărată, dulce la gust", *brînză* „produs din laptele închegat, stors, frămîntat și sărat". Aromîna și meglenoromîna mai păstrează încă pe *caș* cu sensul „brînză", numind însă brînza de oi proaspătă nesărată *caș dultse* (Capidan, *Aromînii*, 151). Originea termenului *brînză* trebuie căutată, cum a arătat Meyer-Lübke (REW³, nr. 1296 ; cf. *DA* s.v.), în numele orașului *Brienz* (de unde it. *sbrinze*, germ. *Primsenkäse, Brinsenkäse*) : *brînză* trebuie să fi însemnat la început „caș preparat la Brienz" [1].

Noțiunea „Muschel" pentru a denumi capul omului apare și în romînă, nu numai în sard. *conca*. *ALR, I*, h. 7 și I. Iordan, *Les dénominations du crâne d'après l'ARL* I (BL, VIII, 95 sqq.) atestă rom. *ghio(a)c(ă)* (*g'iuoc, d'uocă*) „scoică albă, lucie" (< lat. **cloca* <*cochlea REW*³, nr. — 2011) cu sensul „craniu" în mai multe puncte ale domeniului dacoromînesc. Pentru denumirile romînești ale noțiunii „cap" sub toate aspectele ei (dialectal, argotic, familiar), ar fi fost utilă consultarea lucrării mai sus citate a lui Iorgu Iordan ; cf. de asemenea și *Stilistica limbii romîne*, p. 347. *Testa* există și în rom. *țeastă* „craniu", ca termenul cel mai vechi pentru a denumi această noțiune (cf. I. Iordan, *art. cit.*, p. 99).

P. 53 : Înlocuirea lat. *comparare* prin **accaptare* în Franța ar putea fi rezultatul schimbării modului de a cumpăra, prin folosirea unor metode silnice (Cf. D. Maniu, *Notițe lexicale romîno-romanice*, DR, XI, 215. De aceea, schimbarea semantică „a răpi, a acapara" > „a cumpăra" ar putea fi aproximativ datată o dată cu invazia populațiilor germanice.

P. 57 : Alți termeni romînești pentru *leagăn* pot fi găsiți în *ALR* II, p. II, întreb. 2657. Din tipurile de leagăn prezentate acolo, *tro(a)c(ă)* „trunchi de copac scobit" și *albie* pot fi apropiați de sp. *trobo* — căci nu toate leagănele romînești sînt suspendate. De aceea, alături de etimologia **liginare*, poate fi luată încă în considerație și aceea propusă de Laurian și Massim și susținută [și justificată de Candrea, *DE* s. v. : gr. λῖκνον, devenit și în latină **liginus*, ca gr. κύκνον > lat. *cycinos*.

P. 30 : Alături de *croitor*, trebuie menționați în daco-romînă și *cusător(iu)*, *cusătoreasă*, *cusătoriță* (Candrea — Densusianu, *DE*, nr. 381). E vorba de formații romînești vechi după care s-a format rom. vechi *cusa*, azi folosit regional (Oltenia).

Privitor la dispariția lat. *bellum* (p. 60), nu trebuie pierdut din vedere faptul că s-au păstrat în schimb *lucta, battalia*. Nu ar putea fi aceasta consecința faptului că, o dată cu destrămarea puterii imperiului roman, n-au mai avut loc războaie politico-militare închegate, strategice?[2]. *Bellum* trebuie să fi fost o noțiune care n-a mai avut viață în graiul viu, în latina vulgară (T. Papahagi, *Dispariții și suprapuneri lexicale*, „Grai și suflet", III, 1,p. 88—89). Germ. *Werra*, sl. *razboj* au putut fi împrumutate așadar, fără concurență, ca o noțiune nouă.

[P. 62 : Rom. (*a*) *vie* rezistă în compuse, cu schimbarea conjugării : *a învia*.

Expresivitatea vocalei *i* în desemnarea noțiunii „mic" apare, în afară de exemplele citate de autor, și în rom. *pici, ghibirdic, pirpiriu* (Cf. I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, p. 84 sqq.). Nici noțiunea „mare" nu se sustrage însă de la simbolismul fonetic. Cuvinte ca rom. *mare, uriaș*, fr. *grand*, it. *grande* (cf. și lat. *magnus, grandis*) etc. se remarcă prin frecvența folosirii vocalei *a*. Să se compare, sub aspectul simbolismului vocalic, sufixele diminutivale în *-i-* (rom. *-ică, -iță*, it. *-ino*, sp. *-ito-* I. Iordan, *ibid.*) cu cele augmentative în *-a-* și *-o-* (rom.*oi, -an*, it. *-one* etc.). Așadar, nu se poate susține — cum crede G. Rohlfs (p. 60) — că noțiunea „mare" este mai „monotonă". Dacă ne gîndim, bunăoară, la faptul că romîna a părăsit formele latinești *grandis, magnus* și și-a construit un tip lexical propriu (*mare*), dezvoltînd sensul figurat al substantivului *mas, -ris* „bărbat", prin asocierea ideii de mărime la aceea de virilitate — înțelegem că o asemenea transformare semantică trebuie să fi fost fără îndoială provocată de necesități expresive. „Mic" și „mare", ca două noțiuni extrem opuse, sînt deopotrivă de expuse afectivității.

P. 73 : Calabr. *cummare Rosa, za Rosa* îi corespunde rom. *cumătra vulpe*.

---

[1] *Brînză*, după Th. Capidan, *Aromînii*, 159, apare rar și în aromînă. El dă cuvîntului o etimologie grecească πρενζα.

[2] Cf. S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Berna, 1952, p. 226 : „il est plus probable que *bellum* soit disparu avec la désagrégation de l'organisation militaire romane".

Problema *li(n)gula — cochlearium* (p. 77—78) are și un aspect social, care explică păstrarea primului termen în romînă, spre deosebire de celelalte limbi romanice cărora li s-a transmis celălalt : romînii păstrează numele lingurii de lemn a țăranului roman, iar nu pe acela al lingurii de metal pe care o foloseau numai cei avuți (S. Pușcariu, *Limba romînă*, I, p. 213)[1].

Și pentru *amare* (p. 82) se pune în cazul romînei o problemă specială. Dispariția lui în romînă și înlocuirea prin sl. *ljubiti* > *iubi* ar putea constitui o dovadă că slavii au fost aceia care au învățat romînește. Ei au înlocuit în domeniul vieții afective cuvintele latine, străine, și deci mai puțin apte a fi înțelese în nuanțele lor stilistice, cu cuvinte proprii, slave, a căror valoare expresivă o simțeau[2]. Așa se explică pătrunderea în lexicul romînei a unor termeni ca : *drag, dragoste, logodnă* și chiar *nevastă*. Dispariția lui *amare* a putut fi ajutată însă și de întîlnirea omonimică la pers. 1 sg. (*am*) cu forme ale verbului *avea*. Cît privește rom. *te am drag*, este vorba de o construcție mai mult ardelenească, a cărei calchiere după germ. (*gern*) *lieb haben* nu ar fi de loc exclusă. Pe de altă parte trebuie notat că între *drag* și *iubit*, *dragoste* și *iubire* există o ușoară deosebire semantică : al doilea denumește un sentiment mai puternic.

În sfîrșit, la p. 86 trebuie rectificate unele date ale statisticii pe care o face autorul în concluzii. Dintre cele 25 de elemente lexicale proprii romînei, nu numai patru sînt de origine slavă. Trebuie considerate de origine slavă, după cum am văzut mai sus, și *stejar, cocoș, trăi.* Astfel, numărul total se ridică la opt : *burtă, zidar, croitor, război, trăi, cocoș, iubi, stejar.* De origine maghiară nu e nici unul din cuvintele enumerate acolo ![3] În schimb, unul (*sosi*) este de origine greacă și unul (*strugure*), probabil, de proveniență germanică.

Trebuie eliminate, de asemenea, la aceeași pagină, dintre tipurile lexicale proprii spaniolei *mujer* și *olvidar*. Ele există și în romînă : *muiere, uita* (v. mai sus).

Dacă s-ar corecta și unele mici erori de limbă romînă, datorite, desigur, tiparului : p. 86, 104, *leagan* în loc de *leagăn*, p. 104 *legana* în loc de *legăna*, *mănca* în loc de *mînca* — nu ar fi decît în folosul lucrării. O mențiune deosebită merită *vintre*, care apare la Rohlfs, ca și la M. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Geneva, 1923, p. 19, sub forma articulată *vintrea*. Este probabil un mod mai sigur de a indica genul feminin al cuvîntului căci forma aceasta nu se întrebuințează în romînă ; încă din textele cele mai vechi, *vintre* apare în locuțiuni adverbiale ca *pe* (*la, sub*) *vintre* sau însoțit de art. *-le* la plural : *din vintrile maică-mea* (Dosoftei, ap. Cipariu, *Chrestomatia*, 243/22) ; *vai vintrile mele* ! (Cantemir, *Istoria ieroglifică*, 251) ; cf. și Coșbuc, *Aeneida*, 30 ; *adînc boltuitele vintre.* Se vede deci că avem a face cu un singular interpretat ca plural datorită unei analogii (probabil cu *măruntaie* „Eingeweide, Gedärme")[4]. Aceasta, pentru că *vintre*, în romînă, are ca sens propriu „părțile laterale de sub pîntece", vorbind mai ales despre femei și referindu-se mai mult la interior (Cf. mai sus și *vintre* „uter"). O asemenea ștergere a sensului concret originar nu poate arăta decît că înlocuirea termenului *venter* prin *panticem* este veche, produsă chiar în latina tîrzie.

Să mai adăugăm în sfîrșit și unele completări bibliografice din domeniul romînei, nu lipsite de interes pentru cercetătorul lexicului romanic. Folosirea lor ar fi deschis perspective mai largi asupra Romaniei de est. Este vorba în special de studiile lexicale inspirate de ALR : I. Iordan, *Les dénominations du crâne, d'après l'ALR, I, carte* 7, în BL, VIII, 1, 1940, p. 95 sq. sau B. Cazacu, *Les dénominations du foie et des poumons d'après l'ALR*, în BL, IX, 1941, p. 83 sq.

Cu privire directă la problemele tratate de G. Rohlfs sînt și studiile lui T. Papahagi, *Disparitii și suprapuneri lexicale*, în „Grai și suflet", III, 1, p. 82 sqq. 2, p. 340 sqq., ca și acelea ale lui I. Șiadbei, *Le latin dans l'Empire d'Orient* (extras din revista *Arhiva*, XXXIX) Jassy, 1932 și *Problemele vocabularului romîn comun* (Iași, 1934).

★

Toate aceste observații și completări sugerate de lucrarea lui G. Rohlfs nu au avut de loc rostul de a diminua valoarea cercetării și a rezultatelor obținute. Ele se referă, după cum am

[1] Totuși albaneza, în elementele ei latine, păstrează, ca și limbile romanice vestice, pe descendenții lui *cochlearium*; cf. I. Șiadbei, *Problemele vocabularului romîn comun*, Iași, 1934, p. 9—10.

[2] E. Gammilscheg, *Zur Frühgeschichte des Rumänischen*, în *Gedächtnisschrift für Adalbert Hämel*, Würzburg, 1953, p. 66.

[3] *Tămădui*, la care, probabil, s-a gîndit autorul, nu este citat în acest loc.

[4] Un tratament similar a suferit și *foale* < *follis, -em*, singular, folosit în limba vorbită ca plural : *foalele mele.*

văzut, în mare parte la aspecte secundare, la probleme de amănunt, privind în special faptele de limbă romînă.

Chiar dacă ar mai putea fi formulate şi alte remarci mai însemnate, bunăoară, insuficienta analiză a cauzelor interne, r e a l e, care au dus la diferenţieri lexicale în mai multe cazuri (*ardere — cremare, vitricus— patraster, adripare — plicare, sanare — germ. * warire, rogare — precare, agnus — agnellus* etc.) sau lipsa unei ierarhizări a factorilor diversificatori, ceea ce ar sublinia acţiunea mai puternică a unora dintre ei (substrat, influenţe străine, diferenţieri sociale) — acestea nu ar reprezenta decît dorinţa de a vedea şi mai mult depăşit, prin contribuţia lui G. Rohlfs, stadiul cercetărilor schiţate de M. Bartoli.

Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen reprezintă o iniţiativă realizată de a aşterne pe harta Romaniei rezultatele obţinute izolat de lexicologia romanică pînă în prezent şi de a judeca faptele în ansamblu, pentru a ajunge la concluzii întemeiate asupra repartiţiei lexicale a limbilor neolatine. Ea dezvăluie astfel, într-o bună măsură, viaţa internă a limbii în legătură cu complexul psihologic, social şi istoric al vorbitorilor. Lucrarea lui G. Rohlfs îşi justifică aşadar însemnătatea şi din punctul de vedere al lingvisticii generale.

Alăturînd la toate acestea şi calităţile unei expuneri elegante şi clare, remarcabile prin stringenţa raţionamentului, siguranţa metodei şi soliditatea materialului de fapte examinat, nu putem să nu recunoaştem cu satisfacţie, în lucrarea pe care o prezentăm, mîna unui maestru.

AL. NICULESCU

PETAR SKOK

(1881—3 februarie 1956)

Dispariţia lui Petar Skok este o pierdere ireparabilă pentru studiile de romanistică şi de slavistică. Skok era unul dintre cei mai buni cunoscători ai romanităţii balcanice. Numai Constantin Jireček, celebrul istoric al popoarelor slave de sud, îi egala cunoştinţele în acest domeniu. Petar Skok a desfăşurat o activitate ştiinţifică prodigioasă : lucrările sale depăşesc cifra de 450, pînă în 1949 [1]. Ele cuprind materiale inedite şi studii aprofundate, fundamentale pentru lămurirea istoriei limbilor balcanice.

Skok vorbea curent romîneşte ; în tot cursul vieţii sale, el a rămas un prieten fidel al ţării noastre.

Născut în 1881, după studii universitare la Universitatea din Zagreb, cu specialitatea limbile romanice (mai ales franceza), Skok şi-a trecut doctoratul la Viena, în 1905, unde a fost elevul lui W. Meyer-Lübke, cu o teză asupra sufixelor *-acum*, *-anum*, *-ascum* şi *-uscum* în toponimicele din sudul Franţei (tipărită la Halle, în 1906). Începînd cu anul 1906, Skok avea să publice anual studii consacrate limbii franceze şi, mai ales, romanităţii balcanice, în strînsă legătură cu istoria limbii sîrbo-croate. Nenumărate sînt notele sale care lămuresc probleme de amănunt în acest domeniu. În 1915 apare lucrarea lui fundamentală asupra latinei vulgare, aşa cum e înfăţişată în inscripţiile din Dalmaţia, intitulată : *Pojave vulgarnolatinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije* (editura Academiei iugoslave), iar în 1940 ies de sub tipar „elementele'' sale de lingvistică romanică, în trei volume : *Osnovi romanske lingvistike* (la Zagreb), lucrare în care limba romînă ocupă un loc de frunte.

În fine, în 1950, în editura Institutului adriatic al Academiei iugoslave de ştiinţe şi arte, apare lucrarea sa de ansamblu asupra toponimiei de origine slavă şi romanică a insulelor adriatice (două volume, cu o serie de planşe fotografice şi un mare număr de hărţi : *Slovenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* ; *toponomastička ispitivanja*). Amintim că Skok a fost codirectorul periodicului „Revue internationale des études balkaniques'', publicat la Belgrad (1934 şi urm.).

Printre studiile şi dările de seamă adîncite asupra lucrărilor din domeniul său preferat, menţionăm studiile cu subiectele următoare : latina vulgară de la sudul Dunării, raporturile slavo-romîne şi slavo-albaneze, împrumuturile romanice în limbile slave meridionale şi împrumuturile slave de sud în romînă şi în albaneză, onomastica şi toponimia sîrbo-croată şi în special de pe litoralul Adriaticei etc.

Dispariţia lui Petar Skok este viu resimţită în Romînia, unde lucrările sale au fost întotdeauna unanim preţuite. Ele constituie o piatră de temelie a balcanologiei şi un bogat izvor de informaţie pentru istoricul limbii romîne. Numele lui Petar Skok va supravieţui.

Acad. AL. ROSETTI

---

[1] O bibliografie completă a scrierilor lui Petar Skok, pînă la 1948, a fost publicată în „Ljetopis jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti za godine 1946—1948'', knjiga 54, Zagreb, p. 193—213.

INTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 3
BUCUREŞTI

Lei 5.—

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE

2

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

2

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

1964

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul VIII, nr. 2 1957

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome VIII, n° 2 1957

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том VIII, № 2 1957

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

MORFEMUL ŞI STRUCTURA MORFOLOGICĂ A CUVÎNTULUI

DE

AL. IONAŞCU

1. DEFINIŢIA MORFEMULUI

Morfemul este cea mai mică parte s e m n i f i c a t i v ă a cuvîntului[1].

În acest sens este folosit termenul morfem în lingvistica sovietică şi uneori în lingvistica apuseană contemporană (de exemplu, la structuraliştii americani). Adoptarea termenului morfem cu acest înţeles prezintă (pe lîngă folosul practic care rezultă din apropierea terminologiei lingvistice romîneşti de terminologia lingvistică internaţională) o serie de avantaje.

În primul rînd această întrebuinţare este justificată de paralelismul care trebuie să existe între termenii *fonem*, *morfem* şi *lexem* ; fiecare dintre aceşti termeni denumeşte o unitate lingvistică ireductibilă din punctul de vedere respectiv : fonemul este unitatea ireductibilă a sistemului fonetic, morfemul este unitatea de bază, ireductibilă a sistemului morfologic, iar lexemul este unitatea de bază a sistemului lexical. La o primă vedere s-ar părea că extinderea termenului morfem asupra rădăcinii şi afixelor derivative nu este îndreptăţită, morfologia — în sensul strict al cuvîntului — studiază modificarea cuvintelor (flexiunea), şi din acest punct de vedere tema cuvîntului constituie o unitate. Întrucît în cadrul morfologiei (= modificarea cuvintelor) distingem numai *tema* (luată în întregime) şi *afixele gramaticale*, ar urma să numim *morfeme* numai aceste elemente. Aşa se explică faptul că în lingvistica noastră sînt numite uneori *morfeme* numai afixele gramaticale (de exemplu în *Curs de introducere în lingvistică* redactat de un colectiv, sub conducerea acad. Al. Graur, litografiat,

[1] Morfemele pot fi *radicale* (rădăcinile) sau *afixale* (diverse categorii de afixe). Cuvintele cu structură morfologică complexă (analizabile din punct de vedere morfologic) au, de obicei, o rădăcină şi unul sau mai multe afixe. Există şi cuvinte care cuprind două sau chiar mai multe rădăcini. Acestea sînt cuvintele compuse (propriu-zise, nu şi cele derivate prin prefixare — care sînt de asemenea numite uneori „compuse"). Afixele pot fi clasificate după poziţia lor faţă de rădăcină (prefixe, infixe, sufixe) sau după rolul pe care îl au în limbă (afixe *lexicale* sau *derivative*, cu care se formează cuvinte, şi afixe *gramaticale* sau *formale*, cu ajutorul cărora se creează formele gramaticale ale cuvintelor flexibile).

Buc. 1956, p. 200 şi 203—204). În acest caz nu e clar de ce n-ar fi numită *morfem* şi tema cuvîntului (ceea ce şi face I. Pătruţ — L. R. Nr. 6/1955 p. 67 — afirmînd că *tema este unul dintre morfemele de bază ale flexiunii*). Însă morfologia — în sensul larg al cuvîntului — nu studiază numai modificarea cuvintelor, numai raporturile dintre formele gramaticale ale cuvintelor flexibile. În limbile cu vocabularul repartizat pe părţi de vorbire sensul lexical al cuvîntului este indisolubil legat de sensul părţii de vorbire („substantival", „adjectival", „verbal" etc.). De aceea raportul care există între două cuvinte înrudite (de ex. *lung* şi *lungime*) nu este numai lexical, ci şi gramatical (*lung* este adjectiv, iar *lungime* este substantiv). Acest lucru este valabil şi pentru cazurile în care cele două cuvinte reprezintă una şi aceeaşi parte de vorbire. Deosebirea dintre cuvintele чернеть „a deveni negru" şi чернить „a face — pe cineva, ceva — să devină negru" este în acelaşi timp o deosebire gramaticală (чернеть este intranzitiv, iar чернить este tranzitiv). De aici rezultă că morfologia studiază şi relaţiile dintre cuvintele limbii din punctul de vedere al formării[1] lor. Cu alte cuvinte, morfologia studiază şi relaţiile dintre temele cuvintelor înrudite, structura acestor teme. Dar chiar dacă rămînem la definiţia restrînsă a morfologiei (flexiunea), trebuie totuşi să nu uităm că formele gramaticale ale cuvintelor se obţin nu numai prin alipirea unor elemente cu rol exclusiv gramatical, ci şi prin modificarea structurii fonetice — mai precis, fonematice — a unor elemente care, considerate în totalitatea variantelor lor, au sens lexical : *uşor*( )[2] — *uşoar-ă*, *romîn-esc-*( ) — *romîn-easc-ă* etc. În exemplele date, deosebirea dintre formele de masculin singular şi feminin singular ale adjectivelor respective este creată nu numai de jocul desinenţelor (- ( ) — - *ă*), ci şi de alternanţa vocalică în rădăcină sau sufix (*uşor-* — *uşoar-*, *-esc-* — *-easc-*). Iată, aşadar, încă o cauză care ne determină să considerăm morfeme nu numai afixele gramaticale (sau numai tema — luată în întregime — şi afixele gramaticale), ci orice parte a cuvîntului care are sens şi este, din punct de vedere semantic, neanalizabilă.

2. MORFEMUL ŞI CARACTERUL NEMOTIVAT AL SEMNULUI LINGVISTIC

Prin extinderea termenului morfem asupra rădăcinii şi afixelor lexicale se rezolvă problema unui termen generic care să denumească cel mai mic element sonor al limbii care are un sens (indiferent de caracterul lexical sau gramatical al acestui sens). Noţiunea acestui complex de foneme — semanticeşte indivizibil — este foarte importantă pentru lingvistica comparativă istorică. Se ştie că unul dintre temeiurile aplicării metodei comparative în lingvistica istorică îl constituie principiul lipsei unei legături cauzale între complexul de sunete (foneme) şi sensul care este asociat cu acesta. Însă, în procesul funcţionării limbii, nemotivată apare legătura

---

[1] Despre necesitatea de a deosebi aspectul morfologic (gramatical) de cel etimologic (lexical) al formării cuvintelor se va vorbi în mod special în ultimul paragraf al articolului.

[2] Prin -( ) notez lipsa desinenţei (care în anumite împrejurări poate caracteriza o formă gramaticală) sau, cum i se mai spune, desinenţa „zero".

dintre forma sonoră şi sens numai în cazul cuvintelor neanalizabile din punct de vedere semantic. Acest fapt, remarcat de însuşi F. de Saussure o dată cu proclamarea „arbitrarului semnului lingvistic", a fost analizat de prof. A. I. Smirniţki (Сравнительно-исторический метод в языкознании и определение языкового родства, Moscova, 1955, p. 24 — 26 şi, anterior, în articolul Сравнительно-исторический метод в языкознании «Вопросы языкознания» Nr. 4/1952) şi de acad. Al. Graur (*Studii de lingvistică generală*, Bucureşti 1955 pp. 79, 81, 85 şi, anterior în articolul *Contribuţii la studiul raportului dintre forma şi conţinutul cuvintelor* SCL 1953).

Într-un cuvînt cu structură morfologică complexă există aproape întotdeauna un anumit grad (sau, mai bine-zis, un anumit fel) de motivare. Dacă analizăm, de pildă, cuvîntul *văcuţă* observăm că sensul lui explică de ce este format de la tema cuvîntului *vacă* cu sufixul *-uţ-*. Chiar şi folosirea desinenţei *-ă* (la nom.-ac. sing.) ne apare motivată : cuvintele feminine formate cu sufixul *-uţ-* se declină anume în acest fel. Însă, şi în asemenea cazuri, lipsa de motivare a legăturii dintre complexul sonor şi sens persistă. Ea se descoperă în fiecare dintre elementele morfologice componente, în fiecare morfem. Între complexul de sunete *v-a-c* (*v-a-č*, *v-ă-c*) şi sensul pe care îl are el, între *u-ţ* şi sensul de diminutiv sau între *ă* şi semnificaţia de singular ori de nominativ, nu există o legătură cauzală : nici complexul de sunete respectiv nu determină sensul, nici sensul nu determină complexul de sunete. Spuneam că asemenea cuvinte cuprind *aproape întotdeauna* şi *nu întotdeauna* un anumit fel de motivare, pentru că există şi excepţii : cuv nte cu structură morfologică complexă la care acest fel de motivare nu există. Sensul unui astfel de cuvînt nu rezultă din sensul morfemelor care intră în componenţa formei lui. Îmbinarea acestor morfeme apare — în procesul funcţionării limbii — ca nemotivată, avem deci de-a face cu o unitate *idiomatică* (comparabilă din acest punct de vedere cu expresia idiomatică, al cărei sens, de asemenea, nu rezultă din sensul cuvintelor care intră în componenţa ei). Exemplu în această privinţă ne poate servi substantivul *sunătoare* (dacă e adevărat că această plantă nu sună), verbul *a se uita*, sau verbul rusesc забыть „a uita". Între cuvintele cu structură morfologică motivată şi cele care sînt din acest punct de vedere idiomatice nu se poate stabili o graniţă precisă. Între tipurile extreme există diferite trepte de trecere (cuvinte a căror structură morfologică reprezintă un grad sau altul de îmbinare a principiului motivării cu idiomaticul). Din cele de mai sus rezultă că elementul de bază cu care are de-a face metoda comparativă istorică nu este, de obicei, cuvîntul, ci morfemul : numai în limitele morfemului principiul nemotivării („arbitrarului") apare regulat[1] şi în întregime. În unităţile complexe, care cuprind cel puţin două morfeme, alături de principiul nemotivării semnului (existent la fiecare morfem) întîlnim şi principiul motivării structurii. Din această cauză ele pot fi studiate comparativ-istoric numai în măsura în care cuprind anumite morfeme. Cuvintele analizabile ca atare sînt probante doar în cazurile

[1] Lăsăm la o parte cuvintele onomatopeice şi interjecţiile care, în sistemul general al limbii, reprezintă excepţii.

cînd legătura dintre morfeme este idimonatică — cuvintele apropiindu-se, cel puțin în privința sensului, de morfeme (problema a fost discutată amănunțit de A. I. Smirnițki[1]. P. S. Kuznețov, într-un articol recent [2], referindu-se la articolul din 1952 al lui A. I. Smirnițki, spune : *teza că la baza comparării atît a cuvintelor cît și a formelor gramaticale din limbile înrudite se află întotdeauna compararea morfemelor este absolut justă*).

3. IMPORTANȚA NOȚIUNII DE MORFEM PENTRU ANALIZA FONOLOGICĂ ȘI FONOMORFOLOGICĂ

Noțiunea de morfem în sensul arătat este foarte importantă și pentru fonetică (în special în problema stabilirii identității funcționale a fonemului). În lingvistica structuralistă se vorbește mult despre aspectul funcțional al sunetului, însă funcția sunetului este văzută în mod unilateral, pur „diferențial"[3]. Structuraliștii stabilesc destul de ușor deosebirea funcțională dintre două sunete (și, deci, apartenența lor la foneme diferite) prin metoda substituirii. Însă, pentru a stabili sistemul fonologic al limbii, este necesar să studiem nu numai *deosebirea funcțională* dintre sunetele eterofoneme, ci și *identitatea funcțională* a sunetelor omofoneme. Nu este suficient să demonstrăm că *n* (din *cană*) este alt fonem în raport cu *s* (din *casă*), *r* (din *cară*), *d* (din *cadă*) etc., iar η (din *bancă*) este alt fonem în raport cu *r* (din *barcă*), *s* (din *bască*) etc. De aici încă nu decurge unitatea (identitatea) funcțională a sunetelor *n* și η[4]. Trebuie să demonstrăm că *n* (din *cană*) și η (din *bancă*) reprezintă una și aceeași unitate funcțională a sistemului fonetic al limbii. Identitatea se poate dovedi numai prin studierea aspectelor unuia și aceluiași morfem în diferite cuvinte (sau în diferite forme gramaticale ale cuvîntului). De exemplu, în cuvintele *romîn-*() și *romîn-c-ă* avem unul și același morfem radical. Întrucît identitatea morfemului nu exclude variația fonetică (fonematică) a aspectelor lui[5] trebuie să vedem dacă avem de-a face cu foneme diferite (identitate funcțională numai genetică) sau cu variante poziționale ale unuia și aceluiași fonem (identitate funcțională de fapt). Deoarece deosebirea dintre cele două sunete se explică în întregime prin poziția fonetică, ele trebuie considerate variante poziționale ale unuia și aceluiași fonem.

Morfemul e important nu numai pentru studiul foneticii descriptive. Cînd studiem evoluția sunetelor, identitatea morfemului constituie de asemenea un sprijin prețios. Din paragraful precedent s-a putut vedea că

---

[1] A. I. Smirnițki, *op. cit.*

[2] P. S. Kuznețov, Значение грамматики для сравнительно-исторического языкознания în culegerea «Вопросы грамматического строя», Moscova, 1955, p. 144.

[3] Definiția pur diferențială, negativă a funcției sunetelor depășește cadrul lingvisticii structuraliste. Chiar și R. I. Avanesov, care este unul dintre cei mai mari foneticieni sovietici, nu s-a eliberat de această influență a fonologiei „opozitive". Și el vede sunetul tot ca un element deosebitor (nu însă al sensului cuvintelor — cum se spune de obicei — , ci al învelișului sonor al acestora).

[4] De ce grupăm pe η în același fonem cu *n* și nu îl grupăm cu *č*? Nici *č* nu intră în opoziție fonologică cu η.

[5] De exemplu : *- joc-*, *-juc-*, *-joč-*, *- joac -* , *joač -* ; *- merg-*, *merğ-*, *mearg* etc.

în stabilirea corespondenţelor fonetice între limbile înrudite ne bazăm în primul rînd pe morfem. Dar istoria limbii se poate folosi şi de o comparaţie internă (importanţa acesteia devine primordială în cazul cînd limba studiată n-are limbi şi dialecte înrudite cu care să poată fi comparată şi nu e atestată în fazele ei mai vechi). Astfel, comparînd între ele formele (I) şi (II)

(I)	*merg-*()	*des-*()	*glum-eţ*()
	merğ-()	*deş'-*()	*glum-eţ'*()
	merğ-e	*des-e*	*glum-eţ-e*
	mearg-ă	*deas-ă*	*glum-eaţ-ă* etc.
(II)	*treaz-*()	*viteaz-*()	*breaz-*()
	trej'-()	*vitej'-*()	*brej'-*()
	trez-e	*vitez-e*	*brez-e*
	treaz-ă	*viteaz-ă*	*breaz-ă* etc.

am putea (chiar dacă n-am dispune de date istorice) să ajungem la concluzia că *ea* din prima serie şi *ea* din a doua serie au provenienţă diferită. Or, această concluzie are ca premisă necesară recunoaşterea identităţii morfemelor *-des-* / *-deş'* - / - *deas-*, - *eţ-*/*-eţ'-*/*eaţ-* etc.

4. TEMA CUVÎNTULUI

Tema este partea invariabilă a unui cuvînt flexibil sau, după cum o definesc lingviştii sovietici, ceea ce rămîne din cuvînt dacă îndepărtăm desinenţa şi afixele gramaticale. Definiţia a doua e preferabilă : se evită cuvîntul *invariabilă* care e, într-un anumit fel, în contradicţie cu alternanţele fonologice. Tema caracterizează lexemul (totalitatea formelor gramaticale ale cuvîntului) şi are, ca atare, sens lexical. De cele mai multe ori tema are şi semnificaţie lexico-gramaticală (semnificaţia părţii de vorbire) : tema коммунист- caracterizează nu un cuvînt oarecare, ci un substantiv, la fel cum tema *favoriz-* caracterizează un verb. Alteori apartenenţa la o parte de vorbire sau la alta nu rezultă din temă : *munc-* / *munč-*, *aud-*/ *auz-*/ *auz'-*, *sap-*/ *săp-* etc.

Nu trebuie să confundăm tema cuvîntului (de care ne ocupăm aici) cu temele anumitor categorii gramaticale („tema participiului", „tema mai mult ca perfectului" etc.). Prin aceasta din urmă se înţelege „ceea ce este comun mai multor forme gramaticale unite prin acelaşi sens gramatical" :

сильн-ый	сильн-ейш-ий
сильн-ого	сильн-ейш-его
сильн-ому	сильн-ейш-ему

Tema cuvîntului (adjectivului) este сильн- iar tema superlativului este сильнейш-.

Problema determinării temei cuvîntului pare simplă, însă în practică se ivesc complicaţii. O primă dificultate este legată de gruparea formelor

gramaticale în lexeme. Este, oare, увидеть o formă gramaticală a cuvîntului видеть, sau constituie un cuvînt aparte? Dacă увидеть (împreună cu toate formele perfective legate de el) constituie un lexem, *y-* intră în temă (aşa cum intră, de exemplu, *-c-* în tema cuvîntului *romîncă*); dacă e vorba de o serie de forme — unite prin sensul perfectiv — ale lexemului видеть (părerea din urmă îmi pare mai justă), *y-* nu intră în tema cuvîntului. Altfel zis, corectitudinea analizei morfologice a cuvîntului presupune o grupare justă a formelor gramaticale în unităţi lexicale (lexeme).

Este evident că în cazuri ca:

имя	tempus
имени	temporis
имена	tempora
имён	temporum
именам	temporibus

tema cuvîntului nu este им- sau *temp-*. Dacă avem în vedere întreaga paradigmă, stabilim temele имен-, *tempor-*, iar formele de nom. -ac. sing. apar ca aberante[1]. Acelaşi lucru se poate spune despre мать—матери, *noră —nurori* etc. În cazurile *cap— capete*, *om —oameni*, небо—небеса etc. „dezvoltarea" temei caracterizează o anumită categorie gramaticală (pluralul). Totuşi, datorită faptului că marcarea categoriei numărului printr-un procedeu aparte, deosebit de elementul care exprimă semnificaţia cazuală, nu constituie un sistem în aceste limbi, şi aceste cazuri sînt tratate de către limbă la fel ca primele: după cum имя—имени devine în anumite graiuri ruse име, имя, имю etc. sau имено, нмена etc., *cap—capete* devine (în sensurile derivate) *cap—capi*, *cap—capuri* sau *capăt—capete*. Lipsa de unitate în ceea ce priveşte generalizarea temei se explică prin faptul că forma de nom. (sau nom.-ac.) sing. este mai frecventă decît celelalte şi de cele mai multe ori le învinge (sistemul paradigmei nu izbuteşte să modifice această formă neregulată la fel cum sistemele regulate de declinare şi conjugare sînt neputincioase în faţa cuvintelor neregulate de felul verbului *a fi* sau al pronumelor personale).

Însă există şi cazuri mult mai importante, adevărate *tipuri*, care nu mai pot fi interpretate ca excepţii:

(на)писать	(на)пишу
(на)писал	(на)пишешь
(на)писали	пишущий
(на)писавший	(на)пишите etc. etc.
написанный	

În rusă fenomenul e mult mai răspîndit de cît pare, numai că uneori deosebirea e mascată de sistemul grafic: чита-ть, чита-л, читавш-ий, читаj-у (scris читаю), читаj-а (scris читая), читаj-ущ-ий (scris читающий) etc.

Din compararea acestor forme se detaşează în primul rînd elementul пис/ш care se întîlneşte în toate. Pe de altă parte, formele din prima

[1] Deplasîndu-se cu analiza în etape mai vechi, lingvistul poate găsi cauza alternanţelor *'a/en*, *s/r*, *u/o*. Însă formele имя, *tempus* — în sistemul limbii din perioada dată — nu încetează prin aceasta de a mai fi aberante.

coloană se caracterizează toate prin sufixul *-a-* situat între varianta -пис- a rădăcinii şi afixul gramatical (eventual afixele gramaticale). Formele din această coloană, ca şi formele din coloana a doua, sînt eterogene : într-adevăr, ce semnificaţie gramaticală uneşte infinitivul cu conjunctivul şi trecutul indicativului sau prezentul cu imperativul? Formele din cele două coloane nu reprezintă două categorii gramaticale. Avem de a face cu două teme verbale, cu două teme ale unuia şi aceluiaşi cuvînt : 1° пиш- 2° писа-. Acelaşi fenomen se întîlneşte la verbele romîneşti, a căror flexiune cunoaşte de asemenea două teme (ale cuvîntului).

În romînă, spre deosebire de rusă, această trăsătură caracterizează toate verbele (ca în latină ; numai că în latină deosebirea formală dintre formele de infect şi de perfect era susţinută semanticeşte). Formulele „tema prezentului" şi „tema infinitivului" (aşa se numesc cele două teme în gramatica rusă) sînt, într-o anumită măsură, arbitrare : s-ar putea spune „tema trecutului" în loc de „tema infinitivului" (sau, în gramatica noastră, „tema infinitivului" în loc de „tema prezentului"). Faptele descrise se deosebesc de supletivism : cele două teme sînt înrudite, cuprind una şi aceeaşi rădăcină (uneori au şi afixe comune).

În literatura de specialitate se mai foloseşte şi termenul „radical". La unii lingvişti el e sinonim cu „rădăcină", la alţii cu „temă" (tema lexicală ; de exemplu, la F. de Saussure). Întrucît „radical" n-are un sens diferit de cei doi termeni cu care concurează şi nici n-are peste tot acelaşi înţeles, ar trebui evitat.

5. SUFIXUL ŞI DESINENŢA „ZERO". DEOSEBIREA DINTRE „VARIAŢIE" ŞI „ALTERNANŢĂ"

Forma unui cuvînt (forma unică a unui cuvînt invariabil sau una dintre formele gramaticale ale unui cuvînt variabil) poate fi constituită dintr-un singur morfem (*cal*, *toc*, *picior*, *cum*, *sau* etc.), din două morfeme (*inim-ă*, *peret-e*, *cînt-ă*, *căl-uţ*, *cruč-iş* etc.), din trei morfeme (*lingur-iţ-ă*, *de-duč-e*, *căr-uţ-aş*, *făc-u-se* etc.) etc. Cuvintele invariabile (neflexibile) pot fi monomorfematice (neanalizabile din punct de vedere morfologic) sau pot cuprinde în forma lor mai multe morfeme. S-ar părea că forma gramaticală a unui cuvînt flexibil trebuie să cuprindă cel puţin două morfeme : o temă (care uneori se reduce la rădăcină) şi un afix gramatical (sau mai multe). În realitate însă, pot exista forme gramaticale care reprezintă tema pură şi însuşi faptul că forma respectivă este lipsită de afix gramatical (în opoziţie cu formele caracterizate prin asemenea afixe) capătă semnificaţie gramaticală. Se vorbeşte în acest caz de afixul (sufixul sau desinenţa) „zero" :

Nom.	стран-á	I	*cînt-*()
Gen.	стран-ы	II	*cînţ'* - ( )
Dat.	стран-é	III	*cînt-ă*
Nom. pl.	стрáн-ы	IV	*cînt-ăm*
Gen. pl.	стран-( )	V	*cînt-aţi*
Dat. pl.	стрáн-ам	VI	*cînt-ă.*

Genitivul plural al substantivului страна este caracterizat prin desinența „zero" sau, ceea ce este același lucru, nu are desinență. În conjugarea la prezentul indicativ a verbului a cînta avem de două ori desineța „zero" (cele două forme deosebindu-se prin alternanța sunetelor temei). Trebuie să subliniem faptul că formele „desinența zero", „sufixul zero" reprezintă numai un mod de exprimare. În realitate, în cazurile respective nu există nici un afix gramatical și ceea ce caracterizează formele respective este lipsa afixului. Semnificația gramaticală nu e exprimată printr-un afix imaterial, ci prin forma стран-( ) resp. *cînt-* () care capătă, în sistemul paradigmei, și valoare gramaticală. De aici decurge că forma стран-( ) e numai omonimă (și nu e aceeași) cu tema стран-, pe care o abstragem din formele cuvîntului și că deși o formă gramaticală a unui cuvînt flexibil poate fi alcătuită dintr-un singur morfem, morfemul și cuvîntul monomorfematic nu e unul și același lucru.

În legătură cu problema afixului „zero" trebuie să subliniem un fapt și anume deosebirea dintre *variație* și *alternanță* în fonetică și morfologie.

În cazul variației elementul respectiv se modifică într-un grad mai mic sau mai mare rămînînd în fond el însuși („alternează" variante ale unuia și aceluiași element). Spre deosebire de variație, alternanța înseamnă jocul între elemente diferite. Raporturile dintre fonetică și morfologie din acest punct de vedere pot fi formulate în felul următor :

1. Variația fonologică nu afectează morfologia. În opoziția *romîn-*() —*romîn-c-ă* avem (în prima parte a acestor forme) o variație a unui element al sistemului fonetic (fonemul 'N'). Elementul morfologic (morfemul radical *-romîn-*) nu variază. Același lucru se poate spune despre opoziția игр-а-j-у — с-ыгр-а-j-у : pe de o parte avem variația fonemului 'и' iar pe de altă parte una și aceeași variantă a rădăcinii — игр - (faptul că deosebirea dintre cele două variante ale unuia și aceluiași fonem se reflectă în scris în rusă și nu se reflectă în romînă nu atinge esența fenomenului). Ceea ce din punct de vedere acustico-fiziologic este o alternanță (*n*/*ŋ*) în planul fonetic funcțional (fonologic) constituie doar o variație a aceluiași element, iar pentru morfologie nu înseamnă nimic.

2. Alternanța fonologică reprezintă jocul a două sau mai multe elemente ale sistemului fonologic (în alternanță cu unul sau mai multe foneme poate intra și lipsa oricărui fonem). În planul morfologic ea înseamnă doar variația unuia și aceluiași element (morfem). În exemplele *des-* () — *deș*' - ( ) — *deas-ă* și куп-ец — куп-ц-а avem pe de o parte alternanța fonologică *s*/*ș*', *e*/*ea*[1] (resp. e/„zero"), iar pe de altă parte variația unuia și aceluiași morfem - *des-*/*-deș*'-/ - *deas* - (resp.-ец-/-ц-).

3. Alternanța morfemelor înseamnă jocul a două sau mai multe morfeme (în alternanță cu unul sau mai multe morfeme poate intra și lipsa oricărui morfem) : *cînt-*() — *cînt-ă* — *cînt-ăm* — *cînt-ați*.

În cazul opoziției *n*/*ŋ* (*inevitabil—incalculabil*) avem o alternanță nemijlocită a variantelor poziționale (fonemul 'N' rămîne același). În cazul opoziției *n*/*i* (*pun-pui*) alternează nemijlocit nu variantele foneme-

[1] Pentru teza pe care o susțin, faptul că avem de-a face cu alternanța *e*/*ea* sau cu alternanța *e*/*a* nu prezintă importanță.

lor, ci înseși fonemele (varianta *n* a fonemului 'N' ocupă un loc în această alternanță nu ca atare, nemijlocit, ci ca reprezentant al fonemului respectiv). În sfîrșit, în opoziția -()/-*e*/-*ă* (*des*-()/*des-e* / *deas-ă*) alternează nemijlocit morfemele (desinențele), iar fonemele constituie termeni ai acestei alternanțe nu nemijlocit, ci în calitate de morfeme. De aici rezultă că argumentul „variantei zero" invocat pentru a dovedi supraviețuirea vocalelor tematice în declinarea substantivului sau la prezentul verbului în romînește nu poate să rămînă în picioare : „zero" nu poate constitui un termen în cadrul variației, nu poate să fie variantă a unui element pozitiv (dacă e adevărat că acesta își îndeplinește funcția — fie și numai funcția deosebitoare — în virtutea anumitor însușiri concrete, materiale), ci numai termen în cadrul alternanței, ceea ce presupune că este alt element în raport cu ceilalți termeni ai alternanței. În куп-ец — куп-ц-а, окн-а — óкон-(), *merg*-() — *merǧ-e* — *mer-s* fonemul alternează, nu rămîne același (*e*/„*zero*", „*zero*"/*o*, *g*/*ǧ*/"*zero*"). Totodată, avem de-a face cu identitatea morfemului (-ец-/ц-, -окн-/-окон-, -*merg*-/-*merǧ*-/-*mer*-)[1].

Din cele spuse se poate vedea că raportul care într-un anumit plan constituie o alternanță, în planul superior poate reprezenta doar variația unuia și aceluiași element.

Schematic, aceasta s-ar reda în felul următor :

PLANUL / RAPORTUL	fiziologic-acustic (sunet)	fonetic-funcțional (fonem)	morfologic (morfem)	lexical (lexem)
romîn – romîncă	alternanța n/ŋ	variația lui N		
pun – pui		alternanța N/Y	variația lui pun- (pui-, pu-)	
cînt – cîntă			alternanța -()/ -ă	variația lui (a) cînta

În

cînt-()	*cînt-ăm*
cînț'-()	*cînt-ați*
cînt-ă	*cînt-ă*

avem identitatea primului morfem (rădăcina = tema) și alternanța

[1] Variația unuia și aceluiași element nu neagă identitatea acestui element. Varianta (particularul) este forma de existență a elementului respectiv (generalul).

morfemelor personale (-()/-*ă*/-*ăm*/-*ați*). Părerea că în această paradigmă desinențe ar fi numai -(), -*m* și -*ți* și că am avea

cînt-()-() (vocala tematică „zero", desinența „zero")
cînt-ă-() (vocala tematică -*ă*- , desinența „zero")
cînt-ă-m (vocala tematică -*ă*-, desinența -*m*)
cînt-a-ți (vocala tematică -*a*-, desinența -*ți*)

trebuie respinsă pentru că, dacă am admite-o, ar însemna :

1. sau să fim de acord cu faptul că un anumit morfem (vocalele tematice sînt morfeme !) poate avea o variantă „zero" și în -()/-*ă*/-*a*- avem identitatea aceluiași element morfologic.

2. sau să admitem că „zero" este o variantă a fonemului 'Ă' (eventual 'A') și că în „*zero*"/*ă*/*a* avem o identitate fonologică

3. sau, în sfîrșit, să admitem alternanța unor morfeme diferite (-*ă*-/ -*a*-/-()-). Această părere ar fi și mai neîntemeiată ; alternanța morfemelor presupune alternanța unor semnificații, iar morfemele care se presupun aici sau au toate aceeași semnificație sau n-au în general semnificație (pentru că, după cum se va vedea mai departe, *cînt*- poate constitui o temă verbală și fără un sufix verbal special) și atunci „morfemul" - () - ajunge în situația dificilă de a reprezenta o personalitate lipsită și de trup și de suflet.

6. STRUCTURA MORFOLOGICĂ A CUVÎNTULUI ȘI ISTORIA LIMBII

Dacă cercetăm principalele cazuri în care structura morfologică a cuvîntului nu e văzută de toți lingviștii în același fel, observăm că toate se reduc la aceeași problemă și anume la problema punctului de vedere pe care trebuie să ne situăm atunci cînd studiem structura morfologică a cuvîntului.

Să luăm drept exemplu substantivele feminine de declinarea I : *mînă*, *muncă*, *sapă*, *casă* etc. Dacă comparăm între ele formele unuia dintre aceste cuvinte

N. Ac. (sing.) *cas-ă* (plur.) *cas-e*
G. D. (sing.) *cas-e* (plur.) *cas-e*

ajungem la tema *cas*-. Totuși predomină părerea că -*ă* este un sufix substantival și intră în tema cuvîntului (citez din *Gramatica limbii romîne*, vol. I) : *Examinînd cuvintele muncă*, *munci*, *muncitor*, *vedem că primul este substantiv*, *format cu sufixul* -ă, *al doilea este verb*, *format cu sufixul* -i, *al treilea este adjectiv*, *format cu sufixul* -itor (p. 110). Această părere poate fi interpretată în două feluri : ori se confundă cuvintele (lexemele) cu unele dintre formele lor gramaticale, ori se confundă raporturile derivative dintre cuvinte în limba romînă contemporană cu acelea care au existat într-o perioadă îndepărtată (în limba latină sau chiar în indo-europeană).

Voi porni de la ultima presupunere.

Încă din secolul trecut s-a ajuns la concluzia că limitele dintre morfeme în cadrul cuvîntului variază în decursul istoriei limbii (are loc o redistribuire a fonemelor pe morfeme). În acest fel poate avea loc simplificarea unor forme complexe („dezetimologizare") și în special transformarea în rădăcini a unor teme derivate : lat. *can-t-*→rom. *cînt-*, lat. *pa-sc-*→rom. *pasc-*, *sl. com.* **dob-r-* → rus добр-, v. rus нá добѣ → rus надо etc., dezvoltarea unui element morfologic în dauna altuia : sl. com. **kun-j-emu*→rus к-н'-ему, sl. com. **sŭn - jim-a-ti* → rus с-ним-а-ть (cf. за-ним-а-ть), *saca-giu* → *sac-agiu* (cf. *scandal-agiu*) etc., scindarea unui morfem în două morfeme : v. rus възьм-ъ(ш) → dial. взе-м(шы) sau взя-м(шы) (cf. говоримшы, встамшы etc.) etc. În decursul dezvoltării limbilor indoeuropene, datorită transformărilor importante suferite de partea finală a cuvintelor, se constată mai ales deplasarea limitei dintre tema și desinența numelui sau verbului spre începutul cuvîntului. Cu alte cuvinte desinența s-a dezvoltat pe socoteala temei. Au trecut la desinență mai ales sunetele provenite din fostele vocale tematice (sau din contopirea acestora cu sunete ale morfemelor declinării și conjugării). Această modificare nu se poate explica numai prin schimbările fonetice. Se știe că, de obicei, după ce un oarecare proces fonetic alterează o anumită formă, intervine presiunea sistemului morfologic, care poate să refacă ceea ce s-a distrus. De ce n-a intervenit și aici presiunea paradigmei spre a salva, într-un caz sau altul, vocala tematică ? Se pare că sistemul limbii n-a prea simțit această nevoie : vocalele tematice și clasificarea numelor după „teme" reprezentau rămășițe formale ale unui stadiu depășit în gramatica limbilor respective. Criteriile după care numele fuseseră clasificate pe „teme" nu se mai cunoșteau. Se dezvolta și devenea importantă gruparea după genul gramatical. Procesul de trecere de la vechiul sistem de clasificare la sistemul pe genuri și de la vechea structură a cuvintelor la cea actuală, ca orice schimbare importantă în domeniul structurii gramaticale, a avut loc treptat, într-o perioadă îndelungată (urme ale vechiului sistem de clasificare se găsesc și în limbile moderne). De exemplu, în cazul limbilor slave, acest proces începe în perioada preistorică și continuă în decursul istoriei atestate a lor. Printre faptele preistorice care reflectă procesul de slăbire a vechiului tip de clasificare se pot cita cazuri de trecere a unei desinențe (= vechea vocală tematică + vechea desinență) în declinarea altor „teme" (în cadrul unuia și aceluiași gen gramatical) :

1. Instrumentalul singular la temele în *-*o*- este în rusa veche format nu cu -*omĭ* (cf. v. slav **плодомь**), ci cu -*ŭmĭ* (**плодъмь**). Această desinență provine de la temele în *-*ŭ*-[1].

2. La temele în*-*jo*- găsim — în afară de desinența de instrumental singular v. rus -ьмь (v. slav **-емь**) — vocativul în -*u* după consoană muiată. Acesta este un fenomen general slav și indică interacțiunea celor

[1] De aceea nu-l înțelegem pe I. Pătruț cînd afirmă (LR 6/1955, p. 66) că în desinența de instr. sg. ом din rusă s-ar cuprinde și vechea vocală tematică. Vocalismul *o* din această formă contemporană se explică prin confundarea în perioada istorică a „ier"-ului mare în poziție forte cu *o* (sînt probante aici faptele limbii ucrainene : în ucr. *o* în noua silabă închisă ar fi trebuit să treacă la *i* cu muierea consoanei precedente).

două categorii de teme masculine într-o perioadă care precede scindarea slavei comune.

3. La temele în *-*ū*- (v. slav și v. rus ы/ък) găsim în cele mai vechi texte desinențe de dativ, instrumental și locativ plural precum și de dativ-instrumental dual provenite de la tipul „žena" (temele în *-*ū*- erau feminine).

Aceste fapte dovedesc că vechile vocale tematice nu mai erau sufixe ale tipurilor de declinare, ci se contopeau din punct de vedere morfologic cu fostele desinențe. Totodată constatăm că în noua flexiune nominală desinența tinde să exprime nu numai numărul și cazul, ci și genul gramatical.

O dovadă și mai concludentă a faptului că vocala tematică ca atare nu mai există, o constituie generalizarea în rusă a desinențelor de dativ, instrumental și locativ (prepozițional) plural -ам, -ами, -ах. Faptul că -ъмь apare la temele în *-*o*- iar -ама, -амъ, -ами, -ахъ la temele în *-*ū*- s-ar putea explica și în sensul că -ъ- și -*a*- rămîn morfeme (și caracterizează acum nu tipuri de teme, ci genuri gramaticale). Cînd însă desinențele care conțin *a* pătrund în declinarea masculină-neutră, nu mai rămîne nici o îndoială în privința faptului că -ам, -ами, -ах sînt neanalizabile și exprimă numai cazul și numărul.

Cînd afirmăm că în *casă-case* avem doar alternanța desinențelor -*ă* și -*e* pornim de la realitatea lingvistică actuală, de la rolul pe care aceste elemente îl au în funcționarea limbii contemporane. Prin aceasta nu negăm faptul că într-o perioadă îndepărtată elementul din care provine desinența -*ă* era sufix tematic și că același sufix tematic intră și în componența etimologică a desinenței -*e* de genitiv-dativ.

F. de Saussure deosebește o analiză „subiectivă" (făcută în orice moment de vorbitori) și una „obiectivă" (făcută de lingvist și bazată pe istoria limbii)[1]. Termenii sînt nepotriviți : analiza făcută de lingvist este, într-o măsură sau alta, subiectivă iar „analiza" pe care o face colectivitatea lingvistică într-o perioadă sau alta a istoriei limbii (=raporturile dintre cuvintele înrudite și dintre formele cuvintelor flexibile în perioada dată) este o realitate lingvistică, obiectivă. Nu trebuie să se înțeleagă de aici că ar avea caracter obiectiv „analiza" făcută de fiecare vorbitor în parte. Realitatea lingvistică obiectivă este în cazul de față *nu mecanică, ci statistică*. Aceasta nu înseamnă că analiza făcută de lingvist trebuie să fie opusă realității obiective : interpretarea științifică a structurii morfologice a cuvintelor constituie o reflectare în conștiința lingvistului a raporturilor obiective existente între formele și cuvintele înrudite într-o anumită etapă a dezvoltării limbii și este determinată de aceste raporturi.

De fapt și analiza **dob-r-* și analiza добр- reflectă realitatea obiectivă. Numai că raporturile reflectate în prima formulă și cele reflectate în formula a doua se situează în diferite epoci ale istoriei limbii. Concluzia pe care trebuie să o tragem este că nu trebuie să ne lăsăm influențați de situația în etapele depășite ale evoluției limbii și să determinăm funcția unui element sau a altuia într-o anumită perioadă fără să ținem seama de sistemul limbii în perioada respectivă.

---

[1] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, 1922, p. 213.

7. EVOLUȚIA STRUCTURII CUVÎNTULUI ȘI RAPORTUL DINTRE MOTIVAT ȘI NEMOTIVAT

Acad. Al. Graur a arătat în mod convingător că primele cuvinte trebuie să fi apărut din sunete expresive pe calea transformării lor în semne ale noțiunilor și, implicit, în nume ale fenomenelor și obiectelor din realitate[1]. În această etapă natura fenomenului care trebuia să fie desemnat a jucat un mare rol în ceea ce privește modul concret de constituire a semnului lingvistic respectiv (alegerea unuia sau a altuia dintre sunetele expresive existente). În principiu această situație se păstrează și în limbile evoluate : cînd se creează un cuvînt nou se pornește de la o anumită caracteristică a fenomenului care trebuie să fie desemnat și se folosesc elemente lingvistice corespunzătoare. Deosebirea constă numai în faptul că elementele care se întrebuințează de regulă la crearea de cuvinte în limba deja formată sînt ele înseși semne lingvistice. În acest fel structura unui cuvînt nou creat în limbă este motivată prin elementele semnificative care intră în componența lui. După cum primele cuvinte și-au pierdut cu timpul caracterul motivat al *sunetelor* lor tot așa și cuvintele care se creează în limbile evoluate ajung cu timpul să-și piardă caracterul motivat al *structurii* lor. Acesta este un fapt de care ne putem convinge ușor cînd studiem istoria diverselor cuvinte.

Părerea contrarie, potrivit căreia între caracterul *logic al conținutului vorbirii și structura arbitrară, deci ilogică, a materialului limbii* ar exista o contradicție fundamentală pentru limbă[2] trebuie respinsă. De fapt, între caracterul motivat (determinat de realitatea obiectivă reflectată) al unei noțiuni și caracterul nemotivat (în procesul de funcționare a limbii și gîndirii) al semnului lingvistic respectiv nu există nici o contradicție (și cu atît mai puțin o contradicție fundamentală pentru limbă). Pentru a putea exista și pentru a progresa, gîndirea are nevoie ca succesele ei să fie fixate în cuvinte și implicit, transformate în bunuri ale întregii societăți. Un semn lingvistic propriu-zis (cuvînt „nemotivat") este mult mai adecvat pentru funcția comunicativă a limbii decît un element sonor care este determinat nemijlocit de natura fenomenului desemnat. Onomatopeele și interjecțiile ori se transformă în cuvinte propriu-zise (în urma modificărilor fonetice), ori sînt înlocuite cu altele mai expresive care, fiind la fel de aproximative, vor avea aceeași soartă[3]. Spre deosebire de ele, cuvintele propriu-zise (care nu exprimă nemijlocit, ci desemnează fenomenele din realitate) nu sînt, de obicei, supuse la modificări în sensul de a le apropia de natura fenomenului și sînt, ca atare, mult mai stabile și capabile de a asigura *identitatea semnului lingvistic.* Dacă există totuși o contradicție între nemotivat și motivat în limbă, ea nu se rezolvă *prin introducerea unui anumit grad de motivare a*

---

[1] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, 1955, p. 80 — 90.

[2] E. Vasiliu, *Alternanțele fonetice din punctul de vedere al recțiunii*, S.C.L., 1 — 2/1955, p. 43.

[3] Al. Graur, *op. cit.*, p. 78.

expresiei sonore[1], ci dimpotrivă, prin transformarea din motivate în nemotivate a unor expresii și cuvinte. Cauza acestui proces trebuie căutată în contradicția care apare la un moment dat între o noțiune unitară, socialmente stabilă, și modul perifrastic, liber-sintactic de exprimare a ei. Această contradicție se rezolvă, de regulă, prin acomodarea la conținut a formei de exprimare. Din produs al limbii[2] (fapt de vorbire) expresia respectivă se transformă în fapt de limbă (îmbinare de cuvinte mai mult ori mai puțin neliberă, idiomatică sau cuvînt compus) : *a acorda atenție*, *a trece cu vederea*, *a-și aduce aminte*, *coadă de topor*, *floarea-soarelui*, *untdelemn* etc. Din studierea evoluției structurii morfologice a cuvîntului se observă (oricît de ilogic ar părea) același drum de la motivat la nemotivat. Cazurile opuse, de scindare a unor elemente neanalizabile, sau de transformare în cuvinte expresive a unor cuvinte inițial obișnuite sînt puțin numeroase și pot să nu fie luate în considerație.

8. FORMAREA CUVINTELOR ÎN RAPORT CU MORFOLOGIA ȘI CU VOCABULARUL

Am arătat mai sus că considerarea lui *-ă* din *muncă*, *casă*, *ladă* etc. drept sufix al substantivului sau — în cazul *prietenă*, *bunică* — al substantivelor feminine se poate explica și prin confundarea lexemului cu una dintre formele lui gramaticale (de obicei se substituie lexemului forma de nominativ singular a substantivului și infinitivul verbului). E adevărat că forma respectivă este foarte importantă (eventual cea mai importantă) în comparație cu celelalte forme ale cuvîntului ; însă nu e mai puțin adevărat că ea nu constituie, totuși, decît o formă, o variantă gramaticală a lexemului[3].

În principiu, raportul dintre cuvintele *cap* (pl. *capi*), *corn* (pl. *cornuri*), *ochi* (pl. *ochi*), *secerătoare* (pl. *secerători*), *a reflecta* (*el reflectă*) pe de o parte și *cap* (pl. *capuri*), *corn* (pl. *coarne*), *ochi* (pl. *ochiuri*), *secerătoare* (pl. *secerătoare*), *a reflecta* (*el reflectează*) pe de altă parte, este, din punctul de vedere al formării cuvintelor, același cu raportul dintre cuvintele (subst.) *prietenă*, *bunică*, *prună*, *secerătoare* pe de o parte și (subst.) *prieten*, *bunic*, *prun*, *secerător* pe de altă parte. Cu toate că cuvintele cap-*capi*, *corn-coarne*, *gutuie-gutui*, *bunică-bunici*, *nepoată-nepoate* etc. nu cuprind un sufix lexical special care să le deosebească de *cap-capuri*, *corn-cornuri*, *gutui-*(*doi*)*gutui*, *bunic - bunici*, *nepot - nepoți* etc., ele sînt deosebite de acestea din urmă nu numai ca înțeles, ci și formal (dacă prin cuvînt înțelegem ansamblul formelor gramaticale). Acest fapt a fost arătat de prof. A. I. Smirnițki — în articolele Так называемая конверсия и че-

---

[1] E. Vasiliu, *loc. cit.*

[2] Pentru deosebirea dintre „produs al limbii" și „fapt de limbă" vezi A. I. Smirnițki, Лексическое и грамматическое в слове, în culegerea «Вопросы грамматического строя», Moscova, 1955, p. 11 și urm.

[3] Acest lucru nu se are din păcate în vedere atunci cînd se afirmă că în limba romînă există numai două genuri și că neutrele ar fi masculine la singular și feminine la plural (vezi „L. R." nr. 6/1955, p. 51 și urm.). Dacă privim substantivul neutru ca cuvînt (lexem) și nu ca formă gramaticală, atunci nu mai avem motive să ne îndoim de existența genului neutru.

редование звуков в английском языке («Иностранные языки в школе», 5/1953) şi По поводу конверсии в английском языке («Иностранные языки в школе», 3/954) — pentru fapte similare din limba engleză.

Iată, pe scurt, tezele lui A. I. Smirniţki :

1. Două cuvinte ca engl. (*the*) *love* şi (*to*) *love* se deosebesc nu numai sintactic, ci şi morfologic (dacă ţinem seama de faptul că formele pe care le trecem de obicei în dicţionar nu epuizează lexemele respective, ci doar le reprezintă).

2. Deşi nu sînt omonime, aceste cuvinte nu se deosebesc printr-un afix special cu care ar fi format substantivul sau verbul (tema substantivului şi tema verbului sînt omonime). Ceea ce deosebeşte în formă aceste cuvinte este paradigma.

3. *Conversiunea* este un procedeu de formare a cuvintelor (mai precis, de derivare) în care rolul derivativ îl are numai paradigma. În interiorul lexemului, desinenţele caracterizează formele. Luată în ansamblu, paradigma îndeplineşte şi o funcţie lexicală. În cazul conversiunii, paradigma apare ca unicul procedeu de derivare (în alte cazuri paradigma este un procedeu derivativ suplimentar)[1].

4. Cuvintele din vechea engleză (subst.) *lufu* şi (verb.) *lufian* nu se deosebesc în această privinţă de (*the*) *love* şi (*to*) *love*. Ceea ce maschează raporturile de derivare prin conversiune care existau deja în vechea engleză între două cuvinte ca *lufu* şi *lufian* este flexiunea mult mai bogată care caracterizează engleza veche şi mai ales faptul că acolo nominativul singular al substantivului nu era omonim cu infinitivul verbului.

A. I. Smirniţki atrage atenţia şi asupra faptului că prin termenul „formarea cuvintelor" noi înţelegem de fapt două lucruri deosebite : (1) etimologia cuvîntului respectiv, modul cum a fost creat el şi (2) raporturile în care se află cuvintele înrudite în procesul funcţionării limbii. Dacă între aceste două aspecte există de obicei o corespondenţă, nu înseamnă că ele trebuie confundate. Această teză a lui A.I. Smirniţki ne permite să tragem o concluzie cu privire la locul formării cuvintelor în sistemul limbii şi al studiului ei în lingvistică : dacă avem în vedere primul sens al termenului „formarea cuvintelor" descoperim (în afară de formaţii obişnuite) derivaţii regresive (зонт din зонтик, *regiza* din *regizor*), formaţii analogice etc. şi înseamnă că facem etimologie (lexicologie) ; dacă avem în vedere al doilea sens, atunci observăm că în limba romînă actuală *legislaţie* este derivat de la *a legisla*, *sunătoare* este un derivat de la *a suna*, *legitate* este un derivat neobişnuit (eventual greşit) de la *lege* etc. şi înseamnă că facem morfologie. Nu trebuie să se înţeleagă că aspectul morfologic al formării cuvintelor — spre deosebire de cel etimologic — ar fi neistoric. Trebuie să reţinem însă faptul că în morfologie interesează în primul rînd sistemul (raporturile derivative dintre cuvintele înrudite, categoriile de cuvinte din punctul de vedere al formării lor) şi nu cuvintele ca atare. Întrucît şi sistemul (sistemul for-

---

[1] În mod obişnuit prin termenul конверсия în lingvistica sovietică se înţelege ceea ce se numeşte la noi „schimbarea categoriei gramaticale", sau, trecerea unui cuvînt dintr-o parte de vorbire în alta fără a suferi modificări în privinţa formei.

mării cuvintelor în special) este variabil, înseamnă că și aspectul morfologic al formării cuvintelor presupune un studiu istoric. Istoria cuvintelor ca atare trebuie atrasă aici numai în măsura în care lămurește apariția, evoluția sau dispariția *tipului*, *categoriei*.

МОРФЕМА И МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СОСТАВ СЛОВА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Статья ставит своей целью осветить некоторые вопросы, связанные с определением морфемы и пониманием морфологического состава слова в румынском языкознании.

В начале работы предлагается распространение термина *morfem* на словообразующие аффиксы и на корень, в пользу чего приводятся доводы терминологического порядка и доводы, касающиеся сущности рассматриваемых явлений.

При рассмотрении понятия основы слова указывается на неравномерность отождествления лексемы с одной лишь из ее грамматических форм, с так называемой начальной формой. Вместе с тем указывается на необхоримость отличать словообразовательные отношения между словами в рассматриваемый период истории языка от словосбразовательных отношений, существовавших в предшествующие периоды.

В связи с «нулевым» аффиксом подчёркивается, что «нулевой» элемент никогда не является вариантом положительной единицы языка, он может быть лишь термином чередования, альтернантом, функционально отличаясь от каждого члена данного чередования. Отсюда вытекает, что необходимо отказаться от распространенного мнения, согласно которому древние тематические гласные сохраняются как морфемы в румынском языке.

В заключении рассматривается вопрос о развитии морфологического состава слова с точки зрения соотношения между мотивированностью и немотивированностью, а также отношения словообразования к морфологическому строю и к лексике.

LE MORPHÈME ET LA STRUCTURE MORPHOLOGIQUE DU MOT

(RÉSUMÉ)

L'article a pour but de répondre à certaines questions que soulèvent la définition du morphème et la compréhension de la structure morphologique du mot, dans la linguistique roumaine.

L'auteur propose d'abord d'étendre le terme de morphème aux affixes lexicaux et à la racine, en se fondant sur des arguments de fond et de terminologie.

En ce qui concèrne le thème du mot, on rappelle qu'il ne faut pas confondre le lexème (en tant qu'unité des formes grammaticales) avec la forme qu'il prend dans un dictionnaire. De même il faut distinguer les rapports de dérivation, qui unissent les mots d'une langue, à une époque donnée, des rapports qui ont existé entre eux, à des époques antérieures.

Quand à l'affixe „zéro", l'auteur souligne cette idée que „zéro" ne saurait former une variante de quelque élément linguistique positif, mais, exclusivement, un élément qui s'encadre dans l'alternance (élément qui au point de vue fonctionnel, diffère des autres éléments avec lesquels il alterne). C'est pourquoi il propose de repousser l'opinion selon laquelle les anciennes „voyelles thématiques" persisteraient, en roumain, en tant que morphèmes.

A la fin de l'article, l'auteur aborde le problème de l'évolution de la structure du mot, au point de vue du rapport entre le caractère motivé et nonmotivé du signe et celui des rapports qu'il y a entre la formation des mots et la morphologie, d'une part, entre la formation des mots et le vocabulaire, de l'autre.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

ASUPRA CARACTERULUI IMPERSONAL ŞI ASPECTIV AL LOCUŢIUNILOR VERBALE*

DE

FLORICA DIMITRESCU

Locuţiunile verbale, grupuri de cuvinte cu valoare de verb, au o serie de caracteristici gramaticale (tranzitivitate, diateză, aceleaşi compliniri ca ale verbului), care cer să fie studiate paralel cu verbele propriu-zise. Aceste caracteristici sînt comune tuturor verbelor şi tuturor locuţiunilor verbale : orice verb, ca şi orice locuţiune verbală, este sau tranzitiv sau intranzitiv, are tot felul de determinări, se integrează într-o anumită diateză. Pe lîngă aceste trăsături *comune*, obligatorii pentru orice verb (şi pentru orice locuţiune verbală) unele verbe au o serie de însuşiri *particulare*, de o factură mai deosebită. Astfel, unele pot reda nuanţe de aspect şi altele sînt impersonale. Şi din acest punct de vedere se dovedeşte că locuţiunile verbale merg paralel cu verbele propriu-zise, pentru că unele locuţiuni pot fi *impersonale*, iar altele pot exprima *aspectul*.

A. Între locuţiunile verbale *impersonale*[1] întîlnim următoarele tipuri mai însemnate : *mi-e foame, mi-e milă, mi-e cald, mi-e rău*[2] ; *mi-i la îndemînă, mi-i destul, mi-i degrabă* ; *se face seară, se face ziuă*. În limba romînă veche, numărul locuţiunilor verbale impersonale era mai mare ; astfel, atunci circulau o serie de locuţiuni impersonale, azi ieşite din uz : *op este, îmi este aminte*[3], *îmi vine aminte* etc. :

***Op este** tuturor gata a fi cum să dea cuvînt judeţului.* (*Cod. Vor.* 137, ap. D.A.).

*Ca cum vra fi săracii pricina răutăţii, să fie sfătuit ei pre Leşi să vie în ţară, nimărui **aminte n-au fost** să le dea ştire.* (*Muste*, *Letop.* III, p. 18, ap. *HEM*, 1079).

---

* Comunicare ţinută în cadrul sesiunii din iunie 1956 a Secţiei a VIII-a a Academiei R. P. R.

[1] Problema impersonalelor este discutată în ansamblu de Gh. Poalelungi în lucrarea „Despre propoziţiile impersonale în limba romînă", în Materiale . . . 45-81.

[2] Vezi discuţia originii locuţiunilor de acest tip în Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, p. 154 — 156.

[3] Circulă şi azi în Muntenia : *„nu mi-i aminte de bal"*.

În sfîrşit, regional apar locuţiuni ca bănăţ. *mi-e nează* „mă înfior", „mi-e groază şi scîrbă de ceva"[1], sau *nu mi-e aret* folosit la Braşov pentru a reda germ. *ungemütlich*[2].

Înainte de a încerca să urmărim ce au comun locuţiunile impersonale cu verbele impersonale propriu-zise, este necesar să ne oprim asupra felului în care au fost interpretate pînă acum locuţiunile impersonale şi asupra locului care li se rezervă în lucrările de specialitate.

În concepţia Gramaticii Academiei aceste construcţii nu sînt considerate locuţiuni. Astfel, locuţiunile *mi-e foame*, *mi-e frig* sînt denumite foarte vag „construcţii caracteristice limbii romîne" (vol. II, 66); în capitolul „Propoziţia subiectivă" (vol. II, 177), locuţiunile verbale impersonale sînt denumite „expresii unipersonale" (de ex. *îi era degrabă*); numai într-un singur loc (vol. I, 148) se vorbeşte de *locuţiuni verbale impersonale*, fără însă a se da vreun exemplu.

Totuşi, într-o serie de lucrări de specialitate, aceste construcţii impersonale sînt trecute în rîndul locuţiunilor verbale. Astfel, Alf Lombard[3], discutînd construcţiile de tipul *avoir faim*, *~ soif*, *~ envie*, le numeşte „locuţiuni". La fel procedează de ex. J. Jeanjaquet[4] şi H. Kyellman[5].

Şi pentru unii lingvişti romîni aceste construcţii alcătuiesc „locuţiuni propriu-zise". I. A. Candrea, în *Cours complet de grammaire roumaine*, la capitolul „Conjugarea impersonală şi unipersonală", dă exemple de *locuţiuni* formate din *a fi + adverb* sau *locuţiune adverbială* echivalînd cu *verbele impersonale*[6] (*e mai bine, era cu putinţă, ar fi de mirare*) şi din *a fi* urmat de substantiv şi precedat de un pronume neaccentuat în dativ[7]. (*Mi-e foame, ţi-era sete, îi fu frig, ne va fi cald, să vă fie frică, le-ar fi ruşine*). I. Iordan[8], discutînd construcţia *se face frig*, o numeşte *locuţiune verbală*.

Sînt, într-adevăr, îndreptăţiţi cei care integrează astfel de construcţii impersonale în grupa locuţiunilor verbale? După părerea noastră, răspunsul este afirmativ. În primul rînd pentru că denumirile de felul celor utilizate în Gramatica Academiei: „construcţii caracteristice limbii romîne", „expresii unipersonale" nu trimit la nici o categorie gramaticală dinainte stabilită. În al doilea rînd, şi acesta este factorul cel mai important, pentru că astfel de construcţii răspund în linii mari caracteristicilor locuţiunilor: *a*) ele sînt formate dintr-un grup de cuvinte; *b*) au un sens lexical unitar, deci corespund unei singure noţiuni; şi *c*) au o funcţie gra-

---

[1] Cf. DR IX, 212.

[2] Puşcariu, L. R. 398.

[3] *Constr. nom.*, p. 202.

[4] *Recherches sur l'origine de la conjonction „que" et des formes romanes équivalentes*, Neuchâtel, 1894, p. 12.

[5] *La construction de l'infinitif dépendant d'une locution impersonelle des origines au XV-e siècle*, Uppsala, 1913, p. 48. Autorul opune *locuţiunilor impersonale* compuse, *locuţiunile impersonale* simple prin care înţelege un singur verb impersonal determinat sau nu de un complement adverbial (*il faut, il convient, il plaît, il vaut mieux, autant*). După părerea noastră această categorie nu poate fi integrată printre locuţiuni, deoarece locuţiunile sînt *îmbinări* de cuvinte şi nicidecum cuvinte *simple*.

[6] *Lucr. cit.*, p. 215.

[7] *Lucr. cit.*, p. 216. În acest loc însă, locuţiunile sînt numite „expresii", denumire care apare şi la p. 167.

[8] *L. R. Cont.*, p. 577.

maticală unică. Prima caracteristică este evidentă şi nu are nevoie de justificări. A doua caracteristică este şi ea clară ; o dovadă în acest sens o avem în faptul că în general, ca la orice locuţiune, şi aceste locuţiuni impersonale au ca „termeni de identificare"[1] cuvinte simple echivalente : *îmi vine aminte* „îmi amintesc", *op este* „trebuie", *a fi* (*cuiva*) *cu putinţă* „a putea", *mi-i degrabă* „mă grăbesc", *se face frig* „se înfrigurează", *se face seară*, „se înserează", *se face senin* „se înseninează" etc. Este adevărat însă că uneori sinonimul nelocuţional lipseşte. Lui *se face ziuă* nu îi corespunde nici un cuvînt în limbă. Aceasta însă nu ne poate face să nu observăm că situaţia de fapt este similară de ex. cu a lui *se face seară*, al cărui corespondent verbal simplu *a se însera* există în limbă ; nu ar fi de loc exclus ca în acelaşi mod să ia naştere un echivalent al locuţiunii *se face ziuă*. Noţiuni unitare exprimă şi *mi-e foame*, *mi-e frig*, dar în cazul acestora nu avem verbe echivalente simple, deşi în alte limbi (de ex. în germană) ideea se exprimă prin verbe active personale : *dürsten* „mi-e sete", *hungern*[2] „mi-e foame".

În sfîrşit, a treia caracteristică nu are nici ea nevoie de prea multe discuţii, dacă avem în vedere că predicatul într-o propoziţie în care apar astfel de construcţii impersonale este format de î n t r e a g a îmbinare de cuvinte şi nu numai de unele dintre elementele ei.

În discutarea verbelor impersonale, esenţială este distincţia între verbe impersonale p r o p r i u - z i s e şi verbe impersonale i m p r o p r i i[3]. Primele sînt verbele cărora astăzi nu li se mai poate concepe un subiect (*ninge*, *plouă*), iar celelalte[4] sînt verbe obişnuit personale care, în anumite împrejurări, capătă valoare impersonală (*îmi place*, *se cade*), şi atunci au ca subiect ideea cuprinsă într-o propoziţie subiectivă. Această distincţie între cele două categorii de verbe impersonale se impune şi în cazul locuţiunilor impersonale ; locuţiunile *se face seară*, *se face frig* sînt impersonale propriu-zise ; în schimb, locuţiunile *mi-e foame*, *mi-e rău*, *mi-i degrabă* sînt impersonale improprii.

De această distincţie trebuie să ţinem seama în primul rînd atunci cînd urmărim construcţiile gramaticale comune între locuţiunile verbale impersonale şi verbele impersonale.

Majoritatea locuţiunilor verbale impersonale sînt improprii ca şi verbele impersonale cu care au în comun unele caracteristici.

Astfel, numeroase locuţiuni verbale impersonale formează predicatul regentei unei propoziţii subiective introduse prin conjuncţiile *că*, *cum că*, *să*, *ca*[5] ; subiectul lor gramatical este deci o propoziţie subiectivă :

M i - i l a î n d e m î n ă *să iau tramvaiul de la „Lazăr"*.
Ţ i s e p a r e *că citeşti corect.*

---

[1] Bally, Styl. I, p. 77.

[2] Prin influenţa limbii germane se spune şi în romîneşte (eu) *flăminzesc* (I. Iordan, L. R. Cont, p. 579).

[3] I. Iordan, *L. R. Cont.*, p. 422, 579 ; Candrea, *Gram. roum.*, p. 213.

[4] Candrea, *op. cit.*, p. 213 le numeşte pe acestea din urmă *„verbes accidentellement impersonnels"*.

[5] Gr. Ac. II, p. 176.

Alteori, subiectul gramatical al unei locuțiuni impersonale se exprimă printr-un infinitiv :

M i - i d e g r a b ă *a ajunge acasă.*

așa cum se întîmplă și cu verbele impersonale [1] :

Primăvara se obișnuiește a se sădi pomi.

În același mod, subiectul gramatical al unei locuțiuni impersonale apare sub forma unui pronume demonstrativ neutru ca înțeles [2] :

A(cea)sta nu e cu putință !
A(cea)sta nu mi-i la îndemînă.

ca și în cazul verbelor impersonale :

A(cea)sta li se cuvine.

Și în privința subiectului logic, locuțiunile impersonale se comportă ca verbele impersonale, exprimîndu-l prin cazul dativ [3] :

T i n c ă i *i se părea că se simte alta.* SADOVEANU, *O.*IV 78.
Nici mi-i *foame, nici* mi-i *sete*
Nici mi-i *dor de codru verde.* JARNIK-BÎRSEANU, *D.* 153.

Toate caracteristicile de mai sus aparțin verbelor și locuțiunilor verbale impersonale improprii. Verbele și locuțiunile verbale impersonale propriu-zise au o singură trăsătură pregnantă : faptul că nu au subiect. Așa după cum verbele impersonale de tipul : *ninge, plouă,* nu au subiect, nu pot avea subiect nici locuțiunile impersonale propriu-zise de tipul : *se face ziuă, se face senin.*

Din cele expuse pînă aici rezultă că în limba romînă există locuțiuni verbale impersonale, care au comun cu verbele impersonale nu numai sensul *impersonal,* ci și principalele caracteristici gramaticale.

B. Printre categoriile gramaticale ale verbului, se numără și categoria *aspectului* [4]. În limba romînă, aspectul verbal, deși este destul de important, nu reprezintă un sistem (ca de pildă *timpul* și *modul*) ; aspectul nu este socotit printre caracteristicile gramaticale dominante ale verbului nici în alte limbi în care figurează totuși, ca de exemplu în limba franceză [5] sau în limbile germanice [6]. Aspectul, categorie ,,care îmbrățișează tot ceea ce este relativ la durată și la gradul de desăvîrșire al proceselor indicate de verb"[7], este esențial în limbile slave, unde modalitățile de a-l exprima sînt multiple.

---

[1] Gr. Ac. I, p. 143.

[2] I. Iordan, L. R. Cont., p. 579 — 580.

[3] Vezi F. Hasan și L. Vasiliu, Unele aspecte ale sintaxei infinitivului în limba romînă, Capitolul ,,Infinitivul cu funcțiune de subiect", în *Studii de gramatică,* I, p. 99.

[4] Pentru problema aspectului verbal în general și a aspectului verbal în limba franceză și în limba rusă în special, v. G. Guillaume, *Temps et verbe, théorie des aspects, des modes et des temps,* Paris, 1929, p. 15 — 29, 105 — 111 ; V. V. Vinogradov, *Limba rusă,* Moscova, 1947, p. 477 — 539.

[5] Cf. Vendryes, *Le langage,* p. 130 — 131 ; Barbelenet, *Questions d'aspect,* în Mélanges Meillet, p. 8 —15 ; Ch. Bally, *Lg. gén. et lg. fr.,* p. 106, 324 — 325, 375 ; Alf Lombard, *Les constructions nominales,* p. 58.

[6] Cf. F. Mossé, *Le renouvellement de l'aspect en germanique* în Mél. Vendryes, p. 287 — 299.

[7] Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale,* I, p. 183.

În limba latină, aspectul verbal era destul de slab reprezentat; totuşi, formele temporale ale verbului se clasau din punctul de vedere al aspectului, în sistemul *perfectum* şi *infectum*[1]. Limba noastră exprimă nuanţele aspectuale printr-o serie de modalităţi, unele probabil moştenite din limba latină, altele create prin mijloace proprii. Printre procedeele utilizate de limba romînă pentru a exprima aspectul verbal, sînt menţionate sporadic în lucrările de specialitate[2], pe lîngă mijloacele lexicale[3], întrebuinţarea unor verbe semi-auxiliare[4], a unor adverbe[5], prefixe[6], elipsa verbelor mişcării[7] etc. sau folosirea timpurilor cu nuanţe aspective (imperfectul implică noţiunea de aspect, este durativ, prezentul poate reda o acţiune repetată, este iterativ etc.). Pe lîngă procedeele amintite, pentru a realiza deosebirile de aspect, limba romînă se serveşte pe scară largă de locuţiunile verbale [8]. De altfel, este şi firesc ca locuţiunile să poată indica aspectul, deoarece verbul însoţit de un nume poate „spune” mai mult şi mai detaliat, mai concret decît un verb luat izolat [9]. Astfel, locuţiunile verbale sînt capabile să exprime unele momente ale dezvoltării unui proces. De exemplu, examinînd cu atenţie perechea semantică *a o lua la fugă — a fugi*, ne apare clar deosebirea aspectivă dintre ele. Desigur că în propoziţia :

Moş Nichifor fugea *de cărăuşie de-şi scotea ochii.* Cr. *P.* 107 (ap. *D.A.*)

nu se poate înlocui verbul *a fugi* prin „sinonimul” locuţional *a o lua la fugă*, pentru că acesta din urmă exprimă numai un moment din desfăşurarea acţiunii şi anume momentul ei iniţial. Locuţiunea *a o lua la fugă* exprimă deci aspectul incoativ. De altfel, cele mai numeroase locuţiuni dintre cele care exprimă aspectul — şi în această privinţă limba romînă nu constituie o excepţie — indică momentul de început al acţiunii. Din categoria locuţiunilor incoative mai fac parte, de ex. *a-şi lua zborul*, *a da în fiert* (despre must = a începe să fermenteze şi despre apă, cafea etc. = a începe să clocotească), *a da în copt* (*pîrg*, *pîrguială*), *a da ploaie*, *a da ninsoare*, *a i se dezlega limba* „a începe să vorbească”, *a o băga pe mînecă* „a începe să se teamă”, *a lua în discuţie* „a începe să discute”, *a scoate grai* „a începe să vorbească”, *a lega* (*pune*) *gură pînzei* „a începe

---

[1] Meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, ed. IV. 1938, p. 28.

[2] Cercetările în acest domeniu sînt într-un stadiu puţin avansat. O lucrare de ansamblu asupra aspectului în limba romînă nu există (cu excepţia articolului lui C. Poghirc din *L. R.* 6/1953, în care se discută mai mult în general despre aspect).

[3] *Gr. Ac.* I, p. 254.

[4] *Gr. Ac.* I, p. 243, 254, *Studii de gramatică*, I, p. 101 — 102.

[5] Aici se poate aplica afirmaţia lui Bally (*Valeur aspective de „en” en français moderne*, Mél. Vendryes, p. 1), care menţionează că nu este obligatoriu ca semnul aspectului să se afle în verb, el apărînd adesea în „periferia” sa.

[6] *Gr. Ac.* I, 243.

[7] Al. Niculescu, *Observaţii asupra folosirii construcţiilor eliptice de predicat în stilul narativ al lui B. Delavrancea*, în *Studii de Gramatică* I, p. 192.

[8] Observaţia este valabilă şi pentru alte limbi. Iată de ex. ce afirmă Ch. Bally : „Limba franceză nu cunoaşte aspectul sau, ceea ce revine la acelaşi lucru, îl exprimă prin artificii de vocabular : *prendre la fuite*” *Impressionisme et grammaire*, în Mélange B. Bouvier, p. 272.

[9] Despre calitatea construcţiilor nominale în general de a indica aspectul, cf. Alf Lombard, *Constr. nom.* p. 60.

un lucru" [1]. Încadrate în fraze, în context, aceste locuțiuni exprimă mai evident valoarea aspectivă incoativă :

Uleu-și luă zborul. *Dar se întoarse-ndată Și răpi o găină, pe urmă două, trei.* ALEXANDRESCU, *P. A.* 123.

Niște lanuri frumoase de grîu care dă în copt. CR. *P.* 155.

El însă o *cam* băgase pe mînecă *dară se prefăcea că nu-i pasă.* ISPIRESCU, *L.* 203, (*HEM*, 2322).

Rodul creștea și seara da în pîrg. ISPIRESCU, *L.* 73.

Să se mai limpezească mustul ... și să dea în fiert. GORJAN, *H.* II 60.

Mai scoate, *omule,* grai, *dacă-ți dă mîna* (Rădulescu-Codin, Îngerul Romînului, 36).

Este de remarcat în aceste locuțiuni că valoarea lor incoativă se realizează cu ajutorul unor verbe, care, luate izolat, exprimă o acțiune cu caracter momentan (*a da, a lua, a slobozi, a lega*)[2]. De la momentan pînă la incoativ nu este decît un pas[3]. Relația dintre verbul momentan și locuțiunea incoativă se verifică și pentru alte limbi, de exemplu limba franceză sau limba germană, în care întîlnim locuțiuni ca : *prendre la fuite, pousser un cri, entrer en scene* [4], *die Flucht ergreifen*, alcătuite dintr-un verb momentan și un substantiv.

Dintre celelalte categorii de aspect, menționăm ca fiind numeroase locuțiunile momentane. Acestea : *a da chiot, a da sunet, a lua ființă, a slobozi strigăt, a da (pune) în genunchi, a(-l) fura somnul* :

Cînd era să-l fure somnul, *Savu aude niște svîcnituri în ușa lui.* GALACTION, *Papucii lui Mahmud*, 207.

Apoi începu a mormăi și a da sunet[5] *de cîntec vechi.* SADOVEANU, *O. A.* I, 148.

M-am lăsat greu asupra lui și l-am apucat cu stînga de gîtiță, ca să nu sloboadă strigăt. SADOVEANU, *O. A.* I 268, se sudează tot în jurul verbelor momentane[6] (*a da, a lua, a pune, a slobozi*). Constatarea aceasta este și mai firească decît cea precedentă, pentru că este normal ca un verb capabil să exprime o anumită nuanță aspectivă, să o păstreze în momentul cînd face parte dintr-o locuțiune verbală.

Aspectul iterativ poate fi ilustrat prin exemple de felul lui *a face mofturi, a face greșeli, a face nazuri, a face zile fripte* [7], în care se indică acțiunea repetată. Valoarea iterativă în astfel de cazuri provine din folosirea numelui la plural[8]. Categoria numărului aplicată unui substantiv exprimînd o acțiune corespunde pe plan verbal unei categorii de ordin aspectual, în speță iterativ.

---

[1] Iorgu Iordan, Stilistica limbii romîne, p. 325.

[2] Trebuie menționat că, *în general, obișnuit,* astfel de verbe au caracter *momentan.* În anumite împrejurări însă, acest caracter poate să nu mai apară. Observația este valabilă pentru orice verb dominat de o anumită nuanță verbală.

[3] Un fenomen analog a fost observat de P. Skok, care discută în *DR* IX, p. 217, trecerea unor verbe propriu-zise (*a lovi, a găsi*), de la aspectul durativ din limba de origine, la aspectul rezultativ din limba romînă.

[4] Cf. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Paris, 1932, p. 106, 375.

[5] În acest caz se adaugă și o nuanță incoativă din cauza verbului *a începe.*

[6] Vezi discuția asupra construcției *il eut un cri* în Alf Lombard, *Constr. nom.* p. 201 ș.u.

[7] Fl. Dimitrescu, *Componența locuțiunilor verbale*, în *Studii de Gramatică*, I, p. 43.

[8] Cf. Alf Lombard, *op. cit.* p. 59, 208.

Exemplele date pledează — și aceasta ar fi o concluzie de ordin general a discuției de pînă aici — pentru necesitatea studierii aspectului în limba romînă. Ele dovedesc totodată că, într-o astfel de lucrare, se impune să se ia în considerație contribuția locuțiunilor verbale la exprimarea nuanțelor aspective.

Faptele prezentate mai sus îmbogățesc numărul argumentelor în favoarea tezei că locuțiunile verbale nu se depărtează de caracterul lor verbal, chiar dacă, formal, sînt alcătuite din mai multe componente, dintre care, din punct de vedere semantic, dominant este elementul nominal. Dacă ținem seama că atît caracterul impersonal cît și cel aspectiv sînt însușiri *particulare* ale verbului, aceste date, coroborate cu altele care atrag atenția asupra faptului că locuțiunile verbale cunosc, ca și verbul, diateza, tranzitivitatea etc., dovedesc completa identificare dintre caracteristicile gramaticale ale verbelor și ale locuțiunilor verbale : locuțiunile verbale se comportă gramatical întocmai ca verbele propriu-zise, atît din punctul de vedere al caracteristicilor comune, cît și din punctul de vedere al trăsăturilor particulare.

ABREVIERI

ALEXANDRESCU, *P. A.* — Gr. Alexandrescu, *Poezii alese*, București, ESPLA, 1955.
BALLY, *STYL.* — Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Paris, ed. V. 1951.
CANDREA, *GRAM. ROUM.* — I. A. Candrea, *Cours complet de grammaire roumaine*. București, Cartea Romînească [1928].
CR., *P.* — I. Creangă, *Scrierile lui...* vol. I. *Povești*, Iași, 1890.
DA — *Dicționarul limbii romîne*, T. I. partea I Librăria Socec Co., și Sfetea, Buc. 1913 ; T. I partea a II-a, Tipografia „Universul" București, 1929 ; T. II partea I. Imprimeria Națională, Buc. 1934.
DR — „*Dacoromania*", revista „Muzeului limbii romîne" Cluj.
GORJAN, *H.* — I. Gherasim Gorjan, *Halima*... traducere de Gorjan, 1835 — 38.
GR. Ac. — *Gramatica limbii romîne*, ed. Acad. R. P. R. vol. I — II 1954.
HEM — Hasdeu, *Etimologicum Magnum Romaniae*, tom. I — III, București, 1886 — 1893.
I. IORDAN, *L. R. CONT.* — Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. I-a București, 1954.
ISPIRESCU, *L.* — P. Ispirescu, *Legendele sau basmele romînilor*, București, 1892.
JARNIK — BÎRSEANU, *D.* — Dr. Ioan Urban Jarnik și Andreiu Bîrseanu, *Doine și strigături din Ardeal*, date la iveală de ... Buc. 1885.
ALF LOMBARD, *CONSTR. NOM* — Alf Lombard, *Les constructions nominales dans le français moderne*, Uppsala, Stockholm, 1930.
MATERIALE... — Materiale ale sesiunii științifice a Institutului Pedagogic, București pe anul 1956, Buc. 1957.
PUȘCARIU, *L. R.* — S. Pușcariu, *Limba romînă*, I, Buc. 1940.
SAVOVEANU, *O.* — M. Sadoveanu, Opere, ESPLA, Buc. 1950 — 1954.
SADOVEANU, *O. A.* — M. Sadoveanu, *Opere alese*, Biblioteca pentru toți.
SADOVEANU, *N. P.* — M. Sadoveanu, *Nicoară Potcoavă*, Buc. ed. Tineretului, 1952.

К ВОПРОСУ О БЕЗЛИЧНОМ И ВИДОВОМ ХАРАКТЕРЕ ГЛАГОЛЬНЫХ ОБОРОТОВ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор ставит себе целью доказать, что глагольные обороты имеют общие черты с глаголами, как таковыми, а именно кроме обязательных грамматических характеристик (залог, переходность и т. д.), и ряд частных, специального характера. Так, например, глагольные обороты могут быть безличными или выражать понятие о виде.

Критически рассмотрев литературу, посвященную вопросу о безличных глагольных оборотах автор разделяет их на две категории (что соответствует и разделению самих безличных глаголов), а именно: полностью безличные *(Se face frig, se face seară)* и относительно безличные *(mi-e foame, mi-i degrabă)* — и доказывает, что обе категории подчиняются тем же грамматическим правилам, что и безличные глаголы.

Во второй части подчеркивается, что глагольные обороты играют значительную роль в румынском языке, как одна из главнейших возможностей выражать понятие о виде, и устанавливается, какие именно видовые оттенки могут выражать глагольные обороты (начало действия: *a da în copt, a o lua la fugă;* совершенное однократное действие: *a lua ființă, a da chiot;* многократное действие *a face mofturi, a face zile fripte).*

SUR LE CARACTÈRE IMPERSONNEL ET ASPECTIF DES LOCUTIONS VERBALES

(RÉSUMÉ)

L'auteur essaie de démontrer au cours de cet article que les locutions verbales et les verbes proprement dits n'ont pas seulement une série de caractères grammaticaux obligatoires qui leur sont communs (diathèse, caractère transitif etc.) mais aussi certaines qualités particulières, d'une facture plus spéciale. Les locutions verbales peuvent être impersonnelles ou bien, exprimer l'aspect.

Après s'être occupé de la place réservée jusqu'à présent aux locutions verbales impersonnelles dans les ouvrages de spécialité, l'auteur montre que les locutions verbales impersonnelles, tout comme les verbes impersonnels, se divisent en deux catégories : locutions impersonnelles proprement dites, *se face frig, se face seară,* et locutions impersonnelles impropres, *mi-e foame, mi-e degrabă,* et qu'elles permettent les mêmes constructions grammaticales que les verbes impersonnels.

Dans la seconde partie de l'article, l'auteur souligne que les locutions verbales tiennent une place importante parmi les moyens qui permettent à la langue roumaine d'exprimer l'aspect et établit, notamment, que les locutions verbales peuvent exprimer des nuances aspectives. Il enregistre des locutions verbales inchoatives : *a da în copt* (*pîrg*, *pîrguială*), *a o lua la fugă* (*goană*) ; des locutions verbales indiquant une action momentanée : *a lua ființă*, *a da chiot* et des locutions verbales itératives : *a face mofturi*, *a face zile fripte*.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

ETIMOLOGII TRACE

NUME DE PERSOANE ŞI DE LOCURI

Seria I*

DE

I. I. RUSSU

Observaţii preliminare. Este cunoscută şi îndeobşte admisă valoarea lingvistică a numelor proprii (personale şi locale), care conţin preţioase elemente din tezaurul lexical şi gramatical (fonetica şi morfologia) al populaţiilor care le-au creat şi le purtau. Alcătuite din cuvintele cele mai specifice şi semnificative ale graiului cotidian, numele personale şi geografice

---

* Abreviaţiuni bibliografice :

AEM = „Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen", Viena I 1877 — XX 1896.

AIIN = „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj.

BB = „Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen" (A. Bezzenberger), Göttingen, I 1877 — XXX 1907.

CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin.

DThR = G. I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien* („Dissertationes Pannonicae", II 14), Budapest, 1938.

EDR = *Ephemeris Dacoromana*. Roma.

Hdt. = Herodot.

RE = *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (Pauly-Wissowa), Stuttgart, I 1893 —.

RLV = *Reallexikon der Vorgeschichte* (Max Ebert), Berlin, I — XV 1924 — 1932.

Str. = Strabo.

Tomaschek *Thr.* = W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, in „Sitzungsberichte Akad. Wien", 1893, 1894.

WP = A. Walde-J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* Berlin, I — III, 1927 — 1932.

adv. = adverb. — ags. = anglosaxon. — ahd. = althochdeutsch. — alb. = albanez — arm. = armenesc. — av. = avestic (zend.). — bret. = = breton. — corn. = cornic. — cymr. = cymric. — germ. = germanic. — got. = gotic, — gr. = grec(esc). — i.—e. = indoeuropean. — irl. = irlandez. — lat. = latin. — let. = leton. — lit. = lituan. — messap. = messapic. — mhd. = mittelhochdeutsch. — mnd. = mittelniederdeutsch. — nhd. = neuhochdeutsch. — oland. = olandez. — rad. = radical. — răd. = rădăcină. — sarm. = sarmatic. — sl. = slav. — var. = variantă. — v. bret. = vechiu breton. — ved. = vedic. — v. fris· vechiu frisian. — v. irl. = vechiu irlandez. — v. isl. = vechiu islandez. — v. nord. = vechiu nordic. — zend., zd. = zendic (avestic).

formează o parte integrantă a limbii vii a comunității populare respective. Acest lucru a fost verificat și la popoarele de limbă indo-europeană ale căror sisteme onomastice se încadrează organic în structura limbii lor, iar în idiomele mai bine cunoscute (ca : greaca, germanica, slava, indo-iraniana etc.) s-a constatat de mult că lexicul cotidian este perpetuat și dezvoltat în numele proprii, ce sînt fie compuse din două teme (rădăcini), fie derivate cu sufix dintr-un singur element radical. Este aici un paralelism desăvîrșit ilustrînd geneza și semnificația primară a numelor proprii, a căror tîlcuire etimologică se prezenta în majoritatea cazurilor simplă și evidentă (ex. : gr. Demo-sthenes, Dio-genes cu echivalentul trac Diu-zenus, Peri-kles, So-krates etc., sl. Bog-dan etc), iar în unele limbi ca greaca sînt destul de puține cazurile de nesiguranță ori echivoc în ce privește apartenența etimologică a vreunui nume propriu. Paralelismul, am putea zice : identitatea primară, dintre sistemul onomastic și organismul viu al graiului popular a arătat mai demult lingviștilor valoarea și semnificația elementelor onomastice ale acelor popoare „indo-europene" a căror limbă a dispărut în epoca antică lăsînd numai cîteva cuvinte (unele de formă și însemnare dubioasă), dar de la care s-au păstrat în textele grecești și romane un copios material de nume proprii. Aceasta este situația numerosului popor (cu un important rol istoric în antichitatea greco-romană) al t r a c o - d a c i l o r, cu ramificații în Asia Mică (frigieni, bitini, misi etc.), de la care au rămas vreo 100 cuvinte (glose) și cam 2100 nume proprii de oameni, triburi, zeități, localități, ape și munți, — în afară de elementele lexicale autohtone (anteromane) din limba romînă (inclusiv cele zise „albaneze") și eventual tot sau o parte din fondul vechi indo-european al limbii albaneze (arnăute).

Resturile de limbă traco-dacă și frigiană au fost adunate și studiate comparativ în secolul al XIX-lea de Paul de Lagarde, August Fick (1833 — 1916), Wilhelm Tomaschek (1841 — 1901), Gustav Meyer (1850 — 1900), Paul Kretschmer și alții. Cea mai vastă adunare de material lingvistic traco-dac și frigian a dat Tomaschek în bogatul său repertoriu (*Thr.*), util și azi, deși învechit și cu multe lipsuri firești în urma progreselor din ultima jumătate de veac. Dar interpretările lui etimologice (mai ales pentru numele proprii) sînt în mare parte greșite și vor trebui supuse unei revizuiri integrale, cu o metodă comparativă ceva mai riguroasă decît s-a făcut după el, în cursul secolului al XX-lea. Cf. cap. „poziția limbii traco-frigiene" în Kretschmer, *Einleitung* (1896), p. 217 — 243; pentru rezultatele de după 1896, v. art. „Thraker" (Sprache) de N. Jokl în RLV XIII 284 — 296, cu numeroase noi etimologii (nu toate admisibile) și o bună orientare bibliografică. D. Decev, *Charakteristik der thrakischen Sprache* (Sofia, 1952), aduce valoroase noi soluții etimologice și precizări de ordin fonetic și general istoric, alături de numeroase etimologii inacceptabile. Acest erudit are în curs de publicare un „Thesaurus" al resturilor de limbă tracă (*Sammlung der thrakischen Sprachreste*. Viena). Majoritatea numelor proprii trace și chiar o bună parte din glose sînt neexplicate etimologic ori total neînțelese, lucru de altfel firesc pentru o limbă moartă ce n-a lăsat nici un text continuu (cu excepția inscripției de pe inelul de la Ezerovo-Bulgaria, complet neînțeleasă și din care pînă azi, după patru decenii de cercetări și discuții, nici un cuvînt nu este încă citit și tălmăcit în mod convingător și concludent) ; multe din etimologiile propuse de diferiții eruditi nu sînt admisibile din cauză că nesocotesc unele fapte semantice ori atribuie limbii traco-dace particularități fonetice grecești, celtice, germanice etc.

Potrivit cu principiul că toate numele proprii sînt părți integrante ale tezaurului lexical cotidian, s-a căutat identificarea în ele a cuvintelor comune prin stabilirea înrudirii dintre numele trace și elementele de limbă ale altor popoare numite indo-europene. Cea mai de seamă contribuție în acest sens a fost adusă de W. Tomaschek în celebrul său repertoriu de

resturi ale limbii trace. Ca orice lucru de început, explicările etimologice ale lui Tomaschek sînt adesea greșite : soluțiile lui sînt artificioase, nefirești și neconvingătoare, simple alăturări forțate de elemente radicale din nume proprii trace cu vocabule aparent asemănătoare ale diferitelor idiome indo-europene ; ori pleacă de la forme de nume fictive, produse ale unor lecturi greșite a inscripțiilor (unele revizuite și corectate între timp). Astfel, pentru numele fals „Aulukrames" (care în realitate este *Auluzelmis*, AEM XIX 61), Tomaschek (*Thr*. II/2,5) face o lungă demonstrație legînd pe „-krames" cu rad. *krem-* „schweben, hangen", iar „Aulukrames" ar fi = gr. „Hippo-bates". Pentru „Aulurenus" (corect : *Auluzenus*, CIL VIII 18312),Tomaschek(*Thr*.II/2,4) dă etimologia gr.„Hippocharmes", care evident nu au nici un temei, la fel ca explicarea numelui *Auluporis* drept „Pferdeschlächter", *Daleporis* „Schlächter eines weiblichen Tieres", *Mucaporis* „Saustecher" etc. Netemeinicia unor asemenea tîlcuiri a fost denunțată la timpul său de Kretschmer, semnalînd caracterul artificios și nefiresc din punct de vedere indo-european al etimologiilor și „traducerilor" grecești și nemțești date de Tomaschek unor nume personale trace[1]. Față de numeroasele soluții etimologice de acest fel, este naturală — din partea multora — atitudinea de rezervă și scepticism, ori chiar totală neîncredere în privința valorii lingvistice și paleoetnologice a numelor proprii lăsate de graiurile prea puțin sau de loc cunoscute și în privința explicărilor etimologice date pentru ele. Asemenea atitudine sceptică este normală și chiar necesară, deplin îndreptățită față de numeroasele soluții etimologice date în pripă numelor proprii „barbare" de către Tomaschek și de alții, fără a ține seamă consecvent de criteriile fonetice ale graiurilor respective și de fapte semantice ori cultural-istorice. Dar cîtă vreme asemenea criterii esențiale sînt respectate și aplicate cu măsură și bun simț (fonetica limbii „satem" trace cunoscută), este nu numai justificată, dar absolut necesară exploatarea lingvistică și istorică a materialului onomastic, care prin vechimea și specificul său prezintă aspecte arhaice și prețioase elemente fonetice, morfologice și lexicale indoeuropene.

În acest sens, sînt prezentate în paginile de față soluții ori sugestii etimologice pentru o serie de nume proprii : geografice și personale, aparținînd cu siguranță nomenclaturii străvechi și originale a tracilor, deci tezaurului lor lexical cotidian, în care ele erau tipice, precum sînt semnificative sub raport comparativ pentru poziția limbii trace în cadrul indoeuropean ; soluționarea lor în alt sens decît au propus înaintașii reprezintă un cîștig pentru cunoașterea mai amănunțită și corectă a acestui idiom și pentru lexicul lui arhaic indo-european. În ce privește procedeul urmat,

[1] Kretschmer, *Einl.* p. 184 „aber seine (ale lui Tomaschek) Deutungen von *Mucaporis* als „Saustecher", *Auluporis* als „Rossschlächter", *Ketriporis* „Schlächter alles Vierfüssigen" u. s. w. sind mehr als unwahrscheinlich" ; 217 „dessen sprachlichen Erklärungen jedoch zum grossen Teil verfehlt sind. Wer soll an seine Deutungen von Personennamen als Pferdehäuter, Pferdeschlächter, Saustecher, Hammelschlächter glauben ? Die zusammengesetzten Personennamen der Hellenen, Kelten, Germanen, Slaven, Skythen und Perser reden nur von Ruhm und Kraft, von Kampf und Sieg, von Mut und Klugheit : wir müssen also die Bedeutungen der genau ebenso gebildeten thrakischen Namen im allgemeinen in derselben Richtung suchen...".

observăm că lipsind orice indiciu despre elementele corespunzătoare din tezaurul lexical comun (cotidian) trac — operațiunile noastre etimologice pentru numele proprii pleacă în general de la simple asemănări externe și se limitează în chip firesc la identificarea rădăcinilor indo-europene la care ele pot ori trebuie să aparțină, întrunind două condiții : *a*) f o r m a l să fie justificate de normele fonetice ale limbii trace, *b*) s e - m a n t i c să fie adecvate spre a forma nume proprii, geografice ori personale, — la această din urmă categorie mai ales cuvinte exprimînd calități morale și fizice : cumințenie, curaj, putere, celebritate, distincție etc., nu imagini respingătoare ca unele din cele invocate de Tomaschek și alții : „măcelar", „jupuitor" etc. Numele ce-și dădeau ori alegeau pentru progeniturile lor, resp. atribuiau divinităților protectoare și binefăcătoare triburile indo-europene conțin noțiuni fizice și morale alese : „numele compuse ale grecilor, celților, germanilor, slavilor,sciților și perșilor vorbesc numai de glorie și putere, de luptă și biruință, de curaj și cumințenie : trebuie deci în general să căutăm în aceeași direcție semnificația numelor trace formate exact la fel" (mai sus, p. 37, nota 1).

★

Aulu — element inițial în nume compuse, avînd în partea a doua : *—beista*, *-centus*, *-poris*, *-tralis*, *zelmis*, *-zenis* : *Aulubeista*, *Aulucentus* (5 exemple), *Aulude* [*nthes*?], *Aulupor*(*is*,*-us*) (21), *Aviluporis*, *Aulutralis* (11), var. *Aulutra*, *Auluzelmis* (var.- *selm*-, 4), *Auluzenis* (*-zan-*, *-san-*, *-zon-* ; 53). După Tomaschek (Thr. II/2,5) *aulu*-ar fi „cal", zend. *aurva*, *aurvant*, sarm. *Orontes*, ved. *árvan*, *árvant* „Renner", rad. **er-/or-*, considerîndu-l în tracă împrumut din iraniană, — ceea ce nu este deloc verosimil. Decev (*Char*, *thrak*. *Spr*. p. 80, 116) compară trac. *Aulu-* și etrusc. *aule*, lat. *Aulus*, cu gr. *aulis*, *-idos* „Aufenthaltsort, Nachtlager", *aulè* „Hof, Wohnung" ; dar apropierea prezintă o dificultate semantică : noțiunea „casă, locuință" nu e admisibilă în antroponimie, ci eventual în toponimie. Etimologia trac. *Aulu-* trebuie căutată în direcția indicată mai demult de A. Zimmermann (BB XXIII 1897, 88 ; H. Jacobsohn, «Berliner philol. Wochenschr» 1914, 974) : dependența și înrudirea cu elementul onomastic lat. *Aulus*, *Avil-*, care nu poate fi întîmplătoare ; ele aparțin la rad. i.-e. **au̯-*, *au̯e-*, *au̯ēi-* „a iubi, a-ți plăcea ; a dori ; a favoriza, părtini" : scr. *ávati* „iubește, dorește, favorizează", av. *avaiti* „se îngrijește de, ajută" etc., lat *aveo*, *-ēre* „a rîvni, a fi curios", *avidus*, *avarus* cymr. *ewyll*, *ewllys*, bret. *eoull* „voluntas", corn. *awell*, *awel* „cerere, dorință, poftă" : în nume proprii gal. *Avi-cantus*, v. bret. *Eucant* etc. (WP I 19). Baza i.-e. a tracului *Aulu-* trebuie să fie *au̯-l-* (în *au̯ē-l-* nu se explică dispariția lui *v* intervocalic, conservat în tracă), avînd sensul de „iubit, drag" etc.

-**basta**, elementul final în cîteva toponime compuse : *Zerobasta* (Antike Denkm. Bulg. Kalinka, 55, p. 369=Inscr. Gr. res. rom. pert. I 721 = 1473), *Tasibasta* (CIL III 703 + p. 2328, 85, 704), rad. în *Basteira* (Demosth. VIII 44, X 15 ; Masteira, Suid., Basteira), eventual în *Bibastos* (Steph. Byz. oraș în Tracia), *Suabasta* și *Stranbasta* (Procop.) ; a fost

explicat de Jokl RLV XIII 288 din i.-e. **bhau̯-st-* „locuință” (got. *bauan*, messap. *bauria* etc.), *Basteira* dintr-un * *bhnd-teria* (dificil din punct de vedere trac), ceea ce nu se poate admite : *-au-* nu se reduce la *a* în tracă. De aceea este de preferat legătura (sugerată în «Revista istorică romînă» XIV 1944, 391) cu rad. i.-e. *u̯es-* „ a zăbovi, a locui”, scr. *vasati* „locuiește, sălășluiește” etc., v. nord. *vist* „staționare, locuință”, gr. *Hestia*, lat. *Vesta*; gr. ἄστυ, Ϝάστυ „oraș”, scr. *vástu* „așezare, loc, lucru”, *vāstu* „așezare casă” etc. (WP I 306-7). Redarea lui *v* (din i.-e. *u̯*) prin *b* nu este o excepție în numele trace : *Betespios* din *Vetespios* (i.-e. **u̯et-*), *Bedy-* (**u̯ed-*), *-bria* (**u̯er-*), *-daba* din *-dava*, etc. Însemnînd inițial „locuință, casă, așezare”, tracul *-basta* a devenit termen toponimic, „localitate”, echivalent (probabil cu o nuanță semantică deosebită) al lui *-dava*, *-bria*, *-para* (v. mai jos).

Bermion, munte „brigic”, adică frigian, în Macedonia (Hdt. VIII 138, Str. VII 330, fr. 25, 26, XIV, 680, Diod., Ptol. etc.; Oberhummer RE III 295); a fost tîlcuit de Tomaschek *Thr.* II/2,89 ca „das von Stürmen durchtobte Gebirge”, i.-e. **bhrem-*, scr. *bhrmi* „wirbelnd”, sau la **bherm-mn-* de la **bherv,- *bhur-*. Asemenea elemente semantice (ca „loc furtunos” etc.) nu par destul de justificate într-un nume de munte, iar în tema *Ber-m-* e de căutat mai curînd simpla idee de „înălțime, proeminență, munte”, rad. **bher-* „a fi proeminent, a forma o dungă sau un vîrf ascuțit; vîrf”, în v. isl. *barmr* „margine”, *ey-barmr* „ora insulae”, oland. *barmte* „grămadă, măgură”, *barm(e)* „grămadă de pămînt, de fîn, val înalt” și alte baze cu *-d-*, *-nd-* etc., în cuvinte pentru „înalt, abrupt, înălțime” (*WP* II 162—4).

Bosceilas, nume de persoană masc., DThR 143, nr. 812, fig. 403. Mateescu EDR I 175 îl consideră compus bimembru : *Bos-keil-*, ceea ce (deși există analogii pentru ambele elemente) este puțin probabil, din cauza lipsei unei vocale de legătură între ele și fiindcă tema *Bôsk-*, i.-e. **bhôs-k* are un corespondent deplin în gr. φώσκει· διαφάνει Hesych. διαφώσκω „încep a străluci”, bază **bhō-s*, în scr. *bhāsá* „lumină, distincție, majestate, putere”, gr. φώς,-τος „nobil, bărbat” etc. (WP II 122). Aici aparține și gr. βασιλεύς, ca vechi împrumut din traco-frigiană, și eventual alte nume trace, ca *Bastas* (v. „Langue et littérature”, București, IV 1948, p. 198).

Clagissa, nume masc., CIL XVI 83 (a. 138 e.n.) coh. II Mattiacor (um), expedite Clagissae (var. Clagisae) Clagissae f(ilio) Bess(o). Decev (*Char. thrak, Spr.* p. 86) propune etimologia din i.-e. **delegh-*, **dlo(n)gh-* „lung”, — imposibilă din punct de vedere fonetic. Numele trac aparține la baza **qlēg-*, *qlōg-* „a striga, a suna” în cuvinte ca got. *hlahjan*, ahd. *lahhan* „a rîde”, ags. *hleahtor* „rîs(et), veselie, bucurie”, *hlisa, hligsa* „știre, veste, faimă”, etc. (WP I 496—7). Tracul *Clagissa* (sufixul *-s(s)-* frecvent în nume personale) era ori un „vesel, bine dispus, fericit” — simbolizînd urarea făcută celui ce primea un asemenea nume —, ori un om „vestit, cu mare faimă”. Tema apare, nazalizată, în numele illir (sau venet) *Clangocus* (CIL V 436), interpretat de Tomaschek (BB IX 1885, 98) ca „sonorus”.

Contadesdos vezi — *desdos*.

Cozeilas și o grupă de nume cu rad. *Coz-* :*Cozeiccenthus Bul. corresp. hell.* XXXV, 1911, 116, *Cozibithys*, *Cozistes* Perdrizet-Lebebvre *Graffites gr. Memn. Abydos* 1919, nr. 372 și 412, *Cozinthes* Urkunden » III 757 r. 3, *Cozaros* »Jahres hefte österr. arch. Inst. » XV 1912, 55 (Mateescu EDR I 179—180) sînt de origine tracă (îndoiala ar fi îndreptățită poate în privința ultimelor două). Spiranta *-z-* ne îndrumă la o răd. i.-e. cu oclusivă palatală anume **qogo-* (**qago-*) „capră", în v. sl. коза „capră", козьлъ „țap", care se acoperă și morfologic, sufix *-l-*, cu tracul *Cozeilas* etc. (WP I 336-7). Sub raport semantic, apropierea este justificată prin frecventa utilizare a apelativelor pentru animale ca nume proprii de persoane. Același rad. i.-e. s-ar putea ascunde în numele messapic *Kazareies* (Conway-Whatmough *The prae-italic dialects of Italy* II, London 1933, nr. 548), care se acoperă morfologic cu *Cozaros* din Asia Mică (trac sau frigian).

-desdos al doilea element în numele de rîu *Contadesdos*, var. *destos*, afluent al rîului Agrianes (azi Ergine) în Tracia sud-estică (Turcia europeană), cunoscut numai din Hdt. IV. Tomaschek (*Thr.* II/2, 100) susținea cu certitudine „ursprünglich wohl der Name einer an ihm gelegenen odrysischen Veste, wie Oro-dista. Zum ersten Glied vgl. *kontós* und *Cuntie-gerum*". Dar această afirmație, bazată pe o iluzie fonetică (*-desdos* legat cu *-diza* din nume de localități), nu are nici un temei și nu e de loc verosimilă transpunerea numelui de la o cetate la un rîu, al cărui nume conține în partea finală un element firesc și mai frecvent în hidronimie. Semnificația etimologică a părții inițiale *Conta-* rămîne obscură, dar pentru *-desdos*, eventual *-dezdos*, *-dezos* (cu *-sd-* reprezentînd o spirantă sonoră tracă) există un rad. i.-e. potrivit fonetic și semantic : **dheg(h)-* „a cufunda, a muia, a bea", v. irl. *deug.*, irl. *deoch* „băutură", lit. *dažas* „sos, coloare", *dažyti* „a muia, a colora" (WP I 786). Numele rîulețului trac *Contadezos* ar putea sta în legătură cu o nuanță de culoare a apei sale sau cu o altă particularitate ce va fi eventual determinată prin etimologia părții inițiale a numelui. Aceeași rădăcină se află în *Dizeros*, nume de rîu illiric la Pola, Lycophron, *Alex.* V. 1026, Steph. Byz. (Patsch RE V 1248), explicat greșit de Jokl și de alții tot cu ajutorul trac. *-dizos* „cetate".

Doidalses, nume personal traco-bitin, var. *Dyd-* și *Did-*, cunoscut în 5 exemple (Memnon, fr. XX 1, Fragm. hist. Graec. III 536 *Dyd-* ; Str., XII 563 rege al bitinilor, E. Meyer, RE V 1266, 1 ; Plin., *Nat. hist.* XXXVI 35 *Doed-*, *Daedalsas* ; Arrian, *Bithyn.* 20 sculptor, Robert, RE V 1266, 2 ; Athen. Mitt. XV 1899, 250 ; Corpus inscr. Gr. 3779 ; CIL III 7432 Didalsus). Tomaschek (*Thr.* II/2,35) propune pentru tema *doid-*, *dyd-* un rad. **dheu-*, *dhu-* „schütteln, heftig bewegen, stürmen, eilen", cf. arm. *dund* „terrae motus", *de-dev* „herumgeworfen, schwankend". Formal, legătura este inadmisibilă, căci trac. *-oi-* în numele *Doidalses* (aceasta e forma etimologică) vine din i.-e. *-oi-/-ei-* (nu din *-eu-/-u-*), ceea ce duce la baza i.-e. **doi-d-o-*, reduplicare a lui **dei-* „a fi luminos, a străluci, a părea" ; **doi-d* în v. nord. *teitr* „senin, limpede, vesel, voios", ahd. *zeiz* „gingaș, delicat, grațios, plăcut, atrăgător" etc. (WP I 772). Zimmermann (BB XXV 1899, 3) alătura la tema *deid-*, *doid,-did-* și numele

trace *Deidas*, *Deidos*, lat. *Didius*, *-anus* etc. Partea finală *-lses* trebuie să fie sufix (nu element radical), ca în trac. *Tyrelses* („Thrakika" VIII 1937, 30—1; AEM XVII 1894, 189) și posibil în illirul *Algalsus* (Liv., XLIV 30, 13).

Doizenthes, nume masc., 8 exemple în inscripții grecești citate de Mateescu (EDR I 179-180), un alt caz în Frigia (Amer. journal arch. XXXVI 1932, 45); nume mai scurte cu aceeași temă *Dorz-* : *Dorzas*, *Durze* CIL VI 228, I r. 10 și poate var. *Dorsos* DThR 121-2, *Dorses* (exemple în EDR I 187, din care unele ar putea să nu fie trace). Dečev (*Char. thrak. Spr.* p. 72 și 100) analizează numele în *Dor-zenth-*, ceea ce nu este just căci e vorba de o temă (bază) *Dor-z-* ce trebuie considerată ca o simplă variantă în alternanță a temei trace *Der-z-* din numele derivate *Derzes*, *Derzela*, *Darzala*, *Derzenus* etc., bază i.-e. **dher(e)-gh-*, rad. **dher-* „a ține, a sprijini" (WP I 859; Tomaschek, *Thr.* II/1 57).

Gaidre(a)s, nume masc., V. Beșevliev, *Epigrafski prinosi* (Sofia, 1952), p. 13 Δαντω Γαιδρεους. Ca structură fonetică și semnificație, numele trac este pe deplin identic cu gr. *Phaidros*, conține deci rad. i.-e. **g̯uhai-d-* „luminos, strălucitor", gr. φαιδρός „strălucit, radios, voios", din care direct numele personal, lit. *gaidrùs* (WP I 665). E remarcabil acest caz, între puținele constatate pînă acum (ca gr. *Diogenes* = trac *Diuzenus*), de identitate deplină între numele grecești și cele trace; deci tracul *Gaidre(a)s* avea aceeași însemnare ca gr. *Phaidros*. — Aceeași răd. i.-e. **g̯uhai-* pare să se ascundă în numele trac *Bulo-gaises*.

Myndrytus, zeu trac într-o inscripție de la Philippi, P. Collart, *Philippes* 1937, p. 394: Iovi Fulm[ini] et Mercur [io] et Myndryt[o?], Aliulas Zepa[ib]is filius Zipas Mestus Zeces Aliul. filia. — A fost considerat de Salač „divinité inconnue jusqu'à présent, — peut-être faut-il penser à une divinité des rois thraces", ori în legătură cu *Mendas*, *Mendis*, *Mindianus*, topon. Mende (Mateescu EDR I 117, AIIN III 1926, 430). Semnificația și atribuțiile zeului nu se cunosc și nu pot fi deduse din contextul inscripției, încît explicarea etimologică pleacă și aici de la criterii pur formale, externe. Se deosebește în acest nume o temă *Mynd-r-* (ce nu pare să aibă vreo legătură cu topon. *Mende* ori cu *Mendas*, *Mendis*), poate variantă grafică ori fonetică pentru *Mind-r-*, aparținînd la i.-e. **mendh-* „a-și îndrepta gîndul spre ceva, a se gîndi la ceva, a fi emoționat, însuflețit", în scr. *mēdhā* — „înțelepciune, înțelegere", av. *mazda* „memorie, amintire", *mazd^ah-* numele zeului suprem, gr. μανθάνω, μαθεῖν „a învăța" etc., alb. *mund* „pot, biruiesc", got. *mundon sis* „ a se uita, a privi", *mundrei* „scop, țel", ahd. *munter* „ei rig, behende, munter", lit. *mundrùs*, *mandrùs* „sprinten, semeț", v. sl. мѫдръ „înțelept" (din care rom. *mîndru*), etc. (WP II 270—1 **mendh-* din **men+dhē-*). Nu se poate preciza dacă numele zeului trac — dintr-o temă i.-e. **mendh-r-*, existentă în germană și balto-slavă, stă în legătură cu „inteligența, mintea", ori cu „energia fizică, vioiciunea", „bravura" în general, noțiuni în egală măsură potrivite pentru a designa calitățile unei zeități, atribuțiile și funcția sa.

-para, *-paros*, element toponimic, frecvent ca al doilea membru în nume compuse de localități în Tracia și Moesia (*Athypara*, *Bendi-*,

Brento-, *Darda*, *Dodopara* etc., peste 30 de exemple, cele mai multe la Tomaschek (*Thr.* II/I, 16, II/2,63, Mateescu EDR I 132), necunoscut la nord de Dunăre și în Dacia carpatică. S-au propus două soluții etimologice mai de seamă : A.Fick (*Die ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europas* 1873, p. 432) îl interpreta ca „vad, trecătoare", cu gr. πόρος, mhd. *var* „Ueberfahrt",—admis de Kretschmer (*Einleit.* 221), Hirt (*Indogermanen* 592), Jokl (RLV XIII 285, WP II 39,4) și mulți alții. De altă parte, Tomaschek (*Thr.* II/1, 16—17) observa „wird nur als generelles Element in zahlreichen thrak. Ortsnamen begegnen. Jedenfalls Wz. **pere* : *por-* „durchdringen, ein-und ausfahren", mit gesteigertem Stammvocal got. *fêra* „jenseitiges Ufer, Ende, Seite"; doch mag der Sinn eher „Fährte, Sammelplatz, Marktort, empórion" gewesen sein, oder „Abtheilung, Clan" etc."; II/2,63 *-para*, *-paros* „Marktort, Dorf". Prima soluție, a lui Fick (*-para* = „vad"), care a cules majoritatea sufragiilor, ușor acceptabilă sub raport fonetic-formal, nu e justificată semantic — contestată mai tîrziu de însuși autorul ei[1] —, întrucît noțiunea de „vad, trecătoare" nu este probabil să fi fost atît de frecventă în toponimie și să fi avut rolul pe care l-am aștepta la un element cu valoare mai generală și potrivit în toponimie (cum bine a întrevăzut Tomaschek) de „așezare, sat, localitate" etc. Asemenea noțiune e de căutat și în *-para*, pe care-l considerăm înrudit cu lat. *paries* „perete" — identitatea formală este evidentă —, interpretat ca derivînd din ideea primară de „reazim lateral al unui cort" la colibele primitive ce-și construiau „indo-europenii" în perioada arhaică; etimologia lui *paries* e de mult lămurită : i.-e. **sper* „căprior de acoperiș ; prăjină, lance", verbal „a lega și încheia cu căpriori, a rezema, a se închide" etc., în cuvinte ca : v. isl. *spari*, *sparri* „bețișor, frigare, căprior, grindă", ahd. *sparro* „grindă, prăjită", lit. *spiriú*, *spirti* „a se rezema" etc.; fără *s-* slav *пьрѫ *пєрти „a rezema", cu подъ- „a susține, a sprijini", cu *za-* „a închide" (WP II 665—6,1). În aria tracă, *(*s*)*per-* > *par-* va fi avut inițial accepțiunea „grindă, par de reazim al cortului (colibei)", apoi „perete (palisadă)", „casă (colibă)", evoluînd pînă la noțiunea de „locuință (în genere)", „grupă de locuințe, sat, așezare". Astfel, sub raport toponimic și cultural-istoric, *-para* este un echivalent în sens mai larg al lui *-dava* „așezare, sat" (rad. **dhē-* „a face, a pune"), *-dizos*, *-basta*, *-bria*, avînd funcția lui *-ville* francez, *-dorf* germ., *-selo* slav, *-falva* ung. etc.

Rabon, rîu în Dacia (Ptol. III 8,2), considerat de obicei ca numele antic daco-roman al Jiului slav (Pîrvan, *Getica*, p. 225) și pus în legătură cu *Arabon* (Narabon?) din Pannonia; conține o răd. *Rab-*, care nu poate fi diferită de i.-e. **rebh-* „a se mișcà, a se jucà", mai ales germanic **reb-* „a fi în mișcare violentă", mhd. *reben* „a se mișca, a se urni", nhd. bavar. *rebisch* „sprinten" etc. (WP II 370, 1), noțiune potrivită pentru a numi un curs de apă. Aceeași rădăcină este de căutat în numele de rîu din Bitinia (Asia Mică, la Bosfor) *Rebas* (Ῥήβας,-ατος, Arrian, Scylax, Apoll. Rhod., etc.), după care se numea regiunea *Rebantia*. Tomaschek (*Thr.*

[1] F.ck BB XXIV 1899, 294 "*-para* kann allerdings nicht mit *póros* „Furth" gleichgesetzt werden; besser viell. zu got. *fêra* „Seite, Gegend" etc.

II/2,96) le punea în legătură cu scr. *rēvant-* „bogat” ceea ce nu este verosimil. — Rad. **rebh-* a fost identificat și în grupa de nume personale trace *Rabocentus*, *Raebucentus*, *Reb-*, *Rebulas* etc. (Dečev, *Char. thr. Spr.* p.77). Dacă aceste legături etimologice au un temei sigur, avem unul din rarele cazuri de apariție a unei rădăcini identice în toponime și antroponime.

Rincaleus, zeu trac, cunoscut în trei inscripții rupestre de la Filippi în Macedonia: *Domino Rinca(l)eo*, *Deo magno Ri[ncal]eo*, *P. Rufrius Proculus*, *D(omino) Rinc(aleo)*, *L. Ac(cius) Venustus* (P. Collart *Philippes*, 1937, 426). Din textul inscripțiilor nu rezultă nimic cu privire la divinitatea cu acest nume, în afară de epitetele „Deus magnus, Dominus”. După toate aparențele avem o temă tracă *Rinc-al-*, ori chiar *Ring-*, putînd fi *-nc-* o variantă fonetică ori grafică pentru *-ng-*; în acest caz elementul radical pare să aparțină la i.-e. **renghus* ($-g^{u}h-$?) „ușor și repede, sprinten”, gr. ῥίμφα adv. repede, iute, sprinten”, ῥιμφαλέος „iute, repede”, ahd. *ringi* „levis”, *giringo* adv. „expedite, leicht”, *geringe*, mnd. *ringe*, v. fris. *ring* etc. (WP II 373). Sensul primar al numelui de zeu trac nu este suficient conturat în această conexiune etimologică, ce nu apare, de altfel, clară în măsura în care sînt altele; este foarte probabil că avem a face cu o divinitate simbolizînd agerimea și vioiciunea tracilor vînători, călăreți sprinteni și bravi războinici.

Serreion, promontoriu și cetățuie pe coasta tracă a Mării Egee, între Maroneia și Doriscos, Plin., *Nat. hist.* IV 43 mons Serrium, Mela II 28 promunturium Serrhion, Liv. XXXI 16,5 alia castella, Cypsela et Doriscon et Serrheum (Oberhummer RE II A, 1744); numele pare a conține (Jokl RLV XIII 279) același rad. ca „montes Serrorum” din Dacia unde s-au refugiat goții la a. 367 (Amm. Marcell. XXVII 5). Tomaschek (*Thr.* II/2,89) făcea observația „das Vorgebirge *Serreion* ist vielleicht das gehörnte”, care este parțial valabilă, căci rad. trac. *Ser-* aparține la i.-e. **k'er-* „partea de sus a corpului: cap; corn; creștet, vîrf, culme”, care a dat și cuvinte ca arm. *sar* „înălțime, culme, povîrniș” (WP I 403—8), noțiune potrivită și frecventă în nume de munți și dealuri.

Zantiala, nume masc., CIL X 1754 (= Inscr. Lat. Selectae, Dessau 2043) Aurelius Zantiala, heres al tracului Aur. Abitus, nat. Bessus. Tomaschek, *Thr.* II/2,39 (Zantiala, Zantias). Mateescu (EDR I 177) compara numele *Santobithys* din Egipt (trac? sau egiptean?). Originea tracă a lui *Zantiala* este neîndoielnică, iar numele e cu siguranță de factură indo-europeană, *Zan-t-* evident dintr-un **gen-t-*, fie la rad. **gen-* „a produce, a da naștere”, scr. *jātà-m* „neam, speță”, lat. *nātus* (*cognātus*, *agnātus*), *genitus*, ahd. *kind*, gr. γνητός „născut”, γνήσιος „ingenuus” etc. (WP I 576—8,1), fie la rad. **gen-e-*, *-ō-* „a (re)cunoaște”, partic. în *-to-* scr. *jnātá-* „cunoscut”, *gr.* γνωτός, lat. *notus*, *ignotus*, *cognitus*, gal. *Catu-gnatus* și alte nume de persoană în *-gnatus* etc. (WP I 578—580). În primul caz, Zantiala ar fi însemnat „de neam (distins)”, în al doilea „cunoscut, cu bună reputație” etc. Echivocul (constatat de etimologiști în cazul numelor celtice formate cu elementul *-gnatus*) în privința apartenenței lui la unul din cele două radicale omonime indo-europene nu slăbește valoarea concluziilor de ordin fonetic și confirmă — dacă mai este necesar,

alături de alte numeroase exemple cu etimologie clară — caracterul satem al limbii trace, la fel ca și corespondentul vest-balcanic *Zanatis* la illiri.

-zelmis, element final în vre-o 8 nume personale compuse: *Abluzelmis*, *Abro-*, *Aulu-*, *Dala-*, *Dia-*, *Diza-*, *Dole-*, *Dule-*, *Ebry-*, *Mestuzelmis* și în *Zelmutas* (atestări la Mateescu AIIN III 418—9). Tomaschek (*Thr.* II/2,39) îl considera „gleich der Glosse *zalmos* „Fell, Bärenhaut", in *Abro-*, *Aulu-*, *zelmis-*, *-selmis*, d. i. „Rosshäuter", *Dalazelmis*, *Dule-*, *Diza-*", — deci un fel de „jupuitor" de animale, „hingher", imagine nu tocmai potrivită pentru a forma nume de oameni (mai sus, p. 37), nici chiar la un popor de vînători și războinici nelipsiți de cruzime cum erau vechii traci. Elementul *-zelmis* (*-selm-*) nu are nimic a face cu *zalmos*, *Zalmoxis* de fapt *Zamolxis* etc. (Dečev, *Char. thr. Spr.* 90), ci e firesc să ascundă o trăsătură ori dorință nobilă, în sens fizic sau moral; *z* -indică o răd. cu palatala *ĝ-*: **ĝel-*, *ĝele-* „limpede, luminos; a străluci; a fi senin, a rîde" în gr. γελάω, γελανής, *Galateia*, o Nereidă, ἀγλαΐα „strălucire, măreție" etc., let. *zils* „albastru" (?), lit. *žìlas* „grau" etc. (WP I 622 — 4). Formal și semantic posibilă ar fi apartenența la i.-e. **ĝhel-* „a sclipi, a străluci; galben, verde (etc.)" (WP I 624—7). Același echivoc a fost constatat în privința cuvintelor balto-slave ca: let. *zils*, lit. *žilas*, rus голубой etc., irl. *gel* „alb", ceea ce este cu atît mai firesc la un nume propriu ca *-zelmis* dintr-o limbă dispărută ca cea tracă.

RĂDĂCINI (BAZE) INDO-EUROPENE ÎN NUMELE TRACE

(Ordinea literelor adoptată de WP)

au-l- „a iubi, a-ți plăcea; a dori" . . . . *Aulu-*
u̯es „a zăbovi, a locui" . . . . *-basta*
ker- „vîrf, culme" . . . . *Serreion, Serri*
qoĝ „capră" . . . . *Cozeilas, -istes*
qlēg-, *qlōg-* „a striga, a suna; vestit" . . . . *Clagissa*
ĝen- „a da naștere; neam" . . . . *Zantiala*
ĝen-e- „a (re)cunoaște; cunoscut, vestit" . . . . *Zantiala*
ĝel- „limpede, luminos; a străluci" . . . . *-zelmis*
g^u̯hai-d- „luminos, strălucit" . . . . *Gaidre(a)s*
doi-d- „luminos, strălucit" . . . . *Doidalses*
d(h)eĝ(h)- „a cufunda, a muia, a bea" . . . . *-desdos*
dher-ĝh- „a ține, a fi tare" . . . . *Dorzenthes*
bher- „proeminență, dungă ascuțită, vîrf" . . . . *Bermion*
bhō-s- „a străluci, a fi nobil" . . . . *Bosceilas*
mendh- „a se gîndi la ceva, a fi emoționat" . . . . *Myndrytus*
rebh- „a se mișca" . . . . *Rabon, Reba*
reng(^u̯)h- „ușor și repede, sprinten" . . . . *Rincaleus*
(s)per- „căprior de acoperiș; prăjină, a lega, rezema" . . . . *-para*

ФРАКИЙСКИЕ ЭТИМОЛОГИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В начале статьи подчеркивается лингвистическая ценность именного материала (лексические и морфологические данные из разговорного повседневного языка) языков древних народов, исчезнувших без следа, о которых можно судить только по некоторым замечаниям о них или по собственным именам лиц, племен, местностей, божеств и т. д. Таково положение в одной из самых многочисленных и значительных ветвей индоевропейской группы, а именно фракийско-дакийской. Историческая роль этих племён до сих пор мало известна из-за того что остатки их языка недостаточно изучены и иссследованы.

После краткой библиографии исследований по фракийскому языку (Tomaschek, Kretschmer, Jokl, Dečev etc.) рассматриваются некоторые ошибки в этимологическом объяснении собственных имён фракийского языка а также неправильные переводы на немецкий и греческий языки. Например по Томашеку имя *Aulukrames* (неправильно прочитанное вместо *Auluzelmis* то же, что греческое ,,Hippobates"; ,,Aulurenus" *(Auluzenus)* то же что греческое ,,Hippocharmes"; ,,Auluporis" —«мясник, забивающий коней»; *Mocaporis*—«тот кто колет... свиней» (!!). Такие недопустимые объяснения (некоторые из них относятся к последним годам) привели к сомнениям и вполне оправданным недоумениям по вопросу об этимологии фракийских собственных имён. Они могут быть рассеяны применением строгого сравнительного метода в исследованиях, которые должны базироваться на двух существеннейших принципах для этимологии: на фонетике фракийского языка, хорошо известной, и на общей семантике, указывающей, какие понятия соответствуют в наибольшей степени для образования собственных имен двух главнейших разрядов: а) топонимическиc (заселенные пункты, реки, горы и т. д.), б) антропонимические (имена лиц, божества, племён).

В статье предлагаются этимологические объяснения (с корнем и аналогиями в других индоевропейских языках) для целого ряда собственных фракийских имён: *Aulu-*, *basta*, *Bermion*, *Bosceilas*, *Clagissa*, *Cozeilas*, — *dezos* (в слове *Contadesdos*), *Doidalses*, *Dorzenthes*. *Gaidre(a) s*, *Myndrytus*, — *para*, *Rabon*, *Rincaleos*, *Serreion*, *Zantiala*, — *zelmis*.

Этимологическое объяснение этих имен вносит ценный вклад в изучение лексики и фонетики фракийского языка, языка типа сатем. В конце статьи дается список индоевропейских корней (основ), найденных в этой серии фракийских имен.

ÉTYMOLOGIES THRACES

(RÉSUMÉ)

On relève d'abord l'importance linguistique du matériel onomastique (qui contient des éléments lexicaux et morphologiques du parler quotidien) des peuples anciens dont les idiomes ont disparu sans laisser d'autres traces que les gloses et les noms propres de personnes, tribus, lieux, divinités etc. C'est le cas de l'une des plus nombreuses et importantes branches du groupe indo-européen : les Thraco-daces, dont le rôle historique est encore mal connu, précisément parce que les restes de leur langue n'ont pas été suffisamment étudiés et expliqués.

Après une bibliographie sommaire des études sur le thrace (Tomaschek, Kretschmer, Jokl, Dečev etc.), on relève quelques erreurs dans les tentatives d'explication étymologique des noms propres thraces et les fausses traductions grecques et allemandes qui en ont été données. Ainsi, d'après Tomaschek, le nom ,,Aulukrames" (fausse lecture pour *Aulu-zelmis*) serait = gr. ,,Hippobates" ; ,,Aulurenus" (*Auluzenus*) serait =gr. ,,Hippocharmes" ; *Auluporis*, celui qui ,,tue les chevaux, boucher de chevaux" (Pferdeschlächter) ; *Mocaporis* ,,qui pique . . . la truie" (Saustecher) (! !). De telles ,,interprétations" (dont l'invraisemblance a été soulignée dès 1896 par Kretschmer) ont suscité des doutes et des embarras justifiés à l'égard des étymologies des noms propres thraces en général. Il serait nécessaire d'éliminer ces nombreuses hérésies par une méthode de recherche comparative plus rigoureuse, en tenant compte de deux critères essentiels en étymologie : la *phonétique* du parler thrace, assez bien connue, et la *sémantique* générale, qui indique les notions adéquates pour former des noms propres dans les deux catégories : *a*) toponymie (localités, cours d'eau, montagnes etc.), *b*) anthroponymie (noms de personnes, de divinités et de tribus).

En ce sens, on donne des solutions étymologiques, racines et analogies avec d'autres idiomes indo-européens, pour une série de noms propres thraces : *Aulu-*, *-basta*, *Bermion*, *Bosceilas*, *Clagissa*, *Cozeilas*, *-dezos*, *Doidalses*, *Dorzenthes*, *Gaidre(a)s*, *Myndrytus*, *-para*, *Rabon*, *Rincaleos*, *Serreion*, *Zantiala*, *-zelmis*. L'interprétation étymologique de ces noms représente une acquisition utile pour la connaissance du lexique et de la phonétique du thrace, idiome de type satem indo-européen. On présente, à la fin, un tableau des racines (bases) indo-européennes qu'on a identifiées dans cette série de noms thraces.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

NOTE PE MARGINEA CÎTORVA STUDII RECENTE DESPRE CUVÎNT

DE

I. COTEANU

Notele de față au fost sugerate de studiile publicate în ultima vreme de lingviștii sovietici. Școala lingvistică sovietică a formulat principii importante, privind atît conținutul cît și forma cuvîntului. Spre deosebire de semanticism, care propagă agnosticismul susținînd, de exemplu, prin W. L. Graf, că „sensul cuvîntului este un mister, iar calea spre dezvoltarea lui n-a fost găsită”[1], lingvistica sovietică se străduiește să rezolve acest presupus mister propunînd soluții care au darul să stimuleze cercetările. De aceea este interesant și util să le cunoaștem și să le analizăm.

Primul studiu de care ne ocupăm este *Sensul cuvîntului* din «Вопросы языкознания» nr. 2 (1955), datorit regretatului A. I. Smirnițki. Deși autorul se ocupă în mod particular numai sens, studiul său poate fi luat ca bază pentru o teorie a cuvîntului, căci conține implicații numeroase și în privința formei. Chiar de la început se face afirmația că sensul este ceva deosebit de formă și de obiectele și fenomenele din lumea înconjurătoare cu care se află în legături strînse.

Din sens se exclud obiectele și fenomenele, pentru că „dacă producem, transportăm, consumăm anumite obiecte, producem, transportăm nu sensurile cuvintelor respective, ci săvîrșim acțiuni, procese” (p. 80). Pe lîngă aceasta, unele cuvinte cu înțeles foarte precis denumesc obiecte sau fenomene inexistente în realitate. De exemplu, rus. русалка înseamnă o ființă jumătate pește, jumătate femeie, care nu se găsește însă nicăieri în natură. Deși sensul nu poate fi identificat cu obiectul sau fenomenul denumit, între el și obiectul sau fenomenul denumit există o legătură atît de strînsă încît în majoritatea cazurilor sensul este determinat de obiect sau fenomen (p. 81).

Ideea din urmă are nevoie de unele precizări. A. I. Smirnițki susține de fapt că sensul este justificat într-o oarecare măsură de legătura

---

[1] Vezi citatul la H. Wald, *Rolul limbajului în formarea și dezvoltarea judecăților*, „Cercetări filozofice“ III, nr. 4, 1955, p. 139 ș. u.

dintre cuvînt și obiectul (fenomenul) denumit. Credem că are dreptate, pentru că, în marea majoritate a cazurilor, numele obiectelor și fenomenelor nu poate fi schimbat în mod arbitrar , iar sensul cuvîntului cristalizează rezultatele gîndirii vorbitorilor care au apreciat prin practica socială însușirile obiectului sau fenomenului denumit.

Datorită acestor premise, nu se poate primi fără rezerve — spune A. I. Smirnițki — nici părerea după care sensul cuvîntului ar fi raportul dintre cuvînt și obiectul denumit, căci atunci ar trebui să nu se mai considere cuvinte acele complexe sonore care exprimă obiecte inexistente în realitate, ca rus. русалка, citat mai înainte. Prin conținutul lui, русалка nu reprezintă legătura dintre sunetele care-l compun și ființa imaginară reprezentată ca jumătate femeie, jumătate pește.

Judecînd cuvîntul în raport cu obiecte și fenomenele denumite, deosebim, după lingvistul sovietic, două situații :

a) (cazul prim, fundamental) : complex de sunete — sensul — obiectul (fenomenul) ;

b) (cazul secundar, derivat) : complex de sunete — sensul — (p. 84).

Din compararea lor, A. I. Smirnițki ajunge la concluzia că atît complexul de sunete cît și sensul sînt condiții necesare de existență a cuvîntului, dar nu au amîndouă aceeași valoare. ,,Sunetele cuvîntului, spune el, sînt necesare pentru înfăptuirea comunicării, dar nu sînt suficiente pentru utilizarea cuvîntului. Mai trebuie ca ceea ce există în conștiința unui om să treacă prin intermediul sunetelor în conștiința altui om, pentru ca ideea unuia să devină cunoscută de celălalt. În acest scop, este necesar ca sunetele să fie însoțite de un sens și în conștiința vorbitorului și în conștiința ascultătorului, iar acest sens trebuie să fie același atît pentru unul cît și pentru celălalt, cel puțin în linii mari.

În acest caz avem a face chiar cu întrebuințarea fundamentală și deplină a cuvîntului și, prin urmare, cu adevărata sa existență'' (p. 85)

Condiție care nu este întotdeauna îndeplinită. Cuvintele arhaice, trecute în vocabularul pasiv al limbii, se prezintă adesea ca niște complexe de sunete al căror înțeles este necunoscut pentru mulți. Tot astfel se petrec lucrurile și cu neologismele la începutul utilizării lor. În ciuda caracterului absolut al existenței aceluiași sens și pentru vorbitor și pentru auditor, împrejurările concrete ale utilizării cuvintelor demonstrează că este cu putință un dezacord temporar între complexul de sunete și sens.

Vorbind despre adevărata existență a cuvîntului, A. I. Smirnițki a trebuit să atingă și problema unei existențe relative. În această stare este cuvîntul scris, dar nepronunțat. Cuvîntul scris nu-și îndeplinește pe deplin funcția de comunicare. El este pe jumătate mort, deși poate fi oricînd reînviat prin citire. Numai în acest moment însă el are o existență adevărată, integrală.

În fine, mai era nevoie de lămurirea reprezentării sunetelor în conștiință, pentru că ,,pronunțarea oricărui cuvînt este un act determinat de existența în conștiință a oglindirii sunetelor acelui cuvînt ; nu putem pronunța nici un cuvînt dacă din conștiință lipsește amprenta sunetelor sale'' (p. 86). Legătura dintre sens și sunetele cuvîntului este un element fundamental, ,,pe cînd legătura sensului cu ,,imaginea sonoră a cuvîn-

tului" este secundară, pentru că însăşi „imaginea sonoră a cuvîntului" nu este decît reflectarea în conştiinţă a sunetelor reale, fizice ale cuvîntului" (p. 86).

Prin urmare, A. I. Smirniţki constată că există o legătură între sens şi sunete şi altă legătură între sens şi imaginea sonoră a cuvîntului. El caracterizează relaţia întîi dintre sens şi sunete drept relaţie fundamentală, iar pe cealaltă o consideră secundară. Prima, relaţia sens-sunete, corespunde caracterului material al cuvîntului, care nu poate exista decît dacă sensul lui ia forma concretă a sunetelor, vibraţii ale aerului. Autorul insistă asupra acestui fapt, considerînd relaţia sens-sunete indisolubilă şi se pronunţă, în consecinţă, pentru punerea ei la baza existenţei cuvîntului. Pe de o parte, observă el, nici sunetele, nici sensul nu pot exista în afara cuvîntului. Pe de altă parte, legătura dintre sunete şi imaginea sonoră, legătura care se produce prin intermediul sensului, reprezintă o relaţie dependentă de prima, adică de relaţia sens-sunete. Dacă eliminăm sensul din componenţa cuvîntului, cea de a doua relaţie nu mai are suport. Ea devine exterioară cuvîntului; nu mai face parte din el, deşi poate exista în mod obiectiv (vezi p. 88 şi urm.). De exemplu sunetele *coras*, pe care le-am imaginat pentru a ilustra teoria lingvistului sovietic, au o imagine sonoră îndată ce sînt pronunţate, dar cum, în romîneşte, pentru *coras* nu există sens, relaţia sunete-imagine sonoră nu reprezintă un cuvînt. Ea este exterioară cuvîntului, conceput în felul arătat.

Urmărind interdependenţa elementelor constitutive ale cuvîntului, A.I. Smirniţki a simţit nevoia de a-şi preciza poziţia şi în problema caracterului legăturii dintre sunete şi sens. Din punctul de vedere al naturii fenomenelor înseşi, privite sub aspect fiziologic şi logic-psihologic, această legătură este convenţională. „Din punct de vedere social-istoric, această legătură este determinată de istoria ei anterioară. Pentru fiecare generaţie a societăţii respective, legătura dintre sunete şi sens este determinată de obicei de faptul că ea există în limba generaţiei precedente" (p. 87). Autorul observă că principiul caracterului convenţional al acestei legături, principiu de bază, face ca relaţia dintre sunete şi sens să devină extrem de strînsă şi directă.

„Din această cauză este necesar să ne însuşim sunetele o dată cu sensul ca un complex armonios, ca ceva indisolubil. Îndată ce destrămăm acest complex, este cu neputinţă să-l refacem; nici una din părţile lui nu cuprinde nimic din ceea ce ar putea să ne indice cum se îmbină ele una cu cealaltă" (p. 88).

În concluzie, „sensul cuvîntului este o anumită reflectare, în conştiinţă, a unui obiect, fenomen sau raport (sau a unei construcţii psihice analoge, apărute pe baza diferitelor elemente ale realităţii), reflectare care face parte din structura cuvîntului ca un aşa numit aspect intern al acestuia.

În raport cu acest aspect intern, sunetele cuvîntului joacă rolul unui înveliş material, necesar nu numai pentru a exprima sensul şi pentru a-l comunica altor oameni, ci chiar pentru apariţia, formarea, existenţa şi dezvoltarea sa" (p. 89).

La concluzia lui A. I. Smirnițki trebuie adusă o singură lămurire : prin construcții psihice analoge obiectelor și fenomenelor din natură se înțeleg conceptele de felul celor exprimate prin cuvinte ca *balaur*, *drac*, *zînă* etc.

În teoria lingvistului sovietic, cuvîntul apare ca unitate indisolubilă a două elemenete eterogene care se află în raporturi complexe unul cu celălalt. Sensul, ca parte a acestei unități, este legat de lumea înconjurătoare și de gîndire, iar complexul de sunete, la rîndul lui, este determinat de însăși unitatea în care se află.

Principala obiecție la această teorie a fost adusă de L. S. Kovtun, care, în numărul 5(1955) al revistei «Вопросы языкозиания», consideră că A. I. Smirnițki n-are dreptate cînd afirmă că sensul cuvîntului este reflectarea obiectului, fenomenului sau a raporturilor dintre obiecte și fenomene în conștiință, fiindcă de fapt, cuvîntul nu reflectă obiecte sau fenomene, ci clase de obiecte și de fenomene. Sprijin puternic pentru această afirmație află L. S. Kovtun în formula binecunoscută a lui V. I. Lenin : „Orice cuvînt generalizează”.

L. S. Kovtun se ocupă și de problema mult discutată în lingvistica sovietică a raportului dintre sensul cuvîntului și noțiune, și se declară de la început împotriva partizanilor ideii că sensul cuvîntului este reprezentarea, cum susține L. A. Bulahovski în *Introducere în lingvistică*, vol. II, Moscova 1953, p. 20—21 : „Reprezentarea nu poate fi pusă la baza sensului cuvîntului pentru că nu este generală, ci particulară, iar în limbă există numai ceea ce este general”.

L. S. Kovtun crede că nu este valabilă nici deosebirea pe care se întemeiază E. Galkina-Fedoruk pentru a defini cuvîntul. E. Galkina-Fedoruk deosebește noțiunea științifică despre obiecte de sensul cuvîntului care ar fi, după ea, noțiunea generală, fără precizările științifice produse treptat. După L. S. Kovtun diferența dintre noțiunea generală și cea științifică este mai adîncă. El susține că avem a face cu două noțiuni diferite. Sensul cuvîntului este, după el „realizarea noțiunii prin mijloacele unui sistem lingvistic determinat” (p.77) și trebuie caracterizat drept „o formă specifică a realității” (ibidem).

La concluzii asemănătoare ajunge și lingvistul cehoslovac Fr. Tràvniček în articolul său *Unele observații în legătură cu sensul cuvîntului și cu noțiunea* din «Вопросы языкознания» nr. 1 (1956). În opoziție cu ideea că „fiecare cuvînt are un sens, dar nu fiecare cuvînt exprimă o noțiune logică șlefuită, ca sinteză a aspectelor esențiale ale fenomenului sau obiectului”, susținută întîia oară de E. Galkina-Fedoruk, Fr. Tràvniček, luînd ca punct de plecare interjecția *ptiu* ! la care se oprise și E. Galkina-Fedoruk, ajunge la concluzia că, de vreme ce orice cuvînt generalizează — și aceasta este o condiție a înțelegerii lui — iar *ptiu* ! este înțeles, el exprimă o noțiune.

Este adevărat, observă Fr. Tràvniček, că el exprimă totodată și o emoție (sentiment), dar aceasta nu însemnează decît că *ptiu* ! are în plus și o coloratură afectivă. Sentimentele și emoțiile sînt în strînsă legătură cu procesul de cunoaștere. Fr. Trávniček citează afirmația lui B. M. Teplov din *Psihologia* (Moscova, 1954, ed. 8, p. 256) pe care o reproducem

aici, fiindcă ni se pare importantă pentru discuție : „Izvorul sentimentelor — scrie B. M. Teplov — îl constituie diferitele obiecte ale realității . . . Pentru a trăi o anumită atitudine față de obiect, trebuie să-l cunoaștem într-un fel sau altul. De aceea, sentimentele sînt trăite întotdeauna în legătură cu anumite procese de cunoaștere ; senzațiile, percepțiile, imaginile din memorie sau din imaginație, ideile ș.a." (p. 88).

Această observație privitoare la procesul psihic al cunoașterii îl determină pe Fr. Travniček să susțină : „De aici rezultă că cuvintele nu exprimă sentimente decît în legătură cu procesul de cunoaștere, ale cărui rezultate le înregistrează și le fixează. Așadar, cuvintele despre care spunem că exprimă sentimente, exprimă de fapt noțiuni, rezultate ale activității de cunoaștere a gîndirii noastre cu care se află în legătură procesele psihice, numite sentimente" (p. 5).

După cum e și firesc, acest fel de a concepe legătura dintre sentimente și noțiuni de o parte și cuvînt de altă parte cerea unele explicații de natură lingvistică. Fr. Travniček le dă în continuare. Cuvinte ca *plăcere*, *neplăcere*, *bucurie*, *tristețe*, *iubire*, *ură*, *spaimă* ș.a. — spune el — exprimă noțiuni al căror conținut este un sentiment, spre deosebire de alte cuvinte ca *pădure*, *munte*, *pană* ș.a., care exprimă tot noțiuni, dar fără conținut emoțional. Uneori, cuvintele capătă conținut emoțional prin derivare : *bunicuț*, de pildă, exprimă o noțiune ca și *bunic*, dar și simpatie față de persoana denumită astfel. Sentimentul adăogat în acest mod la un cuvînt poate să fie de admirație, de dispreț, ironie etc. „Un mijloc de exprimare a tonului afectiv îl constituie aici sufixele derivative. Se poate spune — observă Fr. Travniček — că cuvintele de tipul *bunicuț* reprezintă formații sufixale cu ton afectiv ale cuvintelor neemoționale respective" (p. 8).

Exemplele de mai sus ca și acelea care, fără a fi derivate, au nuanță afectivă clară, cum sînt rom. *scăfîrlie*, *șparli*, *crăpa* (pentru „mînca") etc. ca și cuvintele care exprimă voința, de exemplu interjecția rom. *hai*, duc, după părerea lui Fr. Travniček, la concluzia că „fiecare cuvînt exprimă o noțiune și că nu există cuvinte care ar putea avea numai sens, fără să exprime o noțiune".

Sînt cazuri, spune lingvistul cehoslovac, cînd cuvîntul își pierde conținutul noțional, dar și independența, transformîndu-se în sufix, în prefix sau în particulă perifrastică.

Modificarea conținutului noțional care este tot una cu sensul, după Fr. Travniček, reprezintă o problemă diferită de definirea propriu-zisă a sensului care se precizează cu ajutorul contextului.

De aici reiese importanța contextului, de care s-a ocupat recent lingvistul polonez J. Kuryłowicz în *Insemnări cu privire la sensul cuvîntului* («Вопросы языкознания», 1955, nr. 3). J. Kuryłowicz întrebuințează o terminologie personală, mult influențată de aceea a structuraliștilor. Din cauza aceasta, ideile sale nu par întotdeauna foarte clare. Astfel, el numește sensul fundamental sau sensul general al cuvîntului funcție primordială, iar sensurilor particulare, sau specifice, cum le spune R. Jakobson, pe care autorul îl citează, le zice funcții secundare. Contextul este despărțit în context larg și context semantic.

„Prin context în sens larg — scrie Kuryłowicz — înțelegem aici nu numai situația *cuvîntului*, ci și elementele de situație exterioară care determină sensul. Contextul în acest sens joacă uneori un rol decisiv, de pildă la pronume și la adverbe pronominale. Cuvinte ca *eu*, *tu* ș.a. își capătă conținutul lor deplin numai în raport cu situația exterioară; pe de altă parte, *acesta*, *acela*, și alte pronume asemănătoare pot sau să însemne vreun obiect sau să se refere la cuvîntul (substantivul) din context. Elementele situației sau contextului care ne permit să definim conținutul pronumelor le numim context demonstrativ (*Zeigfeld* la Bühler) (p. 74). Contextul semantic nu este definit, ci numai prezentat în opoziție cu contextul sintactic: „În ceea ce privește contextul semantic, principalul aici este faptul că unele întrebuințări ale cuvîntului — și anume cele secundare — sînt definite cu ajutorul situației semantice, în opoziție cu funcția primordială care nu poate fi definită prin context” (p. 74).

J. Kuryłowicz încearcă precizarea valorilor generale ale contextului, dar nu putem trece cu vederea faptul că, denumind sensul fundamental sau general funcție primordială, și afirmînd că această funcție primordială nu poate fi definită prin context, autorul îmbrățișează o poziție care dă naștere de la început la nedumeriri. Dacă funcția primordială (sensul fundamental) nu poate fi definită prin context (se referă oare autorul numai la contextul semantic?), ne întrebăm prin ce va fi ea definită. După cîte se înțelege din cuvintele lui J. Kuryłowicz, pentru discuția care urmează nu este numaidecît necesară o definiție a „funcției primordiale” a cuvîntului, și, parțial, ne putem declara de acord cu acest fel de a vedea lucrurile, căci problemele dezbătute: în ce caz putem vorbi de influența reală a contextului asupra sensului, legătura dintre funcția primordială și cele secundare, schițarea unui sistem semantic general al limbii, nu cer neapărat definirea funcției primordiale a cuvîntului.

„Modificarea sensului cuvîntului în interiorul contextului—arată J. Kuryłowicz — se observă atunci cînd ea coincide cu sensul altui cuvînt existent în limbă (sau al altei construcții) sau cînd se formează un raport semantic între cuvîntul respectiv și alt cuvînt, raport repetat în sistemul limbii respective” (p. 59). Unul din exemple este cuvîntul rus морда „bot” care „în sens primordial se folosește la animale, iar în sens secundar, într-un context mai mult sau mai puțin condiționat și într-o situație exterioară, cu privire la om. Acest sens secundar este din punct de vedere stilistic o variantă puternic subliniată (sinonimul) cuvîntului rus лицо („persoană”) (p. 75).

Deși autorul nu arată ce înțelege prin sinonim, din felul cum tratează sensul secundar al cuvîntului rus морда se vede că sinonimia este concepută de el foarte larg. În sinonimie intră și rus. отец-батхшка, животбрюхо, супруга-жена și rus. морда, sinonim doar în sens secundar cu лицо.

Sensul cuvîntului este influențat de context și cînd acesta din urmă formează o unitate semantică coerentă cu cuvîntul respectiv, ca în expresia rus. собаку съесть„a dobîndi îndemînare în ceva”, „unde întreaga expresie este condiționată de contextul semantic”... În cazul acesta, nici una din cele două părți ale expresiei nu formează contextul semnatic

al celeilalte, „contextul influențează expresia frazeologică ca unitate semantică”, (p. 76) spre deosebire de metaforă, unde unul din elementele metaforei constituie parțial contextul celeilalte, de exemplu : în rus. владыка моря „stăpîna mării”, „balenă”, „la contextul care definește sensul cuvîntului владыка se referă, în afară de elementele interioare, și cuvîntul море, întrebuințat aici în sens propriu”.

Influența contextului asupra derivatelor este ceva mai complicată, „deoarece pe de o parte contextul semantic influențează sensul cuvîntului ca un întreg, iar pe de altă parte tema cuvîntului derivat modifică adesea sensul afixului. Tema este atunci contextul semantic al afixului” (p. 77). Pentru primul caz, (contextul semantic influențează sensul cuvîntului ca un întreg), J. Kuryłowicz dă de exemplu cuv. rus. вьюн „zvîrlugă” (de la виться „a se răsuci”) care are sensul 1. „pește lung și vioi” și 2. (figurat) om vioi și agil. Pentru cazul al doilea (contextul derivatelor), se dau ca exemplu cuvintele derivate cu sufixul щик(чик), a cărui funcție primordială este de a forma numele de agent : сукончик „postăvar”, уголщик „cărbunar”, покупщик „cumpărător”, перепишик „copist”. Cînd sufixul -щик (чик) este adăogat la nume, se subliniază raportul cu obiectul arătat prin cuvîntul fundamental (сукно „postav”, угол „cărbune”), cînd se adaogă la verbe, se subliniază acțiunea (покупать „a cumpăra”, переписать „a copia”). Între cele două tipuri sînt așadar diferențe semantice. „Compararea sinonimelor покупщик-покупатель „cumpărător”, перепищик-писатель „copist”... dovedește că 1. nuanța de ocupație creată de tema verbală trebuie să fie considerată ca de sine stătătoare, aflîndu-se în alte sufixe și că, prin urmare 2. această nuanță este funcția secundară a sufixului -щик, subliniat din punct de vedere stilistic (în vorbirea curentă în comparație cu sufixul -тель.

Seriile cuvintelor derivate cuprinse în sufixul general (afix) se împart astfel în cîteva grupe; în interiorul fiecăreia sufixul își păstrează unitatea funcției. Dar printre aceste funcții există o ierarhie, deși ea este foarte greu de precizat în anumite cazuri” (p. 77).

În privința calcului, J. Kuryłowicz crede că explicarea lui, ca îndeobște explicarea oricărei inovații lingvistice, va fi satisfăcătoare numai atunci cînd va căpăta forma unei proporții care să ilustreze imitarea modelului. După părerea sa, proporția trebuie stabilită între sensul primordial și cel secundar : „calchiind termenul străin, atribuim cuvîntului din limba maternă care există sau e format în acest scop și al cărui sens coincide cu sensul primordial al cuvîntului străin, sensul secundar (figurat, derivat) al cuvîntului străin” (p. 79).

Astfel, în calchierea fr. *gratte-ciel* după engl. *skyskraper* funcționează proporția. Cuvîntul engl. *skyskraper* are sensul primordial de nume de agent : „tot ceea ce zgîrie” și sensul secundar de „clădire cu multe etaje” (afară de „om lung și slab”). Fr. *gratte-ciel* are numai sensul secundar al lui *sky-skraper*, deși, teoretic, el ar putea fi întrebuințat și pentru „arbore înalt”, „paratrăznet”, „aeroplan” ș.a.

După ce arată că polisemia și sinonimia alcătuiesc un întreg pentru lexicolog (p. 64), J. Kuryłowicz trece la discutarea definirii generale a contextului, care ar trebui făcută pe baza deosebirilor maxime. Sensurile

sau formele au funcția primordială cînd se deosebesc cît mai mult, iar funcția secundară acolo unde se deosebesc cît mai puțin.

Pe această bază, el propune o schemă a sistemului semantic al limbii care ar putea fi înfățișat în chip de rețea. Nodurile rețelei ar fi punctele de întîlnire a funcțiilor primordiale cu formele primordiale, firele verticale ale rețelei sînt sensurile secundare, iar capetele firelor orizontale neîntretăiate de cele verticale (la marginea rețelei), formele secundare. Nodurile formează osatura sistemului, iar raportului dintre cuvîntul de bază și cel derivat îi corespunde trecerea de la un nod la altul (p. 80).

Încercarea lui J. Kuryłowicz de a da un caracter riguros științific cercetării lexicale, cum spune el însuși, este în multe privințe discutabilă. Am văzut la locul său că funcția primordială pe lîngă nepotrivirea denumirii, rămîne întrucîtva în afara sistemului imaginat de lingvistul polonez, că, după el, semantica este foarte largă ; în fine, rețeaua propusă nu este destul de clară ca formă care reflectă sistemul.

O serie de critici metodologice, în legătură cu principiile pe care se întemeiază J. Kuryłowicz se găsesc în articolul lingvistei sovietice O. S. Ahmanova, *Despre noțiunea de „izomorfism" al categoriilor lingvistice* («Вопросы языкознания» 1955, nr. 3). Reținem din acest articol în special observațiile autoarei privind principiul identității — diferenței, propus în cercetarea lexicologică de S. Karčevskij în *Despre dualismul asimetric al semnului lingvistic* („Travaux du cercle linguistique de Prague", I, 1929), pe care îl folosește și J. Kuryłowicz definind contextul (vezi mai sus). După S. Karčevskij „baza funcționării unui semn în sistemul limbii este capacitatea lui de a se încadra în același timp în două serii : cea a omonimelor și cea a sinonimelor ; în măsura în care semnul tinde tot timpul să îndeplinească alte funcții, în afară de aceea care-i aparține în mod direct, el devine membru al seriei omonimelor ; în măsura în care ceea ce este desemnat de el în mod adecvat poate fi exprimat și prin alte semne, el există în seria sinonimelor" (O. S. Ahmanova, loc. cit. p. 92).

Autoarea consideră, după acad. V. V. Vinogradov (*Tipurile fundamentale ale sensurilor lexicale ale cuvîntului* («Вопросы языкознания» nr. 3. 1953), că transpunerea semantică, lărgirea „sferei cuvîntului", înmulțirea sensurilor nu se produce liniar, numai prin omonimie, ci prin diverse încălcări ale funcției normale a cuvîntului.

Interesante sînt și observațiile privitoare la metodă, în special capitolul în care se discută valabilitatea transpunerii metodei de cercetare a fonologiei de care se servește și J. Kuryłowicz în studiul său.

Metoda transpunerii principiilor de cercetare a fonologiei în domeniul lexicului formează începutul discuțiilor asupra structuralismului anunțate în articolul redacțional „*Despre unele sarcini actuale ale lingvisticii sovietice*" din «Вопросы языкознания», nr. 4, 1956.

Cred nimerit să citez fragmentul în care redacția revistei apreciază și valoarea în sine a articolului lui J. Kuryłowicz și posibilitatea unei revizuiri critice a poziției de pînă acum a multora dintre noi față de structuralism.

„Articolul lui J. Kuryłowicz — se scrie la p. 7 a revistei citate — este deosebit de interesant pentru că reprezintă în esență prima încercare

de a privi problemele lexicologiei din punctul de vedere al lingvisticii structurale, aplicînd metodele structuraliste în domeniul cercetării lexicale. (După cum se știe, pentru structuraliști este caracteristică ideea, pe care o întîlnim încă la F. de Saussure în *Cursul de lingvistică generală* că lexicologia și gramatica nu pot fi delimitate).

Afară de interesul pe care lucrarea lui J. Kuryłowicz îl reprezintă pentru teoria lexicologică, el are și o importanță metodologică generală, evidentă în special pentru următoarele două probleme : 1. Dacă între diversele școli structuraliste nu există în momentul de față divergențe principiale în ceea ce privește fonetica, există oare între ele aceeași apropiere și în domeniul lexicologiei? Deci sistemul de cercetare lexicologică propus de J. Kuryłowicz se plasează pe pozițiile expresionismului în sensul că el pornește de la caracterul bilateral al semnului lingvistic, considerînd sensul o parte componentă, un ingredient necesar al cuvîntului ; în lingvistica descriptivă americană problema sensului iese din granițele cercetării lingvistice propriu-zise ; 2. Dacă există în momentul de față sisteme diferite de descriere a structurii fonologice a diverselor limbi, atunci cu atît mai mult în ceea ce privește lexicologia, această problemă se află în stadiul de organizare. *De aici rezultă necesitatea actuală a verificării eficacității și metodelor propuse pe baza materialului.* Este necesar să se arate în ce constă specificul principiilor metodologice proprii pentru structuraliști în cercetarea lexicologică" (sublinierea mea).

Așadar este vorba nu de respingerea unor încercări structuraliste ci de o discutare amănunțită care nu se poate face — evident — și revista o arată — decît de pe pozițiile lingvisticii marxist-leniniste.

Cercetările analizate pînă aici au toate scopul de a arăta ce trebuie să înțelegem prin conținutul cuvîntului și fac abstracție în general vorbind de complexul sonor.

În studiile sale de lingvistică generală, acad. Al. Graur atacă altă problemă : raportul dintre conținutul cuvîntului și forma lui. Constatînd că numeroase cuvinte își schimbă înțelesul, fără a-și modifica sunetele, acad. Al. Graur se întreabă cum este posibil ca legea generală a raporturilor dintre conținut și formă, care stabilește că modificărilor de conținut le corespund modificări de formă, să fie valabilă în toate domeniile vieții, și să nu fie aplicabilă în limbă. Sînt cuvinte ca lat. *sole* care a devenit în romînește *soare*, transformînd pe *o* în *oa* și pe *-l-* în *-r-*, dar și-a păstrat conținutul în esență ; iar v. slav. кржг „cerc", devenind rom. „*crîng*" și-a păstrat sunetele (cu diferențe neînsemnate), dar și-a schimbat profund sensul. „Dar trebuie să observăm numaidecît — scrie acad. Al. Graur — că cele două serii de schimbări de sunete și de înțeles, nu merg împreună. Schimbările de sens sînt legate de evoluția societății, de descoperiri, de influențe din partea altor popoare, și diferă de la cuvînt la cuvînt, pe cînd schimbările sunetelor țin de regulile interne ale limbii și se produc în mod uniform la cuvinte care diferă total între ele ca sens" (*Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 74 — 75).

În alt loc, acad. Al. Graur arată că schimbările de sens nu intră într-un sistem, pe cînd cele de sunete fac parte dintr-un sistem. Am analizat mai înainte încercarea lui J. Kuryłowicz de a stabili un sistem de

modificări semantice pe baza principiului identității-diferenței și am constatat că acest sistem nu poate fi considerat constituit, așa încît nepotrivirea dintre forma cuvîntului, care este supusă la transformări sistematice, și conținutul lui care evoluează nesistematic rămîne deocamdată valabilă. Nesimetria aceasta atinge însăși esența celor două aspecte ale cuvîntului, de aceea încercarea de a o rezolva nu poate să nu se împiedice de mari dificultăți.

După părerea acad. Al. Graur, chestiunea se rezolvă prin revizuirea concepției pe care ne-o facem despre forma cuvîntului. ,,Sunetele, luate fiecare în parte, — spune autorul — nu sînt o formă, pentru că ele nu au conținut. Sunetele sînt numai materialul din care este construită forma, dar nu sînt forma însăși, după cum la un compus chimic, diferitele molecule, luate izolat, nu constituie o formă, dar organizarea lor generală este o formă.

Situația sunetelor în limbă este aproximativ aceeași cu a marmorii sau a bronzului în sculptură : forma nu e marmora sau bronzul, ci organizarea acestor materiale într-un anumit fel, pentru a deștepta o impresie artistică ; marmora sau bronzul sînt însă materiale din care este alcătuită forma. Pentru a exprima alt conținut, trebuie altă formă, dar materialele înseși rămîn aceleași sau se schimbă grație altor factori decît conținutul artistic'' (p. 77). Pentru ilustrare se dă exemplul *soare* și *sfert*. Transformarea celui dintîi din *sole* în *soare* și a celui de al doilea din v. sl. четврътъ echivalează, după acad. Al. Graur, cu o schimbare de formă, fiindcă ,,s-a schimbat unul sau mai multe sunete, dar nu am căpătat prin aceasta alt cuvînt'' (p. 77). În schimb, înlocuirea lui *chelner* cu *ospătar* coincide cu o schimbare de formă, căci ,,conținutul, în oarecare măsură nou, al cuvîntului, a fost îmbrăcat în altă haină. Tot așa în morfologie : cînd vechiul plural *ceasure* devine *ceasuri* nu s-a produs o schimbare de formă ; cînd vechiul plural *blăni* este înlocuit cu *blănuri*, avem a face cu o schimbare de formă'' (p. 77). În concluzie, dacă se modifică întreaga organizare a cuvîntului sau a formei gramaticale avem a face cu schimbarea formei, dacă se modifică numai pronunțarea unui sunet, nu avem schimbare de formă.

★

Din studiile prezentate se desprind trei probleme mari, asupra cărora intenționăm să ne spunem părerea :

1) dacă toate cuvintele exprimă noțiuni, cum susține Fr. Travniček ;

2) dacă din punct de vedere lexical noțiunea coincide cu sensul ;

3) dacă raportul dintre conținutul și forma cuvîntului este un raport determinat de conținut și în ce fel.

1) În categoria cuvintelor care exprimă noțiuni intră, după cum se știe, substantivele, adjectivele, numeralele, pronumele, verbul și unele adverbe. Se consideră în general că multe interjecții și toate cuvintele imitative n-au conținut noțional. Alături de ele sînt puse de obicei prepozițiile și conjuncțiile. Cuvintele imitative sînt definite prin faptul că imită zgomote sau sunete, iar prepozițiile și conjuncțiile prin faptul că exprimă raporturile dintre noțiuni și servesc pentru a uni celelalte cuvinte

în prepoziții sau fraze (vezi *Gramatica limbii romîne*, vol. I, Ed. Academiei R. P. R., p. 30).

Gruparea lexicală a cuvintelor pe baza calității lor de părți ale vorbirii este nesatisfăcătoare. Interjecțiile și adverbele sînt despărțite în două, cuvintele imitative sînt definite printr-o tautologie, iar prepozițiile și conjuncțiile ies din cadrul propus.

Dacă în ceea ce privește interjecțiile nu este prea greu să se arate că au conținut noțional, și demonstrația făcută de Fr.Travniček mai înainte ne scutește de reluarea problemei, cuvintele imitative lasă impresie că nu pot exprima o noțiune. Se pune însă întrebarea : aceste cuvinte generalizează? Au ele calitatea de a fi înțelese de toți vorbitorii unei limbi în același fel sau sînt cuvinte care se nasc spontan numai în urma producerii unui zgomot sau sunet în natură? Cînd spunem, de pildă, *fîl-fîl*!, putem înțelege prin această repetiție de sunete altceva decît „bătaia de aripi (a unei păsări)"? Cînd spunem, de pildă, *pleosc*! putem înțelege prin această înșirare de sunete zgomotul produs de o lovitură de tun ori trebuie să înțelegem căderea unui corp în apă sau lovitura dată cu palma peste obraz, pe piele?

Răspunsul la aceste întrebări este simplu : toate sau aproape toate cuvintele imitative posedă capacitatea de a fi înțelese, ca și celelalte cuvinte ale limbii. Ca și acestea cuvintele imitative au mai multe sensuri (vezi *pleosc*!) sînt precizate semantic prin context etc.

Polisemantismul este, de altminteri, una dintre dovezile caracterului noțional al conținutului lor, iar capacitatea de a fi înțelese presupune o prealabilă generalizare. Zgomotul sau sunetul exprimat de ele nu s-a produs o singură dată, într-un anumit loc și nu este interpretat de o singură persoană. Dacă ar fi așa, cuvintele imitative n-ar putea comunica nimic.

Generalizarea pe care o redau însemnează prezența în conținutul lor a noțiunii pe care ne-o facem despre fenomenul din natură reprodus.

Noțiunile nu sînt toate pe aceeași treaptă de abstractizare și generalizare. Ele se înfățișează foarte variat. Cuvintele *Dunăre*, *Volga*, *București* etc. exprimă noțiuni, dar și *masă*, *lampă*, *ciorap* exprimă noțiuni, ca și *adînc*, *iubire*, *întîmplare* sau *acolo*, *ieri*, *hai* etc.

Prin urmare, distanța mai mare sau mai mică a conținutului cuvîntului față de obiectele sau fenomenele denumite nu arată decît că uneori acest conținut este mai concret, alteori mai abstract. Condiția fundamentală care cere ca orice cuvînt să generalizeze, condiție care se controlează în actul comunicării, în capacitatea cuvintelor de a fi înțelese, este și trebuie să fie respectată de toate cuvintele din limbă. Fără ea nici un grup de sunete nu este cuvînt.

Nu trebuie să ne impresioneze faptul că un zgomot sau un sunet este denumit cîteodată de un mare număr de complexe sonore, căci de vreme ce cuvintele imitative sînt cuvinte ca oricare altele din punctul de vedere al existenței în ele a unui conținut noțional, ele pot avea nenumărate sinonime. Sinonimia bogată nu este o dovadă a inexistenței conținutului noțional. Pe lîngă aceasta, însăși introducerea acestor cuvinte în sistemul derivării pledează în favoarea celor spuse mai înainte, căci nu se poate

forma un cuvînt nou de la un complex de sunete care stă strîns lipit de obiectul sau de fenomenul denumit. Are perfectă dreptate A. I. Smirnițki, atrăgîndu-ne atenția asupra necesității de a elimina obiectul sau fenomenul denumit de cuvînt din conținutul cuvîntului, Conținutul lui *fîl-fîl*! de exemplu, nu este însuși fenomenul bătăii din aripi, ci reflectarea generalizată a acestui fenomen.

Iată de ce cuvintele imitative exprimă noțiuni. Cît privește conținutul noțiunilor respective, aceasta este altă problemă.Ea privește logica.

În timp ce cuvintele imitative fac impresia că nu au conținut noțional din pricina caracterului concret al noțiunii exprimate de ele, prepozițiile și conjuncțiile fac aceeași impresie, dar din pricina caracterului abstract al conținutului lor. Ele par a exprima doar funcții gramaticale.

Fiecare cuvînt are un conținut și una sau mai multe funcții. Substantivele, verbele ș. c. l. exprimă noțiuni și sînt totodată în frază subiecte, atribute, predicate sau complemente. Funcțiunile sintactice își au suportul în noțiunile din cuvintele respective, căci un cuvînt însemnează ceva în raport cu altceva, în primul rînd cu obiectul sau fenomenul pe care-l denumește și în al doilea rînd cu celelalte cuvinte și noțiuni. *Apă*, de exemplu, se află întîi în strînsă legătură cu lichidul din natură pe care-l denumește, apoi cu noțiunile care i se opun, exprimate prin cuvinte ca *pămînt*, *uscat*, *vin*, *lapte* etc., cu o serie de însușiri exprimate prin *mare*, *limpede*, *turbure*, *curge*, *pică* etc. Cercul de relații posibile între *apă* și noțiunile existente în alte cuvinte poate fi lărgit sau restrîns. Legătura cuvîntului *apă* cu obiectul denumit se definește cu ajutorul metodelor de precizare a conținutului oricărui complex de sunete, independent de funcțiile lui, iar funcțiile se definesc fără să se țină seamă de conținutul noțional, adică de legătura particulară dintre cuvîntul *apă*, *cal*, *om* etc. și obiectele denumite.

Necesitatea de a izola conținutul noțional de funcție este determinată de caracterul celor două elemente care compun un cuvînt.

De aceea, în măsura în care prepozițiile și conjuncțiile sînt considerate cuvinte, procedeul este valabil și pentru ele. A le defini numai ca purtătoare ale unor funcții însemnează a renunța la ideea că funcțiile reprezintă în general reflectarea unui conținut însemnează a identifica funcția și conținutul. Ceea ce îngreunează analiza prepozițiilor și conjuncțiilor este reducerea funcțiilor lor la una singură. Dacă ne-am conduce în această privință după articol, am putea spune chiar că în momentul cînd un cuvînt își păstrează numai o funcție (articolul nu poate fi decît atribut), autonomia este în primejdie. Cu toate acestea, chiar o singură funcție este tot o reflectare a unui conținut. De aceea, conținutul prepozițiilor și al conjuncțiilor trebuie considerat ceva deosebit de funcțiile lor.

Se spune că prepozițiile și conjuncțiile indică raporturi între cuvinte. Dar nici raporturile nu se pot exprima dacă nu se întemeiază pe un conținut oarecare. Astfel raportul dintre subiect și predicat are la bază o identitate. Într-o notă din conținutul subiectului și o notă din conținutul predicatului se pune semnul egal. *Copilul aleargă* reprezintă între altele identificarea unei însușiri a *copilului* cu o însușire a ideii din *aleargă*.

Acest raport nu este redat printr-un cuvînt special, ci numai prin mijloace gramaticale. El are însă un suport noțional. Cu atît mai mult, prepozițiile și conjuncțiile care materializează unul sau mai multe raporturi prin însăși calitatea lor de cuvinte trebuie să aibă și ele conținut noțional.

Faptul acesta se poate demonstra și mai simplu prin cîteva exemple concrete. În următoarele construcții : *tata și mama au plecat*, *copiii cîntă și se joacă*, *un băiat frumos și vesel*, conjuncția *și* exprimă ideea de adunare, de adăogare, de acumulare de obiecte, însușiri sau acțiuni. Dar ideea de adunare, adăogare, acumulare este o noțiune, ce-i drept mult mai abstractă decît, să zicem, noțiunea de creion, însă aceasta n-are a face cu caracterul de noțiune al adăogării etc.

Din nou trebuie să insistăm asupra varietății noțiunilor. Chiar printre prepoziții și conjuncții există această varietate, căci *deasupra*, *dedesubt* și altele ca acestea nu pot fi puse în același grup noțional cu *și*, *la*, *dar* etc. din cauză că cele dintîi au caracter mai concret decît ultimele.

În fine prepozițiile și conjuncțiile au fost odinioară adverbe. Trecerea lor din această grupă, caracterizată prin valoarea ceva mai concretă a conținutului, în aceea de prepoziții și conjuncții este însoțită de o abstractizare a noțiunii și nu de o dispariție a ei.

De aceea și prepozițiile și conjuncțiile exprimă tot noțiuni.

2) După unele păreri, noțiunea nu coincide cu sensul. Afară de E. Galkina-Fedoruk, al cărei punct de vedere a fost expus mai înainte, și R. Ghinzburg s-a pronunțat în 1952 în favoarea considerării sensului ca ceva deosebit de noțiune (vezi «Инностраные языки в школе» nr. 4 din 1952) Am citat pe R. Ghinzburg pentru că la unul din argumentele sale nu s-a dat răspuns în studiile analizate pînă aici.

R. Ghinzburg constată că unui cuvînt dintr-o limbă îi corespund uneori mai multe cuvinte în altă limbă. Verbul romînesc a merge, de exemplu, se traduce în rusește cînd cu итти, cînd cu ехать.

Fără îndoială că sensul și noțiunea nu trebuie confundate. Termenul sens privește lingvistica, termenul noțiune privește logica. Sensul depinde de o mulțime de factori lingvistici, de poziția cuvîntului în vocabular, de locul lui în diverse unități frazeologice, în context etc. Noțiunea nu este în funcție de acești factori pe care îi neglijăm în mare măsură cînd facem analiza conținutului unui cuvînt. Deosebirea dintre noțiune și sens iese și mai bine la iveală cînd ne referim la sensul gramatical. Astfel, cînd spunem *aleargă*, întrebuințăm noțiunea „alerga" în ipostaza concretă a m o d a l i t ă ț i i (indicativ), a t e m p o r a l i t ă ț i i (prezent), a numărului etc. Desigur, sensul gramatical nu e tot una cu cel lexical. Comparația este totuși utilă pentru precizarea deosebirii dintre noțiune și sens în general.

Sensul lexical nu poate exista în afara conținutului unui cuvînt. Dar atunci conținutul cuvîntului ar trebui interpretat ca unirea dintre noțiune și sens. Transpus în plan logic, sensul este însă el însuși o noțiune, subsumată ca notă noțiunii cu sfera cea mai largă exprimată prin cuvînt. Cînd zicem, de exemplu, *ce mai faci?* întrebuințînd verbul *face* cu înțelesul aproximativ al lui *duce* sau al lui *merge* din *cum o duci?*, *cum îți merge?*

includem în noțiunea generală exprimată de *face* și unele din *duce* și *merge*. Eliberarea și valorificarea unui sens este rezultatul îmbinării cuvintelor cu ajutorul căreia se scoate în evidență o parte din conținutul cuvîntului, precizîndu-se nota la care se referă vorbitorul. Este fenomenul care l-a făcut pe J. Vendryes să spună, după Ch. Bally : „Cuvintele au întotdeauna o valoare *actuală*, adică limitată la momentul cînd sînt întrebuințate, și *singulară*, adică relativă la întrebuințarea momentană care se face cu ele".[1] Deși autorul subliniază absența caracterului istoric al utilizării cuvîntului în observațiile sale, el are însă dreptate vorbind despre întrebuințarea unui singur sens al cuvîntului în fiecare moment al combinării lui cu alte cuvinte. Sensul este deci și el tot o noțiune. Deosebirea de care vorbește R. Ghinzburg este o chestiune privind modul specific al redării noțiunii într-o limbă sau alta. De vreme ce nu fiecare noțiune este redată printr-un singur cuvînt, lucru îndeobște cunoscut și acceptat, nu apare ca necesară nici redarea aceleiași noțiuni prin cîte un singur cuvînt în două sau mai multe limbi. Conținutul cuvîntului exprimă noțiunea în general, însă acest conținut rezultă din modul propriu în care un grup de anumiți vorbitori analizează realitatea, potrivit cu experiența lor socială în decursul veacurilor.

Între noțiunea pură care poate fi numai imaginată și noțiunea prezentată în învelișul său material determinat sînt fără îndoială contradicții Unele dintre ele se vor lămuri în cele ce urmează.

Funcția principală a cuvintelor este aceea de a exprima noțiuni, dar orice cuvînt trebuie să aibă putința de a denumi și obiectele, fenomenele sau relațiile dintre ele. Prin *masă*, se indică noțiunea, adică o clasă de obiecte, dar tot prin masă se poate indica și un obiect determinat.

Însușirii acesteia din urmă a cuvîntului de a denumi și obiectul particular i-am putea zice funcție de individualizare, pentru a o deosebi de funcția de materializare a noțiunii exprimate.

Prin cuvînt nu se exprimă o noțiune ruptă de obiectele generalizate, fiindcă noțiunea îmbrăcată în forma materială a cuvîntului conține și particularul. De aici decurge și capacitatea cuvîntului de a putea denumi un obiect particular în împrejurări pe care urmează să le schițăm. Acest lucru este suficient pentru a ne îngădui să vorbim de funcția de individualizare, alături de funcția de exprimare a noțiunii.

Pentru ca obiectele, fenomenele și relațiile dintre ele să poată fi numite, este necesar ca ele să acționeze asupra simțurilor noastre și deci să ne facem despre ele o idee oarecare, chiar inexactă în unele privințe. Și cine știe că balena este mamifer și cine crede că balena este pește, trebuie să numească acest obiect prin cuvîntul *balenă*. Pot să știu foarte bine că soarele nu *răsare*, că aceasta este numai o iluzie, nu pot totuși să nu întrebuințez verbul *răsări* cînd vreau să spun că locul în care mă aflu a ajuns în dreptul primelor raze solare. Pot să văd foarte ușor că nu pun pălăria *în* cap în același fel în care bag mîna *în* buzunar, cu toate acestea spun „pun pălăria *în* cap".

---

[1] J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, p. 206.

Chiar din exemplele de mai sus se vede că cele două funcţii ale cuvîntului nu sînt identice, cu toate că nu pot exista decît împreună.

În *Psihologia* prof. K. N. Kornilov, A. A. Smirnov şi B. M. Teplov (Bucureşti, Ed. de Stat, 1950 p. 279) citim următoarele: „Prin cuvîntul *tea-ti*, de pildă, un copil (de 1 an şi 7 luni) denumea ceasul şi toate cercurile plane. Prin cuvîntul *măl*, un alt copil (de 1 an şi 3 luni) denumea atît mărul cît şi oul roşu, iar după cîteva zile, întrebuinţa acest cuvînt pentru a numi un creion roşu şi galben, obrajii şi orice obiect rotund. *Pisea* nu e numai denumirea pisicii, dar şi a tuturor lucrurilor care au blană etc.". Autorii explică faptele în felul următor: „Toate acestea ne arată că în semnificaţia primelor cuvinte ale copiilor intră adesea numai o anumită însuşire a obiectelor".

Între funcţiunea individualizatoare şi cea de materializare a noţiunii există nepotriviri. Le-am văzut mai înainte în cazul *balenă*, *răsare soarele* etc. Mulţi lingvişti au şi ajuns pe baza lor la concluzia că, în realitate, cuvîntul denumeşte obiectele în mod inexact, mai mult, că limba în totalitatea ei este inexactă şi arbitrară. Afirmaţia este un loc comun în lingvistica veche şi, oricît ni s-ar părea de curios, pentru cuvînt, ea este justă. Într-adevăr, necontenita mişcare a celor două funcţii ale cuvîntului face ca denumirea obiectelor să fie inexactă, căci caracteristicile particulare nu sînt redate prin cuvinte izolate. Această inexactitate este însă deosebit de valoroasă pentru că permite să se formeze în mintea oamenilor legături calitative noi, temporare, între noţiuni mai bine gîndite şi noţiuni mai puţin bine gîndite, pentru că, pe baza cuvîntului şi a vorbirii, realitatea înconjurătoare este supusă unei analize permanente, aducîndu-i-se corectări determinate nu numai de senzaţii şi percepţii, ci şi de gîndirea activă.

Am văzut cum funcţia de individualizare face pe copiii care învaţă noţiuni noi să le lărgească sau să le restrîngă conţinutul, să rezolve astfel zicînd, contradicţiile dintre cele două funcţii în conformitate cu adîncirea cunoştinţelor despre lume pe care ei le capătă treptat. Ceea ce se întîmplă cu ei, se întîmplă şi cu ceilalţi oameni, dar în condiţii mai complicate. Faptele dovedesc că obiectele nu sînt denumite în urma unor analize ştiinţifice exhaustive, ci în funcţie de nevoile curente, de felul în care obiectele acţionează în bine sau în rău.

Una din nenumăratele metode de denumire a obiectelor întrebuinţate este comparaţia. Cu ajutorul ei se valorifică parţial o noţiune, punîndu-se în lumină una din notele ei caracteristice, dar nu întotdeauna aceea la care ne aşteptăm.

Evident că nu o analiză ştiinţifică a precedat denumirea instrumentului de cizmărie al cărui nume nemţesc este *dreifuss* prin termenul romînesc *cal*. Şi tot atît de evident ni se pare că nici însuşirea de patruped, nici aceea de fiinţă n-au fost valorificate în comparaţie care a dus de la *dreifuss* la *cal*, ci altceva.

Am spus mai înainte că între cele două funcţii ale cuvîntului apar contradicţii. Cea mai importantă se află în restrîngerea sau lărgirea funcţiei de individualizare. Pînă cînd noţiunea de *măr* se precizează în mintea copilului, el denumeşte prin cuvîntul *măr* o serie de obiecte (mărul, oul roşu, creionul etc.) care n-au comun cu mărul decît ceva secundar. De fapt,

cele două funcții nu vin direct în contradicție ; nu există nimic în obiectul *măr* care să ne oblige să-i dăm acest nume. Cele două funcții vin în contradicție prin intermediul societății. Practica socială determină mișcarea pe care o constatăm în cuvînt. Din cauza ei conținutul cuvîntului se schimbă în procesul de cunoaștere. Prin funcția de materializare a noțiunii, ne îndepărtăm de obiectele particulare, concrete și ne apropiem apoi de ele pentru a le cunoaște mai bine prin cealaltă funcție a cuvîntului, prin denumirea lor într-un fel oarecare. Se potrivesc foarte bine aici observațiile lui V. I. Lenin : „Mișcarea de cunoaștere poate să meargă către obiect numai dialectic, se depărtează pentru a nimeri mai sigur, se retrage pentru a sări (cunoaște mai bine)" (*Caiete filozofice*, p. 261). Raportul dintre cele două funcții ale cuvîntului este deci de aceeași natură ca raportul dintre general și particular.

În ultimă instanță, pe baza lui credem că trebuie să se încerce atît definirea conținutului cît și evoluția lui și diferența dintre noțiune și sens. Tot pe baza lui ar putea fi lămurite și relațiile dintre conținutul cuvîntului și învelișul lui material.

Mijlocul fundamental prin care limba realizază în practică trecerea de la general la particular este combinarea cuvintelor. *Carte* exprimă o clasă de obiecte, *carte frumoasă* exprimă o parte din aceeași clasă, iar *această carte*, partea cea mai mică a clasei. *Merge* (infinitiv) este general, *merg acasă* este o treaptă mai joasă a generalului, *merg acum acasă* una și mai joasă.

După cum arată exemplul *merge*, în combinarea cuvintelor intervine și limitarea gramaticală, căci *merg* este la pers. I indicativ, prezent, dar, dat fiind că această chestiune privește altă serie de probleme și în primul rînd raportul dintre sensul lexical și cel gramatical, n-o analizăm aici pentru a nu complica expunerea. Este drept că limitarea gramaticală dă și ea ajutor la exprimarea particularului, totuși nu ni se pare că acest fapt poate transforma combinarea cuvintelor într-un factor secundar al procesului de redare a particularului. Combinarea a două sau mai multe cuvinte, care în mod separat nu pot exprima decît generalul, duce, cum se vede, la exprimarea particularului sau, mai bine zis, a unui general restrîns mereu pînă la particular.

3) Dacă în analiza de pînă aici, ne-am oprit la o serie de chestiuni de logică și psihologie, părerile acad Al. Graur privind forma cuvintelor ne împing spre lărgirea problemei, căci raportul conținut-formă se leagă strîns de teoria cunoașterii. Forma în genere ca mod de organizare a conținutului, poate fi considerată ea însăși conținut cînd schimbăm condițiile acestui raport. De exemplu, în relația materie-spirit, relație primordială — materia este conținut, iar spiritul este formă ; în relația limbă-gîndire, materia (limba, mai exact sunetele) este formă ; gîndirea este conținut. Cînd trecem la cuvînt și îl raportăm pe de o parte la gîndire, lucru necesar pentru a-i stabili conținutul, iar pe de altă parte la materie, adică la sunete, constatăm de la prima vedere că lanțului de elemente necesare precizării caracterelor esențiale ale cuvîntului îi lipsește de cele mai multe ori un termen, și anume realitatea obiectivă, reflectată sub formă de noțiune în zdrobitoarea majoritate a cuvintelor. În acest stadiu al analizei, avem

așadar trei termeni care privesc într-un fel sau altul cuvîntul, în înșiruirea următoare: realitatea obiectivă — noțiunea — sunetele. Acest lanț este însă insuficient, pentru că sunetele, considerate într-o grupare determinată, nu se leagă direct de noțiune. Demonstrația lui A. I. Smirnițki de care ne-am ocupat la început este în această privință mai mult decît convingătoare. Cuvîntul nu ar putea trezi nici o noțiune în mintea celui care-l aude, dacă n-ar exista în conștiință „imaginea lui sonoră, „reflectarea sunetelor reale fizice" ale cuvîntului" (v. mai sus).

De aceea în șirul de elemente trebuie introdusă și imaginea acustică. Într-un caz concret, de exemplu în cazul lui *pom*, înfățișarea generală a schemei acestor elemente este următoarea:

A		B		C		D
	→	noțiune „p o m"	+	imaginea acustică POM	←	Sunetele P O M
obiecte reale (realitatea obiectivă)						realitate obiectivă (diferită însă de precedenta)

Pornind de la obiectul pom se ajunge prin intermediul prelucrării datelor realității la noțiunea pom. Aceasta pe de o parte; pe de altă parte, sunetele *pom* sînt reprezentate de imaginea acustică POM . Cuvîntul apare numai în momentul cînd imaginea acustică se asociază cu noțiunea. Nu poate exista cuvînt cînd lipsesc: noțiunea, imaginea acustică sau sunetele, dar poate exista cuvîntul cînd lipsește obiectul real. (Cazul *balaur*, *zînă*, *iele* etc. care reprezintă modificarea subiectivă a realității). Prin urmare, numai formula *BCD* este cuvînt. Oricum am încerca să combinăm altfel elementele schemei de mai sus, nu obținem nimic valabil.

Partea cea mai interesantă este însă relația D —C, fiindcă ea poate să ne ducă la lămurirea valorii termenului „formă" a cuvîntului. Trebuie să notăm că, în timp ce relația A (realitate obiectivă) B (noțiune) este într-o oarecare măsură facultativă, relația D (sunete) C (imaginea lor) este absolut obligatorie. În sfîrșit, trebuie să mai constatăm că între A (realitatea obiectivă) și D (sunete) nu se poate stabili nici o legătură, afară poate de cuvintele onomatopeice.

Prin urmare, în cuvînt există într-o succesiune lineară relații obligatorii și relații facultative.

Problema noastră, forma cuvîntului, nu se poate rezolva decît dacă, ținînd seama de toate relațiile indicate, încercăm să punem în evidență legătura dintre complexul sonor și imaginea lui acustică. Complexul sonor nu a putut apărea *în urma* imaginii sale acustice, pentru că, atunci el ar fi trebuit să fie determinat de propria sa imagine, ceea ce este absurd. Dacă imaginea acustică sau, evitînd acest termen care ne duce obligator la sunete, imaginea „psihologică" a complexului sonor ar fi cauza, imaginea însăși ar trebui să fie și ea provocată, la rîndul ei, de ceva. Acest „ceva" nu poate fi decît noțiunea. Dacă noțiunea ar fi cauza, atunci noțiunea de

pom ar avea în toate limbile aceeași imagine „lingvistică", iar rezultatul ar fi, evident, același complex sonor în toate limbile, ceea ce iarăși este absurd.

Prin urmare, în regulă generală, complexul sonor apare *înaintea* imaginii sale acustice. Există însă posibilitatea ca acest complex să apară și *după* imaginea sa. Astfel, strigătul cucului s-a imprimat ca imagine acustică în mintea oamenilor *înainte* de a fi fost rostit de aceștia; după aceea el s-a realizat în materie sonoră, în funcție de întregul sistem fonetic al limbii. Tot așa și cuvintele imitative. Dependența acestei categorii de cuvinte de un sistem fonetic constituit este probată prin diferențele de realizare din diferite limbi, căci nu în toate zgomotele sau strigătele sînt redate identic.

Complexul sonor și imaginea sa acustică formează după cum se vede, un tot indisolubil, alcătuit din două elemente; realitatea obiectivă și reflectarea ei prin noțiune.

Cînd vorbim de forma cuvîntului trebuie să precizăm dacă ne referim numai la complexul de sunete sau și la imaginea lui acustică. Dacă avem în vedere numai complexul de sunete, atunci ne izbim de greutatea de a-l lega *direct* de noțiune, căci intermediarul imagine acustică nu poate fi înlăturat. Pare deci posibil să se considere numai imaginea acustică formă a cuvîntului, iar complexul lui de sunete să nu fie decît învelișul material al acestei imagini, cu condiția de a ține sema de următoarele: imaginea acustică este derivată, iar complexul de sunete este primordial. Am văzut mai sus de ce nu se poate admite altă soluție. Totuși, felul acesta de a pune chestiunea dă naștere la o întrebare: din moment ce condiția fundamentală a legăturii dintre complexul de sunete și imaginea lui acustică este caracterul indisolubil al acestei legături, cum putem pune problema primordialității complexului sonor? În principiu, cam în același fel în care punem problema primordialității materiei asupra spiritului; sunetele ca materii, ca vibrații ale aerului, există înainte de a fi fost folosite în limbă: se înțelege de la sine însă că nu sub formă de sunete articulate. Articularea depinde de factori exteriori existenței lor, de apariția conștiinței umane, de cuvînt ca unitate a limbii și chiar de imaginea lui acustică, pentru că aceasta din urmă influențează la rîndul său modul de îmbinare a sunetelor articulate.

Iată de ce, după cîte ni se pare, ideea de a considera forma cuvîntului ca mod de organizare a conținutului său, ar avea nevoie de precizări.

Limitînd chestiunea formă-conținut în cazul cuvîntului la complexul de sunete și noțiune, sîntem nevoiți să recunoaștem că noțiunea și calitatea ei de conținut nu pot determina caracterul complexului de sunete. Dar nici forma cuvîntului, nici conținutul lui nu sînt independente. Ele alcătuiesc o unitate lexicală în funcție de caracterul general al limbii, și în funcție de evoluția ei istorică. Forma și conținutul cuvîntului nu reprezintă unirea mecanică a unui complex de sunete cu o noțiune. Caracterul determinat al formei, concepție care opune lingvistica materialistă celei idealiste, depinde nu numai de faptul că orice cuvînt apare întotdeauna, chiar din momentul nașterii sale ca ceva unitar, caracterul determinat al formei depinde întotdeauna de sistemul fonologic.

Acceptînd izolarea cuvîntului de legăturile dintre sistemul fonologic al limbii și complexul sonor precum și de semantica limbii, contravenim realității și ne găsim în dilema binecunoscută a arbitrarului semnului lingvistic, semn care ni se prezintă însă din alte puncte de vedere ca determinat. Raționamentul care a dus la teza arbitrarului semnului lingvistic nu prezintă nici o greșeală de logică formală. Într-adevăr, dacă analizăm cuvîntul independent de legăturile sale cu sistemul fonologic și cu semantica, nu putem ajunge decît la concluzia că semnul lingvistic este arbitrar. Dar complexul sonor, pe care îl considerăm aici egal cu semnul lingvistic, deși termenul din urmă nu ni se pare foarte indicat, este reflectarea în mic a sistemului fonologic. Înșiruirea p o m depinde în calitatea ei de cuvînt de acest sistem, iar *pom* este motivat în raport cu sistemul. În același fel se pune și problema dependenței conținutului de semantica proprie unei limbi. Dacă un cuvînt exprimă o noțiune mai bogată sau mai puțin bogată, lucrul acesta este determinat de evoluția semantică generală a limbii.

N-avem deci justificări convingătoare pentru a limita analiza cuvîntului în felul în care propun partizanii arbitrarului semnului lingvistic, pentru că, în realitate, cuvîntul nu este izolat, nu numai pentru că intră în combinații, ci și pentru că atît latura sa materială cît și cea ideală sînt mici sinteze.

În concluzie, caracterul motivat al cuvîntului nu se poate explica în mod convingător decît considerînd dependența fiecărei din cele două laturi ale sale de factorii care le determină în realitate.

К ВОПРОСУ О ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ О СЛОВЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор обсуждает в своих заметках некоторые мнения, выраженные в последнее время, по вопросу об определении слова и его взаимоотношений с понятием, представлением и объективной действительностью. В статье цитируются высказывания, которые в последнее время по этому вопросу сделали языковеды А. И. Смирницкий, Л. С. Ковтун, Ф. Травничек, Курилович, А. С. Ахманова, А. Граур и другие, а затем рассматривается смысл и способ отражения объективной действительности в содержании слова. Автор вполне согласен с мнением Ф. Травничека, что смысл отождествляется с понятием, а также и содержанием предлогов и союзов и ставит своей задачей установить процесс отражения объективной действительности в содержании слова. Он считает, что такой процесс имеет четыре ступени: объективная действительность, понятие, звуковой образ слова и его звуковой комплекс.

Для языкознания важны последние три ступени. Спорна еще возможность установить точно соотношения между этими последними ступенями и, в первую очередь, между фонетическим составом слова и его звуковым образом.

AUTOUR DE QUELQUES ÉTUDES RÉCENTES SUR LE MOT

(RÉSUMÉ)

L'auteur discute dans ces notes quelques points de vue récemment émis à propos de la définition du mot et de ses rapports avc la notion, la représentation et la realité objective. Il reproduit les observations faites dernièrement, à ce sujet, par A. I. Smirnitzki, L. S. Kovtoune, Fr. Travniček, Kurytowicz, A.S. Ahmanova, A. Graur et autres, et il traite en particulier de la question du sens du mot et de la manière dont la realité objective se reflète dans son contenu. Se déclarant d'accord avec Fr.Travniček pour affirmer que le sens s'identifie avec la notion, ainsi que le contenu des prépositions et des conjonctions, l'auteur se propose d'établir le processus par lequel la réalité objective se reflète dans le contenu du mot. Il considère que ce processus a quatre termes : la realité objective, la notion, l'image sonore du mot et son complexe sonore.

Pour la linguistique, sont à retenir les trois perniers termes. L'article s'achève par la discussion de la possibilité de préciser les rapports qui existent entre ces derniers termes, et, en premier lieu, entre le corps phonétique du mot et son image sonore.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

TEORIILE LUI L. P. IAKUBINSKI DESPRE SLAVA PRIMITIVĂ ȘI RUSA VECHE

DE

G. IVĂNESCU

După ce lingvistica sovietică a luat un nou curs, determinat de A.Cikobava și de I.V. Stalin, lingviștii sovietici au considerat, între altele ca o datorie de prim ordin publicarea operelor manuscrise ale unor lingviști ruși din generația de cercetători anterioară, care, din cauza războiului sau din cauza dominației „noii doctrine despre limbă", rămăseseră nepublicate. În afară de lucrarea remarcabilului romanist sovietic Serghievski, mort în 1947, Введение в романское языкознание, Moscova, 1952, despre care publicul romînesc a luat cunoștință din recenzia publicată în revista „Limba romînă" 1954, nr. 1, p. 92 — 96, au mai apărut în ultimii ani lucrările a doi slaviști sovietici, anume Selișcev, mort în 1942, și Iakubinski, mort în 1945. Opera lui A. M. Selișcev, Старославянский язык, I și II, Moscova, 1951, este una din cele mai de seamă despre limba slavă veche, din cîte au apărut pînă astăzi. Lucrarea pe care o discutăm aici, L. P. Iakubinski, История древнерусского языка с предисловием и под редакцией акад. В. В. Виноградова, примечания проф. П. С. Кузнецова, Moscova, 1953, aduce însă, pe lîngă bogăția de amănunte și interpretarea justă în atîtea chestii de amănunt, pe care le găsim la celălalt învățat, o concepție nouă despre slava primitivă, concepție care ne dezvăluie pe unul din cei mai originali slaviști ce au activat după 1918. История древнерусского языка este un curs pe care Iakubinski l-a ținut timp de 30 de ani la Universitatea din Leningrad și în institutele pedagogice de acolo, anume pînă în 1941, cînd intenționa să-l dea la tipar.

După o lungă introducere, în care se indică limbile slave și se vorbește despre înrudirea lor, despre slava primitivă, despre apariția scrisului la slavi și despre limba slavă bisericească în Rusia kieviană în secolele X — XI (p. 47 — 117), urmează studiul istoric al sunetelor, al formelor gramaticale și al sintaxei, începînd de la indoeuropeană și pînă la vechea rusă inclusiv (p. 121 — 269), pentru a se trata în cele din urmă limba literară rusă veche (p. 273 — 356). Lucrarea este precedată de un interesant studiu al lui V. V. Vinogradov, intitulat *Prof. L.P. Iakubinski ca lingvist*

și opera sa „Istoria limbii ruse vechi", (p. 3—40), în care se expune în mod critic activitatea științifică a marelui slavist rus, făcîndu-se completările și corectările pe care le-ar impune cercetările mai noi. O altă serie de completări și corectări adaugă Kuznețov la sfîrșitul cărții (p. 351 — 366). Firește, în paginile consacrate foneticii, morfologiei și sintaxei istorice n-au fost tratate toate faptele de limbă. Autorul a ales numai fenomenele mai interesante, cum cerea spațiul redus de care dispunea pentru tratarea lor. Studiul lexicologic asupra vechii ruse, limitat tot numai la unele aspecte ale lexicului rus vechi, este cuprins în partea a treia a cărții, consacrată vechii ruse. Faptul e îndreptățit numai în parte, căci unele din cuvintele discutate acolo nu caracterizau numai limba literară rusă veche, dar și graiurile populare ruse din același timp, fiind moștenite din slava primitivă, și, ca atare, ar fi trebuit tratate în partea a doua a cărții.

Manualul despre care vorbim cuprinde așadar o istorie a limbii ruse începînd de la epoca indo-europeană primitivă și pînă la sfîrșitul fazei din dezvoltarea limbii ruse numită rusa veche, adică pînă în secolul al XV-lea (vezi p. 46). Dar ar fi greșit să se creadă că această istorie a limbii ruse consideră limba indo-europeană primitivă ca faza lingvistică de la care trebuie să se plece atunci cînd face istoria limbii ruse vechi sau istoria limbii ruse în general. Ea consideră slava primitivă ca acea fază a limbii de la care trebuie să se pornească în acest caz, și numai nevoia de a fi lămuriți asupra faptelor de limbă slave primitive îl obligă pe autor să recurgă, în capitolele consacrate însă slavei primitive, și la comparația cu celelalte limbi indo-europene. Fenomenele fonetice sînt tratate în trei capitole, care corespund și celor trei mari epoci distinse de autor : epoca slavă primitivă, epoca rusă primitivă și epoca rusă veche. Nu găsim însă tratarea pe epoci a fenomenelor morfologice și sintactice, și în parte, nici a celor lexicale[1]. Opera lui Iakubinski este așadar concepută ca primul volum dintr-o istorie, făcută pe epoci, a limbii ruse, și, — cu toate referirile sale la indo-europeana primitivă, —autorul ia ca punct de plecare al dezvoltării însăși această slavă primitivă, prin a cărei dezmembrare și evoluție divergentă s-au născut limbile slave. În această privință, manualul său se deosebește, și anume în bine, de cele mai vechi, — mă refer la cel al lui Budde și la cel al lui Bogoroditki — , care începeau această istorie de la indo-europeana primitivă.

Iakubinski n-a fost numai unul din cei mai mari slaviști din U.R.S.S. din epoca dintre cele două războaie, dar și unul din puținii indo-europeniști care au activat în U. R. S. S. în această epocă, în care Marr și elevii săi au îndepărtat spiritele, prin prestigiul sau tirania lor, de la studiul variat al limbilor indo-europene. Elev al lui I. Baudouin de Courtenay, L.V. Șcerba și A.A. Șahmatov, Iakubinski s-a găsit de la început pe una din pozițiile cele mai înaintate ale lingvisticii, pe pozițiile lingvisticii funcționale, și și-a însușit o bogată erudiție în domeniul lingvisticii generale, al limbilor slave și al altor limbi indo-europene, în primul rînd al limbii albaneze și al limbii grecești. Totuși lucrările sale de la început, asupra

[1] Ca și alți lingviști din același timp, Iakubinski nu notează cu asterisc formele reconstituite ale slavei primitive. Socotesc procedarea nejustificată.

limbii artistice și în general asupra limbii ruse contemporane, dovedeau influența psihologiei subiective-idealiste (astfel în studiul О диалогической речи, publicat în «Русская речь» I, Petrograd 1923). După o serie de lucrări de fonetică și lexicologie asupra limbilor slave de sud și de est, publicate în primul deceniu de existență a statului sovietic, Iakubinski a trebuit să ia atitudine față de doctrina lui Marr. Ca toți lingviștii sovietici din acel timp, care nu erau elevi ai lui Marr, el a trebuit să facă o sinteză între părerile sale și cele ale lui Marr, care li se părea atunci unora a fi realizat o restructurare a lingvisticii în spirit marxist. Lăsînd la o parte arbitrara și copilăreasca analiză paleontologică după cele patru elemente, a lui Marr, și rămînînd pe poziția că a existat o limbă indo-europeană primitivă și o limbă slavă primitivă, Iakubinski a acceptat însă de la Marr explicarea limbii prin mentalitatea primitivă, prin clasele sociale și prin orînduirile sociale, precum și ideea stadiilor lingvistice și a procesului glotogonic unic. Întrucît limba se explică în parte și prin mentalitatea primitivă și prin clasele sociale, studiile sale de acest fel prezintă interes, căci el n-a susținut că totul în limbă se explică în acest fel. În fond, în sinteza lui Iakubinski, au fost sacrificate ideile fundamentale ale lui Marr; pe un sistem de idei cu totul deosebit de cel marrist, s-au grefat cîteva motive marriste, mult transformate. O parte din aceste studii au apărut în volum în 1932, sub titlul Очерки по языку[1].

Dar Iakubinski n-a acceptat în întregime teza mai veche, despre limbile primitive, ci i-a adus modificările care rezultau pentru el din principiile materialismului dialectic. Vederile sale în această privință sînt foarte interesante și, chiar dacă ele nu pot fi acceptate în întregime, constituie una din contribuțiile cele mai importante ale lingvisticii sovietice din acel timp. Avem, în fond, la Iakubinski, încercarea de a construi un alt materialism lingvistic decît acela al lui Marr. Pentru prima oară și-a expus el concepția sa despre limbile primitive într-un studiu despre originea limbilor slave, care a fost publicat postum, în „Vestnik Leningradskogo Universiteta”, 1947, nr. 1, sub titlul Образование народностей и их языков, și care a intrat aproape în întregime în lucrarea pe care o recenzăm. El a susținut acolo, ca și în volumul pe care îl discutăm aici, că înrudirea limbilor slave în lexic și gramatică se explică prin limba slavă primitivă, a cărei existență și structură a fost determinată de legile dezvoltării limbilor în epoca comunei primitive, cînd a existat slava primitivă. Era aceasta o teză cu totul deosebită de aceea a lui Marr și a elevilor săi, care tăgăduiau existența slavei primitive și afirmau că înrudirea limbilor slave, ca și a tuturor limbilor indo-europene, s-a creat numai în epoca societății cu clase și ca o urmare a apariției acestei societăți. În sprijinul afirmațiilor sale, el invoca (p. 52 — 58) nu numai informațiile istorice despre slavi, dar și lexicul străvechi, în care se oglindea străvechea orînduire gentilică (родъ, племѧ, кънѧдзь, воѥвода etc.). După autor (p. 59 — 61), legile dezvoltării limbilor în epoca gentilică au fost stabilite de Engels, în *Originea familiei, a proprietății private și a statului*. Cu sistematizarea făcută de

[1] Iau informația aceasta, ca și toate celelalte informații asupra ideilor și activității lui Iakubinski, din studiul pomenit al lui V. V. Vinogradov.

Iakubinski, ele sînt următoarele (pasajele invocate de autor, din opera lui Engels, se găsesc în traducerea romînă, ediția a III-a, 1950, la p. 94, 96, 97 și 98): Orice trib se caracterizează printr-un dialect propriu. Numai în mod excepțional, unul și același trib vorbește două dialecte foarte înrudite; acest lucru se întîmplă numai cînd două triburi împuținate se contopesc în unul singur. Cînd un trib cu un dialect unic se desface în mai multe triburi înrudite ca sînge, dialectul unic al primului se desface și el în mai multe dialecte. Acest proces are loc în două feluri: 1. triburile care se nasc pierd prin migrație orice contact unul cu altul și cu vremea dialectele lor se transformă în limbi deosebite; 2. triburile care se nasc nu-și rup legăturile lor reciproce și alcătuiesc o uniune tribală, așa că dialectele lor își mențin mereu asemănări între ele. Aceste uniuni tribale duc apoi la popoare, ale căror limbi sînt mereu diferențiate în mai multe dialecte. Asemenea limbi diferențiate în dialecte sînt numite de Iakubinski „limbi comune", întrucît Engels, vorbind despre ele (p. 97), se exprima astfel: „Limba comună, deosebită numai ca dialect, era expresia și dovada originii lor comune [originii comune a dialectelor tribale]"[1].

Iakubinski își însușește integral principiile lui Engels. După părerea sa (p. 61), limbile pe care el le numește *comune* nu se nasc prin apropierea unor dialecte tribale eterogene, — și desigur, el se opunea, vorbind astfel, doctrinei lui Marr și a elevilor acestuia, chiar dacă lucrul nu era relevat acolo —, ci numai prin unirea unor dialecte înrudite, așa cum rezulta din afirmațiile lui Engels. Aceste principii le aplică apoi Iakubinski limbii slave primitive (p. 61 — 63), și admite în consecință, într-o vreme mai veche, un dialect tribal slav primitiv (праславянский племенной диалект), care încă nu se diferențiase în dialecte și care era vorbit de un trib unic, apoi, într-o vreme mai nouă, o l i m b ă s l a v ă c o m u n ă (общеславянский язык), care era limba uniunii triburilor slave, diferențiate lingvistic unul de altul, dinainte de migrația slavă de la începutul evului mediu. Aceste triburi se trăgeau din tribul slav primitiv și prin urmare și dialectele vorbite de ele s-au născut prin transformarea dialectului tribal slav primitiv. Așadar autorul distinge în evoluția limbii care a fost numită pînă acum s l a v a p r i m i t i v ă (U r s l a v i s c h etc.) sau s l a v a c o m u n ă, două faze lingvistice: una mai veche, foarte unitară, care ar fi fost limba unui trib unic, și alta mai nouă, diferențiată în dialecte, care ar fi fost limba unei uniuni de triburi, născute toate din tribul mai vechi, unic. (Înseși limbile slave de astăzi s-ar fi născut prin desfacerea mai departe a acestei uniuni de triburi).

Faptul că a făcut această distincție este unul din marile merite ale lui Iakubinski. Căci, chiar dacă pînă astăzi s-a admis că slava primitivă avea dialecte, nimeni n-a înțeles să separe net cele două faze ale slavei

[1] Cum a arătat V. V. Vinogradov, p. 24 — 25, mai înainte de Iakubinski a văzut lucrurile la fel, plecînd tot de la Engels, lingvistul sovietic M. G. Dolobko; în Советское языкознание, I, 1935, p. 56 — 62, acesta susținea că arborele genealogic al limbilor (filiația limbilor) se explică prin arborele genealogic al triburilor (prin filiația triburilor). Dar Dolobko admitea că, în epoca preistorică, a avut loc și încrucișarea limbilor, ceea ce nu vom găsi la Iakubinski. Așa încît Dolobko stă sub influența doctrinei lui Marr mai mult decît Iakubinski, care a urmat o cale mai personală în multe privințe.

primitive și toată lumea avea mai ales în vedere unitatea mare a limbii numite slava primitivă sau slava comună, decît diferențierea dialectală din faza mai tîrzie a acestei limbi. Ba unii lingviști chiar înțeleg să tăgăduiască distincția între cele două faze ale limbii slave primitive, și printre ei e chiar V. V. Vinogradov, care, în studiul introductiv al cărții, (p. 28), afirmă că distincția între un dialect slav primitiv foarte unitar și limba slavă primitivă diferențiată în dialecte este „foarte convențională și neîntemeiată istoric". Dacă s-ar înțelege că dialectul tribal slav primitiv, transformîndu-se în dialectele slavei comune, s-a schimbat foarte mult, desigur că Vinogradov ar avea dreptate. Dar nici un pasaj din cartea lui Iakubinski nu ne dă dreptul să credem că aceasta este gîndirea sa. Faza inițială a slavei primitive, pe care o admite el, este ceva analog cu ceea ce un lingvist ca A. Meillet a numit greaca comună (greaca unitară de dinainte de nașterea dialectelor grecești vechi; vezi Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*). Noi considerăm concepția lui Iakubinski cu atît mai importantă, cu cît studiul comparativ al limbilor slave, îmbinat cu cel al limbilor indo-europene, duce la concluzia că slava primitivă a fost la început extrem de unitară, atît ca fonetism și morfologie, cît și ca lexic, încît poate fi socotită drept limba unui singur trib, drept un dialect tribal. De altfel tocmai această limbă unitară o găsim reconstituită în tratatele consacrate slavei primitive sau în cărțile de gramatică comparată slavă, și este oarecum de mirare că autorul nu invocă și acest fapt, ce i-ar fi sprijinit și mai mult teoria. Mai curios e că adesea Iakubinski, discutînd fapte care existau ori s-au născut în perioada inițială, predialectală a slavei primitive (astfel la p. 121 : prima palatalizare a velarelor; la p. 125 și 128 : grupurile fonetice **tort*, **tert*, **tolt*, **telt*, în chiar această formă fonetică; la p. 130 : apariția vocalelor nazale etc.), le numește slave comune, în loc de slave primitive, cum ar fi trebuit după terminologia sa[1]. Dar chiar dacă, practic, autorul n-a distins adesea bine cele două faze ale slavei primitive, distincția făcută de el nu e mai puțin importantă. S-ar părea că chiar limba balto-slavă primitivă, despre care Iakubinski nu pomenește, ceea ce ne face să credem că nu admitea existența ei, a fost vorbită de un trib unic, căci după părerea unora, care pare cea mai plauzibilă, această limbă prezenta de asemenea o mare unitate. Pe de altă parte, Iakubinski socoate (p. 63 — 65, în special p. 64 — 65) slava primitivă ca un dialect tribal născut prin desfacerea dialectului tribal indo-european primitiv, din care s-au desfăcut și alte dialecte tribale : grec primitiv, italic primitiv etc. Totuși nici noi nu putem accepta în întregime teoria lui Iakubinski. Ea are nevoie de corectări și completări.

Înainte de toate, nu ni se pare a rezulta din afirmațiile lui Engels că nașterea unei limbi diferențiate în dialecte se produce numai prin desfacerea unui trib unic în mai multe triburi, ce mențin încă legăturile reciproce. Engels a descris, în pasajele la care ne trimite Iakubinski, procesele ce au putut fi observate în ultimele secole în America de nord, în special

[1] Probabil aceste exprimări sînt rămășițe necorectate din redacția mai veche a operei, de pe vremea cînd autorul încă nu făcea distincție între o slavă primitivă și o slavă comună și denumea prin expresia din urmă, întocmai ca școala lingvistică franceză, limba slavă primitivă din toate epocile ei.

la irochezi, dar el n-a avut pretenția de a fi enumerat, în acele pasaje, toate modurile în care se nasc limbile diferențiate în dialecte. După apariția cărții lui Engels, și în special în secolul nostru, s-a arătat că, în formarea limbilor indo-europene, au jucat un rol important și diversele substrate, adică popoarele sau uniunile de triburi autohtone, peste care au năvălit triburile indo-europene. Unele dintre aceste popoare sau uniuni de triburi și-au pierdut treptat limba lor pentru a o accepta pe cea indo-europeană primitivă. Însuși Iakubinski susține (p. 65—67), folosind afirmațiile lui Engels despre nașterea societății gentilice (vezi traducerea romînească a cărții lui Engels, p. 39, dar și în cele ce urmează pînă la p. 62), că procesul de naștere a limbilor indo-europene este cu mult mai complicat și că se explică prin amestecul unei populații indo-europene cu alta care nu prezenta înrudire cu ea. Deși autorul n-o spunea, citatul din Engels ne arată că el se referea anume la apariția familiei p u n a l u a, care constituia, după Engels, punctul de plecare pentru crearea societății gentilice. Cum, după Morgan și Engels, familia p u n a l u a, existentă în Polinezia, s-a născut numai în momentul în care s-a interzis căsătoria între grupul de frați și grupul de surori, Iakubinski credea că numai în acest moment persoanele dintr-un trib s-au căsătorit cu persoane din alt trib și că deci numai în timpul procesului de formare a societății gentilice s-a produs un amestec al triburilor, care apoi n-a mai avut loc[1]. Nu era o interpretare greșită a pasajului lui Engels, care chiar admitea, după Morgan (p. 48), un amestec între ginți sau triburi neînrudite prin sînge; dar fapt e că în Polinezia, unde avem familia p u n a l u a, ca și în Australia, la triburile cu patru clase de căsătorie, căsătoria se produce tot în interiorul tribului, deși nu este exclusă nici legătura cu persoane din alt trib[2]. Cum însă deja apariția familiei p u n a l u a poate presupune amestec între triburi neînrudite, urmează că amestecul poporului indo-european primitiv cu alte popoare (substrat) s-a produs chiar în momentul cînd acest popor și-ar fi creat familia p u n a l u a, deci cu mult înainte de apariția orînduirii gentilice, pe care o avea în vedere autorul. Iakubinski ar fi trebuit apoi să expună și ipoteza lui Engels asupra originii ginții matriarhale, — ipoteza expusă mai sus aparține lui Morgan, — după care și sistemul cu clase de căsătorie, din Australia, poate sta la baza ei. S-a dovedit că cele patru clase de căsătorie de la triburile australiene provin din două clase fundamentale ale aceluiași trib, clase care însă pot fi la origine două triburi neînrudite (de limbă străină), contopite în unul singur numai datorită relațiilor de căsătorie. Dar ceea ce interesează aici e că Iakubinski a văzut necesară admiterea unui amestec al triburilor sau populațiilor. Pentru noi este evident că amestecul populații-

---

[1] Iakubinski, p. 66 : „Dar toată perioada formării triburilor gentilice se caracterizează, tot așa de natural [pe cît era de naturală endogamia triburilor în perioada precedentă] printr-un amestec din ce în ce mai mare al populației".

[2] Iakubinski credea oarecum că exogamia a dus la nașterea societății gentilice, înțelegînd prin aceasta exogamia unui trib (membrii unui trib se căsătoresc în afara lui). Pe cînd de fapt în general toate triburile sînt endogame, și numai grupele de căsătorie ale unui trib sau ginții unui trib au un caracter exogam. Vezi Engels, op. cit., p. 18 și 88 — 89. Totuși exogamia tribală a putut exista. Dar în acest caz, este greșit să se creadă că exogamia tribală a dus la formarea ginților matriarhale, cînd ea ne poate explica numai sistemele mai primitive, din Australia.

lor s-a putut manifesta și în epoca posterioară constituirii societății gentilice, adică în timpul existenței acestei societăți. Chiar în epoca gentilică, unele triburi indo-europene au trebuit să-și piardă limba lor, pentru a o accepta pe aceea a localnicilor, sau au trebuit să-și impună limba lor localnicilor. În primul caz, ele trebuiau să modifice limba pe care o împrumutase, transformînd-o într-un dialect nou, alături de cel al tribului de la care au împrumutat-o. În al doilea caz, diversele triburi care își părăseau limba, învățînd alta, creau tot atîtea dialecte tribale noi. Așadar înseși dialectele unei uniuni de triburi s-au putut naște prin asimilarea unor triburi de limbă străină. Să nu pierdem din vedere că indo-europenii n-au izgonit triburile autohtone de pe teritoriul pe care l-au cucerit, ci le-au lăsat să conviețuiască cu ele, ceea ce a dus la indo-europenizarea triburilor autohtone. Și a admite aceasta nu e în contradicție cu constatările clasicilor materialismului dialectic : Engels însuși spune (p. 96) că atunci cînd irochezii au ocupat teritoriile pe care le locuiau în secolul trecut, au izgonit numai o parte din locuitori, iar pe cealaltă au făcut-o tributară lor[1]. Firește, aceasta nu s-a produs oricînd cu triburile indo-europene. Unele limbi indo-europene s-au schimbat foarte puțin pînă în epoca istorică, ceea ce arată că triburile indo-europene ce le vorbeau n-au prea asimilat triburi străine. Dar aceasta s-ar explica mai ales prin izgonirea triburilor locale.

Nu are probabil dreptate autorul nici cînd afirmă că dialectele slavei primitive (adică ceea ce el numește slava comună) erau vorbite de o uniune de triburi : aceea a triburilor slave. Mai exact : această uniune a putut exista, și de obicei un popor în vremile acelea era o uniune de triburi ; dar ea s-a putut desface cîteodată. Despre faptul că triburile slave primitive alcătuiau o uniune se îndoiește și Vinogradov (p. 28). Ne putem îndoi și de faptul că limba slavă primitivă a fost vorbită la origine de un singur trib (vezi cele spuse de noi mai jos, despre rusa primitivă). Este însă imposibil de admis că indo-europenii primitivi ar fi alcătuit un singur trib. Limba indo-europeană primitivă a fost vorbită desigur de mai multe triburi, care vor fi alcătuit o uniune tribală sau mai multe. Faptul este admis atît de cercetătorii din apus (A. Meillet și alții), cît și de cercetătorii sovietici care au scris după 1950 în această chestiune (printre ei, Tretiakov, Восточнославянские племена, ed. a II-a, Moscova, 1952, p. 17 — 18). De altfel, în alte pasaje ale operei sale (p. 65 — 66), Iakubinski a tăgăduit existența regimului gentilic la indo-europenii primitivi. El se întemeia pe o constatare lingvistică, anume pe inexistența unei terminologii general indo-europene, referitoare la organizația gentilică. De unde, concluzia, exprimată nu prea clar, că organizarea gentilică s-a format la indo-europeni în mod independent, după desfacerea unității inițiale, și anume chiar în perioada în care se formau noile popoare indo-europene.

Cu această nouă viziune despre timpul formării regimului gentilic el nu se mai distinge radical de acei cercetători care au admis că diversitatea de substrat a dus la forme diverse ale limbii indo-europene și pare curios că el nu a invocat în sprijinul său pe lingviștii care au dovedit rolul

---

[1] Mai este și un alt mijloc de a explica amestecul triburilor în epoca orînduirii gentilice. Cercetările etnografice au stabilit (vezi F. Engels, *op. cit.*, p. 90) că ginta adopta străini, și anume pe prizonierii de război care nu erau uciși.

substratului în formarea și dezvoltarea limbilor indo-europene. Nouă însă ni se pare falsă teoria că poporul indo-european primitiv nu ar fi fost organizat tribal. Dacă terminologia referitoare la organizarea gentilică nu e aceeași în toate limbile indo-europene, asta se explică prin inovații tardive, independente în fiecare limbă. Fapt e că vreo cîțiva termeni care se referă la organizarea gentilică tot există în unele limbi indo-europene foarte îndepărtate (cf. gr. γένος, lat. *genus*, skr. *jánah*, care trebuie să fi denumit ginta, lat. *rex*, celt-*rix*, skr. *-raj-*, care trebuie să fi denumit pe șeful tribului etc.), și deci numai procese sociale și lingvistice ulterioare au putut aduce înlocuiri de termeni în unele cazuri. Dar teza lui Iakubinski e foarte interesantă și ar trebui să se încerce o verificare a ei : Poporul indo-european primitiv era organizat gentilic sau nu?[1]

Revenind la distincția celor două faze ale slavei primitive, trebuie să spunem că ceea ce nu se poate mai ales accepta la Iakubinski este terminologia. Sînt anume cu totul nepotrivite expresiile cu care denumește autorul cele două faze ale slavei primitive. Pînă astăzi, cele două expresii au fost întrebuințate pentru a denumi aceeași realitate unică : limba slavă primitivă în toate fazele ei de dezvoltare, și trebuie să recunoaștem că una din aceste expresii, anume expresia „limba slavă primitivă", este foarte potrivită pentru a designa realitatea avută în vedere. A înțelege prin limba slavă primitivă numai slava primitivă perfect unitară, predialectală, nu e îndreptățit, întrucît și faza mai tîrzie a acestei limbi, diferențiată în dialecte, stă la baza limbilor slave de azi. De asemenea, nu e potrivit a denumi faza ultimă a acestei limbi slava comună. Dacă se pleacă de la terminologia introdusă în știință de școala lingvistică franceză și se numește limbă comună orice limbă care stă la baza unui grup de limbi

[1] Problema aceasta a fost tratată recent („Slavia", XXII, 1953, Sešit 1, p. 43—80) de Alexandr Isačenko în articolul Индоевропейская и славянская терминология родства в свете марксистского языкознания.

Plecînd de la cu totul alte fapte decît cele luate în considerație aici, anume de la termenii de înrudire, care sînt aceiași în diferitele limbi indo-europene, el trage concluzia că poporul indo-european primitiv, care a creat această terminologie, avea organizarea matriarhală a triburilor australiene cu patru clase de căsătorie. Dar, după cît știu, această organizare socială este asemănătoare cu aceea a familiei p u n a l u a. Așadar, o concluzie oarecum identică cu aceea la care a ajuns Iakubinski, și, firește, în mod independent. Totuși Isačenko nu rămîne numai la această concluzie. Cuvîntul skr. *vidháva*, lat. *vidua*, sl. ВЪДОВА etc., care presupune existența ginții patriarhale la indo-europenii primitivi, îl obligă pe autor să facă în fond o sinteză între cele două teorii (p. 73—74). Punctul său de vedere e însă șovăielnic : pe de o parte el admite că, la apariția diferitelor popoare indo-europene, matriarhatul, — ginta matriarhală, mai nouă decît organizarea tribală cu patru clase de căsătorie —, era depășit, ceea ce ne face să credem că, după el, ginta patriarhală ar fi apărut la fiecare popor indo-european în mod independent. Pe de altă parte, el admite că ginta patriarhală a apărut deja în patria primitivă a indo-europenilor, cu puțin înainte de migrare. Așadar problema e mai complicată decît se pare la prima vedere : se pune întrebarea : ce fel de familie au avut indo-europenii primitivi? familia triburilor australiene cu patru clase de căsătorie? sau ginta matriarhală? sau ginta patriarhală, cum cred alți lingviști? Noi exprimăm îndoieli asupra părerii lui Isačenko, că poporul indo-european primitiv ar fi avut, la început, organizarea triburilor australiene, căci însuși Morgan a arătat (vezi Engels, op. cit. p. 29—32) că nomenclatura înrudirii este la irochezi alta decît înrudirea reală a oamenilor, reflectînd anume sistemul real mai vechi de înrudire, acela al familiei p u n a l u a. Nu este exclus dar ca și la indo-europenii primitivi numirile să fi rămas cele mai vechi, pe cînd sistemul real al înrudirii să fi fost cel al ginții patriarhale, chiar în fazele mai vechi ale existenței acestui popor.

înrudite sau la baza unor dialecte înrudite, este clar că dialectul tribal slav primitiv, distins de Iakubinski, a fost şi el o limbă comună, întrucît din el s-au născut dialectele uniunii de triburi de mai tîrziu. Am văzut însă că Iakubinski a acceptat expresia : „slava comună" pentru limba uniunii triburilor slave, pentru că Engels a vorbit de o limbă comună tuturor triburilor care vorbesc dialecte tribale înrudite. Dar aceasta este situaţia tuturor limbilor care posedă dialecte, şi expresia lui Engels, întrebuinţată de el ocazional, nu trebuie folosită pentru a denumi asemenea limbi, cum de altfel nici Engels n-o foloseşte. Afirmaţia lui Engels trebuie înţeleasă în sensul că toate dialectele înrudite ale unei limbi au un număr de elemente comune, care permit înţelegerea între toţi membrii tribului acelui popor. Nouă ni se pare mai potrivit ca, în acest caz, să se vorbească de slava primitivă din epoca diferenţierii dialectale, căreia i-a premers slava primitivă predialectală[1]. De altfel terminologia lui Iakubinski duce şi la unele dificultăţi. Cele două faze ale slavei primitive, distinse de el alcătuiesc totuşi o unitate, pentru care Iakubinski nu şi-a creat o expresie proprie. Pe de altă parte, adesea lingvistul nu ştie în care din cele două faze a apărut un fenomen caracteristic slavei primitive (deşi s-ar părea că mai tot ce e caracteristic dialectelor slave primitive în totalitatea lor, s-a creat în faza iniţială, predialectală, a slavei primitive). Aceasta ne obligă să recurgem la o expresie care să designeze cele două faze considerate împreună.

Iakubinski rămîne cu toate acestea unul dintre puţinii lingvişti din epoca dominaţiei ideilor lui Marr, care au aplicat în general just în slavistică şi în lingvistica indo-europeană principiile materialismului dialectic ; el a ajuns astfel la o concepţie foarte personală, de care lingviştii trebuie să ţină seama. După părerea noastră, V. V. Vinogradov nu preţuieşte în justă măsură această concepţie a lui Iakubinski. De altfel el vede (p. 27) pe nedrept o influenţă marristă în faptul că Iakubinski explică formarea limbilor indo-europene prin amestecul triburilor indo-europene cu alte triburi. Căci, de fapt, nu teoria amestecului triburilor şi popoarelor caracterizează doctrina marristă, — acest amestec este admis de toată lingvistica contemporană şi este recunoscut şi de I. V. Stalin, *Marxismul şi problemele lingvisticii*, Bucureşti, 1950, p. 28 —, ci teoria amestecului limbilor. Dar Vinogradov expune inexact teoria lui Iakubinski, afirmînd (p. 28) că Iakubinski „avansează principiul încrucişării limbii indo-europene de bază", cînd de fapt el respinge tocmai încrucişarea limbilor. Marrism înseamnă a admite şi amestecul limbilor, pe lîngă cel al triburilor, şi mai ales a admite că amestecul a două limbi duce la o a treia limbă, distinctă radical de cele două care s-au amestecat, adică la o limbă care să nu mai facă parte din familia acelora. Dar Iaku-

[1] Eu aş crede că expresia „slava comună", ca şi expresiile similare : „indo-europeana comună", „germanica comună" etc., sînt cu totul nepotrivite pentru a denumi limba slavă primitivă, limba indo-europeană primitivă etc. O limbă comună este limba comună mai multor oameni sau mai multor grupuri sociale, nu limba unică şi unitară a strămoşilor acelor oameni. Aceasta din urmă nu poate fi numită decît limba primitivă sau limba de bază. De aceea au şi renunţat lingviştii sovietici în ultimul timp de a mai vorbi de limbi comune în acest sens şi au recurs la expresia „limba de bază".

binski nu susține acest lucru, căci el admite păstrarea caracterului indo-european al limbilor indo-europene și după nașterea diverselor limbi indo-europene din limba primitivă, și vorbește numai de amestecul triburilor, nu și al limbilor. El spune (p. 67) : „Unind aptitudinile celor două triburi care se amestecă, tribul gentilic și-a unificat și dialectele lor într-un singur dialect tribal al organizației gentilice, pe baza dialectului care a predominat în procesul încrucișării''. De altfel și mai înainte, la p. 61, spunea că limba uniunilor de triburi nu se formează „prin apropierea unor dialecte tribale eterogene''.

Conform tradiției lingvisticii ruse de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea, autorul admite existența unei limbi rusești comune, foarte unitară, pe care o vorbeau triburile slave de răsărit în secolele VI-X, și din care s-au născut limbile slave de răsărit (v. p. 67—70, în special p. 70, unde se spune că uniunea triburilor slave de răsărit vorbea această limbă unică, diferențiată dialectal, precum și în cursul lucrării, de exemplu la p. 126). Autorul nu poate numi această fază lingvistică l i m b a r u s ă p r i m i t i v ă (праpусский язык), pentru că el o scoate, cum au și stat lucrurile de fapt, limba unei uniuni de triburi, ceea ce la el înseamnă o limbă comună. Unitatea mare a limbii acestor triburi ne îndeamnă să bănuim că și slava primitivă predialectală a fost vorbită, contrar celor spuse mai sus, tot de mai multe triburi, care însă alcătuiau o puternică uniune tribală. Însuși Engels a admis, op. cit., p. 107, vorbind despre vechii greci, că la aceștia, din cauza înghesuielii întregului popor pe un teritoriu mic, diferențierea dialectală era mai mică decît la triburile americane, în sensul că un dialect aparținea mai multor triburi.

În ce privește apariția scrierii și a limbii literare la slavi, precum și în ce privește nașterea limbii literare rusești vechi, autorul se menține la teoriile cele mai răspîndite în slavistică în prima jumătate a secolului nostru. El admite astfel că scrierea glagolitică a fost creația lui Constantin, că vechea slavă bisericească are la bază limba slavă de lîngă Salonic, dar că s-a îmbogățit și cu fapte din alte regiuni (cehă, bulgară etc.), că în Rusia, cea mai veche limbă de cultură a fost slava bisericească. Autorul aduce totuși, și la expunerea acestor fapte, multe contribuții originale de amănunt, precum acelea care dovedesc (p. 71—77) existența unei scrieri pictografice la slavii primitivi. În acest domeniu de fapte însă originalitatea cea mai mare o prezintă concepția sa despre introducerea limbii slave vechi (bulgare vechi) ca limbă de cultură (a cancelariei, a bisericii și a cărților de tot felul) la ruși și nașterea limbii literare ruse vechi. Întemeindu-se pe tratatele cnezilor ruși cu Bizanțul, din veacul al X-lea, cuprinse în Cronica lui Nestor și scrise în limba slavă veche (bulgară veche), ca și Cronica, el susține că această limbă a fost acceptată ca limbă de cultură a Rusiei deja în prima jumătate a secolului al X-lea, ceea ce de altfel o dovedesc[1] descoperirile arheologice re-

[1] Vezi D. Avdusian și M. Tihomirov, Древнейшая русская надпись, în «Вестник Академии Наук» 1950, nr. 4, și P. Cernîh, Две заметки по истории русского языка. «Известия Академии Наук» 1950, nr. 5.

cente. Pe de altă parte, admițînd constatarea lui Obnorski, că primul text, oficial sau literar, scris în limba rusă veche, este redacția scurtă a „Dreptului rusesc" („Russkaia pravda"), din secolul al XI-lea, el susține că în acest secol limba slavă bisericească a fost înlocuită în cancelarie cu limba rusă veche, care devine astfel limbă literară, limba bulgară rămînînd numai limba bisericii. Această concepție nu este acceptată de Vinogradov (p. 5–12 și 30–33), care îi obiectează autorului că, după cercetările mai noi, glagolitica se găsea la slavii de răsărit deja în a doua jumătate a secolului al IX-lea, că atunci existau deja traducerile rusești ale Evangheliei și Psaltirii scrise cu glagolitica, că deci limba rusă veche a fost întrebuințată ca limbă literară și mai înainte de secolul al XI-lea. Cum însă Vinogradov recunoaște (p. 11), noile teorii nu sînt încă de acord în multe privințe. Și dacă ele au dovedit existența scrierii la slavii de răsărit înainte de creștinarea acestora, ceea ce de altfel susține și Iakubinski, nu este sigură informația găsită în „Viața lui Constantin Filosoful" și invocată de noile teorii, că rușii ar fi avut glagolitica și traduceri din Biblie încă din secolul al IX-lea. (De altfel același scepticism față de noile teorii manifestă și Kuznețov, la p. 353–354). Dimpotrivă, prezența limbii bulgare vechi ca limbă de cultură a Rusiei, chiar înainte de creștinarea rușilor, nu se poate pune la îndoială, și ea n-ar fi fost posibilă dacă ar fi existat deja o literatură religioasă la ruși[1]. Numai din întrebuințarea acestei limbi în Rusia kieviană a venit îndemnul de a se scrie acolo și în limba rusă. Se poate pune la îndoială numai afirmația autorului că limba rusă veche literară nu s-a născut prin rusificarea treptată a limbii bulgare vechi, cum admisese Șahmatov (vezi p. 281–282), ci prin directa transpunere a graiului popular rus. Iakubinski susține just că slava bisericească din Rusia kieviană, pe care el o separă de vechea slavă bisericească sau vechea bulgară, s-a născut din aceasta printr-o adaptare bruscă la pronunția rusă, în momentul în care aceasta din urmă a fost acceptată ca limba oficială și de cultură a Rusiei kieviene. Autorul ar fi trebuit totuși să nu vorbească de slavă bisericească pur și simplu, cînd se are de fapt în vedere numai varianta rusă a slavei bisericești. Autorul mai greșește și cînd, tot după Obnorski, separă net vechea rusă de slava bisericească, cînd de fapt a trebuit să se producă o interpenetrație a celor două aspecte lingvistice. Dar această greșeală este urmarea unei alte greșeli a lui Iakubinski, aceea relevată de Kuznețov (p. 365), de a fi considerat vechea rusă literară și slava bisericească din Rusia kieviană și de după aceea, ca două limbi deosebite. Cum a spus Kuznețov, ele sînt două forme ale aceleiași unice limbi, vechea rusă literară, și apropierea dintre ele era prea mare, — ca aceea dintre două dialecte —, pentru ca să nu se fi produs un amestec între ele.

Și în partea consacrată evoluției sistemului lingvistic, autorul se menține la teoriile curente în prima jumătate a secolului nostru, aducînd contribuții personale numai în unele chestiuni de morfologie, asupra

[1] Tot așa, la romîni, faptul că elemente ale dialectului rotacizant se găsesc în limba scrisă în Muntenia, Moldova și Banat pînă în secolul al XVIII-lea, arată că acolo n-au existat scrieri romînești înainte de a fi fost cunoscute cele rotacizante, că textele rotacizante au creat limba literară în acele regiuni.

cărora nu mai putem insista aici. Vom spune numai că, întocmai ca atîți lingviști contemporani, nici el nu ține seamă de distincția mai nouă, făcută de unii între „Aspekt” și „Aktionsart”, și nu vede că aspectul verbal există, numai că altfel exprimat, și în limbi ca franceza, romîna, germana etc. Partea consacrată limbii literare ruse din epoca veche cuprinde observații interesante și noi, și asupra stilului scriitorilor. Cu această ocazie vom face două corectări autorului în legătură cu cele spuse de el despre influența greacă asupra limbii ruse vechi.

La p. 331—332, Iakubinski, vorbind despre cuvintele slave de origine greacă, care aveau υ în etymon, neglijează să spună că în vechea slavă bisericească au existat și cuvinte ce redau pe υ prin *u*, nu prin *i̯u* sau *i* : кѹрилъ „Chiril”, ѹпостасъ „ipostază” etc., ceea ce dovedește că sunetul grec υ se pronunța și ca *u* în unele regiuni ale Peninsulei Balcanice, în epoca veche bulgară. Probabil asemenea fapte nu se găsesc în vechea rusă, — de aceea nu vor fi fost invocate de autor[1]. Dar totuși ar fi trebuit Iakubinski să nu spună că pronunția lui υ ca *u* a caracterizat numai antichitatea. Vezi Schwyzer, *Griechische Grammatik*, I, Berlin 1939, p. 165, unde se citează Diels, *Altkirchensl. Gr.*, 1 § § 6 și 84, Marguliès, *Der altk. Codex Suprasliensis*, 1937, § § 24 și 26, și Jagič, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*, 1913, § 55.

La p. 333 autorul afirmă că v. rus. вишьня „vișin, viș'nă” vine din grec. βυσσινιά și că сь a dat шь pe teren rus, ca și în alte cîteva cuvinte. Cum însă cuvîntul mediogrec pare a fi de origine persană (cf. pers. *višné*, trecut și în turcă), nu este mai plauzibil să admitem o influență persană asupra limbii ruse vechi, peste Caucaz? Șuierătoarea se explică deci prin limba de origine a cuvîntului.

Notele de la sfîrșitul cărții, ale lui Kuznețov, sînt adesea și ele nedrepte cu autorul, întocmai ca și studiul introductiv al lui Vinogradov. Astfel, la p. 353, se pune la îndoială pe nedrept etimologia pe care a dat-o autorul la p. 74—75 cuvîntului rus печать, cu corespondențe lexicale la toți slavii (de exemplu pol. *pieczęć*) : georgian *beted*, cian *mat'kind*, svan *məskäd*, mingr. *mat'rkind* „pecete”, „inel”. Această etimologie caucaziană nu poate fi pusă la îndoială, întrucît obiectele de metal pe care slavii le-au avut au putut veni nu numai dinspre regiunile cu o străveche industrie metalurgică de la vest (Boemia, Alpi, Carpați), dar și dinspre Caucaz, unde de asemenea a fost o străveche industrie metalurgică. K. Bouda a arătat, Z. f. sl. Ph., 1947, p. 36 urm. (la K. Treimer, *Ethnogenese der Slaven*, Wien, 1954, p. 72, care dă o întreagă listă de termeni slavi de origine caucaziană ce nu poate fi acceptată în întregime) că și v. sl. мѣчь „spadă’ este de origine caucaziană. Aceste etimologii caucazice ne ajută să înțelegem mai ușor și răspîndirea unor alte cuvinte din Asia anterioară în slava primitivă : astfel cuvîntul кънига, de origine asiriană (asir. *kunnuku* „pecete”), dar care a ajuns la slavii primitivi, o dată cu obiectul designat, prin intermediul limbii armene, unde avem

---

[1] Cu toate acestea, în 1047 Upir Lihîi scrie (manuscrisul e din secolele XV — XVI) : ıако сподоби мѧ написати книги си искоуриловицѣ „că m-ai învrednicit a scrie cărțile acestea din glagolitică” (cf. Vondrak, *Altkirchenslavische Grammatik*, p. 55).

kənik „pecete”. Dacă la o singură etimologie armeană, în cazul cuvîntului кънигл, noi ne putem îndoi asupra influențelor din Caucaz spre patria primitivă a slavilor, cînd constatăm și elemente lexicale slave de origine caucazică, totul se lămurește : a existat o influență din regiunea caucazică asupra slavei primitive, și aceasta duce și la concluzia că patria primitivă a slavilor nu era prea departe de Caucaz, că negustorii caucazieni veneau pînă în regiunea slavă primitivă.

Cartea lui Iakubinski despre limba veche rusă este una din cele mai frumoase cîte s-au scris în slavistică între cele două războaie mondiale, chiar dacă ea are nevoie de unele corectări, ca cele arătate mai sus sau ca cele făcute de L.A. Bulahovski, «Известия Академии Наук» Отд. лит. и яз., XII, 1953, p. 555—560, T. P. Lomtev în «Вопросы языкознания», 1953, nr. 6, p. 120—128, și I. A. Vasilenko în «Русский язык в школе», 1954, nr. 1, p. 76—80.

ТЕОРИИ Л. П. ЯКУБИНСКОГО ОБ ПРАСЛАВЯНСКОМ И ДРЕВНЕРУССКОМ ЯЗЫКАХ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Неопубликованный при жизни труд советского слависта Л. П. Якубинского (умер в 1945 г.) «История древнерусского языка» (Москва, 1952), является доказательством незарядного и оригинального ума его. Отправной точкой его теорий, явились законы языкового развития в эпоху родового строя установленные Энгельсом («Происхождение семьи, частной собственности и государства»). Известно, что, согласно Энгельсу, каждое племя имеет свой диалект и что образование новых племён путем расчленения приводит к возникновению новых диалектов. Применяя эти законы к развитию праславянского языка, Якубинский пришел к выводу что нужно различать два периода в праславянском языке: первый, в котором существовал единый праславянский племенной диалект, и второй, в котором образовались несколько диалектов. Он объясняет образование диалектов внутри праславянского языка возникновением новых племен, создавших племенное объединение. Не соглашаясь во всем с мнениями и терминологией советского языковеда, автор настоящей статьи, однако, подчеркивает значение установленного Якубинским различия.

Основываясь на разнообразии родовой терминологии в различных индоевропейских языках, Якубинский утверждал, что родовой строй не существовал в эпоху общей жизни индоевропейских племен и что он был создан самостоятельно каждой из отдельных социальных групп. Якубинский считал, что он развивает мысль Энгельса, не допуская смешения индоевропейцев с другими народностями до образования родового строя.

Автор статьи доказывает что племенная организация существовала уже в эпоху общего существования индоевропейских племен и что смешение народов произошло также в родовую эпоху.

Якубинский утверждает также, что старославянский язык, язык церкви, был введен в Россию в X веке и что древнерусский литературный язык родился в следующем столетии.

LES THÉORIES DE L. P. JAKOUBINSKI SUR LE SLAVE COMMUN ET LE VIEUX RUSSE

(RÉSUMÉ)

L'ouvrage posthume du slaviste soviétique L. P. Jakoubinski (décédé en 1945), *Histoire de vieux russe*, Moscou, 1952, rélève un linguiste d'une remarquable originalité. A l'époque de la domination des idées marristes, le professeur de Leningrad essaya de créer une linguistique vraiment matérialiste et y réussit en partie. Les lois du développement linguistique à l'époque gentilice, établies par Engels (*Origines de la famille, de la propriété privée et de l'État*) furent le point de départ de ses théories. On sait que, selon Engels, chaque tribu a son dialecte et que la formation d'autres tribus, par démembrement, conduit à de nouveaux dialectes. En appliquant ces lois à l'évolution du slave commun, Jakoubinski est arrivé à distinguer une phase première du slave commun, representée par un dialecte très unitaire, parlé par une seule tribu [praslavjanskij plemennoj dialekt) et une phase postérieure, representée par plusieurs dialectes. Il explique la formation des dialectes du slave commun par la formation de nouvelles tribus, qui constituaient une union de tribus. Sans accepter intégralement les vues et la terminologie du linguiste soviétique, l'auteur relève l'importance de cette distinction.

En raison de la diversité de la terminologie gentilice dans les diverses langues indo-européennes, Jakoubinski soutenait que le régime gentilice n'existait pas à l'époque de la communauté indo-européenne et qu'il a été créé indépendamment, par chacun des groupes sociaux constitués. Il croyait interpréter justement Engels, en admettant que le mélange des Indo-européens avec d'autres populations n'a été possible qu'à l'époque de la constitution de la société gentilice. L'auteur montre que l'organisation par tribus existait déjà au temps de la communauté indo-européenne et que le mélange des peuples s'est également produit à l'époque gentilice.

Jakoubinski soutient que le vieux slave, langue de l'Église, a été introduit en Russie au X-e siècle et que le vieux russe littéraire naquit au siècle suivant.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

PE MARGINEA VOLUMULUI DE „CONTRIBUŢII LA ISTORIA LIMBII ROMÎNE LITERARE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA"

DE

ION GHEŢIE

Apariţia volumului de *Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea* materializează, pentru întîia dată în formă complexă, o preocupare care a cunoscut un interes deosebit în ultimii ani. Reduse la cîteva încercări izolate, studiile de limbă literară s-au bucurat pînă nu de mult de prea puţină atenţie. Ele s-au ocupat mai ales de limba secolului al XIX-lea şi, folosind metode lingvistice sau stilistice, au dus la rezultate diferite. Lucrările lui P. V. Haneş *Dezvoltarea limbii literare romîne în prima jumătate a secolului al XIX-lea* şi a acad. T. Vianu *Arta prozatorilor romîni* sînt elocvente în acest sens. Deşi pentru o bună parte din ambele lucrări obiectul cercetării era acelaşi, se observă cît de variate pot fi concluziile la care se ajunge folosind mijloace de cercetare deosebite.

Studiile de limbă literară au fost reluate din dorinţa de a împinge mai departe cercetarea istorică a limbii romîne (întreruptă în cele mai multe studii la sfîrşitul secolului la XVI-lea) şi de a o face să ajungă pînă azi. Acesta a fost scopul care a reanimat studiile de limbă literară şi totuşi apare astăzi un volum care se rezumă la secolul al XIX-lea, mărginind la cealaltă extremă golul constatat în istoria limbii noastre. Explicaţia este, cel puţin în parte, accepţiunea strîmtă care s-a dat la început noţiunii de limbă literară, aceea de limbă a scrierilor frumoase. Nu trebuie să uităm apoi că secolul al XIX-lea a fost cel mai puţin studiat în privinţa limbii, deşi, fără îndoială, oferă materialul cel mai bogat pentru investigaţii. Oricare ar fi motivul, cert este că în afara cursurilor universitare, care şi ele sînt lipsite de perspective sigure în această privinţă, studiile de limbă literară din ultimii ani s-au limitat aproape fără excepţie la secolul al XIX-lea.

În istoria literaturii romîne, secolul al XIX-lea marchează apariţia operelor artistice, cu totul opuse, în ceea ce priveşte intenţiile, scrierilor vechi, care puteau prezenta interes, cu rare excepţii, numai pentru istorici, pentru filologi sau pentru istoricii culturii. În acelaşi timp, secolul

trecut cuprinde, mai ales în a doua jumătate, perioada de fixare a limbii literare, în urma evitării aberațiilor puriste și a acceptării moderate a influențelor străine. Este evident că, dintr-un punct de vedere, limba scrierilor artistice nu poate fi studiată exact cu aceleași metode cu care se cercetaseră Psaltirea Scheiană sau Palia de la Orăștie. Pornind de la această constatare, unii istorici ai limbii literare au considerat că secolul al XIX-lea trebuie examinat prin studierea izolată a fiecărui scriitor, renunțîndu-se astfel la criteriile globale după care se cercetase limba scrierilor anterioare. Lucrările aveau în felul acesta un caracter ambiguu : făcute după metodele gramaticii istorice, ele se refereau numai la limba scriitorilor și căutau elementele caracteristice, ceea ce însemna o oarecare uzurpare a prerogativelor stilisticii. Reacția care a urmat acestor încercări a avut două aspecte. Întîi s-a manifestat tendința (pornită din partea istoricilor limbii) de a restitui limbii literare unele sectoare care-i aparțin legitim (limba presei, a administrației, a scrierilor științifice etc.). A urmat apoi reacția stiliștilor, care au renunțat în parte la metodele proprii istoriei limbii și au urmărit funcția estetică a cuvîntului în primul rînd. S-au constituit astfel două atitudini distincte, fiecare justificată în felul său.

Pornite din nou la drum, studiile de limbă literară se găsesc în fața aceleiași orientări divergente pe care o constatam la începutul acestui articol. Situația este mult mai neplăcută însă, dacă ne gîndim că la confuzia de azi s-a ajuns în urma unor discuții de cinci ani, în condițiile unui interes susținut pentru limba literară.

Pentrucă obiectul acestor rînduri e altul, nu vom putea atinge decît în trecere motivele acestei neașteptate lupte de opinii. Ele sînt trei : *a*) lipsa de acord asupra formării limbii literare romîne și, în mai mică măsură, asupra noțiunii de limbă literară; *b*) diversitatea metodelor folosite, rezultat al sectoarelor deosebite din care provin cercetătorii; *c*) incompleta delimitare între istoria limbii, istoria limbii literare și stilistică. Pentru observațiile pe care le vom face, materialul demonstrativ ne este asigurat de volumul de care ne ocupăm. Examinarea lucrărilor ne-a pus în posesia unui bogat număr de fapte, dintre care vom nota pe acelea care ilustrează vederile noastre și care au importanță pentru aspectul general al *Contribuțiilor*.

Dacă în privința conceptului de limbă literară s-a ajuns la oarecare limpezire, deși nu la unitate de vederi, în legătură cu epoca formării romînei literare, există o luptă de opinii uneori extrem de pasionantă.[1] Vehemența discuțiilor nu egalează ca proporții decît diversitatea opiniilor : e cu neputință să se întîlnească măcar o singură adeziune *necondiționată* la teoria altuia ! Nu există secol, de la al XVI-lea încoace, care să nu fi fost decretat leagăn al formării romînei literare. Sîntem siguri că dacă primele texte scrise ar fi apărut cu cîteva sute de ani mai înainte, tot atîtea veacuri și-ar fi disputat privilegiul de a cuprinde epoca formării limbii literare. Descinderea romînei literare din producțiile populare

[1] V. G. Ivănescu, *Teorii eronate despre limba literară romînească* în „Iașul literar", 1956, nr. 10, p. 86 – 104.

anterioare apariției scrisului, afirmată în ultimul timp[1], ne arată că, în lipsa textelor mai vechi, originile limbii literare sînt lăsate să se piardă în negura vremurilor. Precizarea timpului de formare a limbii literare ar avea cel puțin un rezultat important. Ar fi cunoscută epoca de la care trebuie început studiul limbii scrise, în sensul participării ei la aspectul normat al vorbirii întregului popor. Pentru că studiul limbii literare, deși e cuprins de istoria limbii, pretinde metode în parte schimbate, mai ales dacă are în vedere aspecte de înalt ordin cultural (literatura artistică sau științifică, presa etc.).

În rîndul celor care au întreprins studii de limbă literară în ultimii ani se numără cercetători de formație deosebită și cu preocupări deosebite. S-au regăsit astfel reuniți în explorarea unui domeniu, el însuși destul de puțin precizat, persoane cu metode de investigație diferite : lingviști (în special cercetători ai istoriei limbii), esteticieni, stiliști, istorici sau critici literari. Trecînd peste lucrările datorate criticilor și istoricilor literari, în care masive considerații de ordin literar copleșesc debile observații lingvistice, e bine să încercăm o clasificare a studiilor de limbă literară în funcție de metoda folosită, de structura lor și de natura concluziilor trase.

O bună parte dintre studii examinează limba literară folosind în întregime metoda consacrată în lucrările de istorie generală a limbii. Din această categorie fac parte studiile acad. Al. Rosetti, dintre care unul *Limba scrierilor lui Ion Heliade Rădulescu pînă la 1841* intră în alcătuirea volumului de care ne ocupăm. În această lucrare autorul menține sistemul detaliatei analize fonetice, morfologice, sintactice și lexicale pe care a întreprins-o în studierea limbii secolului al XVI-lea. Procedînd astfel, acad. Al. Rosetti privește limba unui scriitor fără nici o intenție de individualizare, dincolo de textul în care ea e folosită și de intenția care-i dictează utilizarea. Credem că acesta trebuie să fie unghiul sub care se cuvine cercetată limba literară a secolului al XIX-lea, cu observația că obiectul studiilor nu trebuie să fie limba fiecărui scriitor luat în parte.

Privit cu ochiul istoricului limbii, secolul al XIX-lea este un obiect al istoriei limbii în aceeași măsură în care fusese secolul al XVI-lea. Ambele perioade au lăsat posterității un număr de texte, mai mult sau mai puțin numeroase, în care limba era folosită pentru a exprima anumite idei, mai complexe sau mai simple, după epocă. Despuierea monumentelor literare duce la o recoltă de fapte lingvistice care trebuie orînduite în funcție de criteriul istoric, pentru a se constata apariția, progresul, regresul și dispariția lor. Este cu siguranță singura modalitate de a surprinde evolutiv transformările limbii. Dacă așa stau lucrurile, e necesar ca metoda să fie aplicată atît limbii vechi, cît și celei contemporane. Pentru istoricul limbii, apariția literaturii beletristice sau științifice aduce o schimbare nu în calitatea faptelor de limbă, ci în cantitatea și în varietatea lor. Cercetarea individualității lingvistice a scriitorilor nu contribuie decît la adunarea unui material, care ajută prea puțin la înțelegerea evolutivă a faptelor de limbă.

---

[1] V. Al. Graur, *Teoria și practica în studiul limbii literare* în „Gazeta literară", III, nr. 22 (116), p. 4.

În urma acestor scurte observații, revenind la articolul acad. Al. Rosetti, ne ispitește întrebarea dacă metoda folosită de d-sa poate fi aplicată unui singur scriitor și, în cazul unui răspuns afirmativ, care pot fi roadele acestui gen de cercetare. Desigur, istoricul limbii secolului al XIX-lea trebuie să noteze faptele lingvistice existente la Heliade Rădulescu, dar numai în măsura în care ele concură la stabilirea liniilor mari pe care a evoluat limba de-a lungul secolului trecut. Vrem să spunem că fenomenele lingvistice constatate la Heliade, Kogălniceanu sau Mumuleanu trebuie menținute pe fișele necesare unei istorii a limbii secolului al XIX-lea. Concentrarea lor nu duce la altceva decît la alcătuirea unui material documentar, util pentru o lucrare de proporții, dar mult mai puțin folositor în sine. Cercetarea creației unui scriitor, indiferent dacă e vorba de opera literară sau de limba folosită, trebuie să stabilească individualitatea scriitorului prin selectarea notelor personale. Dacă această cerință este legitimă, trebuie să admitem că studiile închinate limbii scriitorilor nu contribuie la împlinirea ei.

În rîndul acestor cercetări poate fi situată și lucrarea *Neologismele în scrierile lui A. Pann*, de B. Cazacu și I. Fischer. Studiul conține o transcriere a neologismelor recoltate din majoritatea operelor lui A. Pann, sub forma unor liste lungi, în care cuvintele sînt grupate în diferite compartimente. Listele sînt urmate de unele observații generale asupra neologismelor, întrerupte și ele de alte cîteva liste mai mici. Deși nu se pot aduce în general obiecții punctelor de vedere susținute în comentarii, mărturisim că o listă atît de impresionantă de cuvinte obliga pe autori să tragă concluzii mai numeroase și mai substanțiale. Dacă cercetăm bibliografia operelor puse la contribuție, constatăm în primul rînd varietatea lor. Figurează împreună lucrări oarecum originale (*O șezătoare la țară*), prelucrări de teme sau de narațiuni populare (*Povestea vorbei*, *Culegere de povești și anecdote*), reluări de romane sau de scrieri moralizatoare din literatura veche (*Archir și Anadan*, *Hristoitia*), alături de lucrări de strictă specialitate (scrieri bisericești sau muzicale). Dacă opera lui Anton Pann este „un document al limbii vorbite a epocii" și dacă în cuprinsul ei se manifestă interacțiunea dintre limba literară și diversele aspecte ale limbii populare, atunci limba scrierilor lui Anton Pann trebuie studiată după alte criterii. Limba folosită de Anton Pann prezintă două aspecte care trebuie stabilite înaintea oricărei cercetări de limbă literară. În lucrările sale „beletristice" scriitorul utilizează limba epocii sale, o limbă specifică — e adevărat —, dacă ne gîndim că scriitorul recepționează în egală măsură elemente culte și populare. În afara acestor scrieri, Pann e autorul unor lucrări tehnice, în special de muzică, în care stabilește o terminologie muzicală, poate pentru prima oară în cultura noastră. Au aceeași valoare, în limba folosită de scriitori, neologisme de circulație generală, desprinse din lucrări literare și termenii tehnici extrași din scrieri de specialitate? Unele neologisme contribuie la îmbogățirea lexicului limbii literare, în timp ce altele au rostul de a forma terminologia proprie unor domenii ale științei și artei, care participă numai într-o mică măsură la aspectul normat al limbii întregului popor. Am fi preferat ca autorii să privească neologismele (ne referim în special la termenii teh-

nici) mai ales din acest punct de vedere. Perspectiva generală sub care sînt discutate neologismele face ca această lucrare să fie utilă în primul rînd istoriei secolului al XIX-lea și să contribuie în mai mică măsură la stabilirea rolului particular al neologismului în limba lui Anton Pann.

Cele mai multe lucrări de limbă literară înlocuiesc analiza lingvistică minuțioasă prin „selecțiuni" din limba scriitorilor, dînd impresia că urmăresc detașarea notelor particulare ale autorului studiat. În această categorie se încadrează cercetările lui Gr. Brîncuș și a lui Dan Simonescu. Încercînd să stabilească profilul individual al scriitorilor, autorii lucrărilor de acest gen fac apel în primul rînd la istoria literară. Se procedează de cele mai multe ori după o rețetă al cărei prim punct îl constituie desprinderea scriitorului din neant și plasarea lui în literatura romînă. Pentru aceasta se folosesc extrase din istoricii literari în care sînt subliniate meritele scriitorilor respectivi. Bine exploatată în această privință este poezia *Epigonii* de Eminescu din care se culeg versurile privitoare la scriitorul analizat. Cu „Momuleanu glas de durere" pornește și studiul lui Gr. Brîncuș, în timp ce Gh. Bulgăr notează versurile privitoare la Bolliac : „Boliac cîntă iobagul și a lui lanțuri de aramă". Studiile care nu cultivă inutilitatea rețin din biografia scriitorului numai datele esențiale pentru înțelegerea atitudinii acestuia față de problemele limbii literare. Gr. Brîncuș ține să noteze și locul nașterii poetului (fără a uza în lucrare de originea lui Mumuleanu pentru explicarea unor forme de limbă), precum și protecția care i-a fost acordată de banul C. Filipescu. Etapa următoare în procesul de individualizare a scriitorului cuprinde prezentarea operei literare, în notație telegrafică de enciclopedie, ca în cazul lucrării lui Brîncuș. Conținutul operelor, singurul important, dar nu pentru istoricii limbii, ci pentru stiliști, este neglijat de cele mai multe ori. Informația e adesea discutabilă. În prezentarea operei lui Mumuleanu, Gr. Brîncuș se lasă convins de P. Eliade și consideră *Plîngerea și tînguirea Valahiei* ... operă a lui Mumuleanu, dovedind o siguranță pe care istoria literară n-a avut-o pînă la d-sa[1]. Ar fi fost mai bine să nu se pună la contribuție o operă al cărei autor e controversat. După o scurtă incursiune în epocă, autorul trece la punctul următor, de data aceasta obligator pentru lucrările de acest tip : ideile sau (ca să întrebuințăm termenul consacrat) părerile despre limbă ale scriitorului. „Părerile" se rezumă de multe ori la spicuiri din autori, cu trimiteri la pagină, cum face Brîncuș. Se uită cu desăvîrșire că singura rațiune de a fi a acestor „păreri" este stabilirea unității sau a contrasensului dintre ele și realitatea lingvistică a operei scriitorului examinat. Pentru că sîntem la capitolul acesta să amintim că puteau fi notate aprecierile lui Mumuleanu asupra concepțiilor despre limbă ale Școlii ardelene, care fac din scriitor unul din primii adepți munteni, mult temperați, ai crezului lingvistic transilvănean.

După aceste părți introductive, de fixare istorică a scriitorului, urmează considerațiile despre limbă. Dacă în studiul acad. Al. Rosetti am avut o riguroasă prezentare a fenomenelor fonetice, morfologice,

[1] V. discuția în C. Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, București, 1900 (Academia Romînă, Discursul de recepție XXII, p. 82) ; P. Eliade, *Histoire de l'ésprit publique en Roumanie*, Paris 1905, I, p. 285 — 286.

lexicale etc., în lucrarea lui Gr. Brîncuș și în nenumărate altele, întîlnim o triere a faptelor lingvistice. Care este criteriul după care se întreprinde această selecție? Este evident că se urmăresc notele caracteristice, încercîndu-se stabilirea individualității lingvistice a operei autorului. Criteriul este așadar împrumutat din stilistică, fără să se țină seama de faptul că profilul stilistic individual se obține prin considerarea cuvintelor în raport cu contextul în care apar.

În urma aplicării acestui punct de vedere, se înregistrează fără excepție faptele de limbă deosebite, neobișnuite, într-un cuvînt „excepțiile". Pentru că recolta elementelor specifice numai scriitorului este foarte săracă, se apelează în majoritatea cazurilor la fapte fonetice, morfologice etc., caracteristice epocii. Se notează astfel în studiul lui Brîncuș, în partea despre vocalism, prezența lui *ea* (în loc de *e* — *biseareeă*), *ă* (*e* — *așăzi*, *izvoară*) pluralul în *e* la unele substantive de declinarea întîia, prezența lui *u* final, pluralul lui *gol* = *goli* etc., etc. După cum se vede avem a face cu străsături regionale sau mai ales învechite. Învechite sînt însă mai mult pentru noi, întrucît în raport cu epoca în care a scris Mumuleanu ele au un caracter destul de actual din moment ce autorul le folosește (Brîncuș nu ne convinge că autorul ar fi avut tendințe arhaizante). E adevărat că unele fapte de limbă sînt în regres în epoca aceea (*u* final, pluralul în *e*), dar altele sînt de-abia în formare (*ei alerg* pentru *ei aleargă*) sau sînt folosite cu predilecție și în epoca următoare (folosirea infinitivelor lungi în locul formelor în — *ință* — *sîrguire* în loc de *sîrguință*). Așadar criteriile nu sînt unitare atunci cînd se rețin unele elemente și desigur nici cînd se elimină altele. În această ordine amintim că partea despre derivarea cu sufixe (p. 16) este folosită mai mult ca pretext pentru a se înșira o serie de cuvinte neobișnuite, rare, pentru noi sau uneori pentru epoca respectivă: *drăgălăi*, *flămînzicioși*, *măcelărești* (adjectiv), *frăgetos* etc.

Ne oprim aici pentru a încerca să vedem ce utilitate poate avea atestarea faptului că Mumuleanu folosește, să zicem, pe *r* labializat (în *amăgitoriu*), forme verbale iotacizate sau cuvinte ca *frăgetos* sau *măcelărești*. Precizăm de la început că inventarierea faptelor de limbă, în sensul acesta, nu contribuie întru nimic la detașarea individualității scriitorului, în ceea ce privește limba pe care o folosește. Singurele date pe care le putem reține pentru definirea scriitorului sînt că el a trăit într-o epocă cînd fenomenele de mai sus aveau circulație mai mult sau mai puțin mare (și în funcție de circulația lor aflăm că Mumuleanu a viețuit la începutul secolului al XIX-lea) și că a fost muntean. Pentru aflarea unor date de acest fel se apelează, după cîte știm, la biografie. Dacă așa stau lucrurile, Brîncuș recunoaște, fără să vrea, inutilitatea studiului chiar prin sumarele date biografice pe care le dă la început. Dar, va spune cineva, materialul concentrat în lucrare este util istoriei limbii, chiar dacă e disparat și selectat după criterii capricioase. Faptul e evident, dar însușirea aceasta nu justifică cercetărilor de acest gen rațiunea de a exista în altă formă decît aceea a culegerilor de material. Pentru istoria limbii interesează faptul că *u* final exista încă în anul 1825 și nu că era folosit de Mumuleanu. Evident, istoria limbii privește și răspîndirea fenomenelor, despărțind

elementele izolate (creațiile personale, de pildă) de cele cunoscute pe o arie largă. Pentru aceasta e nevoie de studii consacrate evoluției și extinderii în spațiu a diferitelor fapte de limbă și nu de lucrări închinate cutărui sau cutărui scriitor. La pagina 15 Gr. Brîncuș observă „intercalări între elementele anumitor construcții verbale disociabile", fără să mai adauge la această observație nici măcar un cuvînt. Din această mențiune aflăm că în opera lui Mumuleanu se întîlnesc cazuri cînd între elementele unor construcții verbale disociabile se introduc unele cuvinte. Atît. Lucrul acesta îl știam de mult, din gramatică.

Observațiile de ordin strict lingvistic se încheie în cele mai multe lucrări de limbă literară prin considerații stilistice. Ele nu lipsesc nici la Gr. Brîncuș, menținîndu-se la d-sa, ca și la alții, la formulări strict constatative. Astfel, ni se atrage atenția că uneori repetiția e folosită de poetul muntean pentru a obține efecte de stil. Știm, dinaintea studiului despre Mumuleanu, că elipsa sau repetiția pot fi folosite în scopuri stilistice, că scriitorii fac apel la ele aproape exclusiv pentru a obține efecte de stil. Ar fi fost interesant să se precizeze care sînt aceste efecte stilistice, adică tocmai ceea ce nu ni se spune în lucrare.

Încheind observațiile generale asupra studiului, vom nota în fugă cîteva greșeli evidente, ipoteze șubrede și contradicții. Se spune (p. 16) că Mumuleanu se apropie prea puțin de „fraza uneori supraîncărcată, viguroasă și proaspătă" a poeților din generația pașoptistă. Acestea sînt caracteristicile frazei lui Alecsandri, Bolliac, Bolintineanu, Crețeanu, Aricescu, Catina? Și apoi ce înseamnă „frază proaspătă"? După ce criterii s-a condus autorul pentru a stabili prospețimea unei fraze? Discutînd construcția „nu-ș ce" (în loc de „nu știu ce"), autorul stabilește că ea provine din reducerea corpului fonetic al cuvintelor prin vorbire allegro. Explicația e justă, dar ea privește în mod egal pe Mumuleanu și pe vorbitorul de azi, care folosește această formă redusă. La Mumuleanu, ne-ar fi interesat să știm că „nu-ș ce" e specific graiului muntean. Explicația erudită (și în cazul nostru inutilă) o găsim și în discutarea lui *u* final. Menționarea părerilor acad. Petrovici și Rosetti face parte din rîndul citărilor de complezență. De ce nu s-a mers mai departe și nu s-a amintit, la pagina 9, problema diftongilor limbii romîne cu indicarea tuturor discuțiilor? Gr. Brîncuș consideră că folosirea adverbelor *atît*, *cît* nelegate de adverbe sau adjective prin prepoziția *de*, este o particularitate sintactică neromînească, deși mai jos arată că a existat și în limba cărților vechi. Mai poate fi considerată construcția cu atîta siguranță neromînească? Prezența verbului la sfîrșitul versurilor se pune în legătură cu prezentarea personajelor în continuă acțiune, ceea ce ar pretinde marcarea deosebită a cuvîntului care exprimă mișcarea. Se pot aduce cel puțin tot atîtea exemple cînd verbul, definind personaje în mișcare, nu formează rima. Prezența lui *u* final ar putea fi explicată și prin necesități de ritm. Am fi dorit ca autorul să fi reprodus și versurile care rimează cu cele care conțin *u* final, pentru a putea fi în întregime de părerea d-sale. Încheiem notînd două fraze în care construcția sau topica sînt șubrede: „din lipsa unei tradiții poetice culte, el merge ca și Văcăreștii pe un drum nebătătorit, folosind mijloace lingvistice neadaptate încă la un conținut

poetic ; problema cultivării limbii devine esențială pentru întreaga generație de poeți și scriitori de la începutul secolului trecut", ,,pronumele *ce* a acumulat o mulțime de valori pe care, unele dintre ele, limba vorbită cu mult înainte de secolul al XIX-lea, le-a redat prin construcții prepoziționale".

Lucrarea lui Dan Simonescu *Contribuția lui M. Kogălniceanu la dezvoltarea limbii literare* utilizează un material abundent care permite autorului să facă numeroase observații. Discuția e mai concentrată decît în lucrarea lui Brîncuș, jaloanele pe care se construiește studiul mai evidente. Cu toate acestea, cele două studii se apropie foarte mult unul de altul în privința structurii lor și a metodei folosite. În mare parte, lucrarea lui Dan Simonescu este un depozit de elemente rare, de cazuri aberante față de uzul limbii literare de azi : neologisme rău adaptate, moldovenisme etc. E adevărat că uneori autorul urmărește evolutiv procesul de adaptare a neologismelor sau renunțarea la formele regionale. În această privință e remarcabilă notarea eforturilor întreprinse de Kogălniceanu pentru a fixa cuvîntul *sentiment* și derivatele lui. Perspectiva istorică asupra fenomenelor de limbă se constată însă rar, fiind înlocuită cu acumularea faptelor brute. Se consemnează astfel (p. 72—73) o serie de particularități fonetice moldovenești, cu exemplificările de rigoare. E vorba de cele mai generale caracteristici ale graiului moldovenesc, care se regăsesc în totalitate la scriitorii moldoveni ai epocii. Cu cîteva modificări, în privința exemplelor, capitolul acesta putea figura tot atît de bine într-un studiu despre limba lui Alecsandri sau a lui Russo. Ele nu dovedesc altceva decît că Mihail Kogălniceanu a fost moldovean, ceea ce știam de mai înainte. Ocolind interpretarea istorică a faptelor de limbă, autorul face bine, căci gramatica istorică e un domeniu pe care-l stăpînește insuficient. D-sa pare să confunde limba literară cu dialectul muntean, atunci cînd afirmă că înlocuind pe *trebuie* prin *trebue* sau pe *sînt* prin *sunt*, Kogălniceanu adoptă fonetisme proprii graiului muntean. De altfel *sunt* și *trebue* nu pot fi considerate nici ca forme literare pentru epoca aceea, ci ca simple grafii. Aceeași eroare o comite autorul cînd îl socotește pe *chaos* moldo venism, iar pe *haos* muntenism. Pentru că e vorba de particularități fonetice, mărturisim că nu cunoaștem, pînă în prezent, vreo opoziție *ch/h* care să deosebească cele două graiuri. Nici distincția dintre cuvintele generale tuturor graiurilor și termenii învechiți nu e familiară autorului. Altfel nu înțelegem de ce consideră că *sănt* e moldovenism, iar *sfînt* muntenism. Prezența lui *ă* în locul lui *î* (*sănt*) este într-adevăr o particularitate moldovenească, dar dacă autorul voia să o discute atunci ar fi trebuit să examineze împreună cuvintele *sănt — sînt*. Inexactitatea ne arată că autorul nu cunoaște de loc etimologia cuvintelor. *Macar* sau *barbați* sînt variante fonetice ale termenilor literari *măcar* și *bărbați*, dar *sănt* (< lat. *sanctus*) și *sfînt* (din sl. свѧтъ) sînt cu siguranță două cuvinte deosebite. Imprecizíuni se întîlnesc și în privința transformării istorice a vocalelor. Autorul stabilește că *e* neaccentuat trece la *i* în cuvintele *nimine* sau *asemine*, dar trece forma *ficior* (< *fecior*) la un paragraf nou ,,*i* în loc de *e*", deși avem a face tot cu trecerea lui *e* neaccentuat la *i*, ca mai sus. Tot la capitolul consacrat transformărilor fonetice, au-

torul ignorează etimologia lui *păreche* (< lat. *paric(u)la*), atunci cînd crede că *ă* provine din *e* (*pereche* > *păreche*), ceea ce îl face să așeze cuvîntul *părechile* alături de *rumăn* sau *blestămat*. Pe aceeași pagină, citînd fonetisme moldovenești, autorul nu face distincția între faptele specific moldovenești (*g* în loc de *j* : *gios*) și cele caracteristice atît Moldovei cît și Ardealului de nord (*a* < *ea* : *seamă* ; *ie* < *ia* : *băiet* etc.). Autorul consideră disimilarea *n—n* > *r—r* (*amenința* > *amerința*) drept fonetism moldovenesc, uitînd că disimilarea este un accident general, deci posibil în toate graiurile și la toți vorbitorii în anumite condiții date. Menționăm că Gh. Bulgăr, în studiul despre C. Bolliac, consideră pe *r* din *amerința* rotacism, ceea ce e discutabil, dar citează forma „moldovenească" la muntenii Pann și Bolliac. Tot ca o lipsă a perspectivei istorice trebuie considerat criteriul după care autorul stabilește, în capitolul despre lexic drept categorii aparte arhaismele, rusismele, turcismele și grecismele. Cuvinte ca *armășel*, *bernevici*, *burcut*, *cuconi*, *dvorean*, *feredeu*, *cuschebac*, *purcede* etc. nu sînt arhaisme decît în raport cu limba actuală (și uneori nici în raport cu ea). Că autorul le consideră învechite față de limba de azi, ne-o dovedește nota de la pagina 77 : „*bernevici*, *burcut* sînt actuale" (pentru noi, N.B.), „dar numai în Moldova (comunicarea acad. Iorgu Iordan)". Rusismele, grecismele și turcismele sînt privite însă în raport cu epoca 1800—1850, altfel ar trebui cuprinse în rîndul arhaismelor. Discutînd derivația, autorul arată că „dintre mijloacele lui Kogălniceanu de a forma cuvinte, interesează modul cum el găsește necesar a acomoda diferitele prefixe și sufixe în sistemul morfologic al limbii literare de atunci" (p. 74). La prefixul *o* autorul citează *ocîrmuiască*, *ocîrmuirii*, *orînduielei*. În primul rînd nu știm ca Mihail Kogălniceanu să se fi ocupat cu crearea de noi cuvinte. Dacă totuși s-a ocupat și cu astfel de lucruri, cu siguranță că nici unul dintre cuvintele de mai sus nu descinde din pana scriitorului. Și apoi, admițînd creațiunea, despre ce adaptare la sistemul morfologic al limbii romîne poate fi vorba în cazul lui *o-*, sau a lui *diz-*, *pre-*, *-ios*, *-ic* (în *dizlipind*, *prelecțiile*, *desfătăcios* sau *aristocratic*)? Greșeli se întîlnesc și în observațiile de gramatică descriptivă. La pagina 75 se dă o definiție a sintaxei, din care trebuie să deducem că obiectul acesteia este unul nou, neștiut pînă acum : „obiectul sintaxei fiind studiul modului particular în care un autor își exprimă gîndirea". Altceva spune gramatica Academiei, citată ca întărire de autor. Surprinzătoare e fraza : „stilul operelor lui Kogălniceanu oglindește atitudinea autorului în lupta dintre vechi și nou, în lupta socială a epocii, pentru lichidarea vechilor moravuri și a structurii feudale a societății". Aceste rînduri ne fac să credem sau că stilul lui Kogălniceanu are calități excepționale, sau, mai degrabă, că D. Simonescu acordă stilului însușiri pe care acesta nu le-a avut și nu le poate avea. De altfel autorul crede că stilul realist descriptiv se realizează prin descrieri de obiceiuri, de costume vechi, de palate domnești (numai domnești?), de saloane mondene. E limpede de aici și din întreaga parte consacrată stilului că autorul amestecă diversele accepțiuni pe care le are cuvîntul stil, fără să o accepte pe cea care ne interesează.

Ne-am ocupat pînă acum de studii în care obiectul cercetării e în cea mai mare parte limba scriitorului, privită descriptiv, cu rare consi-

derații de ordin istoric. Lucrările analizate pînă acum (cu excepția celei despre Pann), conțin scurte notări de ordin stilistic în care aprecierile se opresc la stadiul constatării faptelor de stil. Analiza stilistică ocupă, la unii autori, o întindere mai mare, conținînd adeseori trecerea faptelor de limbă în domeniul aprecierii stilistice. Un asemenea caracter are pînă la un punct studiul lui Gh. Bulgăr ale cărui intenții sînt precizate în titlu : *Particularități de limbă și de stil în opera lui Cezar Bolliac*. Lucrarea are două părți distincte (lăsînd la o parte considerațiile introductive) : limba și stilul scriitorului. Aceste două părți nu sînt privite izolat. Deși nu se mărturisește nicăieri acest lucru, se observă ușor că partea despre limbă este o precizare a unor fapte lingvistice cu scopul de a servi aprecierilor de ordin stilistic. În privința lexicului, Gh. Bulgăr merge pe calea consemnării diferitelor compartimente din care fac parte vocabularul scriitorului respectiv și a notării particularităților regionale, arhaice, populare etc. Nu se neglijează listele sau diviziunile, în genul celor din studiul lui Cazacu-Fischer. Ceea ce mărește valoarea acestor considerații sînt desele incursiuni în limba contemporanilor lui Bolliac (p. 97, 99, 101 etc), interpretarea stilistică frecventă și încercările de a privi aspectul limbii scriitorului în linii mari. Se notează, cu totul întemeiat, atracția neobișnuită pe care o are Bolliac pentru termenii neologici și controlul estetic redus pe care-l face cuvintelor — trăsăturile cele mai importante ale lexicului scriitorului muntean și ale atitudinii lui față de limbă. Autorul merge în general pe o linie medie, distingînd în egală măsură meritele și scăderile scriitorului, pe care le analizează succint, fără să aibă totdeauna îndrăzneala de a trage ultimele concluzii. Sînt notate astfel, pe alocuri, greșelile evidente de limbă pe care le face scriitorul, fără să se arate că, în realitate, Bolliac nu stăpînea în întregime limba, idee care plutește în aer fără a fi vreodată formulată. Consemnînd meritele lui Bolliac în folosirea limbii, Gh. Bulgăr reproduce un pasaj din *Călătorie arheologică* în care după d-sa, autorul folosește o bogată terminologie științifică și un stil care „se ridică adesea la înălțimile celor mai bune descrieri de acest soi din literaturile europene”. Fragmentul e prea scurt ca să ne convingă despre calitățile stilistice ale lucrării, dar comparația e oricum exagerată, dacă ne gîndim că Bolliac n-a fost decît un arheolog amator, care și-a slujit știința cu multe infidelități, uneori apropiate de ridicul[1]. Terminologia e corectă, în ce privește adaptarea neologismelor, dar nu trebuie să uităm că ne aflăm în anul 1869 și nu în 1830, să zicem, cînd preciziunea termenilor ar fi putut produce surpriză. În ansamblu, lucrarea lui Gh. Bulgăr, deși nu se poate smulge în întregime din tiparul lucrărilor „consacrate” de limbă literară, are meritul de a fi privit cu claritate și ordine limba lui Bolliac. Capitolul închinat stilului scriitorului marchează oscilația autorului între stilistica generală sau „lingvistică”, cum se mai cheamă, și stilistica „literară” către care pare să încline în majoritatea cazurilor.

[1] V. A. I. Odobescu, *Fumuri archeologice scornite din lulele preistorice de un om care nu fumează* în *Scrieri literare și istorice ale lui...* Volumul II. București, 1887, pp. 287 – 306.

Sînt destul de numeroși cercetătorii care au întreprins studii asupra limbii secolului al XIX-lea, înarmați cu metodele de investigație ale stilisticii. Locul rezervat observațiilor de stil devine destul de important în unele cazuri, mergînd pînă la a constitui preocuparea majoră. Dacă lucrările de limbă literară, au, cu unele deosebiri, un punct de vedere comun, studiile stilistice închinate scriitorilor nu se bucură de acea unitate de concepție care permite reunirea lor între limite comune. Avem a face, la prima vedere, cu două atitudini distincte, ilustrate în deosebi în lucrările acad. Iorgu Iordan și acad. Tudor Vianu. Ambele metode pornesc de la constatarea caracterului extragramatical al faptelor de stil, de la atenția care trebuie acordată surplusului afectiv pe care enunțarea stilistică îl conține. Deosebirea dintre cele două atitudini se rezumă la interpretarea stilemelor și în special la elementul în funcție de care se efectuează interpretarea. Cercetătorul care intenționează să opteze pentru una din metode trebuie să decidă de la început dacă faptul de stil urmează să fie privit izolat (sau în orice caz numai în raport cu tipul „normal" gramatical) sau, dimpotrivă, să fie integrat în context și interpretat în funcție de acesta. Considerînd această divergență de apreciere drept esențială, termenii care delimitează cele două perspective de analiză stilistică ni se par nepotriviți. Ne gîndim la confuzia pe care au pricinuit-o termenii de „stilistică lingvistică" și „stilistică literară", care considerați drept elemente antitetice, riscă să așeze o barieră artificială între două sectoare ale aceluiași domeniu de cercetare.

Cînd se vorbește despre stilistica „lingvistică", punctul de plecare îl constituie lucrarea acad. I. Iordan *Stilistica limbii romîne* și criteriile după care d-sa cercetează în această operă stilul. Metoda folosită în lucrare stă la baza tuturor studiilor stilistice ale acad. Iorgu Iordan. Discutarea ei sumară trebuie făcută în raport cu cercetarea *Limba lui Creangă*, care o ilustrează în întregime și ne permite să fixăm locul stilisticii lingvistice în raport cu stilistica literară. Mărturisim de la început că, împreună cu acad. Vianu, vedem în *Stilistica limbii romîne* nu un tratat de stilistică lingvistică, ci de stilistică generală. Avînd caracterul de analiză a celor mai largi procedee gramaticale care adaugă înțelesului semantic o completare stilistică, lucrarea nu putea privi elementele de stil în raport cu contextul din care făceau parte. Prin forța împrejurărilor, cercetarea trebuia să aibă un caracter constatativ și nu unul analitic. Chiar atunci cînd se analizează accepțiunea nouă pe care o dobîndesc unele cuvinte (adjective, pronume, adverbe etc.), analiza nu merge (și nici nu putea să meargă) dincolo de notarea noii valori pe care a dobîndit-o cuvîntul. Ajunși în punctul acesta, trebuie să ne întrebăm în ce măsură perspectiva sub care e privită *întreagă* limba din punct de vedere stilistic, permite surprinderea rolului afectiv pe care-l are cuvîntul în limba unui *singur* scriitor. Dacă am studia în acest fel elementele particulare de stil, opera scriitorului și-ar reduce rostul la acela de furnizor de exemple pentru ilustrarea unor constatări știute dinainte. Vorbind despre topica inversă a adjectivului, am releva importanța procedeului în crearea de noi valori stilistice, în speță în evidențierea calității înaintea obiectului determinat. Ar urma apoi o serie de cazuri de topică inversă,

care ar fi consemnate fără să se stabilească menirea fiecăruia în contextul care-l înglobează.

Dacă am subliniat meritele acestui fel de a privi lucrurile, în cadrul studiilor de sinteză stilistică, n-am făcut-o spre a dovedi că procedeul trebuie utilizat numai în lucrările de acest gen. Parcurgerea observațiilor asupra limbii lui Creangă din volumul de *Contribuții*. . . ne ajută să vedem în ce măsură metoda poate fi aplicată în studiul limbii unui scriitor. Cu puține excepții, contribuția acad. Iorgu Iordan merge pe linia aprecierii stilistice generale și realizează în întregime scopurile pe care și le-a propus. Nu ne contrazicem afirmînd acest lucru, deoarece în rîndurile închinate lui Creangă autorul privește nu faptul particular, ci un aspect general al limbii scriitorului. Studiul acad. Iordan, deși prin titlu pare să cuprindă toate aspectele limbii lui Creangă, se rezumă la examinarea caracterului ei popular. Pentru atingerea acestui scop, autorul cercetează toate faptele stilistice proprii vorbirii populare, pe care le exemplifică folosind materialul oferit de limba lui Creangă. Nu credem că e necesar să demonstrăm utilitatea acestei metode atunci cînd e vorba de a defini, sub raport stilistic, aspectele generale, uneori dominante, ale limbii unui scriitor. Studiul acad. Iordan este în totalitatea lui cea mai bună recomandare pentru întrebuințarea procedeelor stilisticii generale în analizarea unor domenii largi ale stilului scriitorilor. Pentru a obține o imagine completă a aspectului popular al limbii lui Creangă, autorul a adăugat la elementele de stil unele fapte lingvistice. Ele întregesc particularitățile stilistice, rămînînd însă în economia lucrării pe plan secundar. Luat în totalitate, studiul acad. Iorgu Iordan demonstrează, pentru întîia dată în mod concret, aspectul popular al limbii lui Creangă, particularitate afirmată de mult, dar care pînă la d-sa a avut, cu toată evidența, caracterul unei simple impresii.

Am vrea să facem o observație pe marginea studiului acad. Iordan, înainte de a continua discuția. Așa cum afirmă și d-sa, demonstrarea aspectului popular al limbii lui Creangă s-a făcut spre a spulbera afirmațiile despre culoarea strict regională a limbii scriitorului[1]. Lucrarea își atinge scopul și în această privință, dar nu în întregime. Înainte de a trece la analiza stilistică și lingvistică, autorul ține să demonstreze caracterul general al vocabularului lui Creangă și pentru aceasta folosește glosarul ediției din 1949. Se ajunge la concluzia că din cele o mie cuvinte sau expresii notate în glosar, abia 300 (adică unul pe pagină) sînt moldovenisme adevărate. Notăm în trecere că autorul folosește unul din glosarele cele mai largi pe care le avem la o culegere din operele lui Creangă. Acad. Iordan creează impresia, eliminînd noi și noi categorii de cuvinte, care se dovedesc a nu fi moldovenisme, că stocul elementelor strict regionale e disparent în raport cu cuvintele de circulație mai largă. Demonstrația nu ne convinge în întregime, nici cînd se notează că dintre zecile de cuvinte de pe o pagină, unul singur e moldovenism. Credem că în primul rînd interesează circulația cuvintelor, nu numărul lor, precum și importanța

[1] Cf. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne*. București, 1954, pp. 88—89 și *Studii de lingvistică generală*. București, 1955, p. 51. Autorul constată că lexicul lui Creangă nu e atît de regional, cum s-a afirmat de atîtea ori.

pe care o au ele în limba folosită de scriitor. Discutînd, oarecum justificativ, vocabularul lui Creangă în partea introductivă, autorul pare să-și dea seama că obiecția principală la punctul d-sale de vedere privește mai ales lexicul. Într-adevăr avem impresia că toți cei care au contestat caracterul general al limbii lui Creangă s-au gîndit la vocabularul și, în mai mică măsură, la aspectul fonetic al cuvintelor folosite de scriitor. Dacă fonetismele regionale sînt mai puțin importante (autorul ține să le discute și pe acestea, justificativ, înaintea analizei limbii, p. 141), elementele lexicale pur moldovenești nu pot fi trecute cu vederea. Ele sînt acelea care dau, credem noi, o culoare regională limbii lui Creangă. De altfel acad. Iordan rezervă cel mai redus spațiu pentru discutarea lexicului. Sîntem de părere că elementele regionale „contribuie și ele, în largă măsură" la realizarea aspectului popular al limbii, cu mențiunea că în primul rînd ele dau limbii un caracter local, regional.

Discuțiile din ultima vreme au considerat cercetările de stilistică „lingvistică" în opoziție cu cele de stilistică „literară", datorate mai ales acad. T. Vianu. În acest gen de lucrări analiza de stil este extinsă asupra faptelor particulare, negeneralizate, care sînt privite în raport cu conținutul emoțional al enunțării din care fac parte. Analitică și apreciativă, examinarea stilistică „literară" s-a specializat în cercetarea operelor beletristice, în care realizarea afectivă a faptelor de limbă este dublată de intenția artistică a scriitorului. Iată motivele pentru care cercetarea stilistică individuală a primit calificativul de „literară". Acest termen vrea să arate pentru mulți nu numai obiectul studiului (limba scriitorilor), ci și apartenența disciplinei la știința literaturii. În realitate, legătura dintre faptul stilistic individual și cel generalizat se stabilește cu ușurință dacă ne gîndim că stilemele generale s-au format din elementele particulare de stil, gramaticalizate cu timpul.

Caracteristica ultimelor lucrări stilistice ale acad. Vianu este accentuarea perspectivei lingvistice sub care sînt privite elementele de stil. Paralel cu atenția acordată lingvisticii și unora din metodele ei, acad. Vianu a început să dea mai puțină importanță problemelor de artă literară, în explorarea cărora stilistul trebuie să fie tot timpul secundat de criticul literar. Ambele atitudini devin tot mai evidente, fără ca realizarea lor să se fi făcut în întregime.

Articolul *Observații asupra limbii și stilului lui Al. I. Odobescu* este grăitor în această privință. Autorul începe un studiu de istoria limbii și termină unul de artă literară. *Observațiile* sînt, în ciuda titlului, un studiu de stilistică, care fiind destinat unui volum de istoria limbii literare și-a adăugat o serie de considerații lingvistice. Dacă se citește studiul, e imposibil să nu se observe că partea lingvistică introductivă nu face pe deplin corp comun cu observațiile asupra stilului. De asemenea, ea nu participă decît în foarte mică măsură la detașarea concluziilor generale. După cum rîndurile consacrate stilisticii nu sînt necesare în lucrările de limbă literară, tot astfel primele capitole ale studiului acad. Vianu puteau să lipsească din ansamblul lucrării. Înșirarea arhaismelor, neologismelor și a termenilor populari, extinsă pe 6 pagini, e urmată de o concluzie (căutarea expresiei, prin asocierea categoriilor lexicale de mai sus), la care nu contribuie

decît în foarte mică măsură. Capitolul *Fonetismul și formele* cuprinde fapte fonetice, morfologice, sintactice și de derivație, care se cereau discutate în parte, într-o formă sistematică. De altfel, trecerea lor rapidă în revistă traduce oarecum în fapt nerăbdarea autorului de a începe considerațiile de stil.

Partea stilistică este incontestabil cea mai realizată din întregul studiu. Capitolul despre construcțiile frazeologice aduce cele mai prețioase opinii, reținînd faptele în lumina cercetării lingvistice și transpunîndu-le magistral în planul apreciativ. Luată în întregime, partea aceasta este cea mai bună demonstrație despre modul în care observația lingvistică își lărgește perspectivele, încercînd să surprindă aspectul afectiv al cuvintelor sau al construcțiilor. Capitolele finale (în special rîndurile consacrate digresiunii și umorului) conțin considerații de artă literară, în care metoda lingvistică este abandonată într-o oarecare măsură. Trebuie să evidențiem din această parte observațiile despre succesiunea ordonată a narațiunilor și a descrierilor, realizată prin alternanța timpurilor verbale, precum și cele despre realizarea portretelor, prin concentrarea artistică a substantivelor abstracte și concrete. Ele ne arată că și procedeele artistice ale unui scriitor pot fi apreciate pe planul estetic, pornind de la examinarea faptelor de limbă.

Apropiat ca mod de a interpreta materialul lingvistic de lucrarea acad. Vianu, studiul lui Al. Niculescu *Structura frazei în stilul lui Delavrancea* este o excelentă încercare de a fixa rolul emoțional al construcțiilor sintactice în opera lui Delavrancea. Autorul pornește întotdeauna de la constatări de ordin gramatical și împinge de fiecare dată concluziile dincolo de constatările seci, realizate prin termeni vagi, cu care ne-au obișnuit cele mai multe lucrări de limbă și stil. Acest merit incontestabil este dublat de un altul, care face ca lucrarea să aibă o importanță deosebită. Al. Niculescu urmărește evolutiv structura frazei lui Delavrancea, subliniind influența scriitorului asupra contemporanilor și a urmașilor. Perspectiva istorică în care e privită fraza lui Delavrancea capătă proporții deosebite, atunci cînd stilul scriitorului este raportat la caracteristicile unor scriitori sau ale unor curente literare. Acest comparativism stilistic trebuie continuat și introdus în toate studiile care încearcă să definească individualitatea artistică a limbii unui scriitor. În această privință, așteptăm ca autorul să continue observațiile cu care își încheie studiul, făcînd din ele, în mod exclusiv, obiectul unei noi cercetări.

Am încercat în rîndurile de mai sus să explicăm caracterul neomogen al studiilor de limbă literară, prin indicarea practică a rezultatelor pe care le aduce diversitatea metodelor folosite și formația deosebită a cercetătorilor. Într-un volum de contribuții pentru istoria limbii literare am găsit considerații de istoria limbii, de stilistică „lingvistică", de stilistică „literară", de artă literară. Acesta este aspectul general al volumului, și el nu poate să satisfacă, dacă ne gîndim că lucrarea avea menirea să materializeze, pentru întîia oară, eforturile făcute în ultimii cinci ani în domeniul limbii literare. La capătul acestor străduințe nu avem o noțiune clară a obiectului cercetării și a metodelor care trebuie folosite. Nu știm dacă limba literară romînească trebuie studiată începînd din secolul al XVI-lea,

al XVII-lea, al XVIII-lea sau al XIX-lea. Discutăm în contradictoriu dacă lucrările de limbă literară trebuie să conțină liste de transformări lingvistice, selecțiuni din aceste liste, aprecieri cu caracter stilistic sau din toate cîte puțin. O cauză a acestor nesiguranțe este lipsa unei delimitări precise între istoria generală a limbii, istoria limbii literare și stilistică.

Credem că în cercetarea limbii literare trebuie să se meargă ca îndrumare generală pe linia care a fost urmată de studiile de istoria limbii, consacrate secolelor XVI, XVII și XVIII. Nu vedem utilitatea conceperii unei istorii literare a secolului al XIX-lea prin însumarea aspectelor lingvistice ale operei fiecărui scriitor în parte. Rostul cercetării individuale a creației scriitorilor intră în atribuțiile stilisticii, singura disciplină capabilă să seziseze nota particulară a exprimării artistice. Notînd cutare trăsătură fonetică sau morfologică la Mumuleanu, la Asachi sau la Kogălniceanu nu analizăm nimic dincolo de înregistrarea unui cuvînt sau a altuia. Se vorbește mereu de „limba" unui scriitor și cele mai multe lucrări notează acest fapt în titlu. E cea mai bună dovadă că autorii urmăresc detașarea notei individuale, lăsînd să se creadă că scriitorii ar fi în posesia unei limbi proprii, deasupra celei comune.

Istoria limbii literare este un compartiment al istoriei limbii și trebuie studiată ca atare. Oricînd am plasa originile romînei literare, rămîne un fapt sigur că aspectul ei modern s-a precizat în secolul al XIX-lea. Către mijlocul secolului trecut normele limbii literare au început să se fixeze și să se generalizeze prin îmbogățirea vocabularului și prin perfecționarea sintaxei, luîndu-se ca punct de plecare limba populară. De aceea lingvistul e solicitat, în studierea limbii secolului al XIX-lea, de probleme care s-au înmulțit și s-au specializat, mărind considerabil cadrul cercetării. Cu toate acestea cercetarea e aceeași și folosește aceleași metode generale ca în cazul secolelor anterioare. Ceea ce ne interesează este limba unei epoci, evoluția formelor ei, realizată prin apariția elementelor noi și prin regresul celor învechite. Pentru aceasta avem nevoie de studii mai ample, care să surprindă caracteristicile unei perioade mai întinse sau să urmărească un fenomen morfologic sau fonetic în evoluția lui într-o anumită epocă. Ca să se realizeze aceste deziderate, trebuie părăsită metoda studierii „limbii" scriitorilor. Aceste lucrări n-au altă calitate decît aceea de a concentra un material brut, mai mult sau mai puțin bogat. Dar pentru cel ce va scrie cîndva o istorie a limbii literare a secolului al XIX-lea, va fi mult mai util un studiu asupra iotacismului în prima jumătate a veacului trecut, decît consemnarea fenomenului la Heliade, Cîrlova, Mumuleanu, Pann, Alexandrescu, Bolliac sau la alții. O mare importanță ar avea alcătuirea de studii despre influențele străine exercitate asupra limbii romîne în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, urmărindu-se acțiunea lor în fonetică, morfologie și mai ales în lexic și sintaxă. Să nu se uite apoi că limba literară cuprinde nu numai limba literaturii beletristice, ci și pe aceea a scrierilor științifice a actelor administrative sau juridice etc. Studii despre terminologia filozofică, lingvistică, matematică, sînt necesare cu condiția ca ele să privească faptele evolutiv, și în raport cu limba literară. Volumul de care ne-am ocupat conține un singur studiu de acest gen *Formarea terminologiei filozofice romînești moderne* de Gh. Ivănescu,

care pierde uneori linia generală zăbovind asupra terminologiei particulare a diferiților scriitori sau filozofi. *Contribuțiile* sugerează parcă, prin alcătuirea lor, profilul viitoarei istorii a limbii secolului al XIX-lea : tratarea pe capitole, conținînd „limba" diferiților scriitori. Dacă o istorie a literaturii se poate realiza numai astfel, istoria limbii (literare sau nu) se poate concepe cu multă greutate în forma aceasta.

Rămîne să mai discutăm problema aspectului stilistic al cuvîntului așa cum apare el în operele literare. Funcția estetică a limbii, chiar dacă nu e intrinsecă, ci rezultă din asociații de cuvinte, în raport cu situația din context, nu poate fi neglijată și nici trecută cu generozitate esteticii, criticii sau istoriei literare. Obiectul ei este studierea nuanțelor extragramaticale pe care le au cuvintele în contexte, în vorbire sau în scris, și cu siguranță istoria limbii o va îngloba, nu peste mult, atunci cînd își va lărgi obiectul. Alături de evoluția formală sau semantică, evoluția estetică a unei limbi se cere neapărat urmărită. Studiile stilistice trebuie neapărat întreprinse de lingviști. Legăturile stilisticii cu literatura nu se pot contesta și ele se referă în primul rînd la cadrul general în care se desfășoară cercetarea și obiectul la care se raportează faptul de stil (conținutul, în sens general, al operei literare). Apropierea dintre stilistică și lingvistică este mult mai importantă și ea privește realitatea nemijlocită de la care se pornește (faptul de limbă) și mijloacele prin care ea se realizează pe planuri noi. Problema a fost amplu discutată și dezbătută de acad. T. Vianu în articolul *Stilistica literară și lingvistica*[1], așa încît nu insistăm asupra ei. Istoria aspectului estetic al limbii, începută de O. Densusianu, trebuie reluată și dusă mai departe. Trebuie să se noteze în cadrul acestei istorii îndrumările largi care au determinat preferințele unei epoci pentru anumite forme stilistice și modul în care scriitorii, prin ceea ce au particular în scrisul lor, au participat la ele. În felul acesta cercetarea va fi istorică, avînd în cîmpul observației dezvoltarea generală a aspectului estetic al limbii, dar se va opri și asupra fiecărui scriitor în parte, analizînd mijloacele prin care se realizează funcția artistică a cuvîntului. Îndrumată în acest sens, stilistica continuă și întregește istoria limbii literare, anticipînd perspectiva unică sub care vor trebui privite în viitor faptele de limbă, în toate aspectele lor și în legăturile care se pot stabili între aceste aspecte.

О ТРУДЕ «К ИСТОРИИ РУМЫНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА XIX ВЕКА»

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В последнее время вопросы литературного языка находятся в центре внимания многих исследователей. Несмотря на это, в опубликованных трудах отсутствует единая точка зрения, что препятствует соз-

[1] Vezi „Limba romînă"; V (1956), nr. 2, p. 8—25.

данию истории румынского литературного языка. В исследованиях чувствуется неуверенность в разработке данного вопроса. Для того, чтобы создать общую картину развития румынского литературного языка, необходимо прежде всего уточнить понятие о литературном языке, установить эпоху образования румынского литературного языка и разработать метод изучения вопроса. Отсутствие единого метода привело к тому, что рецензируемый труд содержит списки лингвистических замен, стилистические замечания, анализ художественного мастерства и смесь всего этого. Необходимо также разграничить историю языка от истории литературного языка и стилистики, не пренебрегая связью, существующей между этими отраслями. При изучении литературного языка XIX века можно отказаться от анализа «языка» каждого отдельного писателя и предоставить стилистике изучение специфических сторон лингвистического материала, использованного в беллетристике. Трудно представить себе историю литературного языка, которая опиралась бы на частные замечания о языке различных писателей. Вместо таких разрозненных исследований целесообразнее изучить характерные черты литературного языка на протяжении определенной эпохи или проследить развитие в определенный период какого-либо лингвистического явления. Целесообразно также исследовать влияние иностранных языков на румынский язык XVII и XIX веков или проследить процесс образования специальной терминологии в различных областях культуры. Паралельно с разработкой истории литературного языка необходимо продолжать стилистические исследования. Таким образом можно будет прийти к созданию обобщающей картины развития румынского литературного языка от первых беллетристических произведений до наших дней.

EN MARGE DES „CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE LA LANGUE ROUMAINE LITTÉRAIRE AU XIXe SIÈCLE"

(RÉSUMÉ)

Durant ces dernières années, les études sur la langue littéraire ont attiré l'attention d'un grand nombre de spécialistes. Néanmoins, ce qui manque pour le moment dans les travaux de ce genre c'est un point de vue unitaire, qui permette d'aborder une histoire de la langue littéraire roumaine. Les *Contributions* témoignent de l'orientation incertaine qui règne dans ce domaine. Avant d'établir une synthèse générale de la langue roumaine littéraire, il faut préciser le concept de langue littéraire, ainsi que l'époque de la formation du roumain littéraire. Non moins nécessaire est l'élaboration d'une méthode sure, qui fait défaut dans le volume des *Contributions*; aussi y voit-on figurer côte à côte des listes de transformations linguistiques, des choix fait dans ces listes, des appréciation sur le

style, l'art littéraire ou quelque amalgame de tout cela. Ce qui s'impose également, c'est la démarcation des limites de l'histoire de la langue, de l'histoire de la langue littéraire et de la stylistique, sans toutefois négliger les liens qui unissent ces trois domaines. En ce qui concerne la langue littéraire du XIXe siècle, il faudrait renoncer à l'étude de la langue de chaque écrivain en particulier, en laissant à la stylistique le soin d'examiner les traits caractéristiques du matériel linguistique employé dans les belles oeuvres littéraires. On ne conçoit guère une histoire de la langue littéraire qui comprenne un rapprochement des traits qui caractérisent la langue des différents écrivains. Au lieu de procéder à ces recherches isolées, il faudrait s'attacher à l'étude des traits caractéristiques de la langue littéraire durant une époque plus étendue ou à l'étude de quelque phénomène linguistique dont on suivrait l'évolution à une époque donnée. Il serait également utile de consacrer quelques travaux à l'étude des influences étrangères sur la langue roumaine des XVIIIe et XIXe siècle, ainsi qu'à la formation de la terminologie spécifique dans les différents domaines de la culture. En même temps que l'étude de l'histoire de la langue littéraire, il faudrait continuer les recherches sur le style, de façon à réaliser une synthèse de l'aspect esthétique de la langue roumaine et de son évolution, des les premières productions dans le domaine des belles-lettres à nos jours.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

N O T E

ÎMPRUMUTURI TURCEŞTI ÎN DIALECTELE ROMÎNEŞTI SUD-DUNĂRENE

DE

VLADIMIR DRIMBA

Notele care urmează îşi propun să stabilească originea turcă a unei serii de cuvinte din dialectele aromîn şi meglenoromîn, precum şi să rectifice sau să completeze unele explicaţii etimologice propuse mai înainte.

Ori de cîte ori a fost posibil sau necesar, am indicat corespondentele balcanice ale cuvintelor discutate. Deşi n-am urmărit în mod special să stabilim eventuale filiere de pătrundere a influenţei turceşti în lexicul dialectelor romîneşti sud-dunărene (lucrul acesta este deocamdată, în cele mai multe cazuri, aproape imposibil), — credem, totuşi, că indicarea corespondentelor din celelalte limbi balcanice ar putea da unele sugestii în această privinţă.

megl. *ved aír*, *arom. ved hăíre*

Cuvîntul turcesc *hayır*[1], însemnînd „bine; bunătate; fericire; folos, profit; utilitate", a fost împrumutat, cu unul sau altul dintre sensuri, de toate limbile balcanice (v. Miklosich, *Die türk. Elem.*, I, p. 43 şi II, p. 123 şi Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 141)[2]. El a pătruns şi în dialectele

---

[1] Cuvintele turceşti aduse în discuţie sînt redate în alfabetul turc modern, care are următoarele litere speciale: *c* = *ǧ*; *ç* = *č*; *ğ* = *γ*; *ı* = rom. *î*; *ş* = rom. *ş*; apoi *kâ*, *lâ* = *k'a*, *l'a*.

[2] Dăm aici lista lucrărilor citate abreviat în text: A.C. Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*, 2 vol., Paris, 1881 şi 1886; T.X. Bianchi, *Dictionnaire français-turc*, 2 vol., Paris, 1843 şi 1846; Th. Capidan, *Meglenoromînii. III. Dicţionar meglenoromîn*, Bucureşti, 1935; P. Fulvio Cordignano, *Dizionario albanese-italiano*, Milano, 1934; I. Dalametra, *Dicţionar macedoromîn*, Bucureşti, 1906; Diran Kélékian, *Dictionnaire turc-français*, Constantinople, 1911; Ştefan Mihăileanu, *Dicţionar macedoromîn*, Bucureşti, 1901; Dr. Franz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen*, Viena, vol. I: 1888, vol. II: 1890; Sermed Muhtar Alus, *Türkçe-Fransızca Yeni Lûgat*, ed. II, Istanbul, 1935; Giorge Pascu, *Dictionnaire étymologique macédoroumain*, 2 vol., Iaşi, 1918 şi 1925; James W. Redhouse, *A turkish and english lexicon*, Constantinople, 1890; R. Youssouf, *Dictionnaire turc-français*, 2 vol., Constantinople, 1888.

romînești sud-dunărene : megl. *air* (cu varianta, din Țîrnareca, *airi*) „bine, noroc, pricopseală” (Capidan, *Dicț. megl.*, p. 174), arom. *hăire, hăiri, hîire*, cu același sens (cf. Pascu, *loc. cit.*). În limba romînă îl întîlnim numai în interjecția *(h)airusum* „să-ți fie de bine !”, care este un reflex al locuțiunii turcești *hayır olsun* „idem”, pătrunsă și în dialectele aromîn și meglenoromîn (vezi *Studii și cercetări lingvistice*, I, p. 295).

În cele ce urmează vrem să ne ocupăm de expresia megl. *ved. air(i)* (literal : „văd noroc” sau „văd folos”), pe care Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 9), fără s-o remarce ca expresie, o traduce : „mă pricopsesc”. De fapt acesta este numai unul dintre sensurile expresiei, care reiese, de altfel, din citatul la care se raportează autorul : *țarlu au luă toată taifa a featil'ei la cunakia lui ș-o ținură multu bun* ; *cu iastă sibepi și mosl'ă vizură airi* „împăratul luă toată familia fetei la palatul lui și o ținu foarte bine ; în felul acesta și bătrînii se pricopsiră”. Același sens, dar cu nuanță ironică, îl are și expresia *veză-l' airu* „procopsește-te !”, care i se adresează cuiva care încearcă să-și însușească pe nedrept lucruri străine (Capidan, *Meglenoromînii*, II, p. 164). Într-un alt text însă, expresia *ved air* apare cu sensul, apropiat de altfel, de „am noroc” : *cot prau pri tompină, și tu air să vezi* „cît praf pe tobă, atîta noroc să ai și tu” (Per. Papahagi, *Meglenoromînii*, I, p. 59).

În aromînă, *ved hăire* înseamnă „am noroc de ceva ; mă bucur, profit de ceva, trag folos din ceva ; cîștig, mă îmbogățesc, mă pricopsesc” ; iată cîteva exemple : *mulțî-l' vidură hăirea* „mulți au avut folos de el” (Per. Papahagi, *Basme aromîne*, p. 612 ; autorul traduce : „mulți îi văzură folosul” !) ; *avemu vidută multă hăire di la oamińl'i aiști* „am tras mult folos de la acești oameni” (Mihăileanu, p. 227) ; *este un edipsăz, nu va s-veadă hăire di năsu* „e un ticălos, nu va avea nici un folos de el” (*ibid.*, s.v. *edipsăz*) ; *pantağadl'i nu vedu hăire* „cartoforii nu se procopsesc” (*ibid.*, s.v. *pantagiu*) ; *cîti steali, ahîtă hăiri s-ved* „cîte stele, atîta noroc să ai” (rev. *Graiul romînesc*, VI, p. 49) ; *hăiri s-ved di tuti părțili* „să ai noroc în toate !” (*ibid.*, p. 50) ; *hăiri s-nu ved* ! „să n-ai noroc !” (*ibid.*, p. 51).

Expresia de care ne ocupăm are corespondente și în alte limbi balcanice ; am găsit-o atestată în bulgară : *viždam chair* (într-un exemplu ca *ne săm videl chair ot nego* „n-am avut noroc de el”, Gerov-Pančev, *Rečnik na bălg. ezik*, p. 482) și în neogreacă : βλέπω χαΐρι, explicat prin εὑρίσκω κέρδος „am noroc” (K. Nikolaidis, Ἐτυμολογικὸν λεξικὸν τῆς κουτζοβλαχικῆς γλώσσης, Atena, 1909, p. 584 s. v. *hîirusescu*).

În toate aceste limbi expresia de tipul *ved air* este calchiată după expresia turcească *hayır görmek* (literal „a vedea folos, noroc”) „a trage folos din ceva, a se bucura de un lucru” (Barbier de Meynard, I, p. 721), *hayrını görmek* „a trage folos din ceva” (Youssouf, p. 403 și Redhouse, p. 876). Mai mult chiar, expresia meglenoromînă *veză-l' airu* ! (v. mai sus) redă întocmai expresia turcească *hayrını gör* ! „să-l folosești sănătos !”, compliment pe care vînzătorul îl face unui cumpărător spre a-și exprima mulțumirea pentru prețul pe care l-a căpătat (Youssouf, p. 403, cf. și Kélékian, p. 557). Deosebirea constă în nuanța ironică pe care expresia a primit-o în meglenoromînă.

megl. *ai̯vănát*

Cuvîntul *ai̯vănat*, avînd sensul colectiv de „vite" (cf. și *ai̯vănat minut* „oi, capre, — nămaie", răspuns la chestiunea 5334 a *ALR*), este considerat de Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 9) ca fiind un derivat al lui *ai̯van* „vită" (< tc. *hayvàn* „idem").

Părerea lui Th. Capidan nu se poate, însă, susține, deoarece în meglenoromînă nu există un sufix colectiv *-at*. Cuvîntul în discuție a fost împrumutat din tc. *hayvanat*, pluralul (arab) al lui *hayvan*, —care de asemenea are sensul colectiv de „animale, vite" (Youssouf, p. 404 ; Redhouse, p. 817).

arom. *alavár*

Adverbul *alavar*, însemnînd „într-adevăr", este explicat de G. Pascu (*Dict. étym. macédoroum.*, I, p. 199) dintr-un it. **alla vera* (pentru *veramente*).

Chiar dacă ar exista forma italiană reconstituită de G. Pascu, evoluția fonetică la forma cuvîntului aromînesc nu s-ar putea explica. În realitate, la baza cuvîntului aromînesc stă expresia turcească *Allah var* (literal „dumnezeu există"), care înseamnă același lucru. (Explicația aceasta se apropie mult de aceea dată de Tache Papahagi, *Din dicționarul dialectului aromîn, general și etimologic*, București, 1947, p. 3, care însă nu se gîndește la expresia turcească, ci dă presupusele elemente componente ale cuvîntului aromînesc : «tc. *allah* „Dieu" + *var* „il y a"».)

Tache Papahagi, *loc. cit.*, înregistrează și o altă valoare a acestui cuvînt, anume aceea de substantiv, cu sensul „jurămînt". Acest sens, care nu există în turcește, s-a dezvoltat în dialectul aromîn, prin substantivarea adverbului într-o vreme cînd sensul lui etimologic era încă simțit și pornindu-se de la faptul că jurămîntul se făcea prin invocarea existenței lui dumnezeu.

arom. *arîlík'e*

Cuvîntul *arîlik'e*, înregistrat de Dalametra (p. 24) și explicat : „raritate : rariște" (de exemplu *i̯asti arîlik'e di o̯amiń* „sînt puțini oameni"), este considerat de G. Pascu ca derivat al adverbului *aręá* „rareori", care vine din n. gr. ἀραιά „la distanțe mari, rar" (*Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 16 s. v. *aręá*). Chr. Geagea nu-l înregistrează în lucrarea sa *Elementul grec în dialectul aromîn* (extras din *Codrul Cosminului*, VII, 1931), și pe drept cuvînt, căci *arîlik'e* se explică din tc. *aralık* „interval ; spațiu, distanță" (Muhtar Alus, p. 25), — cuvînt care a pătruns și în limba romînă, sub forma *aralîc* (în expresia *a face cuiva aralîc* „a-i face cuiva loc ; a-i da timp"), apoi în alb. *aralëk* și sîrb. *araluk* (cf. L. Șăineanu, *Influența orientală*, I, p. CCLXXV).

magl. *bir-carár*

Adverbul *bir-carar* „mereu, într-una", atestat de I.-A. Candrea (*GrS*, III, p. 189) din comuna Lugunța, reproduce locuțiunea turcă *bir karar*, cu același sens (Kélékian, p. 951) și corespunde formei populare, mai frecvente, *un-cărar*, — dată de Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 60) și care e o adaptare a celei dintîi, prin traducerea lui *bir* și închiderea lui *ă* neaccentuat.

arom. *café-parasí*

Turc. *kahve parası* înseamnă „mic dar în bani, bacșiș" (Barbier de Meynard, II, p. 586-587; Redhouse, p. 1502), pe cînd arom. *cafe-parasi*, care îl reproduce (v. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 156), are un sens întrucîtva diferit, anume „bani de buzunar" (vezi exemplele date în dicționarul lui Mihăileanu — pe care-l citează, drept singură sursă, și Pascu — , p. 81-82 : *tut-ună l'i s-află cafe-parasi* „totdeauna are de cheltuială" și *mași cafe-parasi țănu la mine* „numai pentru mici cheltuieli țin la mine parale"; traducerile îi aparțin lui Mihăileanu, care consideră greșit cuvîntul *cafe-parasi* ca adverb, traducîndu-l prin „pentru cheltuială").

Sinonimul turcesc al lui *kahve parası*, și mai frecvent decît acesta, este *bahșiș*, care a fost împrumutat în toate limbile balcanice, inclusiv în dialectul aromîn (v. cîteva forme la Pascu, *op. cit.*, p. 111).

Schimbarea sensului „bacșiș" în acela de „bani de buzunar" se datorește, probabil, sinonimiei (*bacșișe* este de asemenea înregistrat de Mihăileanu, p. 61). S-ar putea ca această schimbare să fi fost determinată și de faptul că compusul turcesc *kahve parası*, care putea fi ușor analizat (ambele elemente componente există ca termeni uzuali în aromînă), a fost interpretat ca „sumă mică, cu care poți să cumperi o cafea", deci „mărunțiș, bani de buzunar", iar nu „sumă mică — echivalentă cu costul unei cafele — ce se dă cuiva ca bacșiș", care reflectă o realitate turcească prea specifică. (Amintim că un procedeu oarecum asemănător de denumire a noțiunii „bacșiș", prin precizarea obiectului în scopul cumpărării căruia se dă bacșișul—dar pornindu-se de la alte realități sociale —, se întîlnește în rus. чаевые „bacșiș", давать (sau брать) на чай „a da (sau a lua) bacșiș" (literal „a da sau a lua pentru ceai") și magh. *borravaló*, literal „(bani) pentru vin", — pe cînd fr. *pourboire* și germ. *Zutrinken* exprimă numai scopul, obiectul fiind subînțeles.)

megl. *cătmăĝáịcă*

Cătmăĝaịcă s-a dat ca răspuns la întrebarea 1050 „uliu" a *ALR* (cf. Capidan, *Dicț. megl.*, p. 65).

Apropierea lui de tc. *atmaca* „erete, șoim" se impune numaidecît; în cele ce urmează vom încerca să clarificăm legătura dintre cele două cuvinte.

Cuvîntul turcesc a intrat și în aromînă, în formele *ahmaĝẹaịe* și *ịacmaĝẹaịe*, dar cu sensul de „coțofană" (Tache Papahagi, *Din Dicționarul*

dialectului aromîn, general şi etimologic, Bucureşti, 1947, p. 3); confuzia între două păsări de pradă diferite nu este greu de explicat; cu sensul propriu, tc. *atmaca* a intrat în bg. *atmadža* şi sîrb. *atmača, akmaǵa*; în romînă se păstrează în toponimicul *Atmageaua*.

Cuvîntul meglenoromîn presupune o formă turcească **ak-atmaca*, pe care dicţionarele n-o atestă, dar care probabil există (sau a existat) în limba turcă populară. Presupunerea noastră se întemeiază pe faptul că în limba turcă populară se mai găsesc şi alte nume de păsări răpitoare compuse cu acelaşi atribut *ak* „alb": *ak-baba* „vultur" (Youssouf, p. 22), *ak-doğan* „şoim alb' (Barbier de Meynard, II, p. 316 s. v. *doğan*) ş. a. Prin analogie cu acestea, şi *atmaca* va fi putut primi atributul *ak*.

O dată intrat în meglenoromînă, **ak-atmaca* şi-a pierdut pe *a* iniţial prin afereză — fenomen caracteristic acestui dialect —, cuvîntul devenind (prin închiderea lui *a* neaccentuat) **cătmăĝá*. Acest **cătmăĝá* a primit apoi sufixul de origine bulgară *-e̯ai̯că* (variantă a lui *-e̯al'că*), pe care-l întîlnim şi în alte nume de păsări (luate de obicei direct din bulgăreşte), ca *cucuve̯ai̯că* „cucuvea", *uluve̯ai̯că* „huhurez" ş. a.

megl. *ĉifĉii̯ă*

Cuvîntul *ĉifĉii̯ă* „agricultor, plugar" este tratat de Th. Capidan, *Dicţ. megl.*, p. 97 la un loc cu *ĉift* „pereche", fiind considerat ca derivat al acestuia, — deşi este evidentă lipsa oricărei legături semantice între ele.

În realitate *ĉifĉii̯ă* vine fie direct din tc. *çiftçi* „idem" (iar acesta derivat de la *çift* „cîmp, ogor", omonim cu *çift* „pereche"), fie, mai probabil, prin intermediul bg. *čivčija*, care are acelaşi sens.

megl. *ĉiirlọc*

La întrebarea 5259 „fînaţ" a *ALR* s-a răspuns prin *ĉiirlọc*; Th. Capidan (*Dicţ. megl.*, p. 97) îl consideră derivat al lui *ĉair* „cîmp" (care, la rîndul său, vine din tc. *çayır*, ca şi *ceair* din limba romînă). Credem că *ĉiirlọc* a fost împrumutat direct din tc. *çayırlık* „fînaţ" şi „păşune".

megl. *diréc*

Pe lîngă sensul de „stîlp" (Per. Papahagi, *Meglenoromînii*, II, p. 75; I.-A. Candrea, *GrS*, III, p. 387; Th. Capidan, *Dicţ. megl.*, p. 111), *direc* are în meglenoromînă şi sensul de „bîrnă" (*ALR* II, vol. I, *MN* 3765, p. 114).

Ambele sensuri sînt împrumutate din turceşte; cu primul sens a intrat şi în arom. *durec, direc* (G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 130) şi în bg. *direk*, iar cu al doilea sens, în ngr. ντερέκι şi în sîrb. *direk* (Miklosich, *Die türk. Elem.*, II, p. 103).

arom. *dubărái̯e, dubărălăk'e, dubaraĝíu̯*

Dubărai̯e „farsă" (Mihăileanu, p. 173) se explică din tc. *dubara*, care înseamnă „viclenie, şiretlic; intrigă; şmecherie" (Muhtar Alus, p. 174), „fraudă, înşelătorie" (Barbier de Meynard, I, p. 755). Cuvîntul

turcesc a fost împrumutat, cu unul din aceste sensuri, și în meglenoromînă : *dubáră* „înțelegere secretă, tragere pe sfoară" (Capidan, *Dicț. megl.*, p. 118), — pe cînd în limba romînă *dubara* a intrat cu sensul „doi-doi (la jocul de table)", care este sensul de bază al cuvîntului turcesc respectiv (v. L. Șăineanu, *Influența orientală*, I, p. CCLXXVI).

Tot Mihăileanu (*loc. cit.*) înregistrează și derivatele *dubărălăk'e*, sinonim cu *dubăraie*, și *dubarağiu* „farsor" ; primul, neatestat de dicționarele turcești, pare a fi un deviat aromînesc cu suf. *-lăk'e* (<tc. *-lık*), iar al doilea e un împrumut direct din tc. *dubaracı*„ șiret, viclean ; intrigant" (v. Muhtar Alus, *loc. cit.*).

megl. *fikír*

E întrebuințat numai în expresia *sam ăn fikir* „stau pe gînduri, sînt trist" ; Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 124) îl trece printre variantele lui *fakir* „biet, sărman" (< tc. *fakir* „idem"). De fapt, o variantă cu această formă a lui *fakir*, explicabilă prin asimilare regresivă, a fost înregistrată de I.-A. Candrea, în *GrS*, III, p. 393.

În expresia citată de Th. Capidan avem, însă, de a face cu un cuvînt cu totul diferit, anume cu tc. *fikir* „gînd ; gîndire ; reflecțiune, meditație", intrat și în aromînă, sub forma *fikire* (G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 133).

arom. *fitfáe*

Apare numai în dicționarul lui Mihăileanu, p. 322 s. v. *muftiu*, în fraza *mi dușu la muftiu s- l'au nă fitfae*, pe care autorul o traduce „m-am dus la muftiu să iau un fetfa (jurisprudență)" (!).

Fitfae reproduce cuvîntul turcesc *fetva*, care înseamnă „sentință juridică dată de un muftiu" (Muhtar Alus, p. 231) și care a intrat și în celelalte limbi balcanice : rom. (din epoca fanariotă), în formele *fetva* și *fetfa*, bulg. *fetfa*, sîrb. *fetva*, ngr. φετβά (Miklosich, *Die türk. Elem.*, I, p. 38 și II, p. 115 ; L. Șăineanu, *Influența orientală*, II-2, p. 53).

megl. *giuĝbileá, giucbeleá*

Cele două variante ale acestui adverb sînt tratate de Th. Capidan separat : *giuĝbilea*, cu sensul de „abia" (de exemplu *giuĝbileá la putum sculari* „abia l-am putut scula"), e dat ca un fel de compus al lui *bileá* „chiar, la drept vorbind" (< tc. *bile* „chiar, tocmai", cf. *Dicț. megl.*, p. 39), iar *giucbeleá*, avînd sensul de „în fine, în sfîrșit, în cele din urmă" (de exemplu *giucbelea și kiupu si frănsi* „în cele din urmă și chiupul se sparse"), e considerat ca fiind dezvoltat din sintagma turcească *güc* (sau *güç*) *belâ* „întîmplare rea, penibilă ; nenorocire" (*ibid.*, p. 140). Sintagma propusă de Th. Capidan pentru explicarea adverbului meglenoromîn este, într-adevăr, firească în limba turcă, dar ea (mai bine zis interpretarea pe care i-o dă Th. Capidan) nu poate explica în nici un fel sensul cuvîntului meglenoromîn.

În explicaţia dată de Th. Capidan este greşit însuşi punctul de plecare; el porneşte de la valoarea adjectivală a lui *güç*, care înseamnă „greu, dificil, penibil". În această funcţiune *güç* poate foarte bine să determine pe *belâ* „întîmplare neplăcută, belea; greutate, dificultate". Dar cuvîntul *güç* are ca valoare de bază pe cea de substantiv, însemnînd tot „greutate, dificultate". Din alăturarea celor două sinonime, *güç* şi *belâ*, s-a format în limba turcă, în mod normal, locuţiunea adverbială *güçbelâ ile* „cu mare greutate, foarte greu" (Kélékian, p. 1047), iar din aceasta, adverbul *güçbelâ* „idem" (Youssouf, p. 355; Redhouse, p. 1583), care i-a scăpat lui Th. Capidan şi care explică perfect sensul de „abia, cu greu, anevoie" al megl. *g̯iuĝbil̯eá*. Sensul temporal de „în fine, în sfîrşit, în cele din urmă", pe care-l atestă varianta *g̯iuĉbel̯a*, s-a dezvoltat în mod normal din primul.

arom. *gurăbíe*

Mihăileanu, care înregistrează acest cuvînt (p. 225), îl defineşte vag prin „un fel de plăcintă". Avem a face, evident, cu un împrumut din limba turcă, unde *kurabiye* sau *gurabiye* înseamnă „espèce de pâte sucrée et aux amandes, ronde et plate" (Youssouf, p. 627), „petits gâteaux au lait, aux amandes, etc."; cuvîntul turcesc a intrat şi în celelalte limbi balcanice: rom. *corăbia*, bulg. *korabija*, sîrb. *gurabija* (v. L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II—1, p. 145).

arom. *hai̯mané*

În glosarul de la sfîrşitul *Antologiei aromîneşti* T. Papahagi traduce cuvîntul *hai̯mane* (pl. *hai̯manaḍ*) prin „amuletă" (p. 443). De fapt cuvîntul înseamnă cu totul altceva, şi anume „haimana", după cum rezultă clar din textul în care apare şi la care se referă autorul:

Ş-Kita s-da cu pala ndreptu,
Şi̯-aγru di harau̯ă urlă;
Hai̯manaḍl'i s-bat pri k'eptu,
Perĉe̯a l'i si mută zurlă

(„Iar Chita se năpusteşte cu paloşul [asupra lui Bură] Şi urlă sălbatic de bucurie; Haimanalele se bat pe piept, Părul li se face vîlvoi"; p. 280).

Originea lui *hai̯mane* este aceeaşi ca a cuvîntului romînesc *haimana*, anume tc. *haymana* „idem" (v. *DA*).

megl. *imír*

Th. Capidan (*Dicţ. megl.*, p. 156) traduce acest cuvînt prin „voie, permisiune" şi citează următorul exemplu: *ampiratu ve̯a lat imir.* Dar dintr-o frază truncheată ca aceasta nu reiese deloc sensul cuvîntului. Raportîndu-ne la text, vedem că e vorba de un balaur care oprise apa izvorului din împărăţie şi nu-i dădea drumul decît în schimbul cîte unei fete pe zi, pe care o mînca. *Tunţe̯a l'i ra ca di milă lu ampiratu fe̯ată şi ampiratu ve̯a lat imir că, cari si-u po̯ată duţiri fe̯ata lui̯ si le̯a apu şi si-u*

ducă căsă nimăncată, si-l' da mari bacșiș (Th. Capidan, *Meglenoromînii*, II, p. 56). Înțelesul frazei e clar : „...împăratul hotărî (luă hotărîrea) ca aceluia care o va putea duce pe fata lui să ia apă și o va aduce acasă nemîncată [de balaur], să-i dea mare răsplată". Prin urmare *imir* înseamnă nu „voie, permisiune", ci „hotărîre, decizie (*l'au̯ imir* „iau hotărîrea, decid") sau — în ipoteza că glosatorul a notat greșit *ve̯a lat* „luase" în loc de *ve̯a dat* „dăduse", sub influența sensului presupus de el, — „poruncă, ordin".

Etimonul cuvîntului, care este fără îndoială tc. *emir* „ordin" (care a intrat și în albaneză, sub forma *emer* și cu același sens, cf. Cordignano, p. 32), ne îndreaptă spre cea de-a doua explicație. Dar chiar acceptînd transcrierea lui Th. Capidan, etimologia propusă de noi rămîne valabilă : între „hotărîre" și „poruncă" există o apropiată legătură semantică, încît trecerea de la înțelesul cuvîntului turcesc la acela de „hotărîre, decizie" s-ar putea explica cu destulă ușurință.

megl. *itím*

Itim „moștenitor" (Capidan, *Dicț. megl.*, p. 158) vine din tc. *yetim* „orfan" și „singur, unic" (Muhtar Alus, p. 1045). Sensul cuvîntului meglenoromîn s-a dezvoltat normal din acela de „orfan", păstrat încă în arom. *itim* (G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 146), alb. și sîrb *jetim* (Miklosich, *Die türk. Elem.*, II, p. 136) ; evoluția sensului ar fi, deci, următoarea : „orfan" — „succesor (unic)" — „moștenitor".

Transformările fonetice ale cuvîntului turcesc sînt normale : *e* neaccentuat a trecut la *i* (fenomen caracteristic dialectului meglenoromîn), iar diftongul *i̯i* (din forma rezultată *i̯itim*) s-a contras.

megl. *i̯óng̑ă*, *i̯ónjă*

Este un nume de plantă, definit de Per. Papahagi (*Meglenoromînii*, II, p. 86) ca „plantă ce servește ca nutriment pentru porci". I. -A. Candrea înregistrează, din comuna Huma, și varianta *i̯onjă* și-i dă, cu semn de întrebare, sensul de „trifoi" (*GrS*, III, p. 403). În sfîrșit acest cuvînt s-a dat (în forma *i̯ong̑ă*) ca răspuns la întrebarea 5253 „lucernă" a *ALR*, împreună cu derivatul *i̯ung̑iști* „lucerniște" (v. Th. Capidan, *Dicț. megl.*, p. 157).

Nimeni nu s-a ocupat însă de originea cuvîntului, care este tc. *yonca* „trifoi" (Muhtar Alus, p. 1053) ; cf. și *kaba yünce* „lucernă" (Bianchi, II, p. 325 s.v. *luzerne*).

megl. *i̯uń*, *i̯ui̯ń*

În studiul *Viața păstorească la megleniți* (în *GrS*, I, p. 23 și urm.) I.-A. Candrea citează pentru prima dată, printre termenii pastorali din dialectul meglenoromîn, cuvîntul *i̯uń*, cu varianta *i̯ui̯ń*, pe care-l explică „lîna noatenilor...care se tunde... pe la Sîm-Pietru" (*loc cit.*, p. 35) și pe care încearcă să-l apropie, fără nici o îndreptățire, de bg. *june* „vițel"

(*ibid.*, p. 38). Cuvîntul e înregistrat și mai tîrziu, în *Glosar meglenoromîn (GrS*, III, p. 404), unde i se dă cam aceeași definiție : „lîna mieilor, mițe ; lîna oilor [tunsă] a doua oară" ; Candrea îl articulează, cu semn de întrebare, *i̯uńu*, dar de astă dată renunță la apropierea lui de bg. *june*, fără să propună altă soluție.

Într-o recenzie asupra studiului citat mai sus, S. Pușcariu (*DR*, III, p. 843, nota 1), pornind de la indicația timpului cînd se tund mieii, consideră că „terminul *i̯uń* sau *i̯ui̯ń* pentru lîna tunsă la Sîmpetru... ar putea fi identic cu numele lunei „iunie", luna în care e sărbătoarea Sîmpetru". Explicația nu este convingătoare, deoarece indicația pe care se bazează este de importanță prea secundară pentru a putea constitui un punct de plecare ; în plus, S. Pușcariu a pierdut din vedere că numele slav al lunii iunie nu se păstrează în meglenoromînă, ci aceasta cunoaște exclusiv termenul *čirișar* (același cu *cireșar* din romîna populară).

Ov. Densusianu (*Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs litografiat, Universitatea din București, Facultatea de Filosofie și Litere, 1934—1935, p. 152) declară că cuvîntul „nu apare clar" ; de asemenea nici Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 158) nu se ocupă de originea lui. Astfel încît etimologia lui *i̯uń* a rămas pînă acum nelămurită.

Cuvîntul a fost împrumutat din tc. *yün* (popular *yun*) „lînă" (Youssouf, p. 1286 ; Muhtar Alus, p. 1059) ; *ń* din cuvîntul meglenoromîn s-ar putea explica (deși nu întru totul satisfăcător) prin faptul că cuvîntul a fost simțit ca un plurale tantum și că a primit, astfel, marca pluralului (cf. *mițe*, *lațe*, *știmi* ș. a. din limba romînă).

Din *i̯uń* s-a dezvoltat apoi forma *i̯ui̯ń*, cu *i̯* rezultat prin anticiparea articulației palatale a lui *ń*. Cazul acesta merită să fie relevat, fiind singurul întîlnit pînă acum în meglenoromînă (în alte condiții fenomenul este cunoscut dialectului : pentru fonetismul *ci̯ni*, paralel cu cel din rom. *cîine*, v. Th. Capidan, *Meglenoromînii*, I, p. 97, § 61).

arom. *kirécă*

Kirecă „alifie pentru căderea părului" (Mihăileanu, p. 109) reproduce cuvîntul turcesc *kireç* din compusul *mermer kireci*, care înseamnă „ipsos" și „amestec de var nestins și arsenic, care formează o pudră depilatoare" (Barbier de Meynard, II, p. 686).

megl. *năvráp*

Cuvîntul acesta a fost înregistrat de toți glosatorii dialectului meglenoromîn și i s-au dat două definiții contradictorii : I.-A. Candrea (*GrS*, VI, p. 173) îl definește : „furtună mare, vijelie", iar Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 204) : „ploaie mare, furtună", — pe cînd Per. Papahagi (*Meglenoromînii*, II, p. 98) îl dă sub forma *navrap* și-l traduce : „ploaie măruntă".

Prima definiție este, fără îndoială, cea adevărată (sau, în orice caz, cea care prezintă sensul primar) și ea ne conduce la stabilirea etimologiei probabile a cuvîntului.

O apropiere de v. sl. накрапъ „pradă " (de unde și v. rom. *năvrap* „prădător, jefuitor", cf. *TDRG*) se exclude din capul locului, din cauza dificultăților de ordin semantic.

La baza cuvîntului meglenoromîn stă, probabil, un cuvînt tc. **nehrab*, compus din *nehr* „fluviu ; rîu" (Youssouf, p. 879) și *ab* „apă" (*ibid.*, p. 1) și care va fi avut un înțeles identic sau foarte apropiat de al cuvîntului în discuție. Ceea ce ne face să credem în posibilitatea existenței unei forme **nehrab* în limba turcă populară este faptul că procedeul acesta de compunere are unele corespondente : compusul **nehrab* (sau **nehrap*) se va fi format prin analogie cu unele cuvinte apropiate ca sens, ca de exemplu *seylâp* (Muhtar Alus, p. 803), compus din *seyl* „torent" și *ab* „apă".

În ceea ce privește fonetismul lui *năvrap*, dificultățile sînt numai aparente : fricativa din grupul *hr*, greu de articulat în meglenoromînă, a fost înlocuită cu *v*, prin asimilare cu labiala următoare (*b* sau *p*) ; trecerea lui *e* neaccentuat la *ă* se poate explica printr-o altă asimilare, a lui *e* cu *a* accentuat următor (cf. *navrap* atestat de Per. Papahagi), apoi prin închiderea lui *a* neaccentuat. Deci am avea următoarea evoluție fonetică : **nehrab* > **nehrap* > **nevrap* > *navrap* > *năvrap*. (De aceeași origine pare a fi și cuvîntul romînesc *nahlap* „val (de apă curgătoare)" *CADE*, pe care Tiktin îl pune în legătură cu sl. *hlapati* „schlabbern (von trinkenden Hunden)".)

megl. *pașalarésc (pășălărés)* și *pașalaríįă*

Adjectivul *pașalaresc* „de pașă, care aparține pașei" a fost înregistrat de Per. Papahagi (*Meglenoromînii*, II, p. 130) din comuna Lundiń, iar Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 216) îl atestă din comuna Oșani sub forma *pășălăres,-ęască* (de exemplu *cal pășălăres*).

Th. Capidan îl consideră derivat de la *pașă*, — ceea ce nu e posibil, deoarece în meglenoromînă suf. *-es(c)*, *-ească* nu formează nici un sufix compus asemănător cu terminația cuvîntului discutat și, deci, nu putea da alt derivat decît *pășes(c)*, f. *pășească*, așa ca în limba romînă (v. L. Șăineanu, *Influența orientală*, II-1, p. 286) și ca în arom. *pîșescu*, *-ească* (v. G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 156).

În legătură cu acest cuvînt amintim aici și substantivul *pașalarįįă* „pașalîc", atestat numai de Per. Papahagi (*loc. cit.*). Acesta este tot un derivat de la *pașă*, cu suf. *-įįă*, dar, firește, nu direct (*pășie* a existat numai în limba romînă din epoca fanarioților, cf. L. Șăineanu, *loc. cit.*).

Și într-un caz, și în celălalt sîntem în prezența a două derivate de la *pașalar*, pluralul turcesc al lui *pașa*, care trebuie să fi existat cîndva (sau poate chiar să existe încă, fără a fi atestat pînă acum) și în meglenoromînă, după cum a existat, sub forma *pașalari*, și în limba romînă, în epoca fanarioților (cf. L. Șăineanu, *op. cit.*, I, p. LXI, unde este citată și forma *agalari*), și există și în aromînă (*pășălar*, v. Th. Capidan, *Aromînii*, p. 384).

Desinența de plural *-lar*, de origine turcă, se păstrează și în bulgară, sîrbă și, mai ales, albaneză ; pentru dialectele aromîn și (indirect) meglenoromîn, cazurile relevate mai sus par a fi singurele înregistrate pînă acum ; ele trebuie adăugate la cele arătate de Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique*, p. 161.

megl. *páuă*

La chestiunea 1585 „preț" a *Atlasului lingvistic romîn* s-a răspuns în comuna Liumnița: *i-ai ded pauă bună la cal* „îi dădui preț bun pentru cal" (cf. Th. Capidan, *Dicț. megl.*, p. 218).

Pauă vine din tc. *paha* „idem", cu *u* epentetic pentru evitarea hiatului (căci *h* nu există în meglenoromînă). El corespunde cu arom. *păhă'*, *pîhă'* (cf. G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 155) și cu alb. *pah* „preț; valoare; prețuire" (Cordignano, p. 137).

arom. *péie*

Peie, sinonim al lui *cîpară*, înseamnă „arvună" (Dalametra, p. 165) și vine din tc. *pey* „idem" (Youssouf, p. 952), și nicidecum din it. *pegno*, cum susține G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, I, p. 215.

megl. *políz*, *pulíz*

Per. Papahagi (*Meglenoromînii*, II, p. 106) înregistrează din comuna Oșani cuvîntul *poliz* „polițist", și numai la cîțiva ani după aceea îl întîlnește și Th. Capidan, în aceeași localitate, sub forma, adaptată fonetismului meglenoromîn, *puliz* (v. *Dicț. megl.*, p. 240).

Cuvîntul se explică din tc. *polis* (de origine franceză), care înseamnă în același timp „poliție" și „agent de poliție". (Aceeași origine o are, după cum se știe, și numele romînesc de persoană *Polizu*).

megl. *smăĝáică smăĝál'că* „uliu"

Formele acestea au fost înregistrate, prima, de Per. Papahagi (*Meglenoromînii*, II, p. 116) și, a doua, de Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 268). Per. Papahagi (*loc. cit.*) a stabilit legătura între forma înregistrată de el și tc. *atmaca*, cu același sens, dar aspectul fonetic al cuvîntului meglenoromîn (*s* față de *t* din cuvîntul turcesc) rămîne de explicat. Ne-am putea gîndi la o formă turcească populară **asmaca*, rezultată din *atmaca* prin apropiere de *asma* „lucru suspendat, care atîrnă". Această apropiere s-ar fi putut face destul de ușor, mai ales că în limba turcă există chiar un nume de pasăre compus cu *asma* — e adevărat însă că e vorba de o pasăre cu totul deosebită de uliu —, și anume *sarı asma* „scatiu" (Bianchi, I, p. 69; Redhouse, p. 131).

Sufixul -(*e*)*aică*,-(*e*)*al'că* și afereza lui *a-* (din **asmăĝáică*) s-ar explica la fel ca în cazul lui *cătmăĝaică* (vezi mai sus, p. 229).

arom. *sulfát*

Acest cuvînt, care înseamnă „chinină" și, prin extensiune, „orice doctorie amară" (Mihăileanu, p. 486), se explică mai degrabă din tc. *sulfato* „sulfat de chinină" (Muhtar Alus, p. 833), cuvînt de origine italiană, decît direct din ital. *solfato* „sulfat", cum crede G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, I, p. 219.

megl. *șaș*

Șaș e atestat de Th. Capidan, *Dicț. megl.*, p. 283 și definit, foarte vag, ca „nume de plantă".

Cuvîntul este, fără îndoială, un împrumut din limba turcă : ne gîndim, anume, la tc. *hașhaș* „mac" (Muhtar Alus, p. 56), „mac de grădină"(Youssouf, p. 367). Megl. *șaș* numește, probabil, aceeași plantă, sau o altă plantă din aceeași familie (pentru alte nume de plante din familia papaveraceelor — *hașhașiye fasilesi*—, compuse cu *hașhaș*, cf. Kélékian, p. 541 și Bianchi, I, p. 363 s. v. *coquelicot* și II, p. 32 s. v. *glaucium*).

Transformările prin care a trecut cuvîntul turcesc pentru a ajunge la forma din meglenoromînă nu prezintă nici o dificultate : fricativa *h* fiind aproape necunoscută sistemului fonetic meglenoromîn (v. Th. Capidan, *Meglenoromînii*, I, p. 138), tc. *hașhaș* a fost pronunțat *așaș* (formă sub care apare și în aromînă, cf. G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 110) ; apoi, prin afereza lui *a*-, fenomen de asemenea caracteristic dialectului meglenoromîn, **așaș* a ajuns la forma *șaș*.

megl. *șăngiĭă*

Th. Capidan, *Dicț. megl.*, p. 338 înregistrează, alături de forma *zingiĭă* „scară la șa" (< tc. *üzengi*), și varianta *șăngiĭă*. Credem că forma aceasta a rezultat prin contaminarea lui *zingiĭă* cu *șaŭă* „șa".

megl. *tamám* și *tam*

Th. Capidan îl consideră pe *tamam* numai adverb, traducîndu-l : „tocmai, cît, cît este de trebuință" (*Dicț. megl.*, p. 289). Cu această valoare cuvîntul meglenoromîn a fost împrumutat, ca și corespondentele lui din celelalte dialecte romînești (dr. *taman*, arom. *tamam*), din limba turcă (de exemplu *tamam vaktında geldiniz* „ați sosit tocmai (sau : chiar, exact, taman) la timp"). Dar valoarea de bază a tc. *tamam*, cu care acesta a fost împrumutat din arabă, este cea adjectivală ; în acest caz cuvîntul înseamnă „sfîrșit, terminat, isprăvit ; întreg, complet", — valoare și sens împrumutate și de meglenoromînă, dar pe care Th. Capidan nu le distinge. Din citatul dat ele rezultă în mod evident ; iată textul : *raŭ ună- ŭară treĭ fraț* ; *maĭ micu nu ra tamam la criel* „au fost odată trei frați ; cel mai mic nu era întreg la minte" (id., *Meglenoromînii*, II, p. 30).

Aceeași valoare adjectivală o are și forma *tam*, care apare într-un citat asemănător cu cel de mai sus și pe care Th. Capidan (*Dicț. megl.*, p. 289) o dă ca variantă a lui *tamam*. La nevoie ea s-ar putea explica prin reducerea acestuia ; dar trebuie să admitem mai degrabă un împrumut direct din tc. *tam*, cu același sens (Muhtar Alus, p. 889).

megl. *ŭoștĭ*

Interjecția aceasta a fost explicată de Per. Papahagi (*Meglenoromînii*, II, p. 127) astfel : „oști ! strigăt prin care gonim cîinii" ; se întrebuințează de-asemenea în expresia *ŭoștĭ, coĭni, nu mănancă boliz* ! „marș,

cîine, nu mînca baligi!", care este „un fel de amenințare pe care o facem cuiva care se obrăznicește la vorbă" (idem, *op. cit.*, I, p. 60).

În definirea interjecției Per. Papahagi se folosește tot de cuvîntul *oști*, ca și cînd acesta ar fi curent în limba romînă. El a existat de fapt, cu sensul: „șterge-o! cară-te (de-aici)! cărăbănește-te!", avînd însă o circulație foarte restrînsă (a fost semnalat într-un pasaj unic din *Ciocoii vechi și noi* a lui N. Filimon: *Spune stăpînului tău că am venit să-l văz, — sau arată-mi odaia în care se află, să întru eu d-a dreptul. Oști d-aici!*, «Revista romînă», II, p. 632).

Cuvîntul de care ne ocupăm are corespondente și în alte limbi balcanice: arom. *oștĭ* (Tache Papahagi, *Etimologii*, București, 1940, p. 16), n. gr. (dialectul din Adrianopol) οὔšτ (cf. *BL*, II, p. 194), alb. *osht* (Cordignano, p. 135); toate acestea au fost împrumutate din tc. *oșt* (sau *hoșt*, *ușt*), care are exact aceleași sensuri (v. Youssouf, p. 901; Muhtar Alus, p. 698).

arom. *zulumk'ár*

Zulumk'ar „prădător, jefuitor", atestat în dicționarul lui Mihăileanu (p. 550), vine din tc. *zulümkâr* „opresor, tiran; (*adj.*) tiranic" (Barbier de Meynard, II, p. 338; Muhtar Alus, p. 1079) și este sinonim cu *zulumĝí*, înregistrat de G. Pascu, *Dict. étym. macédoroum.*, II, p. 177 (a cărui explicație trebuie rectificată: etimonul turcesc este *zulümcü*, iar nu *zulmğu* cum dă Pascu).

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

NOTE SEMANTICE

DE

MARIUS SALA

broască

broască, pentru umflătură mai mare decît un neg care apare pe mînă (ALR I, v. I, h. 51/941) nu este atestat în dicționare. Notele din legenda hărții arată că acest sens n-a apărut, așa cum s-ar putea crede, datorită unei asemănări exterioare între forma animalului și cea a umflăturii, ci din cauza unei superstiții populare după care aceste umflături ar apărea atunci cînd te „urinează" broasca (*ninžăl*, punctul 403). Trebuie remarcat că cele două puncte se găsesc la o distanță apreciabilă unul de altul și anume la extremitățile teritoriului anchetat.

cîrtiță

cîrtiță „uimă" este răspîndit pe o arie de patru puncte în partea de vest a Munteniei (ALR I, v.I, h. 113/790, 808, 890, 896). Cf. și *cîrtițuaie* 113/846. Noul sens a apărut într-o regiune în care există credința că această boală (uima) se vindecă dacă locul bolnav este atins de mîna unui om care a omorît o cîrtiță (v. precizările subiectelor din punctele 790, 890, 896).

colb

colb are sensul „polen (la porumb)" în cîteva puncte din Moldova și din nordul Transilvaniei (ALR II, v. I, h 107/219, 260, 310,325, 346, 365, 551, 574). Se observă că noul sens, neatestat în dicționare, a apărut acolo unde *colb* a înlocuit pe *praf* (*DA*, s. v., cuvîntul se folosește în nordul Transilvaniei și în Moldova). Înlocuirea lui *praf* „pulbere de pe drum" prin *colb* a făcut să fie înlăturat și *praf* „polen (la porumb)". Cf. situația din punctele 36, 228, 316, 414, 728 unde s-a păstrat și *praf* „polen (de la porumb)" în aria lui *praf* „pulbere de pe drum". Este interesant răspunsul

[1] Numărul sau numerele care urmează după bară indică punctul cartografic din atlas.

din punctul 346 (*colb de mălai*) care dovedește că în aria lui *colb* se simte nevoia de a se evita omonimia. Cf. răspunsurile *prav făcut din spic* 414, *prav din flori* 64 din aria lui *praf*.

doină

doină „femeie între 30 și 40 de ani" (ALR I,v. I, h 196/18) este o formă rezultată din contaminarea a două cuvinte destul de răspîndite în Banat : *uină* și *dodă*, amîndouă avînd sensul de „lele". Forma a apărut în graiul copiilor (*gloțile* „copiii" *zic doină*, punctul 18), într-o localitate în care există amîndouă cuvintele amintite. V. ALR$_{I}$, h. 168 [*mătușă*[1] „tante par alliance"] : *uină*, *dodă* și *doică*. Cf. și situația din harta 203, punctul 12, unde *uină*, *dodă* au amîndouă același sens, „lele", presupus de mine pentru punctul 18.

gură

gura cămășii, *gura cuptorului* sînt probabil metafore vechi de pe vremea cînd se făcea distincție între *rost* „gura omului" (fr. *bouche*) și gură „gura animalului" (fr. *gueule*).

Pentru caracterul arhaic al metaforelor în discuție poate fi invocată, în primul rînd, repartiția geografică a acestora. În ancheta Petrovici a Atlasului lingvistic romîn (ALR II, v. I, p. 9, MN 6866 „La ce spuneți *gură?*"), amîndouă metaforele, în special prima, au fost înregistrate aproape în toate localitățile cercetate, inclusiv în aromînă și în meglenoromînă (fac excepție patru puncte din Transilvania).

Amintim apoi situația din meglenoromînă, unde și astăzi se face deosebire între *rost* „gura omului" și *gură* „gura animalului" (Capidan, *Meglenoromînii*, III, p. 147, 151 ; II, p. 200, 219). În ancheta pentru ALRII subiectul a declarat că spune *gură di cămeași*, dar *la gură di om spunim rost*. Starea de fapte din meglenoromînă arată că, cel puțin acolo, la baza metaforei stă compararea cu gura animalului și că deci este foarte probabil că și în dacoromînă avem a face cu o situație identică.

horí

horí „a cîrcăi" (despre găini) a fost notat în două puncte (272, 284) din Crișana, în cursul anchetei pentru atlas (ALR II$_2$ v. II, h. 367). Avem a face cu un fenomen de extindere a sensului : datorită sensului „a cînta" pe care îl are în Crișana *horí* (v. E. Petrovici, „L i m b a r o m î n ă", 1954, nr. 5, p. 10), *cîntá* „a cîrcăi" răspîndit în partea de vest a Transilvaniei (v. punctul 279 (*cînta*) din vecinătatea celor două în care a fost înregistrat *horí*) a fost înlocuit prin *horí*. Cf., mai sus, *colb* „polen (la porumb)".

muscă

muscă „altoi", înregistrat în ALR II$_2$, v. I, h. 221/349, nu este atestat în dicționare. Se pare că la acest sens al lui *muscă* s-a ajuns pornindu-se de la asemănarea dintre ochiul care se bagă în coajă la altoitul unui pom și insectă. Cf. *gîză* „altoi", în Moldova.

nisip

nisip (*năsip*) la extremitatea ariei lui *nisip* „pietriş" (ALR II_2, v. I, h. 10) are sensul „ţarină" (ALR II_2, v. I, h. 6/325), neatestat în dicţionarele noastre. Cuvîntul în discuţie este o ilustrare a observaţiei lui K. Jaberg (*Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936, p. 64 urm.), după care, la extremitatea ariei, orice cuvînt poate căpăta sensuri dintre cele mai bizare.

pană

pană „floarea burghiului" (ALR II_2, v. II, h. 560/284, 362, 396) nu este atestat în dicţionare. Datorită sensului „floare" pe care îl are *pană* în Transilvania, *pană* a început să însemne în aceeaşi regiune şi „floarea burghiului" Cf., mai sus, *hori*.

arom. păpîń

arom. *păpîń* are, pe lîngă sensul cunoscut de „bunici" (Capidan, *Aromînii*, 213 ; ALR I, v. I, h. 169/05, 06, 07, 08), şi valoare de termen colectiv pentru „mamă" şi „tată" (ALR I, v. I, h. 169/09). Este interesant de arătat că în Pleasa (punctul 09) a fost înregistrat şi *părínţi* (*păpinţi* ALR I, v. I, h. 151).

porumb

porumb „păpuşoi" a început să pătrundă în aria lui *păpuşoi* cu acelaşi sens (pentru aria lui *păpuşoi*, v. ALR II_2, v. I, h. 92). În două puncte din Moldova, anchetate pentru ALR (ALR II_2, v. I, h. 120/520, 551), a fost înregistrat *porumb* cu sensul „porumb semănat des pentru nutreţ, coşolină". Rezultă de aici că uneori un cuvînt nou, atunci cînd este împrumutat de vorbitorii care fac parte dintr-o arie compactă, nu elimină de la început vechiul cuvînt, fiindcă sensul cuvîntului nou nu este bine conturat în mintea vorbitorilor. Pentru nesiguranţa vorbitorilor în legătură cu forma cuvîntului, v. *fîn porumb*, [k] *părînc* 551. V. şi cazul lui *varză*: *varză de curek'* „căpăţînă de varză" înregistrat în aria lui *curechi* „varză" (ALR II_2, v. I, h. 189/47).

pipirig

Afară de înţelesul obişnuit de „rogoz", *pipirig* are şi pe acela de „prepeleac". Cu acest sens a fost înregistrat într-o localitate din nordul Transilvaniei (ALR II_2, v. II, h. 302/279). Între cele două cuvinte nu există legătură; pentru explicarea sensului de „prepeleac", trebuie să pornim de la *pipirigă* „un fel de capră sau prepeleac pe care se pune fînul, lucerna sau trifoiul la uscat", înregistrat de Viciu, *Glosar*, p. 67 şi de Pamfile, *Agricultura la romîni*, p. 157. Amîndouă aceste cuvinte trebuie apropiate de ucr. *pidpirka*, diminutiv al lui *pidporka* „kleine Stütze", Zelechowski,

Ruthenisch-deutsches Wörterbuch, Lvov, 1886, v.II, s. v. Dacă admitem apropierea făcută (v. și Scriban, *Dicționaru*, s. v. *pipirică*), înseamnă că *pipirig* „prepeleac" este un singular nou, masculin, refăcut de la pluralul *pipirige*.

sare amară

sare amară „piatră acră" (ALR II_2, v. II, h. 580/ 102, 157, 260, 325, 345, 362) a apărut probabil prin contaminarea lui *piatră amară* 141 și *sare acră* 130, 192, 386, 848, 872, două forme răspîndite în Transilvania.

smoală

smoală cunoaște, pe lîngă sensul vechi, cel mai răspîndit, de „materie neagră, vîscoasă, care rămîne după distilarea petrolului", și pe acela de „smîntînă" (Jina), „Grai și suflet", VI, 244 și ALR II_2, v. II, h. 305/130. Avem a face cu o dezvoltare semantică petrecută la păstorii din jurul Sibiului : atît Jina, cît și punctul 130 din ancheta Petrovici (Poiana Sibiului) se găsesc în această regiune. Transformarea semantică a pornit probabil de la sensul originar al lui *smoală* „substanță vîscoasă, rășinoasă" cf. v. sl. *smola*, bg. sîrb. *smola*„ la résine, poix-résine", F. Miklosich, *Dictionnaire abrégé*, s. v. Pentru păstori, *smoală*, substanță v î s c o a s ă, era smîntîna, care se face din grăsimea ieșită deasupra zerului care fierbe.

Sensul acesta pare a fi destul de vechi. El apare într-o variantă a Mioriței culeasă de la o femeie din Jina de D. Șandru și F. Brînzeu :

Voi dacă m-iț omărî
Grupați-mă-n dosu stînii
S-audzŭ băčile *smolindŭ*,
Clopote pe oi sunîndŭ
Și mniorița șgerîndŭ... („Grai și suflet", VI, 197).

Sensul „smîntînă" îl au și derivatele cuvîntului în discuție. *A smoli* înseamnă, tot la Jina, „a smîntîni, a face smîntînă" : *láptele la cîtę-o vácă nu smolẹ́ște, i mai supțîre* („Grai și suflet", VI, 244).

Prezintă un interes deosebit sensul notat în ALR II, v. I, MN 6917/ 836. În nordul Olteniei *smoli* a început să însemne „a albi", se zice despre o limbă încărcată că *áre o camáșă albă, ți s-o zmolí limba*. Pentru explicarea sensului *smoli* „albi", trebuie să pornim desigur de la sensul „smîntînă" al lui *smoală*. Derivatul *smolí* nu putea să însemne decît „a deveni de culoarea smîntînei, a albi", după cum în regiunile în care *smoală* are sensul „materie neagră, vîscoasă" același *smoli* înseamnă „a face de culoarea smoalei, a înnegri".

strungă

Din sensul general răspîndit în dacoromînă, „poartă pe unde ies oile la muls", rom. *strungă* a dezvoltat, printr-o metaforă, și sensul „strungăreață, răritură, spațiu între dinți".[1]

[1] Am folosit materialul cules de Sever Pop : ALR I, v. I, h. 31, răspunsurile la întrebările 1796 și 1797 (material nepublicat) precum și materialul cules de acad. E. Petrovici (ALR II_2, v. II, h. 401).

Cele două arii semantice *strungă* ,,poartă pe unde ies oile la muls" și ,,strugăreață" se suprapun și se susțin datorită faptului că în multe locuri metafora este încă simțită de vorbitori[1]; subiectele din punctele 538, 498, 412 au precizat că cei cu *strungă* între dinți au noroc la oi. Amintesc că aria *strungă* ,,poartă la stînă" este mai mare și că nu există puncte unde să se fi înregistrat sensul ,,strungăreață", fără să existe și sensul de ,,poartă la oi" (punctele în care a fost notat numai sensul ,,strungăreață" nu constituie o excepție, fiindcă ALR II, v.II, h. 401 înregistrează pentru localitățile din jur sensul ,,poartă la stînă". În plus, nu trebuie pierdut din vedere faptul că în chestionarul pentru ALR I întrebarea pentru *strungă* ,,poartă la stînă" [1797] urmează după întrebarea ,,țarc pentru oi" [1796] și că răspunsul al doilea, cel care ne interesează pe noi, a putut fi influențat de întrebarea precedentă). Acolo unde nu există sensul ,,poartă la stînă", *strungă* ,,răritură între dinți" a fost înlocuit prin *postrungă*, *strungăreață*. Se observă că în toate aceste puncte pentru poarta de la stînă au fost înregistrați alți termeni : *ușă*, *poartă*. Unii informatori din aria lui *ușă* ,,poartă la stînă" au declarat chiar că nu folosesc termenul *strungă* cu sensul de ,,răritură între dinți".

Este interesant de arătat că, în multe localități, informatorii neștiind cum să răspundă la întrebare, au numit prin răspunsul dat pe omul cu strungăreață. Răspunsurile *strungaș* 269, 347, *strungaci* 283, 348, 350, 351, 345, 352, 278, *strungar* 341, 343 apar în aria *strungă* ,,poartă la stînă". Se pare deci că aria *strungă* ,,strungăreață" era în trecut mai mare și că a cuprins și localitățile amintite în care a fost notat numai derivatul. Pentru a dovedi că aria *strungă* ,,strungăreață" este o arie în regres, putem invoca și completările subiectelor : azi se zice *strungăreață, cu strungă în dinți* 764. Cf. situația din punctul 900, unde deși există *strungă* ,,ușă", subiectul ezită cînd dă singularul *strungă* ,,strungăreață", iar la plural răspunde cu *strungărețe*.

Din aceleași motive de asemănare de formă între obiecte, *strungă* a început să aibă în Covasna și sensul, neatestat în dicționare, de ,,lătunoi" (ALR II_2, v. II, h. 488/192). S-a pornit de la ideea de ,,trecere, drum strîmt", existentă și în toponimie (cf. *Strunga*, nume topic în apropiere de Dîmbovița, Giuglea, DR, II, 340). Cf. *cărare* ,,lătunoi" ALR II_2, v. I, h. 488/260, 272, 682, 759 și magh. *cópu* ,,cărare" în localitatea în care a fost înregistrat și *strungă* ,,cărare".

urechelniță

urechelniță ,,uimă" (ALR I, v. I, h. 113/786) pentru că se face ,,mai ales la urechea copiilor" [?].

---

[1]. K. Jaberg, *Aspects*, 62, a arătat că, atunci cînd între două idei există un raport de la propriu la figurat, coexistența celor două semnificații este ușurată.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

CRONICA

STAREA ACTUALĂ A LINGVISTICII CEHOSLOVACE

În ştiinţa cehoslovacă, studiile lingvistice au ocupat şi ocupă un loc de cinste. Aceasta se datoreşte fără îndoială faptului că începuturile culturii cehe şi slovace de astăzi au fost strîns legate de eforturile lingvistice din perioada de renaştere[1] (secolul al XIX-lea). De atunci încoace, problemele lingvistice se bucură în rîndurile cehilor şi slovacilor de un mare interes; ne referim, în primul rînd, la problemele cultivării limbii în sensul cel mai larg al cuvîntului. În această ordine de idei, nu este fără interes faptul că în deceniile al III-lea şi al IV-lea ale acestui veac, eforturile lingviştilor cehi au ocupat un loc de frunte în Europa. Oricum am aprecia şcoala lingvistică din Praga, reprezentată prin Cercul lingvistic din Praga[2], este sigur că lingviştii cehoslovaci, încercînd să rezolve unele din problemele lingvisticii generale, au contribuit la dezvoltarea lingvisticii mondiale. Şi nu este întîmplător faptul că, scurt timp după al II-lea război mondial, cercurile lingvistice din lume s-au interesat de realizările obţinute de cehi în domeniul lingvisticii generale, în anii îndelungaţi ai ocupaţiei germane[3]. La această întrebare au venit cîteva răspunsuri în mod direct şi indirect[4]. Atragem atenţia şi asupra datelor bibliografice care apar aproape regulat într-o bibliografie lingvistică internaţională[5], asupra bibliografiei lingvistice slave din „Rocznik Slawistyczny", publicat la Cracovia, asupra bibliografiei lui Auty în „The Year's Work in Modern Language Studies", care apare la Cambridge[6] şi în special asupra bibliografiei lui Z. Tyl, care este bogat documentată şi adnotată[7]. Cu o ramură spe-

[1] A doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, perioadă caracterizată prin efortul de a reînvia cultura naţională după decăderea pricinuită de o germanizare silită.

[2] Cf. G. Ivănescu, *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie şi acustică*. Extras din Buletinul Institutului de Filologie Romînă — Iaşi, vol. V (1938), pag. 55—139, Iaşi, 1939; E. Seidel, *Fonologia şi problemele ei actuale*, Bucureşti, 1942; E. Seidel, *Das Wesen der Phonologie*, Kopenhagen-Bucureşti, 1943. Reprezentanţii Cercului lingvistic din Praga (Mathesius, Havránek, Trnka, Vachek, Trávníček, Skalička, Kořínek) au publicat contribuţiile lor atît în revista „Slovo a slovesnost", care apare în limba cehă, cît şi în „Travaux du Cercle linguistique de Prague" cu orientare internaţională.

[3] Amintim aici întrebarea unui lingvist francez însemnat, André Martinet, „Lingua" (Revue Internationale de Linguistique générale, apare la Haarlem-Olanda) 1, 1947, 34: „Que font les Tchèques?"

[4] Vezi V. Kopál *L'Etat actuel des études linguistiques en Tchécoslovaquie*, „Lingua", 2, 1950, 226—236.

[5] *Bibliographie linguistique*, care apare la Utrecht începînd din 1949, prin îngrijirea Comitetului internaţional permanent al lingviştilor.

[6] Cp. V. Fried, „Slovo a slovesnost", XVII, 1956, p. 128.

[7] Z. Tyl, *Bibliografie české linguistiky za léta* 1945—1950. *Jazykověda obecná, indoevropská, slovanská a česká* (Bibliografia lingvisticii cehe pe anii 1945—1950. Lingvistica generală, indoeuropeană, slavă şi cehă), Praga, 1955. Z. Tyl va publica în curînd un alt volum, pentru perioada 1950—55. Cp. şi Z. Tyl, „Slovo a slovesnost", XVI, 1955, 113—128 şi 204—208.

cială, și anume cu dialectologia cehă și slovacă, se ocupă Jaromír Bělič în două articole ale sale[1].

Dacă ar fi să rezumăm dezvoltarea în ansamblu a lingvisticii cehe, caracterizată într-o ramură a ei prin străduința de a rezolva problemele cu ajutorul filozofiei, trebuie să spunem că în lucrările lingvistice cehe și slovace se impune din ce în ce mai mult efortul unei interpretări marxiste. Aceasta reiese nu numai din confruntarea pe plan marxist, începută încă în anul 1948, a tezelor lingvistice tradiționale cu lingvistica marxistă[2], ci și mai mult din încercarea de a pune consecvent în valoare marxismul după înlăturarea doctrinei nemarxiste a lui Marr[3]. Trebuie subliniat faptul că influența dezastruoasă a tezelor pseudomarxiste ale lui Marr a avut ca urmare, pentru un anumit timp, o oarecare sterilitate în .lingvistica cehoslovacă.

Atît în lucrările ei tradiționale, bazate pe material lingvistic, cît și în curentele ei cu orientare progresistă, lingvistica cehoslovacă a stat la îndoială în fața marrismului, și aceasta cu atît mai mult cu cît mișcarea cu caracter progresist a structuraliștilor a fost supusă, adeseori pe nedrept[4], unei critici aspre din partea lingviștilor sovietici[5].

Noua orientare în lingvistica marxistă, după intervenția lui Stalin, a fost salutată de către lingviștii cehi și slovaci din Praga, Brno, Olomouc și Bratislava. Ea a făcut posibilă publicarea de lucrări care nu se împacă cu dogmatismul lui Marr : o nouă ediție a marii gramatici a limbii cehe literare de prof. F. Trávníček[6], dicționarul etimologic al limbii cehe, cu caracter popular, al lui Holub și lui Kopečný[7], bazat pe vechea concepție istorico-comparativă a limbii, lucrarea lui Skalička despre tipologia limbii cehe[8], o gramatică practică a limbii cehe de Havránek

[1] *La dialectologie tchèque et slovaque depuis* 1934, „Philologica" (anexa revistei „Časopis pro moderní filologii", cuprinzînd recenzii scrise în limbi străine) VI, 34—45 ; redactarea nouă, revăzută și corijată „Orbis" (Bulletin international de Documentation Linguistique ; apare la Louvain), I, 1952, 193—209.

[2] Wollman-Havránek, *Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly* (Concepția noastră a filologiei slave și sarcinile ei actuale), „Slavia", 18, 1948, 249—268.

[3] B. Havránek, *Marxistická jazykověda a jazyk nové české literatury* (Lingvistica marxistă și limba literaturii cehe noi), „Slovo a slovesnost" XIII, 1952, 57—71 ; F. Trávníček, *Český jazykozpytný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce* (Structuralismul lingvistic ceh în lumina învățăturii lui Stalin despre limbă), Praga, 1951 ; P. Sgall, *Stalinovy články o jazykovědě a pražský linguistický strukturalismus* (Articolele lui Stalin despre lingvistică și structuralismul lingvistic din Praga), „Slovo a slovesnost", XIII, 1951, 1—11. Lista tuturor articolelor referitoare la această problemă o publică Z. Tyl, *op. cit.*, p. 27 și urm.

[4] Asupra acestui fapt atrage în mod expres atenția K. Horálek, „Slovo a slovesnost", XVII, 1956, 114—115.

[5] Această critică apare chiar în timpul celui de al II-lea război mondial, cp. A. Cikobava, *Struk'turalizmi rogorc t'anamedrove enadmecnierebis mimdinireoba* (Structuralismul ca școală a lingvisticii contemporane), „Travaux de l'Université Stalin à Tbilisi", 26 b, 1944, 231-244. Ea a continuat prin studiul lui N. S. Cemodanov, Структурализм и советское языкознание, „Известия АН СССР", отд. литер. и яз., 6, 1947, 115—124.

De aceea s-au făcut, din partea cehilor, încercări de a despărți structuralismul din Praga de cel din Copenhaga și de a sublinia calitățile specifice structuralismului praghez care nu sînt în contrazicere cu tezele marxiste : cp. Skalička, *Kodaňský strukturalismus a pražská škola* (Structuralismul din Copenhaga și școala din Praga), „Slovo a slovesnost", X, 1948, 135—142 ; partea lui Havránek a articolului amintit în nota 2 supra.

[6] *Mluvnice spisovné češtiny* (Gramatica limbii cehe literare) I—II, Praga, 1948—49, ediția rusă : Грамматика Чешского языка, Moscova, 1953.

[7] *Etymologický slovník jazyka českého* (Dicționarul etimologic al limbii cehe), Praga, 1952. Este, de fapt, ediția a 3-a, prelungită, a lui *Stručný slovník etymologický jazyka československého* (Scurt dicționar etimologic al limbii cehoslovace) de Holub, Praga, 1933.

[8] *Typ češtiny* (Tipologia limbii cehe), Praga, 1951.

și Jedlička[1], un nou manual al limbii cehe literare contemporane de Adam, Jaroš și Holub[2]. Ea a făcut posibilă și o revizuire a studiilor lingvistice la o serie de consfătuiri lingvistice. Prima din ele, care a avut loc în noiembrie 1951 la Brno, a fixat un nou program pentru studiile cehoslovace în domeniul lingvisticii slave comparative și a distribuit sarcinile[3]. A urmat o consfătuire lexicografică la Bratislava[4].

Perioada noului avînt al studiilor lingvistice din Cehoslovacia cuprinde și reorganizarea, la 17 noiembrie 1952, a Academiei Cehoslovace de Științe. Studiul lingvistic pe întreaga țară a fost concentrat în cadrul secției a VIII-a de limbă și literatură (președinte acad. Trávníček, iar după el, din 1955, acad. Průšek). La vechile institute, ca Institutul de limbă cehă, Institutul oriental și Institutul slav, s-au adăugat alte instituții : Cabinetul de studii eline, romane și latine (conducător, acad. Salač), Cabinetul de filologie modernă (conducător, prof. Z. Vančura) și Cabinetul de documentare filologică.

Sub auspiciile Academiei se găsesc acum toate revistele lingvistice, care se ocupă, în cea mai mare parte, cu lingvistica cehă și slavă și anume : „Listy filologické" (Foaia filologică ; apare începînd din 1874, acum în anul al LXXXI-lea, sub îngrijirea Cabinetului de studii eline, romane și latine și se ocupă cu lingvistica clasică, cehă veche și comparativă), „Naše řeč" (Limba noastră ; apare începînd din anul 1917 sub îngrijirea Institutului de limbă cehă și se ocupă cu problemele practice ale cultivării limbii), „Slovo a slovesnost" (Cuvîntul și literatura ; apare, începînd din anul 1935, acuma în anul al XVIII-lea, sub îngrijirea Institutului de limbă cehă și se ocupă cu problemele teoriei și cultivării limbii), „Slavia" (apare sub îngrijirea Institutului slav, începînd din anul 1922, acum în al XXVI-lea an, și se ocupă cu filologia slavă), „Archiv orientální" (Arhiva orientală ; editată de către Institutul oriental, începînd din 1921, acuma în anul al XXIV-lea, și se ocupă cu problemele lingvisticii orientale) și, în sfîrșit, „Časopis pro moderní filologii" (Revista de filologie modernă ; vezi nota 1, pag. 122).

În institutele sus-amintite s-au concentrat, în primul rînd, lucrările speciale ; cu problemele teoretice de lingvistică se ocupă deocamdată toate institutele în mod ocazional. Lingvistica generală s-a concentrat în situația actuală mai ales la Institutul de limbă cehă.

Această organizare a muncii științifice în domeniul lingvisticii contribuie, după reorganizarea întregii Academii, la un studiu mai aprofundat și mai sistematic al diferitelor discipline. Firește că în centrul preocupărilor și studiilor stă limba cehă în relațiile ei bogate cu limbile slave, dar nu sînt neglijate nici celelalte discipline lingvistice. Crește interesul pentru lingvistica romanică, care are o tradiție destul de veche și, în cadrul ei, și pentru studiul limbii romîne în spiritul tradiției create de către fondatorul studiilor romanistice cehe, J. U. Jarník. În secția lexicografică a Institutului slav s-a pregătit un voluminos dicționar romîn-ceh, care, după controlul efectuat în anul 1955 la Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R., a fost dat de curînd la tipar.

---

[1] *Stručná mluvnice česká pro střední školy* (Scurtă gramatică a limbii cehe pentru școlile medii), Praga, 1950. A apărut și sub titlul „*Česká mluvnice. Základni jazyková příručka*" (Gramatica cehă. Manual de bază), Praga, 1952.

[2] *Český slovník pravopisný a tvaroslovný* (Dicționar ortografic și morfologic al limbii cehe), Praga, 1953.

[3] Cp. Dokulil-Hausenblas, „Slovo a slovesnost", XIII, 1952, 101—104; referat în „Naše řeč", XXXV, 1951, 156—159; Havránek, *Zpráva o práci vykonané na jednotlivých úsecích srovnávací slovanské jazykovědy u nás od brněnské konference* (Dare de seamă despre lucrările înfăptuite la noi în diferitele sectoare ale lingvisticii slave comparative de la conferința din Brno încoace), „Slavia", XXII, 1953, 177—184.

[4] Cp. M. Helcl, *Za novými cestami československé lexikografie* (Noi căi ale lexicografiei cehoslovace), „Slovo a slovesnost", XIII, 1952, 179—191. Referatele și discuțiile de la această consfătuire sînt publicate în *Lexikografický sborník* (Colecția de studii lexicografice), Bratislava, 1953.

Cu limba romînă se ocupă, după Jarník și după elevul său M. Křepinský, un număr din ce în ce mai mare de cercetători (Z. Wittoch, P. Beneš și din tinerii V. Hořejší, J. Smrčková și J. Felix). Cu contribuțiile lor ne întîlnim nu numai în revista „Časopis pro moderní filologii", publicată de Cabinetul de filologie modernă[1], dar și, cu toate că mai rar, în „Slavia", în „Slezský sborník" (Colecția sileziană de studii)[2] și în „Sborník prací filosofické fakulty brněnské university" (Colecția de lucrări a facultății de litere a universității din Brno). E păcat că nu mai apare revista „Romînoslavica", al cărei prim număr, sub redacția Dr. T. Ionescu-Nișcov, a arătat bogăția problemelor romîno-slave tocmai în domeniul lingvisticii.

În cadrul acestei activități în plin avînt în domeniul filologiei moderne a avut loc la Liblice, în februarie 1954, o conferință a cercetătorilor filologiei moderne[3]. Această conferință avea în cea mai mare parte un scop practic : pregătirea de gramatici științifice ale limbilor străine contemporane, în special ale celor universale, gramatici a căror lipsă se resimte.

Romanistica cehă se ocupă nu numai cu probleme speciale parțiale, dar în ultimul timp ea încearcă să rezolve chiar probleme de bază, ca, de ex., problema începutului limbilor romanice, legată de problema existenței latinei vulgare (cu problema aceasta se ocupă prof. M. Křepinský), problema complicată a ortografiei franceze (V. Buben, *Influence de l'ortographe sur la prononciation du français moderne*, Bratislava, 1935) sau problema diminutivelor în limbile romanice (J. Dvořák, *Deminutiva v jazycích románských I. Vulgární latina a španělština* (Diminutivele în limbile romanice I. Latina vulgară și spaniola), Praga, 1932.

De un interes din ce în ce mai mare se bucură și balcanologia, și din acest punct de vedere sînt studiate fenomenele complexe ale interferenței romîno-slave în sistemul verbal (Křepinský) și unele probleme de albanologie (Buben, Polák). Din acest punct de vedere este studiată și problema limbilor balcanice în general (Havránek, Horálek).

Noua organizare aduce cu sine, bineînțeles, și o înflorire a studiilor de slavistică. Pe lîngă lucrarea de mare amploare a lui Horálek, intitulată *Úvod do studia slovanských jazyků* (Introducere în studiul limbilor slave ; Praga, 1955) au apărut și mai multe lucrări speciale, îndeosebi prin îngrijirea Institutului slav[4]. În boemistică, în afară de gramatica lui Trávníček, cea mai însemnată contribuție este *Novočeská skladba* (Sintaxa limbii cehe moderne, Praga, 1947), a lui Šmilauer, lucrare de o mare amploare, care întrece pe alocuri, prin observații subtile, prin sistematizare și prin amploarea vederii, chiar partea sintactică a gramaticii lui Trávníček.

O mare dezvoltare a atins și orientalistica cehoslovacă prin meritul maeștrilor ei de renume mondial, J. Zubatý, B. Hrozný, V. Lesný, J. Rypka, F. Lexa și F. Tauer. La Institutul oriental și la Facultatea de filologie din Praga se lucrează acuma aproape în toate domeniile orientalisticii : în problematica Asiei Mici și în cea hitită, în asirologie, în limbile toharică, mongolă, chineză, japoneză, coreeană, indiană, în limbile autohtone ale Indiei, în limbile vietnameză,

---

[1] „Časopis pro moderní filologii" apare acum, în anul al XXXIX-lea, sub redacția prof. Vančura și continuă tradiția îndelungată a revistei, inițiate în anul 1911 de Clubul cercetătorilor filologiei moderne. Revista aceasta conține studii din filologia romanică, germanică, engleză și albaneză.

[2] E vorba de o revistă publicată de către Institutul de studii silezian din Opava.

[3] Cp. Z. Wittoch, „Časopis pro moderní filologii", XXXVI, 1954, 122 — 123 ; *Konference jazykovědců pracujících v oboru moderní filologie* (Conferința lingviștilor din domeniul filologiei moderne), „Věstník Československé akademie věd" (Revista Academiei Cehoslovace de Științe), 63, 1954, 150 — 255.

[4] Kurz, *Evangelium Assemani*, Praga, 1956 ; Horálek, *Evangeliáře a čtveroevangelia, Příspěvky k textové kritice a k dějinám staroslověnského překladu evangelia* (Evangeliarele și tetraevanghelele. Contribuții la critica textelor și la istoria traducerii evangheliei în limba slavă veche), Praga, 1954 ; Dostál, *Studie o vidovém systému v staroslověnštině* (Studiu asupra sistemului verbal în limba slavă veche), Praga, 1954 ; Dostál, *Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině* (Evoluția dualului în limbile slave, în special în limba polonă), Praga, 1954.

birmană, indoneziană, persană, turcă și armeană, în limbile caucaziene, în egiptologie și în limbile bantu. Studiile cercetătorilor mai în vîrstă și ale celor mai tineri apar în „Archiv orientální" sau în monografii (gramaticile limbilor coreene, bengale, japoneze, *Grammaire démotique* a lui Lexa etc.). Un loc de cinste îl ocupă în lingvistica mondială indianologia cehoslovacă ; Č. Loukotka este cunoscut printr-o serie de studii originale, tipărite mai ales în publicațiile sud-americane.

Avîntul crescînd al studiilor lingvistice a provocat și necesitatea înființării de instituții afiliate. La Brno, au fost înființate filiala Institutului slav și cea a Institutului de limbă cehă, ca o consecință a sarcinilor multiple și a necesităților practice. În timp ce Institutul de limbă cehă din Praga se dedică, în domeniul cercetărilor dialectale, cercetării dialectelor cehe pe teren, filiala din Brno se concentrează asupra studiului problemelor dialectale în Moravia[1]. La Institutul de limbă cehă din Praga se mai lucrează la alte sarcini foarte însemnate, și probabil chiar mai importante, ca de ex. terminarea dicționarului intitulat *Příruční slovník jazyka českého* (Dicționar manual al limbii cehe), editarea unui nou dicționar normativ ceh[2], revizuirea regulilor ortografiei cehe de pînă acum[3], alcătuirea unui dicționar istoric al limbii cehe etc.

La Institutul slav s-a înființat o secție lexicografică, în care se pregătesc mai multe dicționare bilingve prin colaborarea colectivă dintre specialiști : dicționarele romîn-ceh și ceh-romîn, bulgar-ceh, polonez-ceh și ceh-polonez, sîrbocroat-ceh și ceh-sîrbocroat și, în colaborare cu Academia Maghiară de Științe, un dicționar maghiar-ceh și unul ceh-maghiar. În cadrul aceluiași institut se lucrează la un dicționar științific al limbii slave vechi. În Cabinetul de filologie modernă se pregătește acuma un mare dicționar francez-ceh și dicționare mai mici albanez-ceh și ceh-albanez, portughez-ceh și ceh-portughez și un dicționar suedez-ceh. La facultatea de filologie a Universității Carol din Praga se lucrează la un mare dicționar german-ceh. O atenție deosebită merită dicționarul de mare amploare *Velký rusko-český slovník* (Mare dicționar rus-ceh, pînă acum au apărut trei volume de format mare, cuprinzînd literele А — П), care atrage atenția prin redactarea detaliată a articolelor. La filiala din Brno a Institutului slav se lucrează, pe de o parte, la sus-amintitul dicționar științific al limbii slave vechi, sub conducerea din Praga, pe de altă parte, sub conducerea prof. Machek, al cărui *Etymologický slovník jazyka českéh* (Dicționar etimologic al limbii cehe) a fost dat la tipar în zilele acestea, la un mare dicționar etimologic slav pe bază comparativă. În sfîrșit, în Cabinetul de filologie modernă se pregătește un dicționar etimologic al limbii albaneze.

Instituțiile lingvistice din Slovacia, încadrate în Academia Slovacă de Științe, sînt organizate la fel ca cele cehe, cu deosebirea că cercetătorii slovaci se concentrează, în cea mai mare parte, asupra problemelor pur slovace.

La Bratislava se pregătește un dicționar al limbii slovace literare și se intenționează reluarea cercetărilor sistematice asupra dialectelor slovace și alcătuirea unui atlas lingvistic slovac. Un material vast s-a adunat mai demult sub conducerea prof. Vážný, care a publicat recent o lucrare cuprinzătoare sub titlul *Slovenská jména motýlů* (Numele slovace de fluturi), Bratislava 1956. La Bratislava, spre deosebire de Praga, se lucrează foarte intens și la terminologie tehnică slovacă. În acest scop apare o revistă specială „Slovenské odborné názvoslovie" (Nomenclatura slovacă de specialitate). La Bratislava apar astăzi două reviste de lingvistică : „Slovenská reč" (Limba slovacă), dedicată cultivării limbii slovace, și „Jazykovedný sborník" (Revista de ingvistică), care se ocupă cu problemele lingvisticii în cel mai larg sens.

[1] Vezi Vážný-Polák, *L'Institut de la langue tchèque à Prague*, „Orbis", III, 1954, 509—512 ; S. Utěšený, *K zahájení soustavného výzkumu moravských nářečí* (Despre începutul cercetărilor sistematice a dialectelor din Moravia), „Naše řeč", XXXVI, 1953, 251 — 252.

[2] Vezi M. Helcl, *O novém slovníku spisovné češtiny* (Despre noul dicționar al limbii literare cehe), „Slovo a slovesnost", XV, 1954 161 — 165.

[3] Vezi F. Daneš, *Porady o nových Pravidlech českého pravopisu* (Consfătuiri despre noul Dicționar ortografic ceh), „Naše řeč", XXXVI, 1953, 124 — 127.

Pe lîngă aceste sarcini colective, în institutele lingvistice ale Academiei se mai lucrează la teme individuale, care cuprind atît probleme speciale cît şi probleme de ordin general. O atenţie deosebită merită studiile din domeniul foneticii, în special cele care se ocupă de problemele interesante ale perceptibilităţii şi transmisibilităţii sunetului în aparatele telefonice, studiile speciale de fonetică şi fonologie a limbilor engleză, franceză, albaneză,care adeseori aduc cunoştinţe noi, studiile din domeniul stilisticii etc.

Ca încheiere putem spune că sarcinile vaste, pe care şi le-au luat lingviştii cehi într-o serie de sesiuni ştiinţifice, vor contribui desigur, prin rezolvarea lor, nu numai la lămurirea problemelor din punct de vedere naţional, dar, prin baza lor teoretică, ele vor indica rezolvarea posibilă în cadrul larg al lingvisticii comparative şi generale. Lingviştii cehi se vor strădui să păstreze poziţia lor importantă în lingvistica mondială şi să păşească pe drumul indicat de lingvişti atît de însemnaţi ca J. Zubatý, V. Mathesius, J. Janko, O. Hujer, şi elevii lor B. Havránek, B. Trnka, F. Trávníček, L. Zatočil şi alţii, pe baza tradiţiei create de Dobrovský, Jungmann şi Šafařík.

V. Polák şi V. Hořejší

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 2, 1957

ATLASUL DIALECTAL BULGAR

În cursul verii anului trecut, în Bulgaria, s-a început acţiunea de strîngere a materialului lingvistic în vederea întocmirii unui atlas lingvistic al limbii bulgare.

Problema atlasului dialectologic bulgar a fost pusă pentru întîia oară în 1929, cînd, la primul Congres al slaviştilor, la Praga, s-a întemeiat un comitet internaţional pentru întocmirea unui atlas lingvistic comun al limbilor slave. În comisia pentru atlasul bulgar au intrat: L. Miltetić, St. Romanski, K. Mircev şi I. Lekov. Neprimind nici un sprijin din partea Academiei bulgare şi a guvernului, această comisie n-a făcut nimic pentru traducerea în viaţă a hotărîrii[1].

După al doilea război mondial, problema atlasului lingvistic al limbii bulgare a fost pusă din nou, pe de o parte de bine cunoscutul slavist sovietic S. B. Bernstein, şi pe de altă parte de prof. St. Stoikov[2]. În 1948, prof. S. B. Bernstein, specialist în limba bulgară şi conducătorul secţiei de lingvistică slavă a Institutului de slavistică de pe lîngă Academia de Ştiinţe a U.R.S.S. a publicat în „Jurnalul Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S." proiectul de întocmire a atlasului lingvistic al limbii bulgare. În acelaşi an, el a organizat strîngerea materialului pentru *Atlasul graiurilor bulgare de pe teritoriul U.R.S.S.* Timp de trei ani, specialişti în limba bulgară au cercetat 103 graiuri bulgare. Atlasul întocmit pe baza materialului obţinut în urma acestor cercetări se află acum sub tipar.

Pentru Bulgaria, prof. St. Stoikov, ca membru al catedrei de limba bulgară de pe lîngă Facultatea de filologie, a redactat, în 1947, un *Scurt chestionar informativ pentru studierea dialectelor teritoriale bulgare* şi, cu ajutorul colaboratorilor din întreaga ţară, a început strîngerea materialului. Munca pregătitoare de strîngere a materialului s-a schimbat radical prin înfiinţarea Institutului de limbă bulgară, unde s-a creat o secţie specială de dialectologie bulgară. La început conducătorii ei au fost acad. St. Romanski şi prof. St. Stoikov, iar din 1952, numai prof. St. Stoikov.

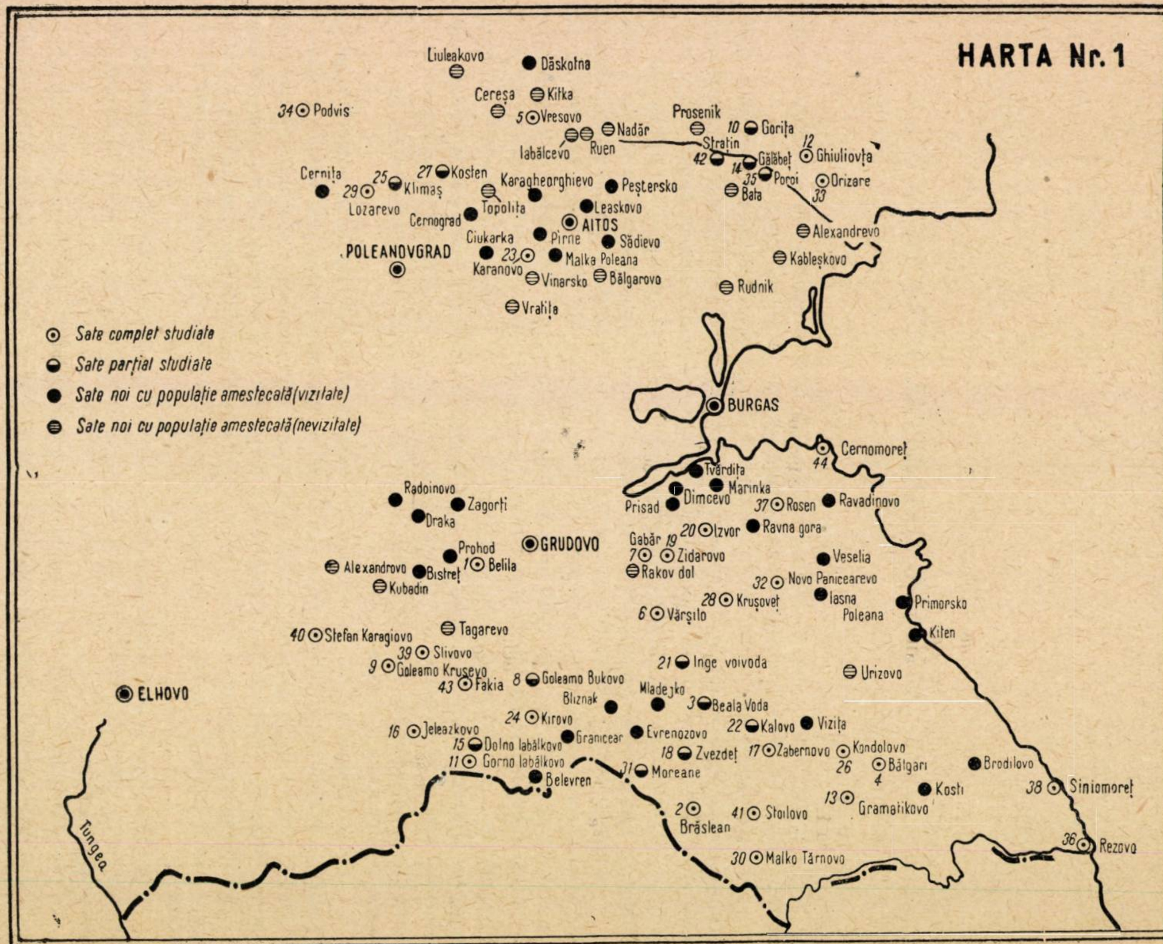
În 1955, după ce s-au strîns date suficiente pe baza *Scurtului chestionar informativ*, prof. St. Stoikov a trecut la redactarea unui *Program pentru strîngerea materialului pentru atlasul dialectologic bulgar.*

Considerîndu-se că de buna întocmire a programului depind caracterul, aspectul şi cuprinsul atlasului, deci succesul întregii munci, s-a acordat o deosebită atenţie acestui program. El a fost discutat de două ori la Sofia şi apoi, după ce a fost refăcut, a fost discutat şi la Moscova,

---

[1] St. Stoikov, Обсъжлане на „Програмата" за събиране на материали за български диалектен атлас в София и Москва, Български език, кн. 3, 1956, p. 295.

[2] În ultimele decenii se lucrează pentru strîngerea materialului din toate celelalte limbi slave. Munca pentru întocmirea atlaselor lingvistice ale limbilor: rusă, ucraineană, cehă şi slovacă este mai înaintată.

HARTA Nr. 1
Sate complet studiate
Sate parțial studiate
Sate noi cu populație amestecată (vizitate)
Sate noi cu populație amestecată (nevizitate)
Liuleakovo
Dăskotna
Cereșa
Kitka
34 Podvis
5 Vresovo
Nadăr
Prosenik
10 Gorița
Iabălcevo
Ruen
Stratin
12
42
Gălăbeț
Ghiuliovța
14
35 Poroi
Orizare
33
Cernița
25 Klimaș
27 Kosten
Karagheorghievo
Peștersko
Bata
29
Lozarevo
Topolița
Leaskovo
Cernograd
AITOS
Alexandrevo
Ciukarka
Pirne
Sădievo
POLEANOVGRAD
23
Malka Poleana
Kableșkovo
Karanovo
Vinarsko
Bălgarovo
Rudnik
Vrațița
BURGAS
Cernomoreț
44
Tvărdița
Marinka
Dimcevo
Prisad
37 Rosen
Ravadinovo
Radoinovo
Zagorți
Draka
20 Izvor
Ravna gora
Prohod
GRUDOVO
Gabăr 19
7 Zidarovo
Veselia
Alexandrovo
Bistreț
1 Belila
Rakov dol
Kubadin
32 Novo Panicearevo
28 Krușoveț
Iasna Poleana
Primorsko
6 Vărșilo
Kiten
Tagarevo
40 Stefan Karagiovo
39 Slivovo
21 Inge voivoda
9 Goleamo Krușevo
8 Goleamo Bukovo
Urizovo
43 Fakia
ELHOVO
Bliznak
Mladejko
3 Beala Voda
24 Kirovo
22 Kalovo
Vizița
16 Jeleazkovo
Granicear
Evrenozovo
15 Dolno Iabălkovo
18 Zvezdeț
17 Zabernovo
Kondolovo
11 Gorno Iabălkovo
31 Moreane
26
Bălgari
Brodilovo
Belevren
4
Kosti
38 Siniomoreț
13 Gramatikovo
2 Brăslean
41 Stoilovo
Tungea
36 Rezovo
30 Malko Tărnovo

în cadrul a două ședințe. La prima ședință au luat parte numai colaboratorii sectorului lingvistic care au participat la culegerea materialului pentru *Atlasul graiurilor de pe teritoriul U.R.S.S.* Scopul acestei ședințe a fost, mai ales, să se pună de acord atlasul lingvistic bulgar cu cel întocmit mai înainte pentru graiurile bulgare din U.R.S.S. După a doua discuție, la Moscova, programul a fost îmbunătățit. Pe baza lui, în august-septembrie 1956, o comisie bulgaro-sovietică a strîns material lingvistic în regiunea Burgas. Îmbogățit, pe baza experienței de pe teren, acest program a fost dat la tipar și urmează să apară în curînd. Ultima redactare va servi la strîngerea materialului pentru întregul atlas.

Atlasul lingvistic al limbii bulgare — operă comună a Institutului de limba bulgară de pe lîngă Academia de Științe bulgară și a Institutului de Slavistică de pe lîngă Academia de Științe a U.R.S.S. — conform planului inițial, urmează să fie terminat în 10 ani. În 1960 este programată apariția *Atlasului graiurilor bulgare de sud-est.*

Pentru strîngerea materialului se are în vedere anchetarea graiurilor în toate așezările vechi (circa 1.000 de localități), în care majoritatea populației nu provine din migrație. Din cauza mutărilor masive de populație care au avut loc în Bulgaria, în decursul secolelor, cît și din cauza depărtării dintre așezări, s-a renunțat la principiul geografic în alegerea localităților de anchetat. Rețeaua este oarecum stabilită pe loc.

Chiar în cursul anului 1956, considerat, din mai multe puncte de vedere, an de experiență, așa cum am mai spus, s-a pășit la strîngerea materialului pentru primul volum al *Atlasului*, care va cuprinde Bulgaria de sud-est. În curs de două luni, în timpul verii, au fost anchetate 78 de așezări din regiunea Burgas (regiune cu graiul cel mai puțin cunoscut). În 44 de sate, cu populație veche, s-au făcut anchete complete, iar în celelalte 34 de așezări, cu populație amestecată, s-au luat numai datele referitoare la istoricul lor. Satele noi nu au fost anchetate de loc (În această categorie intră, mai ales, așezările de pe litoralul mării — vezi harta 1).

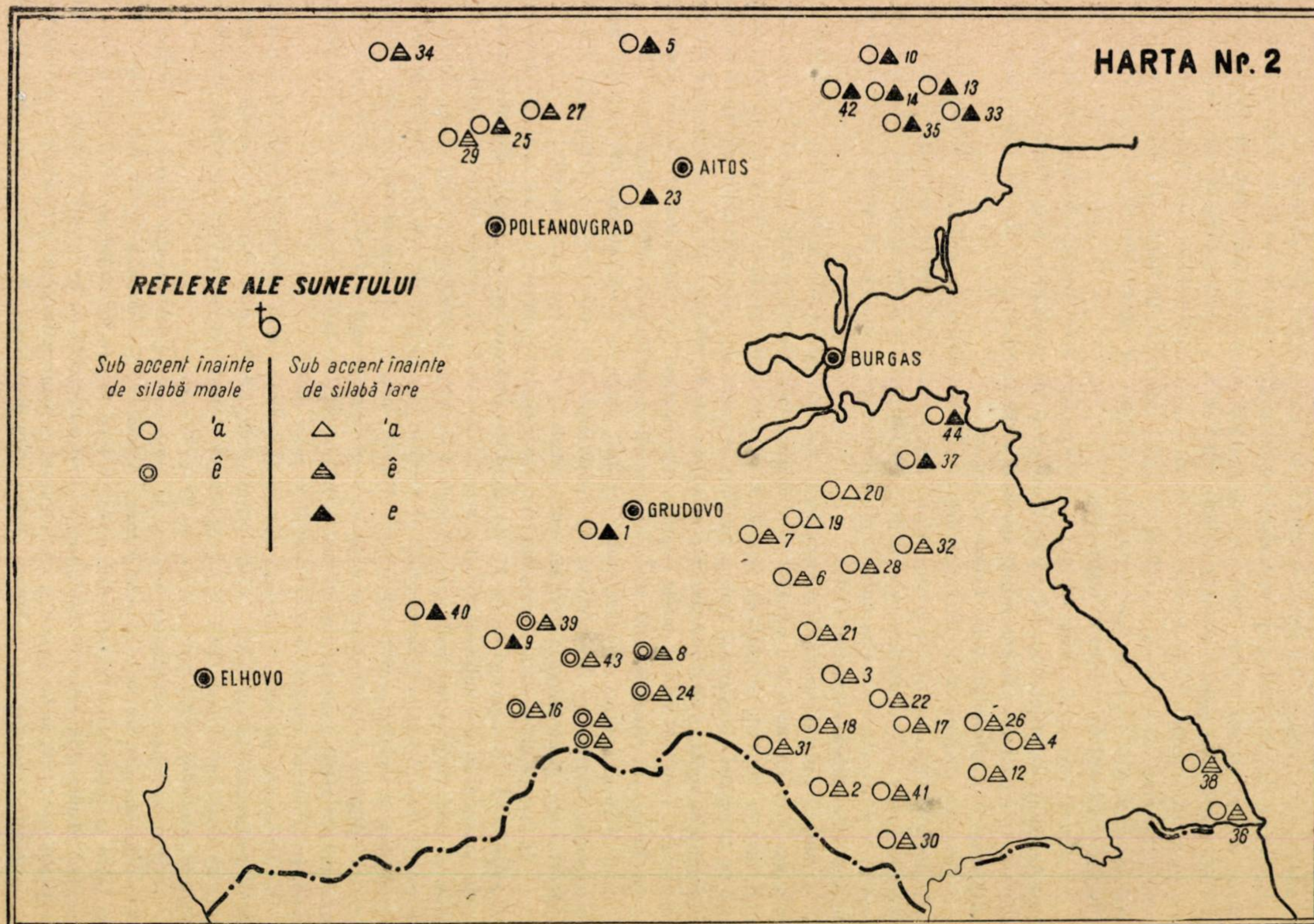
Pentru efectuarea anchetei, s-au constituit grupe de 3—4 persoane (în total au lucrat 23 persoane, dintre care 5 sovietici), sub conducerea unui dialectolog cu experiență. Fiecare cercetător din grupă lucrează complet independent la strîngerea materialului.

În fiecare sat se strînge materialul lingvistic în mod indirect, pe bază de chestionar, de la cel puțin 3—4 „informatori de bază". În afară de „informatorii de bază" mai sînt anchetați și alți informatori „complimentari". La acești informatori se recurge pentru lămurirea problemelor ridicate de răspunsurile care nu coincid între ele (în legătură cu dubletele, diferențele de rostire etc.). Alegerea informatorilor de bază se face în primele zile ale venirii grupei de anchetatori în localitatea respectivă, prin discuții duse cu cît mai multe persoane. Pentru această categorie de informatori sînt preferate persoanele mai în vîrstă, ai căror părinți sînt originari din satul anchetat, cu cît mai puțină știință de carte și care să nu fi călătorit prea mult. Informatorii „complimentari" pot fi de orice vîrstă.

Programul pe baza căruia s-a lucrat în ancheta din vara anului 1946 cuprinde 210 întrebări (fonetică, morfologie, lexic și foarte puțină sintaxă)[1]. El este mai mic decît cel folosit pentru ancheta graiurilor bulgare din U.R.S.S. și pare că va mai fi micșorat încă din cauza numărului mare al așezărilor vechi, care urmează să fie anchetate.

Pentru fiecare informator de bază se folosește cîte un formular aparte. În dreptul fiecărei întrebări este trecut răspunsul primit. Anchetatorii însă nu se opresc aici, ci trec chiar pe teren la prelucrarea materialului strîns. Pentru fiecare întrebare se întocmește o fișă. În cazul că răspunsurile celor 3—4 informatori de bază coincid, se trece pe fișă forma unică. Dacă răspunsurile diferă, se fac cercetări suplimentare — recurgîndu-se de astă dată și la informatorii complimentari, pentru a se stabili de unde provin deosebirile. În acest caz se notează pe fișă

[1] În chestionar, pentru fiecare problemă din program pot fi formulate mai multe întrebări.

HARTA Nr. 2
REFLEXE ALE SUNETULUI
ѣ
Sub accent înainte de silabă moale
'a
ê
Sub accent înainte de silabă tare
'a
ê
e
AITOS
POLEANOVGRAD
BURGAS
GRUDOVO
ELHOVO

forma care coincide pentru cei mai mulţi informatori, iar, în partea de jos a fişei, sub ,,Observaţii" se indică provenienţa diferenţelor[1]. De obicei astfel de probleme ridică dubletele (existente fie la una şi aceeaşi persoană, fie la persoane din generaţii diferite etc.). În felul acesta o grupă de anchetatori nu pleacă dintr-un sat pînă ce nu epuizează toate problemele ridicate de răspunsurile diverşilor informatori.

Hărţile vor fi cartografiate pe fenomene (vezi harta 2). Cuvintele care se abat de la regula generală vor fi trecute ca comentar la hartă. Dacă cuvintele care se abat de la regula generală sînt în număr mai mare, ele vor putea fi folosite la întocmirea unei hărţi separate, pe care să poată fi urmărită răspîndirea lor.

În afară de răspunsurile pe bază de chestionar, cercetătorii au mai cules texte şi au făcut numeroase înregistrări pe bandă de magnetofon.

Rezultatele primei expediţii sînt considerate fructuoase şi dialectologii bulgari consideră că materialul cules va putea fi folosit nu numai pentru întocmirea atlasului, dar şi pentru o analiză monografică a diferitelor graiuri din regiunea Burgas. Realizarea atlasului limbii bulgare prezintă o deosebită importanţă nu numai pentru specialiştii în limba bulgară sau pentru slavişti, ci şi pentru balcanologi[2].

Maria Rădulescu

[1] De exemplu, pentru întrebarea 124 din chestionar, din satul X. s-a întocmit următoarea fişă : la mijlocul fişei s-au scris răspunsurile **гуши, сърми** urmat în paranteze drepte de cifrele 2 şi 5. Aceasta înseamnă că răspunsul **сырми** a fost dat de informatorii 2 şi 5. La ,,Observaţii" s-a notat că este cuvînt mai nou. Pentru o altă întrebare, la care fiecare informator a răspuns printr-un alt cuvînt, s-a scris pe fişă în dreptul fiecărei forme explicaţia cuvenită. De ex. **карфица** produsul industrial, **гвозда** lucrat de mînă, **пирон** cuvînt nou, **синджир** cuvînt vechi (printre tineri sînt mulţi care nici nu-l cunosc).

[2] Dintre popoarele balcanice, atlase lingvistice nu au pînă acum decît romînii.

INTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 3
BUCUREŞTI

Lei 5.—

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

3

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

3

ANUL VIII
1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul VIII, nr. 3 1957

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome VIII, n° 3 1957

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том VIII, № 3 1957

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 3, 1957

ELEMENTUL REGENT ÎN RELAŢIA DE SUBORDONARE*

DE
SORIN STATI

I

Cele patru părţi ale propoziţiei sînt definite, în cele mai multe gramatici, după criterii neomogene. Subiectul şi predicatul se definesc unul prin altul şi avîndu-se în vedere sensul, conţinutul semantic. (Subiectul este partea de propoziţie care arată cine săvîrşeşte acţiunea exprimată de predicatul verbal sau cui i se atribuie o însuşire ori o caracteristică exprimată prin numele predicativ; predicatul este partea propoziţiei care atribuie subiectului o acţiune, o stare sau o însuşire, partea care arată ce face, ce este sau cum este subiectul.) Atributul şi complementul se definesc după natura morfologică a termenului regent. (Atribut e partea de propoziţie care determină un substantiv sau un substitut al lui; complement e cuvîntul care determină un verb, un adverb sau un adjectiv) [1].

Desigur nu e singurul fel în care au fost sau ar putea fi definite cele patru categorii sintactice. Predicatul şi subiectul sînt cîteodată definite logic (încercîndu-se un paralelism cu predicatul şi subiectul logic) sau psihologic; predicatul e foarte des identificat morfologic („partea propoziţiei care constă dintr-un verb la un mod personal"). De aceea e firesc să se ceară o definire după un singur criteriu, de vreme ce categoriile sînt de acelaşi ordin, şi să nu se amestece semantica cu morfologia şi sintaxa, sau gramatica cu logica şi psihologia.

Criteriul la care ne-am oprit este cel funcţional, şi anume, în cazul nostru, sintactic. Funcţional, cele patru categorii în discuţie trebuie identificate: *a*) după natura relaţiei[2] în care intră, *b*) după rolul pe care îl joacă în această relaţie şi *c*) după anumite caracteristici ale termenului cu care intră în relaţie. O parte de propoziţie care intră în relaţie predicativă (de

* Comunicare prezentată la sesiunea generală ordinară ştiinţifică a Academiei R.P.R., subsecţia de limbă şi literatură, în şedinţa din 27 septembrie 1957.

[1] Definiţiile părţilor de propoziţie reproduc aproape identic definiţiile din *Gramatica Academiei R.P.R.*, vol. al II-lea, p. 64, 69, 81 şi 112.

[2] Gramatica tradiţională deosebeşte aici două tipuri de relaţie: predicativă şi de determinare. Sînt însă lingvişti care consideră relaţia predicativă de aceeaşi natură cu determinarea, întrucît în ambele termenii se condiţionează reciproc. Vezi R.F. Mikuš, *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belič, Ljubljana*, 1952, p. 77-8. Aceeaşi concepţie, mai puţin clar formulată, la Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, p. 107.

predicaţie) este sau subiect sau predicat; deosebirea se face după criteriul *b* de mai sus. O parte de propoziţie care *a*) intră în relaţie de determinare este *b*) element regent sau subordonat (determinat sau determinant), iar dacă este subordonat îl considerăm *c*) atribut sau complement, după categoria morfologică a elementului regent (vezi definiţiile părţilor secundare de propoziţie, date mai sus). După cum se vede, criteriile *a*, *b* şi *c* au fost folosite succesiv, ele fiind deopotrivă de necesare pentru delimitarea părţilor secundare de propoziţie, spre deosebire de părţile principale, pentru care e nevoie numai de două criterii. Reţinem că atributul se deosebeşte de complement după categoria morfologică a elementului regent.

În sintaxa frazei, după cum se ştie, subordonatele se definesc după partea de propoziţie care le corespunde în sintaxa propoziţiei.

Această „corespondenţă" sau „echivalenţă" — criteriu care produce multe confuzii în clasificarea categoriilor gramaticale — ar trebui înlocuită cu criteriul funcţional indicat mai sus. Astfel, propoziţiile subordonate se clasifică în atributive şi completive, după natura morfologică a elementului regent. Subiectivele şi predicativele formează o categorie aparte, aflîndu-se cu „regenta" într-un raport care nu e nici de coordonare, nici de subordonare, ci de predicaţie. Vorbind de „elementul regent", am atins o altă problemă insuficient soluţionată: ne mulţumim adeseori cu afirmaţia, întîlnită în atîtea lucrări, că o subordonată determină regenta în întregime sau numai o parte a ei (de ce nu şi o frază?), şi nu avem încă un studiu care să explice şi să expună amănunţit cele două situaţii (sau trei?). La drept vorbind, nu ştim încă ce înseamnă „element regent", şi problema interesează nu numai sintaxa frazei, — cum rezultă din cercetările mai vechi, — ci şi sintaxa propoziţiei. Lucrarea de faţă îşi propune în primul rînd să schiţeze o clasificare a determinanţilor (părţi secundare de propoziţie şi propoziţii subordonate), aplicînd cu consecvenţă criteriul „categoria morfologică a elementului regent". În al doilea rînd, ne vom ocupa de două chestiuni legate de prima:

1. Ce se consideră element regent? şi 2. Anumite specii de propoziţii atributive.

Ne vom referi tot timpul în special la sintaxa frazei. Cele mai multe discuţii, principiile şi concluziile privesc însă şi părţile propoziţiei.

II

Propoziţiile cunoscute în gramaticile romîneşti sau străine sub numele de subordonate formează o categorie gramaticală neomogenă: ea cuprinde propoziţii care d e t e r m i n ă un element din regentă şi propoziţii care se află în raport de i n t e r d e p e n d e n ţ ă cu un element din regentă (subiectiva e pe acelaşi plan cu predicatul regentei, iar predicativa cu subiectul regentei). Raportul al doilea e identic cu cel dintre subiect şi predicat, în propoziţie, şi tocmai de aceea l-am numit mai sus *raport de predicaţie*. Fireşte aici nu numai termenul „propoziţie subordonată" nu e fericit, dar nici „regentă" sau „element regent". De aceea, cînd definim o subordonată, trebuie să vedem mai întîi în ce

relație se află cu fiecare din propozițiile de care e legată (e determinare sau interdependență ?). Într-o relație de interdependență, de predicație, propoziția e subiectivă sau predicativă, după cum corelativul ei e predicat sau subiect. Într-o relație de determinare, propoziția este atributivă sau completivă, în funcție de categoria morfologică a elementului regent.

Cele patru categorii de subordonate se definesc deci, întîi, după natura relației în care intră și, apoi, după categoria sintactică sau morfologică a termenului corelativ — pe cîtă vreme, în sintaxa propoziției, părțile secundare se definesc numai după categoria morfologică a elementului regent.

Cu toate acestea, pentru a nu complica terminologia, ne menținem la denumirile tradiționale și vorbim de subiective și predicative ca de niște propoziții s u b o r d o n a t e, avînd ca termen corelativ un element r e g e n t cuprins în propoziția r e g e n t ă.

Întrucît însă ne-am propus să cercetăm numai clasificarea propozițiilor subordonate după categoria morfologică a elementului regent, subiectivele și predicativele — care se clasifică după categoria s i n t a c t i c ă a elementului regent — ies, deocamdată, în afara discuției.

Un exemplu de clasificare după categoria morfologică a elementului regent ni-l oferă *Gramatica Academiei R.P.R.*, unde ni se spune că : „Propozițiile pot determina substantive (în cazul propozițiilor atributive), verbe la mod predicativ sau nepredicativ (în cazul propozițiilor completive și circumstanțiale[1] sau adjective și adverbe (în cazul unor propoziții completive și circumstanțiale)” [2].

Clasificarea aceasta nu e completă ; în plus, nu toate categoriile pe care le cuprinde au fost tratate în *Gramatica Academiei R.P.R.* care se rezumă, pentru unele, la afirmarea teoretică a existenței lor. De aceea, în cele ce urmează, ne propunem să întregim și să corectăm această clasificare.

După categoria morfologică a elementului regent, deosebim :

1. Propoziții care determină verbe (la moduri predicative sau nepredicative) :

a. la un mod predicativ : I-a m c e r u t ***să vină.***

b. la gerunziu : V î n z î n d *ieri marfa* ***ca să obțină un preț mai bun*** *s-a păcălit.*

c. la infinitiv : *Pentru* a r ă s p u n d e ***așa cum ne-a cerut,*** *am încă nevoie de unele date.*

d. la participiu : *Vede pe cei doi* î n g r ă m ă d i ț i *în fața bornelor cu lanțuri,* ***ca să privească*** *pe cei ce* ***intră*** *în palat.* Camil Petrescu, *Un om între oameni*, II, 408.

2. Propoziții care determină substantive : C î i n e l e ***care latră*** *nu mușcă* sau B u c u r i a *lui* ***cînd l-a văzut salvat*** *ne-a uimit pe toți.*

---

[1] Atunci cînd circumstanțialele corespund unor complemente circumstanțiale, — și numai la astfel de circumstanțiale se referă textul citat, — noi le considerăm tot propoziții completive.

[2] Vol. al II-lea, p. 172. Afirmația că există completive care determină adverbe nu e susținută prin exemple ; credem că nici nu corespunde realității. Nu se discută nici despre completive circumstanțiale care determină verbe la mod nepredicativ, deși astfel de situații se întîlnesc.

3. Propoziții care determină adjective : *Ne trebuie un om* c a p a b i l ***să conducă întreprinderea*** sau *M-am întîlnit cu o fată* f r u m o a s ă ***cum e soarele.***

Cele două exemple date atît la substantive, cît și la adjective, ilustrează cele două categorii de propoziții care le pot determina : propoziții care determină pur și simplu și propoziții care determină, aducînd o precizare de natură circumstanțială (în exemplele noastre, am dat o propoziție temporală și una comparativă).

4. Propoziții care determină pronume : *E l* ***care ținea așa de mult la mine,*** *parcă m-a uitat.* Eventual și *N-am să mă refer la* c e e a ***ce s-a mai spus*** — dacă nu considerăm pe *ceea ce* un singur pronume.

5. Propoziții care determină numerale : Al d o i l e a ***cu care m-am întîlnit*** *mi-a povestit totul.*

În sintaxa propoziției lucrurile se prezintă *mutatis mutandis* la fel, cu o singură excepție : sînt părți de propoziție care determină substantive, adjective, pronume, numerale și verbe, dar există în plus părți de propoziție care determină adverbe.

Cum trebuie împărțite elementele subordonate din propoziție și frază în categoriile atribut și complement, propoziție atributivă și completivă ? Problema se pune nu numai pentru limba romînă, ci pentru toate gramaticile în care se face o deosebire între atribut și complement [1]. În gramaticile romînești, problema s-a rezolvat pînă acum în felul următor : determinanții substantivului, pronumelui și numeralului sînt socotiți atribute, iar cei ai verbului, adjectivului și adverbului sînt numiți complemente. Dacă scoatem din discuție adverbul, care nu are determinanți decît în sintaxa propoziției, împărțirea aceasta ridică o nedumerire : prin ce se justifică trecerea adjectivului alături de v e r b, cînd, prin natura lor, adjectivele sînt n u m e, ca și substantivul, pronumele și numeralul ? Din cercetarea felului cum e tratată problema în diferite gramatici, am dedus că există cîteva argumente care, în aparență numai, justifică împărțirea în discuție. Credem că aceste argumente se reduc la trei (formularea lor ne aparține) :

1. Identitatea construcției unei propoziții care determină un adjectiv cu unele propoziții completive : ***E un om totdeauna bucuros să primească oaspeți*** față de *Se bucură* ***să primească oaspeți.*** Întrebarea care se pune la adjectiv pentru aflarea propoziției subordonate e identică cu întrebarea pusă la verb pentru aflarea unei completive. În exemplul de mai sus : *De ce e bucuros ?* și *De ce se bucură ?*

2. Sînt determinate de propoziții construite identic cu unele completive numai acele adjective care au un corespondent verbal — din categoria verbelor sau a locuțiunilor verbale care cer completive conjunctivale sau de tipul *că* + predicat la indicativ. Adjectivele în discuție au în oarecare măsură caracter verbal, de aceea e firesc ca propozițiile care le determină să fie puse în aceeași categorie cu subordonatele verbelor cu care sînt înrudite : ***bucuros — a se bucura, dornic — a dori*** etc.

[1] Desigur nu pentru gramaticile franceze, unde se vorbește numai despre complemente (*complément du nom* și *complément du verbe*).

3. Adjectivele din această categorie sînt, de fapt, nume predicative în propoziții eliptice de copulă. Propozițiile care le determină sînt, de aceea, subordonatele unui predicat nominal, așa că trebuie să fie considerate completive, ca oricare subordonată care determină un predicat. De exemplu : *Un om bucuros să primească oaspeți = Un om care e bucuros să primească oaspeți.* În varianta dezvoltată, *să primească oaspeți* determină predicatul *e bucuros.*

Vom căuta să răspundem acestor argumente pe rînd :

1. Identitatea construcției nu e necesară pentru a grupa în aceeași categorie funcțională mai multe propoziții subordonate. Funcționează adesea ca subiective, predicative sau completive propoziții cu aceeași construcție ; de asemenea propoziții cu aceeași funcție se construiesc diferit.

Subordonatele se definesc ca atributive, completive etc. nu după forma, după structura lor, ci după natura relației în care intră și a termenului corelativ.

Consecvenți criteriului identității construcției, ar trebui ca și unele propoziții care determină substantive să fie considerate completive [1]. Paralel cu construcția ***Mă gîndesc că plec,*** există și ***Gîndul că plec*** sau, în propoziție, *Gîndul de a pleca.* În construcția din urmă *de a pleca* ar trebui considerat complement.

Urmează că identitatea f o r m a l ă dintre subordonatele adjectivului și unele completive nu constituie o justificare pentru a le grupa în aceeași categorie f u n c ț i o n a l ă. O propoziție subordonată nu poate fi considerată completivă pentru simplul fapt că se construiește cu conjunctivul sau e introdusă prin *că.*

2. E adevărat că nu orice adjectiv primește determinări identice cu unele completive și că tocmai acele adjective ne preocupă, care au „caracter verbal".

Ce înseamnă însă acest „caracter verbal"? Putem deosebi două situații : *a*) Adjectivele sînt înrudite lexical cu unele verbe (fac parte din aceeași familie de cuvinte) : *dornic* și *doritor — a dori, bucuros — a se bucura, dator — a datora* etc. Adjectivele au valoarea unor participii prezente — categorie inexistentă în limba romînă — ale verbelor corespunzătoare : Adjectivele acestea pot fi interpretate și ca echivalente ale unor propoziții atributive care au ca predicat verbul corespunzător adjectivului (*Care se bucură, Care datorează* etc.). *b*) Adjectivele au corespondenți verbali de tipul unor construcții care pot fi considerate locuțiuni verbale : *sigur — a fi sigur, (in)capabil — a fi (in)capabil, neputincios — a fi neputincios.* De ex. *un om capabil să conducă = un om care e capabil să conducă = un om care poate să conducă.* Cu alte cuvinte, adjectivele pe care le discutăm au un sinonim verbal din altă familie de cuvinte.

În concluzie, „caracter verbal" înseamnă sinonimia, echivalența, cu un verb sau cu o propoziție cu predicat de natură verbală. Faptul că adjectivele cu caracter verbal primesc subordonate de tipul completivelor se

[1] Cum se face în unele gramatici, care lărgesc foarte mult sfera noțiunii de complement (completivă) sau au în vedere, în primul rînd, forma (în gramaticile limbilor clasice, de pildă, propozițiile subiective sînt tratate la un loc cu completivele, de care nu se deosebesc formal),

poate într-adevăr explica prin analogia (stabilită pe baza echivalenței semantice) cu verbele sau locuțiunile verbale corespunzătoare, numai că adjectivele sînt adjective, nu verbe. După cum se știe, „echivalența", „sinonimia gramaticală" nu contează cînd e vorba de stabilirea unor categorii gramaticale ; de exemplu : o construcție echivalentă cu o propoziție nu e niciodată propoziție, ci parte de propoziție. (lat. *ad bibendam aquam* = *ut biberet aquam*). Sau, alt exemplu, *vii?* e o propoziție interogativă, deși echivalează cu o frază neinterogativă : *Te întreb dacă vii.*

Gramatica Academiei R.P.R. și alte gramatici romînești aplică principiul „echivalenței" la adjectiv, dar la substantive nu. Consecvenți principiului, ar trebui ca și substantivele cu „caracter verbal" să fie trecute alături de verbe — întrucît ele echivalează cu abstractele verbale, care, la rîndul lor, echivalează cu niște construcții în care apare un verb la infinitiv : *dorința* = *faptul de a dori*, *siguranța* = *faptul de a fi sigur*. În *dorința să merg la școală* subordonata ar fi completivă, pentru că determină verbul *a dori* : *faptul de a dori să merg la școală.* E limpede că metoda „echivalențelor" duce la rezultate absurde.

Prin urmare, argumentul al doilea cade, pentru că adjectivele cu „caracter verbal" echivalează, e adevărat, cu verbe, dar rămîn adjective din punct de vedere formal — și acest lucru e hotărîtor.

3. În formularea acad. Iorgu Iordan, argumentul acesta sună astfel : „Cînd obiectiva indirectă determină un adjectiv, avem a face tot cu un verb, adică cu un predicat sau un echivalent al predicatului : *Vin la tine sigur că n-ai să mă refuzi* — *sigur* = *fiind sigur*" [1]. Prin urmare, acad. Iorgu Iordan consideră completive propozițiile discutate pentru că, de fapt, ele determină un predicat.

Argumentul 3 seamănă mult cu 2, numai că echivalență înseamnă de data aceasta elipsă : în plus, fiind vorba de elipsă, discuția nu poate fi extinsă la substantive cu „caracter verbal" : nu se poate spune că *dorința* e o realizare eliptică a lui *faptul de a dori*, deși cele două expresii sînt echivalente. Dar nu s-ar putea induce de aici —lucru absurd—că orice atribut adjectival este o redare eliptică a unei propoziții atributive? *Un om mare* nu înseamnă de fapt *Un om care este mare?* Considerarea unor construcții ca fiind eliptice pornește în fond tot de la observarea sinonimiei gramaticale dintre expresia „eliptică" și cea „completă" — adică a unei echivalențe.

Dacă discuția de mai sus a putut dovedi că nu avem motive să considerăm propoziții completive subordonatele adjectivului, urmează că aceste subordonate sînt atributive, iar în sintaxa propoziției determinanții adjectivului sînt atribute. De vreme ce clasăm propozițiile subordonate după categoria morfologică a elementului regent, e mai firesc să grupăm laolaltă subordonatele numelor (substantiv, adjectiv, pronume, numeral).

Din punct de vedere formal, trebuie reținut că subordonatele adjectivului se aseamănă cu unele subordonate ale verbului și cu unele subordonate ale substantivului, ceea ce duce la concluzia că natura morfologică a elementului regent e indiferentă față de structura subordonatei. Notînd

[1] În *Limba romînă contemporană*, ed. I, p. 730.

cu s, a, v un substantiv, un adjectiv și un verb oarecare și cu x subordonatele conjunctivale, iar cu y cele de tipul *că* + predicat la modul indicativ, obținem următoarele relații de subordonare (z notează toate speciile de subordonate caracteristice numai substantivului, iar w toate speciile de subordonate caracteristice numai verbului — z și w avînd o structură formală deosebită de a celorlalte subordonate): $s < x$, $s < y$, $s < z$, $a < x$, $a < y$, $v < x$, $v < y$, $v < w$,

adică:

$$(1) \quad \begin{array}{l} x, y > s, a, v \\ z > s \\ w > v \end{array}$$

Concluzia și formula (1) exprimă neconcordanța dintre clasificarea formală și cea funcțională a subordonatelor și deci imposibilitatea de a sprijini clasificarea funcțională pe cea formală [1].

Propozițiile subiective și predicative, care pot fi și ele discutate din punctul de vedere al neconcordanței amintite mai sus, sprijină teoria noastră. Într-adevăr, propozițiile de tipul x, y au uneori în frază și rolul de subiect sau de nume predicativ, ceea ce dovedește că natura relației dintre elementul regent și subordonată e indiferentă față de forma subordonatei. Notînd cu + raportul de interdependență dintre subiectivă și predicatul regentei sau dintre predicativă și subiectul regentei, se vede că

$$(2) \quad x, y + s, v$$

Strîngînd cele două formule în una singură, obținem

$$(3) \quad \begin{array}{l} x, y \begin{cases} > s, a, v \\ + s, v \end{cases} \\ z > s \\ w > v \end{array}$$

formulă care arată neconcordanța dintre clasificarea formală și cea funcțională a tuturor subordonatelor [2]. În cuvinte, concluzia acestei părți a articolului nostru se poate formula astfel: funcția sintactică a propozițiilor subordonate nu e marcată formal, aceeași formă putînd îndeplini pînă la patru funcții sintactice diferite (subiect, atribut, nume predicativ și complement).

---

[1] Concordanță ar fi existat dacă fiecare literă ar fi apărut o singură dată, să presupunem:

$$\begin{array}{l} x > s \\ y > a \\ z > v \end{array}$$

[2] Concordanță ar fi existat dacă s-ar fi putut stabili formula

$$\begin{array}{l} x > s \\ y > a \\ z > v \\ p + v \\ q + s \end{array}$$

unde p simbolizează subiectivele, iar q predicativele.

III

Am vorbit în capitolul precedent de determinanţi ai numelui şi ai verbului. Se pune acum întrebarea dacă nu există elemente regente care să fie altceva decît nume sau verbe, de pildă grupuri sintactice sau propoziţii. Pentru sintaxa propoziţiei, ne întrebăm dacă un atribut sau un complement nu poate determina un grup sintactic; în frază, dacă o subordonată nu se poate lega de un grup sintactic sau de o propoziţie întreagă (excludem, desigur, cazul cînd propoziţia se reduce la un singur cuvînt). Să luăm două exemple : *casa cea albă şi frumoasă a notarului* unde *a notarului* face impresia că determină tot grupul anterior şi *merg la şcoală ca să învăţ*, unde subordonata arată nu scopul acţiunii *merg*, ci al propoziţiei *merg la şcoală* luată în întregime. (Finala nu răspunde la întrebarea *De ce merg?* ci *De ce merg la şcoală ?*) *Gramatica Academiei R.P.R.* afirmă în această privinţă că subordonata „îndeplineşte funcţiunea unei părţi de propoziţie sau adaugă o precizare la *înţelesul unei propoziţii sau al unei părţi de propoziţie* [1].

Concepţia aceasta destul de răspîndită — am citat, pentru simplificare, *Gramatica Academiei R.P.R.* [2] — nu e cîtuşi de puţin justificată. Dacă ne situăm din punctul de vedere logic, orice subordonată — sau, în orice caz, majoritatea subordonatelor — determină regenta în întregime — chiar atributivele determinative [3] : în *Cîinele care latră nu muşcă*, nu e l o g i c să întrebăm *Care cîine?* pentru a afla răspunsul *Care latră*, ci *Care cîine nu muşcă?* La fel, în propoziţie, în *Casa cea albă şi frumoasă a notarului*, *a notarului* arată despre ce *casă albă şi frumoasă* e vorba[4]. Gramatical însă, nu este greu de văzut că subordonatele se ataşează totuşi la un singur element al regentei, iar atributul la un singur cuvînt din grupul sintactic al subiectului. Elementul regent e tocmai „suportul" subordonatei; dacă am elimina din regentă acest element, raportul de subordonare nu s-ar mai putea realiza. În schimb, dacă îndepărtăm orice alt cuvînt din regentă sau chiar toate cuvintele, în afară de elementul regent, subordonarea se realizează[5]. (Metoda aceasta se numeşte în lingvistica occiden-

[1] Volumul al II-lea, p. 171. — *Subl. ns.* Concepţia aceasta nu e susţinută de nici o explicaţie suplimentară şi de nici un exemplu. Dimpotrivă, ea este contrazisă la tot pasul : vezi toate definiţiile propoziţiilor subordonate, din care rezultă că acestea determină totdeauna un singur cuvînd din regentă.

[2] După A. Sechehaye : „O propoziţie subordonată poate foarte bine să nu se lege de un singur membru (al propoziţiei regente), ci să fie într-un anumit raport cu întreaga propoziţie de care e legată", în *Essai sur la structure logique de la phrase*, Paris, 1926, p. 181.

Vezi şi teoria „Concatenaţiei dialectice a structurilor sintagmatice" a lui F. Mikuš, în „Cahiers Ferdinand de Saussure", nr. 11, p. 24, ca şi în alte articole sau publicaţii ale aceluiaşi lingvist.

[3] Atributivele şi circumstanţialele explicative sînt, d.p.d.v. logic, coordonate copulative, deci false subordonate.

[4] O problemă analoagă — privind numai sintaxa propoziţiei — discută A. W.-de Groot în articolul *Classification of Word-Groops*, « Lingua » IV, 2 (1957), p. 125.

[5] Atunci cînd o structură nu e clară (natura sau componenţa ei), ea poate fi făcută evidentă prin folosirea metodei *abstractizării*, care elimină termenii care nu sînt necesari în structura dată. Cf. Rulon Wells, *To what extent can meaning be said to be structural*, în primul volum al lucrărilor congresului de lingvistică de la Oslo (1957), p. 199.

tală „Omission test".) Se poate întîmpla ca reducerea regentei la elementul regent să dea naștere unei fraze fără sens sau absurde. De ex. fraza : *Am scris cu creionul fiindcă mi s-a terminat cerneala*, redusă, ar suna astfel : *Am scris fiindcă mi s-a terminat cerneala* ! Să nu se uite că, dacă sensul e absurd, fraza este, din punct de vedere gramatical, corectă. Cînd ne întrebăm dacă o anumită construcție este sau nu un raport de subordonare, nu ne interesează — în gramatică — dacă subordonarea este logic exactă, ci dacă, în limbă, construcția are sau nu sensul gramatical, sintactic, de subordonare. Propoziția *fiindcă mi s-a terminat cerneala* este complement circumstanțial față de *am scris*, tot așa cum *este negru* e predicat față de *soarele* — în propoziția *soarele este negru* — deși, logic, rezultatul îmbinării celor doi termeni este, în ambele cazuri, absurd.

În concluzie, structura elementului regent e, din punct de vedere gramatical, totdeauna monomembră (nominală sau verbală). De aceea, o propoziție se numește regentă pentru că conține un element regent, nu pentru că ar fi în totalitatea ei regentă.

IV

Propoziții care determină nume. — Ne vom ocupa pe scurt de cîteva probleme ale subordonării față de un nume. Mai întîi, ce cuprinde categoria regentului nominal ? Am vorbit mai sus de substantive, pronume, numerale și adjective. Dar mai trebuie făcute unele precizări în legătură cu participiile și abstractele verbale. Sînt ele nume sau verbe ? Un răspuns categoric e greu de dat ; de altfel, oricare ar fi răspunsul, teoria pe care se sprijină articolul de față nu e infirmată.

Propunem să se considere participiile elemente regente verbale, pentru că, deși au flexiune nominală : 1. au caracteristici verbale (timp și diateză) ; 2. fac parte din conjugare (participiul este un mod) și 3. pot primi absolut toate subordonatele verbului din conjugarea căruia fac parte. Abstractele verbale le considerăm nume pentru că 1. nu au nici o caracteristică verbală, 2. nu fac parte din conjugare (deși seamănă cu supinul sau cu infinitivul lung din care provin) și 3. numărul speciilor de subordonate pe care le pot primi este mult mai redus decît cel al verbului respectiv (la modurile predicative și la participiu).

Delimitarea aceasta e, într-o oarecare măsură, arbitrară — participiile au și caracteristici nominale, iar abstractele verbale pot fi considerate și ca moduri, deoarece dependența lor de conjugare este relativă. Pe de altă parte, numărul speciilor de subordonate pe care le poate primi un cuvînt, în comparație cu alte cuvinte, nu este un criteriu decisiv. Dar delimitarea nici nu poate fi altfel, de vreme ce participiile și abstractele verbale sînt categorii morfologice hibride.

Prin urmare, clasificînd determinanții după categoria morfologică a elementului regent, orice parte de propoziție (și propoziție) care determină un participiu, propunem să fie considerată complement ; orice parte de propoziție (propoziție) care determină un abstract verbal ar trebui socotită atribut. Delimitarea aceasta face necesare unele revizuiri în clasifi-

carea atributelor și a complementelor; în sintaxa frazei însă, nu duce la complicații, ci, dimpotrivă, simplifică problema.

Elementul regent nominal poate primi subordonate de tipuri mult mai variate decît se consideră de obicei. În afară de atributive, se mai pot cita diferite propoziții cu nuanțe circumstanțiale:

1. temporale: *Bucuria lui* ***cînd l-a văzut salvat*** *ne-a uimit pe toți.*

2. consecutive: *Bisericuța ... cu ușa atît de joasă* ***că trebuie să te pleci intrînd,*** *de-abia se deosebea în întuneric.* Rebreanu, *Pădurea spînzuraților*, ESPLA, 1957, p. 251. Propoziția subordonată nu arată consecința faptului că *bisericuța de-abia se deosebea în întuneric*, ci a calității *joasă* pe care o avea ușa bisericii.

Discutînd acest fel de propoziții, acad. Iorgu Iordan afirmă că adjectivul e determinat ca parte a unei propoziții eliptice. Se dă exemplul:... *fluturîndu-și urechile spre luna așa de albă,* ***că se zărea sclipind turnul depărtat al bisericii.*** Consecutiva ar lămuri predicatul eliptic *luna care era așa de albă.*

Interpretarea acad. Iorgu Iordan se poate aplica tuturor propozițiilor care determină un adjectiv. Am căutat să dovedim mai sus (p.268) că nu poate fi vorba de elipsă în astfel de cazuri.

3. comparative: *Am găsit un om* ***cum îți place ție.*** Un exemplu de alt tip: *Boldur Iloveanu a lăsat toată gospodăria moșiei unui administrator vrednic și cinstit,* ***pe cît de vrednic și cinstit poate fi un om,*** *cînd îngrijește de bunul altuia.* Cezar Petrescu, *Comoara regelui Dromichet*, ESPLA 1955, p. 92 [2].

Propozițiile atributive cu nuanță circumstanțială pe care le-am discutat aici nu trebuie confundate cu atributivele circumstanțiale, categorie cunoscută din gramatica limbilor clasice și de care amintește și *Gramatica Academiei R.P.R.* [3]. Formal, acestea din urmă au caracteristic faptul că sînt introduse printr-un pronume relativ, pe cînd propozițiile discutate mai sus se construiesc identic cu circumstanțialele completive. Deosebirea nu există numai în romînește. În latină, de exemplu, o relativă cu nuanță circumstanțială temporală se deosebește de o temporală subordonată unui substantiv (*Recordor... hanc solam Galbae victoriam,* ***cum in oculis urbis decimari deditos iuberet.*** Tacit, *Hist.*, I, XXXVII).

Existența circumstanțialelor atributive arată încă o dată apropierea — de astă dată ca sens — dintre subordonatele numelui și cele ale verbului.

Din articolul de față rezultă următoarele concluzii:

1. Adoptînd criteriul funcțional de clasificare a propozițiilor (și a părților de propoziție), consecvența ne obligă să trecem subordonatele (părțile de propoziție subordonate) care determină un adjectiv în categoria propozițiilor atributive (a atributului).

2. Propozițiile circumstanțiale nu sînt o specie a completivelor; există atît completive circumstanțiale, cît și atributive circumstanțiale.

---

[1] *Limba romînă contemporană*, ed. I, p. 740.

[2] S-a mai dat un exemplu de propoziție comparativă care determină un adjectiv și mai sus, la p. 266.

[3] Vol. al II-lea, p. 185.

3. Limba romînă nu dispune de indici formali pentru a marca deosebirile funcționale dintre propoziții sau părți de propoziție [1].

Principiile și concluziile care se pot desprinde din acest articol nu se aplică numai la limba romînă. Clasificarea funcțională a elementelor subordonate, după criteriul categoriei gramaticale a elementului regent, se poate dovedi utilă pentru gramatica oricărei limbi indeoeuropene. Ne-am referit aproape numai la limba romînă, deoarece, așa cum am încercat să arătăm, gramaticile romînești au admis, tacit, acest criteriu de clasificare, dar l-au aplicat în mod inconsecvent.

УПРАВЛЯЮЩИЙ ЭЛЕМЕНТ В ПОДЧИНИТЕЛЬНОЙ СВЯЗИ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Изучая способ, которым обычно определяют части предложения, автор устанавливает, что определение отличается от дополнения в зависимости от морфологической категории управляющего элемента. В синтаксисе сложного предложения таким же образом разграничиваются определительные предложения от дополнительных. Поэтому: 1) части предложения (предложения подчиненные), определяющие имена (существительные, прилагательные, местоимения и числительные), являются определениями (соотв. определительными предложениями); 2) части предложения (предложения подчиненные), определяющие глаголы, являются дополнениями (соотв. дополнительными предложениями). Автор пространно излагает мотивы, дающие ему основание рассматривать, вопреки традиционному мнению румынских грамматиков, предложения, которые определяют имена прилагательные, как определительные. Затем автор изучает различные отношения между главным предложением и придаточными определительными и доплнительными предложениями, а также придаточными подлежащими и сказуемыми предложениями. В последнем положении это предикативное отношение, поэтому термен «подчинение» является неподходящим. Сравнивая все категории подчиненных предложений (в том числе и мнимые), автор приходит к заключению, что их синтаксическая функция не отмечена формально; та же самая форма может выполнить до четырех различных синтаксических функций (подлежащее, сказуемое, определение или дополнение).

Автор рассматривает затем структуру управляющего элемента и указывает, что он состоит всегда из одного слова (играет роль части предложения); нет подчиненных предложений, зависящих от главного предложения в целом.

В последней части работы рассматривается вопрос о подчиненных предложениях, относящихся к имени, и указывается, что среди них су-

[1] Dintre toate propozițiile subordonate, se pare că numai atributivele introduse prin pronume relativ-interogative au o astfel de marcă funcțională (pronumele cu care se introduc).

ществуют и обстоятельственные предложения (времени, следствия и сравнительные), типа лат. *recordor hanc solam Galbae victoriam*, ***cum in oculis urbis decimari deditos iuberet*** (Тацит).

L'ÉLÉMENT RÉGENT DANS LE RAPPORT DE SUBORDINATION

(RÉSUMÉ)

En examinant la manière dont on définit en général les parties de la proposition, l'auteur observe que l'attribut (on a employé la terminologie grammaticale roumaine) et le complément peuvent être reconnus d'après la catégorie morphologique de l'élément régent. Dans la syntaxe de la phrase, les propositions attributives et les propositions complétives sont délimitées selon le même critérium. C'est ainsi que : 1° les parties de la proposition (les propositions subordonnées) qui déterminent des noms (substantifs, adjectifs, pronoms, adjectifs numéraux) sont des attributs (des propositions attributives) ; 2° les parties de la propositions (les propositions subordonnées) qui déterminent des verbes sont des compléments (des propositions complétives). L'auteur discute largement les motifs qui le font affirmer, contrairement à la conception traditionnelle des grammaires roumaines, que les propositions déterminant des adjectifs sont des *attributives*. L'auteur examine ensuite le rapport différent existant entre la régente et les propositions attributives ou complétives, et entre la régente et les propositions sujet ou prédicat. Dans le second cas, il s'agit d'un rapport de prédication (prédicatif), c'est pourquoi le terme „subordination" est impropre. En comparant toutes les catégories de subordonnées (y compris celles pour lesquelles la dénomination est impropre), l'auteur conclut que leur fonction syntactique n'est pas marquée par leur forme, celle-ci pouvant remplir quatre fonctions syntactiques différentes (sujet, prédicat, attribut, complément).

L'auteur examine ensuite la structure de l'élément régent et montre qu'il se limite toujours à un seul mot (ayant rôle de partie de la proposition).

Dans la dernière partie du travail, l'auteur examine les subordonnées du nom, parmi lesquelles il y a aussi des propositions circonstancielles (de temps, de consequence, de comparaison) du type latin *recordor hanc solam Galbae victoriam*, ***cum in oculis urbis decimari deditos iuberet*** (Tacit).

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 3, 1957

ASPECTE ALE STILULUI VORBIRII COPILULUI

DE

TATIANA SLAMA - CAZACU

1.1. Faptul că nu s-a discutat încă în stilistică despre un „stil al vorbirii copilului" ne obligă să facem în primul rînd cîteva precizări privitoare la definirea noţiunii de „stil".

1.2. Deşi stilistica modernă este încă într-o perioadă de definire a obiectului şi în genere a conţinutului ei [1], se pot discerne totuşi cîteva trăsături generale, care conferă noţiunii actuale de „stil" o configuraţie mai puţin rigidă şi mai depărtată de imaginea vechii stilistici normative, retorice. Accepţiunea modernă, cu obîrşii în celebra formulare a lui Buffon — „le style est l'homme même" —, în atitudinea iconoclastă a unor iluminişti ca D'Alembert sau a unor romantici ca Chateaubriand, şi mai ales în precizările unor lingvişti şi psihologi ca Humboldt, Wundt, Schuchardt[2], este mai labilă şi mai puţin clară, tocmai pentru că a lărgit mult conţinutul şi sfera noţiunii de „stil". S-a consolidat astfel obiceiul de a îngloba în această noţiune şi aspecte — deşi încă insuficient studiate — ale exprimării *orale*[3] şi *neliterare*[4]; şi-a făcut loc tendinţa de a nu se mai proceda neapărat şi la o *valorificare estetică* atunci cînd este vorba de „stil"[5]: în sfîrşit s-a considerat ca o notă caracteristică a stilului conceptul de „*selecţie*" — adică facultatea de alegere a mijloacelor pe care le pune la dispoziţie sistemul limbii[6] — şi s-a socotit esenţială problema variantelor posibile faţă de norma limbii literare[7].

---

[1] V. V. Vinogradov, *Itoti obsujdeniia voprosov stilistiki* (*Bilanţul discuţiei în jurul problemelor de lingvistică*), în „Voprosî iazîkoznaniia", 1955, nr. 1, p. 60, 87; G. Devoto, *Studi di stilistica*, Firenze, 1950, p. 4; S. Ullmann, *Psychologie et stylistique*, în „Journ. de Psychol.", 1953, nr. 2, p. 133 urm.; P. Guiraud, *La stylistique*, Paris, 1954, p. 6, 8.

[2] Vezi şi P. Guiraud, *op. cit.*, p. 30 urm.

[3] Ch. Bally, *Stylistique et linguistique générale*, în *Le langage et la vie*, Zürich, 1935, p. 102.

[4] Vezi şi clasificarea făcută de E. Riesel, *Abriss der deutschen Stilistik*, Moscova, 1954, p. 10.

[5] S. Ullmann, *op. cit.*, p. 135 urm.; vezi şi I. Iordan, *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, Institutul de lingv. rom., 1944, p. 12 urm.

[6] S. Ullmann, *op. cit.*, p. 139 şi *Précis de sémantique française*, Berna, 1952, p. 45; vezi şi V. V. Vinogradov, *op. cit.*, p. 67.

[7] V. V. Vinogradov, *op. cit.*, p. 58 urm.

Toate aceste trăsături sînt completate prin definirea modernă a stilului dintr-o perspectivă mai degrabă *psihologică* decît estetică-normativă, ca fiind „o manieră de exprimare a gîndirii prin intermediul limbajului" [1]. Adăugăm că, spre a satisface cerințele unei definiții mai vechi și unilaterale a primului stilistician al secolului al XX-lea, Ch. Bally — care considera stilul drept „organizarea limbajului din punctul de vedere al conținutului afectiv" [2] —, fie se vorbește despre „expresivitate" în sensul predominării afectivității, fie se acordă un sens mai larg „gîndirii", pentru a îngloba în stil și afectivitatea [3] și chiar întreaga personalitate sau concepția generală a vorbitorilor.

Aspectul *intențional* al selecției mijloacelor oferite de limbă este numai un corolar în definiția modernă a stilului. În orice caz, selecția mijloacelor de expresie poate să nu provină neapărat dintr-o intenție de natură estetică : scopul organizării stilistice poate fi acela de a realiza în mod mai eficace comunicarea, spre a influența într-un anumit mod pe auditor[4] sau spre a corespunde cît mai adecvat conținutului de comunicat [5].

1.3. Dacă „stil" înseamnă, așadar, *selecție* a mijloacelor de comunicare prin limbă și organizare a exprimării într-o *manieră specifică*, determinată de personalitatea și îndeosebi de modul de gîndire al vorbitorului[6] sau al unei categorii de vorbitori, este cert că se poate vorbi și despre un „stil al vorbirii copilului"[7], începînd cu momentul organizării gramaticale a expresiei sale.

Modul specific în care se prezintă vorbirea copilului, prelucrarea — prin propria sa gîndire și prin amestecul continuu al afectivității — a mijloacelor de exprimare oferite de limbă, alegerea și utilizarea într-o manieră specifică a elementelor lexicale-semantice, morfologico-sintactice, „extralingvistice" (gest al mîinii, mimică, pantomimă), uneori chiar a elementelor fonetice, denotă existența unui stil al vorbirii copilului, cu particularități specifice diferitelor etape de vîrstă. Variantă a stilului exprimării orale [8] și apropiat, prin diverse trăsături, de stilul vorbirii familiare și al celei populare, stilul vorbirii copilului are, în special pînă către 7 ani, diverse trăsături particulare, provenite în parte din accen-

---

[1] P. Guiraud (*op. cit.*, p. 7) consideră această definiție drept „universal acceptată".

[2] Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Paris, ed. a III-a, 1951, vol. I, p. 16.

[3] Ch. Bally însuși a făcut concesia de a lua în considerare și gîndirea exprimată prin stil, menționînd însă că gîndirea exprimată în limbă este aproape întotdeauna afectivă, în oarecare măsură (*Stylistique et linguistique générale*, în *Le langage et la vie*, ed. cit., p. 90).

[4] Este ceea ce „stilistica expresiei" denumește valori „impresive" ale stilului (cf. P. Guiraud, *op. cit.*, p. 65).

[5] Valorile „expresive" ale stilului putînd să se realizeze și în mod neintenționat.

[6] Înțelegînd că pot fi moduri de gîndire influențate mai mult sau mai puțin de afectivitate și în genere de căile cunoașterii prin „primul sistem de semnalizare".

[7] Lucrările referitoare la limbajul copilului discută foarte rar despre particularitățile stilistice ale acestuia și în orice caz cuprind de obicei observații (privitoare la „figuri de stil" etc.) care denotă menținerea la concepția stilisticii tradiționale (vezi de ex. vechea încercare a lui V. Ament de a discuta despre „*dezvoltarea stilisticii și a gîndirii*" copilului, în *Die Entwicklung von Sprechen u. Denken beim Kinde*, Leipzig, 1899, p. 183 urm.).

[8] Opus stilului limbii literare sau scrise (stilul scriitorilor, al publicisticii etc.), vezi clasificarea lui E. Riesel, *op. cit.*, p. 10.

tuarea unor aspecte stilistice ale vorbirii familiare a adulților, dar și dintr-o prelucrare inovatoare și specifică a mijloacelor oferite de limbă. Aceste particularități se pierd apoi treptat, iar modul de exprimare oglindește din ce în ce mai fidel diversele stiluri ale vorbirii adulților, pe măsură ce, în școală, copilul studiază în mod conștient și organizat limba literară.

De cele mai multe ori, stilul vorbirii copilului preșcolar nu implică desigur *intenția* realizării estetice[1]; totuși — mai ales în povestiri —, se pot întîlni nu rareori și efecte artistice „căutate" de micii povestitori, dornici pînă la vanitate să placă „publicului" care îi ascultă și să fie admirați, dar de multe ori antrenați și de propria lor plăcere de evocare și de integrare în evenimentele narate. În orice caz, respingem de la început teza școlii lui J. Piaget, a „egocentrismului" limbajului copilului[2]: nu numai că preșcolarul ține seama de auditor — în special de acela adult —, că i se adresează și că îl interesează reacția acestuia, dar copilul vrea adesea să și placă auditorului, este sensibil la atenția pe care acesta i-o acordă (un adult care „participă" la narațiunea unui copil constituie un stimulent care face să crească verva micului povestitor).

Vorbirea copilului preșcolar conține însă adesea și valori expresive neintenționate, sau mai bine zis selecția mijloacelor de exprimare se realizează și involuntar, în funcție de gîndirea și în genere de capacitatea de cunoaștere a copilului, care „alege" de fapt din limbă ceea ce convine posibilităților și, totodeodată, necesităților sale. Mai mult chiar decît la adult, gradul de dezvoltare a gîndirii copilului — gîndire mai concretă și mai mult determinată afectiv, lucrînd mai ușor cu situațiile prezente sau tinzînd să apropie totul de un plan prezent — intervine la copil ca un determinant puternic al stilului exprimării sale.

1.4. Vom mai face și o ultimă precizare, referitoare la termenul de „limbaj al copilului", termen care ar părea că se confundă cu acela de „stil al vorbirii" acestuia. Considerăm că se folosește uneori abuziv cuvîntul „limbaj", cînd expresia „stil al vorbirii copilului" ar fi mai corectă: în cazurile cînd ne referim nu la mecanismele fenomenului psihic de comunicare, ci la *realizarea lui concretă* (iar în cadrul acesteia, în special la unul dintre aspectele limbajului, și anume *exprimarea* — nu și *receptarea*) și totdeodată la modul de exprimare particulară care constă din selectarea și organizarea *anumitor* mijloace de expresie din sistemul limbii. De asemenea, spre deosebire de studiile referitoare la „limba" sau la „vorbirea" copilului [3], nu vom discuta fapte izolate și nu vom face precizări statistice (de ex., cum apar în conjugare verbele sau care este volumul vocabularului la diverse etape de vîrstă etc.), ci pe de o parte vom urmări organizarea mijloacelor de comunicare în ansambluri contextuale concrete,

[1] În orice caz, nu ne interesează aci atît o analiză stilistică din punctul de vedere al impresiei produse asupra adultului, ci vom căuta să relevăm mai ales expresivitatea vorbirii copilului din punctul de vedere al raportului cu conținutul psihic care o determină și pe care îl oglindește.

[2] J. Piaget, *Le langage et la pensée chez l'enfant*, Neuchâtel—Paris, ed. a II-a, 1930, p. 54 urm.

[3] De pildă, de tipul cercetărilor expuse de D. Mc Carthy, *Language Development in the Preschool Child*, în R. Barker, J. Kounin, H. Wright, *Child Behavior and Development*, New-York — Londra, 1943, p. 107—129.

pe de alta vom *interpreta* acest mod de exprimare, punîndu-l în legătură cu modul specific de gîndire, de afectivitate, în sfîrşit cu profilul personalităţii infantile. Stilul vorbirii copilului considerăm că este modul particular de selectare a mijloacelor lingvistice şi de organizare a exprimării sale, mod care e determinat de organizarea psihică infantilă şi în care se oglindesc conţinuturi psihice specifice vîrstei.

De aceea, în scurta prezentare de faţă — care de altfel intenţionează mai ales să pună anumite probleme — nu vom studia mecanismele limbajului copilului şi nici nu vom descrie vorbirea sa în ansamblu, ci vom sublinia unele aspecte ***specifice***, ***particulare***, de natură lexicală, gramaticală, sau aşa-numitele auxiliare extralingvistice, care fac ca limbajul copilului să se realizeze într-un „stil" caracteristic.

Dacă ne vom opri însă de preferinţă la fenomenele zise „expresive", aceasta nu înseamnă că faptele banale de comunicare nu fac parte şi ele din „stilul" copilului. De asemenea, dacă vom releva mai ales fenomenele considerate specifice copilului — sau în genere vorbirii familiare ori populare — , aceasta nu înseamnă că nu e specific vorbirii copilului şi amestecul cu forme nu numai ale vorbirii adulte, dar chiar ale limbii literare. Totdeodată, nu vom pierde din vedere faptul că în cadrul stilului general al vorbirii infantile există variaţii în funcţie de etapele de vîrstă şi că se pot discerne de obicei deosebiri stilistice individuale, în funcţie de „personalitatea" sau în orice caz de tipul[1] diverşilor mici vorbitori.

Problema existenţei acestui „stil" şi a definirii lui prezintă interes nu numai pentru psihologia copilului şi pentru psihologia generală a limbajului sau pentru lingvistică, dar şi pentru literatura beletristică (proză, teatru, scenarii pentru film etc.), în care adesea eroii-copii vorbesc o limbă pestriţă şi în genere nu au viabilitatea personajelor clar definite prin stilul vorbirii lor.

2. Precizări metodologice. În genere, obiecţia fundamentală care se poate aduce cercetărilor referitoare la diverse aspecte ale vorbirii copilului este că sînt prezentate sau discutate forme izolate, culese ca atare sau în orice caz fără a se ţine seama de contextul discursiv şi „viu" în care au apărut. De aceea, am încercat în primul rînd să analizez vorbirea reală a copilului preşcolar, în ansamblurile frazeologice prin care ea se manifestă. Pentru aceasta, am căutat să evit dificultăţile întîmpinate în notarea precisă a vorbirii lui — adesea foarte precipitată, expresivă şi cîteodată greu de urmărit sub raportul sensului — ,dificultăţi care au făcut ca în cercetările anterioare să se renunţe la trecerea în protocoale a *tot ceea ce spun copiii*. Spre a obţine o înregistrare precisă a vorbirii discursive şi chiar narative a preşcolarului, am utilizat magnetofonul (înregistrînd pentru prima dată, cu acest scop, un asemenea material în limba romînă).

Înregistrările (un număr de 70 de texte) s-au făcut în mai-iulie 1956, februarie şi aprilie 1957, în laboratorul Secţiei de fonetică şi dialectologie

---

[1] Vezi şi precizările tipologice recente, din punct de vedere fiziologic, ale lui N. I. Krasnogorski, *Novîe dannîe po fiziologhii recevoi deiatelnosti* (*Date noi despre fiziologia activităţii verbale*), în „Jurnal vîsşei nervn. deiat.", 1956, nr. 4, p. 517 urm.

a Institutului de lingvistică (acad. Al. Rosetti), cu ajutorul tehnicianului Gh. Abălașei. Textele au fost culese de la 30 de copii între 3 și 7 ani, de la 4 cămine din București (căminele : D.G.T.C.M., Ministerelor Industriei Metalurgice și Minelor și Petrolului, precum și „ Creșa nr. 10" a Ministerului Sănătății).

Copiii erau aduși în camera de înregistrare individual sau mai ales în grupe de 2—4, adesea împreună cu educatoarea cu care erau obișnuiți ; cu excepția a trei copii, nici unul nu a părut „intimidat" de noua situație, ci, dimpotrivă, erau foarte bine dispuși (deseori a fost nevoie să facem și înregistrări fictive, deoarece numărul benzilor de magnetofon disponibile era prea mic față de dorința copiilor de a povesti).

Se cerea copiilor să nareze fie o întîmplare din viața lor, fie un basm cunoscut, ales de ei (de ex. *Scufița roșie*, *Capra cu trei iezi* etc.) ; dar, mai ales, copiii erau solicitați să povestească un film văzut recent (am preferat această ultimă variantă, deoarece povestirea era mai spontană și excludea posibilitatea repovestirilor imitate și automatizate).

Majoritatea copiilor au povestit diafilme sau filme cu desene animate ori mixte (*Fluierașul fermecat*, *Ulcica fermecată*, *Tortul de ciocolată*, *Fetița mincinoasă* etc.) ; unii copii au povestit și filme propriu-zise, ca *Nufărul roșu*. Deoarece același film fusese văzut (uneori în aceleași condiții, în cămin) de către copii de diverse vîrste, s-au obținut diferite variante de narațiune, în care particularitățile de vîrstă sau de tip apăreau mai pregnant.

La trei dintre cămine am făcut și un control experimental al vizionării filmului și al povestirii ulterioare : de ex. s-a rulat diafilmul *Albă-ca-zăpada*, explicațiile educatoarei fiind reduse la minim și notate în întregime în protocol ; iar după aproximativ o jumătate de oră a urmat înregistrarea povestirii filmului de către copii (am putut urmări astfel atît particularitățile de vîrstă și cele stilistice individuale, cît și raportul dintre expunerea copiilor și ceea ce spusese educatoarea ; rezultatele privitoare la această ultimă preocupare sînt dezvoltate de noi în altă lucrare).

Particularitățile stilistice despre care vom discuta mai departe au apărut cu cea mai mare pregnanță îndeosebi în aceste povestiri, în care copiii aveau prilejul să se exprime mai pe larg, discursiv-narativ. Însă analiza modului de exprimare din povestiri a fost coroborată cu observații culese din notarea unor *discuții* cu copiii, a *povestirilor* făcute în clasă, a exprimării în cursul *lecțiilor* sau în timpul diverselor experimente pe care le-am efectuat — urmărind și alte probleme — cu aceiași copii (tot acest material a fost adunat în decurs de trei ani, de la peste 120 de copii).

3. Stilul vorbirii preșcolarilor apare cu particularitățile sale mai pregnant reliefate în narațiuni, și mai ales în *povestirile „libere"* după filme, în relatarea unor întîmplări din experiența lor etc., care le-au trezit interesul (povestirile după ilustrații sînt mai dificile și mai sărăcăcioase).

În principiu, se pot discerne în stilul infantil aceleași categorii și fenomene stilistice ca și în vorbirea adulților [1], fie în forme identice ori asemănătoare, fie implicînd numai deosebiri cantitative, fie în forme diferite. Vom clasa aceste aspecte în categoriile : fenomene lexicale, morfologico-sintactice, fonetice și, în sfîrșit, fenomene extralingvistice, deși o asemenea împărțire este dificilă și defectuoasă, mai ales în cazul fenomene-

[1] Vezi clasificarea adoptată de I. Iordan, *op. cit.*

lor de stil (deoarece aproape nu este fenomen lexical care să nu aibă şi implicaţii fonetice sau să nu apară în determinări sintactice, să nu aibă nevoie de precizări contextuale etc.).

3.1. Aspectele stilistice de ordin l e x i c a l pot fi urmărite sub raportul selecţiei anumitor cuvinte sau sensuri şi sub acela al formei sonore specifice în care apar.

a) Cuvintele cele mai frecvent folosite de copii sînt *cuvinte concrete*[1] — mai ales din fondul principal lexical al limbii —, denumind obiecte uzuale sau, în genere, fenomene din realitatea înconjurătoare. Termenii abstracţi ai limbii sînt utilizaţi cu atît mai rar cu cît copilul este mai mic (de ex. cuvinte ca : *bucurie*, *cuvînt*, *durere*, *fiinţă*, *tristeţe*, *veselie*, *viaţă* etc. apar rar în vorbirea copilului, iar cuvinte ca : *dorinţă*, *frumuseţe*, *gîndire*, *scop*, *suferinţă* etc. nu fac parte din stilul obişnuit al vorbirii copilului). Pentru exprimarea unor realităţi abstracte, în cazurile cînd copilul îşi dă seama de existenţa lor, sau a unor fenomene mai dificil de înţeles, sînt folosite de obicei fie alte cuvinte, fie perifraze, fie cuvinte deformate sau create ad hoc (de pildă : Lucica 3 ; 5[2] « *După ce se ia soarele* [= apune], e rece afară » ; aceeaşi : « *Că te-ai tristat*, înseamnă că *ţi-ai făcut de gînd* » ; Marin 4 ;9 « Cînd văd că pomii să clatină, ei [copiii] *să tristă* » ; Gaby C. 6 ;9 « *Nişte împăraţi* erau bătrîni şi a zis [că vor] să se *mărite* » ; Vera 6 ;10 « Cînd mori, cînd închizi ochii şi nu mai respiri... *toată viaţa ta nu mai respiri*, *nu te mişti* »).

b) O particularitate esenţială a aspectelor semantice ale stilului copiilor o constituie alegerea *semnificaţiilor celor mai concrete* ale cuvintelor polisemantice sau în orice caz a accepţiunilor celor mai concrete şi chiar individualizante ale oricărui cuvînt.

De pildă, cuvîntul *muzică* are mai ales accepţiunea de ,,muzicuţă pentru cîntat'', *limbă* este folosit aproape întotdeauna în sensul concret, *culoare* are accepţiunea de ,,creion colorat, acuarele'', în genere ,,material colorat'' (de aceea, de pildă un copil de 4 ani zice : « Copilul *ţine culoarea în mînă* », altul, de 5 ani, spune : « *Cu culoarea pictezi* », sau, la 5 ½ ani : « *Culoarea este care desenează* », sau, la 5 ani : « Am o minge mică atîta şi *are culori mingea* », etc.).

Cînd foloseşte totuşi cuvinte abstracte, copilul se referă de fapt la aspectele concrete ale fenomenului respectiv : *moarte* are sensul încărcat de reprezentări concrete ale înmormîntării, *gînd* implică localizarea fenomenului — la cap — sau mai ales imaginea concretă a omului care ,,se gîndeşte'', *a se iubi* are adesea sensul de ,,a se îmbrăţişa'' etc. (de ex. : Vera 3 ;6 « A venit mămica şi *a văzut cum* [iepuraşii] *s-au iubit* [= îmbrăţişat] », Crian 4 ;0 « Se gîndeşte omu... adică *stă cu mîna* la obraz, şi *stă aşa* [gest] ... », Cocuţa 5 ; 2 « ...*mori în pămînt* », Franklina 6 ;4 « [Tristeţe e] *cînd eşti supărat şi stai pe gînduri*, *aşa*, *şi galben la faţă* », Radu 6 ; 6 « *Pace înseamnă ca acuma. E frumos afară*, *copiii se joacă*, *şi cînd e război cade bombe*, *se dărîmă case*, *e hărmălaie...* »).

Un fenomen în aparenţă deosebit, dar care derivă de fapt din acelaşi concretism, este deformarea sensului unor nume proprii prin apli-

---

[1] Aceeaşi particularitate o releva Ov. Densusianu (*Vorbirea populară din puncte nouă de vedere*, în *I-ul Congres al Filologilor romîni*, Bucureşti, 1926, p. 99) în stilul vorbirii populare.

[2] Prima cifră indică anii, a doua lunile : 3 ;5 înseamnă 3 ani şi 5 luni.

carea lor la diverse alte cazuri particulare : de pildă, primul rîu cunoscut îndeaproape, în colonie, fiind *Oltul*, unii copii dintr-un cămin au utilizat apoi acest nume ca un substantiv comun, folosindu-l în sintagme cu articol nehotărît (« Acolo [la Călimănești] e așa, un părculeț cu pomi, cu apă, *cu un Olt* » Dan 5 ;10) [1].

Copilul pare să nu înțeleagă de obicei *metaforele* [2] și le interpretează în sens concret ; totuși, în vorbirea lui apar uneori metafore, care țin desigur de necesitatea sprijinelor concrete în gîndirea sa. Uneori, acest concretism sau determinante puternice afective, ori chiar penuria vocabularului — deci necesitatea de a alege termeni din vocabularul pe care îl posedă, spre a exprima realități pentru care nu a învățat cuvîntul adecvat — ,duc la apariția unor adevărate imagini plastice, care ar putea fi considerate ,,figuri de stil''. De pildă : Sorin 4 ; 8 « *Cărbunele este* ca *întunericul din pivniță cînd este noapte* », sau Marin 4 ; 9 « *Innorat* înseamnă un *cer urît de tot*, ca cerul ăsta, cu nor urît de tot, urît, *zbîrcit*... », sau Franklina 6 ; 4 « *Pădure înseamnă un gang*, așa, des de tot, cu copaci mulți, umbră ; o pădure înseamnă așa, *ca o casă acoperită peste tot*, cu copaci mulți », sau « [Nor înseamnă] care-i pe cer — și cînd plouă, *norul se face așa, ca o apă limpede, se așterne pe tot cerul* — și soarele nu mai poate să iasă, chiar dacă vrea ».

c) Datorită necesităților gîndirii concrete, dar și cunoașterii insuficiente a limbii, în stilul copilului cuvintele apar *de multe ori cu sensul modificat*, în alăturări neuzitate sau chiar bizare. De pildă : « *Trompeta noastră sună de fanfara* », zice Silvia 3 ; 5, sau « *Vaca mănîncă bețe*, ca să facă lapte din bețe [= paie] » afirmă Călin 3 ;[9 ori, Zoe 4 ; 5 « *Animalele are niște culori din alea cu microbi* [= probabil, « hăinuțele albastre » ale căteilor de la circ, despre care vorbise mai înainte] ». Copilul care spune : « *Eu nu sunt ființă, sunt copil* » (Gaby D. 5 ; 3) [3] atribuie cuvîntului *ființă* [4] un sens vag și peiorativ (după cum arată alte relatări ale lui ; ca de ex. : « *Pasărea nu e ființă, pentru că e cuminte* »). Iar Anca B., de 3,8, care spune : « *Cînd mă fac male adîncă* [. . .], *male adîncă, pînă acolo sus* », confundă *mare* (apa) cu *mare* (a crește mare), iar atributul *înalt*, cu *adînc*. Uneori, asemenea ,,licențe'' semantice modifică în mod plastic coloritul cuvintelor, dîndu-le o originală și sugestivă rezonanță expresiv-evocatoare. De pildă Radu (6 ; 6), explicînd ce e *vîntul*, spune : « Vînt înseamnă aia care bate, care face crengile să facă ,,vvv'' [gest] și pomii se clatină, *se macină crengile*. . . » ; sau Marin (4 ;10), care a reținut cuvîntul *viață* dintr-o poezie și nu-i cunoaște sensul corect, ,,explică'' : « *Viața este pe ogoare*...

[1] De asemenea, datorită unui proces analog, dar în sens invers (generalul denumit prin numele particular), mulți copii spun că *tată* înseamnă « Liviu » sau *mamă*, » Lenuța » etc.

[2] Vezi și observațiile făcute de A. P. Semenova, cf. N. P. Antonov, *Dezvoltarea gîndirii și vorbirii copilului de vîrstă preșcolară și școlară*, în « Anal. rom.-sov., pedagogie-psihologie'', 1953, nr. 3, p. 76.

[3] Mulți copii spun de asemenea : « Mama *nu-i om, e mămică* » (Marin 3 ;9), sau « [Eu nu sînt om] *nu, eu sunt copil* » (Alex. 6 ;9 etc.).

[4] Probabil, sensul este desprins din anumite sintagme auzite de la adulți, ca de pildă : ,,Ce ființă (rea) ești !''.

viață înseamnă vile, viață înseamnă viață fericită, viață înseamnă toată lumea la un loc, înseamnă viață uriașă ».

d) Unul dintre cele mai caracteristice aspecte de ordin lexical ale stilului infantil îl constituie anumite *deformări fonetice* ale cuvintelor și *creația de cuvinte noi.*

Modificarea formală a cuvintelor nu se produce numai din cauza unei greutăți în pronunțare (de ex. Irina 3 ;11 « O *flolicică* și c-un *iepule*... ») sau a unor deficiențe în diferențierea fonemelor (Cornel 3 ;10 « L-a luat în *găreată* », Rodica 5 ;7 « I-a dat o *ixignă* », Lenuța 6 ;5 « *Coliva* [= coliba] de turtă dulce », « *corn* [= con] *de brade* » etc.). Cauza multor asemenea modificări formale — care apar deobicei concomitent și cu o modificare semantică — stă adesea în generalizarea unor forme la altele (de ex. Cristina 4 ;2 « *Se bucurează* că au venit copiii »[1], ori Dina 5 ;0 « *Sunteau* niște pitici », ori Miki 5 ;3 « Doi *cocoșuri*... »). Alteori însă, apar chiar cuvinte cu totul noi, prin fuzionarea directă a unor cuvinte existente sau în orice caz prin influența termenilor mai uzitați, atît din cauza lipsei sau a necunoașterii cuvintelor adecvate, cît și din alte motive (ca plăcerea pentru simetria ritmică, despre care vom vorbi mai departe). De pildă, Lucica 3 ;5 spune că « zăpada s-a *molit* » (din m o a l e și t o p i t) sau Nadia 4 ;3 povestește că « Era cu o soră și *un sor* (= frate) » sau Miki 5 ;3, privind cum ninge, exclamă : « *Ce fulgerește* ! [...] *Fulgerește fulgi* », sau Cocuța 5 ;2 spune că după ce se face injecție « oamenilor turbați », « p-ormă nu mai sînt turbați, că scoate *turbăcia* aia », iar Viorel 5 ;6 povestește cum a văzut « o mașină *ingherească* (= de hingheri) » etc.

3.2. După cum s-a văzut chiar din exemplele date, aceste particularități lexicale apar în mod normal în cursul vorbirii desfășurate a copilului și ca atare este destul de artificială diferențierea unor particularități strict lexicale de acelea sintactice sau morfologice (de pildă, fenomenele de „contaminare" sînt strîns legate de procesul generalizării „ilicite" a unor procedee morfologice). Tot atît de dificil este să se izoleze aspectele morfologice de acelea sintactice ; de aceea, vom discuta despre *particularitățile gramaticale* fără a separa fenomenele morfologice de cele sintactice.

Una dintre cele mai izbitoare particularități în stilul copilului este variația și oscilația formelor flexionare, amestecul unor forme corecte și chiar literare cu altele incorecte sau caracteristice vorbirii populare, clișee incorect diferențiate alături de sintagme corect însușite și sudate cu altele.

a) In lipsa automatizării formelor corecte și a unor criterii desprinse conștient din studiul limbii, selecția diverselor forme depinde de gradul de dezvoltare a proceselor *analitico-sintetice* ale copilului.

α) Un reflex al gîndirii mai mult analitice și foarte puțin pregătite pentru sintezele superioare a copilului preșcolar este, în flexiunea nominală și pronominală, înclinarea către folosirea, la cazurile oblice, a unor forme mai analitice, „desfășurate" și totdeodată bazate pe procedee mai rudimentare și stereotip aplicate diverselor substantive și pronume (de ex. : « [Cîntecul] *al lu cucu* » Adriana 4 ;11, sau « I-a dat *lu puiu* [ei] un tort »

---

[1] Vezi și *Observații și cercetări experimentale privitoare la „contaminări"*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1956, t. VII, nr. 3—4, p. 207—235.

Rodica M. 5 ;7). Totdeodată însă, această analiză este adesea greșită ea însăși și dă naștere unor forme specifice numai copilului (spre deosebire de procedeul ca atare, al proclizei articolului în declinare, care e caracteristic și vorbirii adulte familiare, populare sau arhaice) : de pildă « [E sărbătoarea] *a lu muncitorilor* » (Sanda 3 ;11). Uneori, se aplică stereotip articolul prepus, în fața substantivului rămas invariabil. Efectul — pentru auditor — al acestui procedeu este că substantivul pare scos în relief, individualizat, devenit ,,notoriu'', ca un nume propriu, prin faptul că nu mai este articulat : « Roata *lu mașină* » (Valentin 3 ;0), « Îi da să mănînce *lu cățel* » (Adriana 4 ;9), « Mama *lu vulpe* » (Dina 5 ;0), « I-a adus *lui elefant* un cadou » (Lenuța 6 ;5).

β) Frecvent, se întîlnesc în vorbirea copiilor unele categorii morfologice cu alte funcții decît cele normale, ca de pildă forme flexionare caracteristice pentru nominativ, sau acuzativ, utilizate cu funcție de genitiv ori de dativ : « Ca s-audă cîntecele *păsărelele* [= păsărelelor] » (Adriana 4 ;11) sau « *Muncitorii* le pare bine » (Lenuța 6 ;5) ; sau « Cînd cîntă copiii, *la mămica lor* le place » (Cristina 4 ;11), « Mama a spus *la tramvai* să oprească » (Ilie 6 ;9) etc.

Faptul că procedeele flexionare de tip evoluat țin în mare măsură de automatizarea unor sintagme stereotipe, pe cînd în vorbirea liberă copilul selectează formele rudimentare, este dovedit și de apariția unor expresii corecte chiar la copiii mici, atunci cînd repovestesc un basm sau cînd folosesc formele-clișeu ori anunță titluri (de ex. Carmen 3 ;9 repovestește un basm : « S-a dus... și a *spus mamii* » ; Țumpi 4 ;7 anunță un titlu : « Năzdrăv[ăn]ia *vulpii* » ; Gaby D. 5 ;5 repovestește : « Mămica *Scufiței roșii* i-a spus... »). În orice caz, formele corecte și bazate pe procedee sintetice își fac din ce în ce mai mult drum în stilul vorbirii copilului, în special după 5 ani, chiar dacă rămîne marcată preferința pentru forme rudimentare, mai ales în vorbirea curentă și în povestirile libere.

γ) După cum s-a văzut, nici chiar procesul de analiză nu se realizează întotdeauna pe deplin și corect la copil. Alegînd diversele moduri de expresie din limbă, copilul nu operează întotdeauna o analiză corectă a diverselor sintagme, pe care le folosește deci mecanic, ca un singur ,,bloc''. Asemenea formule-clișeu nediferențiate sînt introduse adesea în expresii cu caracter incongruent. Efectul acestor ,,greșeli de limbă'' este izbitor de multe ori și dă o savoare specifică stilului copilului : « *Capra cu trei iezi avea șase iezi* » povestește Cristi (3 ;11), iar Dina (5 ;0) vorbește despre « *Un trei iezi cucuieți mare* » ; sau Crian 5 ;3 : « A găsit *o pungută cu doi bani* și *punguța aia cu doi bani era pplină*, *plinnă cu galbeni*, *cu lei*, cu tot ce vrei... » ; Toto 4 ;0 « ...pe iezișorul *cel mai mijlociu...* » ; Gaby C. 6 ;9 « El a ajuns *cel mai primu* » ; Toto 4 ;0 « *Dă un ajutor de mînă* » etc.

b) Selecția procedeelor gramaticale se face nu numai în raport cu posibilitățile de analiză și de sinteză ale copilului, ci și în funcție de particularitățile *gîndirii* sale *concrete*, care dirijează procesul de însușire și modul de folosire a unui anumit material lingvistic. Aceste particularități se manifestă din plin în utilizarea *verbelor* și în genere în redarea *acțiunilor* de către copil.

Dintre toate timpurile, acela preferat și primul exprimat relativ corect de către copil este prezentul, timp care se identifică cu situația concretă, sensibilă, a vorbirii și care reprezintă fapte actuale pe plan emotiv, prin exprimarea lor la prezent. Multă vreme, acest timp predomină în stilul copilului, care caută să aducă toate fenomenele despre care vorbește, pe planul concret al prezentului.

Apropierea de situația concretă actuală a subiectului vorbitor se realizează însă la copil și prin folosirea unor *timpuri trecute* — ca perfectul compus și imperfectul —, care desemnează perioade mai apropiate decît alte timpuri, dar care, ceva mai mult, sînt făcute, prin anumite mijloace, aproape *contemporane cu prezentul vorbitorului.*

De pildă, folosirea *aceluiași timp trecut* marchează o simultaneitate care pînă la urmă creează o situație de prezent în trecut, de „contemporaneitate în trecut" ; sau *imperfectul* poate apărea uneori în povestire cu *rol* stilistic de *prezent* (de ex., în acest sugestiv fragment, colorat și apropiat de auditor și prin intercalarea prezentului, sau prin întrebarea „retorică" : Cornelia 4 ; 5 « I-a dat [iepurașul] lu cîinele cizmele. Și atuncea el [cîinele] *să ducea* la casa lui [?] și cînd îl găsește, miroase friptura [. . .]. Și p-ormă, *îngheța* de frig cîinele. *Și unde să ducea el*? Într-o pădure. Și a luat un lemn . . . ») [1].

Se pot întîlni în stilul vorbirii copilului și alte mijloace prin care sînt *actualizate acțiuni trecute. Intercalarea prezentului* într-o acțiune povestită la trecut („prezentul istoric"), de pildă, apare adesea în narațiunile copiilor. Sînt izbitoare aceste actualizări, care arată că vorbitorul apropie din ce în ce acțiunea de momentul în care e situat el, pînă cînd o redă cu totul prin prezent : (Lenuța 6 ; 5) « Și-n timpu-ăla *venea* boierul [intonație de groază] . . . Și *se preface că stă* la plaje [foarte expresiv, gest] și *să-ntinde, întinde* mîna și *ia* ulcelușa și *pune alta* la fel — da' care nu *curgea* : *și-a luat-o* și-*a dus-o* acasă... » ; sau : « Și p-ormă *curgeaaa... curgea* mult [. . .] Și *pune* — *pune* farfuria lu boieroaica [ritm foarte viu, gesturi], *pune* masa, *pune*-n sobă : *iese* pă tun [rîde], p-ormă *să dă* de-a tumba : *s-au înecat.* Nu mai *știe* ce să facă. *S-apucă* de-un pom : O ! *sunt* grei — nu *poate* să țină pomu . . . *cade, să-neacă*, muncitorii *le pare* bine. P-ormă : *pune* . . . *pune* pă masă : nu . . . Buf ! *Cade* ! *Pune*-n dulap : *iese*, nu *stă* . . . *Incearcă* să oprească . . . nu *pot*. . . Făcînd iei așa, pînă *s-au înecat* și-*au murit* ».

Un alt mod de actualizare constă și în *vorbirea directă*, în dialog, care apare adesea fără a mai fi introdus printr-un „verbum dicendi" („a zis" sau „a spus" etc.) : de ex. (Diana 3 ; 3) « A fost odată o fată care-o chema Nina. *Și Nina* : « *Vreau ursulețu* [. . .] *Atuncea* : „*Nu mai vreau zăpadă* ! » ; sau (Radu 6 ; 6) « . . . Și copiii ziceau că creieru' de la cap e inimă, și i-am cîrpit una : „*Mă, prostule, tu nu știi că inima e în piept?*" ». De asemenea, copiii utilizează și „stilul indirect liber" cu folosirea prezentului ori chiar așa-numita „vorbire directă legată" [2] : de ex. (Rodica H. 6 ;3)

[1] Vezi și observațiile cu privire la folosirea imperfectului de către copii, ca „imitație a limbii poveștilor", însă cu funcții stilistice deosebite (Al. Graur, *Observații asupra întrebuințării timpurilor în romînește*, în *Limbă și literatură*, București, Soc. de științe istorice și filol., 1955, p. 135). În fragmentul nostru, specificul constă în alternarea diverselor timpuri, cu apropierea de prezent și apoi distanțarea, pe măsură ce se depărtează de o reprezentare culminantă focală, în care a trăit un moment actual.

[2] Vezi H. Jacquier, *Discours direct lié*, în „Bull. ling.", 1944, XII, p. 7 urm.

« S-a dus la băiatu ăla *și a zis că să vii* mîine la școală », sau (Gaby C. 6 ; 9) « Și atuncea *a zis că să stai* o lună... » [după *că* se face o scurtă pauză, care separă ușor cele două planuri]. Se mai întîlnesc, de asemenea, și expresii în care se amestecă diverse modalități de exprimare : de ex. Crian 5 ; 3 « Și p-ormă, ceilanți rîdea, *pentru că — de ce n-a fost și el cuminte, ca să-i dea și lui ciocolată?* ».

c) Atît particularitățile *gîndirii concrete* și *analitice*, cît și *dificultățile de organizare* a gîndirii și puternicele *determinante afective* se manifestă cu prisosință în modul de construire a frazei, în aspectele de sintaxă evoluată — concordanța timpurilor, legarea propozițiilor, topica. În genere, particularitățile sintactice ale stilului copilului oglindesc o viziune analitică, care se construiește pas cu pas, din fragmente și pe măsură ce se succed imaginile sau percepțiile — adică s-ar putea vorbi la copii despre un „stil impresionist" [1], mai degrabă decît despre o construire logică și despre o reconstituire elaborată a evenimentelor.

α) „Concordanța timpurilor" este și o problemă de automatizare a legăturilor sintagmatice uzuale, dar e și, mai ales, o problemă de sens, de înțelegere adîncită a relațiilor temporale, a succesiunilor cronologice, a raporturilor nuanțate — de pildă, între un trecut mai îndepărtat și unul mai apropiat. Totdeodată, pentru copil, care nu se poate situa pe un plan mental cu totul „abstract" — desprins de momentul prezent în care se află — deci pe un plan de unde să poată cuprinde „axa timpurilor" în întregimea ei, devine foarte dificilă *sinteza* diferitelor momente, pe care o presupune de fapt „concordanța timpurilor". Problema se mai complică și datorită tendinței copilului de a reveni mereu la prezent. De aci, exprimări ca : (Gigi 5 ; 0) « Numai ochii *sunt deschiși* și cînd *vroia* să meargă nu *putea*, că *n-are* picioare », sau (Crian 5 ; 3) « [Găina] în fiecare zi *nu făcea* ouă, și *bătuse* o găină pentru că *n-a făcut* ouă, și după ce-a *făcut*, *stătea* liniștită și mînca », sau (Cocuța 5 ; 6 — relatare după un experiment) « Dacă *deschideam* la „curcan", atunci *înseamnă* că nu *ghicesc* ».

β) Structura sintactică a propoziției și a frazei copilului are la bază pînă tîrziu sistemul legăturilor *paratactice*, de juxtapunere simplă, lineară și succesivă. Propozițiile, la început simple și scurte, se lungesc și devin mai complexe cu vîrsta, însă frazele ca atare rămîn scurte sau mai bine zis se dizolvă în unități prea puțin articulate unele cu altele. Coordonarea formală (mai ales prin *și*) sau în vagă progresie cronologică (*și atuncea*..., (*și*) *pe urmă*. . .) nu implică o ierarhizare expresivă, care să potențeze anumite momente și să imprime o gradație (aceasta se va realiza prin alte mijloace). Din acest punct de vedere, stilul vorbirii copilului se aseamănă mult cu acela al vorbirii familiare [2] și populare[3].

În genere, în stilul copilului, frazele propriu-zise, bine închegate, sînt rare ; iar construcțiile complexe, cu mai mult de o subordonată, sînt aproape inexistente chiar la copiii preșcolari mai mari, și sînt puțin

[1] Pentru precizări privitoare la „impresionism" — care „redă faptele așa cum le oferă percepția imediată" — , vezi M. Cressot, *Le style et ses techniques*, Paris, 1947, p. 7.

[2] Cf. și I. Iordan, *op. cit.*, p. 241.

[3] Vezi și Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 97.

frecvente chiar peste 7—8 ani [1]. Absența sau în orice caz raritatea conjuncțiilor coordonatoare sau subordonatoare—disjunctive, concluzive, condiționale, cauzale, finale etc. —, care creează *sintezele* frazeologice, dau un aspect caracteristic, de fărămițare a ideației însăși. Coordonările simple — mai ales prin *și* —, puținele relații de subordonare, au de fapt ca efect frazele scurte, fără multe incidente.

Conjuncțiile sau adverbele puse stereotip, desfășurarea aparent continuă — datorită aglomerării de conjuncții copulative —, dar în fond discontinuă, atît a fluxului vorbirii (manifestată și prin intonație, dar mai ales prin pauzele care marchează această separare a propozițiilor), cît și a reprezentărilor, denotă o viziune fragmentară, *analitică*, de la particular la particular, elaborată progresiv. De pildă : Cristina 4 ;2 « *Ea* [vrăbiuța din povestirea *Pachița*] *atunci și-a făcut niște păsărele. Și niște rîndunici s-au așezat pe un fir de telegraf. Și au mai făcut două păsărele și semănau între ele, da' erau mai urîte. Și atunci, păsărica aia s-au scăldat pe stradă. A trecut un motan și a spus* : „*Cît aș vrea eu s-o mănînc pe Pachița* !" » ; sau Ionel 6 ;0 [povestind filmul „Nufărul roșu"] « *Pă urmă s-a văzut niște băieți, cum erau de la școală, și tot mereu se plimba cu barca. Si pă urmă, a venit o fată de la școală, și-a vorbit ceva cu iei. Și unu, de sus din pom, le-a zis lu ceilanți* [. . .]. *Și pă urmă, a-nceput să o bage în apă, da' n-a putut. Și pă urmă, a zis*. . . ».

Construcțiile paratactice sau de coordonare ori subordonare stereotipă (prin *și cînd, și pe urmă* etc.) denotă o desfășurare mai mult sau mai puțin lineară — în orice caz, de simplă succesiune — a reprezentărilor, o legare catenară a ideației, în scene separate, la care copiii par să participe și afectiv, ca și cum ele ar avea loc pe un plan concret actual. Înlănțuirea reprezentărilor fugitive se manifestă prin propoziții scurte, legate paratactic : Luminița 3 ;7 « *Acuș vine iarnă. Și după ce se face cald, se face iar frunze*. . . *Toamna asta, nu știu de ce vine*. . . *Acuși plouă*. . .*și vine frig*. . . *Am văzut frunze pe jos* ». Aceeași mișcare rapidă a reprezentărilor și totdeodată via participare afectivă, care omite din exprimare ceea ce se află pe un plan emoțional subsidiar, determină și multele *exprimări* succinte, *eliptice*, de tipul diremelor, monoremelor sau chiar al interjecțiilor (vezi de ex. mai sus, la p. 15, povestirea Lenuței : « *O* ! *Sunt grei*. . . *cade, să-neacă*. . . *Buf* ! *Cade* ! » etc.).

Pe lîngă elipsă, un alt procedeu expresiv foarte curent în stilul vorbirii copilului [2] este *repetiția*, care oglindește necesitatea insistenței asupra fenomenului considerat mai important [3] (despre aspectele fonetice ale *repetiției* vom discuta mai departe). Copiii repetă de pildă verbe — în expresii uneori imitate după formule stereotipe din basme —, pentru a exprima aspectul durativ sau iterativ al acțiunii verbale ; de ex. Gigi 4 ;10 « *Și mai striga, mai striga pînă mîine* » ; Crian 5 ;3 « *Și ieșea* [apa

---

[1] Într-o lucrare mai veche. H. Eng (*Abstrakte Begriffe im Sprechen u. Denken des Kindes*, în „Ztschr. f. angew. Psych.", vol. VIII, Leipzig, 1914, p. 20) arată că la școlari chiar, de $7^1/_2$—8 ani, apar numai 23 % subordonate, iar construcțiile cu *și, și apoi, apoi* sînt încă foarte numeroase.

[2] Particularitate și a vorbirii populare, cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 100.

[3] Vezi, referitor la elipsă și repetare, și I. Iordan, *op. cit.*, p. 256 și urm. și 275 și urm.

din ulcică], *și ieșea și ieșea*, pînă s-a umplut de tot », « *Iar curgea* [apa], *iar a pus o olicică, iar curgea, iar a pus, pînă a pus toate oalele din casă* » ; Lenuța 6 ;5 « [Muncitorii] *săpau, săpau*. . . », « *Și p-ormă curgea* [apa], *curgea mult* » ; Margareta 6 ;7 « [Ursulețul] *a fugit, a fugit*. . . *Vulpea s-a furișat, s-a furișat*. . . » [1].

Alteori sînt repetate adjective, pentru a exprima o cantitate mare și a impresiona astfel pe auditor : Cătălin 5 ;5 « [Prăpastia e] *mare, mare de tot* [. . .] *mare, mai mare* decît muntele » ; Sim. 5 ;11 « *Mulți, mulți* pomi la un loc formează o pădure » ; Olguța 6 ;0 « [Pădurea e] o poiană *mare, mare de tot*. . . » ; Vera 6 ;10 « [Prăpastia e] o groapă *mare, mare de tot* [. . .] și adîncă *de tot, de tot*. . . ». Sau se repetă adverbe, spre a accentua particularitatea unei acțiuni : Gigi 4 ;10 « *A fugit repede, repede, repede de tot*. . . ».

Anumite cuvinte devin uneori centrul preocupării și sînt repetate în cursul unei narațiuni. Acest mod de exprimare este determinat cîteodată și de o sărăcie a ideației, a reprezentării sau a vocabularului (de ex. Irina H. 3 ;11, spunînd povestea *Floricica*, repeta într-una cuvintele « *flo' icică* » și « *iepulile* ») ; dar de cele mai multe ori — îndeosebi la copiii mai mari — cauza stă în determinante afective, în interesul pentru anumite aspecte care se mențin mai vii în reprezentări. De pildă Cornel I. 3 ;10, povestind filmul ,,*Fetița mincinoasă*'', devine la un moment dat foarte preocupat de descrierea fugii cerbilor și repetă cuvîntul *cerbi* de 7 ori în 10 mici propoziții, care cuprind numai 17 alte cuvinte (fără uneltele gramaticale) ; în același timp, el repetă, spre a reda acțiunea și detaliile fugii lor, diverse cuvinte : « *Și-a fuğit, a fuğiit*. . . », « A fugit *dipparte, dipparte* », « *Unu, unu* [rar, meticulos] — *Unu*. . . *încă unu, încă unu, încă unu* ». Povestind *Ulcica fermecată*, Lenuța 6 ;5 repetă foarte mult cuvintele *curge* și *pune*, iar Crian 5 ;3 repetă aceleași cuvinte dar și, foarte des, verbul *a ieși* (cuvinte care exprimă antagonismul dintre lichidul care ,,curge sau ,,iese'' fără încetare din ulcică și lupta oamenilor care se apără ,,punînd'' diverse stavile).

La aceste moduri de expresie ale gîndirii concrete analitice și ale integrării afective în evenimentele relatate se adaugă și alte procedee, asupra cărora nu mai insistăm (ca de pildă trecerile de la trecut la prezent etc.). Dacă uneori gîndirea copilului preșcolar pare sărăcită de imagini — care pălesc pe măsură ce apare primejdia schematismului verbal —, în schimb alteori, atunci cînd copilul este interesat de anumite fapte, imaginile redevin puternice și redarea lor plastică oglindește încadrarea copilului în situația povestită, o atitudine ,,simpatetică'' sau de ,,Einfüh-

[1] Compară cu aspecte de același fel ale stilului popular, de ex. din I. Creangă : « *Și eu fuga, și ea fuga, și eu fuga și ea fuga*, pînă ce dăm cînepa. . . ». (*Amintiri*, II). De asemenea, compară următorul exemplu din povestirea unui copil (Lenuța 6 ;5) : « Stătu [. . .] pînă *plecă moșu să se culce*. Și cînd *plecă moșu să se culce, băiețașul* . . . », cu diverse exemple notate de Ov. Densusianu în lucrarea menționată (p. 100) ; (vezi și *Graiul nostru*, București, 1906, vol. I, p. 148 : « *S-a dus cu oile la țară. Ducîndu-se el cu oile la țară*. . . ») sau cu procedeul tipic stilului ,,stilizat popular'' al lui Z. Stancu din *Desculț* : « Au venit *dezlegați. Dezlegați* s-au întors la casele lor » etc. (*Desculț*, ed. a IV-a, p. 165) sau « *Ne bolnăvim de friguri* — în fiece vară *ne bolnăvim de friguri* » (*ibid*., p. 276).

lung'' (de pildă, Lenuța 6 ; 5 povestind *Ulcica fermecată* : «*Și-n timpu-ăla venea boieru*», vezi mai sus, p. 284).

γ) *Topica* — ordinea cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în fraze — creează unele dintre cele mai pregnante particularități ale stilului vorbirii copilului.

În limba romînă, deși ordinea cuvintelor nu este fixă, totuși există o topică obișnuită, cea mai frecventă în limbă, care corespunde desfășurării logice a gîndirii : de la subiect și atribut la predicat și complemente [1], sau de la elementul cunoscut (determinatul) la cel necunoscut (determinantul)[2]. Dacă în vorbirea adulților această ordine este uneori schimbată pentru a se mări expresivitatea, la copii topica apare mult mai des modificată, fie pentru că nu și-au însușit-o pe deplin pe aceea corectă [3], fie pentru că există determinante mai puternice, care produc dislocări în afara ,,normelor'' limbii. Această topică modificată reproduce de fapt fidel ordinea ideilor copiilor, ordine provenită fie dintr-o gîndire insuficient organizată — sau care urmărește imagini în ordinea apariției lor —, fie din infiltrarea motivelor afective în gîndire ; acestea produc deplasări de valori, sublinieri prin reluare sau scoateri în evidență prin trecerea pe primul plan, a unor elemente care au o importanță *subiectivă* — dată de vorbitor — mai mare. De pildă, cuvîntul considerat mai important — de fapt subiectul psihologic — apare la începutul propoziției (Roxana 3 ; 2 « Dă *zăpada* un copil cu lopățica », sau Isabela 4 ; 3 « *Rufele*, cînd le spală mama mea, le pune pe sfoară. . . ») ; alteori, cuvîntul pe care copilul vrea să-l scoată în relief, să-l sublinieze ori să-l readucă pe primul plan, este așezat, sau chiar reluat, la sfîrșitul propoziției (Cristina 4 ;0 « *Ea* stă în nisip, *casa* », Sorin 4 ;9 « Că-și dă mama *pe buze* cu din aia roșie — *pe buze* »).

Greutatea de a avea și de a exprima o viziune sintetică, a întregului eveniment, cu toate implicațiile sau cu legăturile lui cauzale, greutatea de depășire a momentului prezent, dar și dificultățile generale, de organizare a gîndirii — prin planificarea inițială a fiecărui moment particular, prin discriminarea și sinteza diferitelor planuri temporale și spațiale —, imixtiunea continuă a afectivității, provoacă aspectul adesea digresiv și deslînat, de improvizare șovăielnică, dificilă, laborioasă și întortochiată, al relatărilor sau al povestirilor copiilor. Apar frecvent în stilul copilului — mai ales în relatarea unor evenimente legate prin relații mai complexe — particularități ca reluări, intercalări și reveniri, inversiuni și ezitări, fragmentări ale frazelor prin pauze, căutări și adausuri de cuvinte parazite, elipse și ,,salturi'' în sintaxă, care dau exprimării un aspect discontinuu și oarecum haotic (de pildă : Crian 5 ; 3 « Și *după ce vine* mămica, *ia linia, cum vine*, nici nu se dezbracă, *ia linia* și-l bate, pînă-i vine rău »). Se întîlnesc însă — îndeosebi în stilul copiilor mai mari — și realizări sintactice corecte, ale unor fraze complexe și totuși echilibrate, cu incidente bine

[1] *Gramatica limbii romîne*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1954, vol. II, p. 263.

[2] I. Iordan, *op. cit.*, p. 231.

[3] Totuși, la copiii mai mari are mai puțină importanță această cauză, subliniată de O. Bloch (*La phrase dans le langage de l'enfant*, în ,,Journ. de Psychol.'', 1924, 1, p. 41—42), care a studiat îndeosebi limbajul copiilor mici.

plasate : de ex. Franklina 6 ;4 « *Eu știu de ce am visat așa : pentru că patul meu e ca la copiii mici, cu găuri. Poate m-am dezvelit și poate mi-am prins un deget în găurica aia, și de-aia am visat așa* ; sau Radu 6 ;6 « Din nor vine « ploaia], că *noru, cînd nu mai poate să țină apa, îi dă drumul* ».

3.3. În domeniul f o n e t i c i i, poate mai mult chiar decît în celelalte, se realizează mai pregnant particularitățile expresiv-afective ale stilului vorbirii copilului. Nu vom discuta aci despre particularitățile fonetice datorate unor dificultăți de pronunțare sau de diferențiere auditivă a unor sunete, ci despre variantele fonetice de exprimare care oglindesc, prin alegerea lor, particularități ale gîndirii și afectivității copilului.

a) În vorbirea infantilă, *ritmul* — în înțelesul succesiunii simetrice a unor sunete sau silabe [1] —joacă un rol deosebit. Plăcerea copilului pentru aspectele sonore simetrice se manifestă nu atît prin cadențe regulate, susținute timp îndelungat, cît prin asociații sonore scurte, prin necesitatea de a căuta asonanțe și chiar rime, de a găsi perechi diverselor cuvinte prin aliterație, de a crea corespondențe între cuvinte pe baza structurii lor sonore analogice [2]. De pildă, Daniela 3 ;11 repetă mereu, cîntînd : « *Guma guma puma guma, guma puma, cubu și numa*... «, Liviu 4 ;5 șoptește și repetă în ritm învîrtindu-și capul : « *Cioban, bate cu ciocan* », Marin 4 ;9 creează rima « *Luna-bluma, luna este bluma* », Crian 5 ;3 « ...*și pluteau, dă nu să vedeau*... ».

b) Un alt aspect tipic vorbirii afective, sunetele cu caracter evocator — mai ales *onomatopee* — , este de asemenea prezent în stilul copilului (valorile evocatoare ale sunetelor sînt însă scoase în relief de către copil în fiece moment și prin *intonație*). Ceva mai mult, copiii creează uneori asemenea cuvinte expresive, la a căror formație contribuie asociații diverse, nu numai sonore, dar și vizuale, tactile, chinestezice etc. De pildă : Cornelia 4 ;5 [povestește un film] « Era geamul deschis și acolo e[ra] o *fricuroaie*... de nu mai putea ! (— Ce înseamnă fricuroaie ?). Cînd e frig în casă, cînd nu se face focul...Și p-ormă, îngheța de frig cîinele... » ; sau : Lenuța (6 ;5) « Să te duci la *fîșnîitul* pomilor, s-auzi cum *fîșnîie*... » [în altă împrejurare, Adriana (4 ;11) povestește : « S-asculți [...] cum *fîșîie* frunzele», dar e corectată de sora ei, Margareta (6 ;7) : «Cum foșnesc ! »] ; sau Mihaela (4 ;5) spune despre *curcan* că e « *înglobit* » și demonstrează ce înseamnă acest cuvînt g h e m u i n d u - s e pe scaun, aplecată peste genunchi.

c) Inegalitatea *tempo*-ului vorbirii, care se mulează după variațiile afective, dă un colorit viu și adesea dramatic stilului copilului. Vorbind *precipitat* uneori, cu o dinamică extrem de vie, urmărind succesiunea rapidă a reprezentărilor, copilul sare uneori peste ceea ce nu-i pare să aibă importanță : face eliziuni fonetice (« *vroese s'l'ia lopata* » 4 ;10, « *a venit al' iepuraș* » 5 ;7, « *cînd s'team eu mică* » 5 ;0 etc.), face greșeli morfologice, nu găsește o formă sau un cuvînt dar — fără a-și face multe scrupule — trece mai departe sau creează el o formă nouă ori modifică un clișeu insu-

---

[1] Vezi, în același sens, I. Iordan, *op. cit.*, p. 97.

[2] Vorbirea populară abundă și ea de asemenea expresii ritmice (I. Iordan, *op. cit.*, p. 103, 104) ; vezi și în I. Creangă, de ex. : *boț-chilimboț-boțit, se cocea-pălea, mort-copt* etc.

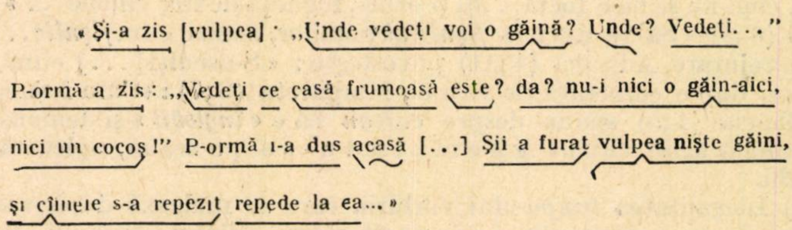
ficient fixat, ori înşiră diverse nonsensuri şi lucruri fără legătură între ele.

Dimpotrivă — în funcţie şi de tip, dar adesea chiar la aceaşi copil —, se înregistrează alteori un tempo *lent* — probabil şi sub efectul, inhibitor de data aceasta, al emoţiei — ; copilul se opreşte deoarece nu-şi aminteşte bine „modelul" de care ar vrea să se ţină, caută, revine, ezită, găsind un refugiu în permanentul mijloc de legare „universal" aplicabil, care este *şi* (sau *şi pe urmă, şi atunci*..), expedient al exprimării secvenţelor succesive, în ordinea apariţiei cronologice. Adesea, apar şi pauze statice, cu caracter afectiv, în care tonul coboară şovăielnic.

Antrenat în relatare — ceea ce se întîmplă destul de uşor cînd cunoaşte bine pe ascultător, cînd acesta îl ascultă cu interes, îl încurajează, participă pe acelaşi plan de emotivitate cu el — , copilul începe să se simtă la fel cu personajele, să trăiască scenele, stilul său capătă un caracter dramatic. Lenuţa (6 ;5) de pildă se înflăcărează povestind, vorbeşte mereu mai repede, cu o intonaţie vie, cu gesturi şi mimică expresivă : « *Şi a furat vulpea nişte găini. Şi cîinele s-a repezit repede la ea — şi vulpea a luat-o la sănătoasa, că nici nu mai i s-a văzut nici coada* ! ».

d) *Accentul*, şi în genere fenomenele legate de melodia frazei, de aşa-numita „*intonaţie*", sînt izbitoare prin intensitatea şi pitorescul pe care le capătă în stilul copilului. Copilul preşcolar povesteşte de obicei cu o intonaţie extraordinar de expresivă, cu inflexiuni variate rapid, cu schimbări imitative de timbru, într-un cuvînt cu modulaţii care colorează viu ceea ce relatează, ca un actor, dar şi ca spectator sincer amuzat de scenele pe care le evocă.

Posibilităţile melodice ale vorbirii copilului sînt extrem de bogate şi de variate. Iată, de pildă, melodia acestui fragment dintr-o povestire a Lenuţei (6 ;5) :

Melodia frazelor este la preşcolar nu numai variată şi nuanţată, dar introduce chiar efecte pe care conţinutul verbal ca atare, mai sărac, încă insuficient de suplu, nu le-ar putea cuprinde. Intonaţia devine lirică sau chiar retorică, adoptă melodia narativ-populară — cu cadenţe marcate prin „sfîrşituri de fraze" (de ex. « *Cînd a venit ursuleţu, a căzut* » : ——→——→——↘). Prin intonaţie, copiii subliniază ceea ce consideră mai important, scot în relief, exprimă aspecte durative sau iterative ale acţiunilor, precizează şi nuanţează cuvintele prin melodii de întrebare, de imprecaţie, de poruncă, de afirmaţie — constatativă ori dogmatică —, de dialogare etc.

Dăm numai cîteva exemple de împrejurări în care am notat nuanțarea expresiei prin sublinierea particulară a unor cuvinte, sau în genere intonații deosebit de expresive. Însă aceste exemple abundă în povestirile înregistrate și de altfel transcrierea în grafica obișnuită nu poate reda nimic din extraordinara expresivitate a intonației. De pildă Diana (3 ;3) intonează implorativ dar și poruncitor : « *Cúccurigu bóieri mari, daați punguuța cu dooi bani!* »; Cristi I. (3 ;10) își îngroașe vocea perfect, pentru a vorbi ca lupul sau o subțiează matern ori copilăresc în dialogul caprei cu iezii; Lenuța (6 ;5) arată prin intonație toată desfășurarea dinamică și dramatică a peripețiilor din *Ulcica fermecată* etc.

De asemenea, accente de insistență pe cîte un cuvînt, lungirea unor sunete, reduplicări de sunete, subliniază, insistă, scot în relief, nuanțează : Cornel I. 3 ;10« [A] fugit *dippárte*, *dippárte*... *a fugiit*... », Gigi (4 ;1) « *I-a mîncat pă ttóți* ! », Crian (5 ;3) « [Punguța] era *pplínă*, *plínnă* cu galbeni », Ionel (6 ;0) « Și a luat *toată* dulceața iepurașu » ; Rodica H. (6 ;3) « S-a dus-napoi *accassă* [foarte expresiv, cu intonație de necaz], *supărrátt* ... », Gaby D. (5 ;5) sublinează ce a văzut la circ, accentuînd puternic anumite cuvinte : « Niște *ttíggri*...niște *lléi*... a făcut *gimnástică*... » etc.

În intonație, copiii găsesc așadar un mijloc de comentare permanentă a faptelor și chiar de legare a frazelor, de subordonare a ideilor, de organizare pe care sintaxa propriu-zisă nu o cuprinde deocamdată. Elementele fonice — accentul muzical, variațiile de ton — par să aibă valori sintactice, de reliefare, de nuanțare și chiar de modificare a sensului. Intonația dovedește o gîndire care încearcă să se organizeze — și reușește uneori — prin acest mijloc melodic, care e de fapt cel mai vechi, primul înțeles și însușit de copilul mic, înaintea formelor de limbaj propriu-zis.

3.4. Elementele e x t r a l i n g v i s t i c e — *mimică*, *gesturi*, *pantomimă*[1] — capătă o amploare și o expresivitate cu totul deosebite în stilul copilului preșcolar. În timp ce vorbește, copilul face numeroase *gesturi* — care și suplinesc uneori lipsa mijloacelor verbale de exprimare —, descrie sau subliniază hiperbolic, indică spre obiecte din situație sau are gesturi pur afective, are o *mimică* expresivă, rîde, se întristează, se „sperie”, într-un cuvînt trăiește dramatic situațiile, pînă într-atît încît uneori ajunge chiar la *pantomimă*. De pildă : Cornel I. (3 ;10) redă prin gesturi fuga cerbilor unul după altul, Gigi (4 ;10) pune mîinile-pîlnie la gură, spre a arăta cum strigau niște copii, sau face pantomima cîntatului cu trompeta (« A sunat : tuu... »), sau întoarce capul la dreapta, la stînga, cînd povestește, cum căuta un tată pe fetița lui prin pădure. Gaby D. (5 ;5) arată cu mîinile în dreapta și în stînga, cum săreau prin cerc leii la circ. Rodica H. (6 ;3) demonstrează cum i s-a pus cravata roșie la gît unei fetițe ; Margareta (6 ;7) face gesturi de răsucire, pentru a evoca un « covor » (de fapt, un trunchi răsturnat) în care s-a băgat un ursuleț ; Lenuța (6 ;5) povestește, cu gesturi descriptive foarte plastice, diversele peripeții în legătură cu *Ulcica fermecată*, arată cum trebuia clătinată oala, cum întindea boierul mîna după ea etc., Cocuța (5 ;6) face

[1] Despre intonație s-a discutat mai sus, deoarece nu o considerăm — așa cum obișnuiesc unii lingviști — drept un element extralingvistic.

un gest larg, cînd spune : « *O casă mare, mare de tot*... », iar Gheor. (6 ;0) precizează : « Era un purice de copil *atîta de mic* [arătă un deget], cît un deget ». Gestul este luat ca ajutor chiar în cazul cuvintelor abstracte, pe care contribuie să le concretizeze astfel mai mult chiar decît prin conținutul semantic atribuit (de ex. Crian (4 ;0), explicînd ce înseamnă „gînd", spune : « Se gîndește omu... adică *stă cu mîna la obraz și stă așa* [arată, prin pantomimă] »).

Bogăția, plasticitatea, savoarea pe cale le au la copii aceste elemente specifice stilului oral se pierd prin descrierea lor ; este greu de redat impresia de trăire puternică a evenimentelor, pe care o oglindesc aceste „auxiliare" ale limbajului copilului.

3.5. Trăirea din plin în planul concret actual se manifestă atît prin frecventa referire la situația înconjurătoare — cu ajutorul gesturilor sau al demonstrativelor deictice —, cît și prin influența exercitată de elementele din jur și de auditor asupra modalității expresiei.

Referirea la situația prezentă contribuie la amplificarea concretismului stilului infantil : de ex. Ligia (4 ;5) spune că „*timp*" înseamnă : « *Afară* [*arată afară, pe fereastră*], aici. Soare [*arată afară*]... » ; Marin (4 ;9) spune : « ...Un cer urît de tot, *ca cerul ăsta* [*arată afară*]... » ; iar Franklina (6 ;4) : « S-au băgat într-un tufiș mare, mai mare decît *dulapul ăsta* [*arată un dulap din cameră*] ».

Situația înconjurătoare determină adesea modificări în exprimarea copilului, deoarece însuși cursul ideației se schimbă în funcție de ambianță : de pildă Dina (5 ;0), povestind despre *Albă-ca-zăpada*, introduce elemente din situație, improvizează uitîndu-se în jur, este vădit impresionată de unele detalii (« [Copiii] a găsit o gaură mare și s-a băgat acolo în gaură [se aprinde becul la fereastra studioului de înregistrare, se închide o ușă], *și-a fost o lumină, și ușa s-a închis*, și p-ormă s-a jucat... » ; fiind ora mesei, povestea începe să alunece pe tema mîncării, povestitoarea mimează acțiunea de a mînca, plescăie etc.).

Urmărindu-și reprezentările sale personale, adesea copilului i se pare firesc ca și interlocutorul să știe bine despre ce este vorba, face apel la context —, care poate fi însă cu totul neexplicit — , și de aceea nu mai precizează la ce se referă în relatarea lui. De pildă, se repetă același pronume, fără să se explice prin context că se referă la personaje diverse : (Cristian N. 4 ;1) « *Și el* [iepurașul cel mare] *nu s-a dat jos. Și el* [iepurașul cel mic] *s-a dus lîngă dulap, să-l dea jos* ».

3.6. Spre deosebire de părerea exprimată mai demult de J. Piaget [1] și menținută încă de unii psihologi — care continuă să vorbească despre „egocentrismul" limbajului copilului — , auditorul joacă un rol destul de important, determinînd chiar modificări ale exprimării. Probabil ca reflex și al faptului că adultul este acela care vorbește mai mult cu copilul, conlocutorul adult în special exercită influență asupra vorbitorului copil.

Cînd cunoaște bine pe auditor, cînd acesta îl ia în serios, îl ascultă cu interes, îl încurajează, participă pe același plan de emotivitate cu el,

---

[1] J. Piaget, *Le langage et la pensée chez l'enfant*, Neuchâtel-Paris, 1923.

copilul se simte în largul său, simte plăcerea „succesului", este antrenat în relatare. Uneori, copilul ajunge chiar la adresarea directă către ascultător, solicitîndu-i — cîteodată mai degrabă formal — părerea sau numai atenția.

Sînt totuși și momente cînd copilul este cu totul „prins" de scenele evocate sau cînd „nu vrea" să audă o întrebare (mai ales pentru că nu știe să răspundă) ori o intervenție a auditorului: în aceste cazuri, copilul pare să nu mai țină seama de auditor. După cum sînt și cazuri cînd — datorită particularităților de tip sau de educație — copiii intră în „mutism", se încăpățînează să nu relateze nimic sau emoția îi face să piardă șirul ori să vorbească mult mai prost decît în alte împrejurări.

În ceea ce privește pe c o p i l ca a u d i t o r, menționăm o particularitate care apropie din nou stilul vorbirii copilului de al aceleia populare[1]; de obicei — mai ales după 5 ani — , copiii ascultă atenți relatările celorlalți și sînt gata să intervină cu o corijare, o precizare sau un adaus. În înregistrările noastre se pot auzi adesea întreruperi, completări, intervenții ale celorlalți copii, în cursul povestirii făcute de unul dintre ei. De pildă, Rodica H. (6;3) povestește filmul *Nufărul roșu*: « ... Tovarășa prefesoară a plecat de la școală [...] » — [*intervine Adriana* 4;11:] « Da, și tovarășa prefesoară l-a pus la tablă și n-a știut să scrie »—[*intervine Margareta* 6;7]: « Și nu știa să scrie... »—[*din nou Rodica H.*:] « Tovarășu prefesor [?] a spus: „Cine vrea să-l ajute?"... »; sau Cristi 3;11 povestește *Capra cu trei iezi*: « ... Și a plecat *crapa* » — [*Gigi* 4;10 *intervine, strigînd*:] « *Capra! nu crapa!* »—[*Carmen* 3;9 „*corectează*" și ea:]— « *Capa!* » etc.

3.7. Comparînd stilul povestirilor libere cu acela din r e p o v e s t i r i (narațiuni repetate, la intervale mai mari sau mai mici, după povești auzite de la adulți), pe de o parte se poate observa mai bine influența limbii literare și în genere a stilurilor vorbirii adulte, dar pe de altă parte devine mai evident aportul copilului preșcolar și tendința lui de a prelucra limba prin propriile sale mijloace de expresie.

Atunci cînd r e p o v e s t e ș t e basme sau întîmplări auzite de la adulți (de pildă *Scufița roșie*, *Capra cu trei iezi* etc.), modul de exprimare al copilului este m a i c o r e c t, mai apropiat de limba adulților, gîndirea sa pare mai bine organizată, este mai clară și mai precisă. Folosind mijloacele verbale sistematizate de adult în narațiunile respective — cuvinte cu anumite forme gramaticale, expresii clasice, sintagme ca atare sau chiar propoziții — , copilul primește o dată cu acestea și un conținut de gîndire gata organizat.

Prin poveștile spuse de adult, pătrund în limbajul copilului forme de exprimare atît ale limbii familiare sau populare, cît și ale celei literare. Copilul își însușește astfel expresii precise, uneori poetice, epitete artistice, formule stereotipe, specifice stilului poveștilor, și, o dată cu acestea, diverse forme flexionare sau grupări sintactice care, în măsura în care sînt corecte în limbajul adultului, dezvoltă vorbirea corectă a copilului și îi transmit diverse mijloace stilistice din vorbirea adultului. Gaby D. (5;5), de exemplu, folosește corect intonația de dialog și de paranteză: « Și

[1] Vezi Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 103.

a-ntrebat [pe Scufița-roșie] : „Unde te duci?". „*La bunica mea*" — *a spus Scufița roșie* », « *S-au dus în fuga mare, parcă zbura, nu alta* », povestește Franklina (6 ;4) ; sau « [Un băiețel și o fetiță] Erau singuri, singuri noaptea. Venea iarna [. . .] *Totul era liniștit*, nu s-auzea nimic [. . .] *Dar în zadar*, nici drumul nu-l știau [. . .]. S-a mirat zmeoaica, a-ntrebat și pe zmeul : *nimic* ! nu știa nimic » ; sau Lenuța (6 ;5) « Vulpea *a luat-o la sănătoasa* » etc. De asemenea, adesea apar în repovestiri forme flexionare mai corecte, cazuri just folosite etc.

Pe de altă parte însă, asemănările dintre stilul vorbirii copilului și acela al vorbirii familiare sau populare sînt explicabile nu numai prin imitarea de către copil a vorbirii adultului, ci și prin marea determinare afectivă în aceste moduri de exprimare, prin apropierea de aspectele concrete și prezente. Aceleași asemănări pe care J. Marouzeau le nota între stilul vorbirii populare [1] și acela al exprimării poetice se pot nota și cu privire la stilul vorbirii copilului. Aceleași preferințe pentru concret și prezent, aceeași prezentare prin juxtapunere paratactică, prin alăturare, fragmentare, în ordinea apariției impresiilor, aceeași topică mai labilă, aceeași formulare care vădește o simplificare a raționamentului și în genere o folosire parcimonioasă a uneltelor gramaticale ; aceeași plăcere pentru expresii ritmice, pentru simetrii verbale, pentru „sonor" în genere, aceeași nevoie de insistență asupra unor aspecte sau de redare „superlativă", exprimată prin intensificări de ton, prin repetări de cuvinte sau de sunete, prin gesturi, prin mimică.

Însă în stilul vorbirii copilului, aceste particularități apar adesea mai pregnant, cu o intensitate și o plasticitate mai mari decît la adult. La acestea, se adaugă aportul propriu stilului copilului chiar în narațiunile „repovestite", ca efectele unei intonații mai dramatice, dialogurile mai pline de vivacitate, apropierea continuă — prin diferite mijloace — de un plan prezent, trăit și afectiv, și îndeosebi auxiliarele mimico-pantomimice. Ceva mai mult, mecanismul de „selectare" poate fi observat destul de clar chiar în aceste repovestiri, prin anumite modificări fonetice sau semantice — ori prin folosirea unor forme gramaticale mai rudimentare sau chiar „greșite" (vom da un singur exemplu : la un cămin, în timp ce s-a proiectat diafilmul *Albă-ca-zăpadă*, educatoarea a povestit pe scurt scenele, vorbind între altele despre „mama vitregă" și despre „mărul otrăvit" ; repovestind filmul, Cornel (3 ;11) vorbește și el despre « *mărul vit*[r]*eg* », care « *nu era bun* » etc.).

4. Concluzii. Vorbirea copilului preșcolar prezintă aspecte caracteristice care permit să se vorbească în genere despre un stil al vorbirii copilului, în cadrul căruia pot apărea și variații stilistice individuale.

Selecția anumitor forme de exprimare din limba maternă — factor fundamental al „stilului" — este determinată pe de-o parte de faza în care se găsește copilul în cursul învățării limbii, dar pe de altă parte este determinată de particularitățile de vîrstă ale gîndirii și afectivității

---

[1] J. Marouzeau, *Stylistique, langue et poésie*, în *Quelques aspects de la formation du latin littéraire*, Paris, 1949, p. 182.

sale. Exprimarea discursivă a copilului preşcolar reflectă particularităţile gîndirii sale, cu urme de trăire concretă, în planul prezent, cu posibilităţi mai degrabă analitice decît sintetice — analiza menţinîndu-se însă adesea deficitară —, cu tendinţe de generalizare sumară, care nu are la bază o analiză stringentă, şi cu amestecul continuu al afectivităţii. Stilul mai degrabă impresionist al copilului se caracterizează nu numai prin alegerea din limbă a mijloacelor de exprimare — latente sau actuale — cele mai concrete, dar şi prin amestecul — gradat, în raport cu vîrstele respective — de forme corecte ale limbii alături de forme personale, de „contaminări", de creaţii lexicale, de utilizări ale unor categorii morfologice cu alte funcţii în frază, de „accesorii" expresive, care joacă însă un rol fundamental la copil, ca intonaţia, gesturile, mimica.

Sînt caracteristice stilului vorbirii infantile, şi totdeodată gîndirii copilului, schimbarea ordinii relativ consacrate a cuvintelor, topica de inversiune, care valorifică şi ierarhizează faptele prin sublinierea celor principale — trecute în primul plan — , articularea frazelor într-o succesiune mai degrabă fragmentară, de tipul unei parataxe evoluate, adausurile de cuvinte parazite — pentru a umple unele lacune, pentru a cîştiga timp — ,ca şi aglomerarea conjuncţiilor copulative şi a diverselor mijloace de legare formală sau în orice caz lineară, „salturile" în sintaxă — omiţînd ceea ce nu-i mai pare interesant sau ceea ce copilul nu-şi poate reprezenta uşor — , şi, în genere, elipsele care alterează sensul, golurile marcate prin pauze pline de frămîntare, de căutare. Dinamica frazei copilului este simplă ca schemă, dar complicată prin efortul depus pentru realizarea ei; ea este creată de încatenarea succesivă, fragment după fragment, a unor reprezentări, pentru a căror exprimare copilul revine însă adesea asupra momentului precedent sau — fapt marcat prin pauze, divagaţii, sunete superflue — trece cu greu la momentul următor.

Utilizarea de preferinţă a anumitor procedee stilistice ne duce la o paralelă între stilul vorbirii copilului şi acela al vorbirii familiare — pe care o imită direct — şi în genere către stilul vorbirii populare, care nu e supusă unor norme atît de stricte ca exprimarea literară şi care totdeodată păstrează urme mai arhaice ale limbii. Acest paralelism se explică nu numai prin imitarea unor particularităţi de stil ale vorbirii adulţilor, ci şi prin unele determinante asemănătoare, şi în special prin amestecul puternic al afectivităţii. Determinantele acestea au însă la copil un specific anumit, în funcţie de particularităţile psihice ale vîrstei, care imprimă astfel unor procedee de stil asemănătoare cu cele din vorbirea adultă familiară sau populară o intensitate şi chiar o coloratură deosebită.

Treptat, şi mai ales o dată cu studierea conştientă a limbii în şcoală, modul de exprimare al copilului îşi pierde din particularităţile sale cele mai specific „infantile", se impregnează din ce în ce mai mult cu forme ale limbii literare şi se apropie din ce în ce mai mult de vorbirea adulţilor.

ВИДЫ ДЕТСКОГО СТИЛЯ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Употребляя современное понятие «стиля», которое не относится только к литературной речи и не предполагает обязательно эстетической отделки, и определяя стиль как отбор средств общения с помощью языка и как организацию выражения специфическими приемами, определяемыми личностью и особенно способом мышления и эмоциональностью говорящего лица или определенной категории говорящих, автор ставит вопрос о существовании «стиля речи ребенка», главным образом 3—7 лет.

Стиль ребенка, скорее импрессионистский, определен, с одной стороны, стадией приобретения языка, с другой — особенностями мышления и эмоциональности ребенка. Автор излагает особенности детского стиля, которые отображает конкретное мышление, предпочитающее переживания в настоящем моменте, скорее аналитическое, чем синтетическое, склонное к поверхностному обобщению, постоянно определяемое эмоциональностью. Одной из особенностей стиля ребенка является постепенное смешение, в связи с соответствующим возрастом, правильных форм языка с формами и словами собственного образования, с специфическими морфологическими и синтаксическими формами, более аналитическими, более конкретными, более уточненными, наряду с выразительными «аксессуарами», играющими важную роль у ребенка, как интонация, жесты, мимика.

Использование преимущественно определенных стилистических приемов, обусловленных сходными определителями, главным образом, вмешательством эмоциональности, ведет к сопоставлению стиля речи ребенка с разговорной речью, которой он непосредственно подражает, и вообще со стилем народной речи. Однако у ребенка, вследствие психических особенностей возраста, приемы стиля, сходные с приемами разговорной речи или с народной речью, приобретают особую интенсивность и колорит.

ASPECTS DU STYLE DU PARLER ENFANTIN

(RÉSUMÉ)

L'auteur fait usage du concept moderne de ,,style'', qui ne s'emploie plus uniquement pour la langue littéraire et qui ne suppose plus, obligatoirement, une mise en valeur esthétique ; le style est défini comme une sélection des moyens de communication par le langage et comme l'organisation de l'expression d'une manière spécifique, déterminée par la personnalité et surtout par le genre de pensée et d'affectivité du sujet parlant (ou d'une catégorie de sujets parlants). C'est en partant de cette

conception, que l'auteur discute le problème de l'existence d'un « style du parler enfantin », entre 3 et 7 ans surtout.

Le style plutôt impressionniste de l'enfant est déterminé, d'une part, par la phase d'acquisition de la langue et, d'autre part, par les particularités de sa pensée et de son affectivité. L'auteur expose quelques particularités du style enfantin, qui reflètent une pensée concrète, préférant travailler sur un plan présent, pensée à possibilités analytiques plutôt que synthétiques, à tendances de généralisation superficielle et continuellement déterminée par l'affectivité. L'une des particularités du style de l'enfant c'est le mélange — gradé, en rapport avec l'âge — des formes correctes de la langue et des formes personnelles, des créations lexicales, des aspects de morphologie et de syntaxe spécifiques, aspects plus analytiques, plus concrets, plus profondément déterminés par l'affectivité et alliés à des „accessoires" expressifs, qui jouent cependant un grand rôle chez l'enfant (intonation, gestes, mimique).

La préférence pour certains procédés de style — dus à des déterminantes semblables et surtout à l'intervention de l'affectivité — suggère un parallèle entre le style du langage de l'enfant et le style du langage familier (qu'il imite directement) et mène, en général, vers le style du parler populaire. Chez l'enfant cependant, à cause des particularités psychiques de l'âge, les procédés de style similaires à ceux du parler familier ou populaire acquièrent une intensité et même une couleur particulières.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 3, 1957

SOARTA NEUTRULUI LATIN CLASIC ÎN LATINA POPULARĂ ŞI ÎN LIMBILE ROMANICE*

DE

G. IVĂNESCU

Genul substantivelor este una din acele categorii gramaticale care nu exprimă întotdeauna perfect gîndirea şi nu reflectă întotdeauna perfect realitatea. Astfel, noţiuni ca : „par", „sac", „casă", „masă",„dreptate", „iubire" etc. ar trebui să fie exprimate prin substantive neutre, căci realităţile la care se referă aceste noţiuni fac parte din categoria inanimatelor, nu a fiinţelor sexuate, masculine sau feminine, iar rostul neutrului este de a exprima tocmai inanimatul. Şi, cu toate acestea, în latină, romînă şi italiană, precum şi în alte limbi care posedă masculinul, femininul şi neutrul, realităţile despre care vorbim sînt denumite prin substantive masculine sau feminine : lat. *palus*, *saccus*, *domus*, *mensa*, *justitia*, *amor* etc., rom. *par*, *sac*, *casă*, *masă*, *dreptate*, *iubire* etc., it. *palo*, *sacco*, *casa*, *mensa*, *giustizia*, *amore* etc. Aşadar, pe cînd aspecte ale realităţii ca numărul, timpul, persoana etc., care se reflectă fidel în gîndirea umană, sînt redate exact şi de limbaj, căci altfel n-ar fi fost posibilă înţelegerea între oameni[1], limita între animate şi inanimate nu este păstrată de acele limbi care au neutru, şi anume domeniul neutrului, inanimatul, este repartizat în parte la masculine şi feminine. Pe această cale se poate merge mai departe : o

* Exprimîndu-ne astfel, nu subînţelegem că latina populară derivă din cea clasică, că ea este o fază ulterioară a celei clasice, că latina populară se explică prin degradarea, prin schimbarea celei clasice, deşi acest mod de a concepe lucrurile se întîlneşte la mulţi învăţaţi, printre care chiar A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue latine*[3], care pune începuturile latinei populare propriu-zise abia la începuturile imperiului, dar mai ales în sec. al II-lea şi al III-lea ale e. n. Noi admitem, după alţi cercetători, că latina populară, cu particularităţile care se găsesc mai tîrziu în limbile romanice, este mai veche decît latina clasică, urcînd pînă în sec. al III-lea î. e. n., şi că latina populară a influenţat puternic limba scrisă în secolele al III-lea şi al II-lea î. e. n., ceea ce şi explică asemănările dintre latina arhaică şi cea populară. Înţelegem aşadar că avem a face cu două forme (aspecte) coexistente ale latinei, latina populară şi latina scrisă (literară), deşi probabil limba literară urcă înainte de sec. al III-lea. Am păstrat însă atît în titlu cît şi în text o exprimare care poate face să se creadă că latina populară derivă din cea clasică, pentru motivul că latina clasică păstrează o situaţie a genurilor care este cea mai veche în latină şi de la care în special latina populară s-a abătut.

[1] Excepţiile care se întîlnesc au o valoare afectivă şi se pot subsuma unor legi ale stilului.

limbă ca germana repartizează și feminine la inanimate (*das Weib*), iar o limbă ca franceza cuprinde la masculine și feminine tot inanimatul. Pe de altă parte, unele limbi nu exprimă de loc inanimatul și genul masculin sau feminin. De ce sînt posibile în acest caz abateri de la gîndire și de la realitate și de ce, în unele limbi, avem chiar totala ignorare a caracterului animat sau inanimat al existentelor?

Croce și Vossler au crezut că asemenea fapte ne obligă să admitem caracterul alogic sau ilogic al limbii și au admis că limba se integrează domeniului artei, că limba stă sub imperiul fantaziei. E aici ceva adevărat: la origine, asemenea abateri de la realitate au fost posibile numai pentru că atunci umanitatea a conceput drept ființe vii obiectele materiale, părți ale corpului sau forțele naturii și omului. În mod independent de Croce și Vossler, A. Meillet a explicat convingător, prin mentalitatea primitivă animistă, asemenea fapte lingvistice (v. *Linguistique historique et linguistique generale*, I, p. 211 — 229). Dar, după dispariția concepțiilor animiste, fapt care s-a întîmplat probabil chiar în epoca preistorică, imaginația n-a mai putut juca nici un rol, și abaterile de la realitate în privința genului se explică prin moștenirea, fără schimbări ulterioare, a unor stări lingvistice din acea epocă în care animismul a dus la masculinizarea sau feminizarea unor lucruri. Nu putem admite că situația din latină, romînă, franceză etc. s-ar explica prin faptul că limba nu are nici o legătură cu gîndirea, că limba e artă, fantazie. (A. Meillet n-a îndrăznit să susțină că animismul ar fi și astăzi suportul situației lingvistice pomenite.) Este apoi imposibil să se admită că, în epoca preistorică, animistă, cînd fantazia a înfățișat ca animate unele lucruri concrete sau abstracte, limba nu reflecta totuși și realitatea, și că această animare a neanimatelor a dus la o totală anulare a logicii, a gîndirii. Însăși această denaturare a realității era un mod de a gîndi, și era atunci singurul mod posibil de-a gîndi, singurul fel în care se putea înțelege atunci realitatea. Desigur, în momentul în care oamenii au conceput ca ființe vii, masculine sau feminine, niște obiecte materiale sau forțe ale naturii și le-au exprimat ca atare, limba lor era o expresie perfectă a gîndirii lor. Dar noi credem că nu este obligatoriu ca genul să exprime perfect gîndirea și realitatea. Cel care știe ce este un par, un sac, o casă, o masă, dreptatea, iubirea etc. le imaginează în mod necesar ca lucruri, respectiv ca abstracte, iar nu ca ființe masculine sau feminine, deși dă acest gen substantivelor care le denumesc. Cu totul altfel decît în cazul celorlalte categorii gramaticale, genul substantivelor este indiferent față de gîndire și realitate și de aceea poate nesocoti realitatea și gîndirea sau poate lipsi total din limbă. Este, se pare, singurul caz în care putem avea o nepotrivire între realitate și gîndire pe de o parte, și limbă pe de alta, dacă facem bineînțeles abstracție de abaterile de ordin stilistic. Dar gîndirea se exprimă perfect și cu această nepotrivire între genul din planul semnelor limbii și genul din planul gîndirii, care reflectă pe cel al realității desemnate. Drept vorbind, substantivele la care avem o nepotrivire între genul lucrului și genul semnului au, chiar din punct de vedere lingvistic, două genuri: cel real, al lucrului care se reflectă în gîndirea noastră, și cel inexact, al semnului lingvistic. Trebuie să spunem că, de altfel, această nepotrivire între genul real și cel lingvistic nu este

totală nici în cadrul genului. Astfel, în limbile latină și romînă, cu puține excepții, nici o ființă masculină nu poate fi denumită cu un substantiv de alt gen, în special neutru, și nici o ființă feminină nu poate fi denumită cu un substantiv de alt gen, în special neutru, iar, pe de altă parte, categoria neutrelor cuprinde numai substantive care desemnează lucruri și abstracte. Că în romînă neutrul exprimă numai lucruri neanimate, neînsuflețite, a arătat-o întîia oară Al. Graur, „Romania", LIV, p. 249 — 260, articolul *Les substantifs neutres en roumain* (vezi *Mélanges linguistiques*, Paris, 1936, p. 31 — 49), „Bulletin linguistique", V, p. 5 — 11, articolul *Sur le genre neutre en roumain*, și „Limba romînă", III, nr. 1, p. 30 — 44, articolul *Genul neutru în romînește*. El susține, în consecință, că este greșit să se vorbească pentru romînă de substantive ambigene sau eterogene, cum făceau și fac unii, luîndu-se după aspectul pur formal al acestor substantive, deși trebuie să recunoaștem că și punctul de vedere pur formal este îndreptățit, alături și împreună cu punctul de vedere impus de realitate și gîndire. Rămînînd la acest punct de vedere, genul neutru din latină și romînă, și desigur și din alte limbi, trebuie numit *inanimat* (*neînsuflețit*) sau *al lucrurilor*, cum face de altfel gramatica germană, care îl numește *sächlich*, sau cea a indoeuropenei primitive, care îl numește *neanimat*. În lumina acestor considerații generale, să examinăm situația din latina populară și din limbile romanice.

Sub influența lui Diez, *Grammatik*[5], 1882, p. 400 — 418[1], E. Appel, *De genere neutro intereunte in lingua latina*, Munch. Diss., (citat după Meyer-Lübke, *Die Schicksale des lateinischen Neutrums im Romanischen*, Zurich, 1883), Grobers, *Gründris*, I, 1888), p. 370 (în cadrul lucrării *Die lateinische Sprache in den romanischen Ländern*) și *Grammatik der romanischen Sprachen*, II, p. 4, 12 — 18, se admite că sensul de neutru a început să se întunece în latina populară prin confuzie cu masculinul și chiar cu femininul, și se consideră această confuzie ca efectul disparitiei consoanelor finale *s* și *m*, care a abolit distincția dintre masculin și neutru. Astfel face Bourciez, *Eléments de linguistique romanne*, 1910, p. 93 — 94. Totuși adesea neogramaticii nu se mai refereau la sens și considerau fenomenul ca un proces pur formal. Meyer-Lübke a crezut chiar că această prefacere a neutrelor în masculine urcă pînă în epoca arhaică, căci la Plaut găsim nominative ca *nasum* și *caseum*, alături de *nasus* și *casus*, precum și *collus*, *dorsus*, *corius*, care la alții sînt neutre, apoi acuzative ca *gutturem*, *papaverem* la Lucretius găsim *caelus*, iar la Petronius *fatus*, *vinus* și acuzativul *lactem* (v. Bourciez, I, p. 93 — 94, care rezumă pe Meyer-Lübke, *Die Schicksale des lat. Neutrums*). Din Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut und Formenlehre*, p. 334 — 335, aflu că, în afară de cunoscutele *locus* și *loca*, *jocus* și *joca*, avem și *acina* „Beerenkomplex (Traube, Dolde)" (dar la Cato chiar „boabe izolate"), plural al lui *acinus*, alături de *acini* (acesta la Columela), *rastri* (la Plaut și Virgiliu), *freni* (*Accius*), plurale de la *raster* (?) și *frenum*, alături de *rastra* (Ovidiu) și *frena*, care sînt mai noi. Dar concepția

---

[1] p. 417 : „Die Neutra bekennen sich, wie vorhin bemerkt war, zum masc. Geschlecht, selten zum fem." La p. 418—419, Diez vorbește despre prefacerea pluralului neutru în feminin singular.

că neutrul a început să dispară în latina populară, şi chiar din epoca arhaică, este greşită.

Mai întîi prefacerea unor masculine în neutre, în latina arhaică sau mai tîrzie, este contrarie tendinţei admise de învăţaţii pomeniţi. Ea se încadrează într-o tendinţă inversă, care se accentuează în epoca imperială şi despre care vom vorbi mai jos. În alte cazuri, invocate de Meyer-Lübke, oscilaţia între masculin şi neutru a unor substantive latine se explică prin indo-europeana primitivă, cum a arătat Meillet, *De quelques innovations de la déclinaison latine*, p. 13 — 15 (*forus* şi *forum*, *collus* şi *collum*, *baculus* şi *baculum*, *rastri* şi *rastra*, *virus* şi *virum*). Mai înainte, J. Schmidt, *Die Pluralbildungen der indog. Neutra.* p. 6, vedea în *rastri* şi *freni* vechi duale neutre în *-oi*, care s-au impus din cauză că obiectele designate aveau două părţi fundamentale (cei doi dinţi ai furcii sau greblei şi cele două frîie, mai exact perechea de frîie), ceea ce făcea ca ele să apară numai la dual.

În al doilea rînd, dispariţia consoanelor finale *-s* şi *-m* şi contopirea vocalelor finale într-o singură vocală nu puteau duce la confuzia neutrelor cu masculinele, căci, dacă această confuzie se făcea la singular, ea nu se producea la plural, unde terminaţia de neutru, *-a* era deosebită de cea de masculin plural, *-i*. Dar în limbă nu importă dacă o categorie de substantive are o formă comună cu altă categorie de substantive, ci faptul că acea categorie posedă totuşi unele forme distinctive. Este de mirare că Graur, care, sub influenţa lui Sittl, *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik*, II, p. 369 — 373 (e vorba de articolul *Zur Beurteilung des sogenannten Mittellateins*) a văzut că confuzia nu se producea în latina populară la plural (*Mélanges*, p. 34, unde nu este citat învăţatul german, şi „Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire anciennes", XI (63), 1937 p. 297), s-a lăsat totuşi influenţat de doctrina curentă şi a admis că dispariţia neutrului latin se explică întîi de toate prin dispariţia „noţiunii" însăşi (astfel, *Mélanges*, p. 34, „Revue de philologie", p. 279[1] şi „Limba Romînă", IV, p. 32 — 33), adică prin dispariţia ideii de gen din conştiinţa romanicilor. Dar el mai afirmă că, din moment ce în categoria, masculinului (ar fi trebuit să spună : şi a femininului) intrau şi foarte multe nume de obiecte, distincţia dintre animat şi inanimat nu mai era considerată ca importantă. Această afirmaţie se găseşte într-o uşoară contradicţie cu cealaltă. Cînd Graur afirma că sensul însuşi a dispărut, el ne obliga să înţelegem că oamenii nu-şi mai dădeau seama de distincţia dintre animat şi inanimat ; cînd afirma că această distincţie îşi pierduse importanţa, el ne obliga să înţelegem că distincţia dintre animat şi inanimat nu dispăruse de tot. De fapt, distincţia aceasta n-a dispărut şi nu poate dispărea niciodată din mintea oamenilor. Cum am spus la începutul acestui articol, există numai o oarecare indiferenţă a limbii faţă de ea. Noţiunea de ina-

[1] P. 279 : „il s'agit en premier lieu d'un changement de genre, le changement de forme n'en étant que le complément. Le neutre latin n'est pas mort en Occident parce que *-us* et *-um* ont été confondus, puisque l'opposition de forme entre le masculin et le neutre pouvait subsister grace au pluriel (v. Sittl, *loc. cit.*) ; la vraie raison de la disparition du neutre, c'est l'extinction de la catégorie elle même".

nimat este atît de elementară, încît dacă oamenii ar pierde-o, n-ar mai fi oameni. De aceea, neutrul latin clasic trebuia să rămînă neutru în latina populară, el avînd de exprimat o categorie de existenţe deosebite : aceea a lucrurilor, a neanimatelor, şi dispunînd de terminaţii proprii de plural. Numai în cazul substantivelor de declinarea a III-a, care în latina populară apenino-balcanică se terminau la singular în *-e*, iar la plural în *-i*,[1] nu mai exista o formă neutră de plural, deosebită, şi de aceea numai în cazul acestor substantive avem o trecere de la genul neutru la masculine sau feminine. Într-adevăr, substantive neutre ca *aeramen* „aramă", *fel* „fiere", *marmor* „marmură", *mel* „miere", au devenit masculine în italiană şi franceză şi feminine în romînă (*mel* a devenit feminin şi în dialectele italiene de nord, retoromană, catalană şi spaniolă), (*aramă* şi *marmoră* au sunat altădată în limba noastră *arame* şi *marmure*), *lumen* „lumină", care nu are urmaşi în franceză, a devenit masculin în italiană şi feminin în romînă[2] iar *mare* „mare" a devenit masculin în italiană şi feminin în franceză, provenţală, catalană, vechea spaniolă, retoromană (anume în valdeza de sus), vechea lombardă, vechea veneţiană şi romînă[3]. De asemenea derivatele în *-amen*, *-imen* au devenit masculine în franceză, italiană (toscană) etc. şi feminine în romînă şi italiana de sud (pentru faptele din italiana de sud v. Rohlfs, *Hist. Gramm. der it. Sprache*, III, p. 298 — 299). Dar acele substantive de declinarea a III-a care şi-au păstrat terminaţiile de plural, (*cap*, *frig* etc.) au rămas neutre şi au fost trecute la declinarea a II-a.

E drept că cercetătorii care susţin că neutrele au început să dispară deja în latina populară se întemeiază şi pe un alt fapt decît cel arătat mai sus : anume pe reducerea continuă a numărului substantivelor neutre, prin trecerea lor la categoria substantivelor masculine, în limbile romanice occidentale, în special în franceză şi provenţală. Dar, în ce priveşte declinarea a II-a, fenomenul s-a petrecut desigur numai după epoca latinească populară, nu şi în această epocă. Căci neutre de acest fel au existat în vechea franceză (cf. *quatre brace*, cu *-e* din lat. *-a*), există chiar astăzi în italiană (*il braccio* „braţul", pl. *le braccia*"braţele")) şi se găsesc foarte numeroase în romînă. Dacă astfel de substantive sînt formal, adică din punct de vedere al semnelor gramaticale, masculine la singular, ele au un plural deosebit (în portugheză, spaniolă, romînă şi în unele dialecte italiene au un plural feminin), ceea ce înseamnă că alcătuiesc şi formal o altă categorie decît masculinele. Această categorie se poate defini prin semnele ei, dar e mai bine să fie definită prin sensul ei, care este cel de „lucru", de „neanimat", deci exact sensul neutrelor latineşti. Cum deja

[1] Mă întreb dacă *-i-* din terminaţia de plural a neutrelor de declinarea a III-a (*maria*) n-a contribuit la fixarea ce *-i* a pluralului la declinarea a III-a şi dacă acelaşi *-i-* n-a determinat trecerea la masculin şi feminin a acestor neutre.

[2] La noi, unele masculine de declinarea a III-a au devenit feminine : *panis* > *pîne*, *sal* > *sare*. Poate asta explică de ce unele neutre care au devenit masculine în Apus sînt la noi feminine. Dar şi acolo, neutrul *caro* „carne" a devenit feminin, iar la noi, neutrul *lac* „lapte" a devenit masculin.

[3] Meyer-Lübke credea (*Romanische Etymologisches Worterbuch*, nr. 5349) că schimbarea de gen a acestui substantiv s-a produs sub influenţa lui *terra*, asociat cu el. Aceasta ar explica marea extensiune în Romania occidentală a genului feminin al substantivului, căci, de obicei, precum constatăm aici, neutrul a devenit feminin mai ales în răsăritul Romaniei.

am spus, numirile *ambigen* sau *eterogen*, care se dau în romînă neutrului, se referă la aspectul formal al substantivului, nu şi la sensul lor, şi deci nu sînt singurele care trebuie întrebuinţate de lingvist. În aceeaşi situaţie este şi numirea de *eteroclita*, întrebuinţată în gramatica italiană pentru a denumi categoria substantivelor ca *braccio*, *braccia*.

Argumentarea aceasta în sprijinul ideii că în romînă există şi gramatical genul neutru aparţine academicianului Al. Graur, care a expus-o în articolele citate mai sus. El a aplicat astfel limbii romîne punctul de vedere funcţional, creat de F. de Saussure şi aplicat după 1930 de structuralişti diverselor limbi (în *Mélanges*, p. 31, este citat pentru metodă F. de Saussure). Cercetătorul bucureştean nu se gîndea însă să aplice această concepţie latinei populare şi să admită şi acolo existenţa unui neutru, din moment ce la plural unele substantive aveau altă terminaţie decît cea a masculinelor şi a femininelor (astfel, în ultimul articol citat, la p. 32 — — 33, el admite pentru latina populară teoria curentă). Această extindere am făcut-o noi aici. Precum am văzut mai sus, el admitea aceeaşi împuţinare a neutrelor în latina populară şi dispariţia lor totală cu vremea în limbi ca franceza. Admiţînd însă că în latina populară categoria neutrului era pe cale de dispariţie chiar ca sens, el a fost obligat să nu considere situaţia din romînă drept o continuare firească a situaţiei din latină şi să admită o altă cauză decît noi fenomenului pe care noi îl considerăm o transmitere în romînă a neutrului latin. Graur încheia astfel articolul din „R o m a n i a", LIV (v. *Mélanges*, p. 42) : „quant au sens de cette catégorie, on a renforcé l'idée d'inanimé, qu'elle avait eue en latin, mais qui était sur le point de disparaître (comme elle a disparu en roman ocidental). Il ne s'agit donc pas d'une survivance latine qui aurait été gardée en roumain par simple conservatisme, mais bien du développement d'une catégorie grammaticale qu'on sentait necessaire ; pour l'exprimer, on s'est servi des débris qu'offrait le latin, en les transformant en un système. Toutefois si, pour la forme, le neutre roumain provient du latin, le sens de le sens de la catégorie paraît lui appartenir en propre". „Mais si l'on écarte le latin, comment expliquer que le roumain ait senti le besoin de distinguer un genre inanimé ? On pourrait songer à l'influence du slave, qui conserve les trois genres de l'indo-européen ; mais les neutres slaves que le roumain a empruntés sont dévenus des féminins en roumain, pour des raisons purement formelles : sl. *greblo* > *greblă*, sl. *slovo* > *slovă*, etc., ce qui montre que le neutre slave n'était pas compris par les Roumains. Il ne semble pas que la question soit soluble ; la linguistique en tout cas ne nous fournit pas de moyen pour la résoudre." Dar în „L i m b a r o m î n ă", III, nr. 1, p. 33 — 34, el explica prin influenţa slavă persistenţa şi întărirea neutrului romîn. Am spus mai sus că n-a putut avea loc o dispariţie a noţiunii de inanimat, că această noţiune este legată de însăşi conştiinţa şi gîndirea umană. De aceea n-a fost nevoie de o influenţă slavă pentru ca această categorie lexicală să existe la romîni. Se pune numai problema de ce ea şi-a găsit o expresie proprie la romîni, pe cînd la romanicii din occident nu. Iar acest fapt se explică numai prin factori lingvistici interni, anume prin faptul că sistemul morfologic romîn s-a găsit, chiar după schimbările fonetice din epoca de formaţie a romînei, în posesia unei

terminaţii proprii pentru neutrul plural, anume *-ure* şi în posesia procedeului : la singular masculin de declinarea a II-a, la plural feminin de declinarea I, cu terminaţia *-e*. Dar primul procedeu este moştenit de romînă din latina populară, iar cel de-al doilea este ducerea mai departe a unui procedeu latinesc popular şi s-a produs şi în limbile romanice din Apus, unde bineînţeles terminaţia de plural este alta, aşa că situaţia din romînă este directa sau indirecta continuare a situaţiei din latina populară, în special din latina populară apenino-balcanică.

Într-adevăr, trebuie să admitem, împotriva concepţiei curente, că chiar în latina populară, dar anume pe teritoriul apenino-balcanic, la declinarea a doua, genul neutru s-a întărit, n-a slăbit. O desfiinţare treptată a lui a avut loc în franceză, din motive fonetice şi analogice asupra cărora vom reveni pe scurt mai jos. Dar acolo, acest proces s-a petrecut tîrziu, începînd cu, şi mai ales după, epoca de formare a francezei. În latina populară lucrurile au stat altfel, şi evoluţia limbilor romanice occidentale nu s-a făcut întotdeauna în acelaşi sens în care s-a făcut aceea a latinei populare. Că neutrul la declinarea a doua s-a întărit rezultă din faptul că substantive care în latineşte erau masculine au devenit în latina populară neutre : *cubitus* făcea pluralul *cubita* (cf. rom. *coate*, it. *gomita*), *digitus* avea acum pluralul *digita* (cf. it. *le dita*, rom. *degete*), *fructus* făcea pluralul **fructa* (it. *il frutto*, *le frutta*, alături de *i frutti*),) iar *murus* avea pluralul **mura* (it. *il muro*, pl. *le mura*, alături de *i muri*). Păstrarea formelor masculine alături de cele neutre, la unele substantive, în limba italiană, nu trebuie să ne facă să credem că o tendinţă de înlocuire a masculinelor cu neutrul n-a existat în limba italiană. Ea este indicată clar de substantive ca *il dito*, care nu au decît un singur plural şi sînt deci numai neutre. La celelalte, păstrarea formei se explică prin nevoia de diferenţiere, de exemplu între zidurile casei şi zidurile unui oraş, între fructele de tot felul şi în cantităţi diverse şi cantitatea de fructe destinate unei mese anumite, ca un fel de mîncare aparte etc. Această nevoie de diferenţiere a putut chiar ajuta naşterea unor masculine din neutre, pe teren romînesc : *cot* pl. *coţi*, după ce se crease *cot*, pl. *coate*. Alte substantive au trecut la neutru numai în romînă : *laqueus* > *laţ*. Procesul de trecere la neutre îl găsim în latina populară şi la substantivele masculine de declinarea a IV-a, care au devenit neutre în romînă : *fructus* > *fruct*, *fremitus* > *freamăt*, *gemitus* > *geamăt*, *gustus* > *gust*, *latratus* > *lătrat*, *risus* > *rîs*, *sonitus* > *sunet*, *venatus* > *vînat*[1], *versus* > *viers* etc. Poate că numai o parte din ele au căpătat în latina populară un plural în *-a*, şi numai pe teritoriul balcanic. Este însă clar că, la declinarea a II-a şi a IV-a latinească, pe teritoriul apenino-balcanic, neutrul nu numai a persistat dar s-a întărit. Nu sîntem obligaţi de nici un fapt să admitem că procesul a început numai în epoca de formaţie a italienei şi romînei. El trebuie urcat pînă în epoca latinei populare nu numai pentru că se găseşte în două limbi romanice, dar şi pentru că procesul a fost făcut posibil numai de căderea consonantelor finale *-s* şi *-m*, căci prin identitatea la care s-a ajuns în ce priveşte termi-

[1] Este foarte probabil că toate derivatele în *-et* şi în *-at*, date aici, sînt moştenite din latină şi că, printre ele nu e nici unul care să fi fost derivat pe teren romînesc de la verbul respectiv, care singur ar fi fost moştenit din latină.

naţia de singular, acum *-u*, s-a deschis calea nu numai spre transformarea unor neutre în masculine, dar şi a unor masculine în neutre. De aceea s-a şi produs el numai acolo unde au căzut consonantele finale pomenite, adică pe teritoriul apenino-balcanic. Fenomenul fonetic lingvistic în discuţie n-a dus la o confuzie a neutrului cu masculinul, la desfiinţarea neutrului, ci la întărirea lui. Căci o dată dispăruţi *-s* -şi-*m*, un substantiv care designa un inanimat sau un abstract, dar fusese pînă atunci masculin, putea fi luat acum de neutru şi deci putea căpăta un plural în *-a*. Fireşte, nu orice substantiv masculin putea deveni neutru în latina populară apenino-balcanică. Puteau să devină neutre numai acele substantive care nu denumeau fiinţe de sex masculin sau feminin, deci numai acelea care denumeau lucruri concrete sau abstracte. Spre deosebire de genurile masculin şi feminin, care în latină erau adesea iraţionale, corespunzînd unei imaginaţii primitive, — astfel copacii erau concepuţi ca realităţi feminine întrucît produceau fructe, deci năşteau ceva —, neutrul era o realitate gramaticală raţională, căci corespundea numai lucrurilor şi, în general, aşa este el în toate limbile care îl posedă. Tendinţa spre neutru a latinei populare apenino-balcanice era deci o tendinţă raţionalistă şi realistă, adică, mai exact, o tendinţă spre un plus de raţionalitate, spre un plus de reflectare exactă a realităţilor. De altfel, fenomenul acesta de creaţie a unor plurale în *-a* pentru substantive latineşti masculine este cel puţin tot atît de vechi cît şi limba clasică, căci la Horaţius şi Livius avem *loca*, *-orum* pentru *loci*, *-orum*. Se spune că substantive ca *jocus* şi *locus* sînt masculine, şi ele sînt astfel, dacă plecăm de la pluralele lor, *joci*, *loci*. Dar cînd ele au un plural în *-a*, *joca*, *loca*, nu trebuie să se vorbească numai de un plural neutru, ci trebuie să se considere şi singularul ca neutru. Gramatica latinei clasice trebuie să vorbească de o nouă categorie de neutre, care aveau la singular forma masculină. Este evident că asemenea substantive neutre i-au fost impuse latinei clasice de latina populară apenino-balcanică, care aveau acest procedeu de a crea plurale în *-a* pentru substantive pînă atunci masculine[1]. Acestea au şi învins în romînă, pe cînd italiana, vecină cu limbile romanice din zona pireneo-alpină, unde asemenea substantive rămăseseră masculine, le-a pierdut aproape pe toate. Pe de altă parte, un substantiv ca *volgus* (*vulgus*) este şi masculin şi neutru. Ernout şi Meillet *Dict. étym.*[1], p. 1086, spun : „Le masculin semble plus rare, et archaïque". Deci masculinul a devenit cu vremea neutru. Curios e faptul că substantivul *volgus*, chiar devenit un neutru, a fost menţinut, împotriva regulilor latinei clasice, în categoria substantivelor nom. *-us*, gen. *-i*, ceea ce nu se poate înţelege decît ca o concesie făcută limbii literare mai vechi, atunci cînd latina populară apenino-balcanică impunea latinei culte genul neutru al substantivului în discuţie (faptul că *volgus* nu s-a păstrat în limbile limbile romanice nu ne obligă să concludem că nu exista în latina populară). Graur însuşi releva (*Mélanges*, p. 34), citînd pe Meillet, *De quelques*

[1] Ele au fost considerate de J. Schmidt, *Die Pluralbildungen*, p. 9—10, şi de Meillet, *De quelques innovation de la déclinaison latine*, p. 15—16, ca resturi dintr-o situaţie străveche indo-europeană primitivă, cînd şi masculinul, nu numai neutrul, avea alături un colectiv în *-a* (cf. gr. μηρος, μῆρα,, rus, *dom*, *doma*. Dacă cumva lucrurile stau aşa, atunci latina populară apenino-balcanică a pornit de la o stare de lucruri mai veche, pe care a dezvoltat-o.

innovations de la déclinaison latine, p. 13,că confuzia masculinului cu neutrul a început într-o epocă mai veche decît se crede de obicei (dar Meillet nu vorbea acolo de o confuzie a celor două genuri, ci de o ezitare a unor substantive între masculin și neutru, ezitare pe care o urca pînă în limba indo-europeană primitivă, cum am văzut mai sus). Și cu toate acestea, el nu s-a gîndit să admită pe baza lor, întărirea neutrului în latina populară sau clasică, ci numai „la confusion du masculin et du neutre". Graur n-a tras concluzia la care am ajuns noi nici atunci cînd a avut ocazia să constate existența în latina populară a unor alte neutre, născute din masculine : *digitum*, **coleum* și *cubitum* (*Mélanges*, p. 35 — 36). Explicînd prin deasa întrebuințare la plural faptul că unele substantive masculine inanimate n-au trecut la neutre (p. 35) și constatînd printre excepții tocmai substantive ca cele pomenite imediat mai sus, care se întrebuințează foarte mult la plural, el se satisfăcea cu constatarea că deja în latină asemenea substantive ajunseseră a fi neutre și nu se mai întreba asupra cauzei care le-a transformat acolo în neutre. Noi credem că tendința spre neutru a acestor substantive se explică altfel decît credea Graur. Limba are nevoie să distingă între totalul de degete al unui om și cîteva degete; și atunci recurge, pentru a exprima totalul de degete al unui om, la forma neutră, folosită și în alte cazuri, pentru a exprima o cantitate fixă, anumită (cf. it. *le mura*, *le frutta*), pe cînd masculinul rămîne pentru celălalt sens. Dar pluralul masculin apare foarte rar, așa că sensul de totalitate, de colectiv, se impune ca singurul viu.

Unele din vechile substantive masculine au căpătat în latina populară apenino-balcanică un plural în *-ora*, păstrat de romînă și de dialectele italiene centrale și meridionale : *arcus*, **arcora*, *campus*, **campora*, *cantus*, **cantora*; *focus*, **focora*; *fundus*, **fundora*; *jocus*, **jocora*; *lacus*, **lacora*; *locus*, **locora*; *nodus*, **nodora*; *somnus*, **somnora*; *ventus* **ventora* etc. și chiar un substantiv feminin *acus*, care, desigur, în latina populară devenise masculin : **acora* (vezi Aebischer, *Les pluriels analogiques en* — ora *dans les chartes latines d'Italie*, „Bulletin du Cange", 1933, p. 5 — 76, care dă și alte substantive, și G. Caragață, «Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide"» III, p. 29 — 33 și 40 — 45, articolul *Pluralele în* — ora). Graur, „Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes", tome XI (63 de la Collection), 1937, p. 277, articolul *Les noms latins en* -us, -oris, nu acceptă părerea lui Aebischer și Caragață, că pluralele în - *ora* din Italia medievală ar fi latinești populare și că deci ar trebui socotite ca înrudite prin latina populară cu cele romîne. El respinge în special pe *pavimentora*, *campora*, *cursora*, *fundora*, *lacora*, *locora*, *rivora*, invocînd pluralul vechiul romînesc *peminte*, faptul că *fund* are în romînă alt sens decît *fundora* (nu „bucată de pămînt", „ogor"), faptul că, alături de *cîmpuri* există și *cîmpi* și faptul că substantivul *curs*, *cursuri* este recent. Totuși Graur admite pentru *lacuri*, *locuri*, *rîuri* posibilitatea de a fi vechi, adică latinești populare. La p. 277 — 278 el combătea și pe Meyer-Lübke, *REW*, pentru asemenea reconstrucții.

Desigur, Graur avea dreptate să susțină originea mai nouă a unora dintre formele de plural de mai sus. Dar nu se poate susține, și nici dînsul

nu susține, că mai toate ar fi dezvoltări independente. Desigur că multe sînt creații ale latinei populare, dar care vor fi acelea nu știm. De altfel, cu tot scepticismul său, Graur, *loc. cit.*, p. 278, recunoaște că două din substantivele reconstruite de Meyer-Lübke, *REW*, nr. 3311 și 3585, ca latinești populare, anume *fimus*, *fimoris* și *fundus*, *fundoris*, au existat în latina populară, pentru că se găsesc în limbi în care cuvintele în *-oris* nu s-au înmulțit (el trimite și la W. von Wartburg, *Fr. et. Wort.*, III, p. 548, col. I și p. 877, col. I). Astfel *fimus*, *-i* și *fimum*, *-i* „gunoi, bălegar" despre care Ernout și Meillet, *Dict. étym.*[1], p. 345, spun că la gramaticii latini apare numai ca masculin, dar că a devenit neutru, sub influența lui *stercus*, a dat în latina populară *femus*, *femoris* (*REW* [3], nr. 3311, spune că după *stercus*). Probabil, Ernout și Meillet se gîndesc la derivatele **fimorare* „düngen" „a îngrășa" și **fimorarium*, care au urmași în franceză și provențală. Fapt e că în Sammonicus, medic al lui Septimus Severus, secolul al III-lea e. n., avem *fimus acre* (v. Quicherat și E. Daveluy, *Dict. latin français*, s. v., care trimit la *Poeti latini minores*, ed. Baehrens, t. III, 599). Trecerea lui *fimus* la *fimum*, *-i* și *fimus*, *-oris* e semnificativă. Pe *fundus*, *-oris*, Meyer-Lübke, *REW*, îl reconstituia probabil pe baza cuvintelor v. fr. *fondril*, n. fr. *fondrilles*, prov. *fondralhas*, prov. *fondrar*. Ernout și Meillet spun, p. 385, că în Gregorius din Tour (cf. *Thes.*, VI, 1574, II și urm.) avem urmele unui *fundus*, *-eris*. Deci fie pe acesta, în *-eris*, fie pe celălalt în *-oris*, îl avem atestat pentru Galia. Fapt este că pluralele în *-ora* s-au înmulțit ori s-au extins și în Apus. Nu e fără importanță că asemenea plurale se găsesc și în zona pireneo-alpină. Ca și în cazul lui *digita*, *colea*, *cubita*, Graur se mulțumește să constate că aceste forme au existat acolo, fără să mai încerce a explica trecerea acestor masculine la neutre. Dar faptul nu se poate explica decît prin tendința de întărire a neutrului, din latina populară.

Aebischer și Caragață nu trăgeau concluzia că avem a face cu niște neutre ale latinei populare apenino-balcanice (asta pentru că ei nu îndrăzneau să contravină teoriei curente despre întunecarea și chiar dispariția noțiunii de neutru în latina populară). Caragață de altfel explica, p.53— 56, extinderea terminațiilor de plural *-a* și *-ora*, prin tendința de a exprima colectivul, pe care el credea a o găsi la it. *le mura*, *le frutta*, tendință care probabil n-a existat (autorul pleca desigur de la afirmația lui Meyer-Lübke, *Grammatik der Romanischen Sprachen*, II, p. 52, că pluralele italiene exprimă colectivul). Pentru mine este evident că, în toate aceste cazuri, avem a face cu nașterea unor noi neutre, care își au și un semn special de plural[1]. Ori cum ar fi, apariția unui plural *-ora* la aceste substantive dovedește că ele au trecut la genul neutru, păstrat pînă astăzi de romînă și chiar de unele dialecte italiene. Graur a înțeles că avem a face cu neutre. Rezumînd articolul din *Romania*, LIV, el continua (p. 278) : „après l'abandon des

[1] E interesant de remarcat că substantivul neutru *nomen*, care în Italia de nord și de sud și-a creat o formă *-ora* (*nomora*, v. Caragață, *op. cit.*,), în latina populară de la baza romînei n-a căpătat un astfel de plural. Faptul trebuie pus probabil în legătură cu trecerea la feminin a lui *nomen* în macedoromînă. Singurele plurale neutre din latina clasică, la care s-a extins *-ora* în latina populară balcanică, erau *apora* și *erbora* „ierburi", dacă cel din urmă provine din *ervum*, cum admite Caragață, p. 39.

vieilles conceptions animistes, les noms d'objet n'avaient gardé leur genres inanimes que par inertie et sous l'imprise de la tradition : on ne pouvait plus concevoir que des mots comme *rivus* ou *locus* etaient annimés ; du moment qu'ils désignaient des objet ils fallaient qu'ils appartinssent au genre neutre, caractérisé par le pluriel en *-ora*. Le changement a pu s'operer dans les régions qui gardaient encore la notion de „neutre", au moment ou les vieilles institutions se sont effondrées". La p. 279, el explica pluralele în *-ora* din Italia, ca şi pe cele din romînă (v. pentru acestea *Mélanges*, p. 35) prin întrebuinţarea mai deasă a pluralelor. Aceste explicaţii nu pot fi acceptate. Terminaţia *-ora* a devenit în zona apenino-balcanică o formă gramaticală de neutru nu pentru că aici ideea de neutru n-a dispărut şi pentru că pluralul unor substantive e mai întrebuinţat decît singularul, căci doar ideea de neutru a existat şi există pretutindeni, ci numai pentru că condiţiile dezvoltării fonetice a limbilor romanice din zona pireneo-alpină au dus la înlăturarea terminaţiei *-ora*, desfiinţînd astfel categoria neutrelor care o foloseau. Iar în Răsărit (în zona apenino-balcanică) ea se explică ca o simplă folosire morfologică, pentru exprimarea inanimatului şi abstractului, a unui sufix care pînă atunci nu avusese această funcţie.

Faptul că pluralele în *-ora* nu există în limbile romanice pireneo-alpine nu se explică prin aceea că latina populară de acolo nu distingea neutrul. Acolo a dispărut neutrul, — şi anume parţial — , în latina populară, numai dacă ne referim la substantivele de declinarea a III-a ca *fel* „fiere", *mare* „mare", *mel* „miere", care au devenit masculine (*mare* a devenit în unele limbi romanice feminin). Şi dacă în latina populară pireneo-alpină n-a crescut numărul neutrelor la declinarea a II-a şi a IV-a[1], numărul lor nici n-a putut să scadă prin trecerea la masculine, căci diferenţa formală între terminaţiile masculinului şi cele ale neutrului la cele două declinări se menţinuse, dat fiind că *-s* nu dispăruse. Procesul de trecere a neutrelor la masculine n-a putut să înceapă acolo decît în epoca de formare a limbilor romanice occidentale.

Într-adevăr, în toate regiunile latinei populare exista norma că unele neutre au o formă masculină de declinarea a II-a la singular şi o formă în *-a* la plural. Starea aceasta de lucruri a fost păstrată întocmai de limba italiană : *il braccio, le braccia*. Romîna, spaniola şi portugheza au înlocuit acest plural cu cel al femininelor declinării I : vechiul spaniol *don* (pentru *dono*) „dar", pl. *donas*, port. *corno*, pl. *cornas*) (în aceste limbi pluralul femininelor se exprimă prin *-as*), rom. *braţe* (după ce se ajunsese fonetic la *braţă*). Dar în latina populară neutrul şi-a creat şi un articol definit propriu, care stă la baza articolului neutru din italiană, spaniolă, portugheză şi romînă. Articolul definit al neutrelor este masculin la singular şi feminin la plural : it. sg. *il braccio*, pl. *le braccia*, rom. *braţul*, *braţele*. Deja Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, II, p. 132, a admis pe baza acestui

[1] Totuşi tendinţa de trecere la neutre a substantivelor de declinare a II-a se constată şi în Romania occidentală. Astfel Bourciez relevă în *Eléments de linguistique romane* [2], p. 234—235, pluralele *fructa* şi *digita* în texte latine din epoca de formare a francezei, ceeea ce nu e de loc curios, cînd aceste fapte se regăsesc şi în alte limbi romanice, (italiana şi romîna), unele chiar în fraza veche (*la doie*).

fapt existența în latina populară a articolului neutru *illu* (de fapt *ellu**), pl. *illae* (de fapt* *elle*). Lucrul a fost acceptat și de Bourciez, *Éléments de linguistique romane*[1], Paris, 1910, p. 253 — 254, și ed. a IV-a, Paris, 1946, p. 234 — 235, care invocă exemple din texte în sprijinul ei : *gaudia versae sunt* (Agnellus, 163). Această identificare la plural a articolului neutru cu articolul feminin a făcut ca în romînă și în italiana de nord terminația *-a* a substantivelor neutre să fie înlocuită, desigur după epoca latinească populară, cu *-e* (cf. lombardele *le membre, le carre, le castelle*). În spaniolă și portugheză, atît articolul cît și terminația substantivală sînt identice la plural cu femininul : *las*, respectiv *-as*. Întrucît însă, în latina populară *i* din *illu* dispăruse, iar *-ll-* se redusese la *-l-*, formele articolului neutru erau *-lo* (sau *-lu*), pl. *-le*. Trecerea la masculin s-a produs desigur întîi în limba franceză, ca urmare a prefacerii lui *-a* final în *-e* (*e* caduc, deci ö neaccentuat), care făcea din această terminație de plural fără *-s* o excepție la regulile de atunci ale limbii franceze, și ca urmare a confuziei articolelor de plural, masculin, feminin și neutru (ale tuturor cazurilor din vechea franceză) într-o singură formă, *les*, ceea ce nu mai permitea distingerea la plural a neutrelor de masculine. Fenomenul s-a extins apoi în limbile din peninsula iberică și în italiană, dar acestea au păstrat multă vreme sau pînă azi unele neutre. Alți factori au dus, tot în epoca de formare a francezei și după aceea, la dispariția terminației *-ora* ca formă gramaticală de neutru plural. Cea mai importantă cauză a fost desigur fărîmițarea declinării și în *-ora* pe teritoriul galoroman, ca urmare a evoluției fonetice. Astfel v. fr. sg. *tens* (<*tempus*) și *cors* (<*corpus*) trebuiau să aibă pluralele *tempre* și *corpre*, ceea ce ar fi însemnat de fapt că se ajunsese la terminațiile : sg. *-s*, pl. *-pre*, pe cînd alte cuvinte, ca v. fr. *pis* (< lat. *pectus*), ar fi trebuit să aibă un plural *pitre*, ceea ce ar fi însemnat că se ajunsese la terminațiile sg. *-s*, pl. *-tre*. Asemenea substantive, puține la număr și cu o declinare total deosebită de a majorității substantivelor franceze, trebuiau să piardă formele de plural etimologic, să treacă la masculine și să-și formeze pluralul după regulile acestora. Procesul s-a extins apoi în toată zona pireneo-alpină.

Am spus că forma de plural *-ă* a neutrelor în romînă a devenit de-a dreptul feminină (*-e*) din cauză că articolul feminin, existent deja în latina populară, o cerea. Explicația aceasta dată de Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, II, p. 47 — 48, a fost acceptată de Bourciez, *loc. cit.*, și de L. Cledat, *Manuel de phonetique et de morphologie romane*, Paris, 1925, p. 75 — 76, apoi C. E. Bazell, *The Roumanian Neuter*, *Neuphilologische Mitteilungen*, XXXVII (1937), p. 273 — 275. Dar schimbarea lui *-ă* în *-e* a fost ajutată în romînește și de schimbarea fonetică a lui *ă* precedat de *i* și sunete muiate sau pronunțate cu limba în poziția lui *i* (ca în *genunche, ajutoare*). Explicația din urmă a fost dată întîi de Jakotă, *Incercări asupra eterogenului romîn* („Arhiva", Iași, XVI, 1905, p. 282 — 286), care vedea numai această cale de transformare a terminației neutre de plural *-ă* în *-e*, și a fost acceptată și de Philippide *Istoria formelor* (*limbii romîne*) (curs universitar netipărit). Graur a pierdut din vedere aceste explicații, cea a lui Jakotă se găsește totuși la el, p. 33, fără

pomenirea autorului şi oarecum incomplet, întrucît se vorbeşte numai de cazul cînd preceda numai *i*, nu şi consonantele muiate sau pronunţate cu limba în poziţia lui *i*. De altfel Graur a crezut (*Mélanges*, p. 33) că mai ales prefacerea terminaţiei feminine de plural, precedată de *r*, *s*, *ţ*, *dz*, *ş*, *z* etc. în *-ă* a dus la identificarea parţială a terminaţiei neutre de plural *-ă* cu cea feminină de plural, ceea ce ar fi antrenat apoi revenirea la *-e* atît la feminine cît şi la neutre (la toate neutrele). Această explicaţie evident greşită a fost combătută de Bazell, *loc. cit.* Acesta a arătat că Graur neglijează influenţa articolului definit asupra terminaţiei de plural a neutrelor (ar fi trebuit să adauge şi influenţa adjectivului care determina pluralul neutru, căci adjectivul era, ca şi articolul, tot feminin) şi că terminaţia *-e* este mai veche decît prefacerea lui *-e* precedat de *r*, *s*, *z* etc. în *-ă*, în orice caz, cu mult mai veche decît textele secolului al XVI-lea, care totuşi abia prezintă cazuri de *-e* prefăcut în *-ă* în condiţiile pomenite. El mai arăta că, după *r*, neutrele prezintă de obicei, în secolul al XVI-lea, *-e* : *ceasure*, *agre*, pe cînd femininele aveau *i* : *măsuri*, *pietri*. Bazell greşea însă cînd tăgăduia că ideea de animat ar fi jucat un rol în trecerea atîtor masculine la neutre în limba romînă. El credea că genul n-a constituit o categorie semantică, ci una pur formală, cum este de exemplu categoria verbelor tari. Această afirmaţie este în parte justă, anume numai pentru masculin şi feminin, cum am văzut la începutul acestui articol, şi încă nici la aceste categorii, fără excepţii. Cînd e vorba însă de neutru, Bazell nu mai are dreptate : acest gen a fost realmente o categorie semantică. El credea că trecerea masculinelor la neutre se explică prin asemănări formale ale substantivelor, fără să ne arate care au fost asociaţiile din mintea vorbitorilor, şi admitea aceeaşi cauză pentru prefacerea unor masculine în neutre (anume lat. *cerebrum* < *creer*, lat. *ficatum* > *ficat*), relevată deja de Graur, *Mélanges*, p. 36. Desigur, aceste neutre au trecut la masculine din tendinţa de a arăta că nu este vorba de nişte plurale autentice (că nu este vorba de mai mulţi creieri, de mai mulţi ficaţi), ci de creierul sau ficatul unui singur om, unui singur animal, şi s-a recurs la plural pentru că atît creierul cît şi ficatul sînt constituite din două părţi esenţiale. Prefacerea neutrelor în feminine, de fapt prin interpretarea ca singulare a pluralelor în *-a* sau *-ă*, nu poate fi socotită ca datorită unei tendinţe de feminizare, unui animism, cum voia Leo Spitzer, „Revista de filologia hispanica" III, 4 (1941), p. 339—371, articolul *Feminización del neutro*, combătut pe drept de Graur, „Limba Romînă", III, 1954, nr. 1, p. 34 — 35, ci se explică cum a văzut chiar Spitzer, prin caracterul colectiv al unora din aceste plurale, păstrat adesea şi la singularul de azi (mold. *poamă*„struguri"), iar la alte substantive, ca *frunză*, păstrat cel puţin în expresii ca *multă frunză*, *cîtă frunză şi iarbă*. De altfel caracterul colectiv al realităţii designate de unele substantive latine de declinarea I, în *-a*, a făcut ca chiar singularul latin să devină un singular neutru în unele cazuri : *palea* > *paie*, de unde singularul *pai*[1].

---

[1] Pentru redacţia definitivă a acestui articol mi-au fost de mare folos obiecţiile ridicate de tov. acad. Al. Graur, căruia îi aduc pe această cale mulţumirile mele.

СУДЬБА СРЕДНЕГО РОДА КЛАССИЧЕСКОГО ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА В НАРОДНОМ ЛАТИНСКОМ ЯЗЫКЕ И В РОМАНСКИХ ЯЗЫКАХ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор утверждает, что род является одной из тех грамматических категорий, в которых уклонение от действительного положения вещей и от мышления не наносит ущерба ясности выражения. Тот, кто относит предмет к мужскому или женскому роду, знает, что имеет дело с предметом, а не с существом мужского или женского рода. Автор все-таки полагает, что языки, имеющие роды, проявляют стремление к сохранению действительного положения. Он соглашается с мыслью, неоднократно высказанной А. Грауром, что в румынском языке постоянно существовало и еще существует стремление превращать мужской род в средний в том случае, если мужской род относится к предметам (неодушевленным), и, следовательно, защищает мнение, что средний род является живой категорией в румынском языке. Но, в отличие от А. Граура, он утверждает, что это стремление существовало и в народном латинском языке, главным образом, в апенино-балканском, где ему способствовало исчезновение конечных звуков *-s* и *-m,* что привело к одному и тому же окончанию *-u,* как для существительных мужского рода, так и для существительных среднего рода единственного числа. Этой тенденцией автор объясняет такие явления латинского языка как им. п. *nasum, caseum, frenum, collum, baculum, virum, digitum* и даже появление множественного числа *joca* и *loca* так же, как и появление множественного числа на *-ora* и полагает, что румынский язык продолжал эту тенденцию, выражающую постоянное приспособление языка к мышлению и действительности. Так же как и Мейер-Любке *(Meyer-Lübke),* он рассматривает румынский средний род, как продолжение среднего рода народного латинского языка, который стал уже употреблять женский род для обозначения члена среднего рода множ. числа: *le corna.* Исчезновение срендего рода в западных романских языках объясняется не исчезновением чувства среднего рода, то есть неодушевленности, а тем, что фонетическая эволюция эпохи образования западных языков привела к уничтожению морфем среднего рода: *-ora* не могло быть использовано как окончание среднего рода по той причине, что во фр. яз. *cors, *corpre* (<лат. *corpus, corpara), pis, *pitre* (*<pectus, pectora)* и т. п. привели к окончаниям *-s, * -pre* или *-s, * -tre,* что означало раздробление одного морфологического типа на несколько морфологических типов. Нарастающая морфологическая сложность была устранена отнесением некоторых подобных существительных к мужскому роду.

LE DESTIN DU NEUTRE LATIN CLASSIQUE DANS LE LATIN POPULAIRE ET DANS LES LANGUES ROMANES

(RÉSUMÉ)

L'auteur soutient que le genre est l'une de ces catégories grammaticales où une inconséquence entre la situation réelle et les exigences de la logique ne porte pas préjudice à la clarté de l'expression. Celui qui attribue le genre masculin ou féminin à un objet est cependant conscient qu'il s'agit d'un objet et non pas d'un être masculin ou féminin. L'auteur croit pourtant que les langues à genres manifestent aussi une tendance de respecter la situation réelle. Il accepte l'idée, soutenue à maintes reprises par A. Graur, que le roumain a toujours eu la tendance de transformer les noms masculins en neutres, lorsqu'ils désignent des objets inanimés; il soutient donc que le neutre est une catégorie vivante du roumain. Mais, différant en cela d'A. Graur, il soutient que cette tendance a existé dès le latin populaire, chez les populations apennino-balkaniques surtout, ou elle a été favorisée par la disparition de *-s* et de *-m*, ce qui a abouti à une seule terminaison, *-u* pour les noms masculins et pour les neutres au singulier. L'auteur explique ainsi des faits latins comme : nom. ***nasum***, ***caseum***, ***frenum***, ***collum***, ***baculum***, ***virum***, ***digitum***, et même l'apparition des pluriels *joca* et *loca* et des pluriels en *-ora* ; il croit que le roumain a développé cette tendance, qui témoigne d'une adaptation continuelle de la langue à la pensée et à la réalité extérieure. D'accord en cela avec Meyer-Lübke, le neutre roumain lui semble être une continuation du neutre latin populaire, où déjà l'article neutre au pluriel avait la forme du féminin : *le corna*. Il a employé la terminaison *-a*, en la transformant en *-e*, et la terminaison *-ora*, en la transformant en *-uri*. La disparition du neutre dans les langues romanes occidentales s'explique non pas par la disparition de la conception du neutre, désignant des objets inanimés, mais parce que l'évolution phonétique, à l'époque de la formation des langues occidentales, a eu pour effet la destruction des nouvelles formes neutres : *-ora* ne pouvait plus être employé comme une terminaison neutre, parce que les fr. *cors*, **corpre* (<lat. *corpus*, **corpora*), *pis*, *pitre* (>lat. *pectus*, *pectora*) etc. étaient arrivés aux terminaisons *-s*, *-pre* ou *-s*, *-tre*, c'est-à-dire à une division en plusieurs types morphologiques d'un seul type existant auparavant. Cette complexité morphologique naissante a été éliminée par le passage des noms en question au masculin.

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 3, 1957

PRONUMELE *DÎNSUL* ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

AL. NICULESCU și AL. ROCERIC

I

Existența unei a doua forme de pronume personal de pers. a III-a, *dînsul*, *dînsa*, pl. *dînșii*, *dînsele*, alături de *el*, *ea*, pl. *ei*, *ele*, constituie una dintre cele mai relevante particularități ale sistemului pronominal romînesc. Originea, evoluția și întrebuințarea semantică și sintactică a acestor forme pronominale au atras încă mai de mult atenția cercetătorilor, care, privind problema sub variate aspecte, au ajuns la constatări și concluzii diferite.

Prima controversă s-a născut în jurul etimologiei. Dacă pentru unii *dînsul* este o creație de dată latină vulgară, urcînd, așa cum propunea S. Pușcariu, *EWR Spr.* nr. 870, după Meyer-Lübke, *Gram. Rom.* II, pp. 597—598, la un lat. (*illac*) *ad* **ipsum*, devenit în romînă (l)*a dîns*, sau, cum crede acad. Iorgu Iordan (*LRC* [2], 372) la un lat. *de* + **ipsu* — alții, precum I. A. Candrea și O. Densusianu, *DE* nr. 869 susțin originea romînească a acestui pronume : *dînsul* a fost compus în limba romînă din *de* + *îns*(*u*), devenit *dens*(*u*), *dins*(*u*) și influențat, mai tîrziu, de *îns*(*u*). La această din urmă părere au aderat și Al. Rosetti, *ILR* I, p. 109, și J. Byck, *Despre cîteva pronume personale în limba romînă*, *CV*, III, 1951, 6, p. 21.

Întrebuințarea sintactică și semantică a acestor forme pronominale a dat și ea prilej afirmării a două atitudini distincte. Majoritatea cercetătorilor au remarcat faptul că, față de posibilitățile morfologice și sintactice ale pronumelui *el*, *dînsul* are o folosire limitată : el apare, după cum observa Al. Philippide, *Gram. elem. a limbii romîne* [2], p. 243, îndeosebi, în cazul acuzativ precedat de prepoziție și „reprezintă mai mult ființe și dintre acestea mai mult persoane". S. Pușcariu, *DR* II, 64 (cf. mai tîrziu *LR*, I, p. 111—112) relevă chiar deosebiri regionale în întrebuințarea acestui pronume : „dacă în unele regiuni deosebirea este de natură sintactică (*dînsul* e folosit după prepoziții, *el* în toate celelalte situații), în alte regiuni (Muntenia) între *el* și *dînsul* apar diferențe semantice : *dînsul* indică persoane superioare în rang social sau în vîrstă". Deși mențio-

nează că este vorba încă de „o interpretare individuală, care nu a ajuns să se cristalizeze în regulă gramaticală", autorul subliniază diferenţierea semantică accentuată, în limba contemporană, dintre cele două forme pronominale.

Cu totul alta este însă părerea lui H. Olsen, *Étude sur la syntaxe des pronoms personnels et réflechis en roumain*, Köbenhavn, 1928, p. 45. Ea consideră, întemeindu-se pe exemple din Caragiale, Sadoveanu, Ispirescu, că întrebuinţarea formelor *dînsul, dînsa* nu se deosebeşte întru nimic de a lui *el, ea*, toate aceste forme folosindu-se deopotrivă pentru fiinţe şi pentru lucruri. Teza aceasta a fost mai tîrziu susţinută şi de J. Byck, art. cit., care combate, de pe poziţiile limbii literare, „gradaţia *el — dînsul — dumnealui, dînsul* apărînd ca mai politicos".

Din aceeaşi perspectivă a limbii literare priveşte problema pronumelui *dînsul* şi acad. Iorgu Iordan, *LRA*, p. 303—304, *LRC* ², p. 372—373. Remarcînd dezvoltarea luată de acest pronume în limba literară actuală, prin folosirea la nominativ şi genitiv şi cu sens de politeţe echivalent cu *dumnealui*, autorul recomandă numai întrebuinţarea conformă cu uzul tradiţional, la acuzativ, după prepoziţie şi numai cu privire la nume de persoane sau de fiinţe. Originea răspîndirii şi folosirii actuale a acestui pronume trebuie căutată, după acad. Iorgu Iordan, în mediile vorbitorilor care voiau să se deosebească de limba populară, în „teama de a vorbi ca oamenii simpli", în „dorinţa de a se distinge" în vorbire (*LRC* ², 372).

Observaţiile cercetătorilor se opresc, după cum se vede, la constatarea cazurilor de întrebuinţare a acestei forme pronominale şi la aprecierea lor din punctul de vedere al normelor limbii literare. Explicaţiile date acestui fenomen, cu toate rezultatele pozitive la care au ajuns, nu depăşesc totuşi sfera unor consideraţii generale. Rămîne deschisă deci i n t e r p r e t a r e a faptelor în ansamblul lor, sub aspectul istoric şi contemporan, pentru a descoperi sensul evoluţiei pronumelui *dînsul* şi poziţia lui în cadrul sistemului pronominal romînesc. O asemenea sarcină îşi propune lucrarea de faţă.

II

Înainte de a trece la examinarea situaţiei pronumelui *dînsul* în limba romînă veche şi actuală, sînt necesare cîteva observaţii de ordin etimologic. Ele au rolul de a pleda în favoarea tezei că această formă pronominală este o creaţie relativ tîrzie pe teren romînesc.

Într-adevăr, *dînsul* apare tîrziu în limba romînă. Rarele atestări datînd din secolul al XVI-lea ni-l oferă încă în forme fonetice variabile care dovedesc că sentimentul compunerii sale din *de* + *îns* nu dispăruse cu totul din grafie : *dens, dins(u), dinsa, dinsi* (Densusianu, *HLR*, II, 182), *di*ѫ*su, de*ѫ*su* (Rosetti, *LR XIII—XVI*, p. 84). Fonetismul *dînsul*, rezultat al apropierii acestor forme — de *îns(u)* (Candrea-Densusianu, *DE*, m. 867) — nu apare decît în pragul secolului al XVII-lea : îl întîlnim pentru prima oară în 1600, într-un document din Nordul Moldovei (*DIR* XVI, A,

IV, 297, m. 362). Abia de acum înainte se poate urmări extinderea întrebuințării acestui pronume.

O asemenea apariție tîrzie și instabilitate a formei ar fi fost imposibile dacă compunerea care a dus la crearea rom. *dînsul* ar fi fost realizată în perioada latinei. Paralela cu it. *desso* pe care se sprijină această ipoteză are împotrivă faptul că forma italiană, avînd o valoare demonstrativă bine reliefată, trimite la lat. *id — *ipsum* (Grandgent, *Intr.*, p. 47), despre care nu poate fi vorba în cazul rom. *dînsul.*

O altă dovadă a datei recente a formării pronumelui *dînsul* este prezența în alcătuirea lui a formei *îns*(*u*). Această formă este, după toate probabilitățile, o creație romînească tîrzie, rezultată din legături latinești tîrzii ca *in *ipso, cum *ipso* (Candrea — Densusianu, *loc. cit.*, Capidan, *Meglenoromînii*, I 10.9). Într-adevăr, ar. *năs, nîs* dovedește că lat. *in *ipso, cum *ipso* s-au transmis romînei prin fazele *in *ipso, cum *ipso* > (*i*)*nessu, cunessu* > ar. (*î*)*năsu, cu năs*(*u*), dr. (+ **illum* >) *cu nusul*, în forme fără epenteza lui —*n*— ; propagarea nazalității care a generat apoi v.dr. *cu nunsul* (Hasdeu, *CB*, I, 261) ; *cu* ж.ѫ*sul* (ibid., II, 154). Din categoria acestor forme nazalizate, ulterioare, face parte și dr. *îns*(*u*), mgl. *ons* ; originea acestuia ar putea fi căutată ținînd seama de faptul semnificativ că pronumele astfel creat e v i t ă construcțiile cu prepoziția *în* și cu compusele *din, prin*—îndeosebi în ligamentele cu prepoziția *in*, de tipul *in — *ipso* (+*illum*).

Invocarea lat. vulg. *inpsuius* (*CIL*, III, 2377, Rosetti, *ILR*, I, 109) și a sard. (camp.) *insoru*, (v. sass.) *nensium*, de către Ascoli, *AGI*, III, 451, în sprijinul existenței unei forme nazalizate încă în latină are împotrivă faptul că romîna, după cum atestă faptele din aromînă, a plecat de la formele *fără* epenteza lui *n*. Propagarea nazalității, care a dus la crearea lui *îns*(*u*), este ulterioară.

Astfel, în funcție de apariția relativ tîrzie, de dată romînească, a lui *îns*(*u*), *dînsu*(*l*) poate fi datat într-o epocă și mai apropiată de noi. Existența lui *dînsul* exclusiv în dialectul dacoromîn e un indiciu că apariția lui s-a produs după despărțirea dialectelor. Este deci de presupus, împreună cu H. Tiktin, *RDW*, s. v., că *dînsul* face parte dintre compunerile cu pronumele *îns*(*u*) de felul lui *cătrîns, dupîns, cătrîns, sprins, prins* etc., caracteristice limbii secolului al XVI-lea ; el are însă față de acestea avantajul unui stadiu superior de aglutinare a elementelor componente, ceea ce acuză anterioritatea creației sale. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, *dînsul* apare alături de *îns*(*u*), în aceleași condiții sintactice și semantice.

III

Întrebuințarea lui *dînsul* (și a formelor sale primitive *densu, dinsu, di*ѫ*su, de*ѫ*su*) se deosebește de aceea a lui *îns*(*u*) și a compuselor lui, prin l i m i t e l e în spațiu : în timp ce acesta din urmă este general folosit, cu o frecvență egală în toate textele noastre vechi, *dînsul* apare sporadic și inegal distribuit. Cercetătorii (O. Densusianu, *HLR*, II, 182, J. Byck, cf. *Comptes-rendus des séances de la SRL*, BL, XVI, p. 21) au văzut, pe bună

dreptate, în această situaţie consecinţa apariţiei recente a pronumelui *dînsul* în limba romînă. Se pune însă întrebarea : care este originea acestei inovaţii, c e n t r u l e i d e i r a d i a ţ i e? Pentru a răspunde trebuie să examinăm problema pronumelui *dînsul* în perspectiva repartiţiei dialectale a primelor texte romîneşti, coroborînd datele obţinute, prin excerptarea textelor traduse, cu cele oferite de textele netraduse. Urmăm astfel principiile de bună metodă stabilite de Al. Rosetti, *Rech.* 32—33, *LR*, XIII—XVI, p. 50, 65—67, în cercetarea sincronică, î n s p a ţ i u, a limbii secolului al XV I-lea.

Urmărind repartiţia pronumelui *dînsul* în secolul al XVI-lea constatăm, dintru început, că prezenţa lui nu este caracteristică tuturor textelor acestei epoci. Primele sale atestări, sub formele *densu*, *dinsu*, *diꙟsu*, *deꙟsu* apar în manuscrisele rotacizante din nord-estul Ardealului şi Maramureş. Se pot înregistra astfel 8 cazuri de întrebuinţare a lui *dînsul* în *Psaltirea Hurmuzachi* (*PH*), 5 cazuri în *Codicele voroneţean* (*CV*), 2 cazuri în *Psaltirea voroneţeană* (*PV*) şi 2 cazuri în *Psaltirea scheiană* (*PS*). În opoziţie cu acestea, textele măhăcene şi cele bogomilice, publicate de Hasdeu, *CB* II (*Legenda Sfintei Vineri*, *Rugăciunea Sfîntului Sisinie*, *Povestea Sfintei Dumireci*, *Cuvîntul de îmblare pre la munce Sfînta Maria*, *Cugetări în ora morţii*) nu cuprind asemenea elemente, excepţie făcînd numai *Omilia lui Ioan Crisostom*, unde apare o singură dată (*ce era ţirut de diꙟsu*, p. 81) şi *Legenda lui Avram*, în care întîlnim un *cu nжꙟsu* (p. 151). *Dînsul* nu apare de asemenea în *Palia de la Orăştie*, în prima parte (*Geneza*); în *Exod* îl întîlnim de două ori (cap. 24, r. 43, cap. 22, r. 46). După cum se vede, prima atestare a noii forme pronominale şi întrebuinţarea ei mai frecventă caracterizează textele localizate în M a r a m u r e ş şi n o r d-e s t u l A r d e a l u l u i, care se deosebesc prin aceasta de manuscrisele şi tipăriturile originare, în copie sau în traducere, din centrul sau sud-vestul Ardealului. Singularele atestări din *Omilia lui Ioan Crisostom* sau chiar din partea a doua a *Paliei de la Orăştie* pot fi, de bună seamă rezultatul reproducerii parţiale a unor texte provenind din nordul Ardealului — Maramureş [1] sau, mai puţin probabil al apartenenţei vreunuia dintre traducători la aceste regiuni.

Într-o situaţie similară se găsesc tipăriturile diaconului Coresi. Întrebuinţarea mai deasă a pronumelui *dînsul* ne întîmpină numai în *Lucrul apostolesc* (*Apostolul*), care, prin această caracteristică, se separă de celelalte texte coresiene. Într-adevăr, faţă de cele 5 cazuri de folosire a lui *dînsul*, cîte apar în *Apostol*, nu găsim în *Cazania* a II-a, şi în *Evangheliar*, texte de proporţii mult mai mari, dar traduse după toate probabilităţile în sudul Ardealului, decît 2 atestări (în fiecare text). *Cazania* I (1564), închinările, predosloviile şi postfeţele nu oferă asemenea exemple.

Poziţia deosebită a *Apostolului* între celelalte tipărituri ale lui Coresi, din punctul de vedere al întrebuinţării pronumelui *dînsul*, nu se poate explica decît prin apartenenţa originalului acestui text la regiunile maramureşene-nord-ardelene. Comparaţia în această privinţă cu *Codicele voro-*

[1] Pentru localizarea originalelor textelor măhăcene şi bogomilice în regiunea din nordul Ardealului-Maramureş, v. Rosetti, *LR XIII—XVI*, p. 69.

nețean este lămuritoare. Între cele două texte există concordanțe în folosirea lui *dînsul* :

APOSTOLUL	CODICELE VORONEȚEAN
trѫgѫndu-ne de la dinșii 99	*zmulsemu-nă de la diꙟși* 26
răposăm o zi la dinșii 100	*lăcuim ꙟtru o dzi la diꙟii* 26

Proporția și distribuția lui *dînsul* în text este de asemenea echivalentă. În Codicele voronețean am înregistrat 5 cazuri de folosire a acestui pronume, dintre care 4 în partea inițială *Faptele Apostolilor*, tot de 4 ori apare *dînsul* în *Apostolul*, în aceeași parte. În schimb nici în *Codicele voronețean* nici în *Apostol*, nu întîlnim în *Epistole* mai mult decît un exemplu. Coincidențe semnificative, care confirmă și pe această cale, încă o dată, teza susținută de N. Iorga, *Ist. lit. rel.*, 25—26, și de N. Drăganu, *Morf. rom. compl. ac.*, p. 48, și demonstrată convingător de Al. Rosetti cu material lexical și frazeologic (*Lexicul Apostolului lui Coresi comparat cu al Codicelui voronețean*, GS, I, 100, *Mél.*, p. 581 urm. ; *Raportul dintre versiunea romînească din Codicele voronețean și versiunea din Apostolul lui Coresi*, *LR XIII—XVI*, Anexe, p. 204 urm.) — că *Apostolul* împreună cu *Codicele voronețean* sînt două copii, efectuate în aceeași regiune maramureșană — nord-ardeleană, ale unei singure traduceri originale.

În ceea ce privește *Psaltirea* (1577), nu dispunem decît de o singură atestare : *eu scosu de la densu spata* (ed. Hasdeu, p. 406). Aici este demnă de semnalat, însă, concordanța acestui loc în toate celelalte *Psaltiri* cf. *PS*, ed. Bianu, 4, *PV*, ed. Gălușcă, 229 ; ea dezvăluie circulația cuvîntului în cursul copierii repetate a textului [1].

Asemenea fluctuații, diferențieri și corespondențe în întrebuințarea pronumelui *dînsul*, nu se pot justifica prin limba lui Coresi și a colaboratorilor săi, care se presupune a fi, în trăsăturile generale, bazată pe graiul muntenesc din regiunea Brașov — Tîrgoviște (Rosetti, *LR XIII—XVI*, 67). Prezența mai frecventă a acestui pronume se leagă în textele coresiene de originea dialectală a manuscriselor care le stau la bază. *Dînsul* apare astfel ca un element transmis în limba textelor lui Coresi o dată cu copierea și tipărirea manuscriselor religioase traduse în nordul țării. Păstrîndu-l, după ce a eliminat deosebirile dialectale mai evidente, Coresi i-a dat drept de existență în limba literară romînească [2].

[1] Acesta ar fi un indiciu pentru a socoti că textul pe care l-a tipărit Coresi era mai apropiat de un manuscris ca *PV* sau *PS* decît de unul ca *PH*, mai abundent în cazuri de folosire a lui *dînsul* (cf. observațiile lui I. A. Candrea, *Ps*, LXXVIII : „e incontestabil că atît *Ps. scheiană* cît și a lui Coresi sînt copii făcute de pe una și aceeași traducere a psalmilor"). În același timp, se confirmă și deosebirile dintre *PH* și celelalte psaltiri : „cît privește *Ps.* Hurmuzachi, textul ei depărtîndu-se mult de al psaltirilor amintite, e exclusă orice înrudire între ele" (Candrea, *ibid.*, p. LXXIX). În schimb, o atît de redusă frecvență a pronumelui *dînsul* contrazice afirmația lui I. A. Candrea (*op. cit.*, p. LXI) că *Psaltirea* din 1577 a stat la baza *Psaltirei slavo-romîne* (1588?) a lui Șerban Coresi, care a reprodus-o cu „mici modificări". Dar deosebirile dintre cele două texte sînt esențiale : 1. folosirea posesivelor *său, sa, săi, sale* în *Psaltirea* 1588 în loc de *lui, ei, lor*, în *Psaltirea* 1577 ; 2. folosirea frecventă a pronumelui *dînsul* în *Psaltirea* 1588 față de apariția lui o singură dată în *Psaltirea* 1577. Nu sînt ele suficiente temeiuri pentru a crede că *Psaltirea* lui Șerban Coresi reproduce o copie provenită din regiunile maramureșene — nord-moldovene, alta decît aceea folosită de diaconul Coresi?

[2] Deosebiri de limbă între textele biblice, pe de o parte, și *Cazania* I a relevat, între alții, și N. Iorga, *Istoria literaturii romînești* [2], I, p. 184.

Constituia *dînsul* în sec. al XVI-lea o particularitate a graiurilor regiunilor maramureşene-nord-ardelene? Cercetarea textelor netraduse ne dă răspunsul. Urmărind repartiţia dialectală a textelor secolului al XVI-lea stabilită de Al. Rosetti, *LR XIII–XVI*, p. 65, se poate constata că scrierile originare din sudul Ardealului şi Ţara Romînească, publicate de Hasdeu, *CB* I, N. Iorga, *SD* IV şi I. Bianu, *DR*, I, ca şi acelea strînse în *DH* XV, 1 şi *DIR* XVI, B. IV, V, VI nu cuprind *nici o atestare* a acestei forme pronominale. Spre deosebire de ele, în textele provenind din regiunile nord-estice ale Ardealului, din Bucovina şi din nordul Moldovei, adunate de N. Iorga, *SD* V, sau în *DH* XI, *DIR* XVI, A. III, IV, întîlnim asemenea atestări. Prima apariţie a lui *dînsul* în documentele din această arie datează din 1600, Cucuteni-Iaşi : *au venit preuteasa popii lui Isac, to[t] de acul[o] de Vărtopiele şi cu fi[č]iorii ei, şi mi s-au rugat* ... *bine să-m eu bani[i] de la dănsa* (*DIR*, XVI A. IV, 297, nr. 362, cf. I. Bianu, *DR*, 5, nr. 6, lectura greşită *dum[nea]sa*). Mai multe cazuri de întrebuinţare a pronumelui *dînsul* înregistrăm în N. Iorga, *DB* I şi Rosetti, *LB* (ed. rom. *SB*), aceasta din urmă mult mai sigură în transcrierea, datarea şi localizarea textelor : Cîmpulung-Bucovina 1601 : *şi au grăit o̅meni de-i noştri cu dъnşii* (Iorga, 6) ; Vidicul de Sus – Maramureş 1602–1617 : *de faţî ale mѧle la dinşi* (Rosetti, 55) ; Moldoviţa, încep. sec. XVII : *dupѫ acea de la dѫnşi aceasta s-au scѫdzut* ((Iorga, 9) ; *nice apa după dѫnşi n-au trecut* (ib.) ; *poartă pecětě lѫngѫ dins* (*id.*, 8) ; Suceava, încep. sec. XVIII : *pre dinsul nu l-ar mai ꙟvie* (Rosetti, 45).

Dacă alăturăm aici şi atestările datînd din aceeaşi epocă, întîlnite în *CV*, *PS*, *PH*, şi *PV*, a căror provenienţă maramureşeană-nord-ardeleană este bine stabilită, putem delimita în nord-nord-estul domeniului daco-romîn o arie lingvistică unitară în ceea ce priveşte folosirea pronumelui *dînsul* în mod obişnuit în limba vorbită. Astfel se explică prezenţa lui în limba scrisă din ce în ce mai deasă cu cît ne apropiem în timp de secolul al XVII-lea.

De ce nu a îndepărtat Coresi din tipăriturile sale şi această particularitate a limbii manuscriselor rotacizante? De bună seamă, pentru că ea nu era cu totul străină graiurilor din sudul Ardealului şi nordul Munteniei. Se ştie că diaconul Coresi a eliminat în primul rînd diferenţele dialectale de fonetică şi lexic, lăsînd neatinse pe cele mai puţin evidente şi mai puţin frecvente (*acmu*, *cu nusul*, *săva* etc.)[1]. Afirmaţia lui N. Iorga, *Ist. lit. rom.* I, p. 192 : „Coresi nu făcuse alta decît să tipărească cu schimbări de tot mici textele husite" — cu toată exagerarea, reflectă o bună parte din adevăr : în limba textelor coresiene au fost conservate unele elemente lingvistice maramureşene şi nord-ardelene ale manuscriselor-copii pe care le-a tipărit. Este vorba însă de particularităţi a căror apartenenţă dialectală, din cauza frecvenţei reduse, era mai puţin evidentă în părţile sudice ale Ardealului.

[1] V. comparaţia făcută de Al. Rosetti în domeniul vocabularului *Grai şi suflet*, 1923–23, p. 100 sq., *Mél.* 528, care constată că *numai 12 cuvinte* dintre înlocuirile operate de Coresi nu apar în lexicul textelor rotacizante ; o bună parte, deci, a vocabularului folosit de Coresi era comun cu cel al manuscriselor maramureşene.

Dînsul face parte din acele elemente, a căror natură regională reiese îndeosebi din frecvență. Pentru a verifica această afirmație putem apela la datele geografiei lingvistice contemporane. Confruntarea lor cu rezultatele cercetării textelor vechi conferă mai multă siguranță stabilirii repartiției dialectale a unei forme lingvistice în secolul al XVI-lea. Simpla întemeiere pe informațiile limbii scrise nu ne poate conduce la constatări precise, atîta timp cît continuitatea reproducerii textelor în copii manuscrise și tipărite provoca circulația faptelor de limbă dintr-o regiune într-alta.

Cercetările dialectale actuale confirmă constatările de mai sus. Excerptarea celor două culegeri generale de texte dialectale, I. A. Candrea — O. Densusianu—Th. Sperantia, *Graiul nostru*, I, II, București, 1907 și E. Petrovici, *Texte dialectale* (*ALR*, II), Cluj-Leipzig 1943, ne arată că întrebuințarea mai frecventă a pronumelui *dînsul* în vorbire este o particularitate a graiurilor romînești din nordul Moldovei, Bucovina și Maramureș. În restul țării, el apare, sporadic, într-o proporție descrescîndă, pe măsură ce coborîm în sudul Moldovei și în estul Munteniei. Jumătatea de apus a țării noastre, incluzînd Ardealul, Banatul, Oltenia, Muntenia de la vest de Buzău, nu cunoaște decît foarte rar această formă pronominală. Atestările sînt cu totul întîmplătoare și departe de a constitui o arie compactă. Iată datele numerice :

I. Ancheta Candrea-Densusianu-Sperantia: 43 cazuri de întrebuințare a lui *dînsul.*

— Aria nord-nord-estică : 21 cazuri :
Bucovina 1 caz
Moldova de nord (f. județe Putna, Bacău, Roman, Vaslui, Botoșani, Dorohoi, Iași) — 20 cazuri
— Moldova de sud (f. județe Tutova, Tecuci, Covurlui) — 12 cazuri
— Muntenia de est (f. jud. Buzău, Ialomița, Covurlui) — 4 cazuri
— Muntenia — Oltenia — 5 cazuri
Banat — 0
Ardealul de sud : Ț. Oașului — 2 cazuri ; Sibiu — 1 caz ; Săliște — 1 caz
Dobrogea — Constanța — 2 cazuri.

II. Ancheta Em. Petrovici (1932—37) : 26 cazuri de întrebuințare a lui *dînsul.*

— Aria nord-nord-estică — 18 cazuri :
Maramureș — Ardealul de nord — 5 cazuri
Bucovina — 4 cazuri
Moldova de nord (p. 414 Cristești-Botoșani, p. 514 Coropceni-Vaslui, p. 537 Mircești-Roman, p. 551 Pipirig-Neamț, p. 531 Călugăra Mare — Bacău) — 9 cazuri
— Moldova de sud — 0
— Muntenia de est — 4 cazuri
— Muntenia — Oltenia — 0
— Banat — 0
Ardealul de sud : 1 caz
— Dobrogea — Tulcea — 3 cazuri.

Folosirea pronumelui *dînsul* în graiul din nord-estul Transilvaniei este confirmată de ancheta lui D. Șandru, *BL*, VI, 1938, p. 173 sq. făcută în ținutul Năsăudului. Construcții ca : *și sufl'etu d'in dînsul și l-ar fi dată*

(p. 219), *š-õ berbeš'e ... s-o apropiet d'e dînsa* (p. 220) *sî t'e uyts la dînsu* (p. 221), *š-o zîs așe, kîtă dînsa* (p. 223) apar în comunele Lunca Ilvei (primele trei exemple) și Prundul Bîrgăului (ultimul exemplu).

În perspectiva repartiției dialectale actuale și a atestărilor istorice ale pronumelui *dînsul*, sîntem îndreptățiți a considera că această formă pronominală este o inovație de origine maramureșană — nord-ardeleană — bucovineană — nord-moldoveană, restrînsă în secolul al XVI-lea la acest domeniu —poate și în unele regiuni vecine (centrul Ardealului, Moldova) — și extinsă mai apoi în celelalte ținuturi dacoromînești. Aplicăm astfel indicațiile fundamentale ale lui M. Bartoli, *Introduz. alla neoling.*, p. 17, 21 în căutarea centrului de iradiație a unei inovații lingvistice : 1. documentarea anterioară a noii forme (în cazul nostru, *dînsul* este atestat prima oară în secolul al XVI-lea, în Maramureș — nordul Ardealului — Bucovina — nordul Moldovei). 2. densitatea difuzării ei în regiunea originară (în cazul nostru, *dînsul* este mult mai frecvent în această arie nord, nord-estică decît în restul țării). Cf. și M. Bartoli, G. Vidossi, *Lineamenti di linguistica spaziale*, Torino, 1945, p. 16 : ,,*la forza d'irradiazione si attenua di norma, quanto più si allontana dalla sorgente*''.

Prezența pronumelui *dînsul* în limba literară, întemeiată în esență pe limba vorbită din sudul Ardealului și nordul Munteniei, se datorește pătrunderii lui, din limba manuscriselor rotacizante, în limba tipăriturilor lui Coresi. *Dînsul* face parte dintre acele elemente lingvistice care reprezintă, așa cum arată G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, p. 120—121[1], susținînd teza N. Iorga — G. Ibrăileanu, contribuția graiurilor maramureșene — nord-ardelene la formarea limbii romîne literare.

Prin intermediul limbii literare, întrebuințarea lui *dînsul* s-a lărgit în cursul dezvoltării culturii romînești, ajungînd să fie folosit în toate regiunile țării. *Dînsul* apare deci în cea mai mare parte a domeniului dacoromîn ca un element transmis pe calea scrisului și folosit cu precădere în limba literară. Sensurile și întrebuințările lui ulterioare, în limba literară și în limba vorbită, pot fi interpretate numai în virtutea acestei premise esențiale.

IV

Constatările făcute mai înainte au rolul de a pune în relief o caracteristică pînă acum ignorată a limbii textelor maramureșene, nord-ardelene, bucovinene și nord-moldovene : prezența frecventă a pronumelui *dînsul*. Ea poate constitui încă un indiciu prețios în localizarea dialectală a primelor manuscrise și tipărituri romînești. Mărturia ei este însă valabilă numai

[1] Cf. G. Ivănescu, ,,Iașul nou'', noiembrie 1956, nr. 10, p. 94 : ,,limba textelor coresiene nu este decît în parte limba vorbită de popor în regiunea Tîrgoviște — Brașov în secolul al XVI-lea și cuprinde nenumărate elemente maramureșene, luate desigur din textele maramureșene''.

pentru perioada începuturilor limbii literare, în secolul al XVI-lea și primele decenii ale secolului al XVII-lea. O dată cu formarea unei tradiții literare bine întemeiate, începînd din secolul al XVII-lea, valabilitatea acestui indiciu încetează : circulația textelor religioase (și în parte, și a celor juridice) întemeiază acum o tradiție comună a limbii literare, care îngreuiază încercările de localizare lingvistică.

Deși opoziția regională de frecvență a întrebuințării pronumelui *dînsul* pare a persista încă în prima parte a acestei epoci [1], — textele moldovenești deosebindu-se de cele muntenești și mai ales de cele sud-est-ardelene prin prezența lui mai abundentă, în multiple situații sintactice—limba tinde în mod evident către generalizarea acestei forme pronominale.

În cursul secolului al XVII-lea încep să apară din ce în ce mai frecvent atestările lui *dînsul* în Muntenia, atît în texte religioase cît și juridice, mai apropiate de limba vorbită. Prima apariție pe teren muntenesc datează din 1612 : *cu dinșii, de cîtră dinsul* (găsit la M-rea Buzău, *DIR* XVII, B. II, 88 nr. 89) ; 1612 : *cu dinșii* (găsit la M-rea Tismana, *DIR* XVII, B. II, 99, nr. 99, carte a lui Radul-voievod reprodusă cu 4 ani mai tîrziu, drept carte a lui Alexandru-voievod, *DIR* XVII, B. III, 66, nr. 60) ; 1613 : *cu dinșii* (găsit la M-rea Tismana, *DIR* XVII, B. II, 166, nr. 160) ; 1614 : *de la dînsul* (scrie Radu log. din Zlotești, *DIR* XVII, B. II, 246, nr. 228) ; 1618 : *la dinsul* (carte de la Alexandru-voievod către Pîrvul log., reg. Gușați-Crăstienești, *DIR* XVII, B. III, 183, nr. 156) ; 1617: *cu dinsul* (scrie Popa Tatomir din Săcuiani-Tîrgoviște, *DIR*, XVII, B. III, 168, nr. 138) ; 1623 : *cu dinsele* (cartea lui Radul vv, reg. București-Tîrgoviște, Bianu, *DR*. I, 80, nr. 91) ; 1622 : *de la dănsul* (cartea lui Radul vv, București, Bianu, *DR*, I, 74, nr. 83) ; 1626 : *cu dinșii* (cartea lui Alexandru vv, fără loc, Bianu, *DR*, I, 125, nr. 142). Aceste atestări se înmulțesc pe măsură ce înaintăm în timp în sec. al XVII-lea.

În textele religioase, întrebuințarea lui *dînsul* se extinde de asemenea, devenind o caracteristică a limbii literare a vremii. J. Byck a constatat, comparînd *Cazania lui Varlaam* (1643) cu *Cazania de la Dealu* (1644), înlocuirea consecventă a lui *însul* prin *dînsul*, care a cîștigat teren, în această

---

[1] Comparînd, bunăoară, *Pravila* (*Carte romѫnêscѫ de ꙟvățătură de la pravilele ꙟpărătești*) lui Vasilie Lupu (1646) cu *Ceaslovul* tipărit la Govora în 1640 (ed. St. Pașca, *Cel mai vechi ceaslov romînesc*, București, 1939) se observă că în primul text *dînsul* apare consecvent după prep. *de*, *de la*, *după*, *spre*, *decît*, *cu*, *pre*, *dentru* etc. ; în al doilea text, ale cărui particularități muntenești sînt pregnante (cf. observațiile lui St. Pașca, p. 21), *dînsul* nu apare decît de trei ori : *ce cu dinsele* (= *cu mѫncaria și cu beutura și cu toate pohtele čele spurcate*) *departe fuiu de tine*, p. 97/10 *j* ; *de dînsul* = *de focul cel nestinsu*) *ꙟsuș și draculŭ se teme*, p. 98/15 *j* ; *pre dinsul* (= *pre mielușelul lui Dumnezeu*)*l roagă pentru plecatŭ sufletul mieu*, 98/4 j. În aceeași epocă, însă, *Noul Testament de Bălgrad* (1648), traducere recentă bine adaptată la graiul din sud-vestul Ardealului, nu ne oferă cazuri de întrebuințare a acestui pronume.

O asemenea stare de fapte pune sub semnul îndoielii apartenența unor texte la domeniul lingvistic în care au apărut. Astfel, *Pravila bisericească* numită *cea mică*, tipărită la Govora în 1640 de Meletie Machedoneanul (același care tipărise și *Ceaslovul*), nu pare a fi o traducere făcută de un „călugăr oltean", Moxa(lie), cum arată N. Cartojan, *Ist. lit. rom.*, II, 101. O deosebește de graiul oltenesc întrebuințarea deosebit de frecventă a pronumelui *dînsul* și, dacă mai adăugăm și alte caracteristici lingvistice, fonetice (*magariu*, *piiale* (*de cal*), *muiare*), sintactice (*cu nusul*, *cu nușii*) și lexicale (*săblaznă* „necaz", *unghi* „colț") am putea presupune proveniența nord-moldoveană — nord-ardeleană a traducătorului acestui text. *Pravila bisericească* nu ilustrează deci graiul vest-muntean (oltean) din secolul al XVII-lea.

epocă, în limba literară din Muntenia (*Sur quelques pronoms roumains*, comunicare făcută în ședința Societății romîne de lingvistică din 29 ianuarie 1948, în *Comptes-rendus des séances*, BL XVI, p. 21). *Biblia de la București* (1688) oferă, în fragmentele publicate de I. Sbiera în CV (cf. și *DA*, s. v. *dînsul*), multe cazuri de folosire a acestui pronume, deși construcțiile cu formele *el*, *ea*, *ei*, *ele* sînt evident mai frecvente [1]. În sfîrșit, în secolul al XVIII-lea, în limba lui Antim Ivireanu, *Predice făcute pe la praznice mari*, ed. I. Bianu, Buc., 1886 (care reproduce copia făcută de Grigore Arimandrit Delean, la 1781, „după altă carte ce am găsit-o scriso io cu mîna"), *dînsul* este bine reprezentat. În secolul al XVII-lea, pronumele *dînsul* se instalează definitiv în limba romînă literară din toate provinciile țării. Această poziție, de element aparținînd formei mai îngrijite a limbii, stilului „înalt", a determinat evoluția acestui pronume către întrebuințări și sensuri noi, speciale.

V

Deosebirea fundamentală dintre formele pronominale *dînsul* și *el* stă în regimul lor sintactic. Pe cînd al doilea pronume poate fi folosit în toate situațiile sintactice, la nominativ, genitiv-dativ și acuzativ, cu și fără prepoziții, întrebuințarea celui dintîi este limitată : *dînsul* apare, în mod exclusiv, în secolele XVI—XIX, în cazul acuzativ cu prepoziție; abia în vremea din urmă, începînd din secolul al XIX-lea, se întîlnesc și formele de nominativ și genitiv-dativ. Putem urmări, așadar, în cursul evoluției limbii, lărgirea posibilităților de construcție sintactică ale acestui pronume.

În limba secolului al XVI-lea, cele mai frecvente prepoziții întrebuințate în ligamente cu *dînsul* sînt : *la*, *de la* : *lăcuimu ᴧtru o dzi la diᴧșii* (CV, 26) ; *eu pus sîmt de la densu* (*S*, ed. Bianu, 4) ; *răposăm o zi la dinșii* (Ap., 100) ; *va cere ajutoriu de la dinsu* (C. Caz. II 437) ; *să o vor fora de la dinsul* (PO, Ish. 22/r 46) ; *să-m eu bani de la dănsa* (*DIR* XV, A. IV 207, m. 362, Cucuteni-Iași) [2]. Numai în *Psaltirea slavo-romînă* (1588 ?) întîlnim — surprinzător izolate — construcții cu prepoziția *pre* : *măresc pre diᴧsu*, 134/18, *unsu pre diᴧsul*, 184/21 (ed. Candrea, PS) [3] și chiar cu prepoziția *de către* : *iarî miloste me nu voiu sparge de cătrî diᴧsii* (185/36, 37, ed. Candrea, *PS*). În sfîrșit, în *Omilia lui Ioan Crisostom* (Hasdeu, *CB*, II, 75 sq.), *dînsul* este însoțit de prepoziția *de* : *ce era țirut de diᴧsu* (p. 81).

---

[1] Nu mai menționăm în această discuție, și *Îndereptarea legiei* (1652), pentru că, fiind vorba de o copie după *Cartea romɪnēscъ de ᴧvățătură de la pravilele ᴧpărătești* (*Pravila*) *lui Vasilie Lupu* (Iași, 1646), folosirea frecventă a pronumelui *dînsul* este pe deplin justificată (cf. comparația făcută de S. G. Longinescu, *Legi vechi romînești*, București, 1912).

[2] Această situație l-a determinat pe S. Pușcariu să propună etimologia *illac — ad-ipsum* > *la dînsu*.

[3] În cazurile în care *Psaltirea slavo-romînă* (p. 577), a diaconului Coresi, folosește pronumele *elu* fără prepoziția *pre* — deosebire însemnată pe lîngă cele menționate la p. 10—11.

În secolele imediat următoare (sec. XVII—XVIII), capacitatea sintactică a noii forme pronominale se dezvoltă în mod simțitor : apar construcții cu prepozițiile *derept, cu, lîngă, după, decît, dintre, între, întru, spre, către, pentru, preste, despre* etc. Sînt folosite, după cum se vede, aproape toate prepozițiile, excepție consecventă făcînd numai prepoziția *în* și compusele ei *din, prin* în locul cărora apar *întru, dintru, printru*. Iată o serie de exemple : *au grăit cu d ъnșii* (Iorga, *DB* I, 6) ; *poartă pecetĕ lѫngѫ dinsь* (ibid., 8) ; *niče apa dupa dънși n-au trecut* (id., 9) ; *pre dînsul nu l-a rѫmai ꙟvie* (Rosetti, *LB*, 45) ; *să fie ertați și de către dinsul* (*DIR* XVII, B. II, 88, nr. 89) ; *să-și puie capetele derept dinsa* (Moxa, *Hronica*, ed. Hasdeu, *CB*, I 352) ; *perit-au boiari aleși dintru dînșii* (Ureche, *Let.*, ed. P. P. Panaitescu, 142) ; *celuia ce vine spre dîns* (*Pravila Vasilie Lupu*, ed. Longinescu, 116) ; *dentru dănși vreunul să fie fur* (ibid., 39) ; *celor mai tari decît dꙟsul* (*Varlaam*, ed. Byck, 23/21) ; *proročѫște și dzî către dꙟnșii* (Dosoftei, *Acat.*, *G. Chr.* I 215) ; *să tragă pre ucenici după dînșii* (*Biblia* 1688, *CV*, 23). Sec. XVIII : *nu este pentru dînsul nici o nădejde* (A. Ivireanu, *Predice*, ed. Bianu, 47) ; *să umbreze pre fiestecare dintru dînșii* (ibid., 47) ; *nu va trece cu calul peste dînsul* (Neculce, *Let.*, ed. Iordan, 110) ; *întru dînsa* [= rugăciune] *cu mulțămită privegheați* (*Antologhion*, Iași, 1755, *BRV*, II, 128) ; *cele despre dînsul crește* (*Octoih*, *Rîmnic*, 1750, *BRV*, II, 117) ; *să arăt cuprinsulu aceștii învățături . . . celor ce au rîvnă cătră dînsa* (Molnar, *Economia stupilor*, Buda, 1785, *BRV*, II, 320).

Dezvoltarea regimului sintactic al pronumelui *dînsul* continuă și în secolul al XIX-lea. Pe lîngă folosirea obișnuită la acuzativul prepozițional pe care o întîlnim acum la scriitorii din toate ținuturile romînești (Budai-Deleanu, *Țig.*, ed. Byck, 132 : *de dînsa ferindu-vă inimioara;* Gh. Șincai, *Hronica Rom.*, ed. 1853, 83 : *un prînz domnesc . . . în care pre Mihnea-vodă așa l-au ospătat de supt dînsul s-au sfîrșit viața* ; A. Pann, ed. Fischer, 61 : *îl păstrez pe dînsul în inima-mi vecinic* ; C. Conachi, ed. *Primii noștri poeți*, *BPT*, p. 43 : *cade peste dînsul leșinată* ; p. 39 : *vai de dînsul* ; *Iancu Văcărescu*, ibid., 70 : *să mă-mpac cu dînsa* ; p. 97 : *și evanghelia-ți ca dînsul . . .* ; Eliade, *ibid.*, 182 : *sub dînsele el cheamă pe toată Romînia* ; C. Stamati, *ibid.*, 244 : *era pentru dînșii fulger* ; C. Negruzzi, ed. *BPT*, 193 : *atunci ceilalți s-au vorbit între dînșii* — secolul al XIX-lea aduce posibilitatea legăturii cu prepozițiile *în, din, prin*, pînă atunci neutilizate : *vărsatul în dînșii nu s-au fost prins* (Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, I, p. 202) ; *ce om va să aleagă din dînsul* (Șincai, *Hronica rom.*, 1853, p. 138) ; *prin dînșii să împlinească și claca și dijma* (Iorga, DS, X/XI, *Acte privitoare la moșia Comarnic*, 76). Primele două construcții sînt atestate mai întîi în Ardeal ; a doua provine din Muntenia, datînd însă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Asemenea inovații constituie un progres pe calea eliberării pronumelui *dînsul* din limitele unor determinate ambianțe sintactice. În același timp, ele reflectă răspîndirea teritorială a întrebuințării acestor forme pronominale : *dînsul*, extins în secolul al XVII-lea și în Muntenia, cuprinde în secolele al XVIII-XIX-lea Ardealul de sud și sud-est și Banatul.

Dar cea mai însemnată inovație a secolului al XIX-lea este folosirea lui *dînsul* la nominativ. Primele atestări ale acestei forme provin

tot din Ardeal, de la începutul sec. al XIX-lea : la G. Șincai, *Hronicul rom.* (1808), ed. 1853 [1] :

Iară Alexandru-vodă cu așa de mare grabă au fugit...cît de Doamnăsa încă s-au despărțit în fugă; și el au mers în Brăila, iară dînsă, în Giurgiu (p. 7).

... *Carele după ce au vrut să se însoare cu sora crailor Vladislav și Alexandru și nu o au dobîndit, căci dînsa nu vrea să se mărite după om de altă lege* ... (p. 108).

Și la I. Budai-Deleanu, *Țiganiada*, ed. Byck :

Din gura acelui au luat moșu-său, apoi tată-său de la care au auzit spuind dînsul (p. 66).

Iar dînșii deacă-l apucă o dată
Vai atunci de norodul supus! (p. 356).

În 1812, forma de nominativ a lui *dînsul* pătrunsese în sudul Ardealului (Făgăraș) și în limba fără intenții artistice, apropiată de cea vorbită, a redactărilor actelor administrative și juridice :

O fomeie ... socotind despre sine că dînsa în copilăria ei ar fi zăcut de vărsatul cel mare ... iată că cade în boala vărsatului (Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, I 202), iar în 1817 găsim :

Zicînd că dînsa mai bucuroasă va șădea în temniță 19 ani sau pînă va cădea temnița pre dînsa, decît să meargă după numitul Stan (*ibid.*, 207).

Se observă în toate cazurile de mai sus că folosirea lui *dînsul* la nominativ apare îndeosebi în propoziție secundară sau după conjuncție.

Era cunoscută forma de nominativ în Muntenia începutului secolului al XIX-lea? Textele literare pe care le-am cercetat nu oferă asemenea exemple. Cu toate acestea, Iordache Golescu în *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticești* (1840) semnalează în paralelă cu *iel —lui*, *iei-lor*, formele *dînsul — dînsului*, *dînșii — dînșilor* (p. 26, § 33), ceea ce ne permite să presupunem că inovația era comună sudului Ardealului și Munteniei, care, și sub alte aspecte, formează o arie lingvistică unitară.

În orice caz, putem presupune că întrebuințarea pronumelui *dînsul* în cazul nominativ își are originea într-o regiune în care folosirea lui, restrînsă la cazul acuzativ, dădea loc la dificultăți. Sinonimia dintre construcțiile prepoziționale *la dînsul*, *cu dînsul* etc. și *la el*, *cu el* a dus la egalizarea celor două forme pronominale, creînd, alături de nominativul *el*, forma corespondentă *dînsul*. O asemenea arie, în care *dînsul*, ca element alogen mai recent, nu era propriu structurii limbii vorbite, nu putea fi decît Muntenia, sudul și sud-vestul Ardealului.

Că în partea sudică și sud-vestică a teritoriului dacoromîn trebuie căutat punctul de plecare al folosirii lui *dînsul* la nominativ și că aceasta este o creație tîrzie, ne stau mărturie datele dialectologice actuale. Ele arată că în aria de origine a acestui pronume n u a a p ă r u t nici pînă azi, în mod masiv, noua întrebuințare a pronumelui *dînsul*. În schimb, forma de nominativ caracterizează evident Muntenia, de unde se răspîn-

[1] Pentru conformitatea textului cu mss. lui Șincai, cf. p. VIII a prefeței ed. 1853 : *comisia ... însuflată însuși ea de un sîntu respect pentru osteneala intelectuală a strălucitului autoriu au pus lege de-a nu se atinge cîtuși de puțin de textul original*. Această ediție este dar reproducerea credincioasă a scrierii lui Șincai.

deşte prin intermediul limbii literare. Ancheta Candrea — Densusianu — Sperantia atestă 44 cazuri de folosire la acuzativ şi numai trei cazuri de nominativ, toate în aria sudică : reg. Vaslui, f. jud. Ilfov, Sălişte. Ancheta Petrovici confirmă 26 cazuri de acuzativ, dar nici un caz de nominativ. În sfîrşit datele oferite de ALR, I2h. 183 : *dînşii sînt copiii mei*, h. 273 : *dacă n-ar fi fost dînsa* şi ALR II (mat. necart. [1]), într. 3053 : *cu dînsa mi-am trăit traiul* şi într. 3054 : *dînsele sînt fetele mele* ne înfăţişează o situaţie similară. Construcţiile cu forma de nominativ acopăr mai dens Muntenia — Oltenia — sudul şi sud-vestul Ardealului : h. 273 : 17 Muntenia — Oltenia, faţă de 13 cazuri Moldova, h. 183 : 13 Muntenia — Oltenia — sudul Ardealului, 11 Moldova ; *ALR*, II, într. 3034 : 7 Muntenia — Oltenia, 4 Moldova, în schimb într. 3053 (acuz. *cu dînsul*) : 9 Moldova, 5 Muntenia — Oltenia. Se poate constata astfel că, în timp ce frecvenţa totală a formelor de nominativ este în favoarea Munteniei (56 %), frecvenţa formelor de acuzativ este net mai mare în Moldova (64 %) [2].

În urma acestui examen, avem tot dreptul să considerăm întrebuinţarea lui *dînsul* la nominativ ca o i n o v a ţ i e r e c e n t ă (sfîrşitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea) apărută în a r i a d i a l e c t a l ă s u d i c ă, în Muntenia şi sudul Ardealului.

În aceleaşi condiţii a apărut şi forma de genitiv-dativ *dînsului*, care, cu toate rezervele de ordin literar [3] pe care le suscită încă, este o realitate. Ea este rezultatul dezvoltării mai departe a întrebuinţării acestui pronume care, o dată eliberat de condiţiile poziţiei de acuzativ, tinde să devină deplin egal, din punct de vedere funcţional, cu *el*, alcătuindu-şi prin analogie cu acesta o flexiune proprie. Forma *dînsului, dînsei* este creaţia secolului al XIX-lea, apărută, probabil, tot în Muntenia [4]. O întînilm în textele pe care le-am cercetat, pentru prima oară la P. Ispirescu :

„*Iară el îi dete şi dînsei înapoi capul*" L, p. 6

şi la G. Coşbuc :

„*Codrul de clocot de vaietul dînsei*" (1896, *Aeneis*, p. 56).

„*Şi greceasca spadă scurmă*
Pieptul, ca orişice fier,
Curge de pe-a dînsei urmă
Sîngele din cei ce pier" (1902, *Andromahe* în *Ziarul unui pierde-vară*; cf. *Poezii*, p. 353).

La începutul secolului al XIX-lea, ea pătrunsese chiar în vorbirea populară :

Aminterea ne ia [boierul] *şi coceni, doozeci dă znopi dă pogon, şi cinci bani dă pogon dă pîndărit dă-l silveşte* [= serveşte] *la curtea dînsului*

---

[1] Am putut să-l consultăm prin bunăvoinţa colegului P. Neiescu, din Cluj, care a întocmit pentru noi patru hărţi.

[2] Cu toate acestea, datele ALR trebuie privite cu oarecare rezervă : anchetatorii au folosit întrebări în care sugerau subiectului răspunsul, iar informatorii, în unele puncte (cf. p. 172, 192, 762 *ALR*, II) au fost — prin profesiune, studii sau călătorii — în contact direct cu limba literară.

[3] J. Byck, *Cum vorbim*, III, 1951, 6 ; Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană* [2], p. 372 ; *Gramatica limbii romîne* a Academiei R.P.R., I, p. 200.

[4] Iordache Golescu, în ale sale *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticeşti* o semnalează la 1840 (V, mai sus p. 326).

cîn sîn bucatele strînse la tabără (*Graiul nostru*, I. 189, Berceni, f. jud. Ilfov).

De atunci folosirea formei de genitiv-dativ a căpătat o răspîndire şi mai mare. Ea se limitează însă la domeniul lingvistic muntenesc. Că *dînsului* este încă o formă muntenească se vede şi din modul în care apare la unii scriitori moldoveni. M. Sadoveanu o foloseşte în vorbirea personajelor spre a caracteriza un erou muntean din *Aventură în lunca Dunării* :

— *Văz că neica Zălog se supără. Acea întrebare o ia asupra dînsului? Dacă nu-l privește, îi cerem iertare și s-a isprăvit* (p. 185)

sau spre a da atmosferă povestirii acțiunii care se petrece în Muntenia :

Bunicul rîde clătinîndu-și barba. Asta-i plăcerea dînsului (ibid., p. 180).

Cu toate aceste restricții, nu putem să nu vedem în aceste forme de genitiv-dativ o inovație avînd rolul de a împlini ultimul loc liber în flexiunea pronumelui *dînsul*. Astfel, *dînsul* devine, în secolul al XIX-lea, echivalentul sintactic deplin al pronumelui *el*.

VI

Valoarea semantică a pronumelui *dînsul* constituie încă o problemă de lămurit : se constată că, deşi în general, această formă pronominală poate înlocui deopotrivă nume de ființe şi nume de lucruri, majoritatea vorbitorilor limbii romîne o folosesc referitor la nume de persoane. Intră în joc aici variații regionale : în graiul moldovenesc în special, *dînsul* se poate referi la nume de lucruri : *după și gătim di tors îl spălăm* [tortul] ...*și împľiem šubăriu, turnăm apâ s'artă pisti d̃îsu* (*ALRT*, II, 206, Mircești-Roman) — spre deosebire de celelalte graiuri, în care valoarea personală este mai bine marcată. Aceste diferențe le-a sezisat S. Pușcariu : „cînd aud pe un moldovean zicînd despre masă că *a căzut ceva sub dînsa* sau despre pisică că *s-a jucat cu dînsa* mi se pare foarte nepotrivit" (*LR*, I, 112). Şi alți vorbitori ardeleni mărturisesc că li se pare foarte ciudată, chiar rizibilă, valoarea pe care o dau moldovenii pronumelui *dînsul*, cînd îl pun în legătură cu nume de lucruri.

Această întrebuințare nu se limitează totuşi la ariile moldoveneşti ; J. Byck, *art. cit.*, a arătat că ea apare şi în textele munteneşti, încă din secolul al XVII-lea, şi în cele ardeleneşti începînd din secolul al XVIII-lea. Iată cîteva exemple :

Sec. XVII, Moldova :

[scrisoarea...] *vedem că poartă pecete lѫngѫ dinsъ* (Iorga, *DB*, I, 8) ; *pre la marginea ei* (a țării) *sîntu alte țări mai mici, carile toate de dînsa să țin* (Ureche, *L*, 124) ; *le păzește pънъ la dzuu c.ᛨnd te va .ᛨtreba D/o/-mn/u/l de d.ᛨnsele* (de cheile bisericii) (Dosoftei, *Viețile Sfinților*, ap. G. Chr. I, 255).

Muntenia :

să se hrănească cu dinsele [4 bucăți de vie] *păn vor fi ei* (Bianu, *DR*, I, 80) ; *să mă dia .ᛨtru putrejun.ᛨ focului celui nestinșu, ce de dinsulu .ᛨsuș și dracul se těme* (*Ceaslov*, 1640, 98) ; *ne-a dăruit dar ca această carte pre limba rumînească și pre dînsa cetiți* (*Cazania Deal.* 1644, G. Chr. I 110).

Secolul XVIII, Moldova :

blagorodia ... urmĕză după bunul nĕmŭ și vrednicia celui ce să ține de dînsa (*Penticostar*, Iași, *BRV* II, 124) ; *în rugăciune să zăboviți și petreceți și întru dînsa cu mulțămită priveghеați* (*Antologhion*, Iași, 1755, ap. *BRV*, II, 128).

Muntenia :

Așa și noao ni s-au datu sfintele cărți ca cu dînsele să scăpămŭ dinŭ mîinile diavolului (*Penticostar*, 1743, Rîmnic, *BRV* II, 74) ; ... *Precum soarele cu razele lui după porunca lui Dumnezeu, neîncetatŭ totŭ pămîntulŭ luminеză și încălzĕște și cele de pre dînsulŭ crește* (*Octoih Rîmnic*, 1750, *BRV*, II, 117) ; *într-o limbă dă care însuș acei ce grăia cu dînsa nu avĕ trebuință dă dînsa* (Văcărescu, *Gramatica rum.*, 1787, *BRV*, II, 320) ; *va să cinstească și cele neînsuflețite, adecă ceriul și pămîntul și toate cîte-s pre dînsul* (A. Ivireanu, *Predice*, 50 ed. Bianu) ; *ca să arăt cuprinsulu aceștii învățături mai dezvolt celor ce au rîvnă cătră dînsa* (Molnar, *Economia stupilor*, 1785, *BRV*, II, 309) ; *toate aceste cărți sînt acest feliu alcătuite ca cînd învățătorii să să slujească după cumu se cade de dînsele* (*Carte trebuincioasă pentru dascăli*, *BRV*, II, 303).

Sec. XIX, Moldova :

La un schit sărac lipsește clopotul ; *îndată Lumînărică îl ia din tîrg, se pune cu dînsul în mijlocul unei piețe, îl trage și clopotul nu tace pînă ce nu-și cîștigă plata* (C. Negruzzi, *Scrisoarea XIII*, *Opere alese*, I, p. 208).

Muntenia :

Cel cu untdelemnul iară, un mare ulcior luînd/ Și pe gură un burete înlăuntrul lui băgînd/ Se duse la băcănie cu dînsul numaidecît (Pann, *P.a.* 183) ; *Un leneș odată/ ia cărămidă pisată/ O pune într-o cutie/ Ș-o numește doftorie. Deci cu dînsa la tîrg pleacă* ... (ibid., 86).

Ardeal :

„Au plinit voia împăratului prințul Moldovei și împreună cu Navarkul, bătînd Kilia mai multe zile, nu o au putut lua, ci s-au fugărit amîndoi de la dînsa (Gh. Șincai, *Hronica rom.*, 39) ; *La 5 aprilie au dat un prînz domnesc în Sătmariu, în care pre Mihnea-vodă așa l-au ospătat, de supt dînsul s-au sfîrșit vieața* (ibid., 83). *Numai voi, suflete muritoare,/ Defăimați astă patimă blîndă,/ De dînsa ferindu-vă inimioare/* (Budai-Deleanu, *Țig.*, 132).

Atestări de același fel, pentru Ardeal, în *BRV*, II, 33, Sibiu 1802, *dînsa* = carte ; Buda, 1802, Țichindeal, *Inainte cuvîntare la Obradovici*, *Sfaturile înțelegerii cei sănătoase*, *dînșii* = trandafiri (*BRV*, II) ; cf. și Gr. Obradovici, *Carte de mînă pentru economie*, Buda, 1807 ; *de face brînză, dau năvală cu toți la dînsa* (*BRV*, II, 494).

Alecsandri :

Vezi o cruce dărîmată [...] /*Și pe dînsa nu-și oprește/ Nici o pasăre-al ei sbor.* (*Poezii*, p. 43).

EMINESCU :

Ș-o făcut el o boambă de fier la țigani în loc de călăuză și-o zvîrlea și el mergea după dînsa (*Opere complete*, p. 231).

I. L. CARAGIALE :

Foarte trudit, omul își încolăcește brațele pe masă și-și așează pe dînsele capul care-i arde tare (*Opere*, I, p. 253).

Al. MACEDONSKI :

Roata ei de apă, așezată în chiar spatele podului, într-o schelă de lemn pironită de dînsul, e luată pe dedesubt de ducerea Dunării în jos (*Opere*,III, 30).

Secolul XX.

L. REBREANU :

De jur împrejur stăpînea tăcerea aceea care se lăfăiește prin toate coridoarele biurourilor, o tăcere întreruptă cînd și cînd de tusete, de pași repezi, de rîsete înăbușite [. . .] *dar care, după ce te obișnuiești cu dînsa, pare grea ca plumbul* (*Golanii*, p. 74).

M. SADOVEANU :

Dar am vîndut azi din marfa asta c-un franc și douăzeci, așa să am eu bine ! *Dacă o vînd cu șeptezeci și nouă de bani, pierd la dînsa* ! (*Dumbrava minunată*, p. 103).

CEZAR PETRESCU :

Pentru tine începe de mîine altă viață. N-are să fie prea ușoară, fiindcă te-ai dezvățat de dînsa (*Fram, ursul polar*, p. 77).

Urmărind în timp folosirea pronumelui *dînsul* cu privire la obiecte neînsuflețite sau la abstracte, constatăm așadar că ea apare la scriitorii moldoveni, munteni sau ardeleni pînă în zilele noastre, ceea ce înseamnă că nu poate fi vorba de o simplă particularitate regională. Ce a putut genera, în acest caz, sentimentul — incontestabil — al majorității vorbitorilor că această formă pronominală înlocuiește exclusiv nume de persoană? De bună seamă, mai întîi f r e c v e n ț a m a r e a cazurilor în care dînsul apare în funcție personală. Sînt scriitori, mai vechi sau mai noi, dintr-o regiune sau alta, așa ca I. Neculce, B. Delavrancea, care nu întrebuințează niciodată pe *dînsul* privitor la lucruri. În limba vorbită predomină de asemenea categoric funcția personală : în *Graiul nostru*, din 26 cazuri, 20 înlocuiesc nume de persoane, iar în *ALRT* II, din 43 cazuri, numai 5 se referă la lucruri. În al doilea rînd, trebuie să luăm în considerare epoca pe care o cercetăm. Se pare că întrebuințarea pronumelui *dînsul* în funcție exclusiv personală este de dată foarte recentă. Dacă în limba lui I. Brătescu-Voinești, L. Rebreanu, M. Sadoveanu și Cezar Petrescu mai putem întîlni cîteodată *dînsul* referitor la lucruri, la scriitorii ultimelor două decenii, T. Arghezi, V. Eftimiu, Gala Galaction, G. Mihail Zamfirescu, Gh. Brăescu nu mai apare această valoare : *dînsul* este întrebuințat numai cu privire la persoane. Iată cîteva exemple :

Intr-o noapte regele Ludovic al II-lea de Bavaria era să fie sărutat cu de-a-sila de o actriță, cu care se plimba într-o luntre. V-ați explicat de ce s-a

smuls de dînsa și de ce i-a dat un brînci în lac, de s-a înecat? (T. ARGHEZI, *Ochii Maicii Domnului*, p. 116).

... *Și țara care trebuia ridicată în vîrtejul unui ideal moral se făcu tărîm de calcule, de destrăbălare și, reproducînd în noi tipul suveranului, fiecare ne făcurăm de-o ființă cu dînsul* (T. ARGHEZI, *Pagini din trecut*, p. 25).

Mă mir numai că ... dînsul nu mi-a vorbit niciodată de un prieten așa de bun ca dumneavoastră (G. M. ZAMFIRESCU, *Teatru*, p. 309).

Compania deznădăjduită, plugari ce se gîndeau la copii, la ogor, la vatră își întorceau privirile spre dînsul [= locotenentul Cioroianu] (Gh. BRĂESCU, *Din vechea armată*, p. 103).

Nimeni nu te poate condamna că ai iubit prea mult o femeie. Cînd mă gîndesc ce am fost în stare să fac pentru dînsa (Gh. BRĂESCU, *Un scos din pepeni*, p. 100). *Pe Cleonia a sărutat-o din vîrful buzelor fără să clipească. Avusese cu dînsa, în ultima vreme, o purtare stranie, îndepărtată* (V. EFTIMIU, *O dragoste la Viena*, p. 179).

Emilia ieșise de acasă cu cei doi copii mai mici în cărucior, cu cel mai mare pe lîngă dînsa — ca să-i plimbe la șosea (GALA GALACTION, *Opere*, I, p. 618).

Baronul n-a ținut multă vreme moșia, căci ... s-a dus de s-a stabilit la Botoșani, unde a murit îngropat fiind în biserica Vovidenia, de dînsul ținută (G. CĂLINESCU, *Viața lui M. Eminescu* [3], p. 12).

Astfel s-a stabilit pentru vorbitorul actual, cel puțin în Muntenia, o diferențiere bine marcată între *dînsul* și celelalte forme pronominale de pers. III (*el*, *acesta*, *acela* etc.) : pe cînd acestea se pot referi atît la ființe, în general, cît și la lucruri, *dînsul* se folosește numai pentru persoane :

Doamna Vorvoreanu ședea într-un fotoliu mare, adînc ... Era urît, dar încăpător și comod; *de aceea dînsa ședea în el seara, cînd făcea o pasiență la lumina caldă a lămpii* (P. DUMITRIU, *Cronică de familie*, p. 140).

Asistăm, așadar, în actualul stadiu al limbii noastre literare, la r e s t r î n g e r e a s f e r e i s e m a n t i c e a pronumelui *dînsul*, prin aplicarea lui exclusivă la numele de persoane. Această limitare a sensului merge însă împreună, în consecință, cu reducerea sensibilă a frecvenței de întrebuințare. Azi, *dînsul* apare rar în limba literară. Sînt scriitori care nu apelează de loc la această formă pronominală : Geo Bogza, Z. Stancu, Marin Preda, iar alții, Camil Petrescu, Gala Galaction, îl folosesc foarte rar.

Asemenea transformări însemnate petrecute în evoluția pronumelui *dînsul* par a-și avea originea, după cum ne arată exemplele, în Muntenia, adică acolo unde *dînsul*, element literar, nu era propriu limbii vorbite. De aceea, pe măsură ce limba noastră literară se apropia de vorbirea obișnuită, părăsind formele fixe, tradiționale — așa cum s-a întîmplat în epoca ultimelor două - trei decenii — *dînsul* rămînea în afara mijloacelor exprimării vii.

Astfel, prin îndreptarea pronumelui *dînsul* către sensul exclusiv personal și prin eliminarea lui treptată din limba literară, s-a rezolvat în parte sinonimia absolută cu pronumele *el*, apărută în momentul eliberării lui *dînsul* din restricțiile unui anumit regim sintactic (acuzativul). Limba respinge, după cum se știe, echivalența totală dintre două forme și caută

să le diferențieze, îndreptînd-o pe una din ele spre părțile deficitare ale sistemului ei. Aceasta a fost, de exemplu, soarta it. *esso* < **ipsum*, care, în urma sinonimiei perfecte cu descendenții pronumelui lat. *ille* (*illum* < v. it. *ello*, *illi* >tosc. *egli*), a fost întrebuințat referitor la numele de lucruri[1]. În romînă, unde *el* se referea deopotrivă și la ființe și la lucruri, *dînsul* a fost atras către numele de persoane. Trebuie să vedem aici c o n s e c i n ț a a t r a c ț i e i g e n u l u i p e r s o n a l, a cărui prezență se manifestă puternic în limba romînă. Astăzi *dînsul* este, avînd și celelalte însușiri ale numelor de persoane, examinate de C. Racoviță [2] și Al. Graur [3], o formă pronominală c a r a c t e r i s t i c ă g e n u l u i p e r s o n a l.

VII

Cea mai însemnată inovație a limbii romîne contemporane în folosirea pronumelui *dînsul* este atribuirea unui sens de politețe acestui cuvînt. Fapte și constatări diferite ne obligă să înregistrăm această nouă întrebuințare, pe care, fără dreptate, unii cercetători o contestă.

Primul care a remarcat o asemenea diferențiere semantică între *el* și *dînsul* a fost S. Pușcariu (*DR*, II, 64), cf. mai tîrziu, *LR*, I, 111—112 : „pentru mine *dînsul*, *dînsa* e mai respectuos decît *el*, *ea*; vorbind despre bună-mea, ziceam întotdeauna *dînsa*; vorbind despre un prieten, ziceam *el*. Această distincție am întîlnit-o și la alți cunoscuți din regiuni foarte deosebite". Iorgu Iordan (*LRA*, 304) citează aprecierea unui publicist care, comentînd construcția *cînd le-a învins* [cancerul] *atunci crește și dînsul*, notează : mai bine era dumnealui ! În sfîrșit, în a sa *Grammaire roumaine*, „Biblioteca romanica", IV, 1948, Berna), Sever Pop — nu fără a exagera situația actuală — integrează cu totul pronumele *dînsul* în categoria pronumelor personale de „deferență", alături de *dumneata*, *dumnealui*, *domnia-sa*, *dumneavoastră* etc. (p. 206—207).

Sensul de politețe al pronumelui *dînsul* se face evident către sfîrșitul secolului trecut. Cea dintîi atestare a lui pare a fi în următorul exemplu (*O scrisoare pierdută*, 1884) :

Am venit chemat de d-na Trahanache, pe dînsa voi s-o văz . . . Poți să adaogi chiar că mă grăbesc să mă întorc în temnița unde m-a aruncat disgrația dumneei (Act. II, scena 7, I. L. Caragiale, *Teatru*).

Ea provine, după cum se vede, din limba vorbită în Muntenia. Era aceasta o întrebuințare populară în vremea aceea? Nu dispunem de suficiente atestări spre a putea stabili realitatea. În orice caz, două decenii

---

[1] Cf. S. Battaglia — V. Pernicone, *La Grammatica italiana*, Torino, 1954, p. 240 : *per la forma del singolare maschile bisogna avvertire che si preferisce* egli *come pronome di personna mentre si usa* esso *riferito ad animale o cosa.*

[2] *BL*, VIII, 1 . . .

[3] *BL*, XIII, 97 sq. Astfel se demonstrează că acțiunea genului personal se manifestă și în sistemul pronominal, contrar afirmațiilor lui E. Seidel, *Gibt es ein Genus personale*? *BL*, XVI, 194—231.

mai tîrziu, *dînsul* cu valoare de respect apare în vorbirea unui țăran din generația mijlocie, din f. județ Ilfov :

Aminterea ne ia [boierul] *și coceni, doozeci dă znopi dă pogon și cinci bani dă pogon dă pîndărit dă-l silvește* [=îl servește, îl duce] *la curtea dînsului cîn sîn bucatele strînse la tabără* (com. Berceni, Dumitru Drăghici, 45 ani).

Noul sens al pronumelui *dînsul* cîștigă treptat teren în vremea din urmă. El a pătruns mai întîi în limba scriitorilor, în redarea vorbirii unor personaje din medii culturale populare :

Servitoarea, în taină grăbită : *A telefonat mătușa d-lui Gelu Ruscanu.*

Maria, cu un soi de licărire în deznădejde : *Ei, i-a vorbit?*

Servitoarea, *Nu l-a putut prinde la telefon. Se ferește de dînsa* (CAMIL PETRESCU, *Teatru*, I 240).

Nu m-am rugat eu, să trăiți, don' plotoner, dînsul [= sublocotenentul] *m-a chemat, că mă știe de răcute* (GH. BRĂESCU, *Din vechea armată*, p. 118).

George (fiul farmacistului Leon, vorbind despre Filimon, viitorul său socru și primar — in spe) : *V-am înțeles bine... Un om a căzut în gîrlă, sau s-a aruncat el singur, tocmai lîngă locul unde pescuia domnul Filimon... Atunci, dînsul, repede în apă, și l-a scos la mal* (V. EFTIMIU, *Teatru*, 446).

Acum eu v-aș pofti să intrați nu mai mult decît pe un sfert de ceas la cămin, ca să aflați cum lucrăm noi și ce repetăm pentru serbarea culturală de duminică. Vă poftește și dada Liminița. Dînsa e președintele nostru. (M. SADOVEANU *Aventură în lunca Dunării*, p. 184).

Astăzi îl găsim atestat și în vorbirea oamenilor de cultură. Iată o conversație între Sandu Neguș, conferențiar universitar, și Bocăneț, student, în Vera Călin și S. Iosifescu, *Furtună în cancelarie*, p. 85 :

— *Dar ce, tovarășul Borcea* [= lector la catedra de latină] *nu știe ce spune?*

— *Da, tovarășul Borcea...*

— *Da, dînsul ne înțelege păsurile.*

La recentul Congres al scriitorilor din R.P.R. (1956), *dînsul*, cu valoare de politețe, a apărut adeseori în intervențiile unor scriitori ca M. Beniuc, Eugen Jebeleanu, Cicerone Theodorescu și alții :

Sînt bucuros de aplauzele pe care le-ați adus, binemeritate, lui Titus Popovici. Vreau să adaug ceva la aceea ce a spus dînsul cînd arăta ce ne leagă pe noi de tînăra generație (M. Beniuc, „Gazeta literară", 26 iunie 1956).

Mai departe, tov. Lucian Raicu — căci dînsul e autorul — ne vorbește despre „simptomele primitivității". (Eugen Jebeleanu, „Gazeta literară", 26 iunie 1956).

În sfîrșit, limba presei — mai ales în raportaje unde apare vorbirea directă, dar și în prezentări, cronici etc. — oferă numeroase asemenea atestări în ultimii ani :

Ce om minunat e Olga Ivanovna a noastră. Dînsa merită cea mai înaltă recompensă. („Informația Bucureștiului", III, 809).

M-am dus. Am stat de vorbă cu tovarăşa educatoare şi dînsa a fost de acord („Urzica", 1/149/1956).

Bătrînul profesor se opri dintr-o dată şi privi lung spre cel care-l saluta. Ezită mult pînă cînd să răspundă cu glasul pe jumătate : Aşa se întîmplă cînd vine seziunea. Te salută oameni pe care ai impresia că nu i-ai văzut niciodată — se scuză dînsul („Universitatea", IV 55, 9 mai 1956, în articolul *Cadrelor didactice, respectul cuvenit*).

Scriitori ca T. Arghezi surprind azi valoarea de politeţe a pronumelui *dînsul :*

Şi cînd vorbesc cu „dînsul" nu îi mai zic „băiete",
Ci „Domnule Ministru", „matale", „dumitale". (*E advocat*, în „*1907*", ed. a II-a, p. 49).

Spre deosebire însă de situaţia din limba vorbită în mediul cultural al oraşelor şi al centrelor administrative, limba populară cunoaşte în mult mai mică măsură noua accepţie a pronumelui *dînsul*. În materialul dialectal necartografiat al într. 3053 *ALR*, II : *cu dînsa mi-am trăit traiul*, numai într-un singur punct (876, Balş) a fost sezisată deosebirea dintre *dînsa* şi *ea* : informatorul s-a corectat, înlocuind construcţia *cu dînsa* prin *cu ea*. Tot astfel, în harta 273 : *Dacă n-ar fi fost dînsa* un singur subiect (pct. 190, Arini, f. jud. Trei Scaune) a înlocuit formularea anchetatorului (*dacă n-ar fi fost dînsa*) cu *dacă n-ar h'i fost dumn'aiei*, relevînd astfel echivalenţa dintre pronumele *dînsul* şi pronumele de politeţe.

O asemenea stare de fapte arată lămurit că noua accepţie a pronumelui *dînsul* a luat naştere în v o r b i r e a d e l a o r a ş e, şi anume în l i m b a d e c o n v e r s a ţ i e a acelor oameni nevoiţi a părăsi graiul propriu pentru a apela la instrumentul de comunicare oferit de limba literară. Exemplele ne stau mărturie : *dînsul* apare în vorbirea unor persoane aparţinînd păturilor largi populare : oameni de serviciu, soldaţi, muncitori, funcţionari. Sîntem aproape de adevăr, deci, considerînd, împreună cu acad. Iorgu Iordan, *LRC*², 372, că actualul uz al pronumelui *dînsul* — rezultat al tendinţei de a se deosebi în vorbire de limba populară, al năzuinţei de a trece într-un plan stilistic superior — îşi are originea la periferia centrelor culturale urbane, în această zonă de interpenetraţie a limbii literare cu limba populară.

În vorbirea acestor reprezentanţi ai limbii populare veniţi în contact direct cu limba literară a oraşelor — în special din Muntenia — stă şi explicaţia evoluţiei semantice a pronumelui *dînsul*. Obligaţi a adopta în limba de conversaţie forme de respect faţă de persoanele străine, superioare în vîrstă sau în ierarhia socială, atît prezente cît şi absente (cf. Gh. Brăescu : *Să trăiţi don' plotoner, dînsul* [= sublocotenentul] *ne-a chemat* ; v. mai sus), ei au apelat la pronumele *dînsul*, element literar prin excelenţă, rar sau neobişnuit în vorbirea curentă, pe cale de dispariţie şi din limba literară, căruia i-au dat valori de respect apropiate de acelea ale lui *dumnealui*, *domnia-sa*. Prin acţiunea lingvistică a oamenilor simpli, *dînsul* a intrat în domeniul limbii politeţii.

Ce factori au făcut posibilă dezvoltarea unui nou pronume de politeţe la pers. a III-a sg., pe lîngă cele existente? Iorgu Iordan, *LRA*, 303—304, menţionează învechirea pronumelui *dumnealui* — care a căpă-

tat chiar o nuanță ironică — și valoarea stilistică prea solemnă a pronumelui *domnia-sa* [1]. Explicația nu pare însă suficientă : la rîndul său, ce a determinat învechirea pronumelui *dumnealui?* [2] Problema trebuie examinată, după părerea noastră, în perspectiva evoluției întregului sistem al pronumelor de politețe din limba noastră.

După cum se știe, latina nu cunoștea în primele secole ale epocii imperiale decît adresarea la persoana a II-a singular, atît cu sens familiar cît și cu sens superior de reverență. Întrebuințarea unei alte persoane decît persoana a II-a singular pentru a marca respectul și politețea este o inovație latină strîns legată de introducerea ceremonialului oriental [3]. În secolul al III-lea al erei creștine apare adresarea reverențioasă la persoana a II-a plural [4]. Acest uz s-a extins mai tîrziu în limbile romanice din Apus, fără a se generaliza însă pînă în cele mai de jos straturi sociale [5]. Cu atît mai puțin a pătruns această inovație în Romînia orientală : dalmata, romîna — limbi vorbite de oameni simpli și săraci, departe de relațiile pompoase ale claselor dominante — nu cunosc adresarea la pers. a II-a plural.

În sfîrșit, în plin ev mediu romanic, mai întîi în spaniolă și apoi în italiană, se naște folosirea persoanei a III-a singular feminin ca persoană a politeții, în urma creării unor construcții substantiv + pronume posesiv de felul sp. *vuestra Merced.* it. *vossignoria,* pg. *vossé,* care au impus acordul cu elementul substantival.

Limba romînă, continuînd uzul din latina anterioară secolului al III-lea, a întrebuințat — în unele locuri pînă în vremea contemporană — ca unică formă de adresare pronumele *tu,* însoțit de forma verbală de pers. a II-a singular. În 1880, după cum atestă *Al. Lambrior, Cuvinte de reverență la romîni* („Convorbiri literare”, XV, 1881-82, p. 265) existau încă în Bulgaria sate romînești care nu cunoșteau forme superioare de politețe. Aromînii nu folosesc nici azi pronume de politețe proprii ; gr. αρεντία, unit cu formele enclitice posesive *-ți, -vă, -lă,* a creat abia în ultima vreme un *afendil'e* „*domnia*” (*voastră, lor*)” (Capidan, *Aromînii,* p. 413, folosit însă rar și numai față de persoane cu totul străine, necunoscute (Comunicat M. Caragiu).

Crearea pronumelor *dumneata, dumneavoastră* < *domnia ta, voastră,* este, după toate aparențele, un fenomen dacoromînesc mai tîrziu ; el este consecința ierarhizării sociale apărute o dată cu primele organizații statale.

---

[1] Folosirea actuală tot mai frecventă a lui *dumneasa* < *domnia-sa* (după modelul *domnia-voastră* > *dumneavoastră*) este rezultatul dorinței de a se evita în construcția pronumelor politeței elementul *domnia.*

[2] Nuanța ironică a unui pronume de politețe nu este un semn al învechirii lui. Și *dînsul* poate apărea azi, uneori, cu o ușoară valoare contrarie celei de politețe (cf., spre exemplu, expr. fam. *asta o spune dînsul* !) : este ironia ce însoțește adresarea plină de respect față de cineva care nu-l merită.

[3] A. Dauzat, *La vie du langage,* p. 244.

[4] G. Rohlfs, *Hist. Gramm. d. ital. Spr.,* II, p. 218. Cf. și Dante, *Vulg. eloqu.* 1,11 : *Messure, quinto dici* ; id. *Inf.* 2,140 : *Tu duca, tu signore, tu maestro.*

[5] *Sonst hält sich die Sprache der Landbevölkerung und der niederen Klassen der Städte von eher fern oder bedient sich seiner doch nur gegenüber höherstehenden Persönlichkeiten* (Meyer-Lübke, *Gramm. rom. Spr.,* III, 109).

Domn, ca termen de adresare ceremonioasă către alte persoane, și derivatul *domnie* sînt exclusiv dacoromînești; aromîna și celelalte dialecte romînești nu cunosc substantivul *domn* decît cu sensul de „Dumnezeu" și nu au nici posibilitatea unui derivat abstract. Deosebit de semnificativ este însă că, deși formarea unor asemenea pronume ar cere — așa ca în italiană, spaniolă și portugheză — folosirea persoanei a III-a singular, acordîndu-se cu substantivul *domnia* (mai tîrziu, *măria*, *înălțimea*, *cucernicia*, *sfinția* etc.) — limba romînă a însoțit aceste forme de politețe de persoana a II-a singular. Iată cîteva exemple culese din basme :

— *Apoi, Măria Ta, tot la mine e leacul; da să faci ce-oi zice eu* (RĂDULESCU-CODIN, *Ingerul romînului*, 8).

— *Doamne, Măria Ta! Să știi că și averea și casele ți le iau într-o căruță* (ibid. p. 278).

— *O boierule, au zis atunci moșu, să ț-o dau* [fata] *dumnitale?* (*Graiul nostru*, II, 93).

Sau din vorbirea populară :

Adică, cum spui dumneata (— către anchetator), *să gîndesc boierii cum vorbim noi?* (*Graiul nostru*, I 157).

Iți spun drept, domnișorule, ori și ni-i spune dumneta, tot mai ghine eria pă vremuri (id. 245).

Este aceeași situație pe care o întîlnim și în dialectele italiene de sud în Abruzzi, Campania, Calabria, Apulia : cal. *vussignuria duve vai?*, abruzz. *ssignuri addo šti* „unde ești". Avem a face, după cît se pare, cu același fenomen : adaptarea termenilor de politețe, creați în vorbirea claselor de sus ale societății, la structura limbii populare, care preferă adresarea la persoana a II-a singular.

Apariția adresării la persoana a II-a plural în limba romînă, după cum au arătat Al. Lambrior, *art. cit.*, 270 și H. Olsen, *op. cit.*, p. 34, este consecința influenței franceze, care se manifestă puternic la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea. S-ar mai putea presupune — fără să avem încă suficiente dovezi — și în cursul secolului al XVIII-lea o influență neogreacă și rusă — în care adresarea reverențioasă se face de asemenea la plural.

Dezvoltarea unei noi modalități de exprimare a respectului în limba noastră a avut însemnate repercusiuni asupra sistemului pronumelor de politețe. Cea dintîi a fost introducerea pronumelui *dumneavoastră*, folosit pînă acum numai la plural, în categoria pronumelor de singular : *tu*, *dumneata*. Prin aceasta, politețea a căpătat trei posibilități de redare : *tu*, în comunicarea familiară, *dumneata*, pentru o politețe mijlocie, și *dumneavoastră*, pentru cel mai înalt grad de respect. Astfel, dacă romîna de pînă în secolul al XIX-lea dispunea, la singular, de *două* trepte de politețe

tu — dumneata,

romîna din secolul al XIX-lea înainte are un sistem pronominal al politeții format din *trei* trepte :

tu — dumneata — dumneavoastră.

Această situaţie a persoanei a II-a singular a determinat reorganizarea corespunzătoare a pronumelor de politeţe şi la persoana a III-a singular. Era necesară şi aici dispunerea formelor de exprimare a respectului în *trei* planuri cu valori crescînde. În consecinţă, cele două pronume existente

el — dumnealui

au fost nevoite să admită o a treia formă pronominală : *dînsul*, căruia i-au dat un sens de politeţe medie, între *el*, folosit în vorbirea familiară, şi *dumnealui*, caracteristic comunicării în stil înalt.

Că lucrurile s-au petrecut în modul descris mai sus ne stă mărturie constatarea că sensul de politeţe al pronumelui *dînsul* nu s-a generalizat la toate formele lui flexionare. Se poate observa că, la plural, *dînşii*, *dînsele*, îşi păstrează încă sensul de pronume personal :

Jalea ei ajunse la urechea soldaţilor pontonieri, săraci ca şi femeia şi dînşii (Tudor Arghezi, *Simple povestiri*, Ed. tineretului, 1956, p. 36).

Într-adevăr, dezechilibrul sistemului pronumelui s-a produs *numai* la singular, ca urmare a întrebuinţării lui *dumneavoastră*, pers. a II-a plural pentru cea mai înaltă valoare de respect. Astfel, dacă la singular s-a constituit un sistem ternar de politeţe :

2 sg. *tu — dumneata — dumneavoastră*,
3 sg. *el — dînsul — dumnealui*,

la plural se continuă pînă azi acelaşi sistem binar :

2 pl. *voi — dumneavoastră*,
3 pl. *ei — dumnealor*.

Sistemul pronumelor de politeţe romîneşti nu este aşadar simetric dispus la singular şi la plural. Va fi acesta un nou punct de plecare pentru o viitoare reorganizare a valorilor?

O ultimă chestiune se mai cere lămurită : de ce a fost ales tocmai *dînsul* spre a împlini echilibrul tulburat al valorilor de politeţe? Pentru a răspunde, trebuie să ne gîndim, în primul rînd la i n s t a b i l i t a t e a sintactică şi semantică de care a dat dovadă, în cursul istoriei, această formă pronominală dintru început superfluă, excedentară, în sistemul pronominal romînesc. În al doilea rînd, a contribuit la dezvoltarea noului sens faptul că *dînsul* era, în cea mai mare parte a teritoriului dacoromîn, un element livresc, literar, rar întrebuinţat în vorbirea obişnuită [1]. În sfîrşit, nu trebuie trecut cu vederea faptul că *dînsul* devenise un pronume referitor exclusiv la persoane şi că, în această calitate, era cel mai indicat a se îndrepta către valorile de politeţe, personale prin excelenţă. Această evoluţie a sensului a separat cu totul pronumele *dînsul* de pronumele *el*

[1] Se ştie că, în general, tocmai aceste forme lingvistice mai puţin întrebuinţate în limba vorbită sînt cele care iau sensuri specializate : este cazul rom. *său* care, avînd faţă de *lui* avantajul unei folosiri populare şi familiare mai puţin frecvente în limba vorbită, a căpătat în romîna actuală un sens de respect ; cf. *Gram. limbii rom.*, II, p. 205 ; I. Iordan, *LRC* [2], p. 383.

şi a rezolvat astfel definitiv problema sinonimiei dintre ele. În punctul ultim al evoluţiei sale, astăzi, *dînsul* tinde aşadar să se încadreze în categoria pronumelor de politeţe.

CONCLUZII

La capătul expunerii noastre, care a urmărit transformările sintactice şi semantice ale pronumelui *dînsul* de-a lungul istoriei limbii, să încercăm, în concluzii, a-i desprinde sensul general al evoluţiei şi a-i determina locul în sistemul pronominal romînesc.

Creat într-o epocă nu prea îndepărtată de momentul apariţiei primelor texte romîneşti, ca o a d o u a formă de pronume personal în acuzativ, alături de *el*, — *dînsul* mai păstrează încă în primele sale atestări — îndeosebi prin frecvenţă — un pregnant caracter regional. Am putut stabili, cu ajutorul normelor lingvisticii spaţiale, provenienţa sa dintr-o arie n o r d - n o r d - e s t i c ă a teritoriului dacoromîn: Maramureş, nordul Moldovei, nordul Ardealului. De aici, prin intermediul limbii manuscriselor religioase maramureşene — nord-ardelene, reproduse de tipăriturile lui Coresi, *dînsul* a căpătat drept de existenţă în limba literară romînească. Întrebuinţarea lui s-a extins treptat, pe calea scrisului, în secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, în toate ţinuturile romîneşti.

În asemenea împrejurări, d o u ă sînt atributele esenţiale care fixează coordonatele poziţiei lui *dînsul* între celelalte pronume : *a*) caracterul de dublet, de formă secundară, facultativă şi *b*) calitatea de element aparţinînd, în cele mai multe părţi ale ţării, aspectului celui mai îngrijit al limbii. Acestea au conferit formei noastre o anumită i n s t a b i l i t a t e în sistemul pronominal şi au imprimat dezvoltării sale un sens dublu : de pe de o parte l ă r g i r e a posibilităţilor regimului sintactic, dar pe altă parte l i m i t a r e a valorilor semantice.

Dînsul, întrebuinţat la început numai în cazul acuzativ după prepoziţie, cîştigă în sec. XVIII-XIX toată flexiunea cazuală. Devenit astfel pe deplin sinonim cu cealaltă formă pronominală, *el*, se depărtează de acesta în cursul sec. XIX-XX, luînd valori restrictive, referitoare exclusiv la numele de persoane, pentru ca în limba actuală să se dezvolte în direcţia sensurilor de politeţe.

Examinarea soartei lui *dînsul* pune deci, în ultima analiză, problema pronumelor de politeţe romîneşti. În această privinţă, *dînsul* — spre deosebire de celelalte forme reverenţioase create, după cum se ştie, în clasele de sus ale societăţii (curtea domnească, boieri) [1] — se relevă ca un pronume de politeţe apărut în s t r a t u r i l e p o p u l a r e de vorbitori. În interiorul limbii romîne, care nu a cunoscut multă vreme forme pronominale superioare de reverenţă, *dînsul* reprezintă dovada g e n e r a l i z ă r i i c o n ş t i i n ţ e i i e r a r h i e i s o c i a l e în masele largi ale poporului, în condiţiile societăţii moderne, tot mai distinct diferenţiată în clase. Astfel, prin folosirea lui *dînsul* ca pronume de reverenţă,

[1] Cf. Al. Lambrior, *art. cit.*, p. 265.

limba romînă și-a creat — față de celelalte limbi romanice — un sistem mai complex de valori ale respectului [1] în care am putea recunoaște apartenența ei structurală la d o m e n i u l O r i e n t u l u i, mai sensibil și mai variat în exprimarea ceremonialului social al politeții [2].

ABREVIERI

AGI	*„Archivio Glottologico Italiano"*, 1873 urm.
ALECSANDRI. *Poezii*	V. Alecsandri — *Poezii*. Buc., 1946.
ALR, I, p. II.	*Atlasul lingvistic romîn*. Partea I, vol. II, de Sever Pop. Sibiu-Leipzig, 1942.
ARGHEZI T., *Ochii Maicii Domnului*	T. Arghezi, — *Ochii Maicii Domnului*, f. a.
ARGHEZI T., 1907	T. Arghezi, — ***1907***. Ed. Tineretului, 1957.
ARGHEZI T., *Pagini din trecut*.	T. Arghezi, — *Pagini din trecut*. Ed. a II-a, ESPLA, 1956.
BL	*„Bulletin linguistique"* publié par A. Rosetti. Paris — (Copenhague) — București.
BRĂESCU Gh., *Din vechea armată*	Gh. Brăescu, — *Din vechea armată*. Buc. Ed. de stat, 1951.
BRĂESCU Gh., *Un scos din pepeni*	Gh. Brăescu, *Un scos din pepeni*. Buc., f. a.
BRV	I. Bianu și N. Hodoș, — *Bibliografia romînească veche*. Buc., 1903 urm.
BUDAI-DELEANU, *Țig.*	I. Budai-Deleanu, — *Țiganiada*. ESPLA, 1953.
CARAGIALE I. L., *Opere. I*	I. L. Caragiale, — *Opere* I. Ed. de stat, 1950.
CARAGIALE I. L., *Teatru*	I. L. Caragiale, — *Teatru*. ESPLA, 1956.
CĂLIN V. și S. IOSIFESCU, *Furtună în cancelarie*	Vera Călin și Silvian Iosifescu, — *Furtună în cancelarie*. ESPLA, 1956.
CĂLINESCU G., *Viața lui M. Eminescu*	G. Călinescu, — *Viața lui Mihai Eminescu*. Buc., 1938.
CB	Hasdeu, — *Cuvente den bătrîni*, I—IV. Buc., 1878.
COȘBUC G., *Poezii*	G. Coșbuc, — *Poezii*. ESPLA, 1951.
CV	*„Cum vorbim"*, Revistă pentru studiul și explicarea limbii.
DA	*Dicționarul Academiei Romîne*. 1913 urm.
DB	*Documente romînești din arhivele Bistriței*, ed. N. Iorga. I, II. Buc., 1899—1900.
DE	I. A. Candrea și Ov. Densusianu — *Dicționarul etimologic al limbii romîne*. Elementele latine, Buc., 1914.
DH	*Documentele Hurmuzaki*. Ed. Academiei Romîne.
DIR	*Documente privind istoria Romîniei*. Ed. Acad. R.P.R. Buc., 1951 și urm. (A. — Moldova, B. — Țara Romînească).
DR	*„Dacoromania"*. Buletinul „Muzeului limbii romîne". Cluj, 1921 și urm.
DUMITRIU P., *Cronică de familie*	P. Dumitriu, — *Cronică de familie*. ESPLA, 1955.
EFTIMIU V., *O dragoste la Viena*	V. Eftimiu, — *O dragoste la Viena*. Buc., 1942.
EFTIMIU V., *Teatru*	V. Eftimiu, — *Teatru*. ESPLA, 1956.

---

[1] Și limba italiană își creează astăzi — în condiții nu mult diferite — la singular, un sistem de pronume cu *două* trepte. Alături de forma *lei* (corespunzătoare rom. ***dumneavoastră***) se întrebuințează și mai vechiul *voi*, cu o valoare medie de respect.

[2] Cf. Ch. Nyrop, *La politesse, ses formes et ses formules*, în *Linguistique et histoire des moeurs*, 19, p. 15.

EMINESCU, *Opere complecte*	M. Eminescu, — *Opere complete*. Iași, 1914.
EWR	Sextil Pușcariu, — *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I Lateinisches Element.* Heidelberg, 1905.
GALACTION G., *Opere* I	G. Galaction, — *Opere* I. Buc., 1949.
G., Chr	M. Gaster, — *Chrestomatie romînă* I, II. Leipzig-București., 1891.
GRAM. ELEM. A LIMBII ROMÎNE	Al. Philippide, — *Gramatică elementară a limbii romîne.* Iași, 1897.
GRAM. LBII. ROMÎNE	Academia Republicii Populare Romîne, *Gramatica limbii romîne.*
GRAMM. ROM.	W. Meyer-Lübke, — *Grammatik der Romanischen Sprachen.* II, Formenlehre — Leipzig, 1894.
HLR	Ov. Densusianu, — *Histoire de la langue roumaine.* I, II. Bucarest 1929, 1938.
ILR	Al. Rosetti, — *Istoria limbii romîne* I. *Limba latină.* Buc., 1938.
INTR.	Ch. Grandgent, — *Introduzione allo studio del latino volgare.* Milano, 1914.
INTRODUZ. ALLA NEOLINGU.	M. Bartoli, — *Introduzione alla neolinguistica.* (Principi. Scopi. Metodi), Genève, 1925.
LB	Al. Rosetti, — *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)* Buc., 1926.
LR	Sextil Pușcariu, — *Limba romînă* I, 1940.
LR XIII-XVI	Al. Rosetti, — *Limba romînă în sec. al XIII-lea — al XVI-lea* Buc., 1956.
LRA	Iorgu Iordan —*Limba romînă actuală. O gramatică a „greșelilor".* Iași, 1943.
LRC²	Iorgu Iordan,—*Limba romînă contemporană,* ed. II, Buc., 1956.
MACEDONSKI AL., *Opere* III	Al. Macedonski, — *Opere* III, Buc., 1944.
MORF. ROM. COMPL. AC.	N. Drăganu, — *Morfemele romînești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă romînească.* Buc., 1943.
NEGRUZZI C., *Opere alese*	C. Negruzzi, *Opere alese* I—II, Buc., ESPLA, 1955.
PANN, P. a.	A. Pann, — *Pagini alese,* ESPLA, 1953.
PETRESCU CAMIL, *Teatru I*	Camil Petrescu, — *Teatru* I, Buc., 1946.
PETRESCU CEZAR, *Fram, ursul polar*	Cezar Petrescu, — *Fram, ursul polar.* Ed. tineretului, 1955.
RĂDULESCU-CODIN, *Ingerul romînului*	Rădulescu-Codin, — *Ingerul romînului,* Buc., 1913.
RDW	H. Tiktin, — *Rumänische Deutsches Wörterbuch,* Bukarest, 1906.
REBREANU, *Golanii*	L. Rebreanu, — *Golanii.* Buc., 1916.
RECH.	Al. Rosetti, — *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle.* Paris, 1926.
SADOVEANU M., *Aventură în lunca Dunării*	M. Sadoveanu, — *Aventură în lunca Dunării.* Ed. Tineretului, 1954.
SADOVEANU M., *Dumbrava minunată*	M. Sadoveanu, — *Dumbrava minunată.* Buc., 1942.
SB	Al. Rosetti, — *Scrisori romînești din arhivele Bistriței.* Buc., 1944.
SD	*Studii și documente,* publ. de N. Iorga.

МЕСТОИМЕНИЕ *DÎNSUL* В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Существование второй формы личного местоимения третьего лица *(el — dînsul)* составляет одну из особенностей румынской местоименной системы.

Происхождение, развитие и семантическое и синтаксическое употребление этих местоименных форм давно привлекали внимание исследователей, которые, рассматривая вопрос с разнообразных точек зрения, пришли к различным установкам и заключениям. Настоящая работа ставит себе целью истолковать явления исторического и современного порядка, чтобы раскрыть смысл эволюции местоимения *dînsul* и определить его положение в рамках румынской местоименной системы. После нескольких замечаний этимологического характера доказывающих, что *dînsul* является созданием относительно поздним на румынской почве, автор переходит к изучению употребления местоимения *dînsul*. Изучение употребления этого местоимения в старорумынских текстах и сопоставление этих результатов с данными современной лингвистической географии приводят к заключению, что *dînsul* является элементом, перенесенным в язык текстов Кореси при переписывании и печатании рукописей, появившихся на севере страны. Местоимение *dînsul* является областным элементом, принадлежащим северной и северо-восточной территории (Марамуреш, север Трансильвании, север Молдовы), более узкой в XVI веке, несколько позже расширенной в сторону других дакорумынских областей. Таким образом, в самой значительной части дакорумынской сферы, *dînsul* появляется как элемент, переданный путем письма и употребляемый по преимуществу в литературном языке.

В XVIII в. *dînsul* окончательно устанавливается в румынском литературном языке всех областей страны. С того момента появляется необходимость его синтаксического и семантического выделения от других местоименных форм.

Основное различие между местоимением *dînsul* и *el*, состоящее в разнице их синтаксической функции, устраняется в XIX в. использованием и в других падежах местоимения *dînsul*, употреблявшегося до тех пор только в винительном падеже с предлогом. В XIX в. появляется *dînsul* в именительном падеже, затем в родительном и дательном. Таким образом, местоимение *dînsul* становится полным синтаксическим эквивалентом местоимения *el*. Параллельно с уменьшением частоты его употребления наблюдается сокращение семантической сферы; теперь, по крейней мере в Мунтении, делается различие между местоимением *el* и *dînsul*; *dînsul* употребляется только в случае, если имеются в виду лица. Местоимение *dînsul* определяется, таким образом, как местоименная форма, характерная для положения, в котором речь идет о лице.

В современном румынском языке местоимению *dînsul* присваивается оттенок вежливости. Это становится ясным к концу прошлого века (первое свидетельство у И. Л. Караджале, 1884). Новое семантическое значение является результатом введения в румынский язык нового способа выражения уважения вследствие французского влияния (и, возможно, вследствие новогреческого и русского), а именно: вежливое обращение ко второму лицу единственного числа с местоимением *dumneavoastră*, употреблявшимся до тех пор только в множественном числе. Таким образом, вежливость получает три возможности выражения: *tu* — *dumneata* — *dumneavoastră*.

Существование систем с тремя степенями личного местоимения II лица единственного числа предопределило соответствующее преобразование местоимений вежливости и для III лица единственного числа. Местоимение *dînsul* была третья местоименная форма, допущенная между двумя существующими местоимениями: *el* — *dumealui,* приняв средний смысл вежливости.

Таким образом, система местоимений вежливости в румынском языке для единственного числа является тройной:

II лицо ед. ч. *tu* — *dumneata* — *dumneavoastră,*

III лицо ед. ч. *el* — *dînsul* — *dumnealui.*

Во множественном числе система продолжает быть двойной:

II лицо мн. ч. *voi* — *dumneavoastră,*

III лицо мн. ч. *ei* — *dumnealor.*

Поэтому формы множественного числа местоимения *dînsul* не получили значения вежливости. Следовательно, местоимение *dînsul* способствует восстановлению нарушенного равновесия в формах выражения вежливости.

Своей более сложной системой выражения формул почтения в сравнении с другими романскими языками румынской язык примыкает к восточному миру, более притязательному в выражении вежливости.

LE PRONOM *DÎNSUL* EN ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

L'existence d'une seconde forme de pronom personel à la IIIe personne (*el* — *dînsul* etc.) constitue une particularité spécifique du système roumain des pronoms.

L'origine, l'évolution et l'emploi sémantique et syntactique de ces formes de pronom ont préoccupé les chercheurs qui, envisageant le problème sous des aspects variés, sont arrivés à des constatations et à des conclusions différentes. La présente étude se propose d'interpréter les faits anciens et contemporains, afin de découvrir le sens de l'évolution du pronom *dînsul* et sa position à l'intérieur du système roumain des pronoms. Après quelques observations étymologiques (*dînsul* est une création assez tardive en roumain), l'auteur considère le problème de l'emploi de ce pronom. En analysant la distribution de *dînsul* dans les vieux textes et en la comparant aux données de la géographie linguistique actuelle, on établit que ce pronom est un élément venu du Maramureș dans les textes de Coresi. *Dînsul* est un élément régional appartenant à une aire du Nord — Nord-Est (le Maramureș, le nord de la Transylvanie, le nord de la Moldavie), peu répandu au XVIe siècle, mais diffusé ensuite dans les autres régions daco-roumaines. C'estpourquoi, dans la plupart de ces régions, *dînsul* est un élément transmis par les textes écrits et employé de préférence dans la langue littéraire.

Au XVIIe siècle, ***dînsul*** s'installe définitivement dans le roumain littéraire. C'est à cet instant qu'il est nécessaire de distinguer ses particularités syntactiques et sémantiques.

La différence essentielle entre les pronoms ***dînsul*** et ***el*** (***dînsul*** n'est employé qu'à l'accusatif avec préposition) disparaît au XIXe siècle, où il est employé au nominatif et au génitif-datif. A cet instant, le pronom ***dînsul*** devient l'équivalent syntactique du pronom ***el***. Son emploi devenant plus rare, sa sphère sémantique se restreint elle aussi ; de nos jours — en Valachie au moins — ***dînsul*** n'est employé que pour les personnes ; il devient donc une forme pronominale caractéristique du genre personnel.

Le roumain contemporain attribue au pronom ***dînsul*** une nuance de politesse, qui devient évidente vers la fin du XIXe siècle (première attestation en 1884, chez I. L. Caragiale). Cette valeur sémantique est le résultat de l'introduction d'une nouvelle manière d'exprimer le respect, introduite en roumain par l'influence française (peut-être aussi par l'influence du néo-grec et du russe). On s'adresse à la IIe personne du singulier à l'aide du pronom ***dumneavoastră***, employé seulement au pluriel. On peut ainsi employer trois pronoms de politesse pour la IIe personne du singulier : *tu* — *dumneata* — *dumneavoastră.*

L'existence d'un système à trois degrés à la IIe personne du singulier a déterminé une réorganisation correspondante des pronoms de politesse de la IIIe personne ; *el* — *dînsul* — *dumnealui.*

Ainsi, au singulier, le système des pronoms de politesse est le suivant :

IIe sg. *tu* — *dumneata* — *dumneavoastră*
IIIe sg. *el* — *dînsul* — *dumnealui.*

Au pluriel, le système continue à être binaire :

IIe pl. *voi* — *dumneavoastră*
IIIe pl. *ei* — *dumnealor*

Le pronom ***dînsul*** intervient pour rétablir l'équilibre brisé des valeurs de politesse.

Par le système plus complexe à l'aide duquel on exprime la politesse, le roumain se rattache à l'Orient, sensible à l'expression sociale de la politesse.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 3, 1957

CERCETĂRI EXPERIMENTALE ASUPRA DIFTONGILOR ROMÎNEŞTI II. *OA**

Lucrare întocmită sub conducerea Acad. AL. ROSETTI
de A. AVRAM, GALINA GHIŢU şi V. ŞUTEU

Cercetările întreprinse în laboratorul de fonetică experimentală al Institutului de lingvistică, în cursul anilor 1954 şi 1955, prin înscrierea sunetelor la chimograf şi pe peliculă cinematografică, ne-au dus la o serie de concluzii în ce priveşte natura diftongilor *ea* şi *ia* [1].

Utilarea laboratorului de fonetică experimentală al Institutului de lingvistică cu mijloace moderne de cercetare ne-a permis să continuăm studiul diftongilor romîneşti. Prezentăm mai jos rezultatul cercetărilor noastre asupra diftongului *oa*.

Mijloacele şi metodele de cercetare sînt descrise în studiile noastre anterioare, astfel încît nu mai revenim asupra lor.

Faţă de cercetările asupra diftongului *ea*, cercetările asupra diftongului *oa* se bazează, în cea mai mare parte, pe rezultatele obţinute prin înregistrare pe peliculă cinematografică. Pentru comparaţie s-au făcut şi înscrieri la chimograf.

Înscrierile pe peliculă cinematografică au fost efectuate în februarie 1956, în Studioul cinematografic „Bucureşti". Audierea, delimitarea, măsurătorile şi substituirile sunetelor, ale cuvintelor şi ale frazelor înscrise, au fost executate în laboratorul de fonetică experimentală al Institutului de lingvistică, cu ajutorul unei mese de montaj construită în acest scop [2].

★

Experienţele au decurs în felul următor:

1. Cuvintele şi frazele studiate. Au fost înregistrate pe peliculă cinematografică cuvinte şi fraze, pronunţate cu glas normal de 6 persoane (cinci cercetători ştiinţifici [3] şi un tehnician din institut).

---

* Comunicare prezentată la Sesiunea generală ordinară ştiinţifică a Academiei R.P.R., Subsecţia de limbă şi literatură, în şedinţa din 27 septembrie 1957.

[1] *Cercetări experimentale asupra diftongilor romîneşti. I.* ea, în „Studii şi cercetări lingvistice", VI, 1955, p. 7 — 22, şi *Noi cercetări experimentale asupra diftongului ea*, ibidem, p. 183 —196.

[2] Masa a fost concepută şi construită de Gheorghe Abălaşei, tehnicianul laboratorului de fonetică experimentală al Institutului de lingvistică.

[3] Printre aceştia n-a fost nici unul din membrii Secţiei de fonetică şi dialectologie.

Au fost pronunțate cuvintele și frazele următoare : *toacă, tacă, tocă, tură, boabă, babă, bobii, bubă, coasă, casă, cotă, cupă, poată, pată, popă, pupă, soare, sare, soră, sură, doagă, dacă, doctor, ducă, moare, mare, morcov, mure, chioară, chiorii, noastre, nară, nostru, nume. Pe la toacă, mă-ntorc de la coasă și mă duc la casa cea mare. Dacă pe doctor îl doare gura, spune-i că poate să tacă. Fata fură o pară, să nu moară de foame. A fost o babă chioară și surdă care da cu bobii la soare. Sora noastră îl cheamă pe nume și-i dă sare, morcovi și untură. Omul nostru n-are acolo nici o bubă, nici o pată. Popa puse mai mult de o sută de boabe în cupă.*

2. Rezultatul experiențelor. După ce cuvintele și frazele, pronunțate de subiecte, au fost înregistrate, pelicula cinematografică a fost audiată de 4 membri ai Secției de fonetică și dialectologie în laboratorul de fonetică experimentală. Apoi s-a trecut la delimitarea și izolarea sunetelor studiate, prin procedeul descris de noi într-un studiu anterior [1].

În urma analizei făcute asupra elementelor componente ale diftongului *oa* și ale monoftongului *a*, rostit în condiții egale, putem face următoarele observații :

a) fiecare sunet produce vibrații caracteristice, diferite de ale celorlalte sunete, ceea ce dă posibilitatea unei delimitări exacte a fiecărui sunet, după criteriul vizual și auditiv,

b) durata elementelor studiate, în cuvîntul izolat, este mai mare decît durata elementelor studiate în cuvîntul pronunțat în frază.

După cum se poate vedea în tabloul nr. 1, durata medie a diftongului *oa* în cuvintele izolate este de 25,15 sutimi de secundă [2], durata diftongului în cuvintele studiate fiind cuprinsă între 19 sutimi de secundă și 27 sutimi de secundă, iar durata medie a lui *oa*, în cuvintele pronunțate în frază este de 18,11 sutimi de secundă, durata diftongului fiind cuprinsă între 10 sutimi de secundă și 25 sutimi de secundă ;

c) o diferență de durată asemănătoare se poate observa și la semivocala *o* sau la vocala *a* pronunțate în cuvinte izolate și, respectiv, în fraze [3] ;

d) datele obținute cu ajutorul chimografului concordă și confirmă, în general, datele de pe pelicula cinematografică [4] ;

e) obținerea prin sinteză a diftongului *oa*, auzit ca un diftong normal, este condiționată de durata elementului introdus de experimentator, durată care trebuie să fie egală cu durata sunetului originar.

Urmează protocolul experiențelor și observațiile noastre.

---

[1] Vezi „Studii și cercetări lingvistice", VI, 1955, p. 191.

[2] La măsurătorile făcute pe peliculă cinematografică de notat că 96 de perforații marginale ale peliculei corespund cu 100 de sutimi de secundă. Pentru simplificarea calculelor am considerat că o perforație corespunde unei sutimi de secundă.

[3] Vezi tabloul nr. 1.

[4] Vezi tabloul nr. 2.

OBSERVAȚII ASUPRA EXPERIENȚELOR

1. Subiect : G.A. Data : 14-I-1957. *boabă* (izolat) — *bobii* (izolat). *o* din *boabă* : 5 sutimi de sec. *o* din *bobii* : 18 sutimi de sec. *o* din *boabă* se substituie unei părți a lui *o* din *bobii*, egală cu durata *lui o* din *boabă*, și vice-versa. Se aude *boabă*, normal, și *bobii*, — cu *o* mai scurt ca înainte de substituire.

2. Subiect : G.A. Data : 15-I-1957. *coasă* (izolat) — *cupă* (izolat). *o* din *coasă* : 5 sutimi de sec. *u* din *cupă* : 18 sutimi de sec. *o* din *coasă* se substituie unei părți a lui *u* din *cupă*, egală cu durata lui *o* din *coasă*, și vice-versa. Se aude : *cuasă și copă* (cu *o* scurt).

3. Subiect : G.A. Data : 16-I-1957. *poată* (izolat) — *pupă* (izolat). *o* din *poată* : 5 sutimi de sec. *u* din *pupă* : 16 sutimi de sec. Se substituie *o* din *poată* unei părți a lui *u* din *pupă*, corespunzătoare duratei lui *o* din *poată*, și vice-versa. Se aude : *puată* și *popă*, cu *o* mai scurt ca înainte de substituire.

4. Subiect : G.A. Data : 23-I-1957. *moare* (izolat) — *morcov* (izolat). *o* din *moare* : 5 sutimi de sec. *o* neaccentuat din *morcov* : 15 sutimi de sec. Se substituie *o* din *moare* unei părți a lui *o* neaccentuat din *morcov* (egală cu 5 sutimi de sec., durata lui *o* din *moare*) și vice-versa. Se aude *moare*, normal, și *morcov*, cu al doilea *o* mai scurt ca înainte de substituire și puțin mai închis.

5. Subiect : C.M. Data : 1-IV-1957. *toacă* (izolat) — *tacă* (izolat) *o* din *toacă* : 7 sutimi de sec., *a* din *tacă* : 17 sutimi de sec. Se introduce *o* din *toacă* în *tacă*.Se aude *toacă* (cu durata prelungită a lui *o*) și cu o ușoară nuanță posterioară.

6. Subiect : C.M. Data : 3-IV-1957. *boabă* (izolat) — *bubă* (izolat). *o* din *boabă* : 5 sutimi de sec. *u* din *bubă* : 14 sutimi de sec. *o* din *boabă* se substituie unei părți a lui *u* din *bubă*, corespunzătoare duratei lui *o* din *boabă*, și vice-versa. Se aude *buabă* și *bobă*, cu *o* scurt.

7. Subiect : C.M. Data : 3-IV-1957. *poată* (izolat) — *popă* (izolat). *o* din *poată* : 6 sutimi de sec. *o* din *popă* : 16 sutimi de sec. Se substituie *o* din *poată* unei porțiuni a lui *o* din *popă*, egală cu durata lui *o* din *poată*, și vice-versa. Se aude *poată*, cu durata prelungită a lui *o*, și *popă*, cu *o* mai scurt ca înainte de substituire.

8. Subiect : C.M. Data : 6-IV-1957. *chioară* (izolat) — *chiorii* (izolat). *o* din *chioară* : 5 sutimi de sec. *o* din *chiorii* : 20 sutimi de sec. Se substituie *o* din *chioară* unei părți a lui *o* din *chiorii*, corespunzătoare duratei lui *o* din *chioară*, și invers. Se aude *chioară*, normal, și *chiorii*, cu *o* mai scurt ca înainte de substituire.

9. Subiect : C.M. Data : 6-IV-1957. *doctor* (din fraza : *dacă pe doctor îl doare gura, spune-i că poate să tacă*) — *doare* (din aceeași frază). *o* din *doare* : 5 sutimi de sec. *o* neaccentuat din *doctor* : 7 sutimi de sec. Se substituie *o* din *doare* unei porțiuni a lui *o* neaccentuat din *doctor*, egală cu durata lui *o* din *doare*, și vice-versa. Se aude normal : *doctor*, *doare*.

10. Subiect : C.M. Data : 6-IV-1957. *o* (din fraza : *fata fură o pară, să nu moară de foame*) — *moară* (din aceeași frază). *o* din *moară* : 4 sutimi

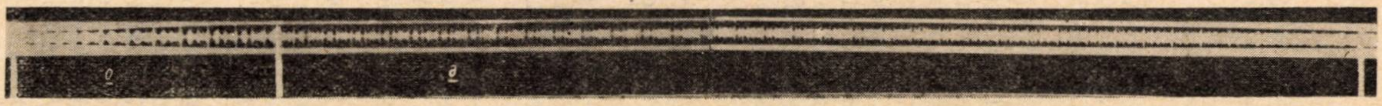

Fig. 1. *oa* în *poată* (izolat), I. Z.

Fig. 2. *o* în *popă* (izolat), I. Z.

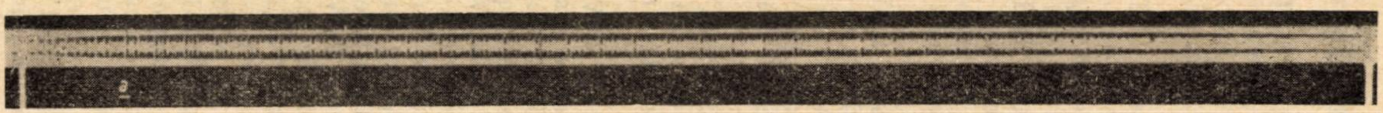

Fig. 3. *a* în *pală* (izolat), I. Z.

Fig. 4. *u* în *pupă* (izolat), I. Z.

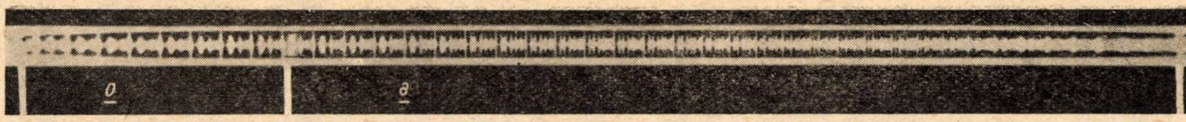

Fig. 5. *oa* în *poate* (frază), C. B.

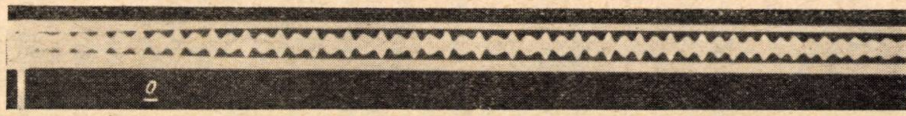

Fig. 6. *o* în *bobii* (frază), C. B.

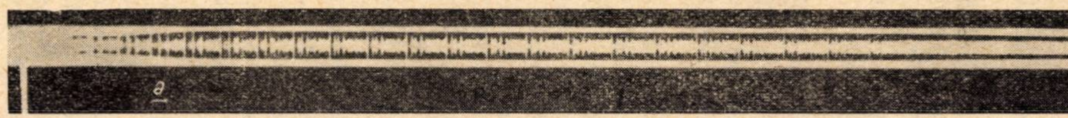

Fig. 7. *a* în *tacă* (frază), C. B.

Fig. 8. Primul *o* din *morcov* (frază), C. B.

Fig. 9. Al doilea *o* din *morcov* (frază), C. B.

de sec. *o* : 13 sutimi de sec. Se substituie *o* din *moară* unei părți a lui *o* (*pară*), corespunzătoare duratei lui *o* din *moară*. Se aude *moară*, normal, și *o* (*pară*), puțin mai scurt ca înainte de substituire.

11. Subiect : C.M. Data : 2-IV-1957. *Soare* (din fraza : *a fost o babă chioară și surdă care da cu bobii la soare*) — *sare* (din fraza : *sora noastră îl cheamă pe nume și-i dă sare, morcovi și untură*). *o* din *soare* : 5 sutimi de sec. *a* din *sare* : 22 sutimi de sec. *o* din *soare* se introduce în *sare*. Se aude *soare* (cu durata prelungită a lui *o*). *sare*, după scoaterea lui *o*, se aude normal.

12. Subiect : C.M. Data : 8-IV-1957. *poate* (din fraza : *dacă pe doctor îl doare gura, spune-i că poate să tacă*) — *o* (din fraza : *a fost o babă chioară și surdă, care da cu bobii* la *soare*). *o* din *poate* : 4 sutimi de sec. *o* (*babă*) : 8 sutimi de sec. Se substituie *o* din *poate* unei părți a lui *o* (*babă*), corespunzătoare duratei lui *o* din *poate*, și invers. Se aude normal : *poate*, *o* (*babă*).

13. Subiect : I. Z. Data : 11-IV-1957. *toacă* (izolat) — *tură* (izolat). *o* din *toacă* : 7 sutimi de sec. *u* din *tură* : 23 sutimi de secundă. *o* din *toacă* se substituie unei părți a lui *u* din *tură*, egală cu durata lui *o* din *toacă*, și vice-versa. Se aude *tuacă* și *tură*, cu *u* mai scurt ca înainte de substituire.

14. Subiect : I. Z. Data : 12-IV-1957. *boabă* (izolat) — *babă* (izolat). *o* din *boabă* : 8 sutimi de sec. *a* din *babă* : 22 sutimi de sec. *o* din *boabă* se introduce în *babă*. Se aude *boabă*, cu diftong normal, și *bobă*.

15. Subiect : I. Z. Data : 12-IV-1957. *soare* (izolat) — *sare* (izolat). *o* din *soare* : 7 sutimi de sec. *a* din *sare* : 28 sutimi de sec. Se introduce *o* din *soare* în *sare*. Se aude *soare*, normal, și *sare*.

16. Subiect : I. Z. Data : 15-IV-1957. *doare* (din fraza : *dacă pe doctor îl doare gura, spune-i că poate să tacă*) — *doctor* (din aceeași frază). *o* din *doare* : 5 sutimi de sec. ; al doilea *o* din *doctor*, 19 sutimi de sec. Se substituie *o* din *doare* unei porțiuni a lui *o* neaccentuat din *doctor*, corespunzătoare duratei lui *o* din *doare*, și vice-versa. Se-aude *doare*, cu diftong normal, și *doctor*, cu al doilea *o* mai scurt ca înainte de substituire.

17. Subiect : I. Z. Data : 15-IV-1957. *poate* (din fraza : *dacă pe doctor îl doare gura, spune-i că poate să tacă*) — *o* (din fraza : *fata fură o pară, să nu moară de foame*). *o* din *poate* : 5 sutimi de sec. *o* (*pară*) : 11 sutimi de sec. Se substituie *o* din *poate* unei părți a lui *o* din *o* (*pară*), egală cu durata lui *o* din *poate*, și vice-versa. Se aude normal : *poate*, *o* (*pară*).

18. Subiect : I. Z. Data : 16-IV-1957. *noastră* (din fraza : *sora noastră îl cheamă pe nume și-i dă sare, morcovi și untură*) — *nume* (din aceeași frază). *o* din *noastră* : 6 sutimi de sec. *u* din *nume* : 15 sutimi de sec. Se substituie *o* din *noastră* unei părți a lui *u* din *nume*, corespunzătoare duratei lui *o* din *noastră*, și vice-versa. Se aude : *noastră*, cu *u* scurt, *noastră* și *nume*, cu *u* mai scurt ca înainte de substituire.

19. Subiect : C.B. Data : 17-IV-1957. *toacă* (izolat) — *tocă* (izolat). *o* din *toacă* : 6 sutimi de sec. *o* din *tocă* : 20 sutimi de sec. *o* din *toacă* se substituie unei părți a lui *o* din *tocă*, egală cu durata lui *o* din *toacă*, și vice-versa. Se aude *toacă* și *tocă*, cu *o* mai scurt ca înainte de substituire.

20. Subiect : C.B. Data : 19-IV-1957. *boabă* (izolat) — *bobii* (izolat). *o* din *boabă* : 4 sutimi de sec. *o* din *bobii* : 19 sutimi de sec. Se substituie *o* din *boabă* unei părți a lui *o* din *bobii*, corespunzătoare duratei lui *o* din *boabă*, și vice-versa. Se aude *boabă*, cu diftong normal, și *bobii*, cu *o* mai scurt ca înainte de substituire.

21. Subiect : C.B. Data : 8-V-1957. *poată* (izolat) —*popă* (izolat)—*pată* (izolat). *o* din *poată* : 7 sutimi de sec. *a* din *poată* : 17 sutimi de sec. *o* din *popă* : 19 sutimi de sec. *a* din *pată* : 21 sutimi de sec. Se scoate diftongul *oa* din *poată* și în locul lui se introduce un diftong sintetic, format din o parte a lui *o* din *popă*, corespunzătoare duratei lui *o* din *poată*, și o parte a lui *a* din *pată*, corespunzătoare duratei lui *a* din *poată*. Se aude normal : *poată*.

Popă, cu *o* din *poată*, se aude cu *o* mai scurt ca înainte de substituire, iar *pată* (cu *a* din diftongul *oa*) se aude normal.

22. Subiect : C.B. Data : 8-V-1957. *toacă* (din fraza : *pe la toacă, mă-ntorc de la coasă și mă duc la casa cea mare*) — *doctor* (din fraza : *dacă pe doctor îl doare gura, spune-i că poate să tacă*) ; *o* din *toacă* : 6 sutimi de secundă ; *o* neaccentuat din *doctor* : 11 sutimi de sec. Se substituie *o* din *toacă* unei părți a lui *o* neaccentuat din *doctor*, corespunzătoare duratei lui *o* din *toacă*, și invers. Se aude normal : *toacă*, *doctor*.

23. Subiect : C.B. Data : 19-V-1957. *coasă* (izolat) — *cupă* (izolat). *o* din coasă : 5 sutimi de sec. *u* din *cupă* : 16 sutimi de sec. *o* din *coasă*. Se substituie unei părți a lui *u* din *cupă*, corespunzătoare duratei lui *o* din *coasă*, și vice-versa. Se aude : *cuasă* și *copă*.

24. Subiect : C.B. Data : 9-V-1957. *sare* (izolat) — *doctor* (izolat). *a* din *sare* : 27 sutimi de sec. *o* neaccentuat din *doctor* : 14 sutimi de sec. Se introduce *o* neaccentuat din *doctor* în *sare*. Se aude *so-are*, cu *o* și *a* în hiat.

★

Concluziile noastre sînt următoarele :

1. *o* din diftongul *oa* este o vocală care poate fi delimitată cu precizie. Mutată în alt cuvînt, este auzită ca un *o* normal. Experiențele sînt concludente, în acest sens, și nu lasă nici o îndoială asupra naturii acestei vocale. Cînd *o* din diftongul *oa* este înlocuit cu *u*, se aude *ua*, care nu se confundă cu diftongul *oa* (vezi mai sus, protocolul experiențelor noastre nr. 2, 3, 6, 13, 18 și 23).

Faptele confirmă deci observația noastră anterioară asupra semivocalei *e* : și în cazul lui *o* semivocală, din *oa*, nu există nici o diferență, la audiție, între *o* semivocală și *o* vocală (de ex. în *cotă*, *popă* etc., față de *o* din *boabă*, *toacă* etc.[1]).

2. Ca și pentru diftongul *ea*, durata diftongului *oa* este mai lungă în cuvintele izolate decît în cuvintele în frază : 25, 15 sutimi de secundă în cuvîntul izolat (23, 43 sutimi de sec., pentru cuvintele izolate înregistrate la chimograf), și 18, 19 sutimi de secundă în cuvîntul în frază. La fel pentru *o* (monoftong) în cuvîntul izolat (18, 24 sutimi de sec.), față

[1] Vezi SCL, VI, 1955, p. 196.

Tabloul

Înregistrări pe pelicula

Nr. crt.	Cuvîntul izolat	D U								
		Diftongul						Semi		
		I	II	III	IV	V	VI	I	II	III
1	TOACĂ	19	20	24	26	26	22	5	7	7
2	TACĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	BOABĂ	21	19	26	22	25	26	5	5	8
4	BABĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	COASĂ	23	20	26	23	25	24	5	5	6
6	CASĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	POARTĂ	21	22	22	24	22	24	5	6	4
8	PATĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	SOARE	27	24	31	27	28	27	6	6	7
10	SARE	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	DOAGĂ	25	25	27	27	29	27	5	7	7
12	DACĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	MOARE	28	25	28	30	27	—	5	6	8
14	MARE	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	ROADĂ	26	26	29	29	27	—	7	6	8
16	RADĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Durata medie	23,75	22,62	26,62	26	26,12	25	6,14	6	6,75
	Cuvîntul în frază									
17	TOACĂ	19	16	21	24	24	20	6	5	5
18	COASĂ	16	15	25	18	18	19	4	4	6
19	CASĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	MARE	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	DOARE	13	17	24	21	19	—	4	5	5
22	POATE	10	12	21	—	15	15	3	4	5
23	TACĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	MOARĂ	—	17	24	16	18	—	—	4	5
25	BABĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
26	SOARE	19	19	22	20	19	17	5	5	6
27	SARE	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28	PATĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
29	BOABE	12	16	22	16	17	17	3	4	6
30	DACĂ	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Durata medie	14,83	16	22,71	19,16	18,57	17,60	4,16	4,42	5,42

Notă: I = A.G.; II = C.M.; III = I.Z.; IV = C.B.; V = E.L.; VI = Z.Ș.

nr. 1

cinematografică (1956)

RATA

vocala			Vocala accentuată						Durata medie		
IV	V	VI	I	II	III	IV	V	VI	Diftong	Semi-vocala	Vocala accent.
6	5	4	14	13	17	20	21	18	22,83	5,66	17,16
—	—	—	18	17	19	24	21	21	—	—	20
4	6	5	16	14	18	18	19	21	23,16	5,50	17,66
—	—	—	20	19	22	20	22	21	—	—	20.66
5	5	5	18	15	20	18	20	19	23,50	5,16	18,33
—	—	—	20	19	22	22	24	22	—	—	21,50
7	6	6	16	16	18	17	16	18	22,50	5,66	16,68
—	—	—	20	17	22	21	22	21	—	—	20,50
6	7	6	21	18	24	21	21	21	27,50	6,33	21,30
—	—	—	24	25	28	26	26	26	—	—	25,83
7	8	6	20	18	20	20	21	21	26,66	6,66	20
—	—	—	19	17	21	21	26	22	—	—	21
7	7	—	23	19	20	23	20	—	27,60	6,60	21
—	—	—	23	—	25	23	28	—	—	—	24,75
8	8	8	19	20	21	21	19	—	27,40	7,40	20
—	—	—	22	26	24	28	26	—	—	—	25,20
6,25	6,50	5,33	19,56	18,50	21,31	21,43	22	20,91	25,15	6,12	—

IV	V	VI	I	II	III	IV	V	VI	Diftong	Semi-vocala	Vocala accent.
6	6	3	13	11	16	18	18	17	20,66	5,16	15,50
4	5	4	12	11	19	14	13	15	18,50	4,50	14
—	—	—	11	12	17	13	13	13	—	—	17,50
—	—	—	—	—	—	18	17	—	—	—	17,50
5	5	4	9	12	19	16	15	—	18,80	4,60	14,20
4	5	4	7	8	16	—	10	11	14,60	4,16	10,40
—	—	—	13	12	16	15	15	14	—	—	14,16
5	6	—	—	13	19	11	12	—	18,75	5	13,75
—	—	—	16	14	16	15	15	13	—	—	14,83
6	4	3	14	14	16	14	15	14	19,33	4,83	14,50
—	—	—	21	22	27	27	27	23	—	—	24,50
—	—	—	13	11	15	15	15	15	—	—	14
3	4	4	9	12	16	13	13	13	16,66	4	12,66
—	—	—	—	9	17	14	14	13	—	—	13,40
4,71	4,85	3,60	12,54	12,38	17.61	14,07	15,14	14,63	18,11	4.60	—

Tabloul nr. 2

Durata medie a lui *OA* şi *A*

Nr. crt.	Cuvîntul	ÎNREGISTRĂRI LA CHIMOGRAF (1956)				ÎNREGISTRĂRI PE PELICULA CINEMATOGRAFICĂ (1956)							
		Diftongul	Elementele diftongului		Vocala	Diftongul	Elementele diftongului		Vocala	Diftongul	Elementele diftongului		Vocala
		oa	*o*	*a*	*a*	*oa*	*o*	*a*	*a*	*oa*	*o*	*a*	*a*
		(Cuvinte izolate)				(Cuvinte izolate)				(Cuvinte în frază)			
1	TOACĂ	19,37	5,37	14	—	22,83	5,66	17,16	—	20,66	5,16	15,50	—
2	TACĂ	—	—	—	18,34	—	—	—	20	—	—	—	14,16
3	BOABĂ	22,61	6,48	16,13	—	23,16	5,50	17,66	—	16,66	4	12,66	—
4	BABĂ	—	—	—	19,75	—	—	—	20,66	—	—	—	14,83
5	COASĂ	—	—	—	—	23,50	5,16	18,33	—	18,50	4,50	14	—
6	CASĂ	—	—	—	20,36	—	—	—	21,50	—	—	—	13,16
7	POATE	23,46	6,68	16,78	—	22,50	5,66	16,68	—	14,60	4,16	10,40	—
8	PATĂ	—	—	—	19,37	—	—	—	20,50	—	—	—	14
9	SOARE	28,31	6,47	21,84	—	27,50	6,33	21,30	—	19,33	4,83	14,50	—
10	SARE	—	—	—	25,05	—	—	—	25,83	—	—	—	24,50
	Durata medie	23,43	6,25	17,18	20,57	25,15	6,12	18,22	21,69	18,11	4,60	13,41	16,13

Tabloul nr. 3

Durata lui *O*

Nr. crt.	Cuvîntul izolat	D U R A T A												DURATA MEDIE	
		Vocala accentuată						Vocala neaccentuată						Vocala accent.	Vocala neaccent.
		I	II	III	IV	V	VI	I	II	III	IV	V	VI		
1	TOCĂ	18	13	18	20	23	19	—	—	—	—	—	—	18,50	—
2	BOBII	19	15	18	20	22	22	—	—	—	—	—	—	19,33	—
3	COTĂ	18	14	18	19	18	20	—	—	—	—	—	—	17,83	—
4	POPĂ	18	16	17	18	20	21	—	—	—	—	—	—	18,33	—
5	SORA	21	21	23	24	26	26	—	—	—	—	—	—	21,83	—
6	DOCTOR	14	13	12	16	22	17	16	—	—	14	—	—	15,66	15
7	MORCOV	14	13	17	17	20	—	14	—	—	14	—	—	16,20	14
	Durata medie	17,42	15	17,51	19,14	20,14	17,85	15	—	—	14	—	—	18,24	14,50
	Cuvîntul în frază														
8	DOCTOR	—	8	12	12	16	8	—	7	—	15	—	—	11,20	11
9	BOBII	9	11	13	11	—	—	—	—	—	—	—	—	11	—
10	SORA	10	11	21	17	15	15	—	—	—	—	—	—	14,83	—
11	MORCOV	—	—	18	15	15	—	—	—	—	—	—	—	16	—
12	POPA	8	10	17	14	13	11	—	—	—	—	—	—	12,16	—
	Durata medie	9	10	16,50	13,80	14,75	11,33	—	7	—	15	—	—	13,03	11

de *o* (monoftong) din cuvîntul în frază (13,03 sutimi de sec.)[1]. Diftongul *oa* este mai lung decît *o* monoftong, după cum rezultă din compararea cifrelor de mai sus.

3. *u* și *o* sînt două sunete diferite, atît la audiție cît și prin forma diferită a vibrațiilor, înscrise pe pelicula cinematografică (vezi mai sus protocolul experiențelor noastre, nr. 1—3, 6, 13, 18 și 23 și fig. 2 si 4).

4. După cum am arătat în studiul nostru precedent,cînd substituim un sunet altui sunet, pe pelicula cinematografică, trebuie să avem grijă ca sunetul nou să aibă o durată egală cu a sunetului pe care îl înlocuim. În caz contrar, obținem un sunet mai scurt sau mai lung, și dacă lungimea lui e exagerată, diftongul e disociat în două vocale în hiat (vezi mai sus protocolul observațiilor noastre, nr. 24 ; cf. nr. 5, 7, 11).

5. Diftongul *oa* este deci constituit din vocala *o* urmată în aceeași silabă de vocala accentuată *a*. Durata lui *o* în cuvîntul izolat este de 6,25 sutimi de sec. (înscriere la chimograf), sau de 6,12 sutimi de sec. (înscriere pe peliculă cinematografică), față de 17,18 sutimi de sec. (înscriere la chimograf), sau 18,22 sutimi de sec. (înscriere pe peliculă cinematografică), pentru *a* accentuat (vezi tabloul nr. 2). Pentru cuvîntul în frază, duratele medii sînt următoarele : 4,60 sutimi de sec. pentru *o*, și 13,57 sutimi de sec. pentru *a* accentuat (înscriere pe peliculă cinematografică).

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ О РУМЫНСКИХ ДИФТОНГАХ. II. *ОА*.

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Настоящее исследование о характере дифтонга *oa* основывается, как и предыдущие (см. т. VI, 1955, стр. 7 и след. и 180 и след. этого журнала), на записывании речи при помощи кимографа и в особенности на записывании звуков на кинопленке.

При разграничении звуков мы следовали тому же установленному ранее принципу: замещение определенных звуков в фонетическом слове. Результаты исслеодваний следующие: *о* в дифтонге *oa* является гласным, который легко разграничить и перенести в другое слово. Это нормальное *о*, совершенно отличное от *u*. Продолжительность дифтонга *oa* больше в изолированном слове (25,15 секунды), чем в слове, находящемся в составе предложения (23,43 секунды). Продолжительность звука *о* (монофтонг) в изолированном слове равна 18,24 секунды, против 13,03 секунды в слове, находящемся в составе предложения. Как видно из сравнения вышеприведенных цифр, продолжительность дифтонга *oa* больше, чем продолжительность монофтонга *о*. Продолжительность *о*. первого элемента дифтонга *oa* равна 0,06 секунды против продолжительности *a*, которая равняется 0,17—0,18 секунды. Продолжи-

[1] Vezi mai sus, tablourile nr. 1, 2 și 3.

тельность дифтонга и его элементов в слове, находящемся в составе слова, меньше (см. выше).

Фактор продолжительности является основным в восприятии дифтонга (цит. раб., 197).

RECHERCHES EXPÉRIMENTALES SUR LES DIPHTONGUES ROUMAINES II. *OA*

(RÉSUMÉ)

Les recherches des auteurs sur la nature de la diphtongue *oa* sont fondées, comme leurs recherches précédentes (v. la présente revue, t. VI, 1955, p p. 7 et sq. et 180 s q.), sur l'inscription de la voix parlée à l'aide du kymographe et notamment sur l'inscription des sons sur pellicule cinématographique.

Pour la délimitation des sons, on a procédé de la manière qui a été déjà décrite et on a effectué, comme précédemment, la substitution des sons dans le mot phonétique. Les résultats sont les suivants : *o* de la diphtongue *oa* est une voyelle que l'on peut facilement délimiter et transporter dans un autre mot. C'est un *o* normal, absolument différent de l'*u*. La durée de la diphtongue *oa* est plus grande dans le mot isolé (25,15 cent. de sec.) que dans le mot de la phrase (23,43 cent. de sec.). La durée de *o* monophtongue, dans le mot isolé, est de 18,24 cent. de sec., par rapport à 13,03 cent., de sec., pour le mot dans une phrase. La diphtongue *oa* a une durée supérieure à la durée de la monophtongue, comme il résulte de la comparaison des chiffres ci-dessus. La durée de *o*, premier élément de la diphtongue *oa*, est approximativement de 6 cent. de sec., par rapport à *a*, dont la durée est approximativement de 17 à 18 cent. de sec. Pour le mot dans la phrase, la durée de la diphtongue et de ses éléments est plus réduite (v. ci-dessus).

Le facteur durée est essentiel pour la perception de la diphtongue, comme on l'a déjà montré précédemment (op. cit., p. 197).

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 3, 1957

DISCUŢII

ÎN LEGĂTURĂ CU NORMELE ORTOEPICE ALE LIMBII ROMÎNE LITERARE *

DE

B. CAZACU

„..... să ne silim prin şcoli, de nu în casă şi-n viaţa publică, de-a introduce o *pronunţie generală*".

(M. EMINESCU[1])

I

Interesul pentru problemele de ortoepie apare încă la gramaticii noştri vechi de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea[2].

Merită să fie amintite — dat fiind caracterul frust şi pitoresc, dar şi justeţea lor empirică — regulile de pronunţare a anumitor sunete,formulate de vornicul Iordache Golescu în *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, Bucureşti, 1840 : „*a* se glăsuieşte cu gura deschisă, asemănîndu-se glasul ce scoatem cînd rîdem" ; sau : „*o* cu gura deschisă, glasul rotund din buze, cum strigăm cînd poprim boii din gură ; *u* cu gura deschisă, glasul prin buze prelung, cum fac lupii cînd urlă ; *î* asemenea lui *ă*, însă cu glas mai gros, cum face praştia cînd o învîrtim şi cum face boul, cînd zbiară" etc.[3].

O încercare de rezolvare într-adevăr ştiinţifică a problemelor de ortoepie romînească vom întîlni de-abia la sfîrşitul secolului al XIX-lea, în lucrarea lui H. Tiktin, *Manual de ortografie romînă*[4]. H. Tiktin stabileşte mai întîi o serie de „principii ortoepice" (p. 10 şi urm.) şi, pe baza

* Observaţii pe marginea *Dicţionarului ortoepic*, Ed. Acad. R. P. R., Bucureşti, 1956.

[1] Cf. M. Eminescu, *Scrieri politice şi literare*, vol. I (1870 — 1877), ediţie critică de Ion Scurtu, Bucureşti, 1905, p. 356.

[2] Vezi sumara expunere istorică a problemei în lucrarea lui I. Popovici, *Ortoepia şi fonetica*. Cluj, 1923, § *Ortoepia veche*, p. 3 şi urm.

[3] Cf. Lazăr Şăineanu, *Istoria filologiei romîne*, Bucureşti, 1892, p. 133.

[4] H. Tiktin, *Manual de ortografie romînă*, Iaşi, 1899.

acestor principii preconizează „regulile ortoepice" (p. 43 şi urm.). Unele dintre principiile stabilite de H. Tiktin merită să fie reţinute şi astăzi. „Norma supremă" a pronunţării corecte este — după Tiktin — „uzul celor culţi... ce vorbesc dialectul literar" (p. 10). În precizarea normei ortoepice, H. Tiktin dă de obicei preferinţă „pronunţării de obşte uzitate de munteni, al căror dialect e mult mai apropiat de tradiţiunea literară... însă, numai în acele cazuri, unde dialectul muntenesc nu stă în contrazicere cu tradiţiunea" (p. 12). În cazurile în care nu există un uz literar recunoscut şi cînd se constată fluctuaţii în pronunţarea anumitor cuvinte, H. Tiktin recomandă să se aleagă, „dintre rostirile în uz, aceea care a domnit în perioada precedentă a diferenţierii lor" (p. 12). Ultimul principiu impune anumite rezerve, dat fiind rolul hotărîtor pe care H. Tiktin îl acordă întotdeauna „vechiului", în rezolvarea cazurilor unde există fluctuaţii între pronunţarea tradiţională şi cea inovatoare. Principiul tradiţiei nu trebuie considerat întotdeauna ca precumpănitor, deoarece, în privinţa pronunţării (ca şi în aceea a scrierii), nu tot ce e conform tradiţiei corespunde şi tendinţelor de dezvoltare a limbii.

Indicaţii sporadice referitoare la normele ortoepice ale limbii romîne literare găsim în diversele gramatici din prima jumătate a secolului al XX-lea, în capitolele consacrate descrierii sistemului fonetic al limbii sau discutării principiilor ortografice. Între cercetările care se ocupă în mod special de problemele de pronunţare a limbii romîne trebuie amintită lucrarea lui I. Popovici *Ortoepia şi fonetica*, în care, după expunerea istorică a problemelor ortoepiei romîneşti, autorul prezintă, pe baza principiilor foneticii experimentale, sistemul vocalic şi consonantic al limbii romîne.

O descriere amănunţită şi sistematică a pronunţării limbii romîne literare — însă fără referiri la aspectul normativ al problemei — a dat romanistul suedez Alf Lombard [1]. Un material interesant, însoţit uneori de indicaţii normative, este înregistrat în *Limba romînă actuală* a acad. Iorgu Iordan [2]. *Gramatica limbii romîne*, editată de Academia R.P.R., acordă atenţia cuvenită problemelor ortoepiei [3], iar *Micul dicţionar ortografic* [4] dă de asemenea indicaţii privitoare la pronunţarea şi la accentuarea cuvintelor.

Apariţia *Dicţionarului ortoepic* a constituit un fapt important în acţiunea de normare a limbii romîne literare actuale. În perioada de intensă activitate culturală desfăşurată astăzi în ţara noastră, cînd problemelor cultivării limbii li se acordă un interes sporit, încercarea de a fixa normele de pronunţare a limbii literare merită să fie examinată cu toată atenţia.

Însuşirea unei pronunţări corecte este unul dintre indiciile deplinei stăpîniri a exprimării literare. Elaborarea unei lucrări consacrate în mod special problemelor teoretice şi practice ale ortoepiei apare pe deplin

---

[1] Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1936.

[2] Iorgu Iordan, *Limba romînă actuală. O gramatică a greşelilor*, ed. a II-a, Bucureşti, 1948 (cf. Partea I: Fonetica, p. 21 — 50).

[3] *Gramatica limbii romîne*, Bucureşti, Ed. Acad. R. P. R., 1954, vol. I, cf., în special, p. 53 — 54 şi p. 79 — 96.

[4] *Mic dicţionar ortografic*, Bucureşti, Ed. Acad. R. P. R., 1955.

justificată prin însemnătatea deosebită pe care a dobîndit-o exprimarea orală în diversele aspecte ale vieții noastre publice actuale.

Publicarea unui îndreptar practic de pronunțare răspundea unei necesități adînc simțite nu numai de către cei care, prin însăși profesiunea lor (profesori, crainici, conferențiari, propagandiști, avocați etc.) sînt obligați să se adreseze unui public anumit, ci chiar pentru vorbitorul obișnuit, tot mai doritor să cunoască și mai ales să-și însușească pronunțarea corectă a limbii literare.

Fixarea normelor ortoepice ale limbii literare pune numeroase și variate probleme (unele generale, de principiu, iar altele cu caracter special, de amănunt); rezolvarea definitivă a acestor probleme nu e întotdeauna ușoară, deoarece implică alegerea, pe baza unor criterii științifice, a unei anumite variante de pronunțare care urmează apoi, prin autoritatea unui for competent, să fie recomandată masei de vorbitori și acceptată de către aceasta.

Sarcina stabilirii anumitor principii directoare și modul de aplicare a acestor principii în rezolvarea concretă a diverselor cazuri în care se constată fluctuații în pronunțarea limbii literare revine specialiștilor în domeniul studierii limbii.

Numeroase dificultăți apar mai ales în rezolvarea problemelor de amănunt, atunci cînd norma ortoepică nu e destul de clară, cu atît mai mult cu cît, în cursul evoluției limbii, ea se poate schimba: pronunțarea veche începe să fie înlocuită cu cea nouă, care însă e departe de a fi consacrată prin uz.

E drept că, în limba romînă, fixarea normelor ortoepice este ușurată, în mare măsură, de faptul că între pronunțare și ortografie nu există deosebiri izbitoare (se știe că ortografia romînească e bazată, în primul rînd, pe principiul fonetic); prin însăși stabilirea normelor ortografice, se precizează, în cea mai mare parte, și normele ortoepice. Comparația cu limba franceză, de pildă, e deosebit de instructivă din acest punct de vedere. În franceză există, așa cum arată Pierre Fouché, într-o recentă lucrare [1], pentru notarea celor șapte vocale, 48 de grafii diferite: numai pentru notarea celor două timbre ale lui *e* (închis și deschis) se întrebuințează nu mai puțin de 15 grafii diferite.

Normele ortoepice — ca și normele gramaticale ale limbii — nu reprezintă reguli imuabile[2]; schimbările care apar în pronunțarea limbii sînt condiționate, în primul rînd, de dezvoltarea ei istorică, iar alegerea unei anumite variante trebuie să fie determinată de o „justă sezisare a tendinței în dezvoltarea normelor de pronunțare a limbii" [3].

Institutul de lingvistică din București și-a asumat sarcina elaborării primului îndreptar de pronunțare a limbii literare actuale, o operă a cărei consultare e indispensabilă pentru oricine vrea să vorbească corect romînește. Publicarea *Dicționarului ortoepic* vine să suplinească o lipsă

[1] *Traité de prononciation française*, Paris, 1956.

[2] S. I. Ojegov, *Ocerednie voprosî kulturi reci*, în „Voprosi kulturî reci", Moskva, 1955, p. 14 — 15.

[3] V. K. Favorin, *K voprosu o sovremennoi proiznositelnoi norme*, în „Izvestia Akademii Nauk SSSR", t. XII, fasc. 1, Moskva, 1953, p. 86.

şi, din acest punct de vedere, meritul apariţiei lui nu trebuie trecut cu vederea, deşi o verificare mai atentă a materialului şi o prezentare mai ştiinţifică ar fi pus la îndemîna publicului o lucrare mai utilă.

II

În *Dicţionarul ortoepic* se disting două părţi : o primă parte, cu caracter teoretic (p. 5—24), şi cea de-a doua, precedată de o listă de abrevieri (p. 25), cuprinzînd indicele alfabetic al cuvintelor (p. 27—133).

Partea teoretică începe cu un capitol introductiv (*Fonetica și problemele de ortoepie*), în care se lămureşte noţiunea de ortoepie şi se dau unele indicaţii asupra modului de dispunere a materiei (p. 5—7) ; urmează apoi partea consacrată prezentării particularităţilor de pronunţare a diverselor sunete, cu semnalarea, în special, a abaterilor de la norma ortoepică (p. 7—16), după care sînt înfăţişate problemele privitoare la pronunţarea corectă a diferitelor forme gramaticale (*Morfologia și problemele de ortoepie*, p. 17—24).

Trebuie subliniat că, în expunerea faptelor din partea teoretică, redactorii *Dicţionarului ortoepic* au acordat, pe bună dreptate, o mai mare atenţie aspectului normativ, faţă de cel descriptiv.

Ortoepia e definită, în capitolul introductiv, ca „totalitatea regulilor de pronunţare corectă a unei limbi" (p. 5—6) ; ar fi fost util ca aici să se arate, pe scurt, care sînt criteriile pe baza cărora se stabilesc regulile ortoepice : referirea la „pronunţarea oamenilor instruiţi din capitala ţării"[1] e mult prea generală şi nu lămureşte modul în care se constituie norma ortoepică în raport cu celelalte norme ale exprimării literare, pe fondul limbii întregii naţiuni. Această lipsă se simte şi în aspectele descriptive ale prezentării faptelor, unde principiile normative nu sînt fundamentate pe analiza istorică a dezvoltării limbii literare.

Normele ortoepice ale limbii romîne literare se consacră în cursul istoriei limbii ; ele dobîndesc un caracter mai precis în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, o dată cu accentuarea unităţii limbii literare, atunci cînd, datorită diverselor împrejurări politico-economice şi culturale, graiul muntenesc şi în special cel din capitala ţării îşi consolidează poziţiile ca bază a variantei literare a limbii naţionale (fapt care nu înseamnă, cum ar putea înţelege unii, că limba literară romînească e limba din Muntenia ; „asta — nota cu ironie C. Hogaş — cred că n-o poate crede decît un sergent major ! [2]").

În acelaşi capitol introductiv se arată că în expunerea regulilor ortoepice se va ţine seamă, în primul rînd, de abaterile „care se datoresc influenţei graiurilor regionale asupra pronunţării limbii naţionale" (p. 6) ; pe lîngă pronunţarea dialectală, trebuia amintit aici, în orice caz, şi alt factor care explică unele abateri de la norma ortoepică, anume influenţa formei scrise asupra pronunţării.

---

[1] Mai exact, drept model trebuie luată nu pronunţarea oamenilor „instruiţi", ci a celor „culţi".

[2] Calistrat Hogaş, *Opere*, ESPLA [f. d.], p. 471.

În tratarea diverselor probleme în partea teoretică a dicționarului s-a procedat uneori în mod nesistematic. În paragraful consacrat pronunțării lui *e* accentuat (în treacăt fie zis, acest paragraf nu e numerotat: de la § 4 „*o* inițial" se sare la § 6 „*i* accentuat"), se discută pronunțarea regională (*dă*, *pă*) a prepozițiilor *de* și *pe* (p. 10), cu toate că există un paragraf special (11) consacrat pronunțării prepozițiilor (p. 12) și că vocala *e* (în *de* și *pe*) nu e accentuată!

„Dispariția unor sunete" este tratată în paragraful 19 (p. 15—16); aici ar fi trebuit menționate, în orice caz, și pronunțările *pin*, *pintre* (în loc de *prin*, *printre*, cu dispariția lui *r*, prin disimilare totală; această problemă e tratată însă la p. 12, în legătură cu pronunțarea vocalelor neaccentuate în anumite prepoziții (paragraful respectiv apare după tratarea vocalelor neaccentuate și înainte de diftongi).

Dacă s-a socotit necesară introducerea unui paragraf despre „dispariția unor sunete", nu ar fi fost de prisos să se semnaleze și cazul invers al apariției nejustificate a anumitor sunete în corpul cuvîntului, în exemple ca: *indentic*, *indentitate*, *intinerar* etc.

În partea teoretică nu se acordă suficientă atenție accentului; accentuarea cuvintelor e o problemă care ține de domeniul ortoepiei[1], avînd diverse implicații și în flexiunea cuvintelor. Această problemă este însă expediată în șapte rînduri. În schimb, apar în această parte unele indicații care nu-și au în nici un caz locul într-un îndreptar de ortoepie și care nu se referă la p r o n u n ț a r e a c o r e c t ă, ci la f o l o s i r e a c o r e c t ă a cuvintelor în diverse îmbinări frazeologice (asemenea indicații țin așadar de domeniul sintaxei). Astfel nu vedem ce legătură au cu pronunțarea corectă recomandări ca: „pronumele personal *dînsul* se folosește corect numai la cazul nominativ și acuzativ" (p. 19); sau: „este greșită folosirea pronumelui *care*, la cazul acuzativ, fără prepoziție: *casa care am văzut-o*" (p. 20).

O deosebită importanță are, în elaborarea unei lucrări cu caracter normativ de felul *Dicționarului ortoepic*, redactarea științifică, clară, precisă a textului. Deși, în linii mari, textul *Dicționarului ortoepic* satisface această cerință, totuși anumite formulări lasă de dorit. Astfel, în capitolul introductiv, în care se explică dispunerea materialului, se arată că: „Expunerea care urmează este împărțită în trei capitole, care tratează despre *pronunțarea exactă* (subl. ns.) a vocalelor, diftongilor și consoanelor limbii romîne literare" (p. 7). De fapt, expunerea tratează despre *pronunțarea corectă* (adică în conformitate cu anumite norme) a fonemelor limbii literare; folosirea termenului *exact* este cel puțin improprie, deoarece pronunțarea oricărui sunet este exactă (adică conformă cu complexul de mișcări articulatorii prin care se realizează sunetul respectiv).

La paragraful despre pronunțarea lui *e* accentuat (p. 9—10) se semnalează pronunțarea regională a lui *e* ca *ă*, după anumite consoane (*ț*, *s*, *z*, *ș*, *j*) și se dă, printre alte exemple, *răpede*. Exemplul e nefericit ales (nu numai pentru că nu e vorba de un *e* accentuat) fiindcă, în acest caz, nu

[1] Cf. R. I. Avanesov, *Udarenie v sovremennom russkom literaturnom iazîke*, Moskva, 1955 (vezi § 2: Udarenie v sostave ortoepii, p. 5).

avem de-a face cu trecerea lui *e* la *ă*, sub influența lui *r* (ca în *răce*, față de *rece*), ci cu păstrarea unui fonetism mai vechi. Cuvîntul derivă din lat. *rapidus*, care, în conformitate cu legile de evoluție a sunetelor din latină în romînă, a dat mai întîi *răpede* și apoi, prin asimilarea lui *ă* la *e*, *repede*.

O eroare supărătoare apare în formularea referitoare la pronunțarea diftongului *ie* (p. 13, § 14) : „E neliterară rostirea ca *e* a lui *ie* după labiale *fer*, *ferbe*, *pele*, *perde*, *veți* etc. (corect : *fier*, *fierbe*, *piele*, *pierde*, *vieți*, în două silabe"). Din redactare nu reiese destul de limpede dacă precizarea „în silabe" se referă la întreaga serie de exemple sau numai la ultimul dintre ele ; în ambele ipoteze însă, recomandarea e greșită, deoarece, între cuvintele menționate, primul (*fier*) și ultimul (*vieți*)[1] sînt monosilabe !

Curioasă și inexactă este afirmația de la p. 15 (n. 1.) : „Pronunțarea palatalizată a lui *ș*, *j* are drept urmare că, după astfel de șuierătoare, *a* se rostește *ea* : *așea*, *birjear*". Formularea : „*a* se rostește *ea*" este neștiințifică ; de fapt, e vorba de apariția unei vocale de tranziție cu timbru prepalatal, *e* (și nu numai după consoanele *ș*, *j*, ci și după *r*, cf. pronunțarea destul de răspîndită *eream*, *ereai*, *erea* etc. pentru *eram*, *erai*, *era*) care, împreună cu vocala următoare, realizează diftongul *ea*.

Supărătoare e și scăparea din indicațiile referitoare la întrebuințarea pronumelui de întărire : „Formele *însuși*, *însăși* se folosesc și pe lîngă substantive masculine" (p. 20) ; greșeala este cu atît mai gravă, cu cît apare într-un îndreptar de pronunțare corectă.

În stabilirea anumitor norme ale *Dicționarului ortoepic* apar uneori criterii oarecum ciudate într-o lucrare cu caracter științific. Astfel, după ce se arată, în legătură cu întrebuințarea verbului *a trebui*, că la indicativul prezent se folosește corect numai forma unipersonală (*eu trebuie*, *voi trebuie* etc.) se menționează : „Formele unipersonale *trebuia*, *trebui*, *va trebui*, cînd dau impresia de dezacord, trebuie evitate" (p. 23, § 6). Fără a desconsidera importanța sentimentului lingvistic al vorbitorului, socotim că raportarea la impresia personală a acestuia — adică la un criteriu subiectiv, deci labil, care poate varia de la individ la individ — nu poate fi reținută ca fundamentare științifică a unei norme lingvistice.

Ar fi fost util ca, în partea teoretică introductivă a *Dicționarului ortoepic*, să se dea și indicații referitoare la pronunțarea anumitor nume proprii (acelea în care grafia poate influența pronunțarea, de exemplu : *Cipariu*, *Densusianu*, *Hasdeu*, *Negruzzi*) și la accentuarea altora (a acelora în care locul accentului variază, de exemplu : *Dóbrogea*, alături de *Dobrógea*, *Négri*, alături de *Negrí*, *Rússo*, alături de *Russó*, *Ștéfan*, alături de *Ștefán*, *Míron*, alături de *Mirón* etc.).

III

Dicționarul ortoepic a apărut la un scurt interval după „Micul dicționar ortografic" ; ambele lucrări sînt elaborate în cadrul aceleiași instituții și au drept scop să contribuie, prin indicațiile respective, la înlătu-

[1] Dacă se recomandă pronunțarea *via-ță*, în două silabe (p. 131), rezultă, în mod implicit, că *vieți* e monosilab.

rarea diverselor fluctuații din scrierea și pronunțarea limbii literare actuale, la stabilirea unei norme unitare. Cu atît mai mare e nedumerirea cititorului, cînd constată că multe recomandări din cele două lucrări se contrazic. Semnalăm cîteva dintre inconsecvențele constatate la o confruntare a listelor alfabetice din lucrările amintite (notăm în coloana din stînga formele recomandate în cea de-a doua ediție a *Dicționarului ortografic*, iar în dreapta formele indicate în *Dicționarul ortoepic*) :

autobus,	pl. *autobuse*	(p. 78)	*autobuz,*	pl. *autobuze*	(p. 36)
bulină,	pl. *buline*	(p. 85)	*bulin,*	pl. *buline*	(p. 40)
ceatlău,	pl. *ceatlăie*	(p. 85)	*ceatlău,*	pl. *ceatlaie*	(p. 44)
centesimal		(p. 85)	*centezimal*		(p. 44)
centrifugă,	pl. *centrifugi*	(p. 85)	*centrifugă,*	pl. *centrifuge*	(p. 44)
codirlă		(p. 88)	*codirlă,*	pl. *codirle*	(p. 48)
consangvin		(p. 91)	*consanguin,*	pron.-*san-guin*	(p. 51)
deces,	pl. *decese*	(p. 94)	*deces,*	pl. *decesuri*	(p. 56)
delicatesă,	pl. *delicatese*	(p. 95)	*delicatese,*	numai pl.	(p. 57)
ulgui	(ind. prez. 3 sg. *fulguie*)	(p. 106)	*fulgui,*	ind. prez. 3 sg. *fulguiește*	(p. 71)
ghiont,	pl. *ghionți*	(p. 108)	*ghiont,*	pl. *ghionturi*	(p. 73)
jumări,	pl.	(p. 118)	*jumară,*	pl. *jumări*	(p. 86)
lebărvurșt		(p. 119)	*lebervurșt*		(p. 88)
limbaj,	pl. *limbaje*	(p. 120)	*limbaj,*	pl. *limbajuri*	(p. 89)
pardesiu,	pl. *pardesiuri*	(p. 130)	*pardesiu,*	pl. *pardesie*	(p. 102)
paserelă		(p. 130)	*pasarelă*		(p. 103)
penal (nu : *penar*)	pl. *penale*	(p. 132)	*penar* (subst.)		(p. 104)
prisos,	pl *prisoase*	(p. 137)	*prisos,*	pl. *prisosuri*	(p. 109)
ravagiu,	pl. *ravagii*	(p. 139)	*ravagii,*	numai pl.	(p. 112)
sondor,	f. *sondoră*	(p. 147)	*sondor,*	pl. *sondoriță*	(p. 119)
șpalt,	pl. *șpalturi*	(p. 151)	*șpalt,*	pl. *șpalte*	(p. 124)
troleibus,	pl. *troleibuse*	(p. 155)	*troleibuz,*	pl. *troleibuze*	(p. 127)

Dacă cititorul nedumerit încearcă să se lămurească și consultă lucrarea considerată ca fundamentală pentru normarea limbii literare actuale, anume *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* (primul volum apărut în 1955, o dată cu ediția a II-a a *Micului dicționar ortografic*, iar al doilea în 1956, o dată cu *Dicționarul ortoepic*), atunci trebuie să constate cu obiectivitate că redactorii dicționarului nu pot fi învinuiți de „părtinire". *Dicționarul limbii romîne literare* recomandă, în unele cazuri, forma indicată de dicționarul ortografic, de exemplu : ***codirlă*** (vol. I, p. 483), ***codîrlă*** fiind considerată variantă regională (ibid.) ; ***consanguin*** (vol. I, p. 524) ; pl. ***ghionți*** (vol. II, p. 380), ***ghionturi*** e dat ca variantă (ibid.) ; ***lebărvurșt*** (vol. II, p. 737). În alte cazuri însă, se recomandă forma menționată în dicționarul ortoepic, de exemplu : ***bulin*** (vol. I, p. 294) ; pl. ***ceatlaie*** (ibid., p. 382) ; pl. ***decesuri*** (vol. II, p. 30) ; ***delicatese,*** numai la pl. (vol. II, p. 43) ; ***fulguiește,*** ind. prez. pers. 3 sg. (vol. II, p. 340) ș. a. m. d.[1].

[1] În confruntarea efectuată, ne-am referit numai la primele două volume din *Dicționarul imbii romîne literare contemporane.*

Socotim că în activitatea de normare a limbii literare actuale era necesar să existe un consens, măcar între redactorii celor trei lucrări amintite, apărute sub egida Academiei.

În ceea ce privește *Dicționarul ortoepic*, n-am avea nimic de obiectat dacă indicațiile acestuia ar constitui întotdeauna corectări juste ale anumitor erori sau ale unor scăpări din cel ortografic, ori din *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, cu observația că, și în acest caz, era indispensabilă, nu numai pentru cititorul neavizat, o mențiune în capitolul teoretic introductiv.

În fixarea anumitor norme de pronunțare se pot remarca unele inconsecvențe. Deși, de obicei, pentru cuvintele franceze corespunzătoare terminate în — *(t)ueux*, se recomandă formele romînești în — *(t)uos*, de exemplu : *afectuos* (p. 29), *defectuos* (p. 57), *respectuos* (p. 114), *tumultuos* (p. 127) ș. a., totuși, în alte cazuri, vezi de pildă : *maiestos* (p. 90), *voluptos* (p. 92), norma nu mai este aceeași. Dacă sîntem de acord în ceea ce privește pronunțarea *maiestos* (se poate invoca, în acest sens, și forma italiană *maestoso*), în privința cuvîntului *voluptos* ni s-ar părea mai potrivit să se recomande pronunțarea în — *(t)uos*, la fel ca în exemplele amintite mai sus.

În aceeași ordine de idei, a lipsei de consecvență față de sistem, ar putea fi amintită recomandarea pronunțării *isoglosă* (p. 82), față de *izobară*, *izocron*, *izomer*, *izoterm*, *izotop*, *izotrop* (ibid.). Cuvîntul *isoglosă* nu poate fi încadrat în aceeași categorie cu *isoscel* (termen mai vechi) ; dimpotrivă, el poate fi apropiat de seria cuvintelor amintite mai sus, a căror pronunțare cu *z* (*izo-*) se datorește limbii franceze, din care au fost împrumutați.

Uneori însă „inconsecvența" devine „contradicție", deoarece dicționarul recomandă două forme deosebite pentru același cuvînt. Astfel, la p. 99, se recomandă pronunțarea *obcină*, iar la p. 100, pronunțarea *opcină* (în ultimul caz se menționează și pluralul *opcini*). *Dicționarul ortografic* este, din acest punct de vedere, mai „principial", deoarece recomandă numai una dintre forme, anume *obcină* (p. 127). Avem de-a face, de fapt, cu două variante grafice ale aceluiași cuvînt (*óbcină* și *ópcină*), dar care se pronunță ambele, numai într-un singur fel : *ópcină* (nimeni nu pronunță *óbcină*, chiar dacă scrie astfel, deoarece ocluziva sonoră *b* se acomodează la africata surdă următoare *č*). Dacă *Dicționarul ortografic* s-a oprit la varianta *óbcină*, atunci în *Dicționarul ortoepic* trebuia să figureze numai această formă și să se menționeze, în dreptul ei, pronunțarea *ópcină*. Recomandarea ambelor forme e însă inadmisibilă și se explică, probabil, numai printr-o scăpare din vedere din partea redactorilor.

Unele recomandări din *Dicționarul ortoepic* nu reprezintă într-adevăr „pronunțarea curentă a oamenilor instruiți" și, ca atare, nu pot fi indicate ca „model" ; amintim doar cîteva exemple : *absolvesc*, p. 27 (ind. prez. 1 sg. și 3 pl. de la *absolvi* „a termina un an școlar", în loc de *absolv*, formă mult mai răspîndită) ; *asérțiune*, p. 34 (pronunțarea consacrată e *aserțiúne*) ; *ceatlaie*, p. 44 (pl. de la *ceatlău* ; se recomandă o variantă regională, în locul formei literare : *ceatlăie*) ; *grădiște*, p. 74 „formă de relief de dimensiunea unei movile sau a unui deal, rămasă în lunca unui rîu în urma unei ero-

ziuni" (pronunțarea curentă e cu accentul pe silaba penultimă, *grădíște*, formă recomandată, de altfel, și de *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, vol. II, p. 409, s. v. ; accentuarea pe silaba antepenultimă implică, de altfel, adesea și schimbarea timbrului vocalei *ă* în *a* : *grádiște*) ; *haldán*, p. 75 (variantă regională, cu trecerea lui *ă* neaccentuat în *a*, ca *barbát*, *malái* etc. ; pronunțarea literară e *hăldan* — așa o recomandă de altfel *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, vol. II, p. 446, s.v.) ; *relee*, p. 114 (pl. de la *releu* ; forma curentă e *releuri*) ; *sufler*, p. 123 (pronunțarea curentă e *suflör* ; în acest sens s-ar putea aminti și autoritatea lui I. L. Caragiale, om de teatru, cunoscător al terminologiei scenei și care folosește forma *sufleor*, cf. *Din carnetul unui vechi sufleor*).

Lista alfabetică a *Dicționarului ortoepic* omite cuvinte a căror pronunțare nu e încă fixată în practica vorbirii. Iată o serie de termeni a căror pronunțare prezintă fluctuații și care deci ar fi trebuit incluși în dicționar : *adecvat* (și *adecuat*), *balonzaide* (și *balonzaid*), *bazílică* (și *bazilícă*), *bluf* (și *blöf*), *buretă* (și *buret*), *butélie* (și *butelíe*), *chibít* (și *chíbiț*), *dumping* (și *dömping*), *fíldeș* (alături de *fildéș*), *fler* (și *flör*, pronunțare considerată mai distinsă !), *flirt* și *flirta* (alături de *flört* și *flörta*), *luping* (și *loping*), *parfe* (și *parfeu*, notat grafic : *parfait* „varietate de înghețată"), *transperant*, subst. (și *transparent*), *troteuri* (și *trotöri* <fr. *trotteurs*), *șomer* (și *șomör*), *șvaițer* (alături de *șfaițăr* și *jvaițăr*). Ar fi fost necesar ca dicționarul să cuprindă cuvinte ca : *cocktail*, *gangster*, *putsch*, *pizzicato* (*mezzo-forte* e însă menționat), *steward*, *watt*, a căror pronunțare pune probleme pentru vorbitorul obișnuit.

În schimb, unele cuvinte regionale, ca : *bageácă* (p. 36), *cimótie* (p. 46), *déreș* (despre cai) „cu părul roșu amestecat cu alb" (p. 58), *hartoí* „a da la o parte, a cîrmi din drum" (p. 76), *perjă* (p. 104), sau arhaice ca : *rocoși* (p. 115), ar fi putut lipsi din dicționar.

Respectarea ordinii alfabetice a dispunerii cuvintelor e o cerință elementară a oricărui dicționar ; îndeplinirea acestui minim deziderat nu presupune decît o operație „mecanică" de repartizare a cuvintelor în ordine strict alfabetică spre a facilita consultarea lucrării. Iată de ce surprind în mod neplăcut frecventele greșeli de acest fel. De exemplu : *ascut* e menționat după *ascuți* (p. 34) ; *autobază*, după *autocritică*, *automat* (p. 35) ; *comerț*, după *comesean* (p. 49) ; *constricțiune*, după *constructor*, *construcție* (p. 51) ; *întrema*, după *întreprinde* (p. 85) ; doar „întîmplarea" poate ajuta pe cititor să găsească cuvîntul *hazard*, înregistrat după alți șase termeni, care din nebăgare de seamă au fost trecuți înainte : *hazna*, *hămăseală*, *hăbăuc*, *hăitaș*, *hăitui*, *hălădui* (p. 76) !

Cu puțină atenție, astfel de greșeli supărătoare puteau fi evitate.

Nu ar fi fost de prisos mai multă atenție și în stabilirea (și glosarea) diverselor abrevieri folosite în dicționar ; la „lista de abrevieri" (p. 25), apare prescurtarea *art.* glosată *articol*. Prescurtarea respectivă trebuia însă glosată prin *articulat* (numai astfel are sens indicația din corpul dicționarului : „crepuscul, *art.* crepusculul", p. 54 ; sau : „radio, *art.* radioul" p. 111).

De fapt lista de abrevieri, așa cum a fost alcătuită, putea lipsi, fără pagubă mare pentru lucrare, deoarece : *a*) există în corpul dicționarului

prescurtări care nu apar în lista de abrevieri, de exemplu : *Gram.* (p. 28, 56), *Jur.* (p. 29), *Mil.* (p. 43), *num. nehot.* (p. 47), *Zool.* (p. 42) ; *b*) cuvinte a căror prescurtare e indicată în „listă”, apar cu altă prescurtare în dicționar, de exemplu *matematică* apare prescurtat în listă : *Mat.*, iar în text : *Matem.* (p. 41) ; *c*) în sfîrșit, deși uneori există prescurtarea respectivă, de exemplu : *Iht.* (=ihtiologie) sau *Bot.* (=botanică), ea nu e folosită : în dicționar, în dreptul cuvîntului *calcan* e menționat în paranteză „pește” (p. 41), iar în dreptul cuvîntului *alior* „plantă” (p. 30).

Asemenea observații, deși penibile, sînt totuși necesare, deoarece se referă la ținuta elementară a unei lucrări științifice.

★

Pentru ca „Dicționarul ortoepic” să-și atingă într-adevăr scopul în vederea căruia a fost redactat, e necesar ca, la o nouă ediție, să se revizuiască materialul pe care îl cuprinde, modul de prezentare a acestui material, precum și formularea științifică a principiilor pe a căror bază a fost elaborat.

К ВОПРОСУ ОБ ОРФОЭПИЧЕСКИХ НОРМАХ РУМЫНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

После краткого исторического обзора работ в области румынской орфоэпии автор излагает некоторые трудности, связанные с установлением орфоэпических норм современного румынского литературного языка и подчеркивает значение «Орфоэпического словаря», изданного Академией РНР.

Автор рассматривает принципы, на основе которых установлены орфоэпические нормы и указывает некоторые погрешности и ошибочные формулировки в теоретической части, предшествующей «Орфоэпическому словарю». Недостатки, довольно значительные, обнаруживаются и при внимательном обследовании алфавитного указателя слов (сопоставление материала «Орфоэпического словаря» с материалом «Малого орфографического словаря» и «Словаря румынского литературного языка»), указывает, что имеются многочисленные противоречия, относящиеся к формам, указанным как «литературные»; некоторые указания действительно не являются обычным произношением культурных людей; в «Орфоэпическом словаре» отсутствует ряд слов, произношение которых еще не установлено в разговорной практике и т. п.

Опубликование нового издания «Орфоэпического словаря» предполагает пересмотр материала, содержащегося в существующем словаре, способа изложения этого материала, а также научной формулировки принципов, на основании которых был разработан словарь.

LES NORMES ORTHOÉPIQUES DE LA LANGUE ROUMAINE LITTÉRAIRE

(RÉSUMÉ)

Après un bref historique des préoccupations dans le domaine de l'orthoépie roumaine, l'auteur expose quelques difficultés pour la fixation des normes orthoépiques du roumain contemporain ; il souligne l'importance de l'apparition du «Dicționarul ortoepic», édité par l'Académie de la R. P. Roumaine.

L'auteur discute ensuite les principes qui sont à la base des normes orthoépiques ; il signale certaines lacunes et quelques énonciations erronées de l'exposé théorique. D'autres lacunes apparaissent à l'analyse de l'index alphabétique des mots : un parallèle entre le dictionnaire orthoépique et le dictionnaire orthographique de la langue roumaine fait ressortir de nombreuses contradictions en ce qui concerne les formes recommandées comme «littéraires» ; certaines recommandations ne visent pas la prononciation réelle des gens cultivés ; le dictionnaire orthoépique néglige certains mots dont la prononciation n'est pas encore fixée dans la langue courante.

La publication d'une nouvelle édition du dictionnaire suppose une révision des matériaux qu'il contient.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 3, 1957

NOTE

ASUPRA UNEI NOTAŢII DIN *ALR*

DE

MARIUS SALA

Harta 3 [*piele*] din *ALR* I, v. I şi harta 530 [*piele* (*de miel*)] din *ALR* II_2, v. II ridică problema felului în care trebuie interpretată corect notaţia folosită de cei doi anchetatori ai *Atlasului lingvistic romîn*, Sever Pop şi acad. Emil Petrovici.

Dacă cercetăm hărţile amintite, se observă că fiecare dintre cei doi anchetatori au notat în Banat alături de $p^{i}e$, *pe-* şi $p^{i}e$-, aşa cum au notat mai ales în Muntenia.

Ne propunem să arătăm că notaţia *pi̯e-* din Banat nu are aceeaşi valoare cu *pi̯e-* din Muntenia şi că în Banat avem a face cu o altă realitate fonetică. Pentru aceasta am întocmit o medie a notaţiilor din Banat şi una a notaţiilor din Muntenia. Am observat că în B a n a t *pi̯e-* a fost notat numai de 2 ori în *ALR* I şi de 5 ori în *ALR* II faţă de 32 alte notaţii (*pi̯e-*, *pe-*) din *ALR* I şi 4 din *ALR* II. În M u n t e n i a *pi̯e-* a fost înregistrat pentru 31 de puncte în *ALR* I şi pentru 6 puncte în *ALR* II faţă de 13 localităţi ($p^{k'}e$—, $p^{k'}$*i̯e-*) din *ALR* I şi faţă de 4 localităţi din *ALR* II în care a fost notat *pi̯e̯-*. Din repartizarea formelor *pe-*, $p^{i}e$-, *pi̯e* rezultă că notaţia *pi̯e* din Muntenia redă un [*p* + iot (*y*) + *e*, în timp ce *pi̯e-* din Banat reprezintă ceea ce s-ar nota mai corect $p^{i}e$, adică un *p* palatalizat cu timbrul *i*.

În sprijinul celor spuse mai sus mai invocăm şi alte fapte :

1. Notaţia din punctul 808 unde Sever Pop a indicat prin · (punct), pus după *i* (*pi·e*) că cele două vocale fac parte din silabe diferite. Deşi o astfel de pronunţare este un accident, apariţia ei este o dovadă că iotul a fost foarte lung şi că urechea anchetatorului nefiind obişnuită cu o astfel de pronunţare a analizat-o ca un diftong disociat în două silabe[1].

Ceea ce s-a întîmplat cu iotul din punctul 808 nu s-ar fi putut petrece cu un iot notat în Banat.

2. Notaţia $p^{i}e$ nu apare niciodată în Muntenia. Cealaltă notaţie caracteristică Banatului, *pe*, apare o singură dată la extremitatea ariei cu

[1] Cu o situaţie asemănătoare, adică cu o analiză greşită a unui grup de sunete neobişnuit pentru anchetator, avem a face, în cazul notaţiilor diftongului cu elemente egale din punctele 172, 192, 574 (*ALR* II) care adesea e notat disociat, cu accentul pe primul element.

labialele palatalizate (punctul 720) şi este o formă rezultată dintr-o regresiune incompletă[1], întîlnită în regiunile cu labialele palatalizate (cf. mold. *pele, mel*).

3. În Banat, nu apare niciodată *$p^{k'}$e-*, *$p^{k'}$ie-* sau *$p^{k'\,i}$ę-*, notaţii caracteristice Munteniei.

Rezultă că, în ce priveşte tratamentul labialelor, teritoriul dacoromîn nu se împarte numai în două arii, ci în trei:

a) aria cu labiala şi iotul păstrate, care cuprinde partea de vest a Munteniei şi estul Olteniei;

b) aria cu consoanele palatalizate;

c) aria în care s-a păstrat labiala şi în care iotul a slăbit foarte mult (Banatul)[2].

---

[1] Prin regresiune incompletă înţelegem regresia în care nu se ajunge la forma normală, în cazul nostru *p + i*, inexistentă în graiurile unde labiala + *į* a fost de mult palatalizată.

[2] Vezi E. Petrovici, *Problema moştenirii din romanica comună a corelaţiei palatale a consoanelor*, SCL, VII (1956), 3 – 4, p. 163.

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE
Tomul VIII, nr. 3, 1957

CRONICA

ASPECTE ALE ACTIVITĂŢII LINGVISTICE ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ [1]

Dezvoltarea activităţii cultural-ştiinţifice în tînăra Republică Sovietică Socialistă Moldovenească cunoaşte un avînt fără precedent. În cadrul dezvoltării culturii naţionale de o deosebită atenţie se bucură problemele limbii moldoveneşti care este limba de stat, limba şcolilor, a literaturii, a presei şi a radioului, limba teatrului şi a aşezămintelor culturale din republică.

Din cele două milioane şi şapte sute de mii de locuitori ai Moldovei Socialiste, moldovenii sînt în număr de aproape un milion şi opt sute de mii. Pentru satisfacerea nevoilor mereu crescînde în domeniul predării şi studierii ştiinţifice a limbii poporului moldovean, care reprezintă masa principală a populaţiei din republică, partidul şi guvernul sovietic acordă o mare importanţă dezvoltării reţelei instituţiilor naţionale de învăţămînt. Încă din 1926 s-a înfiinţat prima şcoală medie pedagogică, devenită în 1930 Institut pedagogic Pe băncile acestui for de învăţămînt au primit o calificare superioară zeci şi sute de studenţi, azi învăţători, profesori şi cercetători ştiinţifici. Imediat după război, în 1946, a luat fiinţă Universitatea de stat din Chişinău, cu care, pe bună dreptate, se mîndresc moldovenii. În satele şi oraşele R. S. S. Moldoveneşti funcţionează mii de şcoli elementare şi medii (profesionale şi de cultură generală) în care lucrează un considerabil număr de profesori, mare parte din ei fiind specialişti în domeniul limbii şi literaturii moldoveneşti.

Limba naţională, care stă la baza şcolilor elementare şi medii moldoveneşti, se predă de asemenea şi în celelalte instituţii de învăţămînt ; există catedre de limbă moldovenească în şcolile de partid şi pedagogice, la Institutul de medicină, Institutul agricol, Conservator, şcolile de muzică ş. a. m. d.

Viaţa ştiinţifică a republicii este coordonată de Filiala moldovenească a Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice, înfiinţată curînd după Marele Război de Apărare a Patriei. De filială aparţine Institutul de istorie, limbă şi literatură organizat încă în 1940, pe atunci cu sediul la Tiraspol, fosta capitală a R. A. S. S. Moldoveneşti. În timpul războiului a funcţionat la Soroca şi Buguruslan, iar după aceea sediul institutului a devenit oraşul Chişinău, unde se găseşte şi în prezent.

---

[1] Trimis de Universitatea din Leningrad pentru documentare ştiinţifică la Chişinău, am căutat ca în răstimpul celor două săptămîni de şedere în capitala Moldovei Socialiste să cunosc principalele aspecte ale activităţii pe tărîm lingvistic, precum şi unele probleme legate de organizarea învăţămîntului şi a cercetărilor în domeniul limbii şi literaturii moldoveneşti. Pentru cunoaşterea diverselor aspecte am primit un sprijin cu adevărat frăţesc din partea conducerii şi cercetătorilor ştiinţifici ai Filialei moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice, cărora cu acest prilej ţin să le aduc încă o dată mulţumirile mele.

Acest institut merită o atenţie deosebită, deoarece, deşi relativ tînăr, are o bogată activitate lingvistică, în plină dezvoltare şi cu promiţătoare perspective de viitor. Iniţial Institutul de istorie, limbă şi literatură al Filialei moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice era organizat pe trei secţii. În prezent numărul lor este de nouă. În domeniul limbii :

— Secţia de lexicografie (condusă de A. T. Borşci)

— Secţia de limbă literară moldovenească (N. G. Corlăteanu)

— Secţia de dialectologie (R. G. Piotrovski)

În vederea lărgirii activităţii institutului pe linia studierii mai adînci a problemelor de lingvistică romanică şi istorie a ţărilor lagărului socialist, în prezent e în curs de formare :

— Secţia de limbi romanice.

Conducerea institutului studiază de asemenea formarea unor noi grupe în cadrul secţiilor deja existente cum ar fi : grupa de cercetare a limbii găgăuţilor. În legătură cu transformarea Filialei moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice în Academia de Ştiinţe a R. S. S. Moldoveneşti, fapt care se aşteaptă să aibă loc într-un viitor apropiat, problemele de lingvistică vor constitui obiectul de cercetare al unui institut independent.

Institutul are astăzi o reţea largă de cercetători ştiinţifici şi colaboratori permanenţi, dintre care doi doctori în ştiinţe, douăzeci de candidaţi în ştiinţe şi nouă aspiranţi, care studiază în cadrul institutului şi la Universitatea din Moscova. Institutul este condus de cunoscutul romanist moldovean A. T. Borşci, candidat în ştiinţe filologice.

Problemele curente de lingvistică generală sînt tratate în „Însemnări ştiinţifice", periodic al institutului. Pînă în prezent au văzut lumina tiparului vol. I (1948), vol. II (1949) şi vol. IV — V (1955). Din sumarul ultimului volum, menţionăm cîteva articole, care în mod neîndoielnic prezintă interes şi pentru lingviştii romîni : K. I. Vartician : *Despre unele particularităţi ale limbii primei cărţi moldoveneşti tipărite „Cazania lui Varlaam" (1643)* ; E. M. Russev, *Letopiseţul lui Grigore Ureche ca monument al limbii moldoveneşti din sec. XVII* ; V. A. Lisiţki şi R. I. Udler, *Trăsăturile vocalismului graiurilor moldoveneşti din Bucovina de nord* ; G. F. Bogaci, *Originalele cîntecelor populare valahe traduse de Puşkin la Chişinău.*

Volumul VI se găseşte sub tipar şi va apare la începutul anului viitor. Majoritatea articolelor din acest volum tratează problemele limbii literare moldoveneşti : *Periodizarea istoriei limbii moldoveneşti* (Borşci), *Limba literaturii clasice moldoveneşti* (Vartician), *Problema traducerilor şi a împrumuturilor lexicale* (Soloviev), *Formele scurte ale verbului „a fi"* (Iliaşenko), *Sintaxa propoziţiei compuse în limba moldovenească* (Mocreac), *Studiu cu privire la infinitiv* (Berejan), *Contribuţia lui D. Cantemir în domeniul limbii literare* (Lazareva), *Raporturile sintactice şi semantice în formele verbale temporale* (Pecic).

În afară de aceste lucrări colective, lingviştii moldoveni au publicat numeroase lucrări individuale.

Un succes incontestabil al tinerei lingvistici moldoveneşti îl constituie *Cursul de limbă moldovenească literară contemporană*, vol. I (Introducere, Fonetică, Lexic, Morfologie) alcătuit de un colectiv larg de autori în frunte cu A. T. Borşci şi N. G. Corlăteanu şi apărut la Chişinău la finele anului trecut.

Pînă la apariţia acestui curs ştiinţific de limbă literară contemporană moldovenească au existat numai manuale şcolare, care tratau problemele limbii în mod incomplet şi la un nivel nesatisfăcător. Noul manual este alcătuit conform cerinţelor programei cursului de limbă literară contemporană pentru învăţămîntul superior şi este destinat atît studenţilor şi profesorilor de la facultăţile de filologie, cît şi tuturor oamenilor de cultură care se interesează de problemele limbii literare moldoveneşti. În alcătuirea cursului, autorii s-au condus, pe plan metodologic, după principiile care au stat la baza *Gramaticii limbii ruse* a Academiei de Ştiinţe a Uniunii Sovietice, folosind în acelaşi timp materialul de fapte expus în *Gramatica limbii romîne* a Acade-

miei R. P. R. și în lucrarea acad. Iorgu Iordan *Limba romînă contemporană*. Discuțiile care se poartă în prezent în jurul manualului, recenziile apărute precum și mult așteptata recenzare a cursului din partea lingviștilor romîni vor duce în mod incontestabil la îmbunătățirea calității sale.

Volumul II al *Cursului de limbă literară contemporană moldovenească* (Sintaxa) a fost redactat și în curînd va fi trimis la tipar.

O preocupare permanentă a lingviștilor moldoveni o constituie problemele ortografiei, ale stabilirii unor norme precise de redare în scris a limbii literare, menite să înlăture fluctuațiile care mai există încă și acum în acest domeniu. La începutul lunii martie în coloanele ziarului „Cultura Moldovei" a fost publicat noul proiect de reguli ortografice ale limbii moldovenești, care vine să lichideze o parte din neajunsurile *Principiilor de bază ale ortografiei și ortoepiei moldovenești* elaborate în 1945. Alcătuit de Institutul de istorie limbă și literatură și aprobat de o comisie specială formată din reprezentanții institutului, ai Uniunii Scriitorilor, ai Ministerului Învățămîntului din R. S. S. Moldovenească, noul proiect de ortografie a fost supus unor discuții largi pe raioane, în edituri, redacții și institute de învățămînt pentru a i se putea aduce îmbunătățirile necesare. Publicarea în presă a acestui material a provocat un viu interes din partea specialiștilor în domeniul limbii moldovenești. În ziarul „Cultura Moldovei" a fost deschisă o rubrică specială *Discutăm proiectul de ortografie*, în care au apărut numeroase articole interesante, privind diferitele aspecte ale noului proiect. În discuțiile creatoare care se poartă în jurul acestei probleme unii lingviști, lărgind sfera tematicii propuse, opiniază pentru restabilirea principiilor ortografiei clasice — tradiționale, inclusiv a alfabetului latin[1].

Un loc de frunte în activitatea Institutului de istorie, limbă și literatură din Chișinău îl ocupă alcătuirea primului *Atlas lingvistic moldovenesc*, care urmează să apară în jurul anului 1960. Necesitatea întocmirii unei asemenea lucrări capitale este motivată de faptul că, deși cercetările întreprinse la începutul secolului nostru de către Gustav Weigand, apoi de M. V. Serghievski și în fine de către Emil Petrovici și Sever Pop, au adus un aport considerabil în problema studierii graiurilor moldovenești, totuși, nu există încă o imagine clară a răspîndirii și particularităților dialectale ale limbii moldovenești.

Alături de materialul lexical, atlasul va cuprinde și fenomenele fonetice, morfologice și, într-o măsură mai redusă, cele sintactice. Anchetele vor fi efectuate de dialectologii institutului — R. G. Piotrovski, V. A. Lisițki, R. I. Udler și V. S. Sorbală — în 222 de localități ale R.S.S. Moldovenești, precum și în alte regiuni ale U. R. S. S. unde există populație compactă moldovenească : regiunea Cernăuți și fosta regiune Ismail, Transcarpatia, Crimeea, regiunile Vinița Kirovograd, Kameneț-Podolsk, Dnepropetrovsk, Stalino și Herson din R. S. S. Ucraineană, precum și satele moldovenești din Caucaz, Asia Centrală, Ural, Siberia și Extremul Orient. În prezent, se lucrează la alcătuirea chestionarului și se pune la punct sistemul transcrierii fonetice.

Recent au fost întreprinse cercetări dialectologice experimentale în regiunile Odessa, Cernăuți și pe ambele maluri ale Nistrului. Acestea au servit drept ghid pentru alcătuirea planului lucrărilor viitoare. În urma acestor studii făcute pe teren și a analizei materialului cules, s-a putut face o împărțire aproximativă a grupurilor de graiuri moldovenești pare-se cu mult mai reală decît cea dinainte. Conform acestor date prealabile se constată existența a 4 grupe mari de graiuri locale :

1. Graiurile Moldovei centrale (dominante ca răspîndire teritorială).
2. Graiurile Moldovei de sud-vest (raioanele Cahul, Vulcănești, Reni și Ismail),

[1] Vezi, de pildă, articolul lui I. Vasilenco, *Să restabilim principiile ortografiei noastre clasice tradiționale*, publicat în organul Uniunii Scriitorilor din R. S. S. Moldovenească, revista „Nistrul" nr. 2, din 1957.

3. Graiurile de pe malul stîng al Nistrului (raioanele Camenca, Rîbniţa şi raionul Kotovsk din reg. Odessa).

4. Graiurile bucovinene.

Din studierea trăsăturilor fonetice ale acestor grupe de graiuri, secţia de dialectologie a institutului a tras concluzia că ele sînt strîns legate între ele prin comunitatea unor serii de caracteristici şi constituie părţi componente ale dialectului moldovean. Datele recent culese pe teren vin să precizeze că nici una din grupele de graiuri sus-amintite nu poate fi considerată drept bază dialectală a limbii literare moldoveneşti. Alături de graiurile din dreapta Prutului, cele 4 grupe de graiuri din R. S. S. Moldovenească constituie dialectul moldovean, la rîndul său parte componentă a ramurii dacoromîne. În lucrările lingviştilor I. D. Ciobanu, F. I. Cojuhar şi G. V. Grinko, publicate cu ani în urmă, se susţinea greşit că la baza limbii literare moldoveneşti stau graiurile din raioanele centrale ale Moldovei socialiste, opinie care a contribuit la mărirea confuziei în problema raportului dintre limba literară şi variantele ei neliterare. Caracterul vădit eronat al acestei teze a fost scos la iveală în publicaţiile lui A. T. Borşci, R. I. Udler şi ale altor lingvişti, precum şi în discuţiile purtate cu ocazia ultimei sesiuni ştiinţifice consacrate problemelor limbii literare moldoveneşti.

Toate aceste precizări constituie contribuţii preţioase la rezolvarea problemei ariilor dialectale dacoromîne, a problemei deosebirilor principiale care există între limba literară şi celelalte forme neliterare ale limbii moldoveneşti, a problemei unităţii incontestabile şi identităţii interne a limbii romîne şi moldoveneşti.

Tînărul lingvist moldovean R. I. Udler se află angajat în prezent în definitivarea lucrărilor *Atlasului lingvistic al graiurilor moldoveneşti şi romîneşti din regiunile Cernăuţi şi Transcarpatică a R. S. S. Ucrainene*, care va apare ca anexă la dizertaţia sa *Graiurile moldoveneşti şi romîneşti din regiunile Cernăuţi şi Transcarpatică în comparaţie cu graiurile din Moldova romînească, R. S. S. Moldovenească şi alte regiuni învecinate*. Atlasul conţine 225 de planşe care tratează materialul de fapte exclusiv din punct de vedere fonetic. Lucrarea va apare în 1958 şi va fi fără îndoială, o contribuţie preţioasă la alcătuirea *Atlasului lingvistic moldovenesc*.

Secţia de dialectologie lucrează de asemenea la alcătuirea unei culegeri intitulate *Probleme de dialectologie moldovenească*, care va apare în limba rusă la sfîrşitul anului 1957, avînd la urmă un rezumat în limbile moldovenească şi franceză. Menţionăm cîteva articole din sumarul acestei lucrări : *Problema consonantismului în „Atlasul lingvistic moldovenesc”* de V. A. Lisiţki ; *Articolul în limbile romanice* de R. G. Piotrovski ; *Particularităţile graiurilor din nordul R. S. S. Moldoveneşti* de V. S. Sorbală ; *Graiurile din regiunea Transcarpatică* de R. I. Udler ; *Palatalizarea labialelor în limbile romînă şi italiană* de S. P. Nicolaeva ; *Graiul satului Gruşca din raionul Camenca* de I. I. Radunskaia ; *Analiza structurală a lexicului graiurilor din raioanele Rîbniţa şi Camenca* de I. S. Ciornîi.

Secţia de lexicografie lucrează în prezent la alcătuirea unui *Mic dicţionar ortografic al limbii moldoveneşti* care va oglindi noile norme ale ortografiei, în jurul căreia se poartă acum discuţii. Se pregăteşte de asemenea primul *Dicţionar moldovenesc-rusesc* care va apare în 1959 şi va cuprinde 50 — 60 de mii de cuvinte (aprox. 100 de coli editoriale). Autorii dicţionarului şi-au propus să acorde o atenţie deosebită materialului frazeologic, care va fi cu mult mai bine reprezentat decît în *Dicţionarul rusesc-moldovenesc*. Conducerea lucrărilor o are lingvistul A. T. Borşci.

Activitatea de cercetare lingvistică creşte şi se dezvoltă necontenit. La aceasta contribuie în mare parte ajutorul preţios pe care lingviştii moldoveni îl primesc permanent din partea lingviştilor din Moscova şi Leningrad. Institutul de istorie, limbă şi literatură al Filialei moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a U. R. S. S. ţine o legătură strînsă cu institutele respective ale Academiei de Ştiinţe din Ucraina şi ale Academiei de Ştiinţe a U. R. S. S. Acest contact se ma-

nifestă în colaborarea la lucrările și sesiunile științifice comune, în consultațiile și materialele pe care le primesc în funcție de nevoile curente, în recenzarea reciprocă a lucrărilor științifice, trimiterea de aspiranți la institutele respective etc.

Membrii institutului și-au manifestat dorința să aibă un contact la fel de strîns și cu Institutul de lingvistică din București, cu lingviștii romîni, ale căror realizări le urmăresc îndeaproape. În scopul întăririi legăturilor dintre oamenii de știință moldoveni și romîni, Filiala moldovenească a Academiei de Științe a U. R. S. S. și-a propus să invite și pe specialiștii din R.P.R. la lucrările sesiunii științifice consacrată relațiilor istorice romîno-ruse, care va avea loc la începutul anului viitor la Chișinău.

Trebuie menționat interesul viu pe care-l manifestă lingviștii moldoveni pentru realizările lingviștilor romîni, pentru cunoașterea profundă a ultimelor lucrări de specialitate apărute la noi în țară. În bibliotecile, librăriile și chioșcurile de ziare din Chișinău pot fi găsite, alături de toate revistele și ziarele centrale rom'nești, periodicele de lingvistică „Limba romînă" și „Studii și cercetări lingvistice", care se bucură de un deosebit succes în rîndurile marelui public. Interesul pe care-l manifestă moldovenii pentru lingvistica din R. P. R. este expresia acelei calde simpatii cu care oamenii sovietici urmăresc permanent realizările științei romînești, obținute în anii puterii populare.

Este interesant de semnalat că în curînd țara noastră va fi vizitată de o delegație de lingviști din Chișinău. Directorul Institutului de istorie, limbă și literatură al Filialei moldovenești a Academiei de Științe a U. R. S. S., tov. A. T. Borșci, a declarat în legătură cu apropiata călătorie : „În timpul vizitei noastre în Romînia, care după toate probabilitățile va avea loc în august-septembrie crt., vom căuta ca în convorbiri tovărășești cu filologii și lingviștii romîni să stabilim bazele unei rodnice colaborări pe viitor, să ne cunoaștem mai bine reciproc și să găsim rezolvarea nimerită a problemelor legate de comunitatea moștenirii clasice și a limbii literare. În limita timpului de care vom dispune vom încerca să cunoaștem ultimele realizări și preocupările viitoare ale lingviștilor romîni, prețioasele fonduri de bibliotecă din R. P. R. și principalele focare ale culturii moldovenești din trecut. Schimbul de experiență și de lucrări, pe care îl vom face cu acest prilej, sper că va contribui la coordonarea activității noastre pe viitor și la întărirea legăturilor de prietenie între oamenii de știință din țările noastre".

VICTOR VASCENCO

ÎNTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 2
BUCUREȘTI

Lei 5.—

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

4

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

4

ANUL VIII

1957

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

APARE DE PATRU ORI PE AN

Redacţia revistei Studii şi cercetări lingvistice
Bucureşti, Raionul Stalin, Calea Victoriei 194
Institutul de lingvistică, Academia R.P.R. telefon 3.85.05

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

STUDII ŞI CERCETĂRI LINGVISTICE

Tomul VIII, nr. 4 1957

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT DE LINGUISTIQUE DE BUCAREST

ÉTUDES ET RECHERCHES LINGUISTIQUES

Tome VIII, n° 4 — 1957

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
БУХАРЕСТСКИЙ ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ЯЗЫКОЗНАНИЮ

Том VIII, № 4 1957

СОДЕРЖАНИЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

CĂILE DE DEZVOLTARE ALE LINGVISTICII SOVIETICE

DE

Acad. V. V. VINOGRADOV
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI R.P.R.

I

După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, căile de dezvoltare ale lingvisticii în țara noastră au fost determinate de următorii factori social-istorici :

a) instaurarea și dezvoltarea unui nou regim social, cel socialist ;

b) structura multinațională a statului sovietic și schimbarea radicală a situației popoarelor care-l formează, a relațiilor dintre ele și, totodată, deschiderea unor noi căi de dezvoltare a culturii acestor popoare ;

c) rolul cultural deosebit al limbii ruse ca limbă a unei literaturi, culturi și științe de importanță mondială. Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a făcut să crească și mai mult însemnătatea internațională a limbii ruse ; învățarea ei a devenit o chestiune vitală pentru toate popoarele Uniunii Sovietice ; paralel cu aceasta, cercul cunoscătorilor ei în străinătate devine tot mai mare.

Determinată de acești factori, lingvistica sovietică s-a dezvoltat în condițiile formării unei baze noi, marxiste, a cercetării științifice, ea preluînd tot ce e bun în moștenirea științifică prerevoluționară și în lingvistica străină, care-și urmează drumurile sale proprii. Fără înțelegerea acestor cauze și condiții social-istorice nu poate fi apreciat nici specificul evoluției lingvisticii sovietice, nici particularitățile și starea ei actuală.

Creșterea culturii popoarelor Uniunii Sovietice, avînd trăsături comune și specific naționale, înflorirea științei sovietice, răspîndirea generală a științei de carte și lărgirea în societatea socialistă a sferelor de întrebuințare atît a limbii ruse literare, cît și a celorlalte limbi naționale literare, au determinat o intensă activitate din partea lingviștilor sovietici, îndreptată spre studiul teoretic și practic aprofundat al structurii și legilor evoluției celor mai diferite limbi, aparținînd popoarelor mari și mici din țara noastră. În fața lingviștilor sovietici au apărut numeroase sarcini și probleme lingvistice noi de o uriașă însemnătate.

II

În preajma revoluției existau, în cadrul societății multinaționale, popoare a căror dezvoltare, în condițiile orînduirii capitaliste, nu ajunsese la nivelul social și cultural atins de poporul rus și de alte cîteva popoare din vechea Rusie. Printre acestea se găseau, mai ales, popoarele mici din nordul Rusiei europene, precum și popoarele Siberiei și Extremului Orient. Multe dintre aceste popoare și grupuri etnice nu aveau încă o scriere proprie. În fața țării sovietice a apărut, în primul rînd, sarcina lichidării acestei situații. Crearea unei scrieri proprii pentru fiecare din aceste popoare era necesară organizării școlilor, răspîndirii științei de carte, creării unei prese în limbile naționale, dezvoltării unor literaturi proprii, sau intensificării procesului de ridicare a nivelului cultural al acestor popoare pe calea însușirii limbilor literare ale popoarelor înconjurătoare.

S-au creat astfel alfabete adecvate limbilor unor popoare care nu avuseseră pînă atunci scriere, ca tungușii, golzii, samodiiții și altele. Demn de semnalat, în această privință, este faptul că munca de creare a scrierii a fost făcută în comun de lingviștii ruși și reprezentanții popoarelor respective.

Curînd după revoluție, în rîndurile popoarelor care foloseau scrierea arabă, adică popoarele turco-tătare : azerbaidjan, kazah, kirghiz, uzbek, turkmen, karakalpak ș.a., în rîndurile popoarelor Caucazului de Nord, precum și printre iranienii tadjici, a apărut tendința spre trecerea la un nou sistem de scriere, bazat pe grafia europeană. Cauzele cele mai importante care au determinat această mișcare au fost :

a) cerința de bază a revoluției culturale — necesitatea de a lichida neștiința de carte, existentă înainte de revoluție la popoarele respective, și greutatea realizării acestui lucru într-un termen minim, în condițiile păstrării scrierii arabe ; se știe că această scriere are un caracter consonantic, care face ca notarea cuvintelor din limbile cu altă structură să fie inexactă și complicată ;

b) tendința de eliberare, în condițiile lărgirii învățămîntului laic, de sistemul învățămîntului bisericesc, răspîndit pînă la revoluție la popoarele turce și iraniene, învățămînt strîns legat de scrierea arabă.

Ca urmare a acestei mișcări, popoarele care folosiseră scrierea arabă au trecut la un nou sistem de scriere, bazat pe grafia europeană, la început cea latină, iar mai pe urmă cea rusă. Exemplul acestor popoare a fost urmat și de acele popoare ale statului sovietic care foloseau scrierea mongolă.

În acest fel, unul dintre cele mai importante succese ale lingvisticii sovietice a fost crearea scrierii pentru aproape 50 de limbi ale popoarelor din Uniunea Sovietică. Multe dintre aceste limbi n-au avut scriere pînă la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (limbile lezghină, tabasarană, darghină, abhază, adîghee, ciukotkă, nanaiană, komi, hanti și multe altele). Alte limbi au avut doar începuturi de scriere. A fost creată de asemenea scrierea pentru o serie de limbi cu veche tradiție, a căror grafie însă (scrierea

arabă) nu oglindea trăsăturile lor fonetice (limbile azerbaidjană, uzbekă, tătară, tadjikă și altele).

Acțiunea de creare a scrierii pentru unele popoare și de prelucrare a unor noi sisteme pentru popoarele care foloseau scrierea arabă și mongolă a fost însoțită, cum era și firesc, de o studiere atentă a sistemului fonetic al acestor limbi, ceea ce a dus la o dezvoltare foarte largă a foneticii în lingvistica noastră. Succesul acestei înfloriri a foneticii a fost determinat atît de introducerea în sfera cercetărilor a unui material nou și vast, cît și de stadiul înaintat al științei fonetice în țara noastră, datorit, mai ales, școlii lui I. A. Baudouin de Courtenay, reprezentată de L. V. Şcerba și de numeroșii săi elevi (prof. E. D. Polivanov, prof. G. S. Ahvlediani, acad. A. P. Barannikov, prof. B. A. Larin, prof. S. I. Bernstein ș.a.). În cadrul acestei școli au fost reunite metoda analitică, care a dus la descoperirea întregii game de elemente sonore ale limbii, și metoda sintetică, care a dus la precizarea în această gamă a unităților sonore stabile, constructive, cu valoare socială — a fonemelor.

Această orientare a determinat o dezvoltare deosebită a fonologiei, care ulterior, în special sub influența lucrărilor lui N. S. Trubețkoi, a trecut dincolo de granițele țării, transformîndu-se în una din cele mai puternice ramuri ale lingvisticii mondiale. Trebuie ținut seama și de faptul că această acțiune de creare a scrierii pentru o serie de popoare care nu avuseseră scriere și de elaborare a unui nou sistem de scriere pentru popoarele care se foloseau de scrierea arabă și mongolă reprezenta, de fapt, fonologia în acțiune. În legătură cu aceasta, nu poate fi trecut cu vederea rolul important al prof. N. F. Iakovlev și al prof. L. I. Jirkov în prelucrarea problemelor generale și concrete ale fonologiei, aplicate mai ales la sistemele sonore ale limbilor caucaziene.

De dezvoltarea rapidă a teoriei fonologice se leagă și succesele practice în crearea alfabetelor, succese care au devenit evidente încă în perioada 1920—1940. Lucrarea lui N. F. Iakovlev, *Formula matematică de creare a alfabetului*, a deschis o nouă perioadă în dezvoltarea fonologiei la noi, eliberînd-o de psihologismul lui Baudouin de Courtenay și al școlii sale. Pe urmele lui N. F. Iakovlev au mers și alți fonologi din Moscova (R. I. Avanesov, V. N. Sidorov, P. S. Kuznețov, A. A. Reformatski). În domeniul fonologiei s-au definit, ce e drept nu totdeauna suficient de distinct, deosebiri între cîteva orientări științifice (comp., de pildă, lucrările de fonologie ale prof. L. R. Zinder, prof. S. I. Bernstein și doc. M. I. Matusevici, pe de o parte, prof. A. I. Smirnițki, pe de altă parte, și prof. G. S. Ahvlediani etc.).

III

Trecerea la un nou sistem de scriere a cerut lingviștilor eforturi îndelungate pentru elaborarea unor procedee generale de redare în scris a vorbirii și a unor norme ortografice comode și științifice necesare transcrierii. Această activitate s-a împletit, în mod natural, cu studierea pe baze noi a cuvîntului în cele mai diverse limbi, a granițelor lui, a raporturilor

lui cu celelalte unități ale limbii, a calităților sale structurale, ceea ce a dus la cercetarea pe larg a mijloacelor derivației.

Răspîndirea învățămîntului școlar și în afară de școală, însoțită de cunoașterea științifică a limbii proprii de către un mare număr de oameni, care nu avuseseră pînă atunci legătură cu lingvistica nici chiar în forma ei școlară, a adus cu sine studiul intens al structurii gramaticale a limbilor popoarelor Uniunii Sovietice. Această acțiune a dus la importante rezultate : în prezent, toate popoarele țării noastre își au propriile lor gramatici, atît pentru școlile de cultură generală, cît și pentru institutele pedagogice ; lingvistica sovietică dispune de gramatici științifice aproape pentru toate popoarele Uniunii Sovietice. Pentru multe dintre aceste limbi au fost create prima oară gramatici științifice detaliate (de ex., gramaticile limbilor bașkiră, kumîkă, karakalpakă, avară, lezghină, abazină, komi ș.a.). Trebuie subliniată în mod deosebit apariția unor gramatici științifice ale unor limbi puțin studiate pînă nu de mult, cum sînt cele paleoasiatice, tunguso-manciuriene, fino-ugriene, caucaziene. În ultimii șapte ani numai Institutul de lingvistică al Academiei de Științe a U.R.S.S. a alcătuit peste 40 de gramatici științifice a peste 30 de limbi ale popoarelor Uniunii Sovietice.

Crearea de gramatici pentru limbile popoarelor din Uniunea Sovietică a întîmpinat greutăți, în multe cazuri, din cauza necesității de a rezolva inițial problema normei limbii respective, adică problema alegerii dialectului care să stea la baza limbii literare. Din această cauză, au căpătat o mare amploare cercetările dialectale, care au atins un număr însemnat de dialecte și graiuri, anterior nestudiate. Pe de altă parte, a început să se pună cu toată seriozitatea științifică și în întreaga sa valoare socială problema limbii națiunii ca o categorie istorică.

Problema normei limbii, a cărei rezolvare era necesară creării gramaticilor, nu s-a redus doar la stabilirea dialectului care, prin valoarea sa socială și diapazonul acțiunii, să devină în mod natural bază pentru limba națiunii ; stabilirea normei era legată și de problema limbii literare, care în unele cazuri era deosebit de complicată. Pe fondul acestei probleme a apărut o ramură specială a lingvisticii sovietice, denumită „limba literară". Inițiativa în dezvoltarea practicii și teoriei studiului limbii literare din punct de vedere istoric aparține specialiștilor de limbă rusă.

Prezența în toate republicile naționale ale Uniunii Sovietice a unei populații rusești numeroase, care avea nevoie să știe limba populației de bază a republicii respective, a dus la alcătuirea de gramatici ale acestor limbi pentru ruși. În același timp, însemnătatea limbii ruse, care a dus la necesitatea cunoașterii ei de către populația fiecăreia dintre republicile naționale și regiunile autonome, a făcut necesară alcătuirea de gramatici ale limbii ruse pentru celelalte popoare ale țării noastre. Studierea paralelă a diverselor limbi a apărut din necesități pur practice, dar extinderea ei a dovedit că are o deosebită valoare științifică. În prezent studiul paralel al limbilor are toate condițiile pentru a se transforma într-o ramură importantă a lingvisticii, avînd ca obiect nu numai tipologia lingvistică, ci și problema generală a structurii limbii.

IV

Alături de munca de creare a gramaticilor limbilor diverselor popoare ale Uniunii Sovietice, în țara noastră a început să se desfășoare după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie o vastă acțiune de alcătuire a dicționarelor.

La început s-au făcut dicționare aproape exclusiv bilingve, una din limbi fiind cea rusă. În prezent, astfel de dicționare există pentru aproape toate limbile popoarelor din Uniunea Sovietică, cu ambele variante : cu traducerea din și în limba rusă.

În afară de dicționare ale limbilor popoarelor din Uniunea Sovietică, au apărut, în deceniile care s-au scurs de la revoluție, un mare număr de dicționare bilingve pentru multe alte limbi, printre care limbile orientale : arabă, turcă, persană, afgană, hindi, chineză, mongolă, coreeană, japoneză. Multe din dicționarele acestor limbi sînt de asemenea în două variante : cu traducere în limba rusă și cu traducere în limba orientală respectivă. La unele limbi dispunem de mai multe tipuri de dicționare : mari, mijlocii și mici. Aceste dicționare, alcătuite de Editura de dicționare naționale și străine (în unele cazuri, împreună cu Institutul de orientalistică al Academiei de Științe), reprezintă unul din cele mai mari succese ale lingvisticii sovietice.

Ulterior au început să apară dicționare explicative ale limbilor naționale : astăzi, multe dintre popoarele țării noastre (de pildă, georgienii, armenii, lituanienii etc.) au dicționare explicative mari ale limbilor lor. Și în această sferă lingvistică rolul conducător aparține teoriei și practicii lexicografice ruse, ale cărei principii și procedee au fost elaborate, s-au dezvoltat și continuă să se dezvolte în procesul de pregătire a dicționarelor explicative de diverse tipuri ale limbii ruse.

Munca de alcătuire a dicționarelor a avut o dublă însemnătate.

În unele cazuri, dicționarul bilingv în care prima limbă este aceea a poporului respectiv constituie primul dicționar al acestei limbi. Din această cauză, creării unui astfel de dicționar trebuie să-i premeargă, în mod necesar, o acțiune de culegere a materialului lexical, uneori în mod aproape exclusiv din vorbirea vie. Într-o bună măsură așa a fost alcătuit, de pildă, dicționarul kirghiz-rus al lui K. K. Iudahin. Astfel de dicționare înfățișau de fapt pentru prima dată vocabularul limbii respective. Această împrejurare a dat muncii lexicografice o însemnătate deosebită : dicționarele explicative prezintă vocabularul limbii respective ținînd seama de specificul tuturor sensurilor cuvintelor. În acest fel, munca lexicografică s-a unit cu cea lexicologică : cercetările ulterioare de lexicologie a acestor limbi au fost asigurate cu un material bogat și sigur.

Dicționarele bilingve din și în limba rusă au avut, pe lîngă valoarea lor imediată, și o alta : ele prezentau vocabularul celor două limbi în mod comparativ. Prin aceasta lexicologia a primit un material vast și variat pentru studiul unui fenomen din cele mai importante, care apare cu ocazia

comparării limbilor : pătrunderea cuvintelor dintr-o limbă într-alta. Acest fenomen are o însemnătate deosebită în condițiile contactului imediat dintre limbile diferitelor naționalități ale Uniunii Sovietice și limba rusă. Dicționarele bilingve arată clar domeniile de pătrundere a cuvintelor străine, permit să se vadă granițele acestui fenomen, să se înțeleagă condițiile lui social-istorice și, în general, să se aprecieze fondul așa-numitei probleme a penetrabilității diferitelor laturi ale sistemului limbii. Deosebit de instructiv este, de pildă, din acest punct de vedere, dicționarul ruso-karakalpak.

Vocabularul strîns în dicționarele limbilor diferitelor naționalități ale Uniunii Sovietice, în special ale acelor popoare în rîndurile cărora știința și cultura au fost foarte puțin răspîndite pînă la Revoluția din Octombrie, a deschis în fața lexicologilor problema acută a îmbogățirii lexicului acestor limbi, a căilor și procedeelor necesare pentru atingerea acestui scop. În acest domeniu s-au manifestat clar două tendințe : 1) împrumutarea unui cuvînt străin (în cazul de față, în primul rînd — rus) ; 2) crearea unui cuvînt propriu, atît pe baza fondului de rădăcini și a modelelor de derivație proprii, cît și pe baza rădăcinilor unei alte limbi, care a avut mult timp rolul de limbă literară clasică. O astfel de limbă a fost, de pildă pentru popoarele turcice și iraniene din Uniunea Sovietică, araba clasică, limbă care servește și azi la unele popoare turcice și iraniene dinafara granițelor țării noastre drept bază pentru crearea terminologiei moderne economice, sociale, politice, filozofice și științifice. Discuția, care s-a purtat timp îndelungat în republicile cu limbi turcice ale Uniunii Sovietice, cu privire la căile de îmbogățire a vocabularului, a arătat cît de mult este legată această chestiune de problemele generale ale ideologiei și chiar de orientările politice cotidiene.

V

Însemnătatea social-politică a limbii ruse ca limbă a poporului rus, limbă a marii revoluții, însemnătatea culturală a acestei limbi ca limbă a unei mari literaturi și a unei științe dezvoltate, studierea multilaterală și amănunțită a acestei limbi ca urmare a unei vechi tradiții a slavisticii, gradul înalt de cercetare a problemelor structurii și istoriei ei — toate acestea au determinat rolul uriaș al lingvisticii ruse în studierea limbilor altor popoare din Uniunea Sovietică.

În epoca sovietică munca de cercetare științifică în domeniul limbii ruse a căpătat o extindere deosebită. Lingviștii sovietici și-au adus aportul lor în lupta pentru cultivarea limbii ruse vorbite și a celei scrise. Îndată după victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie s-a început o activitate intensă pentru introducerea noii ortografii, ceea ce a avut un rol pozitiv în extinderea științei de carte în masele largi ale poporului. În 1956 au fost aprobate „Regulile ortografiei și punctuației ruse", precizate și unificate, și a apărut pe baza acestor reguli *Dicționarul ortografic al*

limbii ruse[1]. A fost de asemenea editat un dicționar îndreptar *Pronunțarea și accentul limbii ruse literare*[2].

În anii care s-au scurs de la revoluție s-a format o nouă disciplină lingvistică — istoria limbii ruse literare — care sintetizează datele furnizate de gramatica și lexicologia istorică, de dialectologie și istoria literaturii și stabilește legile evoluției limbii literare în legătură cu legile de dezvoltare a procesului general istoric. În epoca presovietică lucrările concrete de istorie a limbii ruse literare au fost rare, iar prezentările generale, dacă treceau dincolo de descrierea structurii fonetice și morfologice, reprezentau o îngrămădire întîmplătoare de fapte lingvistice (comp. *Schiță a istoriei limbii ruse literare contemporane* a prof. E. F. Budde) [3].

Începutul prelucrării sistematice a acestei noi discipline a fost făcut de lucrările acad. V.V.Vinogradov, acad. S. P. Obnorski, acad. L. A. Bulahovski (Academia de Științe a R.S.S. Ucrainene), prof. L. P. Iakubinski, prof. G. O. Vinokur și ale altor lingviști [4].

A fost alcătuită *Gramatica academică a limbii ruse contemporane*[5], care prezintă o mare bogăție de fapte și generalizează rezultatele științei gramaticale ruse de după revoluție. În numeroase monografii, disertații și articole s-au dezbătut multiple probleme particulare de morfologie, sintaxă și derivație a limbii ruse literare în evoluția ei istorică.

Pentru prima dată în istoria filologiei ruse a fost pregătit și se editează un mare dicționar academic al limbii lui A. S. Pușkin. În procesul pregătirii dicționarului lui Pușkin, precum și cu ocazia discutării primului volum, apărut recent [6], s-au lămurit mai bine principiile teoretice ale întocmirii unor astfel de dicționare.

Avînd tot timpul în față sarcina trasată de Lenin de a crea dicționare explicative ale limbii ruse literare contemporane, lingviștii sovietici au desfășurat o vastă muncă de întocmire a unor dicționare de diverse tipuri. În ultimele două decenii au fost alcătuite : *Dicționarul explicativ al limbii ruse* (4 vol.) sub red. lui D. N. Ușakov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., *Dicționarul limbii ruse* într-un volum, de S. I. Ojegov; au ieșit de sub tipar 5 volume ale *Dicționarului limbii ruse literare contemporane* în 14 volume, editat de Academia de Științe a U.R.S.S.[7] și

[1] **Орфографический словарь русского языка.** 110 000 cuvinte, Moscova, 1956 (*n. trad.*).

[2] **Русское литературное ударение и произношение. Опыт словаря-справочнка.** Sub red. lui R. I. Avanesov și S. I. Ojegov. Circa 50 000 cuvinte. Moscova, 1955 (*n. trad*).

[3] **Е. ф. Будде,** *Очерк истории современного литературного руссокго языка.* St. Pb., 1908 (*n. trad.*).

[4] Semnalăm, printre altele : **В. В. Виноградов,** *Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX вв.* Ed. I, Moscova, 1934, ed. a II-a, 1938 ; **акад. С. П. Обнорский,** *Очерки по истории русского литературного языка старшего периода,* Moscova-Leningrad, 1946 ; **Л. А. Булаховский,** *Курс русского литературного языка,* vol. I-II, Ed. a V-a, Kiev, 1952 ; **Л. П. Якубинский,** *История древнерусского языка.* Moscova, 1953 ; **Г. О. Винокур,** *Русский язык.* Moscova, 1945. (*n. trad.*).

[5] *Грамматика русского языка.* Vol. I, *Фонетика и морфология.* Vol. II, (p. 1—2), *Синтаксис.* Moscova, 1952—1954 (*n. trad.*).

[6] *Словарь языка Пушкина* (în 4 vol.), vol. I, Moscova, 1956 (*n. trad.*).

[7] *Словарь современного русского литературного языка.* Moscova-Leningrad, vol. I, (А — Б) — 1948, vol. II (В) — 1951, vol. III (Г — Е) — 1954, vol. IV (Ж — З) — 1955, vol. V (И — К) — 1956 (*n. trad.*).

primul volum al noului *Dicționar al limbii ruse* în 4 volume[1]. Întocmirea de dicționare ale limbii ruse a jucat un rol deosebit în dezvoltarea lexicografiei limbilor naționale din U.R.S.S.

În ultimul deceniu s-a format încă o ramură a științei limbii — geografia lingvistică. În prezent se întocmește o lucrare capitală, atlasul graiurilor populare ruse. La munca de cercetare a graiurilor participă numeroase instituții de învățămînt superior din țară. Rusiștii sovietici au realizat în mare măsură munca uriașă, ce se continuă și astăzi, de strîngere a materialului dialectologic. În decursul muncii practice asupra atlasurilor lingvistice ale limbii ruse s-au format nu numai principiile teoretice de bază ale geografiei lingvistice a limbii ruse[2], ci și metodica strîngerii materialelor pentru atlas pe baza observațiilor directe[3].

Au fost elaborate principiile și metodica întocmirii hărților atlasului; s-au pregătit de asemenea pentru tipar o serie de articole despre tipurile de hărți pentru problemele fonetice, morfologice și lexicale; în curînd va apărea *Atlasul graiurilor populare rusești din regiunile centrale așezate la răsărit de Moscova* (Атлас русских говоров центральных областей к востоку от Москвы). Pe baza unor asemenea date lingvistice, în acest atlas se rezolvă problema posibilității întocmirii nu numai a unor hărți monografice (care oglindesc fenomene luate în întregime, dar adesea foarte complexe), ci și a hărților care stabilesc granițele de răspîndire a unor fapte izolate sau a hărților consacrate unor fenomene particulare grefate pe fondul sistemului limbii în general.

În prezent, hărțile a patru atlase ale limbii ruse oglindesc datele culese din graiurile regiunilor: Leningrad, Novgorod, Pskov, Velikie Luki, Kalinin, Smolensk, Kaluga, Moscova, Vladimir, Gorki, Riazan, Briansk, Orel, Kursk, Belgorod. În acest fel, a fost strîns și prelucrat cu metodele geografiei lingvistice un material bogat, referitor la graiurile situate pe teritoriul celor mai vechi așezări ale slavilor răsăriteni, unde s-a format poporul velicorus. Se deschide astfel posibilitatea alcătuirii unei monografii colective, consacrate istoriei formării diverselor grupuri de graiuri, precum și rezolvării pe baza datelor noi a unor probleme de fonetică istorică și gramatică istorică a limbii ruse. O serie de procese din istoria mai nouă a limbii ruse vor putea fi astfel urmărite în principalele grupe dialectale. Munca de întocmire a atlasurilor lingvistice dă de asemenea posibilitatea să se facă o clasificare nouă, mai diferențiată și corespunzătoare faptelor istorice, a graiurilor rusești.

---

[1] *Словарь русского языка*, vol. I (А — Й), Moscova, 1957 (*n. trad.*).

[2] Vezi articolele introductive la *Programul pentru strîngerea informațiilor în vederea alcătuirii atlasului dialectologic al limbii ruse* (*Программа собирания сведений для составления диалектологического атласа русского языка*, Iaroslavl; 1945; Moscova, 1946; M. — L., 1947) și o serie de articole privitoare la această problemă publicate în special în revista **„Вопросы языкознания"**.

[3] Vezi *Indicațiile metodice la „Programul pentru strîngerea informațiilor în vederea alcătuirii atlasului dialectologic al limbii ruse"* (*Методические указания к „Программе собирания сведений для составления диалектологического атласа русского языка"*), sub red. lui R. I. Avanesov și V. G. Orlova, Moscova, 1957.

VI

Legătura strînsă dintre teorie şi practică — una din trăsăturile fundamentale ale ştiinţei sovietice — s-a făcut simţită şi în dezvoltarea acelor ramuri ale lingvisticii ruse care vin în contact cu ştiinţa literaturii. Atenţia deosebită faţă de problemele limbii literare şi ale stilului, caracteristică literaturii sovietice din perioada imediat următoare războiului civil, a dus la apariţia unor cercetări valoroase în domeniul limbii poetice. În această perioadă au fost puse bazele nu numai ale teoriei şi istoriei limbii literare, ci şi ale stilisticii lingvistice.

Creşterea impetuoasă a culturii spirituale, în măsura în care se oglindeşte în schimbările din limbă, fac(să se mărească totodată exigenţa şi interesul faţă de cuvînt, faţă de operele literare.

În epoca înnoirii depline a vieţii, rolul social al filologiei ca ştiinţă a limbii şi literaturii, a culturii cuvîntului, precum şi ca metodă de interpretare a operelor literare, devine deosebit de mare şi hotărîtor.

În filologia sovietică se cercetează pe larg o serie de domenii care pînă acum erau lăsate în întuneric sau se studiau foarte puţin. Înţelegerea şi interpretarea textului literar constituie baza filologiei şi în acelaşi timp baza cercetării culturii spirituale şi, parţial, a celei materiale. Calea spre înţelegerea deplină şi adecvată a operei literare e indicată şi determinată de trei discipline filologice înrudite : istoria, lingvistica şi ştiinţa literaturii, care trebuie să se îmbine în mod armonios. Tocmai pe baza acestei îmbinări, în perioada sovietică s-a format şi s-a dezvoltat cu repeziciune o nouă ramură a filologiei ruse — istoria limbii ruse literare. Se ştie că istoria limbii ruse literare, în special din perioada modernă, se bazează mai ales pe materialul furnizat de limba operelor marilor scriitori ruşi. Acest lucru e perfect normal, deoarece V. I. Lenin, vorbind despre structura şi lexicul unui dicţionar model al limbii ruse, a ales drept jaloane numele a doi scriitori ruşi : Puşkin şi Gorki.

Istoria limbii ruse literare, fiind, după cum spunea acad. A. A. Şahmatov, „istoria dezvoltării culturii ruse", este indestructibil legată de istoria gîndirii sociale ruse, de istoria ştiinţei ruse, de istoria artei cuvîntului. În ceea ce priveşte studiul limbii scriitorului, este direct interesată şi ştiinţa literaturii.

Opera scriitorului, personalitatea sa artistică, eroii săi, temele, ideile capătă întruchipare prin limbă ; numai prin limbă şi cu ajutorul limbii ele pot fi cunoscute. Cercetarea st lului şi artei poetice a scriitorului, studierea concepţiei lui despre viaţă nu sînt posibile fără o cunoaştere temeinică şi subtilă a limbii sale. Textul ca atare al operelor unui scriitor poate fi stabilit şi înţeles în mod just numai de acela care cunoaşte bine sau a studiat cu atenţie limba acestui scriitor.

Lingvistica rusă din perioada presovietică n-a avut un număr prea mare de cercetări în domeniul limbii scriitorilor, mai ales în ceea ce priveşte secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Chiar în cazurile cînd istoria limbii ruse literare era identificată cu istoria limbii marilor scriitori, alegerea materialului ilustrativ din limba diferiţilor scriitori se făcea la

întîmplare. Lipsea noțiunea de normă literară națională, de legi ale istoriei limbii ca fenomen social-cultural, de diferențiere stilistică a fenomenelor limbii literare. În metodica studierii limbii scriitorilor s-au reflectat de asemenea trăsăturile dominante ale curentului neogramatic în lingvistică. În știința cultivată în cadrul Academiei în această perioadă, interesele dialectologice au făcut să treacă pe al doilea plan sau au paralizat cu totul interesul pentru cercetarea limbii ruse literare în forma ei actuală și în istoria ei, în interacțiunea ei cu limba literaturii beletristice ruse.

La începutul secolului nostru, legătura dintre știința limbii literare și teoria și practica creației literare beletristice, deosebit de strînsă și organică în timpul lui Belinski, Dobroliubov și Cernîșevski, susținută ulterior în lucrările acad. I. K. Grot, F. I. Buslaev și A. A. Potebnia, dispăruse aproape cu totul.

În ultimii patruzeci de ani situația în acest sector al științei s-a schimbat radical. În același timp, rezultatele practice obținute de știința filologică prerevoluționară au primit, în lumina metodologiei marxist-leniniste, o nouă fundamentare și aplicare, o nouă orientare semantică (comp., de exemplu, cercetările filologice ale acad. V. F. Șișmariov și ale multor altor lingviști sovietici).

Drumul parcurs de știința filologică sovietică de-a lungul celor patruzeci de ani în căutarea soluțiilor pentru rezolvarea problemelor fundamentale ale studiului limbii scriitorilor a fost complex și greu, dar bogat în rezultate și succese.

Știința limbii literare ruse și mai ales acea parte a ei care se ocupă cu studiul limbii operelor literare, al limbii scriitorilor, a căpătat în epoca sovietică o dezvoltare multilaterală. O anumită orientare în această direcție a început în unele cercuri încă înainte de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

În primele decenii ale secolului nostru, se observă în lingvistică — după cum spune acad. L. V. Șcerba — o creștere a interesului față de limbă ca „activitate omenească îndreptată de fiecare dată spre un anumit țel, spre exprimarea cea mai bună și cea mai potrivită a gîndurilor și sentimentelor". Și mai departe : „În societate, cel puțin în societatea rusă, a renăscut interesul față de limbă, independent de lingvistică. În primul rînd, poeții, pentru care limba constituie materialul artistic de bază, au început să aibă față de ea o atitudine mai mult sau mai puțin conștientă ; după ei au urmat tinerii istorici ai literaturii, care și-au dat seama că înțelegerea multor fenomene literare este imposibilă fără o interpretare lingvistică ; în sfîrșit, oamenii scenei, pentru care limba vie, vorbită, este alfa și omega artei lor, au contribuit, poate mai mult decît toți, la renașterea interesului societății față de limbă"[1]. E suficient să amintim aici ideile interesante despre arta actorului și limba scriitorului aparținînd marelui nostru regizor și teoretician teatral Stanislavski și elevilor săi (Gorceakov, Vahtangov, Toporkov, Kedrov, Birman ș.a.). Problema studierii limbii scriitorului a scos din nou la lumină și cercetare chestiunea limbii artistice sau poetice.

[1] Vezi culegerea „Русская речь", Petrograd, 1923, fasc. 1, p. 10—11.

Metodele și principiile de lucru în stilistică și studiul limbii artiștilor cuvîntului s-au schimbat mult în ultimele două decenii. Aceasta s-a datorat atît renunțării la interesul unilateral față de problemele formei, caracteristic anilor 1920 — 1930, cît și cunoașterii mai aprofundate a istoriei limbii ruse literare și limbii literaturii beletristice. A devenit clară necesitatea unui studiu aprofundat al legăturilor și interacțiunii, în cursul evoluției istorice, dintre limba literară și limba literaturii beletristice. În legătură cu aceasta, s-a conturat în linii generale problema creării bazelor teoretice ale esteticii cuvîntului și limbii poetice pe baza filozofiei marxist-leniniste.

Astfel, alături de istoria limbii ruse literare și în strînsă legătură cu ea, s-a dezvoltat cu repeziciune în epoca sovietică știința limbii operelor literare, studiul stilului scriitorilor. Sarcina studierii limbii scriitorului constă tocmai în definirea procedeelor artistice individuale de folosire a limbii poporului, a legilor construcției sau structurii stilistice a operelor literare, create cu materialul acestei limbi, precum și în stabilirea legilor generale și specific naționale ale procesului literar-artistic. Totodată, dezvoltarea științei limbii scriitorului pe baza metodologiei marxist-leniniste trebuie să contribuie la creșterea continuă și la înflorirea culturii limbii în societatea sovietică.

VII

Rolul rusisticii s-a manifestat și în studierea cu atenție a limbii ruse de către lingviștii celorlalte naționalități ale Uniunii Sovietice, studiere care a dus la încercarea de a prezenta fenomenele limbii proprii prin intermediul comparației cu fenomenele analoge sau apropiate din limba rusă. Lucrul s-a făcut vizibil mai ales în întocmirea gramaticilor.

Această tendință a dus la două rezultate opuse :

a) la stabilirea naturii multor fenomene gramaticale ale diferitelor limbi, în cazurile cînd fenomenele comparate din limbile respective erau, prin natura lor gramaticală sau prin funcțiile lor, într-adevăr analoge cu cele din limba rusă sau, în tot cazul, foarte apropiate, corelative ;

b) la îndepărtarea de înțelegerea justă a naturii unor fenomene gramaticale ale acestor limbi, în cazurile cînd presupusa analogie sau apropiere — principială sau funcțională — a fenomenelor celor două limbi se dovedea a fi nefundată sau artificială.

Compararea structurii gramaticale a limbii ruse, limbă de un anumit tip, cu structura gramaticală a altor limbi, de un tip diferit, a favorizat creșterea atenției cercetătorilor acestor limbi față de vechea tradiție gramaticală, stabilită în trecut în decursul istoriei lingvisticii, la aceste popoare. Atenția față de aceste tradiții a dus la restabilirea unor interpretări specifice tradiției și la prezentarea adecvată a naturii multor fenomene lingvistice caracteristice limbilor respective.

Una din treptele acestui fel de cercetare a fost tendința, existentă într-o vreme în lingvistica sovietică, de a studia fenomenele de „convergență" și „divergență" dintre limbi. Studierea limbilor în acest plan, mai

ales sub influența premiselor false ale „teoriei lui N. I. Marr", premise care denaturau și aduceau la un numitor comun deosebirile specifice ale limbilor naționale, a putut să ducă și a dus chiar la rezultate foarte limitate și de mică valoare; tendința respectivă nici n-a căpătat, din această cauză, o mare dezvoltare. Ea a avut însă un anumit rol la începuturile studierii structurii limbii ca un sistem specific, căci ținea seama de tradiția gramaticală formată în cadrul acestui sistem. În prezent tendințe de a lua în considerare tradițiile vechii filologii arabe se observă în unele gramatici ale limbilor turcice, alcătuite de lingviști din republicile sovietice cu populație vorbind astfel de limbi.

În acest fel, în domeniul gramaticii a apărut în fața lingvisticii sovietice o sarcină complet opusă vechii gramatici logico-filozofice universale, aceea de a prezenta structura gramaticală a limbilor de diferite tipuri în limitele acestor tipuri și ținînd seama de specificul fiecăreia. O astfel de cale poate duce la crearea unei baze solide în descoperirea și stabilirea legilor generale ale limbii, iar în particular, la descoperirea așa-numitelor legi interne de dezvoltare a limbii, a naturii, sferei și granițelor acțiunii lor, a soartei lor istorice.

În perioada 1920 — 1930, orientaliștii sovietici au lucrat mult în domeniul lingvisticii comparativ-istorice (v. lucrările acad. A. N. Samoilovici, prof. N. K. Dmitriev, acad. V. A. Gordlevski și prof. S. E. Malov în domeniul limbilor turcice, lucrările fundamentale ale acad. B. I. Vladimirțov în domeniul gramaticii comparative a limbilor mongole etc.). În primele decenii după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie au continuat să se dezvolte cu succes acele ramuri ale slavisticii care aveau o tradiție îndelungă și glorioasă, legată de școala rusă în lingvistica comparativ-istorică (v. lucrările lui A. M. Selișcev, N. N. Durnovo, G. A. Ilinski și ale multor alți lingviști sovietici). Îmbrățișarea ideilor privitoare la încrucișarea limbilor, care se putea observa în lucrările unor lingviști sovietici (L. V. Șcerba, E. D. Polivanov ș.a.), n-a stînjenit în această perioadă dezvoltarea lingvisticii comparative, ci a contribuit la studierea mai aprofundată a problemei înrudirii limbilor din punctul de vedere al lingvisticii sociologice (comp. vederile lui N. S. Trubețkoi și V. Pisani asupra înrudirii limbilor). În perioada următoare, dezvoltarea lingvisticii comparative a fost într-o bună măsură stînjenită. Dar chiar și în perioada 1940 — 1950 se observă unele rezultate interesante în domeniul lingvisticii comparative, chiar în lucrările lingviștilor de orientare marristă care foloseau metoda comparativă împletind-o cu studierea încrucișării limbilor (V. I. Abaev) și cu cercetările de tipologie (S. D. Kațnelson, A. V. Desnițkaia). Comparațiile tipologice pentru verificarea ipotezelor comparativ-istorice sînt folosite tot mai mult în ultimele decenii și în știința de peste hotare.

Foarte interesant este faptul că E. Benveniste și S. D. Kațnelson au ajuns independent la rezultate identice, în urma studierii comparativ-istorice și tipologice a sufixelor indo-europene ale numeralelor ordinale și a sufixelor gradelor de comparație. Trebuie subliniat că oportunitatea folosirii comparațiilor tipologice în lingvistica comparativă este recunoscută de majoritatea lingviștilor contemporani : problemei respective i

s-a consacrat un raport special la Congresul internațional de lingvistică ținut la Oslo anul acesta.

După discuția în lingvistică din 1950 și după apariția lucrării lui I. V. Stalin *Marxismul și problemele lingvisticii*, s-a observat o oarecare înviorare în domeniul studiului comparativ-istoric al limbilor înrudite. Au apărut o serie de monografii și articole în domeniul lingvisticii comparate slave (v. mai ales lucrările lui L. A. Bulahovski, membru al Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainene, în domeniul accentologiei slave, o serie de cercetări privitoare la aspectul verbal și la timpurile verbului etc.). Un material prețios pentru lingvistica baltică se găsește în ultima monografie a lui I. M. Endzelin asupra toponimiei letone. În ultimii ani a crescut interesul pentru studierea unor limbi ca hitita cuneiformă (lucrările prof. G. A. Kapanțian, V. V. Ivanov, G. V. Gamkrelidze ș.a.) și toharica.

Se extinde munca în domeniul etimologiei și lexicologiei comparativ-istorice a limbilor indo-europene (iraniene, slave, germanice). Se duc discuții asupra problemelor sintaxei comparativ-istorice cu aplicații la diferite familii de limbi. S-a adîncit și lărgit studiul comparativ-istoric al limbilor fino-ugrice, în urma importantelor lucrări ale lui D. V. Bubrih(v. gramaticile istorice ale limbilor udmurtă, erziană și fineză). Se intensifică lucrările de pregătire a lexicologiei și gramaticii comparativ-istorice ale limbilor turcice. O amploare tot mai mare o ia studiul comparativ al limbilor mongole (v., de exemplu, *Gramatica comparativ-istorică a limbilor mongole* a prof. G. D. Sanjeev)[1]. Se studiază pe plan comparativ-istoric limbile kartvelice, astfel că există în prezent condițiile pentru întocmirea unei gramatici comparativ-istorice a acestor limbi. Se desfășoară de asemenea cu succes studiul comparativ al altor grupuri de limbi caucaziene.

În concluzie, deși după discuția în lingvistică din 1950 n-au fost obținute cele mai bune rezultate și, în tot cazul, rezultatele dorite în domeniul lingvisticii comparativ-istorice, totuși se observă o cotitură evidentă în ceea ce privește această ramură importantă a științei. Evident că studiul descriptiv al limbilor, bazat pe procedee metodice și principii teoretice noi, predomină în lingvistica sovietică.

Pentru astfel de cercetări au fost pregătite după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie cadre științifice din rîndurile tuturor popoarelor U.R.S.S. În republicile unionale și autonome au apărut noi centre lingvistice (Tbilisi, Erevan, Baku, Tașkent, Alma-Ata, Iakutsk, Mahacikala, Sîktîvkar ș.a.).

VIII

O trăsătură caracteristică a lingvisticii sovietice este strînsa legătură cu alte științe, în primul rînd cu științele sociale, dar și cu științele matematice, naturale și tehnice. Lingvistica sovietică nu se izolează de filologie

---

[1] Г. Д. Санжеев, *Сравнительно-историческая грамматика монгольских языков*, vol. I, Moscova, 1953 (*n. trad.*).

în înțelesul larg al cuvîntului, ci se sprijină pe toate realizările ei și contribuie la succesele acesteia. Legătura cu știința marxistă a literaturii se observă mai ales în cercetările de istoria limbii literare, de stilistica limbii literaturii beletristice și a creațiilor poetice populare. În înțelegerea generală a legilor procesului istoric de evoluție a limbii și în studierea concretă a istoriei diferitelor limbi, lingvistica sovietică folosește drept bază teoria marxistă a evoluției istorice a fenomenelor sociale și se leagă în mod indestructibil de istoria și sociologia marxist-leninistă, de arheologie și etnografie.

Una dintre problemele care stau permanent în centrul atenției lingviștilor sovietici este problema legăturii dintre limbă și gîndire. Această problemă a încercat s-o rezolve, în ceea ce privește perioada primitivă de dezvoltare a limbii, acad. N. I. Marr, care a folosit observațiile lui Cassierer, Lévy-Brühl și ale altor etnografi și lingviști străini. În aceeași direcție au mers și cercetările lui V. I. Abaev. În lucrările lui A. P. Riftin și S. D. Kațnelson se observă influența evidentă a cărții lui A. Sommerfelt *Limba și societatea* [1].

Este evident caracterul discutabil și adesea greșit al acelor teorii, privitoare mai ales la perioadele arhaice ale evoluției limbii și gîndirii. Cercetările ulterioare în acest domeniu trebuie îndreptate în primul rînd pe linia culegerii de noi date etnografice și lingvistice privitoare la triburile mai puțin dezvoltate din punct de vedere social-economic și cultural. Totodată trebuie socotite ca nejustificate unele generalizări pripite, extinse în mod mecanic asupra limbilor dezvoltate în alte condiții istorice.

O contribuție importantă în rezolvarea problemei legăturii dintre limbă și gîndire au adus-o psihologii sovietici, care au lucrat în strîns contact cu lingviștii. Un mare rol l-a jucat în anii 1930 — 1950 lucrarea lui V. S. Vîgotski *Gîndirea și limba* (Мышление и речь), reeditată în 1956. Trebuie amintite de asemenea cercetările legate de problemele lingvisticii ale prof. S. L. Rubinstein și prof. A. R. Luria (de exemplu, lucrarea lui A. R. Luria despre dezvoltarea vorbirii la gemeni, editată anul trecut, și cea despre afaziile traumatice, precum și articolul despre afaziile grafice). Valoarea lucrărilor experimentale de acest fel e o mărturie a fecundității colaborării dintre lingviști și reprezentanții altor științe (comp. lucrările lui L. V. Șcerba în domeniul limbii surdo-muților).

În legătură cu problema colaborării dintre lingviști și reprezentanții altor științe și aceea a lingvisticii aplicate, trebuie subliniată însemnătatea îndelungatului contact pe care-l au foneticienii — elevi ai lui L. V. Șcerba — cu lucrătorii din telecomunicații (v. articolul lui L. R. Zinder). Datorită acestui contact au fost efectuate o serie de cercetări în domeniul statisticii lingvistice. Dezvoltarea lingvisticii matematice în țara noastră a fost legată, în ultimii ani, de lucrările la traducerea mecanică și la mașinile de informație. Aici însă noi ne aflăm abia în pragul cercetărilor independente, atît din punct de vedere practic, cît și teoretic.

---

[1] Alf Sommerfelt, *La langue et la société. Caractères sociaux d'une langue de type archaïque*, Oslo, 1938 (*n. trad.*).

IX

Activitatea intensă și multilaterală a lingviștilor sovietici s-a desfășurat în ambianța complexă și contradictorie a acțiunii a două sisteme metodologice. Primul și cel mai important pornește de la marxism ca metodologie generală a științelor sociale; al doilea provine din diferite orientări metodologice, care au pătruns în lingvistica noastră din alte sisteme filozofice. În anii imediat următori revoluției, cele mai influente din aceste curente au fost : cel psihologic (provenit din școala lui Baudouin de Courtenay), cel sociologic (provenit din școala lui F. de Saussure și A. Meillet) și cel estetic (provenit, în parte, din diverse ramificații ale școlii lui A. A. Potebnia, în parte din estetica simbolismului și futurismului și din școala lui B. Croce).

Una din trăsăturile fundamentale ale cercetărilor lingvistice din perioada de după Octombrie este atenția mărită acordată problemei ,,limbă și societate'' (v. cărțile și articolele Rozaliei O. Şor, ale lui M. N. Peterson, E. D. Polivanov, lucrările lui N. I. Marr și ale școlii lui etc.). În punerea și tratarea problemei comunicației verbale, lucrările lingvistice din această vreme au anticipat interesul față de problemele comunicației, apărut în știința din alte țări abia în anii din urmă, în legătură cu teoria informației[1].

Eforturile principale ale acelor lingviști sovietici care-și dădeau seama de limitele vechilor orientări s-au concentrat asupra elaborării unor principii generale ale științei limbii, capabile să dezvăluie cît mai complet esența limbii și natura fenomenelor lingvistice. Ei au luat drept sprijin, în acțiunea lor, teza marxistă, privitoare la baza materială a vieții sociale, precum și teza luptei dintre clase, considerată drept conținutul și forța motrice a procesului istoric în societatea împărțită în clase.

Pe această temelie, în lingvistica sovietică materialistă din primele decenii de după revoluție s-au precizat două linii principale de studiu al limbii în legătură cu cultura materială și sub aspectul luptei de clasă. Ambele linii și-au găsit expresie mai ales în lucrările lui N. I. Marr și ale adepților săi.

În aceste lucrări s-au manifestat atît elementele pozitive și fecunde, pe care le puteau da cele două orientări, cît și o serie de elemente greșite și artificiale.

Studierea limbii în strînsă legătură cu cultura materială a ridicat mult valoarea datelor furnizate de limbă pentru studiul culturii materiale din epocile mai vechi ale istoriei omenirii și a permis să se facă o apreciere mult mai completă și mai clară a monumentelor acestei culturi.

---

[1] Un deosebit interes, în această privință, îl prezintă înalta apreciere a unor lucrări sovietice, printre care aceea a lui L. P. Iakubinski despre vorbirea dialogată *(О диалогической речи.* „Русская рсчь", Petrograd, 1923, fasc. 1, p. 96—194), dată de G. Springer în monografia sa *Primele teorii sovietice ale comunicației*, editată în 1956 de către Institutul tehnologic din Massachusetts. (G. P. Springer, *Early Soviet theories in communication*, Cambridge, Mass., 1956).

În aceste condiții ipoteza apărută anterior, în cadrul studiului comparativ-istoric al limbilor existente sau dispărute, despre o familie aparte de limbi, cea iafetică, s-a transformat în concepția despre stadiul iafetic în istoria limbilor în general, iar mai apoi — în teoria antiistorică a evoluției stadiale a limbilor. O astfel de cotitură a avut unele urmări pozitive, cele mai multe fiind însă negative.

Un rezultat pozitiv a fost lărgirea considerabilă a sferei limbilor studiate, introducerea în cadrul acestui studiu a limbilor vechi din Asia Mică. Efectul binefăcător al unei astfel de lărgiri s-a arătat în etapa următoare a istoriei lingvisticii : mulți savanți, mergînd fiecare pe drumul său propriu, s-au adresat studiului comparativ al limbilor vechi caucaziene (v. lucrările acad. I. I. Meșcianinov și ale lui G. V. Țereteli, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S.) și din Asia Mică, ceea ce a dus la importante rezultate științifice (v., de asemenea, gramatica descriptivă a limbii urartu întocmită de G. A. Melikișvili).

O urmare negativă a fost crearea, pe baza teoriei stadiale, a concepției unității procesului glotogonic, ceea ce a dus la apropierea arbitrară și antiistorică a faptelor din diverse limbi, atît din starea lor actuală, cît și din trecutul lor, fără a avea o bază reală și ignorînd etimologia concretă a cuvintelor. Acest lucru a dus la interpretări greșite ale multor fapte importante, la numeroase „generalizări" presupuse sau false, împingînd pe lingviști pe drumul unor construcții abstracte.

Studierea limbilor sub aspectul luptei dintre clase a făcut să crească foarte mult atenția față de faptele limbii care oglindesc viața socială, a permis înțelegerea mai largă și cu mai multă preciziune a naturii sociale a limbii.

Pe acest teren, orientarea sociologică apărută mai înainte și care se dezvolta pe căi proprii în lingvistica străină s-a transformat la noi în concepția greșită despre limbă — categorie suprastructurală.

Urmarea pozitivă a extinderii studiilor sociologice despre limbă a fost lărgirea cercului de fapte lingvistice studiate sub aspectul social. Rezultatele acestei lărgiri s-au manifestat în : *a*) definirea mai clară a diverselor tipuri de dialecte sociale ; *b*) punerea problemei existenței unei limbi comune paralel cu dialectele teritoriale dezvoltate ; *c*) apropierea de o înțelegere nouă, strict istorică, a fenomenului denumit „limbă națională", înțelegere care a dus ulterior la ipoteza despre evoluția limbii de la starea de limbă tribală la starea de limbă a unui popor și, ulterior, a unei națiuni ; *d*) tratarea dintr-un punct de vedere nou, istoric, a „limbii literare" și lărgirea problematicii ei.

Urmarea negativă a interpretării limbii ca o categorie suprastructurală a fost apariția concepției despre caracterul de clasă al limbii. Această concepție a dus la tendința de a considera fenomenele limbii sub același aspect ca fenomenele caracteristice sistemelor juridice, politice, etice, estetice și filozofice. Aceleași fenomene ale luptei diverselor concepții ideologice, care se observă în drept, politică, etică, estetică și filozofie, au început a fi căutate nemijlocit și în materialul lingvistic. Acest fapt a dus la interpretarea artificială a unei serii întregi de fenomene lingvistice și la îndepărtarea lingviștilor de la înțelegerea reală a naturii

limbii ca fenomen social, care nu aparține nici bazei și nici suprastructurii. S-a ajuns astfel la o înțelegere falsificată a evoluției semantice a limbii, semantica fiind confundată cu ideologia, iar gîndirea cu concepția despre lume.

În cadrul discuției din 1950 cu privire la marxism în lingvistică, I. V. Stalin a dovedit în mod convingător nejustețea concepției că limba e o categorie suprastructurală. De atunci, considerarea limbii ca o categorie socială sui generis, paralel cu teza că limba e conștiința practică activă și cu teza despre limbă ca instrument de dezvoltare și armă de luptă au devenit principiile fundamentale teoretice și metodologice ale lingvisticii sovietice. Prima teză determină căile de studiere a naturii limbii și a funcțiunilor ei, a doua — căile de studiere a corelației dintre limbă și gîndire, precum și a limbii ca mijloc de expresie, a treia — căile de studiere a istoriei concrete a limbilor.

Bazele teoretice și metodologice ale lingvisticii sovietice au făcut ca ea să reprezinte un curent aparte în concertul științei mondiale despre limbă și au determinat specificul conținutului ei. De aceea, orice comparare a lingvisticii sovietice cu alte curente ale gîndirii lingvistice mondiale nu poate fi făcută fără a ține seama de deosebirile în ceea ce privește bazele principiale și metodologice ale cercetării lingvistice. De asemenea, o astfel de comparare nu se poate face fără a ține seama de istoria concretă a lingvisticii în țara noastră în ultima jumătate de secol. Această istorie e plină de învățăminte și semnificativă prin ea însăși : ea arată în mod concret — pe baza experienței vii a științei într-o țară uriașă — cît de strîns legată de istoria societății multinaționale socialiste a fost orientarea gîndirii lingvistice, care a stimulat scoaterea pe prim plan a unor sarcini concrete sau altora, precum și ce importanță de prim ordin a avut procesul de elaborare a noilor baze teoretice și metodologice ale lingvisticii.

15 sept. 1957

Trad. *G. MIHĂILĂ*

ACTIVITATEA LINGVISTICĂ ROMÎNEASCĂ DIN ULTIMII ZECE ANI

DE

D. MACREA

Cei zece ani de la instaurarea Republicii Populare Romîne au însemnat, în activitatea lingvistică romînească, o importantă etapă creatoare, datorită sprijinului excepțional acordat de statul de democrație populară și orientării ei spre știința materialistă a limbii. În această perioadă s-a continuat, într-o formă nouă, pe care o reclamau necesitățile culturale ale construirii socialismului, bogatele tradiții ale lingvisticii romînești din trecut create de Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timotei Cipariu, B. P. Hasdeu, Al. Lambrior, I. Bogdan, H. Tiktin, L. Șăineanu, Al. Philippide, O. Densusianu, Sextil Pușcariu ș.a.

Prin munca stăruitoare a acestora s-au pus bazele lingvisticii științifice în țara noastră și s-a deschis drumul cercetărilor în toate ramurile ei. Domeniul în care lingviștii romîni din trecut au adus cea mai importantă contribuție a fost istoria limbii romîne, reușind să-i arate procesul de formare, caracterul ei latin, să-i descrie dialectele și graiurile, să precizeze influențele străine exercitate asupra ei și să-i analizeze dezvoltarea pînă astăzi. În acest domeniu, ei au adunat un bogat material de fapte din textele vechi romînești, din dialectele și graiurile limbii romîne, pe care l-au valorificat critic în mari opere de sinteză ca : *Histoire de la langue roumaine* de O. Densusianu (vol. I, 1901, vol. II, 1936), *Originea romînilor* de Al. Philippide (vol. I, 1923, vol. II, 1928), *Limba romînă* de Sextil Pușcariu (vol. I, 1940) și *Istoria limbii romîne* de Al. Rosetti (vol. I — IV și VI, 1934—1943).

Dacă pînă la cel de-al doilea război mondial, activitatea lingvistică romînească se desfășura numai în jurul catedrelor universitare existente atunci și se reducea la munca individuală a lingviștilor, lipsită, în general, de sprijinul statului și stînjenită de mari greutăți materiale, astăzi statul democrat-popular oferă lingviștilor toate mijloacele necesare pentru o muncă organizată și de largi perspective. Este prea cunoscut faptul că timp de 90 de ani, *Dicționarul limbii romîne*, început de Academia Romînă, n-a putut fi terminat nu numai din cauza planului prea vast după care a fost conceput, ci mai ales din lipsa sprijinului material din partea statului.

În schimb, *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* a fost elaborat și publicat, sub regimul democrat popular, în decurs de cinci ani : 1952—1957.

După constituirea, în 1948, a Academiei Republicii Populare Romîne, continuatoarea pe baze noi a vechii Academii Romîne, care îndrumează astăzi întreaga activitate științifică din țară, s-au creat, în 1949, institutele de lingvistică din București și Cluj și colectivul de lingvistică din Iași, avînd sarcina să elaboreze lucrările mari care nu se pot alcătui decît printr-o muncă de colaborare și să sprijine elaborarea lucrărilor individuale valoroase.

Unul dintre obiectivele cele mai importante ale politicii culturale a regimului nostru de democrație populară fiind studiul și cultivarea limbii naționale unitare, munca institutelor de lingvistică s-a concentrat, în ultimii ani, în primul rînd, pentru elaborarea lucrărilor de bază privind studiul și cultivarea limbii romîne contemporane. Astfel, lingviștii romîni au elaborat mai întîi lucrările cu caracter științific și practic legate de ridicarea nivelului cultural al maselor muncitoare : îmbunătățirea normelor ortografice, alcătuirea gramaticii limbii romîne, a dicționarului limbii romîne literare contemporane, a dicționarului ortoepic și a unei serii de mari dicționare bilingve. O atenție deosebită a început să fie acordată stilisticii lingvistice, istoriei limbii noastre literare, metodicii predării în școli a limbii romîne și a limbilor străine, probleme cărora, în trecut, nu li s-a dat la noi importanța cuvenită. Paralel cu aceste preocupări, în lingvistica romînească de astăzi se manifestă un viu interes pentru problemele teoretice care, de asemenea, au fost neglijate în trecut.

Orientarea cercetărilor în aceste direcții a fost ajutată de exemplul și experiența rodnică a lingvisticii sovietice și a țărilor de democrație populară. De un real folos pentru activitatea lingvistică din țara noastră a fost de asemenea participarea lingviștilor romîni la congresele și conferințele internaționale de specialitate, de la Florența, Berlin, Moscova, Belgrad, Praga, Oslo. La acest din urmă congres, lingviștii romîni au prezentat un volum de 300 de pagini, intitulat *Mélanges linguistiques*, conținînd 22 de studii legate de tematica Congresului, volum elogios apreciat în concluziile Congresului.

Rezultatele muncii din ultimii ani a lingviștilor romîni s-au concretizat în numeroase lucrări colective și individuale. În 1953 au fost elaborate noile norme ortografice ale limbii romîne, bazate pe aplicarea consecventă a principiului fonetic îmbinat cu cel morfologic. Aceste norme, completate cu un vocabular de circa 10.000 de cuvinte, a căror scriere o precizează, sînt expuse în *Micul dicționar ortografic* (1953), apărut pînă acum în trei ediții.

O altă lucrare de bază elaborată de Institutul de lingvistică din București este *Gramatica limbii romîne* în două volume (vol. I, 1954, vol. II, 1955), care, după încercările făcute timp de două secole, este prima gramatică științifică a limbii noastre. Pe baza acestei lucrări a fost întocmit un tratat într-un volum, intitulat *Limba romînă* (1956), pentru uzul marelui public. Adîncirea problemelor mai complexe de gramatică, care nu au putut fi aprofundate îndeajuns în *Gramatica limbii romîne*, este

continuată în culegerea *Studii de gramatică*, din care au apărut pînă în prezent două volume (I, 1956 și II, 1957), iar al treilea este în pregătire. În 1956, au fost elaborate și publicate *Dicționarul ortoepic*, prima lucrare de acest gen apărută în limba romînă, și *Îndreptarul de punctuație*.

În domeniul studiului formării și evoluției limbii romîne literare a apărut, în 1956, o culegere de studii intitulată *Contribuții la studiul limbii romîne literare din secolul al XIX-lea*, care va fi urmată de alte culegeri similare. Studiul limbii literare a constituit o preocupare nouă și susținută a lingviștilor romîni în ultimii ani. S-au scris numeroase studii asupra problemelor limbii literare de către Mihail Sadoveanu, Tudor Vianu, M. Beniuc, Iorgu Iordan, Al. Rosetti, D. Macrea, B. Cazacu, Al. Graur, J. Byck, Gh. Bulgăr ș. a. și s-a analizat limba poeziilor lui Eminescu, a operei lui Anton Pann, N. Bălcescu, I. L. Caragiale, B. Șt. Delavrancea, Octavian Goga, G. Topîrceanu, M. Sadoveanu, Zaharia Stancu, Geo Bogza ș.a., precum și concepția despre limbă a lui Eminescu, Slavici, Delavrancea, M. Sadoveanu, G. Ibrăileanu, G. Baritiu. Studiile de stilistică lingvistică sporesc și se lărgesc în continuu.

În domeniul dialectologiei s-a reluat, la Institutul de lingvistică din Cluj, publicarea *Atlasului lingvistic romîn* (partea a II-a, ancheta E. Petrovici) din care au apărut, în cursul anului 1956, două volume. Institutul de lingvistică din București a început, în 1957, înregistrările pe teren pentru întocmirea unei *Arhive fonogramice a limbii romîne*, care va fi o ediție sonoră a *Atlasului lingvistic romîn*. În colaborare cu Institutul de lingvistică din Cluj s-au făcut cercetări dialectale în valea Jiului, valea Sebeșului și valea Bicazului, în vederea elaborării monografiilor acestor graiuri.

O activitate bogată a fost depusă în domeniul lexicografiei. Institutele de lingvistică din București și Cluj, folosind materialul adunat pentru vechiul dicționar, au reușit, între 1952 și 1957, să elaboreze, într-o formă nouă, dicționarul limbii naționale sub titlul *Dicționarul limbii romîne literare contemporane*, din care a apărut zilele acestea volumul al patrulea, și ultimul (literele S — Z). Recent, a apărut *Dicționarul invers al limbii romîne*, elaborat din inițiativa și sub conducerea lui Al. Graur de către secția de gramatică a Institutului de lingvistică din București. *Dicționarul limbii romîne contemporane, ilustrat și etimologic*, care este o ediție prescurtată într-un volum a dicționarului mare, se găsește sub tipar și va apărea în primul trimestru al anului 1958. Sectorul de istoria limbii literare al Institutului de lingvistică din București a început elaborarea *Dicționarului limbii lui Eminescu*. Dicționarele rus-romîn și german-romîn se găsesc sub tipar; dicționarele francez-romîn, englez-romîn și polon-romîn vor apărea în cursul anului viitor. Institutul de lingvistică din Cluj a terminat redactarea dicționarului romîn-maghiar. Același institut lucrează în prezent, în colaborare cu Colectivul de lingvistică din Iași, la un dicționar de regionalisme și a reluat, cu un colectiv de lexicografi de la Sibiu și în colaborare cu Academia Germană de Științe, lucrările la dicționarul graiurilor săsești din Transilvania, început înainte de primul război mondial de învățatul sas A. Schullerus.

Alături de aceste lucrări colective, lingviştii romîni au publicat numeroase lucrări individuale, dintre care menţionăm: Iorgu Iordan, *Nume de locuri în Republica Populară Romînă* (vol. I, 1952) şi *Limba romînă contemporană* (1954, ed. a II-a, 1956); D. Macrea, *Probleme de fonetică* (1953), Al. Graur, *Incercare asupra fondului principal lexical al limbii romîne* (1954, ed. a II-a 1957) şi *Studii de lingvistică generală* (1955); Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne* (1954), *Studii lingvistice* (1955), *Despre unele probleme ale limbii literare* (1955), *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea* (1956) şi *Introducere în fonetică* (1957); Tudor Vianu, *Probleme de stil şi artă literară* (1955); E. Petrovici, *Influenţa slavă asupra sistemului fonologic al limbii romîne* (1956); Gheorghe Bulgăr, *Scriitorii romîni despre limbă şi stil* (1957); I. Pătruţ, *Fonetica graiului huţul de pe valea Sucevei* (1957).

Intensa muncă lingvistică din ţara noastră mai este oglindită de numeroasele şi variatele studii care apar în revistele: ,,Studii şi cercetări lingvistice'', ,,Limba romînă'', ,,Revista Universităţii C. I. Parhon'', ,,Studii şi cercetări ştiinţifice'' a Filialei din Cluj a Academiei R.P.R., ,,Cercetări de lingvistică'' a Institutului de lingvistică din Cluj, ,,Analele Universităţii Al. I. Cuza'' din Iaşi şi ,,Studii şi cercetări ştiinţifice'' a filialei din Iaşi a Academiei R.P.R.

O altă preocupare de seamă în lingvistica romînească de astăzi este reconsiderarea critică, în lumina progreselor actuale ale ştiinţei, a operei lingviştilor romîni din trecut. Această preocupare face parte din tendinţa proprie culturii socialiste, care îşi însuşeşte tradiţiile valoroase ale trecutului şi dezvoltă tot ce a produs viabil şi util cultura epocilor anterioare. Pînă acum au apărut cîteva studii de reconsiderare în revista ,,Limba romînă'', scrise de D. Macrea, privind activitatea lingvistică a lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Timotei Cipariu, B. P. Hasdeu, I. Bogdan, M. Gaster, I. Bianu, Gustav Weigand, O. Densusianu şi Sextil Puşcariu. Este pregătită pentru tipar lucrarea candidatului în ştiinţele filologice I. Rizescu, intitulată *Contribuţia lui H. Tiktin la dezvoltarea lingvisticii romîneşti*. Pentru a da posibilitatea unor cercuri cît mai largi să cunoască operele lingviştilor noştri din trecut, Institutul de lingvistică din Bucureşti a tradus în romîneşte *Histoire de la langue roumaine* (vol. I şi II) de Ovid Densusianu, care va fi tipărită în cursul anului viitor. Sub tipar se găseşte în prezent *Limba romînă* vol. II (*Rostirea*) de Sextil Puşcariu, lucrare rămasă în manuscris la moartea autorului.

Planurile de perspectivă ale institutelor de lingvistică prevăd lărgirea cîmpului de cercetare ştiinţifică în toate domeniile, prin lucrări individuale şi colective. Astfel, pe lîngă o nouă ediţie îmbunătăţită a *Gramaticii limbii romîne* s-a prevăzut începerea lucrărilor pentru *Dicţionarul general al limbii romîne*. Se găsesc în studiu: *Elementele de substrat din limba romînă*, *Particularităţile latinei dunărene*, *Formarea limbii romîne*, *Toponimia slavă de pe teritoriul Romîniei*. Un mare număr de teme aparţin lingvisticii romanice: *Formaţii romanice în domeniul prepoziţiei şi al locuţiunilor prepoziţionale*, *Exprimarea persoanei nedefinite în limbile romanice*, *Problema omonimiei în limbile romanice*, *Numele de meserii şi de unelte casnice în limbile romanice*,

ş.a. Se găsesc în pregătire numeroase ediţii de texte vechi romîneşti: *Noul Testament de la Alba-Iulia*, *Pravila de la Govora*, *Istoria ieroglifică a lui Dimitrie Cantemir* ş.a. Ediţiile a două importante texte vechi se află la tipar: *Psaltirea Hurmuzachi* şi *Tetraevanghelul lui Coresi* din 1563.

Realizările lingvisticii romîneşti din primul deceniu de la proclamarea Republicii Populare Romîne nu au dezminţit încrederea pe care regimul democrat-popular a acordat-o lingviştilor. Printre succesele de seamă ale lingvisticii noastre din acest deceniu trebuie subliniată ridicarea a numeroase cadre tinere de lingvişti. În afară de personalul catedrelor universitare, care a fost considerabil sporit faţă de cel de dinainte de război, institutele de lingvistică ale Academiei R.P.R. constituie o treaptă superioară de specializare. Ele dispun în prezent de un personal ştiinţific permanent de circa 100 de cercetători, la care se adaugă peste 100 de colaboratori externi. Munca lor este în permanenţă îndrumată şi ajutată de lingviştii mai în vîrstă, care lucrează alături de ei la lucrările colective şi în cercurile de studii de pe lîngă secţiile institutelor. Instituirea aspiranturii a contribuit de asemenea la pregătirea temeinică a cadrelor tinere. În anul şcolar 1956—1957 au absolvit aspirantura cinci candidaţi în ştiinţele filologice. Aspiranţii romîni pregătiţi în universităţile sovietice formează de asemenea cadre de bază ale lingvisticii noastre de mîine.

Activitatea lingvistică din ultimul deceniu a trezit un larg ecou în opinia noastră publică. Studiul şi cultivarea limbii romîne sînt urmărite cu un pasionat interes, care corespunde dragostei pe care poporul nostru a manifestat-o totdeauna pentru limba sa. Revistele de lingvistică, în care se discută probleme actuale legate de dezvoltarea limbii naţionale, apar într-un tiraj pe care nu-l atingea în trecut nici una dintre revistele noastre literare. Revista *Limba romînă*, spre exemplu, apare astăzi într-un tiraj de 7500 de exemplare. Presa zilnică şi publicaţiile de cultură generală publică adesea articole critice şi informaţii privitoare la activitatea lingvistică, răspunzînd interesului viu al publicului cititor pentru problemele de această natură. Participarea largă a profesorilor din învăţămîntul universitar, mediu şi elementar la discutarea problemelor de lingvistică este organizată în cadrul Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice, care are filiale în toată ţara şi care publică anual o culegere de studii, *Limbă şi literatură*. Numeroasele observaţii şi sugestii pe care institutele de lingvistică le primesc mereu din partea presei şi a marelui public constituie dovada legăturii strînse pe care lingviştii romîni de astăzi o au cu marile mase, ceea ce le sporeşte necontenit simţul răspunderii ştiinţifice şi patriotice pentru studiul şi cultivarea limbii romîne.

DESPRE GENUL NEUTRU ȘI GENUL PERSONAL ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

Acad. AL. ROSETTI

Problema neutrului, în limba romînă, trebuie studiată o dată cu problema genului personal, pentru că crearea acestuia este în corelație cu existența neutrului; apariția genului personal e condiționată de prezența neutrului. Istoricește, romîna, care a moștenit neutrul din latină, pe care l-a amenajat după o formulă proprie, a creat, prin opoziție, genul personal, care e un fapt romînesc.

★

Existența neutrului, în romînă, ca gen opus masculinului și femininului, a fost contestată, fără îndoială, pe nedrept.

După cum s-a spus cu dreptate, neutrul romînesc corespunde foarte bine definiției termenului latin *neutrum*: „nici unul din doi, nici unul, nici altul”, așadar, ceea ce nu e nici masculin, nici feminin[1].

A spune că numele neutre din romînă sînt de ambele genuri (de unde termenii „ambigen” sau „eterogen”, propuse de acei care nu recunosc existența neutrului în romînă), întrucît numele neutre au, la singular, terminația masculinului, iar la plural, a femininului, de ex. sg. *scaun*, pl. *scaune*, echivalează cu a da o definiție pur formală a neutrului, fundată pe caracterele sale externe[2]; ideea esențială a neutrului este concepția

---

[1] A. Graur, *Les substantifs neutres en roumain*, în „Mélanges linguistiques”, Paris-București, 1936, p. 31. Cf. Knud Togeby, *Le problème du neutre roumain*, în „Cahiers Sextil Pușcariu”, I, 1952, p. 266: „substantivele ambigene sînt acelea a căror rădăcină stabilește un echilibru între masculin și feminin, adică un gen complex pe care îl putem foarte bine numi neutru”.

[2] M. A. Gabinskii, *Автохтонные элементы в молдавском язык*, în «Вопросы языкознания», V, 1956, p. 86–87, își însușește obiecția deja formulată, după care neutrul nu are desinență proprie, ceea ce nu e exact, pentru că pluralele în *-uri* sînt specifice neutrului (cf. A. Graur, *Sur la genre neutre en roumain*, în „Bulletin linguistique”, V, 1937, p. 7). Combinația a două genuri nu poate da un al treilea gen, afirmă de partea lui Ch. Bazell (*The Rumanian neuter: a rejoinder*, în „Cahiers Sextil Pușcariu”, II, 1953, p. 54). Caracterele „marginale” nu pot caracteriza un gen gramatical, afirmă el (Ch. E. Bazell, *Has Rumanian a third gender?*, în *op. cit.*, I, 1952, p..79). Leo Spitzer (*Word*, 9, 1953, p. 301) vorbește despre o „feminizare” a neutrelor, dat fiind desinența pluralului neutru, care se știe că este feminină.

de inanimat (neînsuflețit); desinențele sînt simple unelte, cu care se realizează opoziția între animate și inanimate[1].

Neutrul are o terminație specială, *-uri*, pentru pluralul numelor colective: *ochiuri*, de la *ochi* (pl. *ochi*).

★

S-a contestat neutrului de a forma o categorie gramaticală aparte[2]. Categoria sau conceptul este ideea, luată ca abstractă și generală. Categoria neutrului cuprinde, cu mici excepții, nume desemnînd „inanimate", prin opoziție cu „animatele" („însuflețite", și anume numele masculine și feminine); romîna a creat, în interiorul genului animat, sub-genul personal.

Acei care contestă existența categoriei neutrului au arătat că există nume de lucruri, în romînă (deci, inanimate), care nu sînt neutre.

Obiecția e nefundată. Pentru a combate existența neutrului, în romînă, ar trebui arătat că există animate care sînt de genul neutru.

De fapt, există cîteva nume care se găsesc în această situație, de ex. *animal*, *dobitoc*, *mamifer*, *rumegător* etc. După o statistică bazată pe 1000 de cuvinte date de I.—A. Candrea, în dicționarul său, animatele se repartizează după cum urmează: 0,1% nume de genul neutru, în raport cu 16,8% masculine și 8,4% feminine, pe cînd proporția pentru inanimate este următoarea: 6,2% masculine, 47% feminine și 21,5% neutre (din 100 de nume care desemnează inanimate, 8,30% sînt masculine, 62,92% feminine și 28,78% neutre)[3].

Sîntem deci îndreptățiți să trecem peste aceste cîteva excepții, a căror cantitate este neglijabilă[4].

★

Romîna e singura limbă, printre limbile romanice, care posedă neutrul. După cum s-a arătat, nici forma, nici sensul neutrului romînesc nu corespund, în amănunte, neutrului latin: în romînă, numele de obiecte sînt masculine sau feminine, și forma neutrului latin nu corespunde nicidecum celei romînești. Romîna a reamenajat, prin urmare, în întregime, categoria neutrului.

Fiind un fapt neromanic, existența neutrului, în romînă, a fost explicată prin influența substratului trac, întrucît albaneza posedă ne-

---

[1] Întrebuințarea femininului plural sau a pronumelui personal feminin, cu valoare de neutru, în romînă (cf. *el vorbea multe, ai pățit-o*, v. *Gramatica limbii romîne*, I, București, Ed. Academiei R.P.R., 1954, 168; II, § 4) apare și în limbile romanice (W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, III, Leipzig, 1894, § 88; cf. Leo Spitzer, *Bulletin linguistique*, XVI, 1948, p. 103).

[2] Pentru Sextil Pușcariu, *Limba romînă*, I, București, 1940, p. 51—52 și 135—137, genul nu este o categorie lingvistică, ci un instrument sintactic.

[3] Dăm aceste cifre sub rezervă; ele figurează în I. I. Bujor, *Genul substantivelor în limba romînă*, în „Limba romînă", an. IV, 1955, nr. 6, p. 60.

[4] Vezi A. Graur, *Genul neutru în romînește*, în „Limba romînă", an. III, 1954, nr. 1, p. 42.

utrul în aceleaşi condiţii ca romîna[1], sau prin influenţa slavă[2]. Căci slava posedă această categorie şi opune inanimatul (neutru) animatului.

Ţinînd seamă de fapte, ar fi mai potrivit să vorbim mai degrabă de un factor „balcanic", comun graiurilor bulgare şi macedonene, precum şi albanezei şi romînei.

★

Dificultăţile se ivesc de îndată ce pornim să studiem faptele cu de-amănuntul.

Căci e impresionant, la prima vedere, de a constata că numele neutre slave sînt, în romînă, de genul feminin. E cazul numelor neutre în *-o*, redat în romînă prin *-ă*[3] : dr. *cislă*, *colivă*, *daltă*, *ocnă*, *pravilă* etc. : v. sl. *čislo*, *kolivo*, *dlato*, *okno*, *pravilo* etc.

Vom încerca să explicăm, aci mai jos, aceste fapte.

1. Trecerea lui *o* neaccentuat slav meridional (bulgar) la *ă*, în romînă, se explică prin natura foarte deschisă a lui *o* slav, care a fost redat prin *ă*, în romînă, şi prin *ë*, timbru vocalic apropiat de *ă* romînesc, în albaneză. Romîna nu cunoaşte substantive neutre în *-ă*. Prin urmare, dr. *cislă* nu putea fi, în romînă, decît de genul feminin[4].

2. Pe de altă parte, sînt cazuri cînd cuvîntul împrumutat, de genul masculin sau feminin, are în romînă un sinonim de alt gen : astfel dr. *burană* f. < r. *buran* m., dr. *buruiană*, *buriană* f. < s.-cr. *búrjan* m., dr. *hlibă* f. < ucr. *chlib* m. au trecut în romînă la feminin, pentru că *furtună*, *iarbă rea* şi *pîine*, sinonime posibile ale acestor cuvinte, sînt de genul feminin.

3. În fine, numele împrumutate, de genul masculin sau feminin în limba de origine, au devenit neutre, în romînă, pentru că desemnau inanimate şi desinenţa lor nu se opunea la schimbarea de gen. Iată, într-adevăr, cîteva cuvinte franceze, masculine sau feminine, împrumutate în cursul secolului al XIX-lea, care sînt de genul neutru în romînă[5] : fr. *atelier* m., (*voiture*) *automobile* f., *billet* m., *binocle* m., *boulevard* m., *minute* f., *monument* m., *procès* m., *téléphone* m., *tramway* m., *tribunal* m. > dr. *atelier*, *automobil*, *bilet*, *binoclu*, *bulevard*, *minut*, *monument*, *proces*, *telefon*, *tramvai*, *tribunal*, toate de genul neutru.

★

[1] Knud Togeby, *Le neutre en roumain et en albanais*, în „Cahiers Sextil Puşcariu", II, 1953, p. 121 şi urm. Neutrul, în albaneză, e o moştenire din indo-europeană, care făcea distincţia între animate şi inanimate ; în albaneză, numele colective sînt neutre. Neutrul întrebuinţează articolul masculinului şi femininului, precum şi pe *-të*, articolul formei determinate a numelui la plural (Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache*, Viena, 1908, p. 82, 86, 91 şi 92 ; N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923, p. 256 şi 289).

[2] A. Rosetti, *Neutrul în romînă*, în SCL, I, 1950, p. 233 şi urm. Pentru asemănările dintre neutrul romînesc şi cel rusesc, v. E. Seidel, *Studie zur Sprachtypologie* : *rumäno-russische Kriterien*, în „Bulletin linguistique", XIII, 1954, p. 63–64.

[3] A. Graur, *Genul neutru în romîneşte*, în *op. cit.*, p. 33.

[4] A. Graur, *Genul neutru în romîneşte*, l. c.

[5] Alte exemple la A. Graur, *Les substantifs neutres en roumain*, în *op. cit.*, p. 40–41.

În urma examenului nostru, considerăm deci ca un fapt cîştigat că neutrul, în romînă, este genul inanimatelor.

★

În interiorul genului animat, format din masculin şi feminin, romîna distinge nume proprii sau comune care desemnează persoane sau animale personificate [1].

Genul personal e marcat prin morfemele următoare:

1. complementul direct, la acuzativ, e format cu ajutorul prep. *pe*: *l-am văzut* pe *Gheorghe*, *l-am văzut* pe *boul de X*, *vulpea l-a urmărit* pe *vulpoi*. *Pe* nu poate fi întrebuințat cu nume de lucruri;

2. genitiv-dativul numelor proprii masculine şi unor nume comune masculine e format cu ajutorul lui (*a*) *lui*: *i-am spus* lui *Gheorghe*, *i-am spus* lui *tata*.

În limba vorbită, tendința este de a întrebuința pe *lui* şi înaintea numelor feminine: *i-am spus* lui *Maria*, *i-am spus* lui *mama*;

3. numele de persoane, precum şi numele vietăților sau ale lucrurilor personificate, formează vocativul masculin în *-e* şi vocativul feminin în *-o*: masc. *Niculae*, *frate*, fem. *Stanco*, *Puico*, *frumoaso*;

4. genitiv-dativul numelor feminine de persoane terminate în *-ca*, *-ga*, la nominativ, este *-căi*, *chii* sau *-găi*, *-ghii*: *Anicăi*, *Anichii*, *Olgăi*, *Olghii*. Astfel, genitiv-dativul numelui pr. *Puica* este *Puichii*, pe cînd numele comune fac genitiv-dativul în *-čii*,*-ğii*: *vacă* — *vacii*, *dungă* — *dungii*, *puică* — *puicii*;

5. numele proprii feminine al căror radical conține diftongul *ea* sau *oa* conservă, la genitiv-dativ, diftongul, pe cînd la numele comune diftongii sînt suprimați înaintea lui *-i*: *Neaga* — *Neaghii*, *Ioana* — *Ioanei*, dar *seara* — *serii*, *floarea* — *florii*;

6. adjectivul posesiv e legat direct de nume, la numele de rudenie: *unchiul-meu*, *soacră-mea*, dar *vecinului meu*, *vecinei mele*;

7. întrebuințarea pronumelui personal *dînsul*, numai la nume de persoană (la origine, şi la nume de lucruri, întrebuințare pe care o regăsim astăzi în graiurile dacoromîne): *i-am spus* dînsului [2].

Toate aceste distincții, care caracterizează genul personal, în romînă, sînt o mărturie de grija limbii romîne de a crea o diferență între numele comune şi numele de persoană.

Romîna are deci un simț ascuțit al animatului şi inanimatului; în interiorul animatului, a creat o distincție între numele de persoană şi numele de viețuitoare. Aceasta constituie o particularitate distinctivă,

---

[1] Asupra genului personal în limba romînă, v. expunerile următoare: C. Racoviță, *Sur le genre personnel en roumain*, în „Bulletin linguistique", VIII, 1, 1940, p. 154—158; A. Graur, *Contributions à l'étude du genre personnel en roumain*, în *op. cit.*, XIII, 1945, p. 97—104; Eugen Seidel, *Gibt es ein Genus personale?*, în *op. cit.*, XVI, 1948, p. 5—93; *Gramatica limbii romîne*, I, Ed. Academiei R.P.R., p. 126—127. După Seidel (l. c., p. 83), nici romîna, nici alte limbi n-au gen personal, ci un gen animat, prin care viețuitoarele sînt opuse neviețuitoarelor. În privința vechimii genului personal în limba romînă (cf. Seidel, l. c., p. 11), menționăm că e atestat în cele mai vechi texte romîneşti (sec. al XVI-lea: C. Racoviță, *op. cit.*, p. 155).

[2] Vezi: Al. Niculescu şi Al. Roceric, *Pronumele* dînsul *în limba romînă*, în SCL, 1957, nr. 3.

care contribuie la întărirea trăsăturilor caracteristice ale romînei, față de celelalte limbi romanice. Preocuparea concretului pare a fi cauza distincției între animat și inanimat și, în interiorul animatului. între persoane și viețuitoare.

★

Constituirea genului personal, în romînă, are o paralelă în limbile slave, și anume în vechea slavă, în rusă și în polonă.

Încă din vechea slavă, genitiv-acuzativul e întrebuințat la numele de persoană și e extins la toate viețuitoarele. Distincția între animat și inanimat se aplică numelor masculine, și numai la singular; genul personal, în vechea slavă, este un sub-gen al masculinului [1]. În afară de masculin și de feminin, rusa și polona cunosc un sub-gen animat (nume care desemnează persoane și animale; în polonă, numai la pluralul masculinelor, la nominativ și la acuzativ) [2] și un sub-gen inanimat (noțiuni abstracte și colectivități). Paralelismul între romînă și slavă e evident (dar amănuntele nu coincid: dezvoltarea genitiv-acuzativului, în rusă).

Putem deci conchide că în romînă, în polonă și în rusă existența neutrului a determinat, prin corelație congruentă [3], creația genului personal, în mod independent în fiecare din aceste limbi.

Dacă încercăm să pătrundem și mai adînc în această problemă, constatăm un paralelism în mentalitatea vorbitorilor care au creat, în aceste trei limbi, categorii asemănătoare.

★

Ne oprim la acest punct al expunerii noastre. Scopul nostru a fost de a arăta că, plecînd de la categoria neutrului, moștenit din latină, romîna a reamenajat această categorie gramaticală în timpul epocii de simbioză cu limbile balcanice, și că, ulterior, a creat un sub-gen personal, ca rusa și polona, dezvoltînd distincția dintre animat și inanimat, nume de persoane și nume de viețuitoare.

---

[1] A. Meillet, *Recherches sur l'emploi du génitif-accusatif en vieux slave*, Paris, 1897, p. 5, 164 și 168. În bulgară, ca și în romînă, sub-genul personal masculin cuprinde numai nume de persoană, cu excepția numelor de animale. Vezi: H. Wissemann, *Die Scheidung zwischen Belebten und Leblosem im Slavischen*, în „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung", Bd. 73, 1956, p. 139–140 și Léon Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 41.

[2] Vezi Konrad Drzewiecki, *Le genre personnel en polonais*, Paris, 1918, p. V și urm., 51 și urm.

[3] Roman Jakobson, *Zur Struktur des russischen Verbums*, în *Charisteria Guilelmo Mathesio ...... oblata*, Praga, 1932, p. 79 și L. Hjelmslev, *Sur l'indépendance de l'épithète*, Copenhaga, 1956, p. 12: slava reintroduce și adaugă, în interiorul masculinului (și pluralului), o distincție între animat și inanimat, personal și nepersonal.

În studiul său *Animé et inanimé, personnel et non-personnel* (în „Travaux de l'Institut de linguistique", I, 1956, Paris, p. 155 și urm), L. Hjelmslev a arătat că tendința care a creat, în limba slavă genul personal a continuat să acționeze în fiecare limbă slavă în parte. Limbile slave cunosc distincția dintre animat și inanimat (afară de bulgară și macedoneană, unde distincția se face mai degrabă între personal și nepersonal). V. *op cit.*, în special p. 181 și urm., consacrate limbilor slave.

О СРЕДНЕМ И ЛИЧНОМ РОДЕ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор ставит себе задачей изучить одновременно средний и личный род в румынском языке, так как образование последнего обусловливается существованием среднего рода.

В румынском языке средний род является грамматической категорией, отмеченной характерными четами, а именно окончанием мужского рода в единственном числе и женского во множественном числе: ед. ч. scaun «стул», мн. ч. scaune «стулья», и окончанием -uri во мн. ч. имен собирательных ochiuri «петля»; «яичница-глазунья», наряду с ochi «глаза»). Характерным для среднего рода является понятие неодушевленности. В румынском языке нет слов среднего рода, обозначающих одушевленные предметы (кроме нескольких незначительных исключений — слова заимствованные в течение XIX века). Румынский средний род не соответствует ни по форме, а что касается деталей, ни по смыслу латинскому среднему роду. Он происходит из преобразования языкового материала, свойственного румынскому языку, и объясняется в связи с эпохой балканской общности румынского языка с болгарскими, македонскими и албанскими диалектами. Явление изменения рода определенными заимствованиями из славянских или из французского языков объясняется в румынском языке, от случая к случаю, специальными соображениями.

В румынском языке личный род образовался внутри рода, обозначающего одушевленные предметы: он относится к именам лиц и олицетворенным животным. Личный род отмечается специальными морфемами. Интересно сопоставление со славянскими языками (старославянским, русским и польским), образовавшими, в свою очередь, личный род; однако детали не совпадают. Румынский язык особенно чуток к одушевленности и неодушелвенности. Кажется, что забота о конкретизации находилась в основе процесса реорганизации в румынском языке среднего рода и в создании личного рода.

SUR LE NEUTRE ET LE GENRE PERSONNEL EN ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

L'auteur se propose d'étudier, en même temps, le neutre et le genre personnel en roumain, parce que la création du genre personnel est déterminée par l'existence du neutre.

Le neutre, en roumain, est une catégorie grammaticale signalée par des marques certaines, à savoir la désinence du masculin, au singulier, celle du féminin, au pluriel : sg. *scaun* «chaise», pl. *scaune* «(des) chaises», et la désinence *-uri* du pluriel des noms collectifs (*ochiuri* «oeufs sur le

plat », par rapport à *ochi* pl. «yeux »). L'idée essentielle du neutre est la conception d'inanimé. Il n'existe pas d'animés qui soient du neutre (sauf quelques exceptions négligeables : mots empruntés au cours du XIX-e siècle). Le neutre roumain ne correspond ni pour la forme, ni pour les détails du sens, au neutre latin. Il provient d'un réaménagement des matériaux de la langue, qui est du fait du roumain et sera expliqué en relation avec l'époque de communauté balkanique du roumain avec les parlers bulgares, macédoniens et albanais. Le fait que certains emprunts aux langues slaves ou au français ont changé de genre, en roumain, s'explique par des considérations spéciales pour chaque cas.

Le genre personnel, en roumain, s'est constitué à l'intérieur du genre animé : il est réservé aux noms de personnes et d'animaux personnifiés. Le genre personnel est marqué par des morphèmes spéciaux. La comparaison avec les langues slaves (vieux slave, russe et polonais), qui se sont constitué, de leur côté, un genre personnel, est intéressante, mais les détails ne coïncident pas. Le roumain a un sens aigu de l'animé et de l'inanimé. C'est le souci du concret qui semble avoir présidé au réaménagement du neutre et à la création du genre personnel en roumain.

PROBLEMA SUBSTANTIVELOR AȘA-ZISE „NEUTRE" ÎN LIMBA ROMÎNĂ ÎN LUMINA LEGĂTURILOR CU ALTE LIMBI

DE

VLADIMIR HOŘEJŠÍ

Limba romînă posedă, pe lîngă substantive care au și la singular și la plural același gen — fie masculin, fie feminin, — substantive care se comportă la singular ca masculine, iar la plural ca feminine; aceasta înseamnă că adjectivele, în sensul cel mai larg al cuvîntului, capătă forma masculină dacă se acordă cu singularul acestor substantive, iar dacă se acordă cu pluralul lor capătă forma feminină. Lingviștii romîni explică fenomenul acesta în diferite feluri. Unii, care sînt probabil în majoritate și a căror părere este considerată de către lingvistica romînă contemporană ca oficială și singura justă, văd în el existența unui al treilea gen, genul neutru, care corespunde, din punct de vedere formal, genului masculin la singular și celui feminin la plural. Alții recunosc în limba romînă numai existența a două genuri și consideră substantivele „neutre" ca ambigene sau eterogene, cam în felul substantivului ceh *dítě* „copil" care este neutru la singular și feminin la plural. Trebuie însă să avem în vedere faptul că în limba cehă fenomenul acesta este aproape unic; mai există numai trei alte substantive care se comportă la fel: *ditko* „copilaș", *oko* „ochi" și *ucho* „ureche". În limba romînă însă, fenomenul acesta apare la un mare număr de substantive și este chiar productiv. La problema explicării lui din punct de vedere sincronic se mai adaugă cîteva probleme: aceea a felului substantivelor ambigene din punctul de vedere al noțiunilor exprimate, aceea a explicării fenomenului din punct de vedere diacronic sau istoric, și, în sfîrșit, problema existenței lui în alte limbi.

I

Înainte de a încerca explicarea fenomenului din punct de vedere sincronic, trebuie lămurită însăși problema genului și stabilite criteriile pe baza cărora substantivele se împart în diferite genuri. Lucrările lingvistice mai recente sînt de acord în susținerea opiniei că criteriul acesta

este acordul adjectivelor în sensul cel mai larg al cuvîntului, prin faptul că acestea capătă forme diferite după substantivul cu care se acordă. Categoria genului este deci o categorie pur formală și nu o categorie semantică. Sensul cuvintelor, cu toate că a jucat probabil un rol important în dezvoltarea acestei categorii în stadiul primitiv al limbilor indo-europene, astăzi nu mai este hotărîtor. Sînt bine cunoscute substantivele la care sensul nu corespunde formei, de ex. substantive feminine care desemnează persoane masculine (cf. substantivele feminine romînești *slugă*, *cătană*) și, invers, substantive masculine care desemnează persoane feminine (ca substantivele franțuzești *auteur*, *écrivain* cu sensul de ,,autoare, scriitoare".

Deoarece adjectivele romînești posedă cel mult două forme diferite la singular și două la plural și deoarece numărul acesta este suficient pentru a face acordul cu toate substantivele romînești, nu există nici un motiv pentru a admite trei genuri în limba romînă. Substantivele care sînt desemnate ca neutre sînt într-adevăr ambigene sau eterogene, deci masculine la singular și feminine la plural. Dar, trecînd în revistă literatura lingvistică romînească, observăm că aceasta este o părere mai recentă, atacată de cei mai mulți lingviști romîni consacrați, și încă susținătorii ei sînt în minoritate. Printre ei trebuie amintit în primul rînd Pușcariu [1], iar dintre cercetătorii contemporani Pătruț [2], I. I. Bujor [3] și, mai recent, St. Iacob [4]. Dintre lingviștii străini care s-au opus existenței genului neutru în limba romînă amintim pe Gabinski [5]. Alții, ca de pildă Tiktin, Scriban sau Candrea, se folosesc de termenul ,,neutru", dar îl identifică cu termenul ,,eterogen" sau ,,ambigen" [6] și recunosc că e vorba de substantive care sînt masculine la singular și feminine la plural. La aceștia mai trebuie adăugat și Gartner [7].

Acestor păreri izolate li se opune părerea oficială a lingvisticii romîne contemporane, conform căreia romîna are trei genuri : masculin, feminin și neutru. Susținătorul principal al acestei teorii este acad. Al. Graur. În cele ce urmează ne vom ocupa în primul rînd de concluziile d-sale. Într-o măsură mai mică ne vom ocupa de expunerile altor lingviști care împărtășesc aceeași părere. Pe lingviștii secolelor trecute, adepți ai acestei păreri, trebuie să-i separăm de lingviștii contemporani, deoarece ei preluau termenul ,,neutru" în mod mecanic din gramaticile limbii latine și ale limbilor slave și e mai mult decît probabil că ei nici nu și-au format o părere proprie.

De la ce pornește deci acad. Graur cînd susține existența genului neutru ca gen special în limba romînă? În esență de la două constatări,

---

[1] Vezi *Limba romînă*, vol. I, privire generală, București, 1940, p. 135–136.

[2] În articolul *Sur le genre neutre en roumain*, *Mélanges linguistiques*, p. 291–301.

[3] În articolul *Genul substantivelor în limba romînă*, în ,,Limba romînă", an. IV, nr. 6, p. 51–64.

[4] În articolul *Funcția semantică a genului*, în ,,Limba romînă", an. V, nr. 6, p. 22–34.

[5] În articolul *Автохтонные элементы в млдавскомя зыке* în „Вопросы языкознаиия„, 1956, nr. 1, p. 85–93.

[6] Cf. datele lui I. I. Bujor în articolul citat, la nota 3, p. 52–53.

[7] Vezi *Darstellung der rumänischen Sprache*, Halle, 1904, p. 153.

pe care le publică chiar în prima sa contribuție la rezolvarea acestei probleme, în anul 1928 [1].

1. Genul neutru romîn este un gen aparte din cauză că stă la singular în opoziție cu genul feminin, iar la plural cu cel masculin; mai tîrziu (în articolul din anul 1954; vezi nota 13), acad. Graur reproșează susținătorilor teoriei opuse că se referă numai la asemănări (adică cu genul masculin la singular și cu cel feminin la plural) și nu la deosebiri.

2. Substantivele neutre au la plural desinența caracteristică *-uri*, care nu este proprie nici substantivelor masculine, nici celor feminine.

Să ne oprim la fiecare din aceste două afirmații aparte:

Ad. 1. Acad. Graur trece cu vederea coexistența opozițiilor de număr și de gen; fiecare substantiv ia parte concomitent la amîndouă opozițiile, ceea ce se realizează și în cazul substantivelor așa-zise „neutre" ele fiind masculine la singular și feminine la plural. Chiar constatarea acad. Graur că substantivele neutre stau la singular în opoziție cu cele feminine, iar la plural cu cele masculine, implică concluzia că genul neutru nu există; el ar trebui să stea atît la singular cît și la plural, sau cel puțin la unul din amîndouă numerele, în opoziție atît cu genul masculin cît și cu cel feminin, așa cum este cazul în limbile slave. Acad. Graur recunoaște acest lucru în altă ordine de idei; în articolul său *Sur le genre neutre en roumain* [2] d-sa susține că dualul nu este pe jumătate singular și pe jumătate plural, fiind în opoziție cu amîndouă numerele. Acesta nu e însă cazul substantivelor așa-zise „neutre", căci, după cum arată chiar acad. Al. Graur, substantivele „neutre" stau, atît la singular cît și la plural, totdeauna în opoziție numai cu un singur alt gen, nu cu amîndouă. Nici faptul invocat de acad. Graur [3], că viitorul grec λύσω nu este prezent și aorist în același timp, cu toate că are tema de aorist și desinența de prezent, ci o unitate aparte, nu ni se pare un argument viabil pentru susținerea existenței genului neutru. Forma λύσω este o unitate indivizibilă, care nu se mai poate descompune, pe cînd singularul și pluralul substantivului sînt două unități, care pot fi clasificate fiecare aparte. Referirea la asemănări, iar nu la deosebiri, este, credem, în cazul nostru, cu totul la locul ei.

Ad. 2. Nu sîntem de acord nici cu a doua afirmație — că substantivele neutre au la plural desinența caracteristică -uri — chiar dacă trecem cu vederea faptul că cealaltă desinență de plural a substantivelor neutre, *-e*, care e de asemenea foarte frecventă, este identică cu desinența de plural a substantivelor feminine. Acad. Graur preîntîmpină obiecția, că și unele substantive feminine romînești au la plural desinența *-uri*, afirmînd că aceste forme sînt propriu-zis substantive neutre pluralia tantum, care deci nu sînt derivate de la singularul substantivelor feminine (forma *mîncăruri*, de pildă, nu ar fi pluralul substantivului *mîncare*, ci un substantiv aparte). Acad. Graur susține că aceste plurale nu exprimă o sumă

[1] E vorba de articolul *Les substantifs neutres en roumain*, în „Romania", an. IV, p. 249—260.

[2] „Bulletin linguistique", an. V, p. 5—11; constatarea citată e la p. 7.

[3] În articolul *Encore sur le neutre roumain*, în „Bulletin linguistique", an. VI, p. 260—262.

de lucruri izolate, ca un plural obişnuit format pe baza singularului, ci au un sens special colectiv şi generic. Chiar dacă admitem aceasta (deşi nu e valabil în toate cazurile ; de pildă pluralele *certuri*, *lefuri*, şi altele exprimă într-adevăr o sumă a lucrurilor izolate), ni se pare că acad. Graur, trăgînd concluzii pe baza acestei constatări, se bazează prea mult pe sens şi prea puţin pe formă, care este de fapt singurul criteriu posibil pentru determinarea genului gramatical.

Această accentuare a sensului este şi mai pronunţată în lucrările mai recente ale acad. Graur. În articolul *Genul neutru în romîneşte*, din 1954 [1], d-sa spune că negînd existenţa substantivelor neutre în limba romînă „ar trebui să tăgăduim existenţa genului neutru şi în limbile care au semne speciale pentru a-l marca" şi chiar „ar trebui să admitem că nu există masculin şi feminin, căci aceste genuri comportă excepţii inanimate". Acad. Graur trece cu vederea faptul că, de exemplu, genul neutru slav, caracterizat printr-o formă deosebită, este altceva decît genul „neutru" romînesc, bazat pe sens, şi deci, că, din punctul de vedere al formei, existenţa substantivelor neutre poate fi, în acelaşi timp, tăgăduită în limba romînă şi recunoscută în limbile slave.

Forma şi sensul sînt confundate, de altfel, şi în dicţionarul recent al Academiei Republicii Populare Romîne [2], în care substantivele masculine la singular şi lipsite de plural sînt considerate o dată ca masculine, iar altă dată ca neutre. Motivul acestei diferenţieri nu este expus nicăieri, însă am putut să-l deducem din cercetarea materialului respectiv. Diferenţierea se face, evident, după considerentul dacă pluralul acestor substantive, în cazul că ar exista, ar avea forma masculină sau feminină, iar factorul hotărîtor pentru acest considerent este sensul substantivului respectiv, adică genul pe care îl au la plural substantivele de aceeaşi categorie semantică care posedă o formă de plural (sau rămîn masculine şi la plural, sau trec la plural la genul feminin şi atunci aparţin la categoria aşa-ziselor substantive „neutre"). Se foloseşte deci ca criteriu şi aici, în mod injust, sensul în locul formei. Din punctul de vedere al formei, faptul că unele substantive care nu au plural sînt considerate o dată ca masculine, iar altă dată ca neutre ar fi îndreptăţit numai dacă adjectivul, în cazul acordului cu mai multe substantive de acest fel, ar avea o dată forma masculină, iar altă dată cea feminină la plural, după natura substantivelor respective. Se pare însă că un asemenea criteriu nu poate fi stabilit cu siguranţă. Pe de o parte, aceste îmbinări sînt rare, iar pe de altă parte, chiar dacă sînt citate în lucrări lingvistice — de altfel şi acesta e un lucru rar — ele nu confirmă presupunerea amintită. Acad. Graur însuşi admite că două substantive, care sînt masculine la singular şi la plural, pot avea la plural adjectivul la feminin, dacă denumesc inanimate. D-sa dă un caz concret posibil *ochiul şi obrazul sînt neatinse*, în care „acordul greşit ar putea trece neobservat căci auditorul simte că ambele substantive, deşi masculine în formă, sînt totuşi neînsufleţite, deci, în fond neutre" [3]. E clar că acad.

[1] „Limba romînă", an. III, nr. 1, p. 30—44.

[2] *Dicţionarul limbii romîne literare contemporane*, vol. I, A—C, 1955, vol. II, D — L, 1956, vol. III, M-R, 1957., vol. IV, S-Z, 1957.

[3] Vezi p. 43 a articolului citat la nota 1.

Graur vede în genul gramatical, o categorie semantică și nu una pur formală. Un al doilea caz ne e cunoscut numai din articolul lui Bazell[1]: *muntele și codrul sînt frumoase.* De altfel și în alte cazuri se dau pentru acordul adjectivului cu două substantive reguli diferite după sensul substantivelor, după cum substantivele denumesc animate sau inanimate. Acordul nu se face după genul gramatical, ci după sens, și deci, el nu reprezintă un criteriu pentru clasificarea substantivelor fără plural în masculine și așa-zise „neutre".

Cercetarea primei probleme, pe care ne-am propus-o, ne duce deci la constatarea că limba romînă are numai două genuri și că substantivele așa-zise „neutre" sînt de fapt ambigene. Substantivele fără plural nu pot fi calificate, pe baza formei, nici ca neutre, nici ca ambigene.

II

Problema explicării istorice a originii categoriei substantivelor ambigene o vom cerceta împreună cu problema felului acestor substantive din punctul de vedere al noțiunilor exprimate, deoarece se pare că aceste două probleme sînt în strînsă legătură. Pînă acum, s-au ocupat de ele în primul rînd susținătorii „neutrului"; de aceea vom porni și noi de la părerile acestora. Pentru lămurirea explicațiilor vom merge pînă la limba latină și chiar pînă la presupusa limbă indo-europeană.

Lingviștii sînt în general de acord că limba indo-europeană, la origine, cunoștea, din punctul de vedere al genului, numai două feluri de substantive : însuflețite și neînsuflețite. Această împărțire însă nu trebuie înțeleasă în sensul nostru de astăzi, ci așa cum o priveau vorbitorii de atunci, care, în spiritul așa-zisului animism, considerau ca însuflețite multe lucruri și fenomene care pentru noi sînt neînsuflețite. Substantivele însuflețite s-au diferențiat mai tîrziu, pe baza genului natural — real sau fictiv — al ființelor respective, în masculine și feminine, ajungîndu-se astfel la existența a trei genuri indo-europene (căci neînsuflețitele au început să fie considerate, cu timpul, ca neutre). După ce oamenii și-au dat seama că multe substantive, care, după părerea mai veche erau însuflețite, denumesc de fapt inanimate, genul natural s-a schimbat — formele însuflețite ale substantivelor respective rămînînd neschimbate — în gen gramatical. De atunci, încoace, genul gramatical reprezintă deci o categorie pur formală și tot astfel trebuie înțeleasă. De aceea au putut să intervină schimbări în această categorie fără să se ia în seamă realitatea extralingvistică și felul în care oamenii o interpretează : numărul genurilor s-a redus (în limbile romanice, de pildă, a dispărut genul neutru, în multe limbi germanice genul masculin s-a contopit cu cel feminin sau categoria genului a dispărut complet, ca de pildă, în limba engleză).

În limba latină, ca predecesoare a romînei, mai existau trei genuri. Nu e sigur dacă era vorba de un gen gramatical sau, cel puțin în perioada

[1] *Has Rumanian a Third Gender?* în „Cahiers Sextil Pușcariu", vol. I, p. 77—85 ; exemplul citat e la p. 81.

mai veche, de unul natural; această a doua posibilitate o admite probabil acad. Rosetti cînd spune că „în latină neutrul cuprindea numai nume de lucruri (neînsuflețite), pe cînd, în romînă, numele de lucruri pot fi și de genul masculin (pom etc.) sau feminin (casă, poartă etc.), care, împreună formează categoria însuflețitelor" [1]; dumnealui presupune deci că vorbitorii latini mai considerau ca însuflețite substantivele masculine și feminine care, din punctul nostru de vedere, sînt neînsuflețite. În mod analogic li se poate atribui că considerau ca neînsuflețite unele nume de ființe care erau de gen neutru, ca de pildă *mancipium*. După acad. Graur, schimbarea în limba latină a felului de interpretare a masculinelor neînsuflețite — și deci și schimbarea genului natural în gen gramatical — ar fi avut loc în epoca imperială. După părerea noastră însă, substantivele latine nu erau repartizate după genul natural, ci după cel gramatical.

În ce privește limba romînă, vom ține seama în primul rînd de părerea acelora care sînt adepți ai genului neutru. Acad. Graur și alții consideră genul neutru ca o categorie a substantivelor neînsuflețite, care s-ar fi dezvoltat ca formă din neutrul latin, însă de sine stătătoare și independentă de acesta ca sens. Influența neutrului slav se respinge de către cei mai mulți, însă se admite că categoria neutrului în romînă a fost întărită prin influența slavă. Acad. Graur recunoaște însă că există, pe de o parte, multe nume de obiecte care sînt masculine și feminine, iar pe de altă parte, un număr mai mic de nume de ființe care sînt neutre (în special nume colective și nume generice, ca de pildă *popor*, *mamifer* etc.). Femininele latine au rămas, în general, feminine și în limba romînă, indiferent dacă erau animate sau inanimate; masculinele inanimate au devenit, dimpotrivă, în cea mai mare parte neutre, după ce au încetat să mai fie privite ca animate. Faptul că multe masculine inanimate au rămas totuși masculine, e explicat de acad. Graur fie prin sensul lor, fie prin deasa lor întrebuințare la plural, în sfîrșit, prin formă. În ceea ce privește criteriile de ordin semantic d-sa înșiră o serie de categorii în care intră masculinele animate pe baza sensului lor. Din punctul de vedere al frecvenței întrebuințării lor la singular sau la plural, ar fi rămas masculine substantivele întrebuințate în special, sau măcar adeseori, la plural (de ex. numele monedelor, obiectelor de îmbrăcăminte, de încălțăminte etc.), iar din punctul de vedere al formei, — masculinele latine din declinarea a III-a (de ex. *munte*, *dinte*; totuși acad. Graur recunoaște trei excepții: *nume*, *pîntece* și *sînge*). D-sa citează de asemenea substantivele latine de gen neutru care au trecut la genul masculin (de ex. *creier*, *ficat*; cauza ar fi fost întrebuințarea lor mai ales la plural; însă, după teoriile d-sale aceste substantive ar fi trebuit să rămînă neutre!); alte substantive au trecut la genul feminin (*mare*, *rînă*, *sare*). Dimpotrivă, unele substantive feminine latine au devenit neutre (de ex. *spatha* > *spate*, *Pascha* > *Paște*, *mattea* > *mat*) sau au creat un nou singular „neutru" (*palea* a devenit *paie* și a creat noul singular *pai*). Explicarea faptului că substantivele feminine inanimate au rămas feminine ar trebui căutată, pe de o parte, în faptul că singularul lor este, în general, mai bine fixat decît pluralul, iar pe de altă parte, în obstacolul

[1] În articolul *Neutrul în romînă*, în „Studii și cercetări lingvistice", I, fasc. 2, p. 233—236.

pe care l-ar fi pus în calea schimbării genului, diferențierea formală a femininelor după desinențe cazuale, diferențiere care nu există la masculine. E clar că toată această explicație [1], oricît ar fi ea de ingenioasă, rămîne totuși foarte complicată; pe de o parte, ea pornește de la mai multe criterii diferite — de sens, de frecvență și de formă — pe de altă parte, trebuie să presupună o serie de evoluții diferite în schimbările genurilor. Cu toate aceste explicații, acad. Graur afirmă într-unul din articolele sale că substantivul *băț* nu poate fi masculin la singular și feminin la plural, căci nu desemnează o ființă vie [2]. De fapt, se poate spune că un asemenea caz nu numai că poate să existe (și de ce nu, dacă acad. Graur însuși admite că există nume de obiecte masculine și feminine ?), dar că există tocmai din cauza amintită.

Dintre susținătorii substantivelor ambigene, Bujor crede că confundarea genului neutru latin cu cel masculin la singular și cu cel feminin la plural a fost pricinuită numai și numai de schimbări fonetice. Se pune însă întrebarea dacă schimbările fonetice pot să pricinuiască, ele singure, schimbarea unei categorii morfologice. Totodată, Bujor respinge influența limbilor slave. Iacob încearcă să stabilească conținutul semantic atît al numelor ambigene, cît și al celor masculine inanimate. După dînsul, ar fi rămas masculine substantivele inanimate care exprimă la plural „un tot organizat, o unitate închegată"; de aceea ar ține de masculin, de pildă, numele organelor corpului (*ochi*, *dinți*, *peri*), numele unităților de măsură (*metri*) etc. Pluralele feminine ar exprima, dimpotrivă, „o pluralitate de obiecte, nelegate între ele, neformînd o unitate consistentă". Considerăm această explicație ca prea schematică și simplistă și, privind din acest punct de vedere, am admite mai degrabă explicațiile acad. Graur amintite mai sus. Pătruț respinge de asemenea influența slavă, însă, spre deosebire de ceilalți, admite originea latină a categoriei substantivelor ambigene.

După ce am prezentat succint teoriile cercetătorilor romîni despre originea substantivelor ambigene romînești, din care nu considerăm nici una pe deplin satisfăcătoare, vom încerca să le înlocuim printr-o ipoteză proprie, a cărei motivare nu va reieși în întregime decît din explicațiile ulterioare privind fenomene analoge în alte limbi. După părerea noastră — pornim, bineînțeles, de la presupunerea că substantivele așa-zise „neutre" romînești nu reprezintă un gen aparte, ci sînt de fapt substantive ambigene — trebuie să distingem două faze succesive în trecerea fenomenului din limba latină în romînă :

a) Mai întîi au dispărut substantivele neutre, trecînd, ca și în celelalte limbi romanice, în cea mai mare parte la cele masculine și numai în mod excepțional la cele feminine (*corpus* > *corp* (prin origine masculin), n. pl. *folia* > f. sg. *foaie*). Prin această trecere, categoria genului a fost redusă la masculin și feminin.

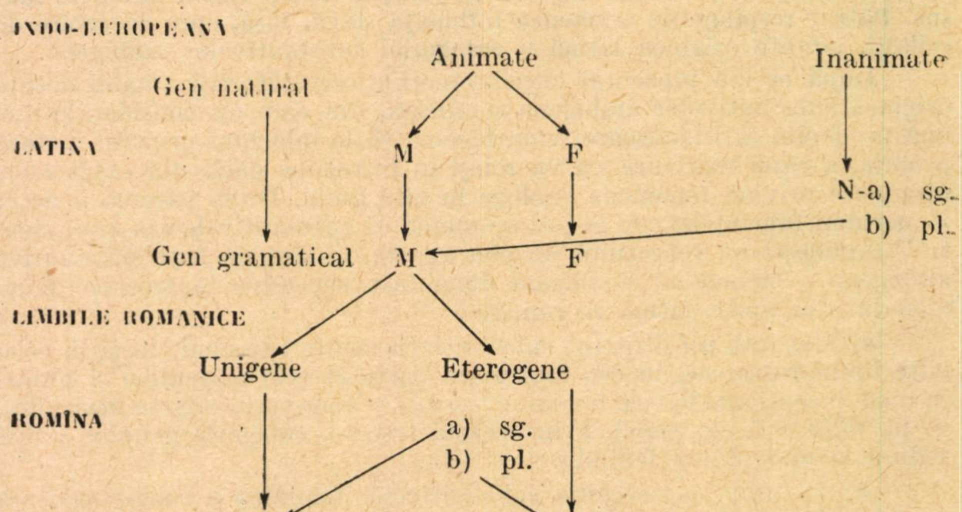
b) În timp ce categoria substantivelor feminine a rămas neatinsă de evoluția ulterioară, substantivele masculine s-au scindat, în timp, în

[1] Expusă, în esență, chiar în primul articol al acad. Graur citat la nota 1, p. 417.
[2] Vezi p. 9 a articolului său citat la nota 2, p. 417.

două grupuri, în sensul că o parte din ele au trecut la plural la genul feminin, iar altele şi-au păstrat mai departe forma masculină şi la plural. Rolul hotărîtor pentru trecerea substantivelor masculine la genul feminin, la plural, l-a jucat sensul lor concret : cele mai multe dintre ele erau inanimate din punctul nostru de vedere ; totuşi unele au rămas masculine şi la plural şi dintre acestea, cele mai multe pot fi grupate, în acord cu explicaţiile date de acad. Graur, în anumite categorii semantice. Este posibil ca, cel puţin în perioada cea mai veche, să se mai fi simţit influenţa genului natural, bineînţeles în spiritul animismului de atunci, preluat poate din limba locuitorilor autohtoni ai ţării. Faptul că sensul hotărăşte asupra clasării în categorii formale nu trebuie să ne surprindă, dacă ţinem seama că acesta a fost, probabil, cazul la formarea categoriilor morfologice în general : în stadiul prim a fost hotărîtor sensul, iar mai tîrziu apartenenţa la o anumită categorie a devenit ceva pur formal.

Această scindare a masculinelor în două grupuri la plural este vie pînă astăzi în limba romînă, căci se găseşte şi la cuvinte împrumutate ; o dată ce un substantiv străin e acceptat la singular ca masculin, rămîne la plural tot masculin sau trece la genul feminin pe baza sensului. Aşa, de pildă, substantivul francez *sabot* a fost preluat ca *sabot*, cu pluralul masculin *saboţi* — fiind numele unui obiect de încălţăminte ; substantivele masculine slave *clopot*, *coş*, *izvor*, *prag* etc. s-au schimbat însă în limba romînă, în ambigene.

Evoluţia categoriei genului de la limba indo-europeană pînă la romînă poate fi deci exprimată prin această schemă :

III

În partea finală a acestui articol vom cerceta existența unor fenomene analoge în alte limbi; cercetarea aceasta ne va duce la limba albaneză, la limbile slave de vest și la limba toharică, amintită de acad. Graur în articolul său din 1954 (p. 39–40).

Limba albaneză prezintă mai multe fenomene asemănătoare cu cele romînești:

a) Gramaticile albaneze ne informează că anumite substantive masculine, în special cele care formează pluralul cu desinența *-e*, se comportă la plural ca feminine. Se pare însă că, pînă astăzi, fenomenul acesta nu este bine fixat în limbă, căci informațiile diferă de la un lingvist la altul, chiar în ultimele decenii. După unii, acest fenomen există numai la substantivele masculine cu pluralul în *-e*, după alții — și la cele cu alte desinențe la plural; Meyer [1] vorbește despre această schimbare de gen numai la substantivele masculine cu pluralul în *-a*, nu însă și la cele cu pluralul în *-e*; Pekmezi [2] spune, la rîndul lui, că pluralele masculine în *-a* pot avea lîngă ele pronumele și adjectivul de gen feminin. Se pare că există diferențe după dialecte și după stil, ba chiar și la același autor. Problema ar merita un studiu special mai detaliat.

b) În lumina constatării că substantivele ambigene romînești formează pluralul cu desinențele *-e* și *-uri* este interesant faptul că tocmai substantivele masculine albaneze cu pluralul în *-e* sînt considerate la plural ca feminine; această asemănare este subliniată și de Gabinski în articolul citat la nota 5 de la p. 416. Este de asemenea interesant să se compare constatarea că pluralele romînești în *-uri*, formate de la substantive feminine, au un sens colectiv, cu observația lui Leotti [3], privitoare la limba albaneză, că desinența *-ra* (care amintește din punct de vedere fonetic desinența romînească *-uri*) servește la formarea pluralelor feminine care exprimă diferite feluri de lucruri; Leotti dă exemple ca *rrobëra* „rînduri de haine", *bukëra* „diferite feluri de pîini" etc.

Trebuie să mai avem în vedere faptul că în limba albaneză există — pe lîngă substantive masculine, feminine și ambigene—și substantive neutre deosebite formal, chiar dacă această categorie e pe cale de dispariție. La plural, substantivele neutre se comportă de altfel ca feminine, astfel că la plural avem în orice caz numai două genuri.

E greu să ne pronunțăm asupra posibilității unei legături între fenomenele albaneze și cele romînești înaintea unei cercetări aprofundate a faptelor, care nu s-a făcut pînă astăzi. Legătura aceasta o accentuează Togeby [4]. Gabinski exprimă părerea că influența unei limbi asupra celeilalte poate fi admisă în cazul acesta numai pe baza asemănării desinențelor, fiind totuși posibil ca ambele limbi să evolueze în mod independent. Părerea

---

[1] În *Kurzgefasste albanische Grammatik* din anul 1888, p. 9.

[2] În *Grammatik der albanesischen Sprache* (*Laut und Formenlehre*), Viena, 1908, p. 88.

[3] În *Grammatica elementare della lingua albanese* (*dialetto tosco*), Heidelberg, 1915, p. 20.

[4] În articolul *Le neutre en roumain et en albanais*, în „Cahiers Sextil Pușcariu", vol. II, nr. 2, p. 121–131.

noastră este însă că nu se poate ca desinențele singure să influențeze crearea unei categorii morfologice speciale. Pe de altă parte, Pătruț e de părere că influența albaneză asupra creării categoriei substantivelor ambigene romînești poate fi neglijată.

În continuare trebuie amintită existența unui fenomen analog în limbile slave de vest, adică în limbile cehă, slovacă, polonă și sorabă. În limba cehă, de pildă, substantivele masculine s-au scindat la plural în două grupuri: animate și inanimate. Adjectivele în sensul cel mai larg al cuvîntului, care se acordă cu pluralele acestor substantive, au o formă specială numai cînd se acordă cu substantivele masculine animate; acordîndu-se cu cele inanimate, forma lor este identică cu cea feminină. Un caz asemănător îl găsim și la celelalte limbi slave de vest, chiar dacă categoriile semantice de care aparțin substantivele masculine animate diferă puțin de la o limbă la alta. Vedem deci și aici o analogie cu limba romînă și albaneză: substantivele masculine se scindează la plural în două subgrupuri, confundîndu-se într-unul din ele cu substantivele feminine. În toate limbile slave o asemenea scindare are loc și la singular, însă fenomenul acesta nu privește problema noastră. Mărturia limbilor slave de vest este deosebit de prețioasă, pentru cercetările noastre, în aceste limbi, căci scindarea are loc în timpurile istorice, așa încît putem urmări originea și evoluția ei. În aceste limbi, scindarea amintită este fără dubiu secundară, luînd naștere după fixarea celor trei genuri indo-europene, și constituie de fapt un fenomen neologic. Credem că aceste fapte sprijină ipoteza noastră despre evoluția substantivelor ambigene romînești din cele masculine, după cum am afirmat mai sus.

În sfîrșit, amintim și de limba toharică din Asia, dispărută de mult, în care, după cum spune acad. Graur, există un fenomen asemănător, adică substantivele neutre, sau cel puțin unele, s-ar confunda, din punct de vedere formal, la singular cu substantivele masculine, iar la plural cu cele feminine; în cazul altor substantive, apartenența lor la genul neutru s-ar manifesta într-alt fel. Consultînd două lucrări mai recente despre limba toharică [1], am putut constata faptele următoare: substantivele înseși se deosebesc formal numai după genul natural; genul gramatical (masculin, feminin) se manifestă numai în cazul acordului pronumelor sau al adjectivelor cu substantivul. Pe lîngă substantivele care sînt atît la singular, cît și la plural și la dual, numai masculine sau numai feminine, mai există unele care sînt la singular masculine, iar la plural și la dual feminine, ele fiind denumite în lingvistica toharică „neutre", cuprinzînd, se pare, numai denumiri de obiecte și de noțiuni. „Neutrele" animate lipsesc, există însă masculine și feminine care desemnează și lucruri. Avem deci de-a face cu un fenomen cu totul analog celui romînesc, „neutrele" toharice fiind, de fapt, și ele substantive ambigene. Formele neutre

---

[1] *a*) *Tocharische Grammatik.* Im Auftrage der Preussischen Akademie der Wissenschaften bearbeitet in Gemeinschaft mit Wilhelm Schulze von Emil Sieg und Wilhelm Siegling. Göttingen, 1931. *b*) George S. Lane, *Studies in Kuchean Grammar* I. Declensions of Nouns, Adjectives and Pronouns, Supplement to „The Journal of the American Oriental Society", number 13, March 1952.

speciale există numai la singularul pronumelor demonstrative și interogative ; ele se întrebuințează însă numai absolut și reprezintă deci unități lexicale deosebite, neutre numai din punctul de vedere al sensului lor.

Schema noastră, pe care am întocmit-o pentru evoluția genului romînesc, rămîne deci valabilă, cu mici modificări, și pentru alte limbi. Aceste modificări constau în faptul că, spre deosebire de limba romînă, în altele s-a mai păstrat și genul neutru (cazul limbilor slave de vest și, în parte, al limbii albaneze) și de aceea că o asemenea scindare a avut loc și la singular (în limbile slave în general). Deosebirea este că, la singular, iau naștere două categorii în locul uneia singure existente mai înainte (așa că, păstrîndu-se genul neutru, avem la singular patru categorii : masculine animate, masculine inanimate, feminine și neutre), iar la plural substantivele masculine inanimate se confundă totdeauna cu cele feminine. Criteriul scindării este în toate limbile, în esență, același : „însuflețirea", care la început e naturală, iar mai tîrziu e gramaticală (tot așa cum și genul natural s-a schimbat mai tîrziu în gen gramatical).

Trebuie să amintim, în sfîrșit, și cazul substantivelor din limba italiană și franceză veche, ale căror plurale au evoluat din pluralele neutre latine ori s-au format, prin analogie, după modelul lor (cf., de ex., pluralul italian *labbra* din latinul *labra* sau, prin analogie, *mura* pentru latinul *muri* ; pluralul din limba franceză veche *membre* din latinul *membra* sau, prin analogie, *deie* pentru latinul *digitti*). Adjectivele în sensul cel mai larg al cuvîntului (deci și articolele) iau forma feminină în cazul cînd se acordă cu aceste plurale. Trebuie însă să avem în vedere faptul că în limbile romînă și albaneză avem de-a face cu o categorie cu totul vie și productivă, pe cînd în limba italiană și, într-o măsură și mai mare, în franceza veche, fenomenul acesta este limitat la un număr mic de substantive. Ar fi interesant să se constate și aici, în mod detaliat, aspectul real al fenomenului în perioadele mai vechi, iar în ce privește limba italiană, și în dialectele ei moderne. Aceeași propunere a făcut-o, de altfel, și Paul Aebischer, care s-a ocupat cu fenomenul acesta într-o lucrare specială [1].

★

Ca încheiere, putem să rezumăm cele afirmate mai sus în tezele următoare :

1. Limba romînă are numai două genuri : masculin și feminin.

2. Substantivele romînești sînt sau de același gen la amîndouă numerele — ori masculine ori feminine — sau de gen diferit după număr, adică masculine la singular și feminine la plural.

3. Fenomenul romînesc nu este izolat. Un caz analog găsim în limba albaneză, toharică și în limbile slave de vest. Pretutindeni îi corespunde singularului masculin un plural care este sau tot masculin sau feminin. Criteriul este pretutindeni sensul, mai precis opoziția semantică „însuflețire" — „neînsuflețire".

---

[1] *Les pluriels analogiques en -ora dans les chartes latines d'Italie*, în „Archivum latinitatis medii aevi", 1933, p. 5–76.

4. Din punct de vedere diacronic, situaţia aceasta este rezultatul scindării în două grupuri la plural a substantivelor masculine la origine; unul din aceste grupuri se confundă la plural cu femininele. Situaţia rămîne aceeaşi indiferent de faptul dacă neutrele s-au păstrat în limbă ca o categorie de gen specială sau dacă au dispărut.

5. În toate limbile slave, o asemenea scindare a masculinelor se produce şi la singular, însă cu rezultatul că o singură clasă iniţială se desparte în două, aşa că la singular apare o clasă în plus.

6. Această scindare, fie ea la singular, fie la plural, produsă probabil în mod independent în diferite limbi indo-europene, reprezintă o etapă ulterioară în evoluţia genului indo-european. După împărţirea iniţială a substantivelor în animate şi inanimate au luat naştere, prin scindarea celor animate, trei genuri: masculin, feminin şi neutru. Evoluţia continuă în aşa fel, încît ori categoria genului e pe cale de dispariţie (ceea ce se manifestă, în diferite limbi, prin reducerea numărului genurilor sau prin dispariţia lor completă), ori substantivele masculine se scindează mai departe în două grupuri, din care unul se confundă la plural cu femininele, la singular amîndouă rămînînd separate.

ПРОБЛЕМА ТАК НАЗЫВАЕМЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ «СРЕДНЕГО» РОДА РУМЫНСКОГО ЯЗЫКА В СВЕТЕ ЯВЛЕНИЙ ДРУГИХ ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКОВ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Явление, наблюдаемое в румынских именах существительных, имеющих в единственном числе свойства мужского рода, а во множественном женского рода, объясняется румынскими лингвистами двояко: большинство поддерживает мнение о существовании третьего рода, другие — меньшинство — рассматривают соответствующие существительные как обоюдного рода, или гетерогенные. Однако, если признать форму имен прилагательных в самом широком смысле как критерий для определения рода существительных, с которыми они согласуются, то нельзя допустить три рода в румынском языке, так как прилагательные имеют самое большее две различных формы в единственном числе.

Доводы в поддержку существования среднего рода в румынском языке, изложенные в работах акад. Граура, главного сторонника этой теории, могут быть оспариваемы: 1) Положение, что средний род в единственном числе находится в противопоставлении с женским родом, а во множественном — с мужским родом, не язвляется достаточным доводом; существительные среднего рода должны были бы противо-

поставляться, по крайней мере в одном числе обоим родам. Сравнение с двойственным числом и с греческой формой λύσω не представляется уместным. 2) Нельзя сказать, что -uri является характерным окончанием имен существительных среднего рода, потому что оно существует и в женском роде, выражая и в этом случае множество отдельных вещей. Акад. Граур слишком много основывается на смысле и очень мало на форме, которая является фактически единственно возможным критерием для определения грамматического рода. Ту же ошибку допускает и «Словарь современного румынского литературного языка» рассматривающий существительные мужского рода без множественного числа то как существительные мужского рода, то как существительные среднего рода. Форма имени прилагательного, согласующаяся со многими существительными, не может быть принята во внимание, потому что имена прилагательные согласуются со многими существительными на основе смысла, а не на основе грамматического рода.

Происхождение категории существительных «обоюдного» рода находится в связи с характером соответствующих существительных с точки зрения выраженных понятий.

Не являются удовлетворительными как объяснения акад. Граура (посредством значения, частоты употребления и формы), так и объяснения Бужора (посредством фонетических изменений) и Якоба (посредством значения). Можно предположить, что латинские существительные среднего рода совершенно исчезли, а во вторую фазу эволюции имена существительные мужского рода распались на основе смысла на существительные гомогенные и гетерогенные; последние же смешивались во множественном числе с существительными женского рода. Этот распад происходит и теперь со всеми иностранными именами существительными мужского рода, заимствованными румынским языком.

Это явление румынского языка не единично, оно встречается и в других языках: 1) Албанский язык имеет, как и румынский язык, имена существительные мужского рода в единственном числе и женского рода во множественном числе и, кроме того, существительные среднего рода с особой формой. 2) В западнославянских языках имена прилагательные, когда согласуются с именами существительными неодушевленными мужского рода, имеют во множественном числе форму женского рода. 3) Существительные «среднего» рода в тохарском языке фактически «обоюдного рода». Во всех этих языках имела место эволюция, сходная с той, которая произошла в румынском языке; всюду ее критерием была «одушевленность». В гораздо меньшей мере это явление существует во французском и итальянском языках. Это распадение представляет последующий этап в эволюции индоевропейского рода.

LE PROBLÈME DES SUBSTANTIFS „NEUTRES" DE LA LANGUE ROUMAINE, CONSIDÉRÉ À LA LUMIÈRE DES RELATIONS AVEC D'AUTRES LANGUES

(RÉSUMÉ).

Les linguistes roumains expliquent de deux manières le phénomène des noms roumains qui se comportent au singulier en tant que masculins, et au pluriel, en tant que féminins : la plupart de ces linguistes soutiennent l'existence d'un troisième genre ; d'autres — moins nombreux — considèrent ces noms « ambigènes » ou hétérogènes. Mais, si l'on admet que la forme des adjectifs — dans l'acception la plus large du mot — est le critérium du genre des noms avec lesquels ces adjectifs s'accordent, il est impossible d'accepter l'existence de trois genres en roumain, étant donné que les adjectifs ont, tout au plus, deux formes différentes pour le singulier et deux pour le pluriel. Les arguments à l'appui de l'existence du genre neutre en roumain, arguments présentés dans ses travaux par l'académicien Graur — principal représentant de cette théorie — peuvent être combattus : 1° Le fait que le genre neutre s'oppose, au singulier, au genre féminin et au pluriel, au genre masculin, n'est pas un argument suffisant ; les noms neutres devraient être, au moins à l'un des nombres, en opposition aux deux genres. La comparaison avec le dual et la forme grecque λύσω ne semble pas juste à l'auteur. 2° On ne peut soutenir que *-uri* soit la désinence caractéristique des noms neutres, car on la retrouve au féminin exprimant, en ce cas aussi, une somme d'objets isolés. Al. Graur s'appuie trop sur le sens et trop peu sur la forme qui est, en réalité, le seul critérium possible pour déterminer le genre grammatical. Le Dictionnaire de la Langue Roumaine Littéraire Contemporaine commet la même erreur, considérant les noms masculins sans pluriel, tantôt masculins, tantôt neutres. La forme de l'adjectif qui s'accorde avec plusieurs noms ne peut être prise en considération, car les adjectifs s'accordent avec plusieurs noms par le sens et non pas par le genre grammatical.

On doit rattacher l'origine de ces noms « ambigènes » à leur nature, selon les notions qu'ils expriment.

Les explications de Graur (par le sens, la fréquence et la forme), de même que celles de Bujor (par les changements phonétiques) et de Jacob (par le sens) sont insatisfaisantes. Il est à supposer que les noms neutres latins aient complètement disparu et que, durant la seconde phase de l'évolution, les masculins se soient scindés, grâce au sens, en unigènes et hétérogènes, ces derniers étant confondus, au pluriel, avec les noms féminins. Cette scission se produit aujourd'hui encore, lorsqu'il s'agit des noms masculins étrangers repris par le roumain.

Ce phénomène roumain n'est pas isolé ; il existe dans d'autres langues aussi. 1. L'albanais possède, tout comme le roumain, des noms masculins au singulier et féminins au pluriel et, outre ceux-ci, des substantifs neutres

à forme différente. 2. Dans les langues slaves occidentales, les adjectifs — lorsqu'ils s'accordent avec des noms masculins inanimés — ont au pluriel la forme féminine. 3. Les noms « neutres » du tokarien sont, eux aussi, « ambigènes ». Toutes ces langues ont subi une évolution analogue à celle du roumain, le critérium en étant partout « l'animation ». Le phénomène se retrouve encore — mais dans une mesure de beaucoup moindre — en vieux français et en italien. Cette scission représente une étape ultérieure dans l'évolution du genre indo-européen.

SINTAGMA ȘI SISTEMUL SINTACTIC AL LIMBII

DE

SORIN STATI

1.1. În studiul de față, examinăm un obiect care nu e încă bine delimitat în știința noastră și legăm cercetarea acestui obiect — sintagma — de caracterul sistematic al sintaxei. Socotim util să începem cu cîteva considerații sumare, de principiu, asupra acestei din urmă probleme. Una din trăsăturile fundamentale ale lingvisticii marxiste este cercetarea faptelor de limbă în conexiunea și interdependența lor, în perspectiva sistemului lingvistic ale cărui componente sînt. După cum se știe, gramatica trebuie privită nu ca o acumulare de fapte și reguli izolate, rupte unele de altele, ci ca descrierea unui sistem de relații. Relații se stabilesc între foneme, între morfemele unui cuvînt[1] și între cuvintele unei propoziții. Caracterul de sistem este propriu limbii în ansamblu și fiecăruia din compartimentele ei în parte. Dacă pentru fonetică și — într-o oarecare măsură — pentru morfologie lucrul acesta e evident și a fost cu prisosință demonstrat, sintaxa nu a fost încă suficient studiată din acest punct de vedere. S-a emis chiar ideea că „în sintaxă nu ne putem aștepta să găsim caracter sistematic în același fel ca în fonetică sau în morfologie. Sintaxa, în această privință, se comportă în același fel ca semantica... Sintaxa, care folosește materialul fonetic și morfologic pentru a exprima judecăți, are caracter sistematic numai întrucît judecățile înseși sînt legate între ele într-un sistem logic"[2]. Se arată mai departe că din punct de vedere lingvistic se poate vorbi de caracter sistematic în sintaxă numai în legătură cu ordinea cuvintelor[3].

1.2. După părerea noastră, sintaxa are caracter de sistem în aceeași măsură ca și celelalte compartimente ale limbii. Pentru a demonstra însă aceasta e nevoie să studiem relațiile dintre cuvinte, modul lor de

---

[1] Cuvîntul trebuie desigur analizat într-un număr de unități de același ordin, numite „morfeme" — indiferent dacă au valoare lexicală (rădăcina) sau numai gramaticală (afixele și desinențele). Este concepția lingviștilor sovietici și a unora dintre lingviștii americani, printre care L. Bloomfield, concepție la care aderă acad. Al. Graur, în *Structura morfologică a cuvîntului*, în volumul *Studii de gramatică*, II, 1957, și Al. Ionașcu, *Morfemul și structura morfologică a cuvîntului*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1957, nr. 2, p. 133 și urm.

[2] Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 14.

[3] Id., *ibid.*

combinare și modul de exprimare a interdependenței lor. E adevărat, combinarea și interdependența se exprimă mai ales prin mijloace morfologice[1], adică prin forma cuvintelor care intră în relații; dar asta nu înseamnă că relațiile dintre cuvinte se reduc la morfologie — aceasta studiind combinarea și interdependența morfemelor în cadrul cuvîntului și structura paradigmelor fiecărei părți de vorbire. Sintaxa se ocupă cu îmbinările de cuvinte, cu diferitele tipuri de combinări de cuvinte și cu înțelesul acestor combinări. Sintagma, grupul coordonativ, propoziția, fraza, iată cîteva tipuri de relație dintre cuvinte care formează obiectul sintaxei. Totalitatea mijloacelor de îmbinare a cuvintelor formează un sistem, și el e departe de a fi identic în diferite limbi. Aceasta, pentru că nu toate limbile folosesc toate mijloacele în același mod și nu toate mijloacele sînt la fel de necesare pentru o anumită limbă[2].

1.3. De caracterul sistematic al sintaxei vorbesc adepții structuralismului. Teoria structurală își reduce obiectul (în care intră și sintaxa) la „o rețea de dependențe, considerînd faptele lingvistice ca fiind unul în funcție de celălalt"[3], consideră faptele ca niște „embranchements de rapports", definește „faptele prin raporturi" și contestă „existența unei realități care ar fi independentă de raporturi"[4]. Sintaxa ar trebui deci să cerceteze și ea *relațiile*, fără să se intereseze de *relate*, al căror sens (a căror „substanță", cum spune Hjelmslev) e irelevant(ă). A rupe sintaxa de semantică, a considera că sintaxa este un ansamblu de relații în sine și pentru sine ni se pare o gravă eroare.

Într-adevăr: valoarea, sensul gramatical al unei relații e marcat formal, — mai ales prin procedee morfologice, — dar înțelegerea exactă a raportului nu se poate obține fără cunoașterea sensului termenilor. De la R. Carnap[5] încoace, adepții tezei independenței formei sintactice de conținutul ei semantic citează uneori faimoasa propoziție *Piroten karulieren elatisch*, în care rolul sintactic al termenilor, forma, raporturile gramaticale dintre ei, se înțeleg foarte bine; ar fi posibilă deci o percepere a „formei pure", o „înțelegere gramaticală". Se pot lua însă în discuție și alte propoziții absurde și concluzia va fi cu totul alta. De pildă, cum se poate înțelege „gramatical", „exclusiv gramatical", construcția romînească *coțești malvul purind*? *Purind* poate fi (1) adjectiv, (2) substantiv, (3) gerunziu complement al lui *coțești* sau (4) gerunziu atribut al lui *malvul*. Propoziția citată poate avea deci patru sensuri gramaticale. Nenumărate interpretări gramaticale ar avea o propoziție fabricată cu morfologie latină: *tulta dubent sopibus*. Dacă s-ar lua fraze întregi, cu o structură bogată, multitudinea interpretărilor posibile ar atinge cifre uriașe, ceea ce ar descuraja imediat pe cei doritori să le verifice; și apoi cum am putea afla adevărata interpretare a frazei? Studiul sistemului sintactic, ocupîndu-se printre altele și cu diferitele cazuri de „omonimie

---

[1] Gertrud Pätsch, *Grundfragen der Sprachtheorie*, Halle, 1955, p. 167.
[2] Id., *ibid.* p. 168.
[3] L. Hjelmslev, editorialul din „Acta linguistica", IV, fasc. 3, p. VIII. Vezi și V. Bröndal și L. Hjelmslev, editorialul din aceeași revistă, I, fasc. 1, p. 11.
[4] Id., *ibid.*
[5] R. Carnap, *Die logische Syntax der Sprache*, Viena, 1936.

sintactică", — al căror număr este mult mai mare decît s-ar părea la prima vedere, — demonstrează netemeinicia tezei structuraliste că relaţiile pot şi trebuie să fie studiate în sine şi pentru sine. Sistemul sintactic al diferitelor limbi diferă nu numai prin repertoriul de forme de relaţie, ci şi prin raportul dintre aceste forme şi sensul relaţiilor — care depinde în mare măsură de sensul termenilor, ca şi de sensul ansamblului frazei[1].

De fapt, valoarea determinată destul de aproximativ, abstractă, pur potenţială a unei forme cu sensuri diferite e precizată de ascultător sau cititor după ansamblul frazei[2] şi după sensul concret al fiecărui cuvînt. De aceea, pentru a caracteriza şi a recunoaşte un tip sintactic, nu ajunge să se ia în considerare forma[3].

Concepţia noastră diferă, în esenţă, de concepţia structuralistă (mai ales în varianta ei daneză şi americană). Totuşi considerăm că este necesar, atunci cînd e vorba de descrierea pur formală a relaţiilor, să folosim unele metode de analiză formală proprii şcolilor structuraliste, cum sînt clasificarea distribuţională a termenilor relaţiei, metoda eliminării („omission test"), cea a comutării termenilor etc.

2.1. Natura, componenţa şi frecvenţa tipurilor de relaţie sintactică variază de la o limbă la alta; numim s t r u c t u r ă s i n t a c t i c ă (s i s t e m s i n t a c t i c) a(l) unei limbi date ansamblul tipurilor de relaţie existente în acea limbă. Descrierea, inventarierea şi compararea tipurilor de relaţie sub raportul formei şi al conţinutului lor sînt cercetările care premerg şi fac posibilă descrierea structurii sintactice a unei limbi. Evoluţia sintaxei unei limbi e mai clară, se poate explica mai uşor, atunci cînd lingvistul are în vedere, pentru fiecare detaliu care se schimbă, locul faptului sintactic respectiv în sistemul sintactic înainte şi după ce s-a constatat schimbarea. Studierea sincronică şi diacronică a modului de organizare a cuvintelor în relaţii formează un capitol esenţial în cercetarea istorică a f o r m e i în limbă.

Paginile care urmează cuprind observaţii şi sugestii asupra felului în care s-ar putea discuta şi reprezenta schematic o latură a sistemului sintactic al unei limbi; cercetarea noastră se limitează la relaţiile din propoziţie şi, în cadrul acestora, numai la una din formele lor de bază — la s i n t a g m ă.

2.2. După natura lor, relaţiile sintactice se împart în două grupuri mari: I. De coordonare sau de asociere, între termenii care au aceeaşi funcţie sintactică (termeni homofuncţionali); de ex., relaţia dintre două complemente circumstanţiale de timp. II. De determinare sau de subordonare, între termeni cu funcţii sintactice diferite (termeni heterofuncţionali); de ex., relaţia dintre un substantiv şi determinantul său.

---

[1] Aceeaşi propoziţie, fără nici o schimbare de formă, poate funcţiona faţă de altă propoziţie ca subiect, predicat, atribut sau complement. N. S. Pospelov, *Despre natura gramaticală a frazei*, citat de acad. Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. I, p. 704.

[2] A. C. Juret, *Système de la syntaxe latine*, Paris, 1926, p. 7.

[3] Id., *ibid.*, p. 8.

Se observă că :

a) În orice propoziție nu există termen independent. Fiecare termen trebuie să facă parte dintr-o relație[1].

b) Într-o propoziție de *n* termeni, deoarece nu există termen în afara relațiilor, numărul total al relațiilor este totdeauna $n-1$.[2] De aici decurge :

c) Într-o propoziție cu $n > 2$ termeni există și termeni care nu se leagă între ei. Numărul relațiilor care nu se realizează între acești termeni este totdeauna $\sum_1^{n-2}$. Dacă unitatea sintactică are 6 termeni, ea cuprinde $\sum_1^4 = 1 + 2 + 3 + 4 = 10$ relații nerealizate. Se observă că pentru $n > 4$, numărul relațiilor nerealizate întrece tot mai mult numărul relațiilor realizate. De ex., în *cartea cumpărată de mine fratelui tău a costat scump* — sînt 7 termeni, 6 relații realizate și 15 nerealizate (1—3, 1—4, 1—5, 1—7 ; 2—4, 2—5, 2—6, 2—7 ; 3—5, 3—6, 3—7 ; 4—5, 4—6, 4—7 ; 5—6).

2.3. Studierea sintagmei ridică probleme multiple ; în studiul de față nu poate fi vorba de o expunere metodică, sistematică, asupra tuturor, de aceea ne vom opri asupra aspectelor mai semnificative. Mai întîi trebuie delimitată sintagma în raport cu celelalte îmbinări de cuvinte (mai ales grupurile coordonative).

Clasificarea tipurilor de relație dintre cuvinte e un subiect în genere neglijat. Cele mai multe descrieri de limbă enumeră și cercetează diferite tipuri, fără a ajunge la o clasificare riguroasă[3]. Prima încercare e făcută de J. Ries, care vorbește de îmbinări de cuvinte „feste" și „lockere"[4]. Clasificarea lui L. Bloomfield[5] se bazează pe criteriul distribuțional ; un grup de cuvinte e coordonativ dacă are aceeași distribuție cu doi sau mai mulți termeni pe care-i cuprinde ; este subordonativ dacă are aceeași distribuție cu unul din termeni ; este exocentric dacă are o distribuție diferită de fiecare din termeni. L. Hjelmslev vorbește de trei tipuri de dependență între termenii unei relații : d e t e r m i n a r e, o dependență unilaterală obligatorie, i n t e r d e p e n d e n ț ă, cînd dependența e bilaterală obligatorie, și c o n s t e l a ț i e, cînd dependența e faculta-

[1] În felul acesta trebuie corectată teza lui L. Hjelmslev : „În orice expresie nu există termen care să nu fie dependent (*régi*) sau regent". (*Principes de grammaire générale*, Copenhaga, 1935, p. 151). În adevăr , există fraze de tipul : *mama și bunica* (= *a venit mama și bunica*), în care *mama*, *bunica*, nu sînt nici determinanți, nici determinați.

[2] Axioma aceasta pare o lapalissadă. Prima ei formulare o întîlnim la Reformațki, citat de V. V. Vinogradov, *Noțiunea de sintagmă în sintaxa limbii ruse*, în volumul *Probleme de sintaxă a limbii ruse contemporane*, Moscova, 1950. Mai de curînd axioma a fost enunțată, fără referire la Reformațki, de R. F. Mikuš, în *A propos de la syntagmatique du professeur Belić*, Ljubljana, 1952. (Lucrarea aceasta va fi citată de aici înainte numai Mikuš, *Belić*). Axioma e totuși utilă în cazuri dificile de analiză, cum ar fi : *il văd venind*, propoziție în care unii consideră pe *venind* ca dependent atît de *văd*, cît și de *il*, ceea ce ridică numărul relațiilor la 3, adică egal cu numărul termenilor. E un indiciu că analiza n-a fost bine făcută.

[3] A. W. de Groot, *Classification of word groups*, în „Lingua", VI (1957), nr. 2, p. 130.

[4] Id., *ibid.*

[5] L. Bloomfield, *Language*, 12.10 și 12.11.

tivă[1]. Trubeţkoi[2] vorbeşte de sintagme determinative, predicative şi asociative. Unii lingvişti sovietici fac o riguroasă despărţire între sintagmă şi îmbinare de cuvinte — şi această concepţie apare şi în *Gramatica Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S.* — dar, după cît se pare, sintagma este pentru aceşti lingvişti o noţiune mai puţin sintactică şi mai mult semantică[3]. Cea mai recentă clasificare, aceea a lui A. W. de Groot[4], deosebeşte relaţii coordonative, predicative, necoordonative-nepredicative.

Divergenţele acestea se explică prin folosirea de criterii diferite în clasificare, ca şi prin diferenţe de terminologie. Se poate discuta la infinit superioritatea unui criteriu asupra celorlalte.

Întrucît ne priveşte, nu ne vom angaja în această discuţie, mulţumindu-ne cu delimitarea sferei noţiunii de sintagmă. Concepţia noastră despre noţiunea de „sintagmă" concordă cu punctul de vedere care, credem, poate fi numit tradiţional.

3.1. Considerăm sintagmă grupul de două cuvinte care (1) sînt legate semantic şi gramatical unul de altul şi (2) au funcţiunea de părţi de propoziţie diferite (termenii sintagmei sînt heterofuncţionali) putînd fi substantive, adjective, pronume, numerale, verbe sau adverbe — deci nu unelte gramaticale[5] (articol, prepoziţie, conjuncţie, verbe copulative).

Exemple :

(1) *mama şi tata s-au întors foarte tîrziu de la teatru*; nu considerăm sintagme grupurile *mama şi tata, şi tata, s-au întors, de la teatru.*

(2) *Il cred fiindcă e un om cinstit*; nu considerăm sintagme *fiindcă e un om, e un om, un om.*

3.2. O sintagmă e totdeauna binară[6]; în general unul din termeni e determinat, celălalt e determinant[7]. Se consideră, într-un grup de doi termeni A—B, că termenul care atrage prezenţa celuilalt este determinant (T'), iar cel a cărui prezenţă e cerută — determinat (T).[8]

T şi T' se identifică după cum urmează : fie exemplele

(1) *graba lui a stricat totul*; (2) *flori galbene împestriţează cîmpul*; (3) *o cheamă pe mama.*

În exemplul (1), în grupul *graba lui* eliminăm din propoziţie *graba*; în fragmentul rămas se vede că *lui* n-are rost decît precedat de un substantiv : *lui* cere înaintea lui un substantiv, deci e T'.

Dacă eliminăm în schimb pe *lui*, propoziţia e gramatical posibilă, iar *graba* nu cere alt cuvînt cu care să intre în relaţie. În exemplul (3)

---

[1] L. Hjelmslev, *La notion de rection*, în „Acta linguistica", I, fasc. 1, p. 20.

[2] Trubeţkoi, *Le rapport entre le determiné, le déterminant et le défini*, în *Mélanges Ch. Bally* (1939), p. 75 — 82. La Trubeţkoi toate tipurile de relaţie sînt subsumate termenului „sintagmă".

[3] V. V. Vinogradov, *art. cit.*, passim.

[4] *Op. cit.*, p. 116 — 118.

[5] Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, ed. a III-a, Berna, 1950.

[6] Problema sintagmelor implicite nu va fi atinsă în studiul de faţă.

[7] Terminologia poate fi schimbată cu „regent-dependent", „supraordonat-subordonat", „selectat-selectant". Această concepţie despre sintagmă este împărtăşită de un mare număr de lingvişti sovietici şi este totodată cea mai răspîndită în lingvistică. Împotriva ei se ridică V. V. Vinogradov, *art. cit.*, care dă sintagmei o accepţiune semantică sau aproape numai semantică.

[8] Explicaţii clare şi convingătoare asupra acestui criteriu de delimitare a lui T de T', la L. Hjelmslev, *La notion de rection*, în „Acta linguistica", I (1939), fasc. 1, p. 18—19.

discutăm grupul *cheamă pe mama*. Aplicînd acelaşi procedeu, aflăm că *pe mama* e determinant (T′), iar *cheamă* determinat (T). Analog, în (2) se vede că *flori* e T, iar *galbene* T′. Mai departe, în capitolul 3.5, vom discuta despre T şi T′ în relaţia subiect-predicat.

3.3. Am deosebit pe T, T′ folosind metoda eliminării — numită şi comutare (permutare) cu zero sau „omission test". Se întîmplă ca uneori o structură să nu fie destul de evidentă ; prin a b s t r a c t i z a r e, eliminînd termenii care nu sînt în chip necesar cuprinşi în ea, structura rămîne evidentă. Apoi, tot prin abstractizare separăm termenii structurii, pentru a vedea în ce grad depind unul de altul[1].

T şi T′ se pot deosebi şi din punct de vedere logic : sfera noţiunii denumite de T′ e cuprinsă în sfera lui T, o determină, îi e subordonată. În *flori galbene*, de pildă, e clar că *galbene* e o notă care acoperă numai o parte din sfera lui *flori*.

Rezultatul coincide cu concepţia curentă a gramaticilor, aşa că argumentarea şi discuţia ar părea oţioase. Totuşi nu sînt. Într-adevăr, pornindu-se de la constatarea că T şi T′ sînt foarte legaţi unul de altul[2], cîteodată dependenţa lor fiind marcată gramatical la ambii termeni ai sintagmei, s-a emis ideea că între T şi T′ nu s-ar putea stabili o ierarhizare şi că termeni ca „regent" şi „subordonat" sînt improprii. Ch. Bally[3] şi R. F. Mikuš[4] afirmă că raportul care leagă termenii oricărei sintagme nu e niciodată de natură subordonativă, ci de solidaritate, de complementaritate, de condiţionare reciprocă.

De fapt, s u b o r d o n a r e a nu exclude i n t e r d e p e n d e n ţ a. Într-un fel, Bally şi Mikuš au dreptate : T şi T′ sînt interdependenţi ; numai că subordonarea e o specie de interdependenţă, nu se opune interdependenţei.

3.4. Un lucru este demn de remarcat : există termeni T care sînt determinaţi în acelaşi timp de mai mulţi termeni T′[5], dar un termen T′ nu poate determina decît un singur T. În propoziţia : ***Prietenul** cel înalt al fratelui tău a trecut grăbit strada*, *prietenul* e determinat de doi termeni T′ (*cel înalt* şi *al fratelui*), iar *a trecut* regizează pe *grăbit* şi *strada*. *Prietenul*

---

[1] După Rullon Wells, *To what extent can meaning be said to be structured* (în lucrările Congresului de lingvistică de la Oslo (1957), vol. I, p. 199. Pentru justificarea metodei eliminării, vezi şi Groot, op. cit., 130–131.

[2] Termenii „determinat" şi „determinant" formează un sistem, or se ştie că nici unul din termenii sistemului nu poate fi definit prin sine, fără referire la ceilalţi (celălalt). Nu există T fără T′ şi T′ fără T. Pentru această idee, vezi şi K. L. Pike, *Interpenetration of Phonology, Morphology and Syntax*, în lucrările Congresului de lingvistică de la Oslo (1957), vol. I, p. 339.

[3] Ch. Bally, *op. cit.*, p. 102.

[4] Mikuš, *Belić*, p. 77–78. Din acelaşi autor, un citat lung, dar explicit : „Dans la syntagmatique rien ne domine, mais . . . tout y est solidaire et réciproquement conditionné. Certes, la linéarité oblige le langage de mettre un terme avant et l'autre après. Mais si le premier ouvre le syntagme, il le fait en vue de préparer l'introduction du second qui est attendu. Lequel des deux est alors plus important et „dominant"? R. F. Mikuš, *Jan V. Rozwadowski et le structuralisme syntagmatique*, în „Lingua", V (1956), nr. 2, p. 44. Vom cita de acum înainte această lucrare Mikuš, *Rozwadowski*. Vezi şi definiţia cuvîntului „structură" în Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, III, Paris, 1932.

[5] Opinia contrară la R. F. Mikuš, *ibidem*, p. 87.

şi *a trecut* fac parte, fiecare, din două sintagme în care au rolul de T. Sistemul sintactic cere ca termenul regent să nu se repete [1].

3.5. Rămîne acum de văzut dacă totdeauna o sintagmă are structura TT′. Să luăm raportul subiect-predicat (care e o sintagmă deosebită ca sens de sintagmele cu alţi termeni, dar e totuşi sintagmă). Examinînd o propoziţie ca *rîndunica zboară repede*, vedem că relaţia *rîndunica zboară* satisface cele două condiţii ale sintagmei, arătate la începutul lui 3.1., adică termenii sînt legaţi unul de altul gramatical şi semantic şi au rolul de părţi de propoziţie diferite. Care e însă T şi care T′? Fără *zboară*, propoziţia nu e inteligibilă gramatical, deci *zboară* e cerut de *rîndunica*. Forma verbală *zboară* poate exista gramatical fără subiectul *rîndunica*, deoarece flexiunea dă indicaţii asupra acestui subiect, îi supleneşte lipsa ; de aceea *zboară* e T. Forma verbală la un mod predicativ e şi mai evident autonomă la verbele impersonale [2]. Relaţia subiect-predicat este o relaţie T′T (sau TT′) numai în limbile cu dezinenţe personale. În engleză, de pildă, în *I sing well*, *sing* nu poate exista gramatical fără subiect, „cere" un subiect ; aici subiectul depinde de predicat în aceeaşi măsură în care predicatul depinde de subiect. Relaţia subiect-predicat este, în limbile fără flexiune verbală dezinenţială, o relaţie T′T′ [3]. Nu este singurul exemplu de sintagmă T′T′. În limbile care au conjugare obiectivă, relaţia dintre un verb la o formă care ţine de conjugarea obiectivă şi complementul direct este tot T′T′. La fel, relaţia dintre subiect şi atribut, într-o limbă ca ebraica, unde substantivul regent se pune la „casus constructus", o formă care „cere" un atribut. Pentru alte exemple, vezi mai departe 5.

După ierarhia termenilor, sintagmele sînt deci de două tipuri : TT′ (sau T′T) şi T′T′. În romîneşte, ca şi în latineşte, majoritatea sintagmelor au structura TT′ sau T′T.

4.1. Sintagmele pot fi studiate şi după categoria gramaticală a termenilor. Fiecare parte de vorbire se combină în sintagme numai cu unele din celelalte categorii şi nu totdeauna cu un cuvînt care ţine de aceeaşi parte de vorbire. În tabloul care urmează, am aşezat orizontal părţile vorbirii cu rol de T şi vertical aceleaşi categorii cu rol de T′. Semnul + arată că sintagma se realizează, pătrăţelele albe înseamnă sintagme nerealizate.

Numeralul lipseşte din acest tablou, deoarece, după cum se ştie, numeralul cardinal are rol de adjectiv sau substantiv, iar numeralul ordinal de adjectiv, substantiv sau adverb [4].

Din 25 de sintagme posibile se realizează numai 16/15. Ca T, substantivul şi verbul avînd o distribuţie identică, s-ar putea crede că, distribuţional, cele două părţi de vorbire nu pot fi diferenţiate. Dacă însă,

[1] O analiză diferită, dar deosebit de interesantă, a grupului *his last brilliant book on Plato*, la Groot, *op. cit.*, 125.

[2] Concepţia obişnuită e că subiectul e determinat şi predicatul determinant. V. *Gramatica limbii romîne*, II, p. 263.

[3] S-ar putea considera în romîneşte ca sintagmă T′T′ grupul subiect-verb la gerunziu (*Ion nefiind acasă, am plecat*).

[4] *Gramatica limbii romîne*, vol I, p. 227, 237.

în tablou, modurile predicative ar figura separat de cele nepredicative, diferențele dintre substantiv și verb ar deveni imediat vizibile (vezi capitolul următor).

Tabloul nr. 1

	S	Aj	P	V	Av.
S′	+	+	+	+	
Aj′	+			+[1]	
P′	+			+	
V′	+	+		+	
Av′	+	+	+	+	+

4.2. Tabloul 1 se aplică în linii mari atît la limba romînă, cît și la oricare limbă indo-europeană, dar ascunde deosebirile de sistem sintactic dintre aceste limbi. În adevăr, numai a n u m i t e forme ale fiecărei categorii se combină cu formele celorlalte categorii, iar în sînul acelorași categorii nu toate formele se pot combina între ele. Pe de altă parte, sînt limbi în care unele combinări trebuie să aibă o ordine fixă a termenilor. Pentru a avea o imagine exactă a sistemului sintactic al unei limbi trebuie studiate și reprezentate în detaliu toate aceste fapte. Vom face

Tabloul nr. 2

a) în limba latină

	n	g	d	ac	abl	v
n′	+					
g′	+	+	+	+	+	+
d′	+	+	+	+	+	+[2]
ac′	+	+	?[3]	+	?[3]	?[3]
ab′	+	+	+	+	+	+
v′						+

b) în limba romînă

	n	g	d	ac	v
n′	+	+	+	+	+
g′	+	+	+	+	+
d′					
ac′	+	+	+	+	+
v,					

[1] În limba latină această sintagmă nu se realizează.

[2] Nu sînt atestate sintagme cu termenul regent în cazul vocativ.

[3] Acuzativul după substantive e slab reprezentat. Sînt atestate numai sintagme cu termenul determinat la nominativ, genitiv și acuzativ.

acest lucru comparînd romîna cu latina. (Chestiunile prea de amănunt le vom omite intenționat. Se omite de asemenea sintagma subiect-predicat în frazele nominale, întrucît problema frazei nominale nu e încă suficient lămurită).

1. Sintagme cu un substantiv ca T

a. și alt substantiv ca T′ (tabloul 2). În romînește, dativul, acuzativul fără prepoziție și vocativul nu pot fi T′ ; pe cînd în latină toate cazurile pot fi T′, dar relativ rar nominativul, vocativul (ca apoziție) și acuzativul (ca apoziție și după unele abstracte verbale). În romînește, dativul, acuzativul cu prepoziție, vocativul nu se combină între ele, pe cînd în latină toate cazurile se combină între ele. Ca diferență de sistem, se observă în tablou că limba latină are în plus „diagonala" (n—n′, g—g′, d—d′, ac—ac′, abl—abl′, v—v′).

b. și un adjectiv ca T′ (tabloul 3).

Tabloul nr. 3

a) **în limba latină**

	n	g	d	ac	abl	v
n′	+					+
g′		+				
d′			+			
ac′				+		
abl′					+	
v′						+

b) **în limba romînă**

	n	g	d	ac	v
n′	+	+	+	+	+
g′	+	+			
d′	+		+		
ac′	+			+	

Sistemul de combinare e cu totul diferit ; în latinește, unde tabloul cuprinde numai „diagonala", variația celor doi termeni e concomitentă, în romînește, din cele șase paradigme posibile (masculin singular, plural, feminin singular, plural, neutru singular, plural) una singură (feminin singular) continuă sistemul latin de combinare[1].

c. și un pronume sau numeral ca T′

Deosebim patru situații :

Cu rol de substantiv, pronumele se combină așa cum se arată în tabloul nr. 2 ;

Cu rol de adjectiv pronumele se combină așa cum se arată în tabloul nr. 3. Numărul de combinații după sistemul latin e mai mare decît la

[1] Em. Vasiliu, *Observații asupra flexiunii nominale în limba romînă,* în „Studii și cercetări lingvistice", anul IV (1933), p. 142, observă că și la flexiunea femininelor la singular se simte tot mai puțin opoziția între cazul drept și cazul oblic, de aceea legea reducerii flexiunii nominale se poate considera încă vie în limba romînă.

adjective (vezi declinarea sintagmelor de tipul *omul acesta*, *toți oamenii*). Credem că unele abateri de la tipul de combinare substantiv + pronume — caracteristice limbii vorbite — se explică prin presiunea sistemului: m. și n. la g.—d. sg.: *omului acesta* și chiar f. pl. *femeilor acestea*.

Numeralele cardinale cu rol de substantiv sau adjectiv urmează regimul acestora (vezi tablourile nr. 2 și nr. 3).

Numeralele ordinale așezate după substantiv nu se acordă în caz cu substantivul regent — în limba romînă — și se acordă totdeauna în latinește. (Vezi tabloul nr. 3).

La numeral și la pronume s-ar putea intra în amănunte care ar necesita unele corectări ale schemelor propuse. Credem însă că sintagmele înfățișate reprezintă esențialul.

d. și un verb ca T′

Verbul poate fi, în limba romînă, un infinitiv lung (vezi tabloul nr. 2), un gerunziu (acordat în gen, vezi tabloul nr. 3), un participiu (vezi tabloul nr. 3) sau un supin (care funcționează în sintagme ca un substantiv în acuzativ (vezi tabloul nr. 2). În limba latină verbul T′ poate fi un gerunziu — care nu se acordă cu substantivul T *(ars amandi)* — sau un participiu *(Graecia capta)* (vezi tabloul nr. 3).

e. și un adverb ca T′

Termenul T′ e, firește, invariabil (de ex., *chiar stăpînul*, *chiar stăpînului* etc.)

2. Sintagme cu un adjectiv ca T

a. și un substantiv ca T′

Tabloul nr. 4

a) în limba latină

	n	g	d	ac	abl
n′					
g′	+	+	+	+	+
d′	+	+	+	+	+
ac′[1]					
abl′[2]	+	+	+	+	+
v′					

b) în limba romînă

	n	g	d	ac
n′				
g′				
d′	+	+	+	+
ac′	+	+	+	+
n′				

[1] Singurele adjective cu regim în acuzativ sînt cele în *-bundus*, dar ele trebuie considerate mai degrabă ca verbe, deoarece au la origine valoarea unor participii prezente. De altfel, construcția adjectiv în *-bundus* + substantiv în acuzativ nu e clasică.

[2] Categoria e slab reprezentată: *plenus* (rar), *refertus*, *largus* (foarte rar), *onustus*, *purus* (o singură atestare) și încă cîteva. A. Draeger, *Historische Syntax der lateinischen Sprache*, vol. I, Leipzig, 1872, p. 519.

Posibilitățile de combinare sînt mai numeroase în latină decît în romînă.

b. și un verb ca T'

În romînă, verbul poate fi la modul supin (= acuzativ ca T' în tabloul nr. 3). În latină, verbul e gerunziu sau supin (ambele invariabile — gerunziul la cazul genitiv).

c. și un adverb ca T'

În sintagme de tipul *foarte frumos*, *maxime idoneus*, sistemul de combinare e identic.

3. Sintagme cu pronume (sau numeral) ca T

a. și un substantiv ca T'

Există în ambele limbi tipurile: *eu*, *domnul Moldovei* și *fiecare dintre noi*. Pentru ambele tipuri vezi tabloul nr. 2.

b. și un adverb ca T'

În sintagme de tipul *aproape toți* sau *cam toți*; sistemul de combinare e același.

4. Sintagme cu un verb ca T

a. și un substantiv ca T'

Deosebim aici două subcategorii:

α. Sintagme subiect-predicat.

β. Sintagme nepredicative, unde substantivul e obiect și apare la cazul cerut de verb. Infinitivul și participiul în romînește, spre deosebire de latină, au aproape totdeauna regim de substantiv, respectiv de adjectiv — și destul de rar de verb. Sistemul e, în linii mari, același.

b. și un adjectiv ca T'

Există numai în romînește, în sintagma verb la infinitiv + adjectiv *(creștere rapidă)*.

c. și un pronume ca T'

Dacă pronumele are valoare de substantiv, vezi 4a, dacă are valoare de adjectiv, vezi 4b.

d. și un verb ca T'

Verbul determinat poate fi numai la mod nepredicativ, în romînește la gerunziu, supin și infinitiv, iar în latină la gerunziu, participiu și supin. Termenul T' e invariabil în ambele cazuri.

e. și un adverb ca T'

Sistemul de combinare e același în cele două limbi.

5. Sintagme cu un adverb ca T și cu alt adverb ca T' *(foarte bine)*.

În concluzie, din 25 de sintagme posibile, se realizează numai 16 în romînește și 15 în latinește.

4.3. Sintagma este un fapt gramatical; cum e și firesc, acest fapt gramatical e marcat. Relația sintagmatică stabilită între doi termeni poate fi marcată la unul din termeni sau la amîndoi. Sînt posibile și sintagme cu ambii termeni nemarcați (substantiv-apoziție în nominativ etc.). Aici topica sau, mai ales, sensul, contextul, iar în vorbire intonația ne ajută să înțelegem relația.

Sintagme nemarcate sînt acelea care conțin un adverb. Această categorie gramaticală fiind invariabilă nu poate trăda în nici un fel dependența sa de o altă categorie. Sistemul de marcare romînesc e identic cu cel

latin. Trebuie însă observat că în ambele limbi sînt unele mărci clare, precise (de ex., un substantiv în genitiv depinde sigur de un alt substantiv — în romînește), dar majoritatea sînt ambigue — arată dependența, dar față de mai multe elemente regente posibile : de ex., cazul acuzativ cu prepoziție, în romînește, este marcă și pentru atribute, și pentru complemente.

Tabloul nr. 5

(Cifrele și literele trimit la discuția de la 4.2)

	în romînește	topica	în latinește	topica
1 a—b	marcată	liberă	marcată	
1 c	,,	fixă	,,	
	,,	liberă	,,	
1 d	,,	,,	,,	
1 e	nemarcată	,,	nemarcată	
2 a — c, 3a	,,	,,	,,	
3 b	,,	fixă, liberă	,,	liberă
4 a	marcată	liberă	marcată	
	(ne) marcată	fixă, liberă	,,	
4 b	,,	liberă	,,	
4 c	,,	,,	,,	
4 d	(ne)marcată	,,	,,	
4 e, 5	nemarcată	,,	nemarcată	

Această ambiguitate, pe care topica o evită uneori, dar n-o poate remedia niciodată total, nu constituie totuși o piedică pentru realizarea funcției comunicative a limbii. Cauza este s e n s u l t e r m e n i l o r; anumiți termeni sintactici, deși sînt marcați într-un fel care permite îmbinarea lor, nu se îmbină totuși într-o propoziție dată pentru că se opune sensul[1] — mintea noastră refuză să-i îmbine[2]. Analiza relațiilor sintactice nu se poate dispensa de cunoașterea sensului termenilor.

4.4. S-a vorbit și se vorbește foarte mult de topică, de ordinea secvenței sau numai de secvența termenilor ca marcă gramaticală a sintagmei[3]. În grupul *lupul mănîncă oaia*, topica cuvîntului *oaia* față de *mănîncă* îi dă valoare de obiect : *lupul*, fiind așezat înainte de *mănîncă*, e subiect. Așa s-a ajuns să se vorbească de ordinea cuvintelor ca de un morfem cazual. Este aici cel puțin o exagerare. Simpla secvență a termenilor, dacă nu e însoțită de anumite caracteristici gramaticale și dacă se nesocotește sensul, contextul — iar în vorbire intonația — nu ne ajută să vedem funcția termenilor.

---

[1] Exercițiile de traducere din limbile clasice confirmă cu prisosință existența unor astfel de cazuri, cînd s e n s u l decide cine cu cine se îmbină.

[2] Ne referim mai ales la contexte scrise ; în vorbire, intonația și unele procedee extralingvistice înlătură orice ambiguitate posibilă.

[3] R. Godel, *La question des signes zéro*, în ,,Cahiers Ferdinand de Saussure'', 1953, nr. 11, p. 34 : ,,Une relation syntagmatique peut n'avoir d'autre signe que le groupement des termes et la séquence".

Dar să examinăm lucrurile mai îndeaproape:

Acolo unde există caracteristici gramaticale, desigur nu se poate spune că topica e singura marcă; or, din cele 16/15 combinaţii de categorii morfologice, numai 3 sînt totdeauna nemarcate, dintre care 2 au topica liberă, deci ies din discuţie. Singurele sintagme nemarcate cu topica fixă (T'T) sînt cîteodată 3 b, de. ex. *cam toţi* şi cîteodată 4 a, β, de ex. *lupul m ă n î n c ă o a i a.*

Ca unică marcă sintagmatică, topica funcţionează în două cazuri, ceea ce e foarte puţin. Rolul topicii este însă destul de mare cînd e vorba să *ajute* la înţelegerea justă a felului cum se leagă cuvintele în sintagme, putînd fi uneori indispensabilă. E vorba şi de situaţii în care topica e liberă şi o anumită ordine a cuvintelor poate duce la confuzii — în scris numai[1]. R. F. Mikuš e dintre cei care acordă o mare importanţă topicii: „În tiparele sintagmatice secvenţa termenilor formează elementul de bază (*l'élément de fond*), la care se adaugă elementele melodice şi instrumentele de coerenţă sintagmatică"[2]. Dar nu e numai atît, oricare fragment de vorbire e astfel construit, încît fiecare element determină elementele precedente: „după" înseamnă „determină". Aceasta este esenţa teoremei lui Mikuš despre „concatenaţia dialectică a structurilor sintagmatice". Schema structurii sintagmatice a oricărei unităţi de vorbire este ([(a.b). c]d) e, unde b determină pe a, c pe (a.b), d pe [(a.b).e], iar e toate elementele precedente[3]. În felul acesta toate celelalte caracteristici gramaticale sînt sacrificate în folosul topicii; într-o propoziţie ca *foarte repede se înalţă această casă*, ar trebui să credem că *repede* determină pe *foarte*, *această* pe *foarte repede se înalţă* şi *casă* pe *foarte repede se înalţă*, ceea ce e foarte departe de a fi convingător. Mai întîi, termenul determinant poate sta şi înaintea determinatului. Apoi, cum ar trebui să interpretăm în lumina acestei teorii un fenomen atît de curent ca intercalarea unor cuvinte între termenii unei sintagme (de ex. *nu înţeleg* a c e a s t ă *idee* sau *această* f o a r t e r e u ş i t ă ş i o r i g i n a l ă *simfonie*)? Din cele 16 sintagme romîneşti, numai 2c, 3a, 3b şi 5 nu permit intercalarea unuia sau a mai multor cuvinte între ele.

În al treilea rînd, comparînd (1) *aseară a plecat sora mea* cu (2) *aseară sora mea a plecat*, (3) *sora mea a plecat aseară* etc., conform teoriei concatenaţiei ar rezulta că *sora* determină (1) *aseară a plecat*, (2) *aseară*, (3) nici un cuvînt. Adică, schimbînd topica, schimbăm întotdeauna şi în mod radical structura sintagmatică a propoziţiei, fără să intervină vreo modificare de sens.

4.5. Din cele spuse despre topica sintagmelor se poate înţelege mai bine un lucru considerat o banalitate: spre deosebire de limba latină, unde din cauza flexiunii nominale topica era liberă, limbile romanice, care au pierdut în mare parte flexiunea nominală, au o topică aproape fixă, cu care ajută la expunerea raporturilor sintactice. De fapt, de la

---

[1] Pentru exemple, vezi Ch. Bally, *op. cit.*, p. 263 — 267.

[2] Mikuš, Rozwadowski, p. 32.

[3] R. F. Mikuš, *Ed. Sapir et la syntagmatique*, în „Cahiers F. de Saussure" nr. 11 (1953), p. 16.

latină la romînă, de la topica latină „liberă" la cea romînă „fixă", nu e o prăpastie. În latinește topica nu era marcă sintagmatică și nici în romînește nu este vreodată *singura* marcă sintagmatică. Ba mai mult, din 16 tipuri de sintagmă, numai trei au *uneori* topică fixă, iar din celelalte 13 majoritatea folosesc această libertate în secvența termenilor în scopuri stilistice, deci extragramaticale. Aproape toate cele 13 sintagme cu topică liberă au o ordine „normală", caracteristică stilului lipsit de expresivitate, dar neutilizarea topicii „normale" nu duce la alterarea raportului gramatical. De aceea nu ni se pare hazardat să afirmăm că pentru *sistemul sintactic romînesc, ca și pentru cel latin, topica nu este relevantă*. Diferența dintre latină și romînă în privința topicii constă aproape numai în posibilitățile afective mai mari ale ordinii termenilor în sintagmele romînești.

5.1. Din studierea combinării categoriilor rezultă și un alt mod de a clasifica termenii sintagmelor, și anume după „valențele de subordonare și de regizare".

Se observă — în romînește și latinește — că toate categoriile morfologice, afară de verbele la mod predicativ, au o valență obligatorie de subordonare. Orice cuvînt, afară de verbul-predicat, e subordonat altui cuvînt din propoziție. Unele categorii au o *singură valență obligatorie de subordonare* (în romînește, un substantiv la genitiv poate fi subordonat numai altui substantiv), cele mai multe însă au *mai multe valențe posibile*, dintre care în propoziția dată trebuie să apară una (un numeral poate fi subordonat fie unui substantiv, fie unui verb; un adverb poate avea valență obligatorie de subordonare cu un substantiv, adjectiv, pronume, numeral, verb sau adverb). Pe de altă parte, sînt categorii cu *o singură valență posibilă de regizare* (de ex. adverbul, care poate regiza numai alt adverb) și *cu mai multe valențe de regizare, posibile simultan* (de ex., un substantiv poate avea, în același timp, ca termeni subordonați un pronume, un adverb și un substantiv, ca în : *acest cal frumos al vecinului*). Există și termeni care, atunci cînd îndeplinesc o anumită funcție, au *o valență obligatorie de regizare*, de ex. în latinește, în construcția *homo magni ingenii* există sintagma *homo ingenii*, al cărei termen T′ „cere" un atribut adjectival de tipul lui *magni*[1]. Cu alte cuvinte, unii termeni au, în anumite situații, una din valențele de regizare blocată. Studiul sistemului sintactic al unei limbi trebuie să cuprindă și descrierea acestor „valențe" pentru fiecare categorie sau subcategorie în parte.

6.1. Am arătat că posibilitățile de combinare a două cuvinte într-o sintagmă sînt limitate de 1° faptul că nu toate categoriile morfologice se combină unele cu altele și de 2° faptul că, chiar dacă o categorie A se combină cu categoria B, nu toate formele paradigmei lui A se combină cu toate formele paradigmei lui B. Limitele cauzate de 1° le-am reprezentat în tabloul nr. 1 (p. 438), dar limitele cauzate de 2° ar necesita un tablou distribuțional destul de complicat, la alcătuirea căruia am renunțat. Ceea ce rămîne încă de făcut în legătură cu punctul 2° este compararea

---

[1] Cf. Groot, *op. cit.*, p. 126.

felului cum se pot înlocui una pe alta, în diferitele tipuri de sintagmă, formele paradigmei celor 2 termeni ai oricărei sintagme. Comparația va duce la stabilirea cîtorva tipuri, a căror descriere face parte din studiul sistemului sintactic al unei limbi. Ne interesează de asemenea, ca și pînă acum, compararea situației din romînă cu cea din latină.

Numim *comutabilitate* însușirea unui termen de sintagmă de a participa la o sintagmă dată cu una sau mai multe forme ale paradigmei sale, fără să schimbe valoarea sintagmei, natura raportului pe care îl exprimă aceasta. În sintagma substantiv-atribut substantival genitival, primul substantiv poate apărea la orice număr, gen și caz, pe cînd al doilea substantiv poate apărea la orice număr și gen, dar nu și la orice caz. Tot așa, în sintagma verb-complement direct exprimat printr-un substantiv, verbul se poate găsi la orice timp, la orice persoană — dar nu la orice mod sau diateză, iar substantivul poate avea orice număr și gen, dar nu orice caz. Iată deci două tipuri de sintagmă în care termenii au grade diferite de comutabilitate; termenii T′ din ambele sintagme au același grad, iar termenii T grade diferite de comutabilitate. Categoriile gramaticale variabile — cele care au o paradigmă mai mult sau mai puțin bogată — pot avea în unele sintagme comutabilitate totală, în altele parțială. Categoriile gramaticale invariabile (adverbul, numeralele invariabile) au în toate sintagmele în care apar comutabilitatea zero.

Descriind paralel variabilitatea ambilor termeni ai sintagmelor, deosebim sintagme cu comutabilitate unilaterală (unul din termeni are comutabilitate totală sau parțială, iar celălalt — zero, adică rămîne mereu neschimbat) și bilaterală. Acestea din urmă pot avea ambii termeni total variabili, sau unul din termeni variază parțial, iar celălalt — total. În sfîrșit, comutabilitatea este concomitentă (fiecărei forme din seria lui T îi corespunde o formă din seria lui T′) sau independentă (variația termenilor unei serii nu depinde de felul cum variază termenii celeilalte serii). Notăm cu A_1, A_2, A_3... A_n termenii uneia din serii și cu B_1, B_2, B_3... B_n termenii celeilalte serii, n fiind numărul total al termenilor paradigme unei categorii gramaticale care apare ca termen de sintagmă; Ax și Bx notează termenii maximi ai unei comutabilități parțiale, deci $x < n$. Schematic :

1. comutabilitate unilaterală
   - parțială : $A_1 - B_1$, $A_1 - B_2$ ... $A_1 - Bx$ (Tipul I)
   - totală : $A_1 - B_1$, $A_1 - B_2$ ... $A_1 - Bn$ (Tipul II)
2. Comutabilitate bilaterală (parțială / totală / parțial-totală)
   - concomitentă
     - p. : $A_1 - B_1$, $A_2 - B_2$ .. $Ax - Bx$ (Tipul III)
     - t. : $A_1 - B_1$, $A_2 - B_2$ .. $An - Bn$ (Tipul IV)
     - p.–t : $A_1 - B_1$, $A_2 - B_2$ .. $Ax - Bx$ .. $Ax - Bn$ (Tipul V)
   - independentă
     - p. : $A_1 - B_2$ .. $Ax - B_7$ .. $A_3 - Bx$ (Tipul VI)
     - t. : $A_2 - B_3$ .. $An - B_1$ .. $A_5 - Bn$ (Tipul VII)
     - p.–t : $A_3 - B_1$ .. $Ax - B_3$ .. $A_4 - Bn$ (Tipul VIII)
3. comutabilitate zero (Tipul IX)

6.2. Vom descrie cele 16 tipuri de sintagmă din limba romînă și cele 15 din limba latină după schema de mai sus.

Tabloul nr. 6

Nr.	Limba romînă		Limba latină	
	Exemple	Tip	Exemple	Tip
1 a	subst. + subst. în genitiv sau acc. subst. + apoziție (în nom.)	VIII II	subst. + apoziție celelalte situații	IV VIII
1 b	s.f.sg. + adj. celelalte situații	V II	toate situațiile	V V
1 c, α	subst. + pron. în acuz. cu prep.	VIII	subst. + pron. în gen., dat., acuz.	VIII
β	tip : *omul acesta* tip : *acest om* tip : *femeia aceasta*	III I III		V V V
γ	ca subst. (atrib. gen. sau prep.) ca adj., tip : *trei cai* tip : *amîndoi frații, cîțiva oameni*	VIII, II[1] II III, I	numerale variabile, invariab. ,, —	VIII, II V, II I
δ	subst + num. num. + s.f.sg. num. + s.m.,n.	V V I		V V V
1 d	subst. + inf., supin (ca la 1a) subst. + gerunziu sau participiu (ca la 1b)	VIII, II V, II	subst. + gerunziu subst. + participiu	II V
2 a		VIII		VIII
2 b	adj. + inf. adj. + supin	VIII II	adj. + gerunziu, supin	II
2 c		II		II
3 a	tipuri : *eu, domnul* ; *fiecare dintre noi*	II II		IV, VIII
3 b		II		II
4 a, α β		VI VI		VI VI
4 b	ca grupul subst. + adj. (1 b)	V, II		—
4 c	într-un raport predicativ într-un raport nepredicativ ca subst. ca adj.	VI VI V		VI VI V
4 d	verb + gerunziu, supin + infinitiv supin + gerunziu ; supin + infinitiv	I, VI IX, I		I, IX
4 e		II		II
5		IX		IX

[1] Cînd numeralul e invariabil.

Se vede că la o serie de sintagme se întîlnesc mai multe variante, de aceea, în loc de 16, am obţinut 40 de combinaţii în romîneşte şi 33 de combinaţii în latineşte.

Diferenţele de sistem dintre cele două limbi se pot vedea mai bine comparînd repartizarea sintagmelor pe tipuri de sintagme.

Comparînd cifrele pentru sintagmele romîneşti cu cele pentru sintagmele latineşti, obţinem următoarele rezultate:

sintagme	cu comutabilitate	unilaterală :	18/9
„	„	bilaterală :	20/22
„	„	concomitentă :	9/13
„	„	independentă :	11/9
„	„	parţială :	8/4
„	„	totală :	0/2
„	„	parţial-totală :	12/16

Deci sintagmele cu comutabilitate unilaterală, independentă şi parţială sporesc în romîneşte, iar cele cu comutabilitate bilaterală (concomitentă, totală şi parţial-totală) scad. În ansamblu, *sistemul sintagmelor romîneşti arată tendinţa de a suprima sau de a reduce variabilitatea unuia din termeni.*

Diferenţele dintre sistemele sintactice ale celor două limbi sînt: 1) numărul tipurilor de comutabilitate creşte pentru o serie de tipuri de sintagme şi 2) tipurile de sintagmă cu comutabilitate bilaterală — concomitentă, totală şi parţial-totală — trec la tipuri cu comutabilitate unilaterală sau bilaterală (independentă şi parţială).

7.1. Din expunerea noastră s-a văzut că am considerat totdeauna termenii sintagmelor ca fiind alcătuiţi dintr-un singur cuvînt gramatical. Nu există însă şi sintagme cu termeni complecşi?

În *Cours de linguistique générale* se spune răspicat: „Noţiunea de sintagmă se aplică nu numai cuvintelor, ci şi grupurilor de cuvinte, unităţilor complexe de orice dimensiuni şi de orice fel (cuvinte compuse, derivate, părţi de propoziţie, propoziţii întregi)"[1]. După felul de a analiza al lui R. F. Mikuš[2] rezultă că, în orice unitate lingvistică cu mai mult de doi termeni, toate sintagmele se compun dintr-un termen simplu şi altul complex. L. Bloomfield consideră sintagmă grupul *if — John ran away*[3]. Mai recent, A. W. de Groot enumeră o serie de sintagme cu un termen complex din limba latină (*longus-duos pedes*, *homo-magni ingenii* etc.)[4]. De altfel, chiar în unele gramatici de orientare tradiţională se consideră că, într-o construcţie ca *domus patris nostri*, *nostri* îl determină pe *patris*, iar *patris nostri* e atribut „complex" pe lîngă *domus*. Nu credem că, în felul cum înţelegem noi sintagma, e cazul să se vorbească de sintagme cu termeni complecşi[5]. Argumentele noastre sînt:

---

[1] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1922, p. 172.
[2] R. F. Mikuš, *Belić*, passim.
[3] Citat de A. W. de Groot, *op. cit.*
[4] id., *ibid.*, p. 126.
[5] Afară de cei care sînt alcătuiţi dintr-un grup coordonativ, despre care însă nu tratează articolul de faţă.

1) În nici o limbă dintre cele care ne sînt accesibile nu am întîlnit vreun fel de a marca gramatical faptul că un cuvînt e determinat de mai multe cuvinte. Procedeele gramaticale marchează totdeauna numai dependenţa dintre două cuvinte. De ex., în *casa înaltă de zid* ultimele două cuvinte îl determină, fiecare în parte, pe primul; acordul dintre substantiv şi adjectiv n-are nici o legătură cu existenţa atributului substantival, după cum cazul acuzativ e marca atributului substantival din exemplul nostru, independent de existenţa atributului adjectival. Cuvîntul *casa* are aceeaşi formă în *casa înaltă* şi în *casa înaltă de zid*. În concluzie, *înaltă de zid* nu formează o unitate faţă de *casa*, pentru că relaţia nu e marcată gramatical. În *casa fratelui meu* cuvintele se determină unul pe altul, dar nici un procedeu gramatical nu arată unitatea termenilor 2+3 faţă de 1; fără nici o schimbare de formă a cuvîntului 2, se spune *casa fratelui*. Toate celelalte tipuri de sintagmă se pretează la demonstraţii similare.

2) Aplicînd procedeul eliminării, se vede foarte bine cine pe cine determină. În *casa înaltă de zid*, eliminînd cînd un atribut, cînd celălalt, se vede că ei nu sînt sudaţi (pentru a forma un singur termen sintagmatic faţă de *casa*), ci fiecare are independent de celălalt rol de atribut faţă de *casa*. În *casa înaltă de zid* sînt, de aceea, 2 sintagme care au comun unul din termeni; sistemul sintactic al limbii permite să nu se repete acest termen factor comun. În *casa fratelui meu* procedeul eliminării arată că *meu* şi *fratelui* îşi joacă independent unul de altul rolul de atribute faţă de *fratelui*, respectiv *casa*.

O discuţie specială se cuvine pentru structurile de tipul $T\ T_1'\ T_2'$ (*homo magni ingenii*) — unde metoda eliminării nu se poate aplica. Este cazul sintagmelor cu „termen complex" din limba latină, citate de A. W. de Groot. Faptul că T_1' nu poate apărea decît împreună cu T_2' nu e o dovadă că $T_1' - T_2'$ formează o unitate, un „termen complex" faţă de T? Credem că nu. În structura discutată distingem 2 sintagme: $T\ T_1'$ şi $T_1'\ T_2'$, dintre care a doua are structura $T'T'$ (ambii termeni „se cer" unul pe altul). Caracteristicile gramaticale arată însă numai dependenţa lui T_2' de T_1' şi a lui T_1' de T_2'.

7.2. Desigur propoziţia poate fi analizată şi în alte unităţi de înţeles decît sintagmele. Astfel de unităţi pot cuprinde de la 1 pînă la oricît de mulţi termeni. Ele însă nu interesează sistemul sintactic al limbii. E foarte utilă, de pildă, studierea a ceea ce V. V. Vinogradov numeşte sintagmă [1].

Un text nu poate fi înţeles bine la lectură şi nu poate fi citit inteligibil şi expresiv dacă cititorul nu sesizează aceste „sintagme". E foarte greu de spus însă cum s-ar putea lega de gramatică studiul acestor unităţi de înţeles. E mult mai probabil că acest studiu ţine exclusiv de semantică şi stilistică. În lingvistica sovietică concepţia aceasta e continuarea unei tradiţii, legate de numele lui Şcerba, după care „sintagma e cea mai mică unitate de bază, în procesul vorbirii şi al gîndirii, care exprimă un tot unitar sub raportul sensului şi închegat din punct de vedere fonetic, prin

[1] V. V. Vinogradov, *art. cit.*, a cărui concepţie o expune acad. Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, ed. I, p. 517 — 520.

accentuarea ultimului cuvînt . . . Sintagma poate fi alcătuită dintr-un grup de cuvinte sau dintr-un singur cuvînt”[1].

Înainte de încheiere este necesară o precizare: de ce am studiat sistemul *sintactic* al limbii avînd în vedere felul cum se combină între ele categoriile *morfologice*? Nu este oare posibilă studierea sistemului *sintactic* pornindu-se de la categoriile *sintactice* (subiect, atribut, predicat, complement)? Teoretic, pare mult mai logic să analizăm tipurile de combinări ale părților propoziției, mai ales că, așa cum am arătat de la început, termenii sintagmei sînt categorii morfologice cu rol de parte de propoziție.

Dificultatea provine de la părțile secundare de propoziție. Ce este atributul în opoziție cu complementul? S-ar părea că răspunsul e simplu: atributul determină subiectul, iar complementul — predicatul. Dar atributul atributului, complementul atributului, atributul complementului cum le definim? O clasificare distribuțională este posibilă:

Tabloul nr. 7

	S	P	A	C
S		+	+	
P	+			+
A	+		+	+
C		+	+	+

Față de subiect și predicat, atributul și complementul sînt în distribuție complementară, așa că se deosebesc foarte clar. Clasificarea distribuțională nu ne mai ajută cînd atributul și complementul determină un atribut sau un complement (distribuția lor e în acest caz identică). Metoda de delimitare a atributului de complement este cercetarea categoriei morfologice a elementului regent. Același grup *de zid* e atribut în *rezistența caselor de zid* — determină un substantiv —, dar complement în *spuse depărtîndu-se de zid* — determină un verb. În general determinanții numelui sînt atribute, ai verbului — complemente[2]; chiar subiectul și predicatul se identifică în majoritatea cazurilor morfologic; într-o propoziție cu mai multe substantive și verbe, subiect e substantivul la nominativ, iar predicat e verbul la modul predicativ.

8. 2. Se poate spune că structura sintagmelor, afară de sintagma subiect-predicat, nu depinde de valoarea termenilor ca părți de propoziție,

[1] Șcerba, *Фонетика французского языка*, 1939, p. 81—82.

[2] Sorin Stati, *Elementul regent în relația de subordonare*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1957, nr. 3, p. 266.

ci ca părţi de vorbire[1]. De ex., în *casa fratelui*, raportul sintagmatic e acelaşi, independent de faptul că *casa* e în propoziţie subiect, atribut sau complement. Dacă am descrie toate sintagmele cuprinse în tabloul 7, am vedea că rezultatele ar fi aceleaşi pe care le-am obţinut plecînd numai de la categorii morfologice. Socotim deci că situaţia de fapt obligă pe cercetător să pornească de la categoria morfologică a termenilor; aceasta nu înseamnă însă că sistemul nu e sintactic, ci că morfologicul şi sintacticul sînt în strînsă interdependenţă, fără a se confunda — cum se afirmă cîteodată, mai ales în lingvistica structurală[2]. Raporturile (sintagmele sau alte raporturi) formează obiectul sintaxei, iar termenii raporturilor sînt studiaţi de morfologie[3]. De aceea *sintagma este cea mai mică unitate sintactică*, pentru că tăierea ei dă naştere unor unităţi care nu ţin de sintaxă, ci de morfologie. Studiul sintagmei ajută, printre altele, şi la înţelegerea legăturii dintre morfologie şi sintaxă. Dar scopul adevărat al acestui studiu este să dea un răspuns afirmativ categoric întrebării dacă sintaxa are sau nu un caracter sistematic.

СИНТАГМА И СИНТАКСИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ЯЗЫКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Положение, поддерживаемое многими известными учеными, что язык является системой, все же далеко от того, чтобы считаться доказанным в отношении других отделов лингвистики, кроме фонологии. Для отдельных лингвистов-марксистов особенно синтаксис был отделом, который породил сомнения. Наоборот, многочисленные структуралисты утверждают, что и синтаксис является системой, подобно фонологии и морфологии. Если придерживаться этого положения, то только относительно формальной части аргументации. Для Л. Ельмслева в языка существуют только отношения и лингвисту запрещено интересоваться терминами отношений, смысл которых не выявляется. Часто приводятся в подтверждение этой мысли в виде примера, нем. Piroten karulieren elatisch, не принимая во внимание того факта, что существует, особенно в языках флективных, огромное количество синтаксических образцов, не могущих быть понятыми, если игнорируется лексический смысл слов. Нужно, следовательно, изучать как отношения, так и связуемые части, так как всякая попытка изучать синтаксическую систему, как совокупность алгебраических формул, обречена на неудачу.

[1] Este însă necesar ca termenii sintagmei să fie părţi de propoziţie, nu unelte gramaticale; vezi definiţia sintagmei, la p. 435.

[2] L. Hjelmslev, *La notion de rection*, în „Acta linguistica", vol. I, fasc. 1, p. 15. A. C. Juret, *Système de la syntaxe latine*, Paris, 1926, p. 1.

[3] Considerăm justă teza că îmbinarea mai multor unităţi dintr-un plan inferior al limbii, în speţă din morfologie, dă naştere unei unităţi din planul imediat superior, în speţă din sintaxă. Cf. în ultimul loc Vl. Hořejší, *Conţinutul morfologiei şi locul ei în gramatică*, în „Studii şi cercetări lingvistice", 1956, nr. 3–4, p. 235.

Изучение синтаксической системы начинается с синтагмы, «группы двух слов, разнородных функционально, связанных между собой с точки зрения грамматической и семантической». Связуемые части являются частями предложения, и никогда не являются грамматическими инструментами, как предлог, связка и т. п. Синтагма содержит определяемое (T') и определяющее (T), которое отграничивается при помощи метода исключения («omission test»), причем ищут, какая из двух связуемых частей требует присутствия другой. Не существует T и T' с синтагматической структурой, не создаются синтагмы из синтагм, языки не знают средств для характеристики с точки зрения грамматической, формальной структуры со сложными терминами — [(a. b) c] d следовательно, не существует «диалектической связи синтагматических структур» (Р. Ф. Микуш) ; это понятие относится скорее всего к семантике.

Сравнивая латинскую синтаксическую систему с румынской, автор пришел к заключению, что, на первый взгляд, в обоих языках синтагматические типы (табл. 1) одни и те же. Все же здесь налицо существенное различие, которое состоит в степени изменяемости терминов (под изменяемостью понимают свойство связуемых частей участвовать в данной синтагме различными формами своей парадигмы без изменения значения, грамматического смысла синтагмы).

Существуют синтагмы с односторонней изменяемостью (*bene vixit*) и с полной двусторонней (*Hannibal dux*) или с частичной (*dominus noster*, *amo librum*); двусторонняя изменяемость может быть одновременной (*dominus noster*) или независимой (ср. *amo librum*, наряду с *amabat libros*). Шестая таблица содержит все синтагматические типы этих двух языков и указания на степени изменяемости. Следовательно, латинский язык предпочитает синтагмы с двусторонней изменяемостью, в румынский, язык стремится уменьшить и даже упразднить изменяемость одной из связуемых латинских синтагм.

Автор объяснил мотивы, обусловливающие необходимость изучения в первую очередь синтагм по морфологическим признакам терминов ; только после этого следует иметь в виду функцию терминов как частей предложения. Здесь была сделана распределительная классификация частей предложения (табл. 7) ; в связи с этим было подчеркнуто, как трудно ограничить определение от дополнения.

LE SYNTAGME ET LE SYSTÈME SYNTAXIQUE DE LA LANGUE

(RÉSUMÉ)

Bien que défendue par beaucoup de savants illustres, la thèse que la langue est un système est loin d'être prouvée pour les compartiments de la linguistique autres que la phonologie. Parmi les linguistes marxistes, c'est surtout la syntaxe qui a éveillé des doutes. Bon nombre de structuralistes soutiennent, au contraire, que la syntaxe est un système, tout comme la phonologie et la morphologie. Si l'auteur soutient cette même thèse, ce n'est que pour ce qui est du côté formel de l'argumentation, pour

lequel il leur est redevable. Pour L. Hjelmslev, tout dans la langue n'est que *rapports* et il est défendu au linguiste de s'intéresser aux *termes des rapports*, dont le sens est « irrelevant ». On cite souvent à l'appui de cette idée des exemples, tels que : all. *Piroten karulieren elatisch*, mais on ne s'est pas rendu compte du fait qu'il y a — surtout dans les langues flexionnelles — une écrasante majorité de patrons syntaxiques qu'on n'arrive pas à comprendre si l'on ignore le sens lexical des mots. Il faut donc étudier la *relatio* autant que les *relata*, tant est vouée à l'échec toute tentative d'étudier le système syntaxique comme un ensemble de formules algébriques se suffisant à elles-mêmes.

On commence l'étude du système syntaxique par le syntagme, « groupe de deux mots hétérofonctionnels liés mutuellement au point de vue grammatical et semantique ». Les *relata* sont des parties de proposition, jamais des instruments grammaticaux, tels que la préposition, la copule, etc. Le sytagme comprend un terme régi (T′) et un terme régissant (T), qu'on arrive à délimiter à l'aide de l'« omission test », en cherchant lequel des deux *relata* réclame la présence de l'autre. Il n'y a pas de T ou de T′ à structure syntagmatique ; on ne fait pas de syntagmes avec des syntagmes. Les langues ne connaissent pas de moyens de caractériser, au point de vue grammatical, formel, des structure aux termes complexes [(a.b) c] d ; il n'y a donc pas de « concaténation dialectique des structures syntagmatiques » (R. F. Mikuš), celle-ci étant une notion qui relève plutôt de la sémantique.

L'auteur compare le système syntaxique du latin au système roumain pour conclure que, à première vue seulement, il y a, dans les deux langues, les mêmes patrons syntagmatiques (tableau 1), mais la différence essentielle réside dans le degré de *commutabilité* des termes (on entend par « commutabilité » la faculté des *relata* de substituer l'une à l'autre deux, plusieurs ou bien toutes les formes de leurs paradigmes, sans toutefois changer la valeur, le sens grammatical du syntagme) : le latin affectionne les syntagmes à commutabilité bilatérale ; le roumain tend à réduire, voire à supprimer la commutabilité d'un des *relata* des syntagmes latins.

Il y a des syntagmes à commutabilité unilatérale *(bene vixit)* et bilatérale totale (*Hannibal dux*) ou partielle (*amo librum*), la commutabilité bilatérale peut être concomitante (*dominus noster*) ou indépendante (*amo librum*, *amabat libros*). Le tableau 6 comprend le répertoire des patrons syntagmatiques des deux langues et le degré de commutabilité des *relata*, de chaque patron y est indiqué.

L'auteur explique les raisons méthodologiques qui exigent que les syntagmes soient étudiés, en premier lieu, d'après les caractéristiques morphologiques des termes et, en second lieu seulement, d'après leurs rôles en tant que parties de la proposition (sujet, complément, prédicat). Il fait la classification distributionnelle des parties de la proposition (tableau 7) tout en soulignant combien il est malaisé de délimiter ce qu'on appelle en roumain « attribut » (complément du nom) et « complément » (complément du verbe).

DESPRE REACȚIA SUBIECTULUI VORBITOR FAȚĂ DE FAPTUL LINGVISTIC

DE

B. CAZACU

I

Limba este un fenomen social; esența limbii constă în funcțiunea ei de mijloc de comunicare între oameni. Funcțiunea *comunicativă* este funcțiunea primordială, specifică, a limbii [1].

Comunicarea prin limbă este un proces complex[2], care, redus la o schemă simplificată, presupune existența a trei elemente : subiectul vorbitor („locutorul" sau „emițătorul"), ascultătorul („auditorul" sau „destinatarul") și comunicarea propriu-zisă („mesajul"), care se realizează cu ajutorul unui cod („limba"). Locutorul „pune în cod" (engl. *encode*) mesajul, iar auditorul îl receptează, îl „interpretează" (engl. *decode*). Auditorul procedează, așadar, în sens exact invers, schimbînd semnalul transmis într-un mesaj[3].

Schematic, actul comunicării, redus la elementele sale esențiale, poate fi reprezentat în felul următor :

subiect *A*	locutor	————→	auditor	subiect *B*
		mesaj		
	auditor	←————	locutor	

Lingvistica s-a constituit ca disciplină științifică, pe baza observării directe a faptelor de limbă care apar în realitatea procesului comunicării (orale sau scrise). În acumularea materialului de fapte care a permis degajarea și stabilirea anumitor principii sau legi, rolul fundamental i-a revenit specialistului în domeniul studiului limbii, adică *lingvistului*.

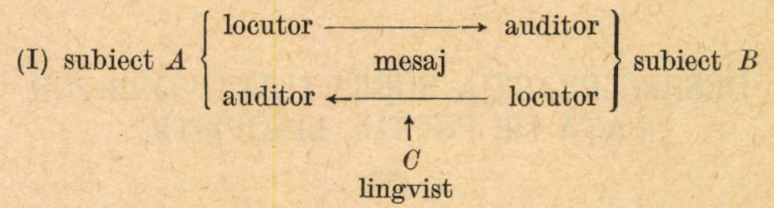
[1] A. S. Cikobava, Введение в языкознание, I, Moscova, 1952, p. 30—31 ; A. A. Reformatski, Введение в языкознание, Moscova, 1955, p. 24.

[2] Cf. schema detaliată a actului comunicării în lumina recentelor cercetări în domeniul teoriei comunicării, la Claude R. Shannon și Waren Weaver, *The mathematical theory of communication*, Urbana (Illinois), 1949, p. 5.

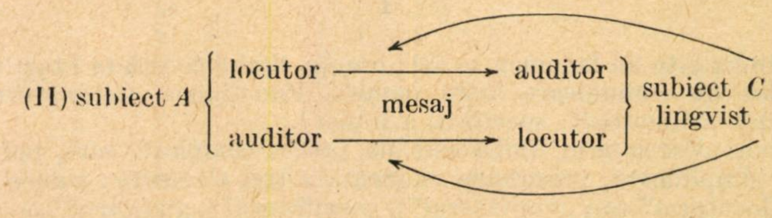
[3] Waren Weaver, *Recent contributions to the mathematical theory of communication*, *op. cit. supra*, p. 107 și p. 99.

De obicei, lingvistul își exercită observarea de pe un plan extern (*extracomunicativ*); totuși, uneori (în cursul anchetelor dialectale, de exemplu), lingvistul cumulează calitatea de observator cu aceea de participant direct la actul comunicării. Unul dintre cele două subiecte este dublat, în felul acesta, de un lingvist. În acest caz, observarea se efectuează de pe un plan intern (*intracomunicativ*).

Reprezentarea schematică a celor două alternative este următoarea :

Observare efectuată de pe plan extracomunicativ.

Observarea de pe planul extracomunicativ — lingvistul nefiind direct implicat în actul comunicării[1] — oferă condiții mai avantajoase pentru cercetarea faptelor de limbă. Se știe că situarea cercetătorului în afara fenomenului studiat permite obținerea unor rezultate mai exacte, mai precise, cu toate că nici datele obținute prin cea de a doua modalitate nu trebuie neglijate.

Dar, chiar atunci cînd lingvistul exercită observarea de pe planul intracomunicativ, condiția de auditor e mai avantajoasă decît cea de locutor. Este adevărat că — așa cum subliniază A. Sechehaye — „l'usage actif d'une langue consiste, par définition, à faire appel à des habitudes acquises, le réflexe joue donc ici un rôle prépondérant"[2], totuși locutorul și auditorul nu au aceeași atitudine în timpul procesului comunicării, pentru că „l'entendeur est — toutes choses égales d'ailleurs — plus conscient que le parleur"[3].

---

[1] Lingvistica fiind o științǎ socială, cercetătorul nu se găsește niciodată complet înafara fenomenului observat (ceea ce este posibil, de pildă, în cazul științelor naturii); cf., în acest sens, Norbert Wiener, *Cybernetics or control and communication in the animal and the machine* (New-York-Paris,—1952) : „It is in the social sciences that the coupling between the observed phenomenon and the observer is hardest to minimize" (p. 190).

[2] A. Sechehaye, *L'individuel et le social dans le langage*, în *Psychologie du langage*, Paris, 1933, p. 60.

[3] Ch. Bally, *Le langage et la vie*, ed. a II-a, Zürich, 1935, p. 156.

În studiul limbii și al evoluției ei, lingvistica a ținut seamă mai ales de vorbitor; auditorul a fost considerat mai mult ca un element pasiv. Unii lingviști au subliniat totuși rolul auditorului în procesul comunicării[1]. În ultima vreme mai ales, s-a subliniat importanța auditorului ca *factor activ* în evoluția limbii[2].

Fenomenele lingvistice nu sînt însă supuse numai observării intra- și extracomunicative a lingvistului. Vorbitorul obișnuit, *non-lingvistul*, poate remarca și el uneori anumite fapte de limbă, atît în vorbirea celor din jurul său, cît și în actul comunicării cu un alt interlocutor. În această împrejurare, schemele (I și II) pe care le-am dat mai sus se modifică (în sensul că litera *C*, reprezentînd „lingvistul", trebuie înlocuită cu *C'*, „non-lingvistul").

Non-lingvistul, la fel ca și lingvistul, exercită observarea în condiții mai bune de pe planul extracomunicativ; de asemenea, pe planul intracomunicativ, condiția de auditor este, pentru non-lingvist, ca și pentru specialist, mai avantajoasă decît cea de locutor. Această constatare e cu atît mai valabilă cu cît, în mod obișnuit, non-lingvistul, în postura de locutor (într-o măsură mult mai mare decît lingvistul), nu este atent la modul său de exprimare: „Der Sprechende braucht...seine Aufmerksamkeit nicht mehr dem zu Reproduzierenden zuzuwenden; er spricht o h n e z u b e m e r k e n was und wie er spricht"[3].

Pentru lingvistica teoretică prezintă importanță nu numai datele obținute prin observarea metodică și științifică a lingvistului, dar și cele oferite de observarea empirică, ocazională, a non-lingvistului.

Vorbitorul obișnuit nu are întotdeauna o atitudine indiferentă față de mijloacele verbale prin care se realizează concret *hic et nunc* comunicarea; el este frapat de anumite particularități, le remarcă și, uneori, le comentează chiar. Comentariile sale pot avea adesea o valoare obiectivă și pot constitui indicii prețioase atît pentru lingvist, cît și pentru psiholog.

Dar reacția non-lingvistului poate să nu se limiteze numai la simpla constatare a unui anumit fapt lingvistic; uneori, ea poate avea un răsunet mai profund, în sensul că se reflectă în mijloacele de expresie

---

[1] Menționăm, între alții, pe J. B. Hofmann, care, în lucrarea sa *Lateinische Umgangssprache*, ed. a II-a, Heidelberg, 1936, acordă o importanță particulară rolului „des Partners in der Äusserung des persönlichen Gedankens" (p. 125 — 134); W. Havers, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, 1931, a încercat de asemenea să explice unele fenomene de sintaxă prin faptul că vorbitorul se adaptează ascultătorului; J. Marouzeau, *La part de l'auditeur dans l'énoncé*, Cluj, 1939 (extras din „Anuarul Institutului de studii clasice", Cluj, III, 1936 — 1939), a insistat și el asupra rolului important al auditorului în procesul comunicării. În studiile sale (v. mai ales *Généalogie des mots qui désignent l'abeille d'après l'Atlas linguistique de la France*, Paris, 1918), J. Gilliéron a subliniat partea conștientă sau semi-conștientă pe care o are poporul în elaborarea unei limbi, cf. K. Jaberg, *Sprachwissenschaftliche Forschungen und Erlebnisse hsgg. von seinen Schüllern und Freunden*, 1937, p. 209.

[2] Cf. M. Durand, *Du rôle de l'auditeur dans la formation des sons du langage*, în „Journal de Psychologie", 1955, nr. 3, Juillet — Sept., p. 347 — 355.

[3] Ed. Wechsler, *Gibt es Lautgesetze?*, în „Forschungen z. roman. Philologie. Festgabe für H. Suchier", Halle, 1900, p. 361 urm.; W. Havers (*op. cit.*, p. 56), de la care am împrumutat citatul de mai sus, subliniază, pe bună dreptate, utilizarea adecvată a termenului „unbemerkt", în loc de „unbewusst".

utilizate de acesta în comunicare şi , în anumite condiţii, ea ajunge să aibă repercusiuni în însuşi sistemul limbii.

Să ne oprim un moment asupra unora dintre aspectele prin care se concretizează ambele manifestări ale non-lingvistului faţă de faptul de limbă şi să arătăm interesul pe care îl prezintă cunoaşterea lor pentru cercetătorul în domeniul limbii.

II

Specialistul trebuie să reţină relatarea verbală (observaţiile sau comentariile) non-lingvistului. Istoricul limbii nu va trece peste remarca ,,quod vulgo dicitur *ossum*, latine *os* dicitur"[1] ; dialectologul va înregistra anumite comentarii ale subiectelor anchetate, în legătură cu răspunsurile date. Astfel, nu este lipsit de interes faptul că un subiect, după ce răspunde la o întrebare indirectă prin cuvîntul *tînăr*, adaugă : ,,*ćinăr* spun copii d-ăia măi mici, care nu-s ştudiaţ aşă", sau că altul, după ce menţionează cuvîntul *gîndac*, completează răspunsul cu comentariul : ,,tineretu ăsta ḑîc *şoareś*"[2].

Relatările verbale ale subiectelor vorbitoare sînt deosebit de semnificative, deoarece ele pot oferi lingvistului sugestii preţioase în legătură cu diverse fenomene lingvistice. Menţionăm, cu titlu de exemplu, cîteva fapte de acest gen.

Astfel, subiectul vorbitor poate da indicaţii asupra răspîndirii teritoriale a anumitor fapte lingvistice : ,,Şi în Borloveni nu se vorbeşte ca la Pataş. Aicea se vorbeşte, la Borloveni, cu *prĕ*, la Pataş cu *pi*. Şi bărbatu meu nu m-o mai sufărat cu *pi*, numa a spus să vorbesc cu *pre*, c-aşa-i mai frumos"[3].

Cîteodată vorbitorul poate să specifice anumite particularităţi ale vorbirii persoanelor de diverse vîrste sau de sexe diferite. În cursul anchetei de la Meria (v. mai sus p. 245) , unul dintre subiecte a precizat, fără intervenţia anchetatorului, la ce categorie de vorbitori, (tineri sau bătrîni), apar anumiţi termeni. Menţionăm cîteva dintre răspunsurile acestui subiect (primul cuvînt indicat mai jos este folosit în vorbirea bătrînilor, celălalt în vorbirea tinerilor) : *beteag/bolnav* ; *patică/farmacie* ; *mazăre/fasole* ; *ospăţ/ nuntă* ; *cucuruz/porumb* ; *cîrcă/spate.*

Acelaşi subiect, avînd sentimentul ,,inferiorităţii" graiului local (în care s-a păstrat, mai ales în vorbirea femeilor, pronunţarea *å* pentru *á*), a făcut, în cursul anchetei, următoarea relatare deosebit de interesantă pentru cercetătorul care urmăreşte procesul nivelării graiurilor sub influenţa

[1] Augustin, *In ps.*, 138, 20.

[2] Fapte culese în cursul unei anchete efectuate în satul Meria, regiunea Hunedoara ; cf. B. Cazacu, *Despre procesul de diferenţiere a graiului unei comune*, (Meria, reg. Hunedoara), în ,,Studii şi cercetări lingvistice", 1956, VII, 3—4, p. 245 şi urm. Subliniez că, în articolul de faţă, faptele dialectale sînt date, în general, în transcriere literară (fac excepţie formele discutate, care sînt notate în transcriere fonetică).

[3] D. Şandru, *Enquête dans l'Almăj, Textes oraux,* în ,,Bulletin linguistique", V, (1937), Bucureşti, p. 177.

limbii comune : „La noi, veḑ mulț ḑîc *capră*, mai năinte or ḑîs *câpră*...da avem o femeie, co în capetu satului, Marinca lu Avram Bumbesc, care ș-acum ḑîśe *câpră* ... Așă-i vorba ei ... Așă are ea slovele ei ... ca cum îi șî Oprița lu Toma. Oamenii de la Luncă [= Lunca Cernei, sat vecin cu Meria] să rîdea de mereni că ḑîśea *câpră* ....noi trebu să-i ḑîśem *capră*".

Iată și comentarii care precizează valoarea semantică a anumitor cuvinte. Într-o anchetă efectuată în Almăj, unul dintre subiecte indică pentru noțiunea de „taur" cuvîntul *bik*ª (< ung. *bika*), dar menționează apoi și termenul *taur* (< lat. *taurus*), introdus din limba comună, cu sensul de „taureau qui appartient à la commune"[1]. Un alt subiect, anchetat în aceeași regiune, dă (pentru sintagma din limba literară : *E un hoț*) răspunsul : *y*⁻ᵘ *ots*, dar apoi, în comentariu, face următorul distinguo : „*lotru-i* care fură din pădure boi, cai ; *otsu* fură dîn sat"[2].

Relatarea subiectului vorbitor aduce adesea precizări referitoare la nuanțele stilistice ale unor cuvinte. Se știe că aromîna are, pentru noțiunea de „vieillard", doi termeni : *auș* (< lat. *avus* + suf. *uș*) și *pap* (< lat. *pappus*)[3]. Valoarea stilistică a fiecăruia dintre acești doi termeni este totuși diferită, fapt care rezultă net din următoarea relatare pe care am înregistrat-o în cursul unei anchete făcute într-o comună din Banat, Beșenova Nouă (un sat colonizat cu aromîni, al căror grai a suferit o puternică influență dacoromînă).

Subiectul — un tînăr în al cărui grai apar cuvinte dacoromîne — relatează un incident pe care l-a avut cu un bătrîn : „Cînd imnam calea mini îl' griescu a lui : — *Aușu* Zisu, ascultă-ncoa ! Ni si toară aușu foarti frumos ș-ți-ń ḑăți : — *Auș* iasti tat-tu ș-mă-ta, că ieu h'iu *papu* !" [în transpunere liberă dacoromînă : „Cînd mergeam pe drum, eu mă adresez către dînsul : *Aușu* Zisu, ascultă încoa ! Mi se întoarce aușu foarte frumos și ce-mi zice : *Auș* este tată-tău și mă-ta, că eu sînt *papu* !"].

Relatarea subiectului arată, așadar, că primul termen este considerat ireverențios, iar cel de-al doilea implică o nuanță de respect ; utilizarea unuia în locul celuilalt nu e, prin urmare, indiferentă[4].

Interesante, în aceeași ordine de idei, sînt și unele comentarii ale subiectelor anchetate pentru ALR (I), vol. I, menționate în harta 79, în legătură cu diversele răspunsuri la întrebarea 1963 : *sărut* „j'embrasse" (menționăm întîi numărul localității anchetate, apoi răspunsul subiectului și, după semnul [+], adăugăm comentariul acestuia) : 940 : *îl pup* [+] se zice și „*l-am sărutat*, dar e vorbă mai nouă" ; 584 : *îl pup* [+] se zicea „din vechime" ; „acum se zice *îl sărut*" ; 750 : *sărut* [+] se zice astăzi ; „pe vechime se zice *pup*, *l-am pupat*" ; 273 : *i̯o sărut* [+]zic „numai tinerii ; bătrînii zic *țuc*ⁱ, *am țucat*ⁱ" ; 10 : *ăl țuc* [+] „domnii zic *sărut*, noi ...zicem

[1] D. Șandru, *op. cit.*, *Réponses au questionnaire*, în „Bulletin linguistique", V, (1937), București, p. 173.

[2] D. Șandru, *op. cit.*, p. 162.

[3] Th. Capidan, *Aromînii, Dialectul aromîn*, București, 1932, p. 149.

[4] Cf., în același sens, diversele comentarii ale subiectelor anchetate pentru ALR (I), vol. I, în privința termenilor *moș*, *moșneag* (harta 189 : *moșneag* „vieillard" și harta 201 : *bătrînule* ! „pẹre (un tel) !").

l-am țucat" ; 890 : *îl pup* [+] „cînd mîngîi pe cineva ; cînd e vorba „de dragoste" se zice *o sărut*" ; 878 : *îl pup* [+] dar „cînd te duci undeva zici *sărut-mîna*".

Rezultă, din examinarea acestor cîteva exemple — s-ar putea adăuga multe altele — că, deși în procesul de comunicare mijloacele lingvistice sînt folosite, în general, în mod automat, totuși subiectul vorbitor, în anumite împrejurări, dă dovadă de o clară conștiință a particularităților de vorbire ale interlocutorilor săi ; el cunoaște de asemenea nuanțele stilistice ale diverselor fapte lingvistice, precum și aplicarea lor adecvată în cadrul relațiilor sociale.

Relatările subiectului vorbitor pot cuprinde indicații referitoare la motivele alegerii și ale răspîndirii anumitor nume proprii (în special în legătură cu „momentul psihologic" care a putut da naștere unui supranume sau unui nume de batjocură)[1]. Se știe că numele proprii au o situație deosebită în sistemul limbii : valoarea lor semantică specială le asigură un loc aparte între celelalte categorii nominale : „Tandis que le nom commun *désigne*, tout simplement, le nom propre a une zone d'applicabilité réduite à minimum, il *nomme*"[2].

Relatarea subiectului vorbitor poate da, așadar, indicații utile asupra genezei și asupra cauzelor folosirii anumitor denumiri sau porecle.

★

Dacă lingvistul trebuie să țină seama de punctul de vedere al nonlingvistului, nu este mai puțin adevărat că el trebuie să interpreteze într-un mod științific datele pe care i le oferă comentariul acestuia referitor la faptul de limbă.

Platon, în *Cratylos*, explică numele amorului, ἔρος prin participiul ἐρρωμένος „robust, solid, plin de putere, în plină activitate". Această mărturie prezintă interes pentru lingvist, dacă este interpretată ca o indicație asupra sentimentului lingvistic al atenienilor contemporani cu Platon, care simțeau și stabileau un anumit raport între cele două cuvinte[3]. Istoricul limbii, care cunoaște legile dezvoltării ei, știe însă că o asemenea apropiere etimologică nu poate fi reținută.

Interesante pentru problema valorii obiective, științifice, a relatării subiectului vorbitor sînt anumite constatări consemnate de către I. A. Candrea în cursul unei anchete efectuate în Banat. Întrebînd pe țăranii din satul Globurău, (unde se pronunță *făină*), dacă cunosc și forma *făńină*, aceștia i-au răspuns : „numai țîgańi dzîc așa". Mergînd însă în satul vecin, Bogoltin, situat la numai cîțiva kilometri mai departe, a înregistrat pronunțarea *făńină* ; mirîndu-se de faptul acesta, i s-a răspuns că : „numai țîgańi dzîc *faină* !"[4].

---

[1] Cf. Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 51, 53.

[2] Jerzy Kuryłowicz, *La position linguistique du nom propre*, în „Onomastica", II,1, Wroclaw, 1956, p. 1–2.

[3] Cf. J. Vendryes, *Les tâches de la linguistique statique*, în *Psychologie du langage*, Paris, 1933, p. 176.

[4] I. A. Candrea, *Constatări în domeniul dialectologiei*, în „Grai și suflet", vol. I, fasc. 2, București, 1924, p. 199.

Cîteodată, relatarea subiectului vorbitor poate exprima intenționat o inexactitate, mai ales dacă este vorba de o particularitate lingvistică care, după părerea acestuia, ar dovedi „inferioritatea" graiului vorbit în localitatea sau în regiunea din care e originar. Tache Papahagi a arătat că, în timpul cercetărilor efectuate în Munții Apuseni (regiune în care rotacismul este pe cale de dispariție), a întîmpinat dificultăți în obținerea formelor rotacizate : numeroase subiecte în vîrstă au tăgăduit chiar existența unei asemenea trăsături fonetice, deși trecerea lui *-n-* la *r* este specifică acestei regiuni[1].

Rezultă deci, ca un principiu de bună metodă, că este necesar să se confrunte relatarea subiectului vorbitor cu datele realității lingvistice și că, atunci cînd e cazul, ea trebuie verificată cu ajutorul metodelor consacrate în cercetarea limbii.

III

Cîteodată reacția non-lingvistului depășește caracterul unei simple constatări verbale; ea poate afecta chiar instrumentul prin care se realizează comunicarea. Efectul acestui gen de reacție poate fi observat în modul individual de a se exprima al vorbitorului — adică în „vorbire" — sau, dimpotrivă, el poate fi ratificat de către colectivitate și ajunge să pătrundă în însuși sistemul „limbii". La originea fenomenului — ca și în cazul relatării verbale — se găsește un aspect al interpretării faptului de limbă prin prizma sensibilității lingvistice a vorbitorului (germ. „Sprachgefühl"), definită recent de Georg Fr. Meier, astfel : „Zusammenfassend kann man sagen, dass das Sprachgefühl die Summe der sprachlichen Gewohnheiten darstellt, welche sich ein Mensch innerhalb einer Sprachgemeinschaft durch Hören, und Sprechen aneignet und deren Verletzung bzw. deutlich bemerkware Übertretung als Sprachschnitzer empfunden werden"[2].

Reacția non-lingvistului, reflectată în vorbirea sa individuală, merită aceeași atenție ca și efectele acestei reacții în sistemul limbii : din punct de vedere istoric, „rien n'est dans la langue qui n'ait point été auparavant dans la parole" — remarcă W. von Wartburg, parafrazînd o frază celebră (exprimînd însă, în același timp, rezervele necesare)[3].

Oricare ar fi ipoteza, reacția conștientă sau semiconștientă a vorbitorului poate afecta diferite compartimente ale limbii (fonetică, gramatică, lexic)[4]. Dar această acțiune se exercită în fiecare sector, după cum se va vedea, în mod inegal. Vocabularul și fonetica se pretează la o

---

[1] T. Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în „Grai și suflet", vol. II, fasc. 1, București, 1925, p. 48 și urm.

[2] Georg Fr. Meier, *Ein Beitrag zur Erforschung der zusammenhänge von Sprache und Denken und der Entwicklungsgesetzmässigkeiten der Sprache*, în „Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl Marx-Universität", Leipzig, 1952, Heft 9/10, p. 586.

[3] W. von Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1946, p. 181.

[4] Nu ne ocupăm aici de *fapte de stil* care, prin însăși esența lor, presupun o selecție a diferitelor mijloace lingvistice ale unei limbi, în vederea unei comunicări mai expresive.

influență mai profundă, în timp ce, în domeniul structurii gramaticale, (mai ales în morfologie), efectele reacției conștiente a subiectului vorbitor se fac mai puțin simțite.

Să enumerăm cîteva fapte — din diferite compartimente ale limbii — a căror origine se explică prin reacția vorbitorului față de faptul lingvistic.

În domeniul vocabularului, creațiile datorite etimologiei populare reprezintă unul dintre rezultatele reacției subiectului vorbitor. Omul care vorbește intervine și modifică forma unui cuvînt mai puțin cunoscut după alte cuvinte pe care le cunoaște mai bine, apropiate în ceea ce privește forma sau sensul. Este vorba, în fond, de o reacție a individului împotriva caracterului arbitrar al semnului lingvistic. Este ceea ce Antoine Meillet numește efortul de a scăpa de caracterul nemotivat al semnului[1].

Această reacție poate rămîne cîteodată la periferia sistemului limbii. În vorbirea țăranilor din Bucovina, termenul *Rhabarbersaft* (numele german al sucului de rabarbură — medicament administrat copiilor contra durerilor de stomac) devine *barba-Saftei*. Subiectele vorbitoare, neînțelegînd cuvîntul *Rhabarbersaft* l-au interpretat, aproximativ, ca un compus : *barba-Saftei*, apropiindu-l de alte nume compuse cu formă similară : *barba-caprei* (Spiraea filipendula), *barba-popii* (Spiraea aruncus), *barba-ursului* (Equisetum arvense) etc., nume de plante dintre care unele sînt folosite în medicina populară.

În alte cazuri, dimpotrivă, o creație a etimologiei populare ajunge să pătrundă în vocabularul limbii comune, cf. fr. *choucroute* (< germ. *Sauerkraut*), germ. *Hängematte* (< sp. *hamac*, cuvînt din limba caraibilor) etc.

În afară de formele datorite etimologiei populare, trebuie să mai amintim și unele forme și expresii specifice vorbirii populare și argoului, create prin ,,deraiere lexicală”. Vorbitorul începe cu o frază-clișeu, cunoscută de toată lumea, și al cărei sfîrșit poate fi ușor ghicit ; apoi, la un moment dat, ,,deraiază”, adică înlocuiește sfîrșitul unui cuvînt cu sfîrșitul altui cuvînt care are același început, realizînd, astfel, un efect comic : cf. expresia atestată la I. Creangă : *dumnezeu să-l iepure* în loc de *dumnezeu să-l ierte*[2].

Fenomenul de tabu în limbă trebuie să fie considerat, de asemenea, ca un rezultat al reacției vorbitorului în domeniul lexicului — reacție însă inhibitoare de astă dată și care poate contribui la eliminarea unui termen. A. Meillet a căutat să demonstreze urme de vechi interdicții lingvistice în vocabularul indo-european (în slavă, în baltică și în germanică, de exemplu, cuvîntul indo-european care denumește ,,ursul” lipsește complet și este înlocuit prin perifraze sau calificative : v. sl. *medvědĭ* ,,mîncător de miere”, lit. *lokys*, let. *lâcis* ,,lingător”[3].

---

[1] A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, II, Paris, 1948, p. 138.

[2] Cf. Al. Graur, *Deraieri lexicale*, în ,,Buletin științific (Științe istorice, filozofice și economice, juridice, știința limbii, literatură și artă)”, t. I, nr. 2, 1949, p. 141 și urm.

[3] A. Meillet, *Quelques hypothèses sur des interdictions de vocabulaire dans les langue indo-européennes*, în *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, 1948, p. 281 și urm.

Uneori, din cauza unei anumite temeri superstițioase sau din motive de decență, subiectul vorbitor face apel la mijloace eufemistice[1] și deformează în mod deliberat cuvintele a căror rostire vrea să o evite. (Cf. fr. *sapristi* (pentru *sang Cristi*), fr. *parbleu* (pentru *par Dieu*) etc.).

S-ar putea adăuga, în sfîrșit, în aceeași categorie de fapte, numeroase formații specifice argoului, create cu intenția ca anumiți vorbitori să poată comunica între ei fără a fi înțeleși de alții.

În domeniul foneticii există o serie de fapte care se datoresc preocupării conștiente a individului vorbitor de a se exprima corect, adică în conformitate cu limba literară. În această categorie trebuie să amintim fonetismele hipercorecte (în exprimarea orală) și grafiile inverse (în exprimarea scrisă). Și în acest caz constatăm unele fapte cu caracter individual (sau specifice unei anumite regiuni sau epoci), alături de altele care au dobîndit ratificarea întregii colectivități. Dar, chiar și manifestarea cu caracter singular a reacției vorbitorului poate avea valoare, atunci cînd este interpretată în mod exact de către lingvist.

Astfel, în cursul anchetei la Meria, am înregistrat, în vorbirea unuia dintre subiecte, fonetismul *n*^{i} (palatalizat) : *călcîn*^{i}, *cun*^{i}, *vătran*^{i}. Acest fonetism a constituit o dovadă evidentă a menținerii pronunțării curente cu un *ń* muiat (*călcîń*, *cuń* etc.)în satul anchetat. Subiectul respectiv avea un simț destul de ascuțit al corespondențelor fonetice dintre formele limbii comune și cele ale graiului local. Pronunțarea cu *n*^{i} palatalizat (*călcîn*^{i}) era datorită unei false reconstituiri fonetice : rostirea regională *bań* (pl.) a fost raportată la pronunțarea, din limba comună, *ban*^{i} și astfel formele regionale de tipul *călcîń*, *cuń* au fost pronunțate *călcîn*^{i}, *cun*^{i}.

Istoricul limbii acordă grafiilor inverse aceeași atenție pe care o dă dialectologul fonetismelor hipercorecte. Astfel de fapte sînt indicii care prezintă realitatea lingvistică „invers"; interpretate just, ele dau adevărata imagine a realității lingvistice dintr-o anumită epocă sau regiune.

În latina tîrzie, grafiile *thensaurus* (pentru *thēsaurus* $<$ gr. θησαυρός), *occansio* (pentru *occāsio*), *formōnsus* (pentru *formōsus*)[2] sînt indicii că în epoca respectivă grupul vocală + *ns* era pronunțat vocală lungă + *s* (cf. *mesa* $<$ *mensa*).

În greacă, în sec. IV, γ intervocalic devine spirant, fiind pronunțat *y*. Grafia inversă ὑγιγαίνις (pentru ὑγιαίνεις „tu es en bonne santé"), atestată într-un papirus, reflectă această stare de lucruri (grupul ι + vocală presupune pronunțarea unui iod intermediar)[3].

Unele fonetisme hipercorecte pătrund și se generalizează în limba curentă. În romînă, formele *hirav* (cf. v. sl. * *hyravŭ*) și *hiclean* (cf. magh. *hitlen*) au fost înlocuite, în limba comună, prin *firav* și *viclean*; acest fapt se datorește reacțiunii împotriva pronunțării regionale cu labialele palatalizate (cf. rom. reg. *h'ir* $<$ *fir*; rom. *reg.* *γ'in* $<$ *vin*).

---

[1] Pentru deosebirea dintre tabu și eufemism, cf. R. A. Budagov, *Очерки по языкознанию*, Moscova, 1953, p. 76 și urm.

[2] F. Sommer, *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*, 2–3, Heidelberg, 1914, p. 246–247.

[3] Ed. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, I, München, 1934, p. 209.

În latină, prin reacție împotriva trecerii diftongului *au* la *o* (cf. *oricula* < *auricula*), forma *plodo* (în care *o* din penultima silabă era etimologic, cf. lit. *pló-ti*, „die Hände zusammenschlagen") a fost înlocuită cu *plaudo*[1].

Așa-numitul fenomen de „falsă analiză" (germ. „fehlerhafte Dekomposition") este, de asemenea, efectul reacției vorbitorului față de faptul lingvistic. Vorbitorul analizează greșit structura unei unități lexicale sau sintactice și intervine printr-o „falsă tăietură". Este cazul cuvintelor: rom. *buric* (< lat. *umbilicus*), rom. *strachină* (gr. biz. ὀστράκινα), fr. (*ma*)*mie* < *m'amie*, it. *usignuolo* „privighetoare" < *l'usignuolo* (< lat. **lusciniolum*) forme care s-au generalizat în limbă. Fenomenul este destul de răspîndit în limbajul copiilor și în vorbirea populară. În timp ce îmi făceam serviciul militar, sergentul trimitea oamenii să se spele comandînd *la vabou, marș*![2]. Ingeborg Seidel-Slotty citează exemple similare din engleza vorbită, atestată în scris la H. G. Wells: „*I'm a Norfan*", „*Take me a Nour to sew up*", făcînd remarca justă că *a* „als Artikel vielleicht fester im Sprachbewustseinhaftet, als die Opposition, oder besser Variante *a* : *an*"[3].

„Falsa analiză", ca și fonetismele hipercorecte, aparține categoriei de greșeli care își au originea în atenția deosebită pe care o acordă vorbitorul exprimării sale, în „controlul" pe care îl exercită asupra modului său de exprimare; ele constituie exemple tipice de ceea ce H. Weimer numește „Aufmerksamkeitsfehler"[4].

În domeniul faptelor gramaticale, reacția subiectului vorbitor se poate manifesta în diverse chipuri; nu vom insista aici asupra întrebuințării imperfectului (*doream să vă întreb ceva* „doresc să vă întreb ceva") sau a condiționalului (*v-aș ruga să mă ajutați* „vă rog să mă ajutați") în locul indicativului prezent — asupra acestui mod de „captatio benevolentiae" a interlocutorului, care se întîlnește de asemenea și în franceză[5], în italiană și în spaniolă și care se explică prin adaptarea vorbitorului la interlocutor.

O reacție mai mult sau mai puțin voluntară a subiectului vorbitor împotriva atenuării sensului și a valorii cuvintelor se remarcă în creația formelor pleonastice ale comparativului (fr. pop. *plus meilleur*, *plus pire*)[6], fenomen care se regăsește în diferite limbi: sp. *más major*, prov. *plus melhor*, it. *più meglio*, engl. *more better*[7]; utilizarea unor astfel de forme servește pentru a întări valoarea insuficient marcată a comparativului.

---

[1] F. Sommer, *op. cit.*, p. 79.

[2] Cuvîntul *lavabou* era analizat în : *la vabou*.

[3] Ingeborg Seidel-Slotty, *Falsche Ablösung*, în „Bulletin linguistique", XVI, 1948, p. 148.

[4] H. Weimer, *Psychologie der Fehler*, Leipzig, 1925; cf. discuția fenomenului la Georg Fr. Meier, *op. cit.*, p. 618.

[5] Fr. Lerch (*Französische Sprache und Wesenart*, Frankfurt a. M., 1933, p. 246—247; 254—255) vede în aceste formule manifestări ale curtoaziei și politeței franceze.

[6] „Il echappe souvent au commun peuple de dire *plus meilleur* au lieu de *meilleur* simplement" (Henri Estienne, apud Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, t. II, 1903, p. 316—317).

[7] Kr. Nyrop, *l.c.*

Nu e lipsit de interes să relevăm faptul că reacția vorbitorului se manifestă, chiar în domeniul structurii gramaticale, începînd de la o vîrstă fragedă. M. Cohen (*Grammaire et style*, Paris, 1954, p. 217) citează cazul unui copil care la recomandarea de a nu mai spune „*je veux qu'il vient*", ci *je veux qu'il vienne*, a replicat : *mais non, vienne c'est pour les filles*[1].

Sentimentul lingvistic al vorbitorului poate să-i impună acestuia utilizarea intenționată a anumitor forme, atunci cînd se găsește într-un anumit mediu. G. Fr. Meier arată că, în sudul Germaniei (dialectul bavarez-austriac), se utilizează o singură formă pentru trecut — perfectul; în școală, vorbitorii își însușesc și formele de imperfect și mai-mult-ca-perfect, a căror valoare exactă nu o cunosc și pe care le consideră ca forme literare pentru exprimarea trecutului. În mediul familial, bavarezul continuă să folosească perfectul; atunci însă cînd vorbește cu străini, mai ales cu locuitori din nordul Germaniei, folosește imperfectul[2]. Grigore Brîncuși a făcut constatări asemănătoare în ceea ce privește folosirea unor forme verbale în graiul din nordul Olteniei. Vorbitorii tineri folosesc în conversația dintre ei perfectul simplu, dar evită această formă verbală atunci cînd se adresează unei persoane originare din altă regiune[3].

Faptele menționate mai sus, pentru exemplificare, ilustrează modul în care se manifestă reacția non-lingvistului în diverse domenii ale limbii[4]. Aceste fapte arată de asemenea că subiectul vorbitor ia parte, conștient sau semiconștient, la elaborarea limbii : „l'homme ne reste pas les bras croisés devant la pâte linguistique ; il la remue et la pétrit sans cesse"[5].

★

Anumite particularități ale mijloacelor lingvistice prin care se realizează comunicarea pot frapa, așadar, sensibilitatea lingvistică a non-lingvistului ; „conștiința lingvistică" a acestuia acționează, în asemenea împrejurări, ca un adevărat seismograf, iar reacția sa se manifestă, așa cum am încercat să arătăm mai sus, fie sub forma relatării verbale raportate la un anumit fapt de limbă, fie în înseși mijloacele sale de exprimare, adică pe planul expresiei lingvistice propriu-zise.

Evoluția limbii este rezultatul unei succesiuni complexe de schimbări lente ; la baza acestor schimbări se găsesc diverși factori. Reacția subiectului vorbitor este una dintre forțele care acționează neîncetat și pretutindeni, în toate limbile.

---

[1] Diverse observații și cercetări experimentale, făcute recent de T. Cazacu asupra copiilor între 3 și 7 ani, confirmă caracterul precoce al conștiinței lingvistice la copii (vezi, de ex., *Observații și cercetări experimentale cu privire la „contaminări"* în „Studii și cercetări lingvistice", 3–4, 1956, p. 207-233).

[2] G. Fr. Meier, *op. cit.*, p. 588.

[3] Cf. Gr. Brîncuș, *Sur la valeur du passé simple en roumain*, în *Mélanges linguistiques publ. à l'occasion du VIIIe Cong. intern. des linguistes à Oslo*, București, 1957, p. 159–173.

[4] În mod intenționat, nu am avut în vedere, în cursul acestui articol, contribuția conștientă, creatoare, a scriitorului în domeniul limbii. Este vorba de o acțiune cu un caracter deosebit de acela examinat aici.

[5] K. Jaberg, *op. cit.*, p. 209.

Lingvistul care urmărește să surprindă realitatea integrală a limbii și să explice evoluția ei nu poate ignora acest factor; el trebuie să țină seama de datele pe care i le oferă non-lingvistul și să le interpreteze în mod științific. Cunoașterea specificului limbii, a naturii schimbărilor ei nu are decît de cîștigat atunci cînd obiectul de studiu este abordat din mai multe puncte de vedere.

О РЕАГИРОВАНИИ ГОВОРЯЩЕГО ЛИЦА НА ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В настоящей статье автор подчеркивает интерес, который представляют для лингвиста данные, вытекающие из эмпирических, случайных наблюдений нелингвиста.

Нелингвист не всегда относится безразлично к определенным особенностям лингвистических средств, при помощи которых конкретно осуществляется общение. Его «лингвистическое сознание» действует в подобных случаях как настоящий сейсмограф, а его реагирование проявляется или в форме словесного сообщения, отнесенного к определенному языковому явлению, или в самих средствах выражения, то есть в языковом общении.

Приведенные автором примеры показывают, что в определенных обстоятельствах говорящее лицо проявляет сознательное отношение к особенностям речи своих собеседников; оно знает также стилистические оттенки разных лингвистических явлений, а также и соответствующее их употребление в области общественных отношений.

Когда реагирование говорящего лица воздействует на само орудие общения, то его эффект может быть выражен или индивидуальным способом выражения, то есть «речью», или — в случае признания коллектива — самой системой «языка». Однако, в обоих обстоятельствах воздействие говорящего лица осуществляется неравным образом в разных сторонах языка (фонетика, грамматика, лексика); словарный состав языка и фонетика подвергаются более глубокому влиянию, в то время как в области грамматической структуры результаты сознательного реагирования говорящего лица чувствуются значительно меньше.

Лингвист, старающийся охватить действительность языка в целом и объяснить ее эволюцию, должен принять во внимание данные, предлагаемых ему нелингвистом, и истолковать их научно. Знание особенностей языка — природы его изменений — может только выиграть от того, что предмет изучения будет рассматриваться с разных точек зрения.

SUR LA RÉACTION DU SUJET PARLANT PAR RAPPORT AU FAIT LINGUISTIQUE

(RÉSUMÉ)

Au cours de l'article, l'auteur met en évidence l'intérêt que présentent, pour le linguiste, les données offertes par l'observation empirique, occasionnelle, de l'usager de la langue (du non-linguiste).

L'usager de la langue n'a pas toujours une attitude indifférente à l'égard de certaines particularités des procédés linguistiques, à l'aide desquels la communication se réalise concrètement. La « conscience linguistique » de ce dernier agit, en l'occurrence, comme un véritable sismographe ; sa réaction se dégage soit par une relation verbale, rapportée à un certain fait de langue, soit par ses moyens mêmes d'expression, c'est-à-dire sur le plan de l'expression linguistique proprement dite.

Les exemples produits par l'auteur prouvent que, en certaines circonstances, le sujet parlant fait preuve d'une conscience claire des particularités d'expression de ses interlocuteurs ; il connaît également les nuances de style des divers faits linguistiques et leur emploi adéquat dans les relations sociales.

Lorsque la réaction du sujet parlant affecte l'instrument même de la communication, son effet peut se traduire soit dans sa manière individuelle de s'exprimer, c'est-à-dire dans la « parole », soit — lorsque cette réaction est ratifiée par la collectivité — dans le système de la « langue ». Mais, quelle que soit la situation, l'action du sujet parlant s'exerce d'une manière inégale dans les divers compartiments de la langue (phonétique, grammaire, lexique) : le vocabulaire et le lexique se prêtent à une influence plus profonde, tandis que, dans le domaine de la structure grammaticale, les effets de la réaction consciente du sujet sont moins sensibles.

Le linguiste qui veut surprendre la réalité intégrale de la langue et expliquer son évolution doit tenir compte des données offertes par le non-linguiste et les interpréter d'une manière scientifique. La connaissance du spécifique de la langue — de la nature de ses changements — ne peut que gagner lorsque l'objet de l'étude est abordé à plusieurs points de vue.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL LATINEI ORIENTALE

DE

I. ȘIADBEI

Fiindcă mult timp a fost acceptată dogma unității latinei „vulgare", vorbită de la un capăt la altul al Imperiului roman, s-a crezut că cercetările de amănunt asupra latinei orientale n-ar prezenta un interes deosebit și, din această cauză, ele au fost neglijate. H. Schuchardt afirmase în mai multe rînduri părerea sa asupra unității latinei vulgare, care s-ar fi prelungit chiar multă vreme după sfărîmarea unității politice romane. Alături de teoriile acestui maestru, W. Meyer-Lübke a venit și el cu autoritatea sa pentru susținerea dogmei, ca una din „primele necesități" pentru studiul limbii latine populare. Mai mult încă : un sceptic și un om al măsurii, cum a fost Meyer-Lübke, își împărtășea convingerea sa sub o formă care nu admitea nici o replică : „Că latina vulgară, adică forma limbii care se găsește la baza limbilor romane, este absolut unitară, arată, pentru cel care poate citi, gramatica mea romanică pe fiecare pagină".

Se înțelege ușor cu ce prudență s-au produs obiecțiile la această teorie și cît timp a trebuit, apoi, pentru ca să se admită că unitatea de care vorbim nu era absolută nici în spațiu, pe întregul cuprins al provinciilor, și nici în timp, de la epoca imperială pînă la renașterea carolingiană. Și este, necontestat, un merit al lingvisticii geografice și al cercetătorilor care s-au dedicat acestei metode de a prezenta și explica faptele de limbă, scoaterea în evidență a deosebirilor regionale, cu rădăcini încă din vremea romanizării. La considerarea materialului filologic strîns cu pasiune în secolul trecut din scriitori și inscripții, s-au adaus mereu fapte și concluzii noi, unele infirmînd vechile teorii acceptate, altele întregind cunoștințele noastre, adesea imperfecte ori insuficiente.

Cu acest scop dublu se prezintă și considerațiile următoare, precizînd noțiunea de latină orientală și încercînd să stabilească sistemul fonetic al latinei vorbite în Imperiul de răsărit, pînă la înlocuirea ei — ca limbă oficială — cu greaca bizantină.

I

1. După cum s-a arătat de mult timp, romanizarea provinciilor orientale ale Imperiului roman a fost în primul rînd opera legiunilor militare, stabilite în mod permanent sau numai pasager în acele regiuni.

Datorită acestor adevărați propagatori ai civilizației romane, limba centrului de guvernămînt, limba Romei, a răsunat între popoarele thrace și scitice, s-a întins pînă la Tigru și Eufrat și chiar mai departe, pînă la țărmul meridional al Caspicii. O parte din acești militari s-au așezat în jurul localităților de staționare a legiunilor și castrelor, întemeind familii și contribuind în mare măsură la asimilarea rapidă a populației autohtone.

După constituirea provinciilor, un mare număr de legiuni, cohorte și „alae" au fost stabilite pe teritoriul lor. Numărul unităților militare în provinciile romane ale Europei orientale și ale Asiei Mici a fost variabil, iar centrele de rezidență s-au schimbat după necesități. Astfel, după cucerirea Daciei, inscripțiile ne arată prezența Leg. XIII Gemina ; mai tîrziu, a fost instalată și Leg. V Macedonica, a cărei existență e probată pentru prima dată în 170 (e.n.) (*C.I.L.*, III, Suppl. 7505) [1]. Cînd Aurelian a transferat în 275 (e.n.) aceste două legiuni la sudul Dunării, ca urmare a puternicei presiuni a popoarelor septentrionale, ele au fost așezate în Dacia nova : prima la Ratiaria (*Not. dign. or.*, XLII, 38) ; a doua la Oescus (*Not. dign. or.*, XLII, 33).

Cîteva legiuni au staționat foarte mult timp în provinciile Europei orientale ; în epoca lui Diocletian se constată în Moesia superioară, la Singidunum, Leg. IV Flavia și la Viminacium Leg. VII Claudia ; în Dacia nova Leg. XIII Gemina la Ratiaria, Leg. V Macedonica la Oescus ; în Moesia inferioară : Leg. I Italica la Novae, Leg. XI Claudia la Durustorum ; în Scythia : la Troesmis, Leg. II Herculica și la Noviodunum Leg. I Jovia [2]. Inscripțiile ne arată totuși și alte legiuni numai în trecere prin aceste provincii, fără rezidență fixă ; astfel e cazul Leg. VI His (pana) ale cărei urme se găsesc (v. *C.I.L.*, III, 8069, 3754) pe teritoriile provinciilor Dacia și Pannonia inferioară.

2. După cucerirea teritoriilor care au format provinciile Europei orientale, opera de romanizare a fost urmată de militari și de coloni. Rolul colonilor a fost considerabil, mai ales în Dacia, unde numărul celor aduși de Traian pare covîrșitor. Printre coloniștii Daciei se pot constata oameni veniți din toate provinciile Imperiului : din Syria, din Bithynia și alte regiuni ale Asiei Mici (cf. *C.I.L.*, III, 907, 7693, 7761, 7864, 7956 ; 1324 ; 1088 etc.) ; apoi numeroși dalmați (*C.I.L.*, III, 1108, 1323, 1596 etc.) și iliri [3] ; pannoni, thraci, bretoni, germani, spanioli și chiar numizi [4]. Datele inscripțiilor asupra originii colonilor confirmă deci afirmația lui Eutropiu (VIII, 6), după care Traian, terminînd cucerirea Daciei, „ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas".

E posibil, cum credea de altfel și Budinszky, ca în unele regiuni vestice colonizarea romană să fi precedat cucerirea legiunilor ; din acest

---

[1] Cf. A. von Domaszewski, *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung*, IV, *Dacia*, în „Rheinisches Museum f. Phil.," XLVIII, 1893, p. 243.

[2] V. Bogdan Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Diss., Freiburg, Leipzig, 1906, p. 84.

[3] Tomaschek, „Zeit. f. die oesterr. Gymnasien", XXIII, 1872, p. 145–6.

[4] A. Budinszky, *Die Ausbreitung d. lat. Sprache* ..., Berlin, 1881, p. 213–4.

punct de vedere, o mărturie sigură a fost adusă de v. Domaszewski pentru Dacia [1], unde se constată că Drobeta, pe malul stîng al Dunării, a fost municipiu în timpul Flaviilor : MUN(*icipium*) FL(*avium*) HADRIANUM DROBETA (*C.I.L.*, III, *Suppl.*, 8017).

De asemenea administrația romană instalată în aceste provincii a fost urmată de o mare mulțime de negustori [2]; alături de legiuni și coloni, toți acești cetățeni romani au contribuit prin mijloacele întrebuințate și în celelalte provincii la asimilarea unei părți a regiunilor dunărene.

3. Inscripțiile descoperite în țările care au aparținut în răsărit Imperiului roman ne arată mersul treptat al romanizării. Înainte de cucerirea romană, se găsesc în inscripțiile grecești aflate la sudul Dunării multe nume thrace, formate de cele mai multe ori prin juxtapunere, sau nume grecești care le înlocuiseră în mare parte[3]. Alături de numele thrace sau grecești, se găsesc după constituirea provinciilor și nume latine (cf. *C.I.L.*, III, 7774 : *Poppius Soterichus* ; fiul său este numit *Oppius Severus*) sau chiar „trinomina" romane (v. *C.I.L.*., III, 8083 : *Lucius Popilius Hermes* etc.). Același fapt se poate constata și în Dacia : tatăl are un nume jumătate latin, jumătate dac : *P. Aelio Ariosto* ; soția sa se numește *Digna* ; și fiul lor *P. Aelius* ori *P. Aelius Valens* (v. *C.I.L.*, III, 1559). Însă nu trebuie să ne încredem prea mult aparenței numelor, căci un *Marcus Memnius Longus* putea încă să scrie, la Apulum, o inscripție în grecește (cf. *C.I.L.*, III, Suppl., 7740). Faptul se explică, fără îndoială, prin marele număr de coloni veniți din Asia Mică, cei mai mulți dintre ei cunoscînd și limba greacă. Starea culturală a acestor coloni, după cîteva mărturii [4], era destul de avansată (cf. inscripția de la Romula : Του Τρωκου [= -ικου] πολεμου καδ Ομηρον, publicată de Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, I) ; cu toată cultura lor, starea bilingvă care ne e atestată și de alte fapte[5], n-a întîrziat să cedeze în fața limbii latine.

În Peninsula Balcanică lucrurile au avut un alt rezultat : grecii au continuat să vorbească propria lor limbă în timpul întregii dominații romane. De altfel limba greacă a fost acceptată ca *altera lingua*, ἑκατέρα γλῶττα, în Imperiul de răsărit [6]. Aceeași stare de lucruri se constată și la coloniile grecești din Moesia, a căror istorie, grație descoperirilor lui V. Pîrvan, se poate urmări pînă în epoca bizantină [7]. Un număr considerabil de nume de persoană și de locuri în Illyria, toate de proveniență anteromană, se găsesc și în inscripții și chiar în documentele dalmate din

---

[1] „Rheinisches Museum f. Phl,." XLVIII, p. 241.

[2] Kornemann, *De civibus Romanis in provinciis imperii consistentibus*, Diss., Berlin, 1891 ; V. Pîrvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Diss., Breslau, 1909.

[3] V. indexul numelor grecești în A. Dumont, *Mélanges d'archéologie et d'épigraphie*, Paris, 1892, p. 530-8.

[4] V. concluziile publicate de Leslie Webber Jones, *The cults of Dacia* (în *Publications of classical Philology* ale Universității din California, IX, 8, 1929, p. 245—305).

[5] V. *Dacoromania*, IV, p. 399—414.

[6] Cf. L. Lafoscade, în J. Psichari, *Études de philologie néo-grecque*, Paris, 1892, p. 117 sqq.

[7] V. Pîrvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, Bucarest, 1924.

evul mediu [1]; cea mai bună explicație a menținerii acestor nume e dată de existența limbii albaneze pînă în zilele noastre.

Cîteva mărturii afirmă [2] persistența unei limbi preromane, aceea a bessilor, pînă în secolul al IV-lea, sau al V-lea; și nume mixte, latino-thrace, ca : *Sabini-bries*, *Prisco-pera*, se găsesc în secolul al VI-lea printre numele de cetăți menționate de Procopios (*De aedificiis*).

Dacă lăsăm de o parte țările unde romanizarea nu s-a efectuat din cauze de care șefii Imperiului nu erau străini, în celelalte regiuni, adică în provinciile danubiene, prezența legiunilor, colonilor, funcționarilor și negustorilor a avut, cum am văzut, drept consecință completa unificare și nivelare lingvistică.

4. Din punct de vedere al romanizării, se constată în provinciile romane de răsărit două teritorii distincte. Această opoziție a fost afirmată mai întîi de Albert Dumont [3] în raportul său din 1868 : epigrafia Thraciei este greacă, pe cîtă vreme cea de la nord de Balcani e latină. Constatările similare ale lui Budinszky[4] și ale lui J. Jung[5], au contribuit și ele la întărirea teoriei lui Dumont. Mai tîrziu, C. Jireček a încercat să fixeze cu mai multă preciziune linia de demarcație a celor două lumi, greacă și romană, care își disputau Peninsula Balcanică. După Jireček, această linie corespundea, în general, cu frontierele provinciilor, înainte de reforma lui Diocletian; ea începea la Lissus (Alessio) și urma frontiera Dalmației și a Macedoniei pînă la 'Επικαρία (azi Puka), la apus de drumul actual care duce de la Scutari la Prizren; apoi, urma spre est frontiera Moesiei superioare și a Macedoniei, astfel că de o parte orașele Ulpiana (azi Lipljan) și Scupi (= Skopje) erau latine, iar de altă parte, orașul Stobi aparținea teritoriului grec. Linia urma frontiera Moesiei superioare și a Thraciei, teritoriul unde se găsea Remesiana (= Bela Palanka), Naissus (= Niș), Pautalia (= Küstendil) și Serdica (= Sofia) fiind bilingv; în fine, întreaga regiune cuprinsă între Balcani și Dunăre, cu excepția coloniilor grecești de pe litoralul pontic, aparținea teritoriului latin [6]. Demarcația lui Jireček a fost verificată după toate materialele epigrafice publicate pînă în 1916 de A. Philippide, care a acceptat linia trasată de predecesorul său, cu excepție pentru teritoriul unde se aflau Remesiana și Pautalia, care aparțineau după el lumii latine [7]. De asemenea P. Skok a precizat mai de aproape linia de demarcație între grecitate și romanitate, plasînd-o [8] puțin mai la sud între Adriatica și Haemus, de la gura rîului Genysos (azi alb. Shkumbi) pînă la Serdica (azi bulg. Srĕdĭcĭ).

---

[1] C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, III.

[2] V. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II^{I}, p. 8.

[3] V. *Archives des missions scientifiques*, 3-e série, III, p. 117—200, și *Mélanges d'archéologie*, p. 488.

[4] *Die Ausbreitung*, p. 196 sqq.

[5] *Römer und Romanen in den Donauländern*[2], Innsbruck, 1887, p. 101.

[6] „Archeolog.-epigr. Mitt.", X, p. 44; „Arch. f. slav. Phil.", XV, p. 99; *Die Romanen*. I, p. 13; III, p. 72.

[7] *Originea romînilor* I, Iași, 1923—25, p. 72.

[8] P. Skok, *ZRPh.*, XLVI, p. 393; id., *Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*, în „Byzantion", VI, 1931, p. 371-2; Vulić, *Teritorija rimskog Skoplia*, în „Glasnik skopskog učenog društva", I, p. 1—4.

Tot C. Jireček a arătat că municipiul Stobi, în Macedonia, era o colonie latină[1]. De această colonie nu se pot separa, totuși, celelalte colonii latine stabilite în mijlocul lumii grecești; ele erau împrăștiate pe teritoriul Greciei, Macedoniei și Thraciei, fiind fondate în timpuri diferite. Astfel, în colonia Petrae (v. Plin. 4, 31 și Pausanias, 7, 18, 7), s-au stabilit după lupta de la Actium o mare parte din Leg. X și XI (v. Strabo, II, 8, 7). Alte colonii latine în Grecia erau : Dymen (în Peloponez), Corinthus (Strabo, II, 8,6), Megara (Plin, 4, 7,4)., Buthrotum (în Epir ; Plin. 4, 1, 11) etc. În Thracia erau colonii latine : Flaviopolis, Apros, Patianae și Develtum ; în fine, în Macedonia au fost fondate pe lîngă coloniile Pella, Bulidensis, Cassandria și municipiul Stobi[2], puternicele colonii Philippes și Dyrrachium[3].

De multă vreme s-a afirmat că locuitorii acestor colonii ar fi strămoșii păstorilor aromîni din Macedonia de sud, din Epir și din Thessalia[4]. Însă aceste colonii din teritoriul grec nu și-au menținut multă vreme caracterul lor latin ; în al treilea secol al e.n., inscripțiile latine devin din ce în ce mai rare, fiind înlocuite de inscripții grecești[5]. O inscripție latină scrisă în 530 (e.n.), la Dyrrachium[6], poate fi atribuită lumii oficiale a Imperiului, care întrebuința limba latină și în aceste teritorii.

5. La nordul Dunării, frontiera provinciei romanizate Dacia o constituia — ca și spre est — lanțul Carpaților ; ea depășea, în orice caz, centrul roman cel mai avansat care era Porolissum. Pe malul Mării Negre, colonia milesiană Tyras a fost alipită încă de la a. 57 (e.n.) la provincia Moesia (cf. Ptolem. 3, 10,8 ; *C.I.L.*, III, 781), după cum — puțin mai tîrziu — în aceeași provincie a fost inclus întregul teritoriu al Munteniei de la răsărit de Olt (= Aluta)[7].

O modificare a frontierei de nord a avut probabil loc cînd Aurelian a ordonat legiunilor din Dacia (V Macedonica și XIII Gemina) să se stabilească la sudul Dunării. Nu se poate preciza în ce măsură s-a produs această modificare, din lipsă de informații. Din interpretarea dată cîtorva texte, ca *Vita Aureliani* (39, 7), care declară că armata transplantată din Dacia traiană a fost însoțită și de populație („Abductosque ex ea populos in Moesia collocavit") sau Eutropius (IX, 15, 1 : „abducti ex urbibus et agris populi") s-a născut întreaga „literatură" a „chestiunii romîne". E totuși de remarcat că alături de aceste texte și de cele care le imită (Rufus Festus, 8 ; Syncellus, ed. Bonn, I, p. 721—2 ; etc.), un scriitor ca Iordanes declară numai deplasarea legiunilor (*Rom.*, 217 : „Aurelianus imperator evocatis exinde legionibus in Moesia collocavit"), fapt care este arătat în mod neîndoios.

---

[1] V. *Die Romanen*, III, p. 72.

[2] Mommsen, *C.I.L.*, III, n. 629.

[3] Budinszky, *Die Ausbreitung*, p. 196 ; Kornemann, în Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie*, 1900, p. 550 sqq.

[4] V. E. M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédonie*, Paris, 1831, p. 17—18 ; Budinszky, *Die Ausbreitung*, p. 223-4 etc.

[5] E. Dorsch, *De civitate Romanae apud Graecos propagatione*, Diss., Breslau, 1886, p. 14, sqq. ; Ludwig Hahn, „Philologus", Suppl., Bd. X, p. 682.

[6] Cf. L. Heuzey et H. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine*, Paris, 1876, p. 386.

[7] V. Domaszewsky, „Arch.-epigr. Mitt.", XIII, p. 137 ; „Rhein. Mus.," 48, p. 242.

Niciodată nu s-a negat *posibilitatea* existenței unei populații romanizate la nordul Dunării [1], după anul 275. Ca și apărătorii continuității, unii adversari admiteau că aceste populații romane rămase pe teritoriul Daciei au fost transmițătorii numelor de rîuri; aceste populații însă, după Tomaschek, de exemplu, ar fi fost dispersate încă în perioada invaziilor. Dar persistența lumii romanizate la sudul Dunării, pe un teritoriu tot atît de bîntuit de invazii ca și cel situat la nordul fluviului, ar constitui dacă nu o probă, cel puțin o infirmare a acestei teorii.

6. Teritoriul romanizat, din care o parte nu mai aparținea de fapt Imperiului (Dacia traiană de la 275; Pannoniile de la anul 377 e.n.), a fost scindat în anul 379, cînd Gratian a împărțit *praefectura praetorio Illyrici*, cedînd Imperiului de răsărit diocesele Dacia și Macedonia. Rezultă, deci, că încă din acea vreme administrația Illyriei occidentale era dependentă de *praefectura praetorio Italiam, Illyricum et Africam*[2]. Astfel se explică dependența directă a bisericii și administrației dalmate de autoritățile Italiei[3].

În 424 sau 437 (e.n.) provinciile pannonice au trecut și ele sub jurisdicția *praefectus praetorio Illyrici*; ele au format cu Dacia nouă ansamblul numit *Justiniana prima*, cu reședința la Scupi[4]. Provinciile de la nord, care aparțineau încă la Imperiu, ca și Dalmatia, au avut deci raporturi mai îndelungate cu Imperiul de apus; și abia mai tîrziu aceste provincii, fără Dalmatia, au fost alipite provinciilor de la sud de Dunăre.

Raporturile provinciilor romane care aparțineau în Europa orientală celor două imperii, după ceea ce știm astăzi, n-au fost prea frecvente; se cunoștea o inscripție găsită la Salones (*C.I.L.*, II 9551), care arată un emigrat din Sirmium în secolul al VII-lea. Celelalte surse sînt foarte puțin precise, mai ales, fiindcă separarea celor două imperii a fost urmată de trecerea popoarelor nordice și de invaziile popoarelor stepei (hunii etc.), a slavilor și a bulgarilor [5].

Urmează, din cele de mai sus, că teritoriul roman în Imperiul de răsărit a fost limitat, din prima jumătate a secolului al V-lea, la cele două Moesii și la provinciile care formau *Justiniana prima* în timpul domniei lui Justinian: Dardania, diocesa Dacia și Pannoniile (poate fără Pannonia I și Savia). La aceste provincii trebuie socotite și regiunile de la nordul Dunării care nu mai aparțineau în realitate la Imperiu, cu toate că Justinian a afirmat că autoritatea sa se impunea pe cele două maluri ale fluviului[6]. Frontiera celor două imperii romane era formată de munții care se găsesc între golful Cattaro pînă la vest de Belgrad [7].

Alături de populații de limbă romană se stabiliseră, din cele mai vechi timpuri, coloni străini; ei proveneau în cea mai mare parte din prizonierii

[1] Cf. Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 68; Tomaschek, „Sitzungsber", Wien, 1881, t. 99, p. 479; L. Homo, *Essai sur le règne de l'Empereur Aurélien* (270—275), Paris, 1904, p. 315 sqq. etc.

[2] Cf. J. Zeiller, *Les Origines chrétiennes dans les provinces de l'Empire romain*, Paris, 1918, p. 5—6.

[3] Jireček, *Die Romanen*, I, p. 1.

[4] Zeiller, *op. cit.*, p. 6—7.

[5] V. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, Paris, 1923, t. I, p. 50 sqq.; Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle*, Paris, 1901, p. 218 sqq., 406-8.

[6] Cf. NOV. XI; Ch. Diehl, *op. cit.*, p. 408 și textul din Procopios citat mai jos.

[7] Jireček, *Die Romanen*, I, p. 17.

de război sau dintre federații Imperiului stabiliți în teritoriile devastate. Aceste colonii erau formate din bastarni, heruli (Moesia I, Dacia, Singidunum), gepizi, vandali[1] etc. În secolul al VII-lea invaziile slavilor la sudul Dunării au încetat prin fixarea lor pe aceste teritorii[2]; stabilirea slavilor poate fi considerată ca terminată la sfîrșitul secolului al VII-lea[3]. Teritoriul delimitat mai sus, aparținînd la Imperiul de răsărit sau federaților săi, nu era deci ocupat exclusiv de populații romanizate. Acestea erau aproape pretutindeni vecine cu coloni de limbă indo-europeană sau turco-tătară [4]. Nu avem izvoare despre soarta acestor colonii străine, stabilite în număr mai mult sau mai puțin important printre vechile populații. Se știe, totuși, că în urma atacurilor repetate ale slavilor în secolul al VI-lea, adesea în tovărășia hunilor, avarilor și bulgarilor [5], populația de limbă romană a fost sensibil micșorată.

În orașele și provinciile dunărene a continuat, totuși, pînă la sfîrșitul secolului al VI-lea, o viață romană. Justinian a rezidit un număr considerabil de castele, cea mai mare parte din ele cu nume latin; și, în armata Imperiului se găsesc încă în secolul al VI-lea militari avînd nume latine [6]. Cele două maluri ale Dunării sînt în puterea Imperiului, cum declara și Procopios [7]. În fine, creștinismul era cunoscut, în secolul al VI-lea, pretutindeni în provinciile dunărene și forma sa nu era greacă, ci latină. Se cunoaște seria episcopilor latini în aceste provincii pînă la sfîrșitul secolului al VI-lea : astfel în Pannonia, la Emona, între 580 și 590 era un episcop numit Patriclus; la Siscia, pe la 579—590 era un Vindemius; pe la 579, la Scarbantia (Pannonia I), un Virgilius; în Pannonia II, pe la 591, un Sebastianus. Tot astfel, în Dacia Ripensis, exista pe la 535 un episcop la Aquae; la Naissus (Dacia Mediterranea), episcop era în 553 Projectus. Provincia Moesia II avea pînă la 518 un episcop Amantius la Nicopolis; iar pe la 550—3, în Scythia era un episcop numit Valentinian[8]. Limba bisericii era cea latină și în această limbă sînt scrise [9] actele conciliului ecumenic de la Constantinopole (în 553). Armata bizantină întrebuința ca limbă de comandă, la sfîrșitul secolului al V-lea, latina[10]; și tot ea a fost limba dreptului pînă în secolul al VI-lea [11].

---

[1] C. Diculescu, *Die Gepiden*, I, Leipzig, 1922 ; id., *Die Vandalen und die Gothen in Ungarn und Rumänien*, Leipzig, 1923 ; Vasiliev, *Hist. de l'Empire byzantin*, Paris, 1932, I, p. 117 sqq.

[2] Niederle, *op. cit.*, I, p. 50 sqq.

[3] V. Jireček, *op. cit.*, p. 33 ; J. Radonić, „Arch. f. sl. Phil.," 33, p. 281.

[4] V. Niederle, *op. cit.*, p. 50 sqq.

[5] Diehl, *op. cit.*, p. 218 sqq. ; Niederle, *op. cit.*, p. 62—65.

[6] V. lista dată de Jireček, *Die Romanen*, I, p. 18—19.

[7] Procopios, *Corpus juris civilis*, ed. Berlin, 1895, III, p. 94 ; „Cum igitur in praesenti, Deo auctore, ita nostra republica aucta est, ut utraque ripa Danubii jam nostris civitatibus frecventaretur et tam Viminacium quam Recidava et Litterata quae trans Danubium sunt, nostrae iterum dicione subactae sint".

[8] V. Zeiller, *op. cit.*, p. 579—600 ; C. Jireček, *Die Romanen*, I. p. 16—17 ; V. Pîrvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoroman*, București, 1911.

[9] Lafoscade, în J. Psichari, *Études de philologie néo-grecque*, Paris, 1892, p. 139.

[10] Zachariae von Lingenthal, „Byzantinische Zeitschrift", III, 1894, p. 437 sqq. ; F. Aussaresses, „Revue des Etudes anciennes", VIII (=*L'auteur de Strategicon*, Bordeaux, 1906) ; id., *L'armée byzantine à la fin du VI-e siècle, d'après le Strategicon de l'empereur Maurice*, Bordeaux, 1909 (Bibl. des Univ. du Midi, fasc. XIV).

[11] Cf. L. Hahn, „Philologus", Suppl., X, p. 696.

Începînd cu domnia lui Heraclios (610—641), în Imperiul de răsărit latina cedează în mod rapid locul limbii grecești ca limbă de guvernămînt[1]; și cîteva expresii latine, păstrate în ceremonialul bizantin, au constituit mai tîrziu singurele urme de existență a unui Imperiu latin în Europa orientală[2].

II

7. În lumina faptelor istorice arătate mai sus și care explică faptele lingvistice de care ne vom ocupa mai departe, rezultă că la reconstituirea latinei din Imperiul de răsărit nu au ce căuta considerații în legătură cu limba dalmată. Aceste fapte aparțin unei arii laterale a latinei de vest, cum s-a arătat altă dată [3] și cum a afirmat, în mod plastic și A. Philippide : „între dînsa [limba dalmată] și limba romînească există o prăpastie” [4]. E suficent să se considere cîteva fapte de vocabular pentru ca să se vadă adevărul acestei concluzii :

ROMANIA ORIENTALĂ	DALMATIA (= vegliot)
lat. *dominus* — rom. *domn*	vegl. *segnaur* (ital. *signore*)
lat. *formosus* — rom. *frumos*	vegl. *bial* (ital. *bello*)
lat. *cepa* — rom. *ceapă*	vegl. *kàpula* (< lat. *cepula*)
lat. *magis* — rom. *mai*	vegl. *ple* (ital. *più* < lat. *plus*) etc.[5]

Considerarea dalmatei la „latina balcanică” viciază de altfel concluziile tuturor lucrărilor regretatului P. Skok [6]; în ele se aplică limbii romîne explicații proprii pentru dalmată, deși faptele nu sînt niciodată identice [7].

Și nici faptele privitoare la elementul latin din albaneză nu aparțin toate „latinei balcanice”, întrucît, după cum am încercat să arăt în altă parte [8], albaneza a format odinioară o arie sud-dunăreană intermediară între aria dalmată și cea extremă de răsărit, din care a rezultat prin evoluție limba romînă. O parte din fenomenele proprii elementelor latine din albaneză sînt comune cu cele caracteristice dalmatei și sînt inovații venite din vest (de ex. *u* > *ü* etc.), care nu au mai atins aria devenită izolată a latinei din Imperiul de răsărit. Elementele latine din albaneză comune cu

---

[1] Lafoscade, *op. cit.*, p. 135.

[2] V. Paul Koch, *Die byzant. Beamtentitel von* 400—700, Diss. Jena, 1903 și, în general, teza lui Henrik Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen im Oströmischen Reich*, Helsingfors, 1935.

[3] Bartoli, *l'Italianità del dalmatico del sardo e del ladino*, (estratto dall' „Archivio storico per la Dalmazia”, Roma, 1936, vol. XX, p. 518—531); înainte, Meyer-Lübke, *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch* (în *Mitteilungen des rumän. Instituts an der Universität Wien*, I, Heidelberg, 1914, p. 1—42).

[4] A. Philippide, *Originea romînilor*, II, Iași, 1927—28, p. 383. Surprinde afirmația recentă a lui H. Lausberg, (*Roman. Sprachwissenschaft*, I, Berlin, 1956, p. 35) că dalmata ar fi „mit dem Rumänischen nächstverwandt”.

[5] Cf. și A. Schiaffini, *Unità di lingua delle sponde adriatiche e italianità del dalmatico* (în „Nuova Antologia”, 76, 1941, 16 maggio, p. 178—182).

[6] P. Skok, *Zum Balkanlatein* (în *ZRPh.*, 46, p. 384—410; 48, p. 398—413; 50, p. 484—532; 54, p. 175—215, 424—499).

[7] Cf. I. Șiadbei, *Latin d'Orient et roumain commun*, Cernăuți, 1943, p. 3—4.

[8] V. *Arii lexicale în Romania orientală* (în *SCL.*, VIII, 1957, p. 17—23 și *Sur l'élément latin de l'albanais* (în *Mélanges linguistiques*, București, 1957, p. 63—69).

cele ale limbii romîne ne vor ajuta însă la reconstituirea latinei orientale ca un al doilea element de comparație, pe lîngă cuvintele latine păstrate de limba greacă.

Și dacă elementele latine păstrate de limbile albaneză și dalmată nu sînt toate proprii să ne informeze — din motivele istorice arătate — asupra stării latinei din Imperiul de răsărit, cu atît mai mult sînt lipsite de valoare probantă fenomenele similare din italiana centrală și meridională, din siciliană ori chiar din sardă, ale căror arhaisme păstrate de arii laterale din latina de vest au dat iluzia unei grupări romane apennino-balcanice.

Cea mai importantă caracteristică, distingînd romîna, italiana, elementul latin din albaneză și resturile dalmatei de toate celelalte limbi romanice este amuțirea lui — *s* final latin. Fenomenul este foarte vechi, și, mai ales pentru flexiune, a avut urmări importante. A fost, de altfel, una din particularitățile care au determinat pe Diez să claseze într-o singură grupă de est romîna și italiana [1]. De altă parte, romîna și dialectele italiene meridionale au păstrat în general ocluzivele surde latine *p*, *t*, *c* și fricativa *s* între două vocale. M. Bartoli a constituit [2] mai ales după aceste două schimbări grupul apennino-balcanic format de romînă, italiana centrală și meridională, cum și de dalmată ; restul limbilor romanice, grupate sub numele de pyreneo-alpine, se opun categoric celor două fapte menționate mai sus.

E greu totuși să atribui aceeași valoare probantă acestor două fenomene ; primul, acel al amuțirii lui — *s* final latin, arată de fapt o dezvoltare comună a domeniilor italian și romîn. În ce privește al doilea fenomen, el este în raport cu articularea mai mult sau mai puțin intensă a suntelor și apare chiar în vorbirile spaniole [3].

Printre cele cinci fenomene fonetice care au servit lui M. Bartoli la constituirea grupului apennino-balcanic se găsește și palatalizarea ocluzivelor guturale *c*, *g* urmate de o vocală palatală : *e*, *i*. Bartoli afirma [4] că grupul apennino-balcanic rămîne la tratarea ocluzivelor *c*, *g* + vocala palatală „în vecinătatea fazei *k'*, *g'*". Ca să ne limităm la latina din orient, se poate admite că această fază caracteriza limba latină în provinciile dunărene, de altfel ca și latina vorbită în toate celelalte provincii [5]. E drept că albaneza și dalmata (pentru ocluziva guturală + *ē*, *ĭ*) mențin în cea mai mare parte a cazurilor această fază *k'*, *g'* ; dar este îndoielnic ca păstrarea să se datoreze medio-grecei (care menține și ea faza *k'*), cum admitea Bartoli[6]. Și este și mai dificil încă să presupunem că fazele *k'*, *g'* ar fi simple regresiuni fonetice [7].

De la această fază (*k'*, *g'*) domeniul romîn s-a îndepărtat printr-o dezvoltare proprie. Trecerea la semi-ocluzivă ar fi greu de înțeles pentru

---

[1] V. *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1874, t. I, p. 1.
[2] M. Bartoli, *Das Dalmatische*, Wien, 1906, I § 160—161.
[3] V. Saroïhandy, „Rev. ét. basques", VII, p. 475.
[4] *Das Dalmatische*, I, col. 298.
[5] V. Meillet, *B S.L.*, XXIII, p. 181.
[6] *Das Dalmatische*, I, col. 313 ; cf. dalm. *tše*, *tši* < *cĕ*, *cĭ* ; alb. de nord *tš* (*Grundriss* [2], I, p. 1051).
[7] Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, I, p. 13 ; M.-L. Wagner, *Literaturblatt*, 1918, col. 130.

domeniul romîn, dacă s-ar admite unitatea teritorială şi frecvente raporturi între provinciile romanizate din orient. O astfel de separare teritorială, după cum am văzut mai sus, a existat în realitate, începînd din a doua jumătate a secolului al IV-lea.

De altfel gruparea apennino-balcanică a fost abandonată chiar de autorul ei, deşi ea mai apare cu stăruinţă în unele cercetări mai recente (însă nu şi mai bine informate) de lingvistică romanică [1].

Astfel, Bartoli a admis [2], mai tîrziu, o împărţire în două arii: una occidentală (Iberia, Gallia, Ladinia) şi alta orientală (Italia, Dalmaţia, Dacia), părăsită şi ea pentru alta nouă: o arie continentală (Gallia, Ladinia, Dalmaţia, Dacia) şi alta mediteraneană (Iberia, Sardinia, Italia). Repartizarea pe provincii romane, la care s-a oprit Bartoli în studiile sale ulterioare [3], a fost primită de mulţi cercetători [4]. Însă şi în această grupare, cum am arătat cu alt prilej [5], sub eticheta „Dacia" sînt necesare distincţii, neglijate de cele mai multe ori de cei care aplică normele lingvisticii spaţiale la faptele romanice.

8. Din persistenţa latinei ca limbă oficială de guvernămînt şi a bisericii pînă la sfîrşitul secolului al VI-lea, ar rezulta că în Imperiul de răsărit romanismul a avut prin acest fapt un puternic auxiliar pentru răspîndirea lui.

Limba latină a fost întrebuinţată în răsărit de scriitori pînă în secolul al VI-lea; însă alături de latina scrisă, exista în Imperiul de răsărit latina vorbită de popor. Cîteva constatări asupra diferenţelor care existau între latina scrisă şi limba populaţiilor romanizate din provinciile dunărene se pot face după inscripţii. O parte dintre fenomenele prezentate de inscripţii se găsesc uneori şi în celellalte provincii romanizate ale Imperiului occidental; aceste fapte, cum şi incoherenţa unor schimbări care par mai mult fapte de grafie, se pretează adesea la interpretări diferite. În cazul cînd inscripţiile sînt datate, ele ne oferă informaţii preţioase; însă orice concluzie ne este interzisă dacă un fenomen e probat într-un timp dat, fără să fie şi pentru cel următor.

Pentru latina din răsărit, cîteva justificări ale faptelor prezentate de inscripţii sînt posibile; astfel avem rectificări cu privire la pronunţarea „bună" a sunetelor, făcute de un scriitor ca Priscian [6]. Din aceste concordanţe se pot trage cîteva concluzii, în care partea erorii ar fi minimă; din nefericire, aceste concordanţe nu sînt numeroase, în timp ce faptele care se pretează la ipoteze şi obiecţii se găsesc la fiecare pas.

Inscripţiile ne probează, totuşi, cu toate numeroasele incertitudini de care am vorbit, o limbă latină puţin diferenţiată; diferenţele sînt sensi-

---

[1] V. Fr. Schürr, *La Diphtongaison romane*, în „Revue de linguistique romane", t. XX, 1956, p. 141 etc.

[2] V. *Caratteri fondamentali della lingua nazionale italiana e delle lingue sorelle*, Torino, 1936, p. 14 şi 15.

[3] Cf. *Caratteri fondamentali delle lingue neolatine* (în „Arch. glott. ital.", XXVIII, 1936, p. 97—133, şi XXIX, 1937, p. 1—20).

[4] V. J. Jud, „Vox Romanica", t. XIII, 1954, p. 346; G. Rohlfs, *Die lexikalische Differenzierung der romanischen Sprachen*, München, 1954 etc.

[5] *Arii lexicale în Romania orientală* (în *SCL*, VIII, 1957, p. 17—23).

[6] Cf. Keil, II, p. 27: „*funtes*" pro „*fontes*", „*frundis*" pro *frondes*" ... quae tamen a iunioribus repudiate sunt, quasi rustico more dicta"; şi *C.I.L.*, III, 9585: *punere* etc.

bile mai ales în privința sunetelor și a vocabularului. Această unitate relativă a limbii latine a fost admisă de H. Schuchardt chiar pentru secolele al VI-lea și al VII-lea[1], după cîteva fenomene ca : asibilarea lui *c* înainte de *e*, *i* sau diftongarea lui *ę*, *ǫ* ; după Schuchardt, fenomenele acestea s-au produs tîrziu, încît putea să propună ca *terminus ad quem* al latinei vulgare anul 700 (e.n.). În provinciile Imperiului de răsărit fenomenele datate în acest fel de Schuchardt arată totuși o altă dezvoltare decît în celelalte regiuni ale Romaniei, cum vom vedea mai jos. Acest fapt e suficient să ne convingă că „pulsul" de care vorbea Schuchardt pentru întreaga Romanie, nu mai exista în timpul fixat de dînsul.

Am vorbit mai sus despre asibilarea lui *c* + *e*, *i*. În privința celorlalte două fenomene tîrzii după care Schuchardt făcea să dureze unitatea latinei vulgare pînă la anul 700 : diftongarea lui *ę* și *ǫ*, credem necesară o distincție.

Diftongarea lui *ę* este cunoscută atît de limba romînă, cît și de elementul latin din albaneză. După un exemplu ca rom. comun *vine*<lat. *vĕnit*, față de alb. *vién*, unde în romînă *ę* + implozivă nazală a fost închis în *ẹ*, fără să ajungă la un diftong, se vede îndată că schimbarea s-a produs independent. De altă parte, după tratamentul diferit al unui *ę* tonic provenind din lat. *ae*, într-un cuvînt ca *haedu*[s, -ŭ[m (>rom. *yéd*, față de alb. *éth* ; ca *graecus*>alb. *grék* etc.), sau după diftongul *yé* în albaneză pentru lat. *ē* (cf. alb. *tyégulë*, *ryét*<lat. *tēgula*, *rēte* ; ital. *tẹgola*, *rẹte* etc.), se vede că condițiile diftongării au fost în albaneză cu totul altele decît în romînă, și, prin urmare, că fenomenul s-a produs în mod independent în cele două domenii. La aceeași concluzie duce analiza cîtorva cuvinte paroxitone cu *ĕ* + *n* în albaneză și în romînă : în timp ce *ĕ* tonic într-un cuvînt ca *tĕne*[*t* s-a diftongat în romînă (*ține* ; ca în ital. *tiéne*), în albaneză avem vocala velară, ca pentru orice *ĕ*, *ē* latini + *n*, *m* : *ndën*, *ndëj*[2].

Această concluzie e cu atît mai evidentă, dacă se compară italiana cu romîna : în italiană diftongarea se petrece numai cînd *ę* se găsește în silabă deschisă, încît : lat. *ĕsca*, *hĕdera*, *pĕllis*, *pĕctus*, *pĕrdere* etc. au devenit ital. *ęsca*, *ędera*, *pęlle*, *pętto*, *pęrdere*, spre deosebire de *hĕri* (>ital. *ieri*), *pĕdĭca* (>vital. *piedica*) etc. care au în romînă același tratament *yé* : *yáscă* (<**yesca*), *yéderă*, *pyéle*, *pyépt*, *pyérdere*, *yéri*, *pyédecă* etc.

În privința diftongării lui *ǫ*, aceasta nu este cunoscută de domeniul romîn[3]. După Meyer-Lübke diftongarea lui *o*- inițial în *wó*- s-a produs în romînă în mod independent[4] ; dar acest fenomen este, fără îndoială, cu totul recent[5]. Diftongarea lui *ó* lipsește și în albaneză, căci cazurile de —*o* + + *l* > —*wol*> —*wal*, geg. —*wel* sau —*ul* trebuie să fie recente, elementele italiene cunoscînd[6] același tratament (*lenzuolo*>alb. *lentsuel* etc.).

---

[1] *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Leipzig, 1866, I, p. 101.

[2] Cf. Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, I, p. 31.

[3] Singurul exemplu relevat în inscripții de Philippide, *Originea romînilor*, I, p. 482 : *suora* (= sora) aparține Dalmației.

[4] Meyer-Lübke, „Rev. Fil.", I, p. 32.

[5] Cf. Miklosich, *Beitr. Lautgr.*, p. 61 : „im Anlaut vorkommende *wo* für *o* hat mit der romanischen Diphtongierung wohl nicht zu thun".

[6] V. *Grundriss*[2], I, p. 1045.

Prin urmare, schimbările tîrzii atribuite de Schuchardt dezvoltării comune a limbilor romane pînă la anul 700, și de alții pînă în secolul al VI-lea[1] apar în latina orientală ca produse în mod independent sau sînt complet ignorate. Și chiar în latina orientală, de la un moment care coincide cu separarea definitivă a celor două Imperii romane, schimbările s-au produs într-un mod diferit, deși punctul lor inițial a fost probabil identic.

9. Acest punct inițial comun apare, în afară de cazurile citate pînă acum (*k'*, *g'* ; *ĕ*, *ŏ* etc.), într-o serie de fenomene identice, care caracterizau latina orientală. Vom înregistra încă două fenomene care vor arăta mai bine această unitate anterioară separării celor două Imperii și, prin aceasta, cronologia schimbărilor.

Soarta vocalelor latine ī și ĭ tonice a fost aceeași în romînă și albaneză ; un ị latin a fost păstrat ca ị închis (lat. *filu*[*m*>rom. *fir*, alb. *fil* ; lat. *vesīca*, -*a*[m>rom. *bešikă*, alb. *mëshikë* etc.), în timp ce orice ĭ tonic latin a fost tratat ca ẹ închis (lat. *pĭsci*[*s* > rom. *pẹ́šte*, alb. *pẹshk* ; lat. *sagĭtta* > **sagẹta* > rom. *săğ̑ată*, alb. *shëjétë* etc.).

În tratarea lui *ū*, *ŭ* tonici latini nu există paralelism, ca în celelalte limbi romanice ; romîna, ca și albaneza, au tratat în același fel pe ụ închis și pe ų deschis tonici latini (lat. *cŭlme*[*n* > rom. *kúlme*, alb. *kúlm* ; lat. *plŭmbu*[*m* > rom. *plúmb*, alb. *pl'úmp* etc.)

Diferența în tratarea vocalelor tonice se explică printr-o diferență de cronologie. H. Grandgent admitea, în manualul său, pentru schimbarea *ĭ* > *ẹ́* secolul al III-lea, iar pentru *ŭ* > *ọ́* secolul următor[2]. Din cele ce am constatat aici, ar rezulta pentru *ŭ* > *ọ́* o dată posterioară secolului al IV-lea, dată care n-a depășit a doua jumătate a secolului al V-lea.

Aceleași concluzii sînt indicate de păstrarea lui *ŭ* latin în neogreacă : lat. *bulla* > ngr. βοῦλλα ; lat. **bŭlgea* > ngr. βούργια ; lat. *gŭla* > ngr. γοῦλα (ca rom. *gúră*) etc., prin menținerea lui *ĕ* tonic și a lui *c* + *e* în faza *k'* : lat. *cella* > ngr. κέλλα, lat. *centunc*[u]*lum* > ngr. κέντουκλον, lat. *lacerta* > ngr. λακέρδα etc.[3]

10. Afară de schimbarea lui *ŭ* accentuat, toate celelalte fenomene despre care am vorbit mai sus aparțin de altfel romanei comune.

În domeniul latinei orientale existau totuși unele diferențe fonetice care au fost accentuate după separarea definitivă a celor două Imperii. Vom da aici cîteva fapte care se pot deduce din compararea elementului latin din albaneză și romînă, fără să avem pretenția de a epuiza toate cazurile similare. Este interesant de remarcat că în aceste divergențe elementul latin din albaneză cunoaște în general aceeași dezvoltare ca restul Romaniei, opunîndu-se domeniului romîn.

În timp ce cuvîntul romîn comun **kămẹ̑áše* (> vdr. *kămẹ̑áše*[-*šă*], dr. *kămáše*[-*ă*], *kăméšă* [mold.], mr. *kămẹ̑aše*, megl., *kămẹ́šă*, istr. *kămẹ́šẹ*) presupune o formă originară *camĭsia*, -*a*[*m* cu ĭ devenit ẹ, diftongat apoi în —*ẹ̑á*— sub influența lui —*a* din silaba următoare ; în albaneză, forma

[1] V. Gaston Paris, „Romania”, I, p. 11 (și în *Mélanges linguistiques*, p. 16—17, n. 3) ; Meyer-Lübke, *Grundriss*[2], I, p. 455 ; Ov. Densusianu, *Hist. l. roum.*, I, p. 234 ; Ed. Bourciez, *Elements de ling. romane*[3], Paris, 1930, p. 13 ; A. Philippide, *Orig. rom.*, I, p. 701 etc.

[2] V. *Introduzione allo studio del lat. volgare*, Milano, 1914, § § 201 și 208.

[3] V. G. Meyer, „Sitzungsber”, Wien, t. 132, p. 6.

kēmišë cere o formă cu *ī*, ca în aproape toate celelalte limbi romane [1]. La această divergență lua parte și latina Dalmației, care în vegl. *kamajsa* prezintă schimbarea normală a lui *ī* (> dalm. *ai*), în timp ce *ĭ* a devenit *e*[2].

În tratarea grupului latin *ct*, devenit **pt* în romîna comună, albaneza prezintă aceeași schimbare ca și celelalte limbi romane, adică vocalizarea ocluzivei guturale surde: lat. *pactare* > alb. *paitoj*, lat. *tractare* > alb. *traitoj* etc. Cu privire la schimbarea în *ft* a grupului *ct* în albaneză, Meyer-Lübke a arătat [3] că el depinde de vocala labială precedentă: alb. *luftë troftë* etc.

Întregul domeniu latin oriental a luat parte la unele inovații ca: metateza lichidei în forma latină *padulem* [4], pentru forma clasică *palus, —ūdem* (cf. ret. *palŭ*[*d*], v. fr. *palu*, prov. *palut* etc.), sau **ploppu*[*s*, —*u*[*m* (v. REW³, n. 6655; Candrea-Densusianu, *Dicț.*, n. 1412). Albaneza nu cunoaște totuși acest fenomen în cuvîntul *cing*[*u*]*la*: în timp ce romîn comun *kl'ingă* (> v. dr., dr. *k'ingă*, megl. *kl'ingă*) arată că metateza în forma **clinga*, -*a*[*m* (v. REW³, 1926, 2) s-a produs înainte de trecerea lui *ci* — (= *k'*) la semi-ocluzivă, albanezul *k'ingëlë*, ca și ital. *cinghia*, *cigna*, log. *kinğa*, fr. *sangle*, prov. *sengla*, arată aceeași stare, păstrînd forma neschimbată.

După dezvoltarea fonetică a acestui cuvînt din urmă se poate deduce că separarea domeniului latin oriental de cel din occident s-a produs atunci cînd *c* + *ī* era la faza *k'*; căci metateza lichidei a avut loc după separarea celor două domenii și înainte de trecerea lui *k'* în semi-ocluzivă [5].

Nu trebuie să conchidem, totuși, după faptele arătate mai sus, la o separare *completă* a domeniului pre-romîn de restul Romaniei, încă de la împărțirea Imperiului. Am arătat, mai sus, că numai între 424 și 437, cînd Pannoniile au fost cedate Imperiului de răsărit, s-ar putea vorbi de o separare teritorială definitivă. În același timp am văzut că domeniul pre-romîn a continuat să aibă raporturi cu provinciile romane din nord-vest după secolul al IV-lea. Ca provenind din aceste teritorii, care au continuat să întrețină raporturi cu Romania occidentală încă mai multă vreme, se poate explica apariția unor cuvinte cu *ŭ* latin trecut la *ọ́*. Schimbarea a fost cunoscută de vegliotă și atestată de asemenea de inscripțiile dalmate.

Deci formele romîne comune cu *ŭ* > *ọ́* se pot explica drept forme răspîndite în provinciile dunărene din teritoriul pannonic după separarea Imperiilor, ele fiind singurele care au reușit să se impună. Această explicație, prin împrumutul cuvintelor din provinciile care cunoșteau fenomenul, a fost propusă de mult [2]; admițînd că s-au introdus cuvintele înainte de întreruperea raporturilor între romanii care mențineau pe *ụ́* și cei care l-au schimbat în *ọ́*, cum propunea S. Pușcariu, se lasă însă fără explicație numărul mic al cazurilor „excepționale” în romînă.

[1] Cf. A. Thomas, „Romania”, XXX, p. 420, Ascoli, „Arch. glott. ital.”, XIV, p. 469. În Candrea-Densusianu, *Dicț. etim.*, 235, se citează încă friul. *k'ameže*, și bellun. *kamesa* ca provenind din forma cu *ĭ*.

[2] Cf. Meyer-Lübke, *Mitteilungen*, I, p. 16.

[3] V. ZRPh., 45, p. 643—4.

[4] Schuchardt, *Vokalismus*, III, p. 8.

[5] Pentru alte divergențe, v. mai jos.

[6] V. Pușcariu, *Locul limbii romîne între limbile romanice*, București, 1920, p. 25—26.

Din diftongarea vocalei *ọ́* provenită din *ŭ* latin, dacă ea era urmată în silaba următoare de —*a* (< lat. — *a*), —*e*, rezultă că trecerea lui *ŭ* la *ọ́* nu e un fapt recent, vocala *ọ́* fiind tratată ca orice *ọ́* < lat. *ō* (cf. lat. *mŭria*, —*a*[*m* > **mọ́re* > *moáre*; lat. *a*(*u*)*tŭmna*, —*a*[*m*> **tọ́mna*>*toámnă*, ca lat. *rŏta*, —*a*[*m* > *rọ́ta* > *roátă* etc.).

III

11. În paginile următoare vom face o cercetare a sistemului fonetic al latinei orientale, pentru a preciza mai de aproape care era starea ei înainte de separarea ariilor pre-romînă și albaneză. Vom face o cercetare a vocalismului și a consonantismului, servindu-ne de sursele de care am vorbit și de metoda comparativă aplicată elementului latin păstrat în romînă, albaneză și greacă.

12. Cum se va arăta mai jos (n. 17), în latina orientală un mare număr de consoane geminate au fost reduse la consoane simple. Dacă nu avem totdeauna posibilitatea de a fixa data cînd s-a produs reducerea geminatelor în consoane simple, posedăm totuși o cronologie relativă. Astfel, nu putem ști epoca cînd *tt* > *t* sau *ss* > *s* : în *vittam* > rom. *ba*/*tă* și *grossum* > rom. *gró*/*su* > *gros*. Fuziunea lui *t*, *s* implozivi cu *t*, *s* explozivi s-a produs desigur în epoca pre-romînă, pentru ca un plural ca **gros-si* să devină **groși* > rom. *groșị* întocmai ca *de*[*n*]*si* > **deși* > *deșị*.

Reducerea geminatei a avut loc și la —*ff*— (*suffero*, *afflo* > rom. *sufăr*, *aflu*), — *pp*— (*sappa*, *appono* > rom. *sapă*, *apun*), —*cc*— (*vacca* > > rom. *vacă*) și —*dd*— (*adduco* > rom. *aduc*).

În ce privește geminata *mm*, se poate constata că, într-un cuvînt ca lat. *mamma* > rom. *mámă*, geminata a exercitat o influență asupra vocalei tonice precedente, care și-a păstrat timbrul; de asemenea *nn* în lat. *annus* > rom. *an*. Se pare că și —*rr*— (lat. *carrus*, *fĕrrum* > rom. *car*, *fyér*) ar fi avut o vitalitate mai mare în formele verbale, căci a schimbat în romînă vocalele următoare *e*, *i* în *ă*, *î* (*horrire* > rom. *urîre*; **interrito* > rom. *întărît*).

Se constată în privința lui —*ll*— continuarea sa ca *l*—*l* în epoca pre-romînă, prin diferența dintre lat. *calle*[*m*, *pĕlle*[*m* > rom. *cale*, *pyéle* de o parte și lat. **fele*[*m*, *mola*[*m* > rom. *fyére*, *moáră* de altă parte. Reducerea geminatei s-a produs așadar, după trecerea lui —*l*— intervocalic în —*r*—.

Rezultă, prin urmare, că separarea silabelor în latina orientală nu era identică cu cea din latina clasică, după cum s-a crezut, prin analogie cu conservarea accentului latin. Totodată rezultă după *pĕlle*[*m* că diftongarea *ę* > *yé* în pre-romînă s-a produs în silabă închisă, întrucît geminata încă ființa, pînă după trecerea lui —*l*— > —*r*—, iar diftongarea este anterioară reducerii geminatei. Acest fapt ne arată că nu se poate admite părerea lui G. Straka — cel puțin pentru domeniul romîn, dacă nu și pentru cel spaniol — că „domeniul hispanic și Dacia se distingeau de celelalte regiuni prin locul despărțirii silabice; în aceste domenii, despărțirea silabică s-a deplasat înaintea grupelor consonantice și înaintea consoane-

lor geminate (*tes-ta* > *te-sta*, *ter-ra* > *te-rra*, *sep-te* > *se-pte*, *por-tu* > *po-rtu*, *pon-te* > *po-nte* etc.), astfel că în spaniolă *ę* și *ǫ* și în romînă *ę* au putut, mai pe urmă, să se lungească și să se diftongheze în silabe accentuate care, la origine, erau închise" [1]. Dacă ar fi fost aceasta cauza diftongării, am fi avut în romînă și *ǫ* > *wó*.

13. În general latina orientală păstrează accentul ca în latina clasică. Deplasările de accent la vocale în hiat (*parĭēte[m* > *parię́te[m*, *mulĭēre [m* > *mulĭére[m*, *urcéŏlu[s* > *urciǫ́lu[s* etc.) sînt cunoscute și latinei occidentale.

Un exemplu remarcabil este locul accentului în cuvîntul latin *secale*. Formele dialectale romîne (v. dr., dr. *sekáră*, *să—*, mr., megl. *sikáră*, istr. *sekǫ́re*) duc la forma comună * *sekáră* (pentru finală, cf. ven., triest. *segála*, *sékala* etc.). Accentul are același loc în cîteva dialecte din Italia de nord (v. PW., nr. 1493). Albaneza, ca și toate celelalte limbi romane, are accentul pe silaba inițială : *thékërë*, ca ital. *ségale*, prov. *seguel*, v. fr. *soi(g)le*, fr. *seigle*, catal. *ségol*.

14. Transformarea duratei vocalelor latine în timbru s-a petrecut și în latina orientală, fără ca totuși să fie similară celei din latina vestică. Numai sarda cu menținerea lui *ĭ* și *ŭ* netrecuți la *ẹ*, *ọ* arată un paralelism, alături de elementul latin din greacă (cf. lat. *capĭstru[m*> ngr. καπίστρι, sard. *krabistu*; și lat. *gŭla* > n gr. γοῦλα, sard. *bula*).

În latina orientală am avut :

ī ĭ ē ĕ ā ă ŏ ō ŭ ū care au devenit [2]

| \/ | \/ | /\ /\ |

i̜ ẹ ę a ǫ ọ u̜ u ọ u

În timp ce trecerea lui *ĭ* în *ẹ* este frecventă în inscripțiile din *M.s.*, *M.i.*, *D.*, *P.* (cf. *Ph.*, I, p. 480), nu tot așa apare fenomenul similar al deschiderii lui *ŭ* în *ọ*. Astfel avem un exemplu în *T.c.* (din *D.*) *secodo* (pentru *secŭndus*; *C.I.L.*, III, *T.c.* XXV, de la 160 e.n.); în schimb, fenomenul e frecvent în Dalmația (cf. *Ph.*, I, 483).

Am arătat mai sus soarta lui *i̜* și *ĭ*, *ŭ* și *ū*. De asemenea am arătat că diftongarea lui *ę* > *yé* este un fenomen pre-romîn care nu aparținea latinei orientale. Ne rămîne să insistăm aici asupra schimbărilor duble pe care le-au suferit *ō* și *ŭ* tonici latini.

În latina de răsărit *ō* tonic devine *ọ*; alături de această schimbare generală, atît în elementul latin al albanezei, cît și în limba romînă găsim numeroase exemple de *ō* tonic devenit *u̜* [3]. Avem, de exemplu, în alb. *kurt* și romîn. *kúrte* < lat. **cōrte[m* (cf. G. Paris, „Romania", X, p. 56 ; = lat. clas. *cō[h]ors*, *—rtem*); în alb. *shpuzë*, rom. *spúză* < lat. *spōdium*, avem iarăși închiderea lui *ọ* în *ú*. Tot așa în rom. *múră* (< *mora* = lat. clas. *morum*) avem trecerea lui *ọ* la *ú*, întocmai ca în romîn. *úșă* < lat. *ūstia* (= *ōstiu[m*, PW., 1842 ; REW³, 6117). La acest din urmă cuvînt formele

[1] V. *La dislocation linguistique de la Romania* (extrait de la „Revue de linguistique romane", juillet-décembre, 1956, t. XX, p. 254.

[2] După cum se vede, tabloul nostru diferă de acel stabilit de H. Lausberg în *Roman. Sprachwissenschaft*, I. Berlin, 1956, p. 99, unde i se dă numele, nefericit ales, de „Kompromissystem".

[3] Cf. *Mélanges linguistiques*, București, 1957, p. 64—66.

ital. *uscio*, prov. *uis* arată că trecerea lui *ọ́* — la *ụ́* — datează încă din latina populară. La fel trebuie să fie explicate, pentru latina orientală, formele care au *ọ́* > *ụ́* în albaneză și romînă și, ca atare, trebuie să fie acceptate formele **curte* **spudia, mura* etc. Prin urmare, aceste cuvinte care au *ọ́* > *ụ́* în albaneză și romînă sînt forme vechi, iar nu rezultate din împrumutri reciproce tardive [1].

Am explicat mai sus cazurile cu *ŭ* tonic devenit *ọ́* în latina orientală. Alături de rom. *tọ́amnă* < lat. *autŭmnus* (pe care REW[3], 812 îl crede „poate" cuvînt savant, ceea ce nu e de loc probabil), au rămas neexplicate suficient rom. *doi*, *două* < lat. *dŭi*, *dŭa*[2], și *său*, *tău* < lat. *sŭus*, *tŭus*, care, derivate din * *sĕus* și **tĕus* (după *mĕus*), ar fi trebuit să ajungă *séu* și *tséu*[3].

15. Vocalele atone prezintă mai puține observații de amănunt. În general :

ī → *ị*; *ĭ*, *ĕ*, *ē* → *ẹ*; *a* → *a*; *ŏ*, *ō* → *ọ*; *ŭ*, *ū* → *ụ(ọ)*

Prima vocală, *ị*(= lat. clasic *ī*), s-a menținut prin analogia cuvintelor care aveau un *ị́* tonic; de ex. lat. *frīctura* > * *frị*— după *frigo* etc.; altfel, cînd n-au avut forme de sprijin, *ị́* a căzut pradă sincopei. Cealaltă vocală anterioară atonă, *e*, provenea din *ē*, *ĕ* și *ĭ* atoni. De asemenea *e* aton medial provenea în cîteva cazuri, în latina orientală, din *ī* protonic : v. rom. *derept*, dr. (mold., trans., maram). *derept*, dr. *drept*, mr. *diréptu* (*dré*—), megl. *dirép*[*t*] < lat. *dīrectu*[*s* ; dr. *vetšín*, mr. *vitsín* < lat. *vīcīnu*[*s* ; dr. *tšetáte*, mr. *tsitáte*, megl. *tsitati*, istr. *tśetáte* < lat *cī*[*v*]*ĭtate*[*m* etc. Explicațiile date pentru aceste forme se pretează la obiecții. Astfel, după Meyer-Lübke [4] și Densusianu[5], din *cī*[*v*]*ĭtate*[*m* ar fi rezultat **kietáte* și —*i*— protonic a fost absorbit, mai tîrziu, de semi-ocluziva *tš* ; dar dezvoltarea semi-ocluzivei *tš* este un fapt dialectal, în timp ce reducerea lui * —*ịẹ*— la **e* este un fapt care a precedetat romîna comună. Tot astfel regula enunțată[6] de I.—A. Candrea, după care orice *ī* protonic ar fi trecut în mod normal la *e*, dacă vocala silabei următoare era *ī* sau *e*(*ĭ*), este infirmată de cuvinte ca dr. *primár* (*văr* ∼) < lat. *prīmariu*[*s*, — *u*[*m* etc., în care *ī* protonic s-a schimbat în *e*, vocala silabei următoare fiind *a*.

În acest caz, trebuie să admitem că, în cuvintele citate de noi, avem fenomene diverse și, în consecință, e necesară o separare a lor. În primul și al treilea cuvînt avem două cazuri de asimilare progresivă : în *cī*[*v*]*ĭ*-*tate*[*m*, devenit **kị ẹ táte*, vocala protonică mai deschisă a asimilat vocala *ị*, închisă, care o preceda ; a rezultat astfel **k'ẹẹtáte*, și, mai tîrziu, cei doi *e* silabici *ẹ/ẹ* s-au contras în *ẹ*. La primul cuvînt, forma romînă e provenită prin asimilarea protonicei la tonica următoare : *dīrēctu*[*s*, —*u*[*m* > **dịrẹptu*, apoi *deréptu*, cu *ị* — *ẹ́* > *ẹ* — *ẹ́*. În al doilea cuvînt, disimilația lui *ị* proton

[1] G. Meyer, *ZRPh.*, XII, p. 546.
[2] Cf. Meyer-Lübke, *Gramm.*, I, § 279.
[3] Celelalte exemple cu *ŭ*<*ó* au fost explicate de A. Graur, „Romania", LV și *Mélanges linguistiques*, Paris-București, 1936, p. 43—49, din forme originare cu *ọ*.
[4] *Gramm.*, I, § 350.
[5] *Histoire de la l. roum.*, I, p. 85.
[6] *Le consonantisme*, Paris, 1902, p. 20.

în *ę* este un fapt bine cunoscut al latinei vulgare, deși încă neatestat [1].

În cuvinte proparoxitone, *i* și *u* atoni adesea sînt sincopați : rom. *cald*, *verde* < *lat.* *cal*[*i*]*du*[*m*, *vir*[*i*]*de*[*m* etc. Sincopa normală a lui *u* în silaba penultimă atonă, între ocluzivele *k*, *g*, *t* (cf. *askla* < **astla* < lat. *ass*[*u*]*la*) și lichida *l*, a fost studiată pentru domeniul romîn de A. Tavernay [2] și A. Wallensköld [3]; fenomenul s-a produs încă din latina orientală [4], dacă vocala *u* se găsea între ocluzivă palatală sau labială și lichida *l*.

Remrcabile sînt numeroasele cazuri de *i* și *u* atoni trecuți la *e* și *o* în inscripția de la Glavinica (sec. V/VI ; *G.*, p. 145) : *feco*(*lo*), (= figulus), *feget* (= fecit), *teto* (= tectum), *ceramo* (= ceramum), *fede*[*li*] (= fideli), *ocaso* (=occasus), *Caso* (= Cassus), *fecet* (= fecit). Ele ne arată că deschiderea vocalelor atone era un fenomen constant și de multă vreme îndeplinit.

16. Ca surse pentru cele două vocale accentuate *ẹ́* și *ę́* s-au adaus și cuvintele care în latina clasică aveau diftongii *ae* și *oe* (de ex., dr. *zádă* < lat. *daeda* ori dr. *cină* < lat. *coena* etc.). La fel și în albaneză avem diftongul *ae* tratat ca un *ẹ́* (azi *yé*) ; lat. *daemon* > alb. *dyémën*, lat. *aetas* > alb. *yetë* (însă și ca *ę* în : lat. *haedus* > alb. *edh*, lat. *graecus* > alb. *grek* etc.). Inscripțiile ne dau numeroase exemple de scriere a diftongului *ae* ca *e* ; *cepam* (= caepam), *T.c.*, XV (*D*) ; *Retiae* (= Raetia), *C.I.L.* III 993 (*D*), *eterno* (= ae—), ib., 1301 a (*D*) ; *Cesar* (= Cae—), ib., 1554 (*D*) etc. (cf. *Dr.*, p. 18—19). Aceste vocale accentuate, provenite din cei doi diftongi, au suferit mai tîrziu același tratament ca orice *ẹ́* și *ę́*, după cum se poate vedea chiar din exemplele aduse din dacoromînă.

Diftongul *au*, cînd era accentuat, s-a păstrat în latina din orient, cum arată și tratamentul diferit pe care l-a avut în romînă și albaneză, după despărțirea provinciilor de vest de cele estice (rom., *a—u* [în *aur*], alb. *a* — [în *ar*] etc.). Cînd era neaccentuat, el s-a redus ori la *a*—, dacă era inițial, ori la un —*o*— medial (ex. lat. *agustus* [= clas. *augustus*] > dr. *agust* ; ori lat. *colĭc*[*u*]*lu*[*s*, —*u*[*m* [= clas. *cauliculus*] > dr. *curéchi* etc.).

Pe lîngă acești trei diftongi, cunoscuți și de latina clasică, latina populară a mai avut diftongi proveniți din strămutarea accentului, la vocalele în hiat, pe a doua vocală : —*éo*— > —*yó*— (tip : lat. *urcéolus* > — *yólu* > dr. *ulcior*), ori —*ea*— > —*ya* —(tip : lat. *cavea* >*cavia* etc.).

17. În latina orientală seria de consoane surde a fost,—în general— menținută, deși în inscripții vedem adesea surde înlocuite cu sonorele corespondente și invers : ex. *t* și *d*, *c* și *g* (cf. *Dr.*, p. 26—28). Și în această privință se remarcă inscripția de la Glavinica (*G.* p. 145), care cunoștea și ea cîteva cazuri similare : *feget* (= fecit), *Bafge* (= Baucis), *feco* (*lo*) (= figulus) etc.

În acest mod se pot explica toate cazurile de consonante surde devenite sonore în romînește, ca particularități dialectale ale latinei din orient, care au reușit să se impună întregului domeniu.

---

[1] Cf. Mohl., *Les origines romanes*, p. 122 ; REW[3]., n. 9312.

[2] *Etudes . . . G. Paris*, p. 276 sqq.

[3] *Mélanges Picot*, I, p. 242-3.

[4] Cf. Meyer-Lübke, *Einführung*[3], § 114 ; E. Gierach, *Synkope und Lautabstufung* (în 24. *Beiheft zur ZRPh.*) 1910, p. 10 sqq. ; I. Șiadbei, *Sur la syncope de la voyelle pénultième atone latine dans les langues romanes* (în „Bull. linguistique", X, 1942, p. 67—75).

De ex., alături de alb. *štënk* avem romîn. *stîng*, cuvinte care au fost puse în legătură cu lat. *stagnum* și *stagnico, — are* (Gröber, *Arch. f. lat. Lex. u. Gramm.*, V, p. 479). PW, p. 151, afirma că etimologia este necunoscută și că formele provin, probabil, din lat. *ex-tango, —ere* sau din contaminarea lui *extangere* cu *mancus*. Mai tîrziu, G. Kisch a afirmat că toate cuvintele romane (ital. *stanc*, prov. *estanc*, v. fr. *estanc*) derivă dintr-un ahd. **stank* „infect" (= ahd. *stank* „gestank, infect" provenit dintr-un *s* protetic + *tank* (= mhd. *tenk* „mîna stîngă"). Însă atît partea formală, cît și sensul, sînt departe de a explica cuvintele romane [1]. Tot în acea vreme a propus G. Tilander pentru cuvintele romane un ** stanticus* și pentru ital. *stancare* un **stanticare*, format din participiul *stante*, întrebuințat ca adjectiv + suf. *—icare* (ca *amarus-amaricare*). Forma propusă de Tilander nu explică nici ea cuvintele romane [2]. Din această cauză, credem că toate formele romane și cea albaneză provin dintr-un ** stancus* < ** stanticus*, prin analogie cu lat. *mancus* (cf. dr. *mînc* „mutilat", alb. *mënk* și *mëngerë* „mîna stîngă", ital. *manca*, v. fr., prov., cat. *manc*, span., port. *manco*). Romînul comun ** stîngu* (> dr. *stîng*, mr. *stîngu*) provine din ** stancus*, întocmai ca rom. *păring* < lat. *panicum*, *învìng* < lat. *in-vinco*, sau *pârîngă* în raport cu rhet. *palanca*, ital. *palanca*, fr. *palangue*, span. *palanca*, port. *palangue* (rezultate din ** palanca=phalanga*). REW[3], 6455 arată că există în siciliană forma *falanka* sau *falanga*; în napolitană se găsește alături de *falange* (<*phalanga*), *palange* (< **palanca*). Aceasta înseamnă că schimbarea lui — *nc* > *ng* e mai răspîndită decît se credea, atribuindu-se formei romîne *stîng, —ă* o origine albaneză, după formele albaneze articulate[3]. Romînul *stîng* (cu *s*—) n-ar fi putut proveni din alb. *štënk*, nici din forma articulată *štëngu* (dat fiind *š* — albanez).

Fiindcă s-au admis pentru formele romanice provenind din ** palanca* și din *phalanga* prototipe diferite, este posibil să fi existat același lucru și pentru ** stancus*, admițîndu-se o formă cu guturala surdă transformată în sonoră : ** stangus*. Această formă explică și pe engad. *stangel*. Ar trebui să admitem, de asemenea, două prototipe : *panicum* și *panigum* pentru cele două forme romîne *părinc* și *păring* (*părîng, —ă*; *CDD.*, 13335); aceste două prototipe s-au dezvoltat în același fel : ** pănic* > ** păninc* > *părinc*, de o parte, și ** pănig* > *păning* > *păring* (> *părîng, —ă*), de altă parte. Forma din urmă nu poate fi un împrumut din albaneză, căci cuvîntul este inexistent în această limbă [4].

Consoanele simple au avut în latina orientală puține modificări. Astfel, *p* inițial și medial s-au păstrat fără schimbări : lat. *pace* (> rom. *páce*, alb. *pak'*(*e*); lat. *padule*[*m* (= palus, —udem; Schuchardt, *Vok.*, I, 29; III, 8) > rom. *pădure*, alb. *pül* etc. Lat. *caepa, —a*[*m*(> rom. *ceapă*, alb. *k'epë*); lat. *ripa* (> rom. *rîpă*, alb. *rip*(*ë*) etc.

---

[1] Cf. I. Şiadbei, *Problemele vocabularului romîn comun*, Iași, 1934, p. 54—55.

[2] *Remarques sur le Roman de Renard*, Göteborg, 1923, p. 52 sqq.

[3] *OD.*, I, p. 350.

[4] În privința rom. *învìng* < lat. *invinco*, este evident că avem o analogie de la verbele în — *ing* (ca *ating*, *sting* etc.). Astfel se explică formele duble din v. rom. : *învence* și *învinge* (cf. Candrea, *Psalt. Sch.*, II, București, 1916, p. 42—43).

B.— inițial s-a păstrat și el : lat. *bŭcca* (> rom. *bucă*, alb. *bukë*), lat. *bŭtti*[*s* (> rom. *bute*, alb. *but*[*e*]) etc. În schimb, —*b*— medial intervocalic adesea nu este notat în inscripții și tablele cerate, ceea ce ne arată că încă din latina de răsărit avea tendința de a fi pronunțat ca *v* : *Vivio* (= Vibio), *C.I.L.*, III, 1617 (*D*) ; *Vivenia* (= Vibenia), ib., 1583 (*D*), cf. *Dr.*, p. 26., etc. Trecut la *u*, el a urmat soarta lui *v* intervocalic, fapt ce explică absența lui în romînă și albaneză (lat. *caballu*[*s*, —*u*[*m* > rom. *cal*, alb. *kal* ; lat. *scribere* > rom. *scrie*, alb. *shkruan*' etc.).

Atît *f*— inițial, cît și —*f*— medial n-au suferit schimbări în latina orientală (lat. *facia*, —*a*[*m* > rom. *față*, alb. *fak*'*e* ; lat. *tŭfa*, —*a*[*m* > rom. *tufă*, alb. *tufë* etc.). În timp ce *v* — inițial rămîne neschimbat (lat. *vadum* > rom. *vad*, alb. *va* ; lat. *virtus*, — *utem* > rom. *vărtute*, alb. *vërtüt* ; lat. *virdis* [= virdis] > rom. *verde*, alb. *verth* etc.), —*v*— intervocalic, la care trebuie să socotim și pe —*b*— intervocalic, a dispărut din pronunțare (lat. *avŭncŭlus* > rom. *unchi*, alb. *unk*' etc.). În inscripții și tablele cerate apar forme ca : *aunclo* (= avŭncŭlus), *T.c.*, V, *fugitium* (= fugitivum), *T.c.*, VI și VII, *clao* (= clavus), *T.c.*, VIII (*D*) ; *Festius* (= Festivus) *C.I.L.*, III 7650 ; *Flaus* (= Flavus), id., 7761, cf. *Dr.* , p. 26. Cîteva exemple de *v*— > *b*— în inscripții (*botun* [= votum] *C.I.L.*, III, 8043 ; *bot* [*um*](= votum) id., 13768, cf. *Dr.*, p. 26) ne arată vechimea fenomenului încă din laina de răsărit în unele cazuri păstrate pînă azi în romînă : *abia* < *bix* (cf. teram. *abbi*, abr. *bi* = *vīx*) ; *bată* < **bitta*, — *a*[*m* (cf. cat., span., pg. *beta* ; = vĭtta) ; *bătrîn* < *betranus*, —*a*, —*um* (= veteranus) ; *berbec* (*e*) < *berbex*, — *ēce*[*m*(= vervex) ; *bășică* < *bessica* (=vesīca) ; *boace* < **box*, **bocem* (= vox) etc. Alb. *mëshkë* arată tot proveninența din *b*—, în timp ce vegl. *vetrun*, ca și veneț. *vetrano* ne arată evoluția formelor cu *v*— inițial. În *T.c.* XXV apare forma de preterit σεγναι (= signavi ; *T.c.*, p. 166—7 ; *Dr.*, p. 26). Exemplul este datat (167, e.n.) și ne arată vechimea mare a simplificării formelor de preterit.

Dentalele *t*,*d*, cînd nu erau urmate de *ę*, —*yó*—, —*yú*—, s-au păstrat neschimbate ca inițiale și mediale ; lat. *tata* (> rom. *tată*, alb. *tatë*) ; *trifolium* (> rom. *trifoi*, alb. *trifoj*) etc. Lat. *civitas*, —*tate*[*m* (> rom. *cetate*, alb. *k*'*utet*) ; *imperator* (> rom. *împărat*, alb. *mbret*) etc. De asemenea s-a păstrat *s*, în aceleași împrejurări : lat. *sagĭtta*, —*a*[*m* (> rom. *săgeată*, alb. *sheg*'*etë*) ; lat. *sors*, *sorte*[*m* (> dr. *soarte*, alb. *short*[*e*]) etc. Lat. *nasus* (> rom. *nas*) ; *vasu*[*m* (> rom. *vas*) etc.

Guturalele *c*, *g* cînd erau urmate de *a*, *o*, *u* s-au păstrat, cu rari excepții, despre care am vorbit mai sus : lat. *caballus* (> rom. *cal*, alb. *kal*') ; *carrum* (> rom. *car*, alb. *kerë*) ; *canticum* (< rom. *cîntec*, alb. *këngë*) etc. Lat. *cucuta* (> rom. *cucută*, alb. *kukutë*) ; * *judicata* (= judicatum) (> rom. *judecată*, alb. *g*'*ukatë*) etc. Lat. *galbinus* (> rom. *galbin*, alb. *g*'*elbërë*) etc. Lat. *frīgus* (> rom. *frig*) ; *fuga*, —*a*[*m* (> rom. *fugă*) etc. Formele rom. *áprig* < lat. *apricus* (PW., 99) și *vítreg* < lat. *vĭtrĭcus* (cf. sard. *bidrigu*) se pot explica întocmai ca *panicum* și *panigum*, despre care am vorbit înainte. Cînd guturalele erau urmate de *e*, *i*, ele se aflau în faza *k*', *g*' [1] ; și numai după separarea definitivă a celor două Imperii,

[1] Cf. „Bull. ling.", XII, p. 74, 77, 84.

latina din răsărit a avut o evoluție diferită de cea a provinciilor trecute la Imperiul roman de apus, care, cu unele excepții, au rămas la aceste faze pe care le-au avut oată toate provinciile romane [1].

Aceleași schimbări suferite de guturala surdă *c* le-a avut și *q* + *u̯* inițial și medial, urmat de *o*, *u*; elementul labial se elimină în latina de răsărit încă de la începutul epocii imperiale, cînd apar scrieri în inscripții ca: *Eco* (= Aequo), *C.I.L.*, III, 1570 (*D*); *coque* (= quoque) ib., 1537 (*D*). Astfel se pot explica rom. *că* (poate și alb. *k'ë*, PW., 245) din lat. *quŏ[d*; rom. *cum* < lat. *quōmo[do*; rom *coc* < lat. *cŏco* (= coquo) [2]. Aceeași schimbare s-a petrecut la o serie de cuvinte cu *qu̯* + *a* în rom. *ca* < lat. *quam*; rom. *care* < lat. *qualis*, *—e*; rom. *cînd* < lat. *quando* și rom. *cît* < lat. *quantus*, spre deosebire de altă serie în care *qu̯* + *a* a devenit *pa*, înainte sau după vocală accentuată: rom. *adăpa* < lat. *adaquare*; rom. *apă* < lat. *aqua*; rom. *yápă* < lat. *ĕqua*; rom *păresimi*, alb. *kreshmë* < lat. **quaraesima* (= *quadragēsima*, *—a[m*); rom. *patru*, alb. *katrë* < lat. **quattro* (= quattuor). Cum arată aceste două ultime exemple, schimbarea *qu̯* + *a* < *pa* este specifică latinei orientale, după separarea celor două Imperii. Dacă etimologia propusă de Densusianu pentru rom. *codru* și alb. *kodrë* < lat. **quodrum* (= quadrum) este posibilă (*CDD.*, 384; REW[3], 6921, 2 : < lat. *codra*), ar urma că schimbarea [3] *qu̯a* < *qu̯o* (> *co*) este anterioară trecerii lui *qu̯a* < *pa*.

Asemenea ca la *c* + *e*, *i*, am avut același tratament și la *q*[*u*] + *e*, *i*.

În latina populară de răsărit *j* + *ó*, *ú* a trecut în fricativă palatală sonoră γ' și apoi în *d'yó*, *d'yú*, astfel că lat. j*ocu*[*s*, *—u*[*m* a ajuns la **d'yo—* (de unde romîn comun **džóku* > d. rom. [*d*]*žók*, mr. [*a*]*džok*, megl. *zok*, istr. *žók*), precum lat. j*ugu*[*m* > **d'yú-*, rom. comun **džúgu*. În faza aceasta **d'yó—*, **d'yú—* s-a confundat cu *d'yó—* din **d'yósu* (= *deosum*, clasic *—ors—*) și cu *d'yu—* din **gü—* < lat. g*ўru*[*s*, *—u*[*m*. Din **d'yó—*, **d'yú—* a rezultat mai tîrziu semi-ocluziva sonoră *dž* [4]. Spre deosebire de acest tratament, am avut schimbarea lui *j* + *á* în *dýá—* și apoi în semi-ocluziva post-dentală sonoră *dz*. Aceasta n-a fost cunoscută latinei din răsărit, pentru că elementul latin din albaneză arată un alt tratament al ocluzivei dentale sonore (cf. lat. ** oxŭngia*, *—a*[*m* = clasic *ax—*, *CDD.*, n. 1292; > alb. *ushun'ë*).

Ambele lichide *l*, *r* au fost menținute în latina de răsărit, atît ca inițiale, cît și în poziție medială: lat. *lege*[*m* (> rom. *lege*, alb. *l'ig'ë*); lat. *lynter* (> rom. *luntre*, alb. *l'undrë*); lat. *lucta*, *—a*[*m* (> rom. *luptă*, alb. *l'uftë*) etc. — Lat. *angelus*, *—u*[*m* (= gr. ἄγγελος; > rom. *înger*, alb. *eng'ël*); lat. *fīlum* (< rom. *fir*, alb. *fil*) etc. Lat. *resīna*, *—a*[*m* (> rom. *rășină*, alb. *rshinë*); lat. *rīpa*, *—a*[*m* (> rom. *rîpă*, alb. *ripë*) etc. Lat. *factura*, *—a*[*m* (> rom. *făptură*, alb. *fëtürë*); lat. *hora*, *—a*[*m* (> rom. *oară*. alb. *herë*) etc.

[1] Cf. I. Șiadbei, *Latin d'Orient et roumain commun* (extrait de la „Revue des Études Indo-européennes", t. III, 1943, p. 223—229).

[2] V. explicarea la Meyer-Lübke, *Einführung*[3], p. 167.

[3] REW[3], 6921, 2 menționează că schimbarea *-ua-* < *-o-* apare în greacă, fără să o atribuie chiar acestei limbi, ca H. Lausberg, *Rom. Sprachwissenschaft*, II, p. 25, n. 2.

[4] Cf. I. Șiadbei, *L'origine et l'évolution des mi-occlusives roumaines* (extrait du „Bull. linguistique" XII, 1944), p. 79.

De asemenea nazalele *m*, *n* au rămas intacte cînd erau inițiale și mediale între două vocale : lat. *manĭca*, —*a*[*m* (> rom. *mînecă*, alb. *mëngë*) ; lat. *musc*(*ŭ*)*lu*[*s*) —*u*[*m* (> rom. *mușchi*, alb. *mushk*) etc. Lat. *camisia*, —*a*[*m* (< rom. *cămașe*, alb. *këmishë*) ; lat. *nŭmerare* (> rom. *număra*, alb. *numëroj*) etc. — Lat. *nōdu*[*s*, —*u*[*m* (> rom. *nod*, alb. *nē*) ; lat. *nŭmĕru*[*s*, —*u*[*m* (< rom. *număr*, alb. *numër*) etc. Lat. **filianu*[*s*, —*u*[*m* (< *filius* ; > rom. *fin*, alb. *fijan*) ; lat. *resīna* (> rom. *rășină*, alb. *rshinë*) etc.

Deși o tendință a limbii populare era întrebuințarea aspirației [1], notată în scris prin *h*, totuși inscripțiile și tablele cerate ne dau numeroase exemple de *h*— inițial și medial omis : *abuerat* (= habuerat) ; *aberet*, *abiturum*, *T.c.*, I ; *abere*, *T.c.*, VIII ; *ic* (= hic), *T.c.*, 809 ; *eres C.I.L.*, III, 7800 (*D*) ; *comeredibus* (= comheredibus) ib., 8011 (*D*), cf. *Dr.*, p. 32—33. Această omitere a aspirației s-a transmis din latina orientală limbii romîne, care are numeroase cuvinte fără *h*—, ca : *iarbă*, *oaspe*, *oaste*, *om*, *orz*, *umăr* în care s-a pierdut aspirația inițială (< lat. *h*]*erba*, *h*]*ospes*, *h*]*oste*[*s*, —*e*[*m*, *h*]*ŏmo*, *h*]*ordeum*, *h*]*ŭmĕrus*) ; tot astfel a dispărut aspirația medială în rom. *mie* < lat. *mihi*.

În inscripții găsim uneori notate nume ca : *Laurentzio* (*M.i.*) *C.I.L.*, III, 1239 (*Ph.*, I, p. 485) ori *Tsierna*, ib., 1586. Sub această notare, cu *tz* ori *ts*, se ascunde africata *ts* [2] ori africata *tš*? În *Laurentzio* avem un —*tius*, devenit —*tyú*. În REW³ (*n*. 2449, 2454, 6544) Meyer-Lübke a admis pentru romana comună sunetele *č* și *š*, fără ca această părere să fie susținută pe ceva pozitiv. Este de asemenea de crezut ca în cuvintele de proveniență greacă ori pre-romană din răsărit (ex. *Tsinta*, *Tzino*, *Tzinta*, *Tzobotus* etc. în *C.I.L.*, III 7635, 870, 7789) să se ascundă africata *ts*. Iar după rom. *bote*(*d*)*za*, alb. *pakëzon*' < lat. *baptīzare* s-ar putea admite existența în latina de răsărit a africatei *dz*, redusă apoi la spiranta *z*.

Am vorbit mai sus (n. 12) despre menținerea unor geminate latine pînă tîrziu, cînd ele au împiedicat producerea unor fenomene pre-romîne (*ll* față de *l* devenit *r* ; *a* + *nn* care nu trece la *în* etc.). Tendința generală a latinei din răsărit era însă simplificarea geminatelor. În inscripțiile din Dacia găsim exemple pentru *cc* > *c*, *ff* > *f*, *ll* > *l*, *mm* > *m*, *nn* > *n*, *pp* > *p*, *ss* > *s*, *tt* > *t* (*Dr.*, pp. 35—37). Dacă adăugăm și *dd* > *d*, *rr* > *r*, avem toate cazurile de reducere a geminatelor cunoscute și de limba romînă.

18. O altă tendință generală a latinei de răsărit era asimilarea primei consoane la consoana următoare în grupele de consonante. Astfel —*df*— > —*ff*— (*adforas* > *afforas*), —*dl* > —*ll*— (*adlevatum* > *allevatum*). În *ch*, *ph*, *th* aspirația se pierde și acestea devin consoanele simple *c*, *f*, *t* (ex. lat. **casco*, —*are*[< gr. χάσκω)] > rom. *casc* ; lat. **pharmăcu*[*m* > rom. *farmec* ; lat. *spatha*, —*a*[*m* < rom. *spată*, alb. *shpatë* ; lat. *thēca*, —*a*[*m* > rom. *teacă* etc.). Această dispariție a aspirației apare des și în inscripții, de ex. în Dacia, unde avem exemple pentru *ch* > *c*, *ph* > *p*, *f*, *th* < *t* (*Dr.*, p. 33).

---

[1] „*H* rusticus fit sermo si asperes perperam" (Aulus Gellius, *Noct. Attic.*, XIII, 6, 3).
[2] Cf. Graur, *Ts en latin* (în *Mélanges linguistiques*, p. 9—11).

Uneori grupul *tl* > *cl* ca în lat. *vet(u)lus* > *vĕclus* (> rom. *vechi*); iar *lv*, *rv* > *lb*, *rb* (lat. *malva*, —*a*[*m* > rom. *nalbă*; lat. *cervu*[*s*, —*u*[*m* > rom. *cerb* etc.). În grupul *ns* dispare *n* (lat. *mensa* > rom. *masă* etc.); iar pentru grupul *rs* avem asimilarea în *ss* şi apoi reducerea la *s* în : : lat. *dŏssu*[*m* (= dorsum; > rom. *dos*); lat. *susum* (*C.I.L.*, XIV, 4012; = sursum > rom. *sus*).

19. Consonantele finale au căzut în latina orientală astfel că lat. *a*[*d* > rom. *a*; lat. *quo*[*d* > rom. *că*; lat. *qui*[*d* > rom. *ce*; lat. *au*[*t* > rom. *au*; lat. *e*[*t* > rom. *e*; lat. *da*[*t* > rom. *dă*; lat. *stat* > rom. *stă*; lat. *di*[c > rom. *zi*; lat. *du*[*c* > rom. *du*; lat. *fa*[*c* > rom. *fă*; lat. *si*[*c* > rom. *şi* etc. De asemenea au căzut pretutindeni —*s* şi —*m* finali, aducînd o sensibilă modificare a declinării. Deşi —*n* final cade şi el în cuvintele păstrate de limba romînă (*nume* < lat. *nōmen*), s-a păstrat totuşi în monosilabul *în* (< lat. *in*). Trebuie să admitem că —*n* s-a menţinut în cuvîntul latin *nōn* pînă după închiderea lui *ọ* + *n* > *u*, căci altfel închiderea nu ar fi avut loc (ca în lat. *bonu*[*s* > rom. *bun*, etc.).

O discuţie specială e necesară la cîteva cazuri cu —*r* final: acesta a fost mutat în silaba anterioară, încît a devenit medial: *între* < **ẹntre* (= *ĭnter*); *patru* > **qwátro* (= quattuor); *pre* < **pre* (= *per*). Din trecerea lui —*r* final în silaba precedentă în aceste cuvinte, trebuie să conchidem la o schimbare generală a consoanei finale în *toate* cuvintele de origine latină? Sînt numeroase motive pentru a nu accepta această supoziţie. Mai întîi, cele două prepoziţii *între* şi *pre* (de asemenea *spre*) se întrebuinţează ca proclitice sau enclitice şi fără accent de intensitate într-un grup ritmic; metateza nu e deci a unui sunet final, ci a unei lichide mediale. În cuvîntul *patru* transpoziţia este de dată romană comună, caracterizînd şi latina orientală (cf. vegl. *kuatro*; ital. *quattro*, span. *cuatro*, pg. *quatro* etc.). De altă parte, fenomenul ar fi trebuit să se producă în cuvinte ca lat. *frater*, —*trem*, *prebĭter*, —*terum* etc. Între aceste forme latine şi cele romîne comune **frate* şi *préwtu* ar trebui să presupunem existenţa formelor **fratre*, * *préwtru* etc. asemănătoare formei *patru*. Ov. Densusianu (*Hist.*, II, p. 5) admitea existenţa acestor forme. Însă printre cuvintele terminate în —*ter* şi —*per* care cunosc această transpoziţie a lichidei, multe provin din acuzativul latin (de tip: *jugaster* — *jugastru*[*m* > rom. com. **džugástru*. Tot aşa pentru cuvintele în —*ter*, (ca *frater*), ne sînt atestate de inscripţii formele: *frate*, *mate* (*C.I.L.*, III 9029, 7465) etc., ceea ce ne arată amuţirea finalei din epoca latinei de răsărit.

În fine, albaneza care menţine consoana finală —*r* (cf. *nder* < lat. *ĭnter*; *kumptër* < lat. *compater* etc.), în forma *prift* < lat. *prĕbĭter* nu o conservă nici ea. Nu se poate presupune un împrumut ulterior al acestei forme (cf. mr. *préftu*, vegl. *pratu*, *pratro*, ital. *préte*), căci acelaşi tratament se întîlneşte în multe alte cuvinte albaneze de origine latină.

Rezultă, prin urmare, concluziile următoare: 1) latina orientală menţinea încă, cel puţin într-o parte din întinderea sa, pe — *r* final; 2) în altă parte, — *r* final a fost transpus în silaba precedentă (v. cuvintele discutate mai sus) sau a amuţit, ca orice consoană finală în domeniul pre-romîn (rom. comun **frate*, **préwtu*).

În acest caz, nu trebuie să mai presupunem pentru rom. com. **împărátu* < lat. *ĭmperato[r* conservarea finalei, fiindcă celelalte cuvinte, cum și forma albaneză (cf. *mbret*), nu se pot explica printr-o disimilație (cf. alb. *marmur* < lat. *marmor* etc.). [1].

IV

20. Din cele arătate mai sus, rezultă că, în epoca în care s-a produs în Imperiul de răsărit și la nordul Dunării separarea teritoriilor romane, se poate pune și începutul divergențelor în tratarea sunetelor latine. Inovațiile cunoscute de limbile romane dezvoltate în provinciile Imperiului occidental, nu mai parvin în teritoriul romanizat al Europei orientale. Puținele cazuri cu *ŭ* > *ọ* în romînă, pe care am încercat să le explicăm mai sus, sînt destul de probante.

De altă parte, pe teritoriul roman al Imperiului de răsărit inovațiile de cele mai multe ori sînt altele decît cele dezvoltate în provinciile Imperiului occidental (cf. *ū* < *ü* în albaneză și dalmată). Și chiar inovațiile similare în cele două mari domenii, care nu sînt de dată romană comună, trebuie să fie explicate, din cauza condițiilor lor diferente, ca inovații produse în mod indepedent. Printre acestea, trebuie notată ca foarte importantă diftongarea lui *ę* în *yé*, care a provocat apoi în orient o modificare esențială a ocluzivelor dentale și a siflantei *s*. Aceste schimbări nu mai sînt cunoscute de elementul latin din albaneză și apar uneori în alte condiții, sau cu alte rezultate, în unele limbi romane occidentale.

Abrevieri

CDD = I.-A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii romîne. Elementele latine*, București, 1907—1914.

C.I.L. = *Corpus inscriptionum latinarum*, t. III. *Inscriptiones Asiae, Provinciarum Europae Grecarum, Illyrici latinae*, Berolini, 1873, 2 vol.; *Supplementum*, I, Berolini, 1889; II, Berolini, 1902.

D. = Dacia traiană.

Dd. = Dardania.

Dr. = Petre Drăgoiescu, *Limba latină pe inscripțiile din Dacia*, Rîmnicul Vîlcii, 1931.

G. = Vladimir Gheorghiev, *Nadpisăt vărhu Keremidata ot s. Glavinica i negovoto značenie za istoriiata na narodniia latinski ezik*, (extras s. l., s. d. [post 1947], p. 131—147).

Gr.[2] = G. Meyer — W. Meyer-Lübke, *Die lateinischen Elemente in Albanesischen* (în Gröber's *Grundriss der roman. Philologie*[2], I. Bd., Strassburg, 1904—06, p. 1038—1057.

H.Z. = Henrik Zilliacus, *Zum Kampf der Weltsprachen im Oströmischen Reich*, Helsingfors, 1936.

L.H. = Dr. Ludwig Hahn., *Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten*, Leipzig, 1906.

M.i. = Moesia inferior.

---

[1] *Grundriss*[2], p. 1049.

M.s.	=	Moesia superior.
O.D.	=	Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1902.
P.	=	Pannonia.
Ph.	=	A. Philippide, *Originea romînilor*, Iaşi, I, 1923—25.
P.S.	=	Dr. P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika natipisma rimske provincija Dalmacije* (în *Starinar*, 1922).
P.W.	=	Dr. S xtil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumän. Sprache*. I. *Lateinische Element*, H idelb rg, 1905.
REW³.	=	W. M yer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3. Auflage, H idelb rg, 1935.
T.c.	=	Tabla c rată (în G. Popa [— Lisseanu], *Tablele cerate descoperite în Transilvania*, Bucureşti, 1890).

К ВОПРОСУ О ВОСТОЧНОЙ ЛАТЫНИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Изучение восточной латыни, долгое время оставленное без внимания, все еще, находится в состоянии недостаточного развития. В настоящей работе, представляющей синтез результатов предыдущих работ автора, уточняется понятие восточной латыни, в отличие от понятия «балканской» латыни или «апеннино-балканской» группы.

Согласно историческим фактам, приведенным в первой части работы, видно, что окончательное разделение Римской империи было осуществлено между 420 и 437 г. н. э., когда часть дунайских провинций перешла от Западной к Восточной империи.

Это новое распределение провинций имело значительные последствия, с точкои зрения лингвистической, так как некоторые из новшеств Западной Романии распространились на востоке именно из этих областей.

Отделенная от остального, западного романского мира, восточная латынь развилась отдельно, после того как долгое время была боковой территорией империи. Эти обстоятельства объясняют архаические черты восточной латыни; ее фонетическая система была восстановлена автором в третьей части работы. Восстановление было произведено с помощью надписей, найденных в романизированных провинциях Восточной империи, в навощенных таблицах и у писателей, пользующихся латинским языком, с одной стороны, и применения сравнительного метода в изучении латинских элементов румынского, албанского и новогреческого языков, с другой стороны.

Таким образом была установлена в настоящем исследовании фонетическая система восточной латыни, которая имела шесть тональных гласных (*ị*, *ẹ*, *ę*, , *ọ*, *ụ*) и пять глухих (*ị*, *ẹ*, *ạ*, *ọ*, *ụ*); две полугласных в дифтонгах: *áu*, *ó*, *uc*, *уι*); простые согласные: , , *c*; , *c*, *q*; *f*, *v*; , ; двойные согласные: *l* ‘ *n*, *mn* и *r*; аффрикаты *ts* (и *tš*?), *dz*. Эта система развилась быстро в последующую дорумынскую эпоху

закрытием гласных *a*, *e*, *o* перед носовыми и изменением зубных и шипящей *s* перед *ị*, *y*.

Эти явления неизвестны латинским элементам албанского языка, что может служить хронологическим указанием на развитие дорумынских явлений.

CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DU LATIN ORIENTAL

(RÉSUMÉ)

Les recherches sur le latin oriental, longtemps négligées, n'en sont encore qu'à un stade assez peu avancé. Vu le progrès de ces recherches, ce travail — synthèse des études antérieures de l'auteur — précise l'acception de latin oriental, par rapport aux concepts de latin « balkanique » ou de groupement apennino-balkanique.

Suivant les faits historiques présentés dans la première partie de l'étude, on constate que la division définitive a eu lieu dans l'Empire romain entre 424 et 437 de n.è., au moment où une partie des provinces danubiennes passèrent de l'Empire occidental à l'Empire oriental.

Cette nouvelle répartition des provinces eut — au point de vue linguistique — des conséquences importantes, puisque certaines innovations de la Romania occidentale gagnèrent l'Est à partir de ces régions.

Séparé du reste du monde romain occidental, le latin oriental évolua différemment, en aire isolée, aprés avoir longtemps constitué une aire latérale de l'Empire. C'est ce qui explique l'archaïsme du latin oriental, dont on reconstitue le système phonétique, dans la troisième partie de la présente étude. Cette reconstitution fut possible grâce aux inscriptions découvertes dans les provinces romanisées de l'Empire oriental, aux *tabulae ceratae* et aux écrivains de langue latine, d'une part, et, de l'autre, à l'application de la méthode comparative aux éléments latins du roumain, de l'albanais et du néo-grec.

C'est de cette manière que, dans cette étude, on a établi le système phonétique du latin oriental : celui-ci possédait six voyelles toniques (*ị*, *ę*, *ẹ*, *a*, *ọ*, *ụ*) et cinq atones (*ị*, *ẹ*, *ạ*, *ọ*, *ụ*) ; deux semi-voyelles (dans les diphtongues : *áw*, *yá*, *yó*, *yú*) et les consonnes simples suivantes : *p*, *t*, *c* ; *b*, *d*, *g* ; *f*, *v* ; *s*, *z* ; *l*, *r* ; *m*, *n* ; les consonnes géminées : *ll*, *nn*, *mm* et *rr* ; et les affriquées *ts* (et *tš* ?) *dz*. Ce système évolua rapidement, à une époque ultérieure, pré-roumaine, par la fermeture des voyelles *a*, *e*, *o* devant les nasales et l'altération des dentales et de la sifflante *s* devant *ị*, *y*.

L'élément latin de l'albanais ne connaissant plus ces phénomènes, ceci constitue en même temps un indice chronologique du développement des faits pré-roumains.

CU PRIVIRE LA SCHIMBĂRILE FONETICE SPONTANE ÎN LIMBĂ

DE

STOIKO STOIKOV (Sofia)

I

Schimbările fonetice permanente constituie una din legile de bază ale limbii în dezvoltarea ei istorică. În dependență de condițiile concrete cultural-istorice și de alte condiții în care trăiește o limbă, aceste schimbări sînt mai mari în cursul unor perioade, iar în altele — mai mici, ele producîndu-se în unele perioade într-un ritm mai accelerat, iar în altele mai lent, fără însă să stagneze vreodată.

Schimbările fonetice în limbă sînt destul de variate prin natura și prin modul lor de manifestare. Unele ating un oarecare sunet în toate sau numai în anumite poziții fonetice, în timp ce altele se produc în diferite cazuri izolate. Unele sînt o consecință a evoluției interne și se produc prin schimbări în articulare, iar altele se produc datorită unor cauze externe (nefonetice) ca : anticipare, hiperurbanism, analogie etc. În timp ce unele se produc înlăuntrul limbii, altele se datoresc unor influențe externe, unor împrumuturi de sunete etc.

Studiind istoria limbii, prin compararea stării ei în diferitele epoci mai mult sau mai puțin distanțate unele de altele, se constată, de obicei, prezența unor anumite schimbări în sistemul fonetic, adică se constată rezultatele unor procese izolate, deja încheiate. Procesele în sine, ca atare, rămîn însă ascunse, inaccesibile cercetătorului. Iar explicațiile ce se dau diferitelor schimbări în sistemul fonetic sînt, de obicei, ipotetice, cîteodată chiar eronate și artificiale, pentru că ele nu sînt rezultatul unor fapte real stabilite, ci se bazează pe presupuneri teoretice.

De esențială însemnătate pentru stabilirea naturii și particularităților schimbărilor fonetice este studierea proceselor fonetice vii, care se produc acum în limbă. Asemenea studii înlesnesc descoperirea căilor concrete prin care, de obicei, se produc schimbările fonetice și fac posibilă explicarea corectă a multor fenomene fonetice, în evoluția istorică a limbii.

Limba literară națională, caracterizată prin stabilitate și prin normativitate, — care se realizează prin controlul permanent al formei ei scrise și prin funcția ei specială de mijloc de comunicare al întregii națiuni, —nu poate furniza materialul necesar, întrucît în ea se produc foarte puține schimbări fonetice. Însă graiurile populare (dialectele teritoriale), care se manifestă numai oral, scăpînd de sub controlul normativ al scrisului și fiind limitate teritorial și funcțional, furnizează un material bogat, întrucît în ele se produc continuu schimbări fonetice. În general, dialectele își duc existența în condiții ,,mai normale'' și, de obicei, în ele se produc foarte repede schimbări din punct de vedere fonetic. Un deosebit interes pentru lingvistică îl prezintă acele schimbări fonetice dialectale care pot fi observate în procesul producerii lor, pentru că ele furnizează un material prețios privitor la modul în care se produc, în general, schimbările fonetice în limbă.

II

În expunerea de față, mă voi opri numai asupra unui anumit fel de schimbări fonetice, asupra așa-numitelor schimbări fonetice spontane, care cuprind un anumit sunet în poziții fonetice determinate și care se datoresc unei evoluții interne independente.

În ultimii cîțiva ani, studiind unele graiuri teritoriale bulgare, am putut observa cîteva schimbări fonetice în procesul producerii lor. Ele sînt următoarele :

1. Trecerea lui *l* palatal în *ĭ*, în unele graiuri bulgare din nord-vestul țării și îndeosebi în graiul din satul Cepinți (regiunea Sofia), adică pronunțarea *ĭut* în loc de *l'ut*, *zéĭe* în loc de *zél'e*, *ĭìĭac* în loc de *l'ìl'ac*, *kiuč* pentru *kl'uč* etc. Acest fenomen, care are o perfectă analogie în limba romînă, este relativ nou și are o răspîndire tot mai mare în timpul din urmă [1].

2. Trecerea consoanei *f* în *h*, în graiul din satul Cozicino (Ercheci), regiunea Pomorie, în orice poziție s-ar afla : *hes* pentru *fes*, *hl'êze* în loc de *flêze*, *kòha* pentru *kòfa*, *sohrà* în loc de *sofrà*, *gn'ah* pentru *gn'af*, *suròh* pentru *suròf* etc. [2].

3. Trecerea consoanelor velare *k* și *h* în palatalele *č* respectiv *s* înaintea unei vocale în poziție finală absolută — în graiul din satul Bansco, regiunea Razlog. Astfel, se pronunță *zeč*, în loc de *zek* (de la *zet*), *ĭezìč'* pentru *ĭezìk*, *smeș'* pentru *smeh*, *u nìș* pentru *u nìh*, *odìș* pentru *odih*, *spèș'* în loc de *spèh*, *pitàș'* în loc de *pitàh* etc.

4. Trecerea consoanei *l* dur (velar) în *ŭ* scurt și *v*, în graiul din satul Corovo, ținutul Velingrad, și anume în *ŭ* scurt în poziție finală, iar în *v* înaintea unei vocale posterioare : *voŭ* în loc de *vol*, *òdiŭ* pentru *òdil*, *ucìteŭ* pentru *ucìtel*, *voŭk* pentru *volk*, *pòuna* pentru *pòlna* ; *bvàto* pentru *blàto*, *vòze* pentru *lòze*, *gvuh* pentru *gluh* etc. [3].

---

[1] Vezi : *Un nou fenomen fonetic în graiurile bulgare apusene*, ,,Izvestia Institutului pentru limba bulgară'', cartea I, 1952, p. 147—168.

[2] Vezi : *Starea actuală a graiului din Ercheci*, ,,Izvestia Institutului pentru limba bulgară'', cartea a IV-a, 1956, p. 345—351.

[3] Vezi : *O nouă schimbare a consoanei l în l. bulgară*, revista ,,Limba bulgară'', anul VI, 1956, cartea 3, p. 239—244.

Studierea amănunțită și multilaterală a acestor fenomene dă posibilitatea de a se trage următoarele concluzii mai generale:

1. Cauza fundamentală pentru apariția schimbărilor fonetice amintite se află în particularitățile de sonoritate și de articulare a sunetelor. Trecerea lui *l* palatal în *ĭ* este în legătură cu caracterul pronunțat palatal al consoanei *l'*, care în graiurile de vest ale Bulgariei se rostește foarte muiat. Ca urmare a contactului puternic al părții mediale a limbii cu peretele palatului dur — fenomen caracteristic consoanelor palatale, — contactul din față slăbește și vîrful limbii se lasă în dosul incisivilor inferiori. Astfel se formează particularitățile de articulare și de sonoritate care apropie puternic palatala *l'*, de fapt *l''*, de palatala sonoră *ĭ*, făcînd posibilă trecerea la *ĭ*.

Cauza trecerii consoanei *f* în *h* se datorește articulării slăbite a lui *f*. Cauza trecerii lui *k* în *č* și a lui *h* în *ș* se datorește puterii întărite de articulare. Și, în fine, cauza trecerii lui *l* dur în *ŭ* și *v* stă în caracterul său velar deosebit de pronunțat, datorită cărui fapt articularea cu ajutorul limbii slăbește și articularea se întărește prin intermediul buzelor. De exemplu: *l* dur în poziție finală absolută și înaintea unei consoane trece în *ŭ*, iar înaintea unei vocale posterioare — în *v* (*beŭ* în loc de *bial*, *màŭko* în loc de *màlko*, *bèva* în loc de *biàla*, *voș* în loc de *loș*).

2. Mobilul schimbărilor fonetice examinate mai sus se ascunde în articularea sunetelor, care se schimbă, în primul rînd și de obicei, datorită cauzelor de asimilare.

La rîndul lor, schimbările în articulare duc la schimbări acustice care, auditiv, apropie un sunet de altul. Această apropiere pe cale auditivă devine, la rîndul ei, cauza trecerii unui fonem în altul. Însă, în timp ce apropierea prin articulare și sonoritate se realizează treptat, egalarea fonematică se face spontan, fără ca pentru aceasta să fie necesară egalarea deplină prin articulare sau sonoritate. La producerea schimbărilor fonetice examinate se observă foarte adesea că, în același mediu social și chiar în aceeași familie, unii pronunță un sunet, alții — alt sunet, percepîndu-l însă ca unul și același, fără să observe și să-și dea seama de deosebirile reale dintre ele. Adică ei rostesc două sunete diferite, deși apropiate, fără însă să le distingă, pentru că pentru ei ele formează un singur fonem. De pildă, în satul Cepinți, regiunea Sofia, am putut observa cum unele și aceleași cuvinte, ca *nedelia*, *zele*, *liuto*, sînt pronunțate de unii membri ai familiei (cei în vîrstă) cu *l* muiat (*nedel'a*, *zel'e*, *l'uto*), iar de ceilalți (tinerii) cu *ĭ* (*nedeĭa*, *zeĭe*, *ĭuto*). Un astfel de fenomen am observat și în graiul din satul Cozicno (Ercheci), regiunea Pomorie, unde, în una și aceeași familie, unii pronunță *dilàf*, *fr'àcata*, iar alții — *dilàh*, *h r'àcata*; în graiul orașului Bansco, unde unii pronunță *zek'*, *hodìh'*, *pitàh'*, iar alții — *zeč'*, *hodìș*, *pitàș*, precum și în graiul satului Corovo, regiunea Velingrad, unde unii rostesc *bèla*, *luk*, *sèlu* iar alții — *bèva*, *vuk*, *sèvu*.

În general, schimbările fonetice observate de mine în procesul lor de producere dovedesc clar legătura strînsă și dependența dintre partea materială (articulare, acustică) și partea funcțională a fonemului. Schimbarea produsă în partea materială, provocată de cauze externe — așa-zise

cauze mecanice, cum este de exemplu asimilarea — duce la modificarea însăşi a fonemului. Dar aceste cercetări mai arată că între partea materială şi cea funcţională (semantică) nu se poate trage semnul egalităţii desăvîrşite, adică aceste două părţi sînt strîns legate una de alta şi condiţionate reciproc, alcătuind o unitate indistructibilă, dar nu sînt identice şi egale, între ele existînd însă o anumită interdependenţă. Astfel, studierea schimbărilor fonetice vii contribuie la clarificarea problemei complicate a esenţei fonemului.

3. Schimbările fonetice examinate mai sus : *l'*>*ĭ*, *f*>*h*, *k*>*č*, *l*>*ŭ*, *v*, nu se produc direct, ci trec prin etape de tranziţie, care apar numai în cursul procesului. Astfel, la producerea schimbării *l'*>*ĭ*, în graiul respectiv există un *l* foarte palatalizat care, în mod convenţional, se poate nota cu *l''* ; el se articulează ca o constrictivă anterioară şi capătă caracterul pronunţat al unei fricative. Schimbarea *f*>*h* se face prin intermediul bilabialei, φ, iar schimbarea *h*>*ş'*, *k*>*č'* — prin intermediul palatalelor *h'* şi *k'*. Un astfel de sunet medial este şi consoana *ŭ*, care se întîlneşte în locul lui *l* dur în poziţie finală şi înaintea unei consoane dure.

Sunetele de tranziţie mai sus arătate : *l''*, φ, *h'*, *k'*, *ŭ'* au o foarte mare însemnătate, întrucît ele dovedesc pe deplin esenţa materială (de articulare şi acustică) a fonemelor.

4. Schimbările fonetice de felul celor examinate mai sus se produc treptat, succesiv, şi această succesiune se manifestă nu numai în apariţia unor sunete noi, mediale, dar şi în extinderea succesivă, care, pe de o parte, cuprinde totalitatea cazurilor, iar pe de altă parte — numărul persoanelor la care se întîlneşte.

Toate schimbările fonetice studiate de mine sînt, de la începutul manifestării lor, schimbări fonetice cu combinaţii limitate, adică pornesc de la o situaţie determinată, limitată. De exemplu, trecerea lui *l'*>*ĭ* apare mai întîi la început de cuvînt înaintea unei consoane, sau la mijlocul cuvîntului între vocale, iar după aceea se extinde şi în alte poziţii. Trecerea *f*>*h*, dimpotrivă, la început apare la sfîrşitul cuvîntului, iar după aceea se extinde şi în alte poziţii. Schimbarea *h*>*ş*, *k*>*č* are loc numai în poziţie finală, din care cauză, pe lîngă cazuri ca : *zeč'*, *Bojič'*, *směş'*, *ureş'*, *ĭa se ispotìş'*, *speş'*, se întîlnesc formele : *vèk'e*, *ĭà k'e fàla*, *na duk'àne*, *dnesk'a*.

În general, în decursul timpului, schimbările fonetice îşi lărgesc raza şi cuprind majoritatea sau toate cazurile, adică din schimbări fonetice cu combinaţii limitate devin schimbări fonetice spontane.

Extinderea treptată, succesivă, a schimbărilor fonetice se manifestă şi în extinderea succesivă asupra tuturor vorbitorilor graiului respectiv. Iată de ce, faţă de schimbarea fonetică ce are loc, deosebim, în general, trei tipuri de graiuri :

În primul tip de grai nu se întîlneşte schimbarea. El cuprinde pe locuitorii cei mai în vîrstă. În al doilea tip de grai schimbarea se întîlneşte mai mult sau mai puţin restrînsă şi apare, în special, ca un fenomen combinator. El cuprinde pe locuitorii de vîrstă mijlocie. In cel de-al treilea tip de grai schimbarea s-a produs pe deplin şi în sistemul fonetic al graiului lipseşte, în general, cu desăvîrşire sunetul supus schimbării. La acest tip de grai este caracteristic faptul că cei care-l vorbesc nu „aud'' sunetul

dispărut ca un sunet independent, adică ei îl aud și îl percep ca și pe cel nou. La studierea trecerii lui *l'* în *ĭ* am făcut experiențe interesante cu copiii. Eu pronunțam cuvinte literare, necunoscute lor, cu *l* muiat, după care puneam pe copii să le repete. În mod regulat ei le pronunțau cu *ĭ*, adică auzind cuvinte ca : *mil'on*, *pal'ačo*, *pl'ačka*, ei le pronunțau întotdeauna : *miĭòn*, *paĭàčo*, *pĭàčka*. Acestui tip de grai aparțin locuitorii tineri.

Trebuie avut în vedere că cele trei tipuri de grai nu sînt valori absolute, ci relative, și nici delimitate categoric și distinct unele de altele în ce privește vîrsta sau sexul vorbitorilor. Se întîlnesc cazuri cînd o anumită schimbare se produce în vorbirea celor mai în vîrstă, iar la cei tineri nu. Apoi trebuie avut în vedere că în dependență de stadiul în care se află procesul fonetic pot exista numai două tipuri de grai — numai primul și al doilea sau numai al doilea și al treilea. De asemenea, pe deplin schimbătoare este și componența numerică a diferitelor grupuri de graiuri.

În sfîrșit, trebuie scos în evidență și faptul că schimbările fonetice se produc relativ destul de repede. O schimbare fonetică se poate încheia definitiv în cursul unei sau a două generații, sau a două-trei generații, adică timp de 60—70 de ani.

5. Prin raza lor de acțiune, schimbările fonetice spontane sînt de două feluri. Unele din ele ating un oarecare sunet în toate pozițiile în care s-ar afla, ducînd pînă la totala lui înlăturare din componența fonematică a graiului respectiv. Așa sînt schimbările *l'*>*ĭ* și *f*>*h*, în care sunetele *l'* și *f* dispar din graiurile respective. Altele, sînt schimbări spontane, mai mult sau mai puțin limitate și ating un oarecare sunet numai în anumite poziții. Acestea duc la schimbări în folosirea sunetelor, adică la schimbări în sistemul fonematic, care se manifestă prin limitarea unui sunet și extinderea altui sunet. Astfel, sînt : schimbarea *l*>*ŭ*, care se întîlnește numai în poziție finală absolută și înaintea unei vocale tari ; schimbarea *l*>*v*, care se întîlnește numai înaintea unei vocale posterioare, precum și schimbările *h*>*ș'*, *k*>*č'*, care se întîlnesc numai în poziție finală.

6. Schimbările fonetice spontane sînt de două feluri și prin *rezultatul lor final*. La unele din ele, schimbarea fonetică duce pînă la apariția unui sunet nou în componența fonematică. Așa sînt sunetele *ŭ*, *ș'* și *č'*, în schimbările fonetice cercetate de mine. La altele, schimbarea fonetică duce numai pînă la trecerea de la un sunet la altul, deja existent. În acest caz se produc schimbări în sistemul fonetic, adică se măresc cazurile cu întrebuințarea unui anumit fonem, în detrimentul altuia. Așa sînt consoanele *ĭ* din *l'*, *h* din *f* și *v* din *l*.

7. Schimbările fonetice care ating un anumit sunet numai în poziții fonetice determinate duc la apariția unor *noi alternanțe* în limbă, la schimbări în structura ei fonematică. Astfel, în graiul satului Corovo, din cauza schimbărilor *l*>*ŭ* și *l*>*v*, apar alternanțe noi : *ŭ*—*v*—*l*, *ŭ*—*v* : *bềŭ* — *bềva* — *bềvu* — *bêli* (bial — biala — bialo — beli), *țàŭ* — *țàva* — *țàvu* — *țàli* (țial — țiala — țialo — țeli), *čuvàŭ* — *čuvàvat* — *căvàli*, *stoŭ* — *stòvat* (stol — stolat) etc.

8. Fenomenele fonetice vii studiate de mine furnizează un anumit material şi în legătură cu problema *cauzei primordiale* a schimbărilor fonetice.

O anumită schimbare fonetică este socotită fenomen lingvistic atunci cînd se întîlneşte la un mare număr de persoane. Schimbările fonetice constatate de mine aveau o extindere destul de mare şi nu se putea stabili cum au luat naştere — dacă, la început, au fost o manifestare personală, individuală, care mai apoi s-a extins prin imitare, sau au apărut simultan într-un cerc mai larg de persoane, în legătură cu dezvoltarea sistemului fonetic. În principiu, înclin să cred că schimbările fonetice apar simultan la un număr mai mare sau mai redus de persoane.

Studierea trecerii lui *l'* în *ĭ*, în graiurile teritoriale bulgare nord-vestice, arată clar că un anumit fenomen fonetic poate să apară în acelaşi timp şi independent, în diferite centre populate ale unui anumit grai şi chiar în grupuri de graiuri. Prin urmare, nu întotdeauna se poate vorbi de extinderea radială sau ondulatorie a diferitelor schimbări fonetice. Anumite fenomene fonetice pot să apară simultan în cîteva locuri fără nici o legătură între ele, pentru că ele sînt condiţionate de starea generală a sistemului fonetic al graiului sau limbii. Acest lucru este confirmat şi de faptul că schimbările fonetice studiate de mine: *l'*>*ĭ*, *f*>*h*, *h*>*ş'*, *k*>*č'*, *l*>*ŭ*, *l*>*v* se întîlnesc şi în alte limbi slave sau neslave.

III

Concluziile generale prezentate de mine aici, despre natura schimbărilor fonetice spontane, care ating anumite sunete în poziţii fonetice determinate şi care se datoresc unei evoluţii interne independente, nu pot fi socotite definitive şi absolute. Făcute pe baza unui material restrîns numai la o singură limbă, ele nu fac decît să se rezume la generalităţi. Pentru rezolvarea deplină a naturii acestor schimbări fonetice este necesar un material bogat cules din diferite limbi, care să atingă cazuri mai numeroase şi mai variate. Una din sarcinile dialectologiei este să culeagă şi să studieze acest material documentar, pentru a contribui la rezolvarea problemei teoretice deosebit de importante, privind schimbările fonetice în dezvoltarea limbii.

О СПОНТАННЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЯХ В ЯЗЫКЕ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор изучает определенные фонетические изменения диалектного характера, которые он наблюдал в процессе их образования, исходя из принципа, что главным образом изучение живых фонетических процессов делает возможным правильное объяснение многих фонетических явлений в исторической эволюции языка.

Автор занимается так называемым спонтанными фонетическими изменениями, которые претерпевает известный звук в установленных фонетических положениях и которые обязаны внутренней независимой эволюции.

Фонетические изменения, наблюдаемые автором, следующие:

1. *l'* > *ĭ* (село Чепинцы Софийской обл.).

2. *f* > *h* (Козичено обл. Поморье).

3. *k* и *h* > č и *s* перед гласным в абсолютном конечном положении (село Банско обл. Разлог).

4. *l* твердый (велярный) *й* и *i* (Корово-Велинград).

В результате изучения этих фонетических изменений, автор приходит к следующим общим заключениям·

1. Основная причина появления упомянутых фонетических изменений заключается в особенностях звонкости и произношении звуков·

2. Побудительная причина фонетических изменений находится в произношении звуков, изменяющихся обыкновенно вследствие ассимиляции.

Фонетические изменения, изученные автором в процессе их образования, свидетельствуют о связи между материальной и функциональной сторонами фонемы. Изменение, происшедшее в материальной части вследствие так называемых механических причин (напр. ассимиляция) ведет к изменению фонемы.

3. Фонетические изменения происходят не прямо, а через переходные ступени, обнаруживаемые только во время процесса и показывающие материальную сущность (произношение и акустика) явлений.

4. Фонетические изменения распространяются постепенно на новые слова и в речи все большего числа говорящих. Что касается говорящих лиц, на которых распространяется данное изменение, то автор различает три типа:

а) Одни приводят к появлению новой фонемы.

б) Другие приводят лишь к переходу одного звука в иной, уже в меньшей мере и, главным образом, как комбинаторное явление.

в) Молодежь, в говоре которой изменение произошло полностью.

5. Имеются два типа спонтанных фонетических изменений:

а) Одни затрагивают звук во всех положениях и ведут к полному его замещению в фонематической системе соответствующего говора.

б) Другие затрагивают звук только в определенных положениях.

6· Наблюдаются двоякого рода результаты спонтанных фонетических изменений:

а) Одни приводят к появлению новой фонемы;

б) другие приводят лишь к переходу одного звука в иной, уже существующий.

7. Изменения, затрагивающие известный звук только в определенных фонетических положениях, ведут к появлению новых чередований в языке.

8. Фонетические изменения появляются одновременно у большего или меньшего количества лиц; они могут возникнуть одновременно во многих местах без всякой связи между ними.

SUR LES CHANGEMENTS PHONÉTIQUES SPONTANÉS DE LA LANGUE

(RÉSUMÉ)

Certains changements phonétiques dialectaux — observés au cours du processus de leur formation — sont envisagés par l'auteur, qui part du principe que c'est surtout l'étude des faits phonétiques dans la langue parlée qui rend possible une juste explication de bon nombre de phénomènes phonétique, constatés durant l'évolution historique de la langue.

L'auteur s'occupe des « changements phonétiques spontanés » qui agissent sur un certain son, lorsqu'il se trouve dans des positions phonétiques déterminées, et qui sont dus à une évolution interne indépendante.

Voici les changements phonétiques étudiés par l'auteur :

1. *l'*>*ĭ* (village Tchepintz de la région de Sofia).
2. *f*>*h* (Cozitchino — de la région Pomorie).
3. *k* et *h*>*č* et *ș* devant une voyelle en position finale absolue (village Bansco de la région de Razlog).
4. *l* dur (vélaire)>*ŭ* et *v* (Corovo-Velingrad).

Après avoir étudié ces changements phonétiques, l'auteur tire quelques conclusions générales :

1. Les particularités de sonorité et d'articulation des sons constituent la cause fondamentale de l'apparition de ces changements phonétiques.

2. Le mobile des changements phonétiques réside dans l'articulation des sons qui, généralement, se transforment à la suite de l'assimilation.

Les changements phonétiques, dont l'auteur étudie le processus de formation, prouvent la relation qui existe entre le côté matériel et le côté fonctionnel du phonème. Le changement, déclenché dans le côté matériel par des causes pour ainsi dire mécaniques (l'assimilation, par exemple), aboutit à la modification du phonème.

3. Les changements phonétiques ne se produisent pas directement ; ils traversent des étapes de transition, n'apparaissant qu'au cours du processus et prouvant l'essence matérielle (d'articulation et d'acoustique) des phénomènes.

4. Les changements phonétiques ont lieu par extension successive aux cas et aux personnes. Quant aux sujets parlants qui les adoptent, l'auteur distingue trois types : *a*) ceux qui, étant plus âgés, ignorent le changement ; *b*) ceux d'âge moyen, qui ne l'emploient que rarement et alors, surtout, en tant que phénomènes combinatoires ; *c*) les jeunes, dans le parler desquels le changement a eu lieu totalement.

5. On distingue deux types de changements phonétiques spontanés : *a*) les uns affectant un son en toute position et en arrivent à l'éliminer complètement de la composition phonématique du parler en question; *b*) les autres ne modifient le son que dans certaines positions.

6. Le résultat des changements phonétiques spontanés est également double : *a*) certains mènent à l'apparition d'un nouveau phonème ; *b*) certains autres n'aboutissent qu'au passage d'un son à un autre, déjà existant.

7. Des changements, qui n'affectent un son que dans des positions phonétiques déterminées, conduisent à l'apparition de nouvelles *alternances* dans la langue.

8. Les changements phonétiques se produisent simultanément chez un nombre plus ou moins grand de personnes ; ils peuvent être constatés dans plusieurs endroits en même temps, sans que toutefois il y ait la moindre contingence entre eux.

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL AL LINGVIȘTILOR (Oslo, 5—9 august 1957)

DE

Acad. IORGU IORDAN

Primul congres internațional al lingviștilor, consacrat, la fel cu continuatoarele lui, tuturor disciplinelor lingvistice, indiferent de limbile și problemele pe care le studiază fiecare specialist în parte, s-a ținut la Haga în 1928. De atunci încoace au avut loc alte șapte reuniuni asemănătoare, organizate de Comitetul Internațional Permanent al Lingviștilor (C.I.P.L.) în diverse centre europene (toate aparținînd Occidentului), la intervale variabile, între 2 ani (de la I-ul la al II-lea) și 5 ani (de la al VII-lea la al VIII-lea) [1].

Programul de lucru al congresului s-a remarcat printr-o bogăție și o varietate puțin obișnuite. Temele puse în discuție au fost unele de lingvistică generală, altele, referitoare la probleme mai mult ori mai puțin speciale, altele, în sfîrșit, legate de aspectul practic al studierii limbilor.

Patru dintre problemele de lingvistică generală au constituit obiectul unor rapoarte întocmite, la propunerea organizatorilor congresului, de către specialiști considerați ca cei (sau printre cei) mai indicați să le cerceteze și, eventual, să le rezolve. Ele sînt următoarele (dau în paranteză numele autorilor) : 1. *Cum pot contribui studiile tipologice la dezvoltarea lingvisticii comparate istorice?* (Roman Jakobson, Universitatea Harvard, S.U.A.) ; 2. *Importanța distribuției, comparată cu alte criterii, în analiza limbilor* (P. Diderichsen, Virum-Danemarca și H. Spang-Hanssen, Copenhaga) ; 3. *Cum pot contribui la dezvoltarea lingvisticii tehnicile noi ale foneticii acustice?* (d-ra Eli Fischer-Jörgensen, Copenhaga) ; 4. *In ce măsură sensurile cuvintelor pot fi considerate ca alcătuind o structură?* (L. Hjelmslev, Copenhaga).

[1] Acest ultim amănunt interesează prin faptul că, abstracție făcînd de epoca celui de-al doilea război mondial, cu consecințele lui bine cunoscute în ce privește relațiile internaționale de tot felul, distanța cea mai mare dintre două congrese a fost atinsă în ultima vreme, și aceasta din motive de ordin financiar : cu tot sprijinul dat de UNESCO, dificultățile de participare sînt foarte mari și adesea de neînvins. Este aici unul dintre aspectele grelei situații economice a țărilor capitaliste și, îndeosebi, a oamenilor lor de știință.

Aceste rapoarte, tipărite din timp, au fost prezentate, în rezumat, la ședințele plenare și s-au bucurat de o atenție deosebită, manifestată, înainte de toate, printr-o foarte bogată participare la discuții. Astfel, ca să dau un singur exemplu, raportul lui Hjelmslev, care, la întrebarea pusă în titlu (v. mai sus), a răspuns afirmativ, bazîndu-se, între altele, pe ideea că structura nu e numai formă, ci și conținut, a determinat intervenția a circa 20 de congresiști. Cei mai mulți au combătut fie concepția însăși a raportorului, fie anumite afirmații sau interpretări în legătură cu faptele invocate. O obiecție, după mine foarte importantă, a fost aceea a unui tînăr lingvist francez (J. Perrot, Montpellier), că „structură" în afara gramaticii nu există și, prin urmare, semantemele (= sensurile cuvintelor) nu pot fi studiate din punct de vedere structural. Numai faptele de limbă gramaticalizate alcătuiesc o structură. Este cazul derivării și al compunerii, care, deși se leagă strîns de vocabular, au căpătat cu vremea caracter gramatical și de aceea formează o structură propriu-zisă. Alt lingvist francez, tot tînăr (B. Pottier, Bordeaux), a criticat separarea sincroniei de diacronie, caracteristică, după cum se știe, întregii școli saussuriene.

Dintre celelalte chestiuni de lingvistică generală, cu privire la care s-au prezentat rapoarte, merită a fi amintite următoarele: *Probleme fundamentale în analiza și sinteza vorbirii*; *Legătura dintre fonologie, morfologie și sintaxă*; *Reacția informatorilor indigeni ca criteriu în analiza lingvistică*; *Cum pot fi folosite principiile lingvisticii structurale în cercetările de geografie lingvistică?*

Un loc important a fost acordat comunicărilor privitoare la probleme de fonetică și de fonologie. Multe dintre ele s-au legat mai mult ori mai puțin strîns de raportul, deja amintit, al d-rei Eli Fischer-Jörgensen, în sensul că s-a ocupat de diverse aspecte ale foneticii experimentale. O adevărată senzație a constituit, pentru marea mulțime a ascultătorilor, comunicarea lui Peter D. Strevens (Edinburgh), intitulată *Performanța unui sintetizator de 6 parametri al vorbirii* și însoțită de demonstrații cu ajutorul unui enorm aparat, foarte complicat, pe care îl manipula, după indicațiile conferențiarului, un tehnician specialist în domeniul telefoniei. Pe măsură ce se desfășura comunicarea, acesta din urmă intervenea, unde și cînd trebuia, pentru a face să varieze, din punctul de vedere al tonalității, al intensității și al tempo-ului, reproducerea unei scurte fraze, înregistrate de mai înainte. Din explicațiile date rezultă că aparatul este invenția unor tehnicieni telefoniști, care au realizat-o împinși de necesitatea economisirii timpului și banilor în convorbirile telefonice. Foneticienii, luînd cunoștință de această invenție, au crezut că pot s-o utilizeze în cercetările lor. Nu am pregătirea necesară spre a mă pronunța asupra rezultatelor deja obținute, sau care se vor obține de aici încolo, dar sînt convins că se va ajunge la clarificarea și precizarea unor aspecte ale limbajului articulat mai puțin bine studiate pînă acum, din cauza imperfecțiunii aparatelor întrebuințate.

O completare a acestei comunicări a fost aceea a lui G. Fant (Stockholm), intitulată *Utilaj electro-acustic putînd servi lingviștilor*. N-am asistat la prezentarea ei, dar am primit un text scris la mașină, cu titlul *Instrumente și metode moderne pentru studiul acustic al vorbirii* și avînd drept autor

pe același lingvist. Interesant, în legătură cu cele spuse mai sus despre comunicarea lui Strevens, este faptul că textul în chestiune poartă antetul următor: „Institutul regal de tehnologie, Secția de telegrafie și telefonie. Raportul nr. 8, 11 iunie 1957. Laboratorul de transmitere a vorbirii". Avem a face, așadar, cu realizări tehnice tot dintr-un domeniu străin de fonetică, dar apropiat de ea, întrucît obiectul de studiu este oarecum identic. Acest text, foarte dezvoltat (circa 60 de pagini mari de coală), are ca anexă 18 planșe, care ajută la urmărirea și înțelegerea discuției.

Deși au un conținut cu totul diferit, fără nici o legătură cu fonetica, pot aminti aici comunicările (prezentate sub forma unor rapoarte întocmite la cererea comitetului de organizare) despre „traducerea mecanică" (textele lor, trei la număr, au apărut în volumele cu rapoarte tipărite înainte de începerea congresului). După cum se știe, problema traducerii mecanice preocupă și pe unii lingviști din țările de democrație populară, în frunte cu cei sovietici (v. articolul publicat în „Voprosî iazîkoznaniia", 1957, fasc. I, p. 107 urm.), datorită faptului că mașina poate înlocui, în anumite condiții, munca omului, ceea ce înseamnă economie de timp și de forțe, care pot fi utilizate mai cu folos acolo unde intervenția activă și creatoare a minții omenești este absolut necesară.

În titlul uneia dintre comunicările menționate apare termenul *parametru*, împrumutat din geometrie. Îl găsim folosit și în legătură cu morfologia (într-o comunicare a lui Eric P. Hamp, Chicago). Dacă mă opresc asupra lui, o fac din cauză că cunoscutul lingvist american, Joshua Whatmough, profesor la Universitatea Harvard, a prezentat un raport, cerut de organizatorii congresului, despre lingvistica matematică. La baza acestui raport stă ideea, enunțată de Saussure, că vorbirea este alcătuită din unități analizabile (foneme, morfeme, cuvinte, fraze, paragrafe, capitole) și că, prin urmare, deși unitară în ce privește conținutul, ea poate fi descompusă în elementele ei constitutive [1]. (Dacă limbajul n-ar exista, noi l-am putea „crea" prin îmbinarea, în toate felurile, după necesități, a acestor elemente, bineînțeles, în ipoteza că le-am avea la dispoziție.) De aceea, ele pot fi studiate din punctul de vedere al frecvenței, al combinațiilor în care apar etc., iar rezultatele obținute sînt apte de a fi exprimate prin formule matematice [2].

Chestiuni mai mult ori mai puțin speciale au fost tratate în comunicări grupate pe secții, cărora li s-a acordat, de obicei, un timp extrem de limitat (cîte o oră, pentru 2—3 împreună, în fiecare zi). Dat fiind numărul mare al secțiilor, cele aproape 60 de comunicări au putut fi ținute, dar cu o participare, în general, foarte redusă, mai ales în ce privește discuțiile.

Destul de multe au fost consacrate limbilor indo-europene și unor limbi ne- sau preindo-europene. Printre cele dintîi amintesc, ca mai

---

[1] Autorul raportului folosește termenul grecesc *epilegma(ta)*, pe care-l explică prin „fragment (mai lung sau mai scurt) extras din fluxul vorbirii".

[2] M-am limitat să expun, foarte sumar și destul de imperfect, ceea ce mi se pare esențial în raportul lui Whatmough, fără să iau atitudine, pentru motivul că nu posed nici pe departe cunoștințele necesare privitoare la această nouă metodă de cercetare a limbajului, spre a mă putea pronunța asupra valabilității ei. Un articol informativ, accesibil în general, întrucît se adresează unui public ceva mai larg, a apărut în revista „Forschungen und Fortschritte", iulie 1956, p. 211 urm., sub titlul *Matematizarea lingvisticii* (autor E. Koschmieder, München).

importante (cum arată şi faptul că au fost cerute, sub forma unor rapoarte, de către organizatorii congresului şi programate după amiaza, în condiţii asemănătoare cu cele patru rapoarte generale amintite mai înainte), pe următoarele : „*Laringalele*" *indo-europene* (A. Martinet, Paris) ; *Descoperiri noi în lingvistica indo-europeană* : *hitita* (J. Kuriłowicz, Cracovia), *tocarica* (G. S. Lane, S.U.A.), *indo-europeana în Peninsula Iberică* (A. Tovar, Salamanca), *greaca miceniană* (J. Chadwick, Cambridge).

Marea majoritate a comunicărilor de acest fel n-aveau nici o legătură cu problemele de bază puse în discuţia congresului. Întocmirea lor a fost lăsată la libera alegere a participanţilor, în scopul de a da unui număr cît mai mare de lingvişti posibilitatea să-şi facă cunoscute preocupările ştiinţifice din preajma deschiderii congresului. Unele au tratat teme foarte dificile, ceea ce explică, fără să justifice însă, formularea unor ipoteze pur şi simplu fantastice. Amintesc, ca exemplu, comunicarea lingvistului catalan A. Griera, care a încercat să dovedească ascultătorilor săi că basca este o limbă... latină !

Un interes deosebit a prezentat, şi absolut vorbind, dar şi, mai ales, prin faptul că constituie o noutate, secţia „lingvistică aplicată", în cadrul căreia s-a discutat problema pregătirii materialelor de învăţămînt (gramatici practice şi dicţionare, în special pentru limbi străine) şi aceea a creării unor alfabete noi. Raportori (desemnaţi de mai înainte) au fost Ch. C. Fries (Michigan, S.U.A.) şi J. Berry (Londra). Ambele probleme sînt, cum ştim, foarte actuale în R.P.R. De aceea delegaţia noastră a avut prilejul să arate ce s-a făcut la noi în această privinţă, insistînd asupra condiţiilor care au determinat o asemenea activitate şi a scopurilor urmărite de cei ce au desfăşurat-o. Poate fi amintit aici, întrucît se leagă, prin conţinut, de problemele amintite chiar acum, raportul lui Trygve Knudsen şi Alf Sommerfelt (Oslo), intitulat *Principii de definiţie în dicţionarele unilingve.*

★

Din cele ce precedă rezultă că al VIII-lea Congres internaţional de lingvistică a stat sub semnul structuralismului. Atît rapoartele principale, cît şi numeroase altele, precum şi o bună parte din comunicările propriu-zise vorbesc clar în acest sens. De altfel era necesară o prezentare a concepţiei structuraliste sub diversele ei aspecte, dat fiind că şi-au însuşit-o şi continuă să şi-o însuşească un mare număr de lingvişti. Aşa se explică şi faptul, bine cunoscut, că revista sovietică „Voprosî iazîkoznaniia" a iniţiat încă din anul trecut o largă dezbatere, care nu s-a terminat încă, asupra structuralismului. După cum am arătat deja, foarte sumar, fireşte, la congres s-au ridicat destule glasuri contra punctului de vedere al raportorilor, toţi structuralişti, chiar dacă de nuanţe mai mult ori mai puţin diferite, dar ele au combătut, de obicei, fie anumite afirmaţii, fie unele interpretări ale materialului lingvistic folosit ca demonstraţie, şi numai rareori concepţia sau, mai aproape de adevăr, aplicarea ei. Căci a studia structura unei limbi ori a unui grup de limbi înrudite este, pentru lingvist, o sarcină obligatorie, impusă de necesitatea cunoaşterii particularităţilor caracteristice ale limbii sau limbilor respective. După mine, majoritatea structuraliştilor săvîrşesc greşeala, care vine în contradicţie cu însăşi ideea de

bază a concepției lor, că, lăsîndu-se atrași și înșelați de anumite trăsături comune, explicabile prin natura intimă a limbajului omenesc, ei neglijează cu totul tocmai specificul fiecărui idiom în parte, produs al condițiilor lui de dezvoltare, și ajung astfel la studiul nu al uneia sau mai multor limbi concrete, ci al limbii ca atare, o abstracție creată de ei înșiși, aceeași oricînd și oriunde (la fel cu autorii gramaticilor „raționate" din sec. XVII și XVIII).

Atmosfera structuralistă a congresului s-a manifestat și prin participarea masivă a lingviștilor din țările unde diversele curente ale structuralismului sînt, cantitativ și calitativ, bine reprezentate. Mă refer, înainte de toate, la S.U.A., Danemarca, Norvegia ș. a., ai căror delegați au fost foarte numeroși și, în general, foarte activi.

Dintre celelalte delegații menționez pe a Uniunii Sovietice, formată din șapte persoane, sub conducerea lui B. A. Serebrennikov (au prezentat trei comunicări și au intervenit adesea în discuții), pe a R. Cehoslovace și a R.P. Polone, de asemenea destul de numeroase și de active. Au participat și reprezentanți (foarte puțini !) ai Americii Latine, printre ei Eugen Coșeriu, fost student al Universității din Iași și în prezent profesor universitar la Montevideo.

Participarea țării noastre s-a soldat cu un succes vrednic de reținut, datorită volumului *Mélanges linguistiques*, pregătit în vederea congresului și, prin majoritatea contribuțiilor, strîns legat de temele puse în discuție acolo. În cuvîntarea de încheiere a lucrărilor, Alf Sommerfelt, președintele comitetului de organizare, a consacrat volumului nostru un pasaj, pe care cred util să-l reproduc aici : „În numele congresului exprim calda noastră apreciere pentru inițiativa luată de colegii noștri romîni. Ieri, profesorul Iordan a prezentat congresului un volum intitulat *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès des Linguistes à Oslo du 5 à 9 août 1957*. Volumul conține o serie de articole, cele mai multe privitoare la aceleași probleme pe care le-am discutat acum, și va constitui un important supliment la Actele Congresului. Aș ruga pe profesorul Iordan să transmită colegilor săi caldele noastre mulțumiri". Acad. Al. Rosetti a făcut o comunicare (*Asupra teoriei silabei*), de asemenea atît el, cît și ceilalți membri ai delegației au luat cuvîntul în legătură cu unele dintre rapoartele și comunicările prezentate.

Ar mai fi, în sfîrșit, de amintit, că congresiștii au avut tot timpul prilejul să răsfoiască publicațiile expuse în holul clădirii Universității din Oslo, unde au avut loc ședințele plenare. La propunerea, foarte binevenită, a organizatorilor congresului, țările participante au trimis un număr de exemplare din revistele și cărțile de lingvistică publicate de ele în ultima vreme. Am putut astfel lua cunoștință de unele lucrări importante, despre care auzisem, dar nu le văzusem încă. Ne-am găsit, deci, într-o situație asemănătoare cu aceea privitoare la cîteva dintre problemele tratate în diversele rapoarte și comunicări. Aceste două aspecte ale congresului au fost, de fapt, cele mai interesante și mai bogate în învățăminte pentru noi. Pot adăuga și pe acela, dintr-un anumit punct de vedere la fel de important, al reluării legăturilor personale cu oameni pe care îi cunoșteam mai de mult și al stabilirii unor legături noi. Căci hotărîri, fie și sub formă de simple propuneri, nu s-au luat, pentru motivul că la astfel de manifestări

internaționale, organizate de oameni de știință din țările burgheze, nu se pune problema nici măcar a unui acord de principiu : fiecare participant rămîne, de obicei, la punctul său personal de vedere, pe care și-l modifică, eventual, într-o măsură mai mare ori mai mică, după congres, cînd ia cunoștință pe îndelete de tezele preopinenților.

Atmosfera generală a fost foarte prielnică pentru apropierea dintre oameni, și nu numai sub raportul strict științific. Atît în cuvîntările oarecum oficiale, cît și în intervențiile critice ale participanților la discuții, am constatat dorința sinceră de a evita în măsură maximă tot ce poate provoca neînțelegere sau suspiciune. Caracteristică pentru această reconfortantă stare de spirit a fost ședința de încheiere a dezbaterilor. Conducătorul delegației sovietice (B.A. Serebrennikov) și d-na Adelaide Hahn, reprezentanta Societății americane de lingvistică și a Cercului lingvistic din New York, s-au găsit pe aceeași linie, vorbind amîndoi despre necesitatea unei apropieri tot mai mari între oamenii de știință de pretutindeni.

În rezumat, al VIII-lea Congres internațional de lingvistică a însemnat pentru noi un cîștig, atît din punct de vedere pur științific, prin inițierea noastră în anumite probleme mai puțin accesibile nouă sau prin precizarea unora pe care le cunoșteam într-o oarecare măsură, cît și din punctul de vedere al stabilirii, respectiv al reluării legăturilor personale cu numeroși specialiști din diverse țări europene și extraeuropene.

NOTE ETIMOLOGICE

ISTORIA SOCIALĂ ÎN SERVICIUL ETIMOLOGIEI ROMÎNE

DE

G. IVĂNESCU

Lexicul romîn care provine din latină şi din limbile cu care romîna a venit în contact a fost elucidat în cea mai mare parte din punctul de vedere al originii sale, prin comparaţia romînei cu latina şi cu limbile care au influenţat-o.

Desigur, cîteva mii de cuvinte au o etimologie nesigură, iar alte cîteva mii de cuvinte, dintre care o mare parte trebuie să fie tracodacice, au rămas fără etimologie. Dar etichete ca : „etimologie necunoscută", „origine obscură" sau „etimologie nesigură" par să nu incomodeze pe cei mai mulţi dintre noi. Progresul studiilor etimologice la romîni, în momentul de faţă, nu poate rezulta decît din părăsirea vechilor drumuri bătute şi din folosirea unor metode de cercetare, la care s-a recurs prea puţin pînă astăzi. Căci identificarea cuvintelor tracodacice din romînă nu se poate face cu metodele folosite la identificarea elementelor latine, slave etc., iar o certitudine în haosul etimologiilor nesigure nu se poate obţine decît prin invocarea unor elemente noi, extralingvistice, din domeniul istoriei sociale. În cele ce urmează, vom încerca să păşim pe unul din aceste drumuri care pot duce la rezultate noi pentru etimologia romînă. Îndoiala şi şovăiala care există la stabilirea etimologiei unor termeni se risipeşte dacă recurgem la luminile pe care le aruncă asupra istoriei cuvintelor istoria instituţiilor sociale la care se referă acele cuvinte. Ipoteze care par inacceptabile sau greu de admis devin, în lumina istoriei sociale, certitudini, iar, în cazuri în care pînă azi nu s-a putut da o etimologie, istoria socială indică una foarte plauzibilă. În fond, este vorba de vechea metodă „cuvinte şi lucruri", concepută însă mai larg decît au făcut unii care au înţeles prin „lucruri" numai obiectele materiale. În cazurile pe care le vom discuta mai jos, etimologia cuvintelor a fost greu de recunoscut, din cauză că sensul iniţial referitor la o realitate socială caracteristică unei orînduiri sociale trecute s-a schimbat foarte mult, iar dispariţia acelei orînduiri sociale făcea vechiul sens de nerecunoscut.

Cuvînt

Nu avem o părere unanim acceptată cu privire la etimologia termenului *cuvînt*. Autorii *Lexiconului romînesc-latinesc-unguresc-nemţesc*, Buda, 1825, p. 161, şi Tiktin, R.-D. W., I, p. 474, o identifică în lat. *conventus* „adunare", „întrunire"[1]. Tiktin invocă, pentru dezvoltarea semantică, alb. *kuvënd* „Unterredung, Rede" şi bulg. *zbor* „Versammlung, Rede", *zborja* „reden".

---

[1] Dar Tiktin face greşeala de a da lui *conventus* sensul de „învoială", „înţelegere" („Übereinkunft"), deşi, invocînd pe alb. *kuvënd* şi pe bulg. *zbor*, a avut în vedere pe *conventus* „întrunire", „adunare".

Cihac, *Dict.*, I, p. 313, Pușcariu, *Etym. Wörterbuch*, p. 42, Meyer-Lübke, R.E.W., ed. I, p. 174, Philippide, *Orig.*, II, p. 137, și Candrea, *Dict. enc.*, p. 378, scot cuvîntul romîn din lat. *conventum*, „învoială", „înțelegere", „contract", „pact". Poate că acești lingviști s-au crezut obligați să dea altă etimologie decît ceilalți, din cauză că substantivul romîn era neutru, nu masculin, ca lat. *conventus*. Dar prefacerea masculinelor latine în neutre, atunci cînd masculinele designează nume de lucruri (deci inanimate) este, cum a arătat cu diferite ocazii Al. Graur (vezi ultimul său articol despre această chestiune în „Limba romînă", 1951, nr. 1, p. 39—44), foarte frecventă și firească (însuși Philippide constata, de altfel, faptul, în cursul său nepublicat de morfologie istorică a limbii romîne, *Istoria formelor*, ținut decenii de-a rîndul la Universitatea din Iași, numai că, în loc de neutru, el vorbea de eterogen). În R.E.W., ediția a III-a, 1935, Meyer-Lübke renunță la *conventum*, pentru a admite și el pe *conventus*, căruia îi dă însă însemnarea greșită de „Übereinkunft", „convenție", „înțelegere", dar desigur numai dintr-o scăpare din vedere, căci el dă evoluției semantice a cuvîntului romînesc o explicare ce ne arată că a considerat ca prim sens al cuvîntului romîn pe cel de „adunare" : „wohl nach der Doppelbedeutung von griech. *homilia* „Gemeinschaft", „Rede" [1].

Desigur, lat. *conventum* poate sta la baza romînescului *cuvînt*, întrucît convenția este una din formele discuției dintre doi oameni, ale vorbirii în general. (Nu trebuie să uităm că sensul cel mai vechi al termenului *cuvînt* a fost cel de „vorbire", „cuvîntare" existent și astăzi în unele împrejurări. De altfel, printre sensurile termenului *cuvînt* se găsește și cel de „promisiune", „convenție", „înțelegere", în expresiile : *om de cuvînt, se ține de cuvînt, își ține cuvîntul dat.* Probabil, aceste considerente i-au determinat și pe autorii *Dicționarului limbii romîne*, I, partea a II-a, p. 1058, să dea termenului romîn o dublă etimologie : lat. *conventus* și lat. *conventum*. Pentru evoluția semantică de la „adunare" la „vorbire" se mai invoca acolo, pe lîngă alb. *kuvënd* „discurs", „conversație" și neogr. κουβέντα „discurs", „conversație", neogr. ὁμιλία „adunare", „conversație", bulg. *zbor* „adunare", „conversație" și sîrb. *zbor* „adunare", „cuvînt". Dar această dublă etimologie nu mai este admisă de S. Pușcariu în *Limba romînă*, I, București, 1940, p. 242, unde autorul nu se poate hotărî pentru vreunul din cele două cuvinte latinești : *conventum* sau *conventus*. Nouă ni se pare că nu este nevoie să se recurgă la o dublă etimologie, și cu atît mai puțin la un termen rar întrebuințat în latină, cum era *conventum*. Desigur, termenul romîn își are originea în termenul foarte des întrebuințat în epoca imperială, în latină, apoi transmis mai departe, în limbile romanice, dar cu sens schimbat : *conventus*. De altfel, trebuie să se facă o precizare în plus : termenul romîn provine nu din *conventus* „adunare", „întrunire", ci din *conventus* „adunarea organizată și condusă de cineva", „adunare care este o instituție socială". Într-adevăr, cuvîntul latin *conventus* designa următoarele realități sociale [2] :

1. Adunările judiciare, ședințele pe care le țineau guvernatorii romani periodic în principalele orașe ale provinciei lor, cu notabilii regiunii și cu principalii cetățeni din provincie. Ele s-au menținut și în timpul imperiului. Ședințele se țineau în forum, iar mai tîrziu, într-o basilică sau într-o sală de audiențe din palat.

2. Capitalele circumscripțiilor judiciare, în care se țineau ședințele în provincii sau chiar aceste circumscripții. Se pare că aceste reședințe au fost menținute ca atare și în timpul imperiului, cînd au fost utilizate din punct de vedere financiar.

---

[1] Avem a face, de fapt, cu o greșeală de tipar din ediția a III-a a acestui dicționar. Articolul despre *conventum*, care trebuia să poarte nr. 2194, a dat numai titlul, iar conținutul articolului a fost luat de la articolul despre *conventus*, care trebuia să poarte nr. 2195, căci în ediția a III-a lipsește de fapt nr. 2195. La corectură, *conventum* a fost transformat în *conventus*, dar sensul („Übereinkunft") a rămas neschimbat. Așadar, în realitate, Meyer-Lübke nu renunțase la etimologia *conventus*.

[2] Vezi Daremberg et Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, I, Deuxième partie, p. 1496—1497.

3. Marea adunare a cetăţenilor, pe care-i atrăgea ţinerea periodică a şedinţelor provinciei, apoi timpul cînd aceste adunări aveau loc.

4. Adunările provinciale menţinute de romani în unele oraşe şi numite de obicei *concilium*.

5. Totalitatea romanilor publicani, *mercatores*, negustori sau curieri, *negociatores*, care locuiau în provincie şi formau în jurul guvernatorului un fel de corp care reprezenta poporul roman

Dintre toate aceste sensuri, cele care trebuie luate în considerare pentru etimologia cuvîntului romîn sînt sensurile 1, 3 şi 4. Asemenea adunări n-au mai fost posibile după cucerirea părţii de nord a Peninsulei Balcanice de către slavi, produsă în prima jumătate a secolului al VII-lea. Dar vechiul termen s-a transmis, desigur, asupra adunărilor care aveau loc, începînd din acest secol, în cadru gentilic, — e vorba de orînduirea gentilică în descompunere —, căci, în evul mediu, exista în Peninsula Balcanică şi în Dacia obştea sătească, identică în fond cu ginta (pentru Peninsula Balcanică, vezi Levcenko, *Vizantiiski Sbornik*, Moscova, 1945, p. 12—95, şi Lipşiţ, *ibid.*, p. 96—143 ; pentru Dacia, faptul rezultă din existenţa judeciei). Asemenea adunări cu caracter juridic explică şi evoluţia semantică de la ,,adunare'' la ,,discurs'', ,,cuvîntare'', ,,vorbire'', care s-a produs la cuvîntul în discuţie. Desigur nu este nevoie să admitem, în acest caz ca Meyer-Lübke, un calc lingvistic după neogr. ὁμιλία care, de fapt, nu înseamnează şi ,,adunare'', cum spunea învăţatul german, — acesta era sensul cuvîntului grecesc în antichitate şi evul mediu —, ci numai ,,limbaj'', ,,vorbă'', ,,conversaţie'', ,,discurs''. De altfel, un calc lingvistic după greacă era imposibil la romîni după secolul al VII-lea, căci, în acel secol, romînii au pierdut pentru cîtăva vreme contactul cu grecii, rămînînd să locuiască numai în spaţiul ocupat şi colonizat de slavi, iar cînd, în veacul al XI-lea, romînii sud-dunăreni au ajuns din nou sub stăpînire greacă, contactul celor din nordul fluviului cu limba greacă a fost prea redus ca să se ajungă la asemenea calcuri lingvistice. Aşadar, după toate probabilităţile, evoluţia semantică despre care vorbim s-a produs în cadru gentilic, înainte de instaurarea ordinii feudale la romîni. După toate probabilităţile, şi evoluţia semantică din albaneză, bulgară şi sîrbă, identică cu cea din romînă, s-a produs tot după prăbuşirea stăpînirii romane, în secolul al VII-lea, în Peninsula Balcanică de nord, într-un cadru social gentilic. Adunarea poporului în cadrul unei ginţi, al unei fratrii sau al unui trib, a caracterizat întotdeauna organizaţia socială gentilică. Astfel, o găsim la grecii din epoca homerică, care, datorită existenţei acestei instituţii, au ajuns să-şi creeze un termen pentru ,,cuvîntare'' din termenul care însemna ,,adunare'' : v. gr. ἀγορά ,,adunare'' ,,discurs'', ,,piaţă publică'', ,,piaţă'', ,,alimente'' face parte din familia de cuvinte a lui ἀγείρω, care însemna numai ,,adun''. Putem conclude că, în societăţile organizate gentilic, a existat tendinţa ca substantivul care denumeşte adunarea poporului să capete şi sensul de ,,discurs'', ,,cuvîntare'', ,,vorbire''.

Aşadar evoluţia semantică despre care vorbim era realizată la noi atunci cînd a început feudalismul. Dar feudalismul începe la romîni în secolul al IX-lea sau al X-lea (vezi G. Ivănescu, *Istoria limbii romîne în lumina materialismului dialectic*, Iaşi, 1950, p. 26, şi B. Cîmpina, *Nouv. ét. d'histoire*, p. 181—207, articolul *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*). Vechimea evoluţiei semantice a termenului romîn o dovedeşte şi prezenţa lui *cuvînt*, cu acelaşi sens, în istroromînă (pentru faptul istroromîn, vezi Puşcariu, *Etym. Wört.*, *loc. cit.*, şi *Limba romînă*, I, p. 242), precum şi derivatul (verb) *cuvînt(ez)*, ir. *cuvintu* ,,vorbesc'', care, chiar dacă va fi fost moştenit din lat. *conventare* (cf. şi alb. *ku(vë)ndoń* şi ngr. κουβεντιάζω ,,a vorbi''), a trebuit să-şi schimbe sensul după *cuvînt* şi datorită aceloraşi cauze. Şi în macedoromînă avem *cuvendă* ,,cuvînt, vorbă, conversaţie'' (Puşcariu, *Etym. Wört.*, *loc. cit.*, dă *cuvend*) ; dar, desigur, acest termen macedoromîn nu e de origine latină, cum admitea Pascu, *Dict. étym. macédo-roumain*, I, p. 185 (<pl. *conventa*), ci sau de origine albaneză, (aşa cum credea Puşcariu, *loc. cit.*), sau de origine greacă, cum pare să arate *-ă* final şi prefacerea lui *t* precedat de *n* în *d*. Este imposibil de admis că evoluţia semantică în discuţie s-a produs în epoca feudală, la curţile feudalilor de pe teritoriul romînesc

unde *a (d)vorbi* (<v. sl. *d'vorbiti* ,,a sluji la curte") a ajuns să însemneze ,,a vorbi" (vezi St. Romanski, *Weigands Jahresb.*, XIII, p. 106—108), iar (*dvorĭbă* (< v. sl. *dvorĭba*) ,,slujbă" (la curte), ,,slujire" a ajuns să însemneze ,,vorbă" (vezi P. P. Panaitescu, *Interpretări romînești*, p. 59) [1]. De altfel, feudalismul de pe teritoriul romînesc a fost la origine slav și maghiar, așa că ar fi putut duce mai greu la schimbarea sensului unui cuvînt de origine latină. Un feudalism romînesc am avut probabil numai începînd cu secolul al XIII-lea, ceea ce ar constitui un termen *a quo* prea tardiv pentru evoluția semantică despre care vorbim, atestată deja în cele mai vechi texte romînești, ca și în istroromînă (*a (d)vorbi* și *(d) vorbă* au, în vechea romînă, și sensurile slave vechi). Nu putem admite că organizarea gentilică de pînă atunci a poporului romîn a rămas fără nici o urmare asupra evoluției semantice a termenului în discuție. Și cele spuse aici despre rom. *cuvînt* le consider valabile și pentru alb. *kuvënd* și bulg. și sîrb. *zbor*. S-ar părea că, dintre termenii pomeniți mai sus, numai termenii grecești κουβέντα și ὁμιλία nu se explică prin stările de lucruri gentilice, ci feudale. Acad. E. Petrovici îmi atrage atenția asupra faptului că în Banat avem termenii *divan* ,,taifas" și *turvin* ,,taifas", apoi *a divăni* ,,a sta de vorbă", ,,a vorbi", și *a turvini* ,,a sta de vorbă, a vorbi", care prezintă aceeași evoluție semantică de la ,,adunarea cu caracter politic" la ,,cuvintare", de unde apoi sensul de ,,taifas", ,,vorbă". D-sa îmi mai atrage atenția asupra faptului că această evoluție s-a petrecut în epoca feudală (*divan* și *turvin* au pătruns doar în romînă în epoca feudală, căci primul își are originea în turcul *divan* ,,judecată", iar celălalt, în maghiarul *törvény* ,,lege", ,,judecată" și ,,tribunal")[2]. Numai că evoluția semantică a neogrecului ὁμιλία se explică nu prin viața politică sau juridică, ci prin intensa viață religioasă din imperiul bizantin : termenul care însemna ,,adunare", ,,intîlnire", ,,reuniune familiară" fiind adoptat de scriitorii creștini pentru a denumi asemenea reuniuni ale creștinilor, în care se ținea o predică, a căpătat noile sensuri indicate mai sus.

Este interesant de remarcat că limbile romanice din apus și-au creat, ca și neogreaca, un termen pentru ,,cuvîntare", nu dintr-un cuvînt politic sau juridic, referitor adică la o realitate politică sau juridică, ci tot dintr-un termen religios creștin, lat. *parabola* : fr. *parole*, it. *parola*, sp. *palabra* etc. Viața creștină a fost acolo atît de puternică, atît de bine organizată, — și aceasta nu se poate considera decît ca un rezultat al organizării feudale —, încît discursul prin excelență era cel religios, era predica explicatoare a parabolei evanghelice [3]. La noi, unde ca

[1] Acad. E. Petrovici crede că aceste două cuvinte au caracterizat la origine tot terminologia judecătorească (comunicare orală).

[2] Tiktin, *R.-D. W.*, III, p. 1668, dă, sub *turvin* numai sensul mai vechi, inexistent astăzi, al cuvîntului bănățean ,,Gericht, Gerichtverhandlungen", deși în pasajul dat ca exemplu, — Weigand, Jb. III, p. 283 — , avem sensul ,,vorbă", ,,discuție". Tot așa, l. c., sub *a turvini* se dă sensul ,,a ține judecată" (,,Gericht halten"), deși, în exemplul citat acolo, avem sensul ,,a vorbi".

[3] Desigur, n-are dreptate A. Dauzat, *Dict. étym. de la langue française*, p. 354, cînd crede că evoluția semantică despre care vorbim s-a produs pentru că parabola era considerată ca ,,vorbirea (divină) prin excelență". Cred că termenul *parabola* a căpătat la începutul epocii feudale și sensul de ,,*cazanie* explicatoare a parabolei" și, în cele din urmă, ,,discurs" (în general), apoi ,,vorbire". N-are dreptate nici Meyer-Lübke, cînd dă în *R.E. W.*, ed. a III-a, p. 512, lui *parabola* sensul de ,,discurs", ,,cuvînt" (,,Wort") și mai ales n-are dreptate cînd afirmă : ,,Die Doppelbedeutung ,,Gleichnis" und ,,Wort" zeigt hebr. *pdschāl*; durch die Kirche ist sie auf griech. *parabole* übertragen worden und dieses auf demselben Weg ins Lat. gedrungen, wo dann die Volkssprache nur die zweite behalten hat". Wackernagel, *Ind. Forsch.*, 31, p. 262—267, la care se trimite acolo, spune cu totul altceva : ebr. *măšăl* [nu *pdschal*, cum transcrie greșit Meyer-Lübke; dar avem a face probabil cu o greșeală de tipar], care a fost tradus în *Noul Testament* prin gr. παραβλή. Lat. *parabola*, însemna ,,Sprichwort, Spruch, Gnome, Spot, Gleichnis", nu însă și ,,Wort", iar termenul latin biblic *parabola* a avut sensul de ,,parabolă" și cel mult pe cel de ,,proverb".

urmare a structurii gentilice a societății, creștinismul organizat a lipsit din secolul al VII-lea pînă în al XIV-lea, cel puțin la nordul Dunării, discursul prin excelență a fost cel politic, ținut în adunarea poporului. Este de adăugat că puternica viață religioasă din apus a dat un sens religios chiar cuvîntului latin *conventus*, care a ajuns să însemneze acolo „mănăstire", adică „conviețuire monahală" : cf. fr. *couvent*, it. *convento* etc. (după Meyer-Lübke, *R.E.W.*, ed. a III-a, p. 204, numai de la mijlocul secolului al XII-lea). Originea mai nouă a acestei dezvoltări semantice rezultă și din faptul că, alături de *couvent*, franceza posedă și *convent*, din latina medievală, cu exact același înțeles. Numai în unele dialecte italiene de nord și dialecte franceze și retoromane din Elveția avem alte sensuri, cu totul deosebite și de cel romîn și de cel occidental, ca „plată" („Lohn") etc., după cum verbul *conventare* are sensuri ca „a cuteza" („wagen"), „ a trebui" („müssen"), „a tocmi" („dingen") (vezi Meyer-Lübke, *R.E.W.*, ediția a III-a, p. 204). Dar aceste sensuri par să se explice, contrar celor crezute de Meyer-Lübke, prin aceea că acolo avem a face cu urmași ai lui *conventus* „învoială".

Solz

Cihac, *Dict.*, *II*, p. 354, a admis ca etimologie a cuvîntului romîn cuvîntul sl. v. *sluzŭ* „succus", „mucus", „pituita", „squama". Desigur, Cihac s-a crezut îndreptățit s-o facă pentru că sensul de „solz" (=„squama") era indicat de Miklosich, *Lexicon palaeosl.*, p. 860, — căci de acolo își luase etimologistul romîn informațiile —, printre cele ale cuvîntului slav vechi. Întrucît se cita și derivatul „*slizŭkŭ* „lubricus" [=„lunecos", „neted", „lustruit"], se lăsa a se înțelege că aspectul neted, lustruit al solzilor a permis evoluția semantică de la „mucozitate" la „solz". Etimologia lui Cihac a fost însușită de Miklosich, *Etym. Wört.*, p. 308, sub cuvîntul *sluzŭ*, v. sl. *sluzĭ*, căruia Miklosich îi dădea sensurile „pituita", „squama". La sfîrșitul articolului se adăuga și rom. *solz*, *solc* (forma din urmă e inexistentă în romînă). Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, p. 302, scotea cuvîntul romîn din lat. (adjectivul substantivat) *solidum* „partea cea tare a oricărui lucru". Hasdeu nu explica deosebirea de gen, dar a văzut că singularul „*solz* este pentru *sold* prin influența pluralului... cu atît mai mult că *solz* la singular se întrebuințează foarte rar". Cu unele modificări importante, această etimologie a fost însușită de Philippide, *Principii*, p. 46 ; se spune acolo că substantivul romîn vine din adjectivul latin *solidus*, care, ca și alte adjective, exprimînd proprietatea prin excelență a substantivului, a luat locul acestuia (cf. și p. 147—148, unde socoate copilărească etimologia slavă veche a lui Cihac și reia explicația dată de Hasdeu lui *z* : „introdus la singular prin analogia pluralului").

Această etimologie nu era de natură să convingă, desigur, pentru că evoluția semantică de la „tare" la „solz" nu părea acceptabilă, punctul de plecare al evoluției semantice fiind prea abstract, prea general pentru noul sens, de „solz". Astfel se face că Meyer-Lübke, *R.E.W.*, ed. I, p. 608, și ed. a III-a, p. 666, ca și S. Pușcariu, *Etym. Wört.*, I, n-au înregistrat cuvîntul printre elementele de origine latină ale limbii romîne. Pușcariu îl scoate însă din lat. *solidus* în *Dacor.* VII, p. 30. Tiktin, *R.-D.W.*, III, p. 1457, după ce socotea greu de admis etimologia slavă veche *slozŭ* „mucozitate" [„Schleim"], alături de care se citau sîrb., sloven. și bulg. *sluzŭ* „idem", își exprima îndoiala și asupra etimologiei latine pomenite mai sus. („Auch. lat. *solidus* „fest"... befriedigt begreiflich nicht"). Tiktin se îndoia și de existența sensului „solz" în limba slavă bisericească : „Was es mit der für eine ksl. Stelle angegebenen Bedtg. „Schuppe" M i k l. E t. W b. s. v. für eine Bewandtniss hat, wäre noch zu untersuchen". Candrea, *Dicț. Encicl.*, p. 1175, și Scriban, *Dicț*, p. 1221, compară cuvîntul cu v. sl. *sluzŭ*, — cel din urmă, și cu v. sl. *slozŭ*, pomenit de Tiktin —, lăsînd să se creadă că socot posibilă o etimologie slavă.

Este evident că originea slavă a cuvîntului nu poate fi acceptată atît din motive fonetice, — imposibilitatea metatezei lui *l*, în condițiile în care se găsește el în acest cuvînt —, cît și din

motive de ordin semantic, — evoluţia de la „mucozitate" la „solz" fiind imposibilă. Căci este greşit să se creadă că în vechea slavă a existat un cuvînt *sluzŭ*, cu sensul „*solz*". Textul slav bisericesc la care trimite Miklosich, *Lex. palaeosl.*, pentru acest sens, este din secolul al XVI-lea şi trebuie chiar să se cerceteze dacă pasajul respectiv prezintă sensul de „solz" [1].

Noi credem că nu poate fi îndoială asupra originii latine a cuvîntului, dar că la baza lui nu stă adjectivul *solidus*, ci substantivul masculin *solidus* „moneda de aur din imperiul tîrziu". În latină exista şi un substantiv neutru, *solidum* sau *soldum* „capital", „sumă întreagă", dar cuvîntul romînesc nu poate veni din acesta, atît din motive semantice : deosebirea de sens, cît şi din motive gramaticale : deosebirea de gen, căci un neutru latin nu se poate transforma într-un masculin romînesc. Moneda de aur despre care vorbim poartă numele *solidus* începînd de la Constantin cel Mare. Înainte de acest împărat, moneda de aur se numea *nummus aureus, denarius aureus* şi, cel mai adesea, *aureus*. În anul 312 al erei noastre, Constantin a fixat greutatea aurului acestei monede la 1/72 din livra romană de 327,45 g, adică la o greutate normală de 4,55 g, şi noua piesă, etalonată mai regulat din punctul de vedere al greutăţii decît cea veche, a fost denumită oficial, pentru a servi de acum înainte ca bază a tuturor socotelilor în aur, *aureus solidus* sau *solidus*. Termenul *solidus* fusese întrebuinţat şi mai înainte pentru unitatea de aur, dar numai în cazuri izolate. Cuvîntul *solidus* s-a substituit în mod universal lui *aureus* numai după reforma monetară a lui Constantin. Abundenţa emisiunilor acestei monede, excelenta ei calitate şi uniformitatea relativă a greutăţii ei au făcut-o repede populară. La bizantini, greutatea constantiniană a solidului a rămas mereu în uz (de 1/72 din livra romană, adică 4,55 g). Începînd din epoca lui Constantin, s-au bătut şi monede de 2, 3, 4 solizi, ajungîndu-se mai tîrziu pînă la moneda de 90 de solizi [2].

Această etimologie a fost deja dată de Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, p. 33—34, care a pierdut din vedere numai faptul că *solidus* nu era orice monedă, ci numai cea de aur, şi că termenul n-a fost uzual înainte de secolul al III-lea, aşa că n-a putut fi adus de coloniştii romani în Dacia : „Cuvîntul *solz* apare sub forma de plur. *soldzii* (92) şi în derivatul *soldzos*, deci nu poate fi slavon, cum îl consideră Cihac, din v. sl. *sluzŭ*=„mucus, pituita", nepotrivindu-se nici ca fonetism, nici ca înţeles. Dl. Puşcariu îl consideră tot ca străin, netrecîndu-l în vocabularul elementelor latine. Totuşi cuvîntul trebuie să fie latin ; în Transilvania se zice în loc de *solzi*, *banii peştelui* şi aceasta poate să ne indice în ce sens trebuie să-i căutăm etimologia. În latină era un nume de monetă *solidus*, care în latina vulgară s-a sincopat dînd *soldus*, cum ne arată derivatele romanice it. *soldo*, fr. *sou* etc. Acest cuvînt a fost desigur adus şi de coloniştii veniţi în Dacia. O apropiere între monedă şi solz este uşor de făcut, mai ales dacă se are în vedere forma banilor romani, nu tocmai regulată, cu marginile subţiate, astfel că pentru a numi solzul de peşte s-a putut folosi aceeaşi numire ca şi pentru ban, *soldus*, la plural *solzi*. Forma de azi, *solz*, ar fi o refacere după pluralul *solzi*, mult mai des întrebuinţat. Cu vremea, din cauza relaţiilor economice restrînse, ori din cauza unor nouă legături în cari trăiau urmaşii coloniştilor, *solzi* cu sensul de

---

[1] Miklosich dădea (p. VIII) următoarele informaţii despre textul citat acolo : „Gregorii papae et Petri diaconi dialogi, cod. saec. XVI. in foll 378. bulg. bibliothecae palatinae vindobonensis XXII. Codex hic allatus est e montis Atho monasterio dicto Zographos". Dacă sensul cuvîntului, în pasajul la care trimite Miklosich, a fost bine stabilit de marele slavist, n-ar fi exclus să avem a face cu un cuvînt slav care să-şi aibă originea chiar în romînescul *solz*, după ce va fi fost modificat fonetic de bulgari în *sluzŭ*. De altfel, în vechea slavă nu exista decît *sluzŭ* „χυμός", „succus", nu şi *slozŭ*, căci numai primul este înregistrat în Miklosich, *Lexicon palaeosl.*, p. 860.

[2] Pentru toate aceste informaţii, vezi Daremberg et Saglio, *Dicţionaire des antiquités grecques et romaines*, IV, Deuxième partie, p. 1390—1391. Am urmat cîteodată foarte de aproape, în expunerea noastră, textul autorilor.

bani s-a pierdut, rămînînd în limbă numai cu sensul de astăzi. Cum se explică pentru *bani* însemnarea de *solzi*, pe care o are în Transilvania? S-ar putea ca cuvîntul străin să fi urmat independent aceeași evoluție semantică (comp. slav. *vorbă* față de lat. *conventus*, cari amîndouă aveau la origine însemnarea de *adunare*), dar se poate ca atunci cînd a intrat în limbă să fi găsit pe *solzi* cu amîndouă însemnările, înlocuindu-l în însemnarea primitivă pentru cele mai multe regiuni ale domeniului romînesc, iar într-o regiune mai restrînsă înlocuindu-l cu amîndouă semnificațiile".

În mod independent de Pușchilă, H. Jarnik a dat aceeași etimologie cuvîntului romîn în *Romanské etymologie* (*Časopis pro moderní filologii a literaturу*, IX, 1922—1923, p. 56—59), cunoscut mie numai din recenzia făcută de S. Pușcariu în *Dacor.*, III, p. 850.

Evoluția semantică este ușor de văzut : în afară de argumentele aduse de Pușchilă, noi invocăm pe următorul : solzii peștilor, în special ai celor mai mari, amintesc prin strălucirea și rotunjimea lor, ca și prin dispoziția lor pe corp, monedele de aur dispuse în grămezi. Comparația solzilor de pește cu monedele, și anume cu monedele de argint, o găsesc și la Guy de Maupassant, *Une vie*, cap. I, spre sfîrșit : „Les filets bruns, où restaient de place en place des écailles luisantes pareilles à des piécettes d'argent, séchaient contre les portes des taudis, d'où sortaient les senteurs des familles nombreuses grouillant dans une seule pièce". Dar numai peștele mort are culoarea argintie ; cîtă vreme trăiește și imediat după moarte, peștele, în special crapul, înotînd în bătaia soarelui, lasă impresia că este de aur. Așa se și face că diferitele specii de pește de mare, cu solzii aurii, sînt numiți în provensală *daurada*, iar în franceză *dorade* și *daurade*, și că o varietate de lin se numește în fr. *dorée*, și tot așa se explică de ce în poveștile tuturor popoarelor apare peștele de aur. Probabil, sensul metaforic de „solz" a apărut la cuvîntul latin *solidus* în epoca latină imperială. Dar strămoșii romînilor au trebuit să cunoască monedele de aur și după stabilirea slavilor în Peninsula Balcanică, fapt care a avut loc în prima jumătate a secolului al VII-lea. Totuși, probabil începînd cu secolul al VII-lea, s-a întunecat în mintea romînilor și în cele din urmă a dispărut ideea de „solidus", dar cuvîntul care o exprima a rămas mai departe cu sensul care pînă atunci fusese numai metaforic și care a devenit acum sensul propriu al cuvîntului, de „solz". Probabil, în același timp, și ca o urmare a faptului că **soldu* căpăta acest sens, vechiul *scamă* (<lat. *squama* „solz", „pește", „solz de platoșă", „pelicula unui grăunte") a ajuns să însemneze „scamă", pe cînd în celelalte limbi romanice rămînea cu sensul de „solz" și căpăta cel mult, în unele limbi (spaniola), sensul de „broderie în formă de solzi".

Un text cules din Brașov de Weigand (vezi *Jahresbericht*, VII, p. 67—70 : *Povestea norocului*) ne arată că asocierea monedelor de aur cu solzii, — dacă nu cumva avem a face, cum presupunea Pușchilă, chiar cu menținerea lui *solz* „monedă de aur" —, s-a produs și după aceea, pînă în epoca noastră, în unele graiuri romîne, probabil numai în cele de peste munți. Tiktin, *loc. cit.*, înregistrează cuvîntul *a solzi*, prez. *solzesc*, verb tranzitiv „a acoperi ceva, dînd elementelor cu care acoperi, aspectul de solzi" („schuppenartig bedecken"). El citează un pasaj din P. Alexandrescu, *Compendiu de agricultură practică*, București, 1869, p. 72 : *A solzi bine șirele de deasupra* (*ca șindrila pe casă*) *cu snopii de grîu*. Verbul este înregistrat și de S. Pop, *Dacor.* VII, p. 88, care scoate cuvîntul dintr-un lat. pop. **sol(i)dire* pentru *solidare* („dichtmacken", „löten"), imposibil de admis. Dar, în textul cules de Weigand, cuvîntul apare pentru a designa decorarea prin monede de aur a unei cămăși. P. 68 : *să-m solzăşl'o cămașe cu galbin'* (textul a fost publicat din nou în „Graiul nostru", II, p. 89—92 ; pasajul care ne interesează e la p. 90). Acest derivat nemijlocit (adică fără sufix) din * *sold* sau *solz* a putut fi creat chiar în epoca în care cuvîntul romîn avea încă sensul de „monedă de aur" și va fi însemnat deci „a decora cu monede de aur o haină, o cămașă etc.". Asocierea solzilor cu monedele de aur a putut fi deci favorizată și de acest mod de împodobire a femeilor, — oarecum salba de azi —, care amintește dispoziția solzilor unui pește.

Cuvîntul latin, designînd o realitate socială foarte importantă, prezintă interes și din alte puncte de vedere. În apus, *solidus* și-a păstrat mereu sensul de monedă și și-a schimbat, din sensul său, numai ceea ce se referea la calitatea acestei monede, care a devenit tot mai scăzută, încît azi it. *soldo* și fr. *sou* însemnează ,,banul de aramă". Se știe că, în secolele al VII-lea — al VIII-lea, moneda de aur a fost înlocuită în apusul Europei cu moneda de argint. Ca urmare a acestui fapt, termenul *solidus* a fost întrebuințat acolo, în evul mediu, pentru a designa această monedă (cf. fr. v. *sou*), iar, în cele din urmă, pe cea de aramă. Această evoluție a monedei în Apus a provocat schimbarea semantică de la ,,moneda de aur" la ,,banul de aramă". Faptul că, la noi, sensul de ,,monedă de aur" al lui *solz* sau **sold* a dispărut, rămînînd numai cel care inițial era metaforic, se explică prin aceea că, la un moment dat, romînii au ieșit din cadrul statelor cu monedă de aur sau din alt metal și n-au mai întrebuințat moneda decît cel mult ca element decorativ, ca podoabă. Ruperea noastră de imperiul roman, caracterizat prin economia de schimb, — e vorba atît de imperiul occidental, de limba latină și romanică, cît și de cel bizantin, de limbă greacă, în care monedele de aur au existat pînă la cucerirea turcă —, și intrarea noastră într-un regim gentilic sau feudal, lipsit de relațiile de schimb, a dus la uitarea sensului de monedă.

Acad. Emil Petrovici ne-a atras atenția asupra faptului că o evoluție semantică asemănătoare a suferit și cuvîntul romînesc *țintă* (< v. sl. *cęta* ,,monedă"). De altfel, în polonă și cehă, derivatul **cętka* a evoluat semantic în același fel, însemnînd acolo ,,fluture (de metal)" (ornament pentru haine). La fel par să stea lucrurile cu fr. *maille*, care însemnează nu numai ,,monedă", dar și ,,solz de platoșă" și chiar ,,ochi de zale"[1].

Din punct de vedere fonetic, etimologia nu întîmpină nici o dificultate. Cum a arătat Hasdeu (v. mai sus și Tiktin), *loc. cit.*, cînd, plasîndu-se în ipoteza etimologiei latine, admitea că ,,der *sg.* wäre diesfals aus dem *pl.* erschlossen"), cuvîntul, care a sunat la început **soldu*, pl. **sol̦dzi*, fiind întrebuințat mai ales la plural, și-a fixat în conștiința indivizilor vorbitori forma de plural, ceea ce a dus la reconstituirea, prin analogie, a unui singular *soldzu*.

Prăvălie

Cihac, *Dict.*, II, p. 444, a considerat cuvîntul *prăvălie* drept un derivat de la verbul *a prăvăli*. Tiktin, *R.-D. W.*, III, p. 1235—1236, a arătat dificultățile acestei etimologii : ,,Pflegt zu *a prăvăli'* gestellt zu werden. Zur Erklärung des begrifflichen Verhältnisses, wird dabei auf *boltă* = roman. *volta* ,,Gewölbe" von lat. *volvere* ,,wälzen" hingewissen, was jedoch den Hergang bei ~ [= *prăvălie*] keineswegs verständlich macht". Evident, o asemenea etimologie nu poate fi acceptată ; ea este de-a dreptul copilărească. O etimologie nouă a încercat Scriban, *Dicț.*, p. 1033 : sîrbul și bulgarul *provalija* ,,prăpastie", ,,crăpătură de pămînt". După cum rezultă din expunerea sa, autorul pleacă de la ideea neîntemeiată că există o asemănare între o crăpătură (scobitură) în pămînt și o prăvălie. Este evident că nici această etimologie nu poate fi acceptată, din cauza marii diferențe semantice dintre cuvintele sîrb și bulgar și cel romîn și a imposibilității

[1] S-a văzut că termenul *solidus* a devenit numele monedei de aur o dată cu reforma monetară a lui Constantin cel Mare. Din faptul că solz se găsește la toți romînii din nordul Dunării s-ar putea trage concluzia că toți acești romîni sînt originari din Peninsula Balcanică, căci numai acolo, adică în imperiu, au putut ei cunoaște moneda de aur instituită de Constantin. Totuși, o asemenea concluzie nu trebuie socotită ca obligatorie. Nu este exclus ca moneda numită *solidus* să fi fost cunoscută și în afara hotarelor imperiului roman, în teritoriile vecine, deci la eventuala populație de limbă latină din Dacia, rămasă acolo după 271. Arheologia confirmă, cred, existența solidului în nordul Dunării, după această dată.

de a se vedea trecerea semantică. De altfel, *provalija*, cu accentul pe *i*, se găsește numai în bulgară, și deci cuvîntul sîrb n-ar mai fi trebuit invocat.

Etimologia cuvîntului nu poate fi găsită decît prin cercetarea condiţiilor istorice în care a apărut la noi negoţul. Documentele din epoca feudală, care începe puternic, dincoace de munţi, o dată cu întemeierea principatelor, ne arată că, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, negoţul era exercitat în ţările romîne de brașoveni, sibieni, bistriţeni, lioveni etc., cărora li se acorda de către domnul ţării privilegiul de vînzare (brevet, patentă) printr-un act special. Dar privilegiul se numea în limba slavă oficială a epocii прививлїе, привилиѧ s. f.[1]. Termenul, neînregistrat de Miklosich, *Lexicon palaeosl.*, apare adesea în documentele slavo-romîne și ca atare a fost înregistrat de Ghibănescu în *Slovar slavo-romîn*, Iași, 1911, p. 47[2]. Este evident că acest termen slav stă la baza cuvîntului romîn *prăvălie*. Întrucît numai cine avea privilegiul de a vinde mărfuri putea întemeia o prăvălie, s-a ajuns să se folosească termenul **privilie* și cu sensul de ,,prăvălie", deși el trebuia să se refere numai la dreptul de a vinde al negustorului. Confuzia era ușor de făcut : realitatea abstractă a privilegiului de a vinde, singura avută la început în vedere de indivizii vorbitori, s-a identificat cu realitatea concretă a clădirii în care se făcea vînzarea mărfurilor. Dar probabil schimbarea semantică a fost cerută și de nevoia de a se crea un termen pentru noua realitate economică ce apărea atunci în ţările romîne, căci, desigur, limba romînă nu dispunea încă de un termen pentru noţiunea ,,prăvălie".

Cuvîntul slav *privilije* este, în fond, lat. *privilegium*, dar, după cît arată aspectul său fonetic, el a pătruns în slavă prin mijlocire bizantină. Originea sa imediată trebuie căutată în biz. πριβιλήγιου ,,privilegiu" (vezi E. A. Sophocles, *Greek lexicon of the roman and byzantin periods* (*from BC.* 146 — *A.D.* 1100) Cambridge, 1914, p. 917, care citează actele conciliului din Calcedon, anul 451, și Ioannes Lydus, anul 527). Originea bizantină o dovedesc tratamentul latinescului *ę* ca *i* și dispariţia lui *g* precedat de vocală și urmat de *i*. Cuvîntul trebuie să fi pătruns întîi în limba slavă folosită în sudul Dunării la bulgari și sîrbi. La slavii de nord au pătruns termeni de aceeași origine latină, dar venind direct din latina vorbită în apusul Europei, în evul mediu, în special în pronunţia germană. Astfel, în rusă a existat și există pînă astăzi termenul *privilegija* ,,privilegiu", ,,brevet", ,,patentă", iar în polonă a existat, și există încă și azi, termenul *priwilej* ,,privilegiu". Păstrarea latinului *ē* ca *e*, iar în rusă și pronunţia lui *gi* ca *ǵi*, dovedesc originea în latina medievală din Germania a acestor cuvinte. Pronunţia lui *g* ca *j* în cuvîntul polonez se poate explica printr-o contaminaţie a lui *privilegija* cu *privilije*.

Aspectul fonetic al lui *prăvălie* nu se opune etimologiei propuse de noi : *i* neaccentuat alternează în limba romînă, ca și în alte limbi, cu *e*, iar *e* precedat de *r* devine cîteodată *ă*. De altfel documentele slave de la noi prezintă și превелїе (cf. Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ştefăniţă Voievod*, p. 93).

---

[1] прививлїе ajunsese a însemna și documentul de privilegiu ; dar acest sens nu ne interesează, pe noi.

[2] Această lucrare a apărut de fapt ca anexă la *Ispisoace și zapise*, III, partea a II-a Iași, 1912, dar ea se găsește și separat.

ACAD. CONSTANTIN I. BALMUŞ

25 mai 1898 — 13 iulie 1957

La 13 iulie a.c. s-a stins din viaţă, după o grea şi îndelungată suferinţă, acad. Constantin I. Balmuş, fost profesor şef de catedră la Universitatea „C.I. Parhon" din Bucureşti. Moartea acestui învăţat înseamnează, pentru filologia clasică din ţara noastră, o pierdere grea, care multă vreme nu va putea fi reparată. Constantin I. Balmuş a fost un filolog în sensul cel mai autentic al cuvîntului : curiozitatea lui ştiinţifică, izvorîtă din nevoia adînc simţită de a se informa cu privire la toate aspectele vieţii materiale şi spirituale ale antichităţii greco-romane, ajutată de o pasiune înflăcărată şi de o rară putere de muncă, a făcut din el, foarte curînd, un adevărat erudit, calitate prin excelenţă a filologului vrednic de acest nume.

După terminarea studiilor universitare la Iaşi a plecat, în toamna anului 1922, la Bonn, apoi, în continuare, la Berlin, unde şi-a însuşit nu numai cunoştinţele pe care nu le putuse dobîndi în ţară, ci şi, mai cu seamă, metoda de cercetare filologică. Astfel pregătit, el a putut să-şi treacă, în condiţiile cele mai bune, examenul de doctor în Filologia clasică la Universitatea din Iaşi, cu o teză despre *Tehnica povestirii la Plutarh* (1925). Curînd după asta este propus de aceeaşi universitate şi acceptat ca membru al Şcolii romîne de la Roma (1925—1926).

Curiozitatea ştiinţifică de care aminteam mai sus şi-a satisfăcut-o şi prin numeroase călătorii de studii, în timpul vacanţelor, cele mai multe în Franţa şi una, foarte importantă prin roadele ei, în Grecia, la locurile visate de el şi înainte şi după aceea, adevărate sanctuare ale culturi vechii Elade.

Cariera didactică, în învăţămîntul superior, şi-a început-o foarte de timpuriu. După ce a lucrat mai mulţi ani ca asistent la catedra de Limba şi literatura latină, a trecut examenul de docent în această specialitate (1932), ceea ce, potrivit legii atunci în vigoare, a făcut posibilă numirea lui ca conferenţiar. În sfîrşit, cînd catedra de Limba şi literatura greacă a devenit vacantă (1937), a fost numit profesor titular al ei pe baza lucrărilor sale de specialitate şi a titlurilor şi gradelor obţinute mai înainte. După 23 August 1944 s-a transferat (1946) la Facultatea de filologie din Bucureşti, ca titular al aceleiaşi catedre.

Activitatea ştiinţifică a lui Constantin I. Balmuş se distinge, înainte de toate, prin calităţile cerute oricărei opere filologice : erudiţie, meticulozitate şi precizie. La aceste calităţi oarecum obligatorii se adaugă una pe care în mod obişnuit o întîlnim rareori la filologi, pentru motivul că ea implică existenţa talentului literar. Balmuş poseda acest talent, vizibil atît în lucrările sale ştiinţifice, cît şi, mai cu seamă, dată fiind natura lor, în traducerile făcute din limba greacă. Semnificaţia literală a termenului „filolog"(=iubitor de cuvînt, adică, în fond, iubitor de frumos) apărea la tot pasul nu numai în munca legată de pregătirea sa profesională, ci şi în aspectele

curente ale vieţii de toate zilele : cine l-a cunoscut, mai de aproape, şi acasă la dînsul, nu putea să nu constate şi să nu admire gustul lui sigur, de adevărat clasicizant, pentru tot ce exprimă cuvîntul, aşa de bogat în înţelesuri, ,,frumuseţe".

Calităţile de filolog şi de estet ale lui Balmuş ies la iveală, strîns îmbinate, în *Tratatul despre sublim* şi *Tratatul despre stil al lui Demetrios*, două traduceri din greceşte, însoţite de studii introductive şi comentarii erudite, şi, cu deosebire, în *Étude sur le style de Saint Augustin*, Paris, 1930, opera lui cea mai valoroasă, despre care numeroşi specialişti străini au făcut aprecieri extrem de favorabile.

Activitatea de traducător Balmuş şi-a început-o încă din 1922, cînd de-abia îşi terminase studiile universitare, cu ,,romanul pastoral" *Daphnis şi Chloe* de Longos. Această traducere a dat prilej lui G. Călinescu să scrie, între altele, următoarele : ,,Socotesc pe d-l Balmuş printre cei mai artişti traducători ai noştri din limbile clasice". Seria traducerilor a fost continuată prin cele două tratate deja menţionate şi prin fragmente din *Iliada* (cîntul VI a apărut în ,,Revista Fundaţiilor", dec. 1938). Trebuie să arăt că din această epopee a lui Homer, Balmuş a tradus numeroase alte cînturi, care ar trebui, cred, publicate, întrucît sînt convins că celor mai multe dacă nu chiar tuturora, el le-a dat, la timp, o formă definitivă.

Capacitatea lui deosebită de a înţelege nu numai cu raţiunea rece operele literare se manifestă, cum e, de altfel, perfect logic, în studiile de istorie literară pe care le-a consacrat unor autori sau unor creaţii poetice, ca, de pildă, *Rutilio Namaziano, l'ultimo poeta di Roma* (apărut în ,,Il Mondo Classico", mai 1935), *Giosuè Carducci, La izvoarele Clitumnului* (în revista ,,Însemnări ieşene", ianuarie 1940), *Istoria poeziei latine în epoca arhaică* (curs litografiat, ţinut la Facultatea de filologie din Iaşi). Avea în pregătire, între altele, o lucrare despre *Homer şi poezia homerică* : în calitate de excelent traducător al *Iliadei*, ar fi avut de spus multe lucruri noi, cel puţin despre arta marelui rapsod al antichităţii.

Deşi înainte de toate filolog, Balmuş a avut şi preocupări lingvistice, în legătură mai ales cu munca sa didactică. Afară de *Gramatica istorică a limbii latine* (curs litografiat, ţinut la Facultatea de filologie din Iaşi), el a publicat, în 1935, o *Gramatică a limbii greceşti*, pentru învăţămîntul mediu, pe care un specialist italian a caracterizat-o drept ,,frumoasă şi foarte interesantă", iar pe autorul ei ca pe ,,unul dintre cei mai remarcabili cercetători romîni în domeniu filologiei clasice".

Tot experienţa didactică l-a determinat să publice un număr de lucrări antologice cu privire la literaturile latină şi greacă. destinate parte şcolilor medii, parte învăţămîntului superior. Introducerile şi comentariile însoţitoare ale textelor în discuţie dovedesc acelaşi înalt nivel de erudiţie şi de interpretare pe care îl apreciem în studiile sale strict ştiinţifice.

Nu pot termina această sumară prezentare a activităţii lui Constantin I. Balmuş fără să amintesc una dintre calităţile lui de prim ordin, şi anume entuziasmul, care mergea adesea pînă la înflăcărare. Acest entuziasm se transmitea şi elevilor săi, care aveau nevoie de un îndemn şi, mai cu seamă, de un exemplu viu, pentru a putea munci cu spor într-o disciplină prin ea însăşi mai puţin atrăgătoare, poate, decît altele. Aşa se explică faptul că, în ciuda condiţiilor grele în care şi-a desfăşurat activitatea didactică la Facultatea de filologie din Iaşi, Constantin I. Balmuş a format un număr însemnat de elevi. Unii dintre ei au lucrat şi continuă să lucreze ştiinţific în domeniul filologiei clasice.

IORGU IORDAN

ŞTEFAN PAŞCA

La 6 noiembrie 1957 a încetat din viaţă Ştefan Paşca, membru corespondent al Academiei R.P.R. şi profesor de limba romînă la Universitatea ,,Victor Babeş'' din Cluj. El lasă în urma sa o îndelungată activitate didactică şi o stăruitoare muncă ştiinţifică în domeniul lingvisticii.

Născut la 20 martie 1901, în comuna Criscior din regiunea Hunedoara, Ştefan Paşca a urmat liceul la Blaj, Braşov şi Orăştie şi apoi Facultatea de filologie a Universităţii din Cluj, unde a avut ca profesori pe Sextil Puşcariu, Theodor Capidan, N. Drăganu şi G. Giuglea. După trecerea, în 1927, a doctoratului, el a obţinut o bursă de studii la fosta Şcoală romînă din Roma, în anuarul căreia, *Ephemeris Dacoromana*, a publicat, în 1931, un studiu de onomastică veche sardă : *Denominazioni sardo-logodorezi dei secoli XI—XIII.*

Formaţia şi activitatea ştiinţifică a lui Ştefan Paşca sînt strîns legate de fostul Muzeu al limbii romîne din Cluj, el fiind unul dintre colaboratorii activi la lucrările acestui institut, creat şi condus de Sextil Puşcariu : *Dicţionarul limbii romîne*, *Atlasul lingvistic romîn*, partea a II-a (pentru care a făcut ancheta la istroromîni) şi *Dacoromania*.

Domeniul special de cercetare pe care l-a adîncit Ştefan Paşca a fost onomastica. Ca rezultat al cercetărilor sale minuţioase în acest domeniu, el a publicat, în 1936, cea mai mare lucrare din activitatea sa de cercetare : *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului* (375 p.), premiată de Academia Romînă cu premiul ,,I. Heliade Rădulescu''. În acest domeniu Ştefan Paşca a mai publicat în *Dacoromania* : *Sufixe care indică apartenenţa locală. Nume de familie compuse din Ţara Oltului* şi *Supranume colective intercomunale.* În acelaşi buletin a mai publicat : *Terminologia calului* (părţile corpului), *Din argot-ul romînesc, Note istro-romîne, Contribuţii toponomastice* şi numeroase recenzii.

Din materialul trimis Muzeului limbii romîne pînă în 1927 de corespondenţi voluntari din diferite regiuni ale ţării pentru *Dicţionarul limbii romîne*, Ştefan Paşca a publicat, în 1928, un *Glosar dialectal* (62 p.), care conţine un material preţios pentru elaborarea *Dicţionarului de regionalisme*, care ne lipseşte încă.

În domeniul filologiei, Ştefan Paşca a publicat, în 1939 : *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea: cel mai vechi ceaslov romînesc*, studiu minuţios de limbă şi de istorie literară veche.

Ca profesor de limba romînă la Universitatea din Cluj, Ştefan Paşca a predat cursuri de onomastică, de istoria literaturii romîne vechi, de gramatică istorică şi de istoria limbii literare.

Pentru meritele sale științifice, Ștefan Pașca a fost ales, în 1955, membru corespondent al Academiei R.P.R. El a depus o rodnică activitate ca director-adjunct al Institutului de lingvistică din Cluj, conducînd lucrările de adunare de material pentru *Onomasticonul romînesc* și de începere a elaborării *Dicționarului de regionalisme*. În buletinul acestui institut, „Cercetări de lingvistică”, al cărui redactor responsabil a fost și din care a apărut recent primul volum, Ștefan Pașca a publicat ultimele sale două studii: *Activitatea lui M. Gaster în domeniul lingvisticii și al filologiei romîne* și *Contribuții la istoria începutului scrisului romînesc*.

O grea suferință l-a împiedicat în ultimii ani să aibă activitatea intensă pe care o reclamă astăzi ritmul muncii științifice din țara noastră. Moartea lui timpurie înseamnă o regretabilă pierdere pentru lingvistica romînească.

D. MACREA

INDICE DE MATERIE[1]

întocmit de

FLORA ŞUTEU

[1] Fascicula I cuprinde pag. 1—125, fascicula a II-a: 126—255, fascicula a III-a: 256—376, iar fascicula a IV-a: 377—520.

R

S

INDICE DE AUTORI

Întocmit de

VALERIU RUSU

INDICE DE CUVINTE

întocmit de

VALERIU RUSU

ALBANEZĂ

DALMATĂ

EBRAICĂ

ENGLEZĂ

ETRUSCĂ

FRANCEZĂ

FRIULANĂ

GALICĂ

GEORGIANĂ

GERMANĂ

GOTICĂ

GREACĂ

ILIRĂ

INDO-EUROPEANĂ

IRLANDEZĂ

ISLANDEZĂ

ITALIANĂ

LATINĂ

LETONĂ

LITUANIANĂ

MAGHIARĂ

OLANDEZĂ

POLONĂ

PORTUGHEZĂ

PROVENSALĂ

RETOROMANĂ

R

S

RUSĂ

SARDĂ

SÎRBO-CROATĂ

SLAVĂ COMUNĂ
ȘI VECHE SLAVĂ

TURCĂ

UCRAINEANĂ

VEGLIOTĂ

INTREPRINDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 3
BUCUREȘTI

Lei 5,–